

საქართველო რეგიონულ კონფერენციებში

რეგიალ გარემოება

სულაქაური
განმარტალო

ვეუძლენი ჩემი ძმის, ზაზას ხსოვნას.

რევაზ გაჩეჩილაძე

საქართველო რეგიონულ კონტექსტში

სამეცნიერო რედაქტორი აკადემიკოსი რისმაგ გორდეზიანი

რეცენზენტები: პროფესორები გიორგი გოგსაძე და ზურაბ აბაშიძე

© რევაზ გაჩეჩილაძე, 2023

ყველა უფლება დაცულია.

რედაქტორები: რუსუდან გორგაძე, ელენე ჩაბრაძე

დიზაინერი გიორგი კეველიშვილი

ყდის დიზაინერი ია მახათაძე

ტექნიკური დიზაინერი გიორგი ლომსაძე

ყდაზე გამოყენებული ფოტო დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივში.

შპს „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“

დავით აღმაშენებლის 150, თბილისი 0112

ელფოსტა: info@sulakauri.ge

ISBN 978-9941-37-263-6

REVAZ GACHECHILADZE

Georgia in the Regional Context

© Revaz Gachechiladze, 2023

All Rights Reserved

www.sulakauri.ge

შინაარსი

სამადლობელი	10
შესავალი	11
სიერცე-დროითი განზომილება	13
ცნებები – პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა.....	15
ნიგნის მიზანი და სტრუქტურა.....	18

ნაწილი I

პოლიტიკური გეოგრაფია და ისტორია

თავი 1

გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა საქართველოს ისტორიაში (1921 წლამდე)	
გეოგრაფია, როგორც საქართველოს ისტორიის ფაქტორი	23
საქართველოს ერთიანი სამეფო, იგივე „ბაგრატიონთა იმპერია“	25
საქართველოს მდებარეობის ცვალებადობა.....	28
ევროპა?	37
რუსეთი ქართლ-კახეთის გეოპოლიტიკაში	39
ანექსია და იმპერიული კონტექსტი.....	47
სიკეთე სიავისა.....	53
საქართველოს გეოპოლიტიკა 1917- 1921 წლებში	58

თავი 2

საქართველო საბჭოთა კონტექსტში	
გასაბჭოება	70
პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები სამხრეთ კავკასიაში.....	74
აფხაზეთი.....	77
აჭარა	81
„სამხრეთ ოსეთი“.....	82

საქართველოს სსრ-ის ცვალებადი პოლიტიკური სტატუსი	86
სტალინური კონსტიტუცია.....	90
დიდი ტერორი და საქართველო	92
ეროვნული კულტურის განვითარების ნიუანსები და დემოგრაფიული თავისებურებები	97
ეკონომიკის შუქრდილები	108
„გლასნოსტი“: ფინალი	116

თავი 3

დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი ათწლეულები:

შიდა ვითარება და გეოპოლიტიკური ფონი

ქართული „ეროვნული მოძრაობის“ დაბადება	120
საქართველო დამოუკიდებლობის გზაზე.....	122
„მესამე რესპუბლიკის“ საშინაო და საგარეო პოლიტიკა.....	124
ლიდერის პიროვნული თვისებები.....	131
გადატრიალება	133
„ხუნტიდან“ საერთაშორისო აღიარებამდე	137
ომი აფხაზეთში.....	141
პირველი პრეზიდენტის ბედი.....	153
„გვიანი შევარდნაძის“ ეპოქა	154
ვარდებიდან ეკლემამდე	161
2008 წლის ომის გეოპოლიტიკური ფესვები.....	171
ეკლემის შემდეგ	179
შიდა პოლიტიკა, პარტიები და საგარეო პოლიტიკური კურსი.....	188
ერთი კაცის ფაქტორი XXI საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს პოლიტიკაში.....	196

ნანილი II

გეოპოლიტიკა

თავი 4

„საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონი“

რა არის „წარმოსახვითი მეგარეგიონი“?	203
„მეგარეგიონის“ დიდი სახელმწიფოების შედარებითი გეოპოლიტიკა	207
„მეგარეგიონის“ მცირე სახელმწიფოების შედარებითი გეოპოლიტიკა	210
ვინ ვისთან მეგობრობს ან ვინ ვის მტრობს?	212

თავი 5

რუსეთი: იმავე ფოცხზე დაბიჯება

ტერიტორიული ექსპანსია, როგორც იმპერატივი	214
საბჭოთა კავშირი: დაშლა და მემკვიდრეობა	221
რა არის თანამედროვე რუსეთის ფედერაცია?	225
რუსეთი და მსოფლიო	231
რუსეთი და საქართველო	235

თავი 6

თურქეთი: ევროპის ახლოს, მაგრამ მის გარეთ

საზღვრების ფორმირება და ეთნოდემოგრაფიული ცვლილებები	242
თურქეთის რესპუბლიკის მშენებლობა	249
დემოკრატიზაცია და შემდგომ	253
თურქეთი და მსოფლიო	256
თურქეთი და საქართველო	262

თავი 7

სომხეთი: მთიანი ყარაბაღის მძევალი

სომხეთის ეთნოდემოგრაფია	265
მთიანი ყარაბაღი: მეზობელთან ურთიერთობის ფაქტორი	270

გეოპოლიტიკურ ჩიხში.....	274
შიდა და საგარეო პოლიტიკის ურთიერთგავლენა	276
2020 წლის ომის შედეგების გავლენა სომხეთის პოლიტიკაზე	280
სომხეთი და საქართველო	
სატრანსპორტო კავშირ-ურთიერთობის კუთხით	284

თავი 8

აზერბაიჯანი: ენერგორესურსები და გეოპოლიტიკა

ხორონიმისა და ეთნონიმის შესახებ.....	286
„მტრის ხატი“, საზღვრები და ეროვნული იდენტობა	288
ნავთობი, გეოპოლიტიკა და ავტორიტარიზმი	292

თავი 9

შეჯამება:

საქართველოს ადგილი რეგიონსა და მსოფლიოში.....	299
---	-----

გამოყენებული ლიტერატურა	312
-------------------------------	-----

საძიებელი

საკუთარი და ეთნიკური სახელები.....	319
გეოგრაფიული და ისტორიული სახელები.....	322

კარტოსქემების სია

- ნახ. 1 (გვ. 24) „აბრეშუმის გზის“ მარშრუტები ანტიკურ ხანაში და შუა საუკუნეებში
- ნახ. 2. (გვ. 31) საქრისტიანოს გავრცელების არეალი II ათასწლეულის დასაწყისში (Kevin McEvedy-ის ატლასის მიხედვით)
- ნახ. 3 (გვ. 49) რუსეთის იმპერიის მიერ სამხრეთ კავკასიის შეერთება XIX საუკუნეში
- ნახ. 4. (გვ. 50) სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა რუსეთის იმპერიის ბოლო ათწლეულში
- ნახ. 5 (გვ. 66) დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად კავკასიის დაყოფის 1918 წლის ნოემბერში წარმოდგენილი და განუხორციელებელი გეგმა
- ნახ. 6 (გვ. 78) ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის (ა/კსფსრ) შიდა საზღვრები და მიმდებარე ქვეყნები 1923 წელს
- ნახ. 7 (გვ. 213) ორმხრივი ურთიერთობები „საქართველოს წარმოსახვით მგვარეგეონში“ [წყარო: BBC, 2018]
- ნახ. 8 (გვ. 245) ანატოლიის დანაწევრების გეგმა 1920 წლის „სეერის ხელშეკრულების“ თანახმად
- ნახ. 9. (გვ. 246) თურქეთის საზღვარი სამხრეთ კავკასიასთან 1921 წლის „მოსკოვის ხელშეკრულების“ თანახმად [წყარო: გაჩეჩილაძე, 2021ა].
- ნახ. 10 (გვ. 281) მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებული სივრცე (1991 წლის სახელმწიფო საზღვრებში) და 2020 წლის „44-დღიანი“ ომის შემდგომი ტერიტორიული მონესრიგება (წყარო: ავტორისეული ნაშრომი)
- ნახ. 11 (გვ. 303) დამოუკიდებელი საქართველო რეგიონულ კონტექსტში

ნაშრომი შესრულებულია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს სამეზობლოს კვლევის ინსტიტუტში.

სამადლობელი

ავტორი დიდ მადლობას უძღვნის სასარგებლო რჩევისა და შენიშვნებისათვის ბატონებს – ზურაბ აბაშიძეს, გივი გაჩეჩილაძეს, გიორგი გოგსაძეს, რისმაგ გორდეზიანსა და პეტრე მამრაცეს;

და ნახაზების გაფორმებისათვის – ქალბატონებს: თამარ ჭიჭინაძეს, მანანა ქურთუბაძეს, მარიამ გაგოშაშვილს და ბატონ თედო გორგოძეს.

შესავალი

ბავშვობაში, მგონი, მე-3 კლასში ვიყავი და ლამის ყველაფერს ვკითხულობდი, განსაკუთრებით კი გაზეთების ბოლო გვერდს (იქ ფეხბურთზე ეწერა ხოლმე!), მამაჩემმა მაჩუქა 1946 წელს ხელმეორედ გამოცემული ნიკო ბერძენიშვილის, ივანე ჯავახიშვილისა და სიმონ ჯანაშიას სასკოლო სახელმძღვანელო „საქართველოს ისტორია“, ჩემს დროს ის სკოლაში აღარ ისწავლებოდა და დიდი ხნით მექცა კლასგარეშე საკითხავად. მომწონდა!

როდესაც სკოლის მე-8 კლასში საქართველოს ისტორია გვასწავლეს, მასწავლებელი ყველაფერს ისე გვანვდიდა, თითქოს ყველას ჩვენი ქვეყნის დაპყრობა სურდა, მაგრამ ყველას გმირულად ვამარცხებდით. ძალიან მოგვწონდა!

თანაკლასელებს გვეჩყინა კიდეც, რომ კურსი მოკლე გამოდგა.

პატრიოტიზმი სამშობლოს სიყვარულია. სკოლა პატრიოტს უნდა ზრდიდეს!

ეჭვგარეშეა, რომ ქართული ცივილიზაცია ძველია და განვითარების მრავალი სტადია აქვს გავლილი. ქართულმა კულტურამ გავლენა მოახდინა ზოგიერთ მეზობელ ხალხზე და მეზობლებისგანაც ბევრი რამ ისესხა. ეს ნორმალური პროცესია. საამაყოც ბევრი გვაქვს.

მაგრამ, ხანდახან ისეთი გრძნობა გრჩება კაცს, რომ ისტორიული ფაქტების მიმართ მეტისმეტად პატრიოტული დამოკიდებულების გამო ვრჩებით შუა საუკუნეების დროინდელი სხვადასხვა პოეტურ-გეოპოლიტიკურ-კულტურტრევერული მითების ტყვეობაში: „ორ ზღვას შუა საომარი ლელო ვიყავით...“, „ფართოდ გაშლილი და მოხატული საქართველო გვექონდა“, „ნიკოფსიიდან დარუბანდამდე გაჭენებულ-გამოჭენებული ვყოფილვართ“, „ტრაპიზონი, სოჭი და საინგილო გვეკუთვნოდა“, „საქართველოს სულიერი მისია გააჩნდა“ და ა.შ.

როდესაც „მითებს“ ვახსენებ, ვგულისხმობ რეალურად მიჩნეული ან რეალურთან ოდნავ მიახლოებული ფაქტების გაზვიადებას, მათ მიმართ გადაჭარბებულ, „ურა-პატრიოტულ“ მიდგომას. მითებში თითქოს ცუდი არაფერია. მაგრამ მათი დაჯერება, ხანდახან, დამაზიანებელია, განსაკუთრებით იმ პირობებში, როდესაც ქვეყანა გახსნილია, კონტაქტები გარე სამყაროსთან ინტენსიურია და სხვებისათვის შენი მითოლოგიის შეთავაზებით ხანდახან ცოტა უცნაურად შეიძლება გამოჩნდეს, მაგალითად, იმის მტკიცებით, რომ თითქოს „ქართული ანბანი მსოფლიოში არსებული 14-იდან ერთ-ერთია“. გრაფიკულად, ქართული ანბანი მართლაც უნიკალურია, მაგრამ მსოფლიოში არსებობს ორასზე მეტი დამწერლობის სისტემა, მათ შორის მრავალი ანბანი და აბჯადი (ამ უკანასკნელ სახელს იყენებენ კონსონანტური, ანუ თანხმოვნებისგან შედგენილი, ანბანებისათვის, მაგალითად, არაბულისა ან ებრაულისათვის). შედით Google-ში და ნახეთ List of writing systems! თანაც ანბანების (აბჯადების) სრული „დამოუკიდებლობა“ ძნელი დასამტკიცებელია: ბერძნული ანბანი ფინიკიურს ეყრდნობა, ლათინური და სლავური – ბერძნულს (დიდწილად – გრაფიკულადაც!), ყოფილი „საბჭოთა ხალხების“ უმეტესობის ანბანები – რუსულ გრაფიკას, მაგრამ

იქაც უამრავი ახალი ნიშნის მოგონება დასჭირდათ: მაგალითად, აფხაზური და ადიღეური ენების ანბანებში 64-66 ასო-ნიშანია, რუსულში კი მხოლოდ 32. არა მგონია, ინგლისურის მცოდნე ნაიკითხავდეს ირლანდიური ტრადიციული ანბანის გრაფიკით დაწერილ ტექსტს, თუმცა იქ სულ 18 ასო-ნიშანია!

პატრიოტიზმისა და არცოდნის ერთმანეთთან დაკავშირება სულაც არაა აუცილებელი. საქართველოს უახლეს ისტორიაში ჩვენ უკვე გავიარეთ არაკომპეტენტური პატრიოტების მმართველობის ეტაპი (ამაზე მე-3 თავშია საუბარი). უმჯობესია ისტორიულ ფაქტებს სხვადასხვა პოზიციიდან შევხედოთ, რაც რეალობისთვის თვალის გასწორების საშუალებას მოგვცემს.

ამ ნიგში მე არ ვთავაზობ მკითხველს სხვადასხვა პოზიციების მრავალფეროვნებას. აქ ერთი პოზიციაა – ჩემი! ყველა ისტორიული ანალიზი მეტ-ნაკლებად ცალმხრივია. მე ვწერ ისე, როგორც ვისწავლე, ვიკვლე და მჯერა. წარსულის იმავე ამბებს კი სხვა მკვლევარი სხვა კუთხიდან შეხედავს და სულ სხვანაირად აღწერს. მკითხველმა გადანყვიტოს, რომელს უფრო ენდობა.

ისტორია არ არის ზუსტი მეცნიერება, ისეთი, როგორიცაა, მაგალითად, ფიზიკა და ქიმია: ისტორიული მონაცემების განმეორებითი ექსპერიმენტით გადამოწმება შეუძლებელია!

მართალია, ავტორიტარული პოლიტიკური ლიდერები ცდილობენ ხოლმე ჩაატარონ სახიფათო „ექსპერიმენტები“ უკვე განვლილი გზით, მაგრამ მათი მცდელობა წარუმატებლობისათვისაა განწირული. მიხდება ოდესღაც სხვების მიერ ნათქვამის პერიფრაზირება – ისტორია თუ რამეს გვასწავლის ისაა, რომ გადანყვეტილების მიმღებთ (და, ვშიშობ, ხალხებსაც) ისტორია არაფერს ასწავლის.

როდესაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში სწავლისას შესანიშნავმა პროფესორებმა ახლო აღმოსავლეთის ისტორია განმიმარტეს, სხვა კუთხიდანაც შევხედე საქართველოს წარსულს. შემდგომში ახლო აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური გეოგრაფიის კვლევაზე გადავერთე, რასაც ისტორიული ინფორმაციის გამოუყენებლად ვერ გავაკეთებდი, და უფრო ნათლად დავინახე, რომ საქართველო ძალიან არის დამოკიდებული რეგიონულ და გლობალურ გეოპოლიტიკაზე, მსოფლიოს ძალიან მცირე ნაწილია, თუმცა მისი ორგანული ნაწილი.

ხშირად გვეგონია ხოლმე, რომ საქართველოს შიდა და საგარეო პოლიტიკაში რაღაც წარმოდგენილი რამ ხდება. სინამდვილეში კი რაღაც მსგავსი (და უარესი რამ!) ყველგან ხდებოდა და კიდევ მოხდება!

დადასტურებულ ისტორიულ ხდომილებათა ინტერპრეტაცია სხვადასხვა ეროვნებისა ან სხვადასხვა პოლიტიკური მრწამსის მქონე მკვლევართა მიერ რადიკალურად განსხვავებულ დასკვნებს იძლევა ხოლმე. ისტორიასთან შედარებით პოლიტიკური გეოგრაფიაც კი უფრო ზუსტი მეცნიერებაა, განსაკუთრებით, როდესაც ის პოლიტიკურ სივრცეში რეალურად არსებულ ვითარებაზე მსჯელობს, მაგალითად, საზღვრების კონფიგურაციაზე.

ეს ნიგე ეძღვნება პოლიტიკური გეოგრაფიისა და ისტორიული გეოპოლიტიკის ჭრილში დანახულ საქართველოს, რომლის განხილვა ხდება მისივე სამეზობლოს კონტექსტში. აქ ვერ ნახავთ გაბმულ ისტორიას, რაც წმინდა ისტორიულ ნიგებში ქართველ ისტორიკოსებს ბევრად უკეთესად აქვთ განხილული.

მესმის, რომ ზოგიერთ მკითხველს გული ეტკინება, როდესაც დიდი ხნის წინ ნასწავლის

ან ხშირად გაგონილის სანიშნაღმდეგო აზრს წაიკითხავს. მისი ნებაა არ დაუჯეროს ავტორს! ავტორის ზოგი მოსაზრება ზოგიერთ მკითხველს მიუღებლად შეიძლება მოეჩვენოს, რადგან ის არ ემთხვევა გაბატონებულ აზრს. „გაბატონებული აზრი“ ნიშნავს, რომ უნდა არსებობდეს სხვა, „არაგაბატონებული აზრიც“, მაგრამ ისიც აზრია, რომელიც, შესაძლოა, მომავალში უფრო სწორად მიიჩნეონ.

ამ ნიგნში მოყვანილი ზოგიერთი ქართველი ისტორიული პერსონაჟის შეფასება, შესაძლოა, არ მოინდონ ამ პირის მიმდევრებმა თუ ახლობლებმა.

მიკერძოებულად ვიქნები აღქმული სხვადასხვა დიქტატორებისა და მოდიქტატორო სუბიექტების მომხრეთა მიერ მათი გმირების ჩემული შეფასებისათვის.

ქართველი მეცნიერის მიერ საქართველოს გეოპოლიტიკური კონტექსტის შეფასებას, შესაძლოა, არ დაეთანხმონ მისი სამეზობლოს ქვეყნებში.

განსაკუთრებით ძნელია მიკერძოებისათვის თავის არიდება პატარა ერის მეცნიერისათვის. ზოგიერთი ტექსტის კითხვისას მიაღვილდება ავტორის მშობლიური ეთნოსის მიახლოებითი ზომის დადგენა. ძალიან ხშირად მხოლოდ ქართველები, სომხები, აფხაზები კი არ არიან „პატარა ერები“, არამედ რუსები, თურქები, ჩინელებიც კი! ამ კუთხით „დიდი ერები“ მხოლოდ დასავლეთ ევროპაში ცხოვრობენ, სადაც „არაგაბატონებულ“ აზრს უფრო მშვიდად ხვდებიან.

ვფიქრობ, ქართველი მეცნიერის ვალია „პატარა ერის სინდრომის“ თავიდან მოშორებაზე ზრუნვა, რაც გულისხმობს შეძლებისდაგვარად ობიექტურ და კრიტიკულ დამოკიდებულებას საკუთარი ქვეყნის ისტორიის მიმართ და ზოგიერთი დამკვიდრებული, მაგრამ უსარგებლო, ისტორიული მითის გაშლვას.

სივრცე-დროითი განზომილება

ქვეყნის სრულყოფილად აღქმა შეუძლებელია, თუკი მას სივრცითი კონტექსტიდან ამოეგლეჯო. ამიტომაც ამ ნიგნში საქართველო განხილულია მეზობლებთან ერთად: უპირველესად იგულისხმება დანარჩენი სამხრეთი კავკასია და, განსაკუთრებით, რუსეთი, რომელიც მთელი XIX საუკუნისა და თითქმის მთელი XX საუკუნის განმავლობაში ამ რეგიონში დომინირებდა. ნიგნში ერთგვარი შეხებაა საბჭოთა კავშირის გეოპოლიტიკასთან და მის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ ისტორიასთან, ხშირად საქართველოს სსრ-ის მაგალითზე: საქართველო იყო დიდი სახელმწიფოს მცირე (ტერიტორიის 0,31% და მოსახლეობის 1,88% 1991 წელს), მაგრამ არცთუ უმნიშვნელო ნაწილი XX საუკუნის თითქმის სამი მეოთხედის განმავლობაში.

გარე ფაქტორი (რასაც „სივრცეს“ ეუკავშირებ) საქართველოსათვის ყოველთვის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო და არის. მსოფლიო ფონზე მცირე ტერიტორია, მცირე მოსახლეობა, მცირე ეკონომიკური პოტენციალი – ძალიან ზღუდავდა მის შესაძლებლობას ზემოქმედება მოეხდინა ქვეყნის გარეთ მიმდინარე პროცესებზე. პირიქით, მის გარეთ მიმდინარე პროცესები მეტ გავლენას ახდენდა საქართველოზე და ეს დღესაც ასეა. ყველა პატარა ქვეყანას იგივე ხვედრი აქვს: მისი შიდა პოლიტიკური პროცესებიც კი, არცთუ იშვიათად, გარე ფაქტორებზეა დამოკიდებული.

რასაკვირველია, გაგვიხარდებოდა, რომ დამოუკიდებელ საქართველოს არ სჭირდებოდა თვის საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკაში ვაშინგტონისა და მოსკოვის, ბრიუსელისა და ანკარის, ახლა უკვე – პეკინისა და თეირანის, ბაქოსა და ერევნის აზრის გათვალისწინება. სამწუხაროდ, ასე არ გამოდის...

ისე, არც მოსკოვს შეუძლია უგულვებლყოფის ვაშინგტონის ან ბრიუსელის პოზიცია. ვაშინგტონიც უნდა ითვალისწინებდეს ბრიუსელის, პეკინის ან ნიუ-დელის აზრს. ასეა მოწყობილი თანამედროვე გლობალიზებული მსოფლიო.

მეორე მხრივ, გარე ფაქტორი ზოგჯერ საქართველოსათვის პოზიტიურ როლსაც ასრულებდა. მაგალითად, მისი ზეგავლენის წყალობით, ბოლო მესამედი საუკუნის განმავლობაში ავტორიტარული მიდრეკილების მქონე ზოგიერთმა ჩვენმა ლიდერმა ვერ შექმნა „სრულფასოვანი დიქტატურა“.

საქართველოს განვითარების თავისებურებები გაუგებარი დაგვრჩება, თუ არ გავითვალისწინებთ მსოფლიოში, განსაკუთრებით, ჩვენს სამეზობლოში მიმდინარე პროცესებს.

ერთ ადგილას მომხდარმა ლოკალურმა პოლიტიკურმა თუ ეკონომიკურმა მოვლენამ მალე შეიძლება შეიძინოს გლობალური მნიშვნელობა. XX საუკუნეც ეს ნათლად დაამტკიცა და XXI საუკუნეც ამტკიცებს ამას.

ისტორიას ახსოვს შორს მომხდარი მრავალი მოვლენა, რომელმაც საქართველოზე უარყოფითი გავლენა იქონია.

ზოგიერთმა შორეულმა, ზოგადად ნეგატიურმა, მოვლენამ კი არაპირდაპირ მოუტანა დადებითი შედეგი საქართველოს.

მაგალითებად მოვიყვან ასეთ ფაქტებს:

- 1914 წელს ერთი ტერორისტის მიერ სარაევოში ნასროლმა რამდენიმე ტყვიამ, რომელმაც ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის ტახტის მემკვიდრე იმპერატორა, მოახდინა მსოფლიო ომის დაწყების პროვოცირება; მსოფლიო ომმა ოთხი იმპერია – რუსეთი, ოსმალეთი, ავსტრია-უნგრეთი და გერმანია – შეინირა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა რუსეთის იმპერიის გაქრობის შემდეგ გაჩნდა;

- 1979 წლის ირანის ისლამურმა რევოლუციამ და 1988 წელს მთიანი ყარაბაღის გამო სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის განახლებულმა მძიმე კონფლიქტმა შექმნა ისეთი გეოპოლიტიკური ვითარება, რომლის გამოც XXI საუკუნის დამდეგს კასპიის ზღვის აზერბაიჯანის კუთვნილი სექტორიდან სხვაგან მიმართული ნავთობისა და გაზის საექსპორტო მილსადენები გავიდა არა ირანისა ან სომხეთის ტერიტორიაზე, არამედ საქართველოს გავლით. ამან მეტი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა შესძინა საქართველოს;

- 1991 წლის 8 დეკემბერს ბელოვეჟის ტევრში (Беловежская пуща) მომხდარმა ფაქტმა, როდესაც სამი საბჭოთა სლავური რესპუბლიკის – რუსეთის, უკრაინისა და ბელარუსის – ხელმძღვანელები სპონტანურად შეთანხმდნენ საბჭოთა კავშირის უსისხლო დაშლაზე, გავლენა იქონია პოლიტიკურ პროცესებზე მთელ მსოფლიოში. სწორედ ამ ხდომილებამ მოიტანა საერთაშორისო დონეზე საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობა.

ორი ათასი წლის წინ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და დასავლეთ ევროპის საგრძნობი

ნაწილისათვის პოლიტიკური ცენტრი იყო პირველი (და ერთადერთი ნამდვილი!) რომი. „მეორე“ და „მესამე რომად“ თავს აცხადებდნენ კონსტანტინოპოლი და მოსკოვი.

„სამივე რომთან“ საქართველოს ურთიერთობა ჰქონდა: პირველთან – მცირე, მეორესთან – საკმაო, მესამესთან – დიდი.

ახლა Washington D.C.-ის იმედი გაგვიჩნდა, რომელიც ჩვენთვის „მეოთხე რომია“.

ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა დანარჩენი მსოფლიოს პრობლემებიც ირგუნა: მსოფლიო ლიდერობა ძალიან ძვირადღირებული სიამოვნებაა!

არცერთი ისტორიული მოვლენა არ შეიძლება ამოიგლიჯოს დროითი კონტექსტიდან: მას გავიგებთ მხოლოდ თავისსავე ეპოქასთან კავშირში.

როდესაც წარსული ძალიან ახლოსაა, მას ისტორიად ვერც აღვიქვამთ. სინამდვილეში კი ყოველი განვლილი დღე, საათი და წამი უკვე წარსულია, ანუ ისტორიის კუთვნილება. ხეაღინდელი დღე ძალიან სწრაფად იქცევა გუშინდელ დღედ.

ვერ გავექცევით დროით მასშტაბსაც – განვლილი დროის შემდეგ უკეთ ჩანს ზემოხსენებული დროითი კონტექსტი: ის, რასაც დღეს რიგით, რუტინულ, მოვლენად მივიჩნევთ, წლების შემდეგ სერიოზული ტენდენციის მაჩვენებელი შეიძლება აღმოჩნდეს.

ამიტომაცაა ამ წიგნში ყურადღება გამოჩენილი გარდასულ დღეთა მიმართ, როდესაც გამოიკვეთა ზოგიერთი ამჟამინდელი სოციალური თუ პოლიტიკური ტენდენცია, ან ჩაისახა დღევანდელი პრობლემები.

ცნებები – პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა

თუმცა ცნებები პოლიტიკური გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა საერთო საწყისიდან – გეოგრაფიიდან – მოდის, და ზოგს ისინი სინონიმებადაც კი მიაჩნია, სინამდვილეში ისინი სხვადასხვა რამეს აღნიშნავენ.

ყველანაირი მდებარეობა შედის გეოგრაფიის კომპეტენციაში, რომლის შემადგენელ ნაწილს, პოლიტიკურ გეოგრაფიას აინტერესებს პოლიტიკური ძალაუფლების ტერიტორიული შედგენილობა, სივრცითი ცვლილებები ძალაუფლებაში, პოლიტიკური ძალაუფლების გამოყენება ტერიტორიულ ჭრილში, პოლიტიკური და ადმინისტრაციული საზღვრები, მათი წარმოშობა და გამოყენება საგარეო და შიდა პოლიტიკაში, საარჩევნო ოლქების კონფიგურაციის განსაზღვრა, არჩევნების სივრცითი შედეგები და ა.შ.

სახელმწიფოს და დასახლებულ პუნქტს ყოველთვის აქვს გეოგრაფიული მდებარეობა (ასხევაებენ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ, ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ, პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ, სამხედრო-გეოგრაფიულ და სხვა მდებარეობას), რომელიც სხვადასხვა პერიოდში შეიძლება იყოს ხელსაყრელი ან არახელსაყრელი ამ სახელმწიფოსა თუ დასახლებული პუნქტისათვის.

არსებობს მხოლოდ „გეოგრაფიული მდებარეობა“. გამოთქმა – „გეოპოლიტიკური მდებარეობა“ არასწორია.

გეოპოლიტიკა თეორიაც არის და პრაქტიკაც.

გეოპოლიტიკის მრავალი დეფინიცია არსებობს, ხანდახან მას უწოდებენ „საერთაშორისო ურთიერთობების გეოგრაფიას“ [Cohen, 2009]. ქვემოთ მოყვანილ განსაზღვრებას არ აქვს უნივერსალურობის პრეტენზია: ის მრავალთაგან ერთ-ერთია! [მეტი დეტალიზაცია - სათვის იხ. გოგსაძე, 2022]

როგორც *თეორია*, გეოპოლიტიკა დგას პოლიტიკურ და გეოგრაფიულ მეცნიერებათა მიჯნაზე და პოლიტიკური გეოგრაფიისა და სხვა მეცნიერებების ინფორმაციასაც ეყრდნობა. გეოპოლიტიკა სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკას განგვიმარტავს ფართოდ გაგებულ გეოგრაფიულ, ისტორიულ და გეოეკონომიკურ ფაქტორებზე დაყრდნობით. ასეთ ფაქტორებად გეოპოლიტიკა განიხილავს მდებარეობას, სახელმწიფოს განვითარებას, ცვალებად საგარეო-პოლიტიკურ ინტერესებს, ბუნებრივ-რესურსულ პოტენციალს, ეკონომიკის დონესა და სტრუქტურას, მოსახლეობის რიცხოვნობას, დინამიკას, სტრუქტურას (მაგალითად, ეთნო-რელიგიურ შედგენილობას) და განლაგებას, მოქალაქეების თვალსაზრისს (მათ შორის სოციალურ სტერეოტიპებს¹) სხვა ეთნოსებისა და ქვეყნების შესახებ და სხვ.

როგორც *პრაქტიკა*, გეოპოლიტიკა უღმობელია, მოქმედებს დაუწერელი „ჯუნგლის კანონებით“, რომლებსაც ბოლო ორიოდე საუკუნეა აღამაზებენ ლიბერალური და ჰუმანიტარული რიტორიკით. გეოპოლიტიკურ ჯუნგლებში სუსტს (ეს პატარა სახელმწიფოა!) შეუძლია გადარჩეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ძლიერის ხროვას შეეკედლება.

გეოპოლიტიკური ძვრა (ან ბრუნა) ასახავს ქვეყნის საგარეო პოლიტიკის რადიკალურ ცვლილებას. ჩვეულებრივ ესაა პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლა ერთი „მფარველიდან“ მასთან დაპირისპირებულ სხვა „მფარველზე“, მაგალითად, კუბამ, სადაც 1959 წლის ბოლოს რევოლუცია მოხდა, მალე შეცვალა ორიენტაცია ვაშინგტონიდან მოსკოვზე, ხოლო ეგვიპტემ 1970-იან წლებში, სადაც მთავრობაც კი არ შეცვლილა, ზუსტად საპირისპიროდ – მოსკოვიდან ვაშინგტონზე.

საქართველოს (ქართლის) შორეულ ისტორიაში გეოპოლიტიკური ბრუნის მაგალითია IV საუკუნეში მისი ერთ-ერთი მეფის გადაწყვეტილება ქრისტიანობაზე გადასვლის შესახებ, რაც მოასწავებდა საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლას მაზდეანური (ზოროასტრული) ირანიდან ქრისტიანობის მიმართ ლმობიერ რომზე: არ დაგვაიწყდეს, რომ ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად რომის იმპერიაში იქცა მხოლოდ IV საუკუნის ბოლოს.

ყველა სახელმწიფოს აქვს დაუწერელი გეოპოლიტიკური კოდი, რომელიც ასახავს ხელისუფლებისა და ხალხის მეტ-ნაკლებად ერთსულოვან აზრს მისი საგარეო პოლიტიკური ინტერესების, ამ ინტერესებისათვის შექმნილი საფრთხეებისა და ამ საფრთხეებისათვის გასაცემი პასუხების შესახებ. სხვა საქმეა, რამდენად შედეგიანი იქნება ხელისუფლების პასუხი ამ საფრთხეებზე: ეს უკვე პრაქტიკული პოლიტიკის (და არა გეოპოლიტიკის!) ეფექტიანობაზეა დამოკიდებული!

მსოფლიო ზესახელმწიფოებს გლობალური გეოპოლიტიკური კოდი აქვთ. XX საუკუნის შუა წლებამდე ასეთი კოდები ჰქონდათ დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს, როდესაც მათი კოლონიური იმპერიები მთელ მსოფლიოში განლაგებულ ტერიტორიებს მოიცავდა.

¹ სოციალური სტერეოტიპი ესაა სტანდარტიზებული, მდგრადი, ემოციურად დატვირთული წარმოდგენა სოციალურ ობიექტზე, რომელიც შეიძლება იყოს ადამიანთა ნებისმიერი ჯგუფი, მაგალითად, ეთნოსი.

II მსოფლიო ომის შემდეგ დაწყებული დეკოლონიზაციის შედეგად მათი გეოპოლიტიკური ინტერესები გეოგრაფიულად მკვეთრად შემცირდა. ამერიკას კი დღესაც აქვს გლობალური გეოპოლიტიკური კოდი – მსოფლიოს ლამის ყველა კუთხეში გააჩნია, მისი პოზიციიდან, „სასიცოცხლო“ ინტერესები. „ცივი ომის“ დროს, 1946-1989 წლებში, გლობალური გეოპოლიტიკური კოდი პქონდა საბჭოთა კავშირსაც. ახლო მომავალში ასეთივე კოდი გაუჩნდება (თუ უკვე არ გაუჩნდა) ჩინეთს: მისი უდიდესი ეკონომიკური პოტენციალი, უბრალოდ, სხვა გამოსავალს არ უტოვებს მას.

რეგიონულ ზესახელმწიფოებს (მაგალითად, ამჟამინდელ რუსეთის ფედერაციას, ინდოეთს, თურქეთს, ირანს, ბრაზილიას, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკას და რამდენიმე სხვას) აქვთ რეგიონული გეოპოლიტიკური კოდი.

პატარა ქვეყნებს ლოკალური გეოპოლიტიკური კოდი აქვთ. მათთვის, ჩვეულებრივ, უმნიშვნელოვანესია მეზობლებთან ურთიერთობა, თუმცა „მფარველი“, შესაძლოა, დაშორებით ეგულებოდეს.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა შედარებით სტაბილურია, მაშინ როდესაც გეოპოლიტიკური კოდი – შედარებით ცვალებადი.

განსხვავებას ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ მდებარეობასა და მისივე გეოპოლიტიკურ კოდს შორის გვიჩვენებს ორი ევროპული სახელმწიფოს მაგალითი. საფრანგეთსა და დიდ ბრიტანეთს უკვე მრავალი საუკუნეა აქვთ სტაბილური პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა. XVII საუკუნის ბოლოდან მათი გეოპოლიტიკური კოდები მკვეთრად კონფრონტაციული იყო, რაც ევროპასა და მსოფლიოში პოლიტიკური და ეკონომიკური დომინაციისათვის მათი მძაფრი მეტოქეობის შედეგად გაჩნდა: ისინი ერთიმეორეს მტრად აღიქვამდნენ. 1694-1815 წლებში ამ სახელმწიფოებმა სულ ცოტა შეიდ დიდ ომში მიიღეს მონაწილეობა, სადაც ერთმანეთს ებრძოდნენ. XIX საუკუნის შუაგულში ეს ზესახელმწიფოები დროებით გააერთიანა რუსეთის იმპერიის ომმა ოსმალეთის წინააღმდეგ: 1853-1856 წლების „ყირიმის ომში“ ბრიტანელებმა და ფრანგებმა ერთმანეთის მხარდამხარ იომეს რუსების წინააღმდეგ. ბრიტანეთისა და საფრანგეთის გეოპოლიტიკური კოდები მნიშვნელოვანწილად დაემთხვა ერთმანეთს მხოლოდ XIX საუკუნის ბოლოს, როდესაც ლონდონი დაეთანხმა პარიზს, რომ საერთო სამიში მტერი ჰყავთ გერმანიის იმპერიის სახით. როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, ორი ქვეყნის გეოპოლიტიკური კოდების შეცვლა მესამე ქვეყნის ფაქტორმა განაპირობა. 1904 წელს დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა გერმანიის წინააღმდეგ დადეს „გულთიადი შეთანხმება“ (Entente cordial): ამ კავშირს „ანტანტა“ ეწოდა. XX საუკუნის ორივე მსოფლიო ომში საფრანგეთმა და დიდმა ბრიტანეთმა ერთ მხარეს იომეს, ორივეჯერ გერმანიის წინააღმდეგ. ახლა კი ორივე ქვეყანა, გერმანიასთან ერთად, შედის საერთო სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკში – NATO-ში, რომელსაც სხვა მონაწილემდე ჰყავს უფრო აღმოსავლეთით – რუსეთი (1991 წლამდე – საბჭოთა კავშირი).

სხვა მაგალითია ბოლო საუკუნე-ნახევარია მეტ-ნაკლებად სტაბილური პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის მქონე საფრანგეთი და გერმანია. 1871 წლამდე ერთიანი გერმანია ჯერ არ არსებობდა და მის ნაცვლად მდ. რაინის მარჯვენა ნაპირზე და უფრო აღმოსავლეთით სხვადასხვა გერმანული სამეფოები და სამთავროები მდებარეობდა, თუმცა იქ უკვე გამოიკვეთა დომინანტი ძალა – პრუსია. 1871-1945 წლებში საზღვარი ორ ქვეყანას შორის სამჯერ შეიცვალა, ვიდრე საბოლოოდ დაუბრუნდებოდა 1870 წლის მდგომარეობას.

იმავე პერიოდში ამ ქვეყნებმა სამჯერ იომეს და მათ გეოპოლიტიკურ კოდებში ერთიმეორის მტრად აღქმას მთელი მსოფლიო ლამის კანონზომიერებად მიიჩნევდა. მაგრამ 1950-იანი წლებიდან ორივე ქვეყნის გეოპოლიტიკური კოდი შეიცვალა: ისინი ერთმანეთის საიმედო პარტნიორებად და მოკავშირეებად ჩამოყალიბდნენ. აქაც ვერ გამოვრიცხავთ „მესამე ქვეყნებს“ როლს: საბჭოთა იმპერიალიზმის საფრთხე რეალური იყო, ამერიკა კი რეალური ფარი გახდა.

ნიგნის მიზანი და სტრუქტურა

ნიგნის ძირითადი მიზანი იყო მკითხველისათვის იმის ჩვენება, რომ საქართველოს ისტორიაზე ყოველთვის ზემოქმედებდა საერთაშორისო ვითარება მის ირგვლივ.

პარალელურად, ნიგნი ეხება ქვეყნის შიგნით მიმდინარე პროცესებს: საშინაო და საგარეო პოლიტიკა ყველგან მჭიდროდაა ხოლმე გადაჯაჭვული.

ნიგნის I თავში ნაჩვენებია გეოგრაფიის მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიაში. იქვე მიმოხილულია ქვეყნის ათასწლოვანი განვითარება პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებების ფონზე. ლაპარაკია ერეკლე II-ის გეოპოლიტიკურ არჩევანზე „ჩრდილოეთის“ სასარგებლოდ „სამხრეთის“ ნაცვლად. მიუხედავად რუსეთის იმპერიის კოლონიზატორული მიზნებისა, XIX საუკუნეში საქართველო უმტიკინეულოდ შეეთვისა გარკვეულ ვესტერნიზაციას, გადადგა დიდი ნაბიჯი „აღმოსავლეთიდან“ „დასავლეთისაკენ“. იმ საუკუნეში თითქმის დასრულდა ევროპული ტიპის ქართული ნაციის მშენებლობა, რამაც მას საშუალება მისცა ყოველგვარი უთუხურობის გარეშე 1918 წელს შეექმნა ეროვნული სახელმწიფო. ამავე თავში განხილულია საქართველოს გეოპოლიტიკა 1917 წლიდან 1921 წლის დასაწყისამდე.

მე-2 თავი ეძღვნება საბჭოთა საქართველოს, მის პოლიტიკურ გეოგრაფიას, მისი პერიფერიების ავტონომიზაციას. თითქოს ჭარბი ყურადღება ეთმობა 1937-1938 წლების რეპრესიებს, მაგრამ მათი განხილვის გარეშე სტალინიზმის, როგორც ბოროტების, ჩვენება შეუძლებელი იქნებოდა. ამავე თავში ნახსენებია საბჭოთა პერიოდის საქართველოს სოციალურ-კულტურული, დემოგრაფიული და ეკონომიკური განვითარება, რამაც გარკვეული კვალი დაამჩნია მომდევნო ეპოქას.

მე-3 თავში განხილულია დამოუკიდებელ („პოსტსაბჭოთა“) საქართველოს თავიდანვე თავს დატეხილი პოლიტიკური ქარიშხლები, რომლების გამომწვევი მიზეზიც, ზოგჯერ, ჩვენ თვითონ ვიყავით. ძალიან ხანმოკლე „მესამე რესპუბლიკამ“ მძიმე ფსიქოლოგიური მემკვიდრეობა დაგვიტოვა და გახლჩილი საზოგადოების გამთლიანებას მთელი თაობა დასჭირდა. იმავე თავში საუბარია XXI საუკუნის პირველი ათწლეულების საქართველოს ისტორიაზე, ხშირად – საერთაშორისო კონტექსტში.

მე-4 თავი წარმოადგენს ცდას გაკეთდეს საქართველოს სამეზობლოს შედარებითი გეოპოლიტიკური ანალიზი. სამეზობლო აქ მოხსენიებულია, როგორც „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონი“. ის წარმოსახვითია, რადგან მხოლოდ ჩვენს გონებაში არსებობს, მაგრამ ქმნის საქართველოს რეალურ გეოპოლიტიკურ კონტექსტს.

ნიგნის მე-5-მე-7 თავები ეძღვნება საქართველოს ოთხ უშუალო მეზობელს – რუსეთს, თურქეთს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს. თავები რაიმე სტანდარტული სქემით არაა დანე-

რილი: ვამჯობინე ისეთ საკვანძო საკითხებზე გამემახვილებინა ყურადღება, რომლებიც, ჩემი აზრით, უკეთ წარმოაჩენს ძალიან განსხვავებული მეზობლების თავისებურებას და მათ განსხვავებულ ინტერესს საქართველოს მიმართ.

მოკლე მე-9 თავი არის მსოფლიოში, უპირველესად კი რეგიონში საქართველოს ადგილის ერთგვარი შეჯამება. ის ნაწილობრივ ეყრდნობა ჩემივე სტატიას, რომელიც გამოქვეყნდა შესანიშნავი დიპლომატის, კოტე ზალდასტანიშვილის, 60 წლისთავისადმი მიძღვნილ კრებულში 2020 წელს.

ზოგ მკითხველს, შესაძლოა, მომაბეზრებლად ეჩვენოს წიგნში საკმაოდ ხშირად დამონ-მებული ავტორისეული პუბლიკაციები, საიდანაც მთელი აბზაცებიც კი არის გადმოტანილი (სწორედ ამიტომ არ შემეძლო მათი წყაროების გამოტოვება ლიტერატურის სიაში!). ეს გაკეთდა დაინტერესებული მკითხველისათვისაც, მაგალითად, სტუდენტებისათვის, რომ-ლებიც ანალოგიურ თემებზე მუშაობენ და შეუძლიათ გაეცნონ ადრეულ პუბლიკაციებს, რომლებიც ლიტერატურის სიაშია მოყვანილი: ისინი ხელმისაწვდომია ბიბლიოთეკებსა ან ინტერნეტში, ხანდახან წიგნის მალაზიებშიც.

ნაწილი I

პოლიტიკური გეოგრაფია და ისტორია

თავი 1

გეოგრაფია და გეოპოლიტიკა საქართველოს ისტორიაში (1921 წლამდე)

გეოგრაფია, როგორც საქართველოს ისტორიის ფაქტორი

საქართველოს ისტორიულ სეე-ბედს მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს მისი გეოგრაფია. კავკასიონის მთავარი ქედის სახით ჩვენს ქვეყანას ჩრდილოეთით აქვს მკაფიო ფიზიკური ბარიერი, თუმცა ის გადაულახავი ზღუდე არაა. სამხრეთით ქვეყანა უფრო გახსნილია. ამიტომაც, ათასწლეულების განმავლობაში, სამხრეთით მას მეტი კონტაქტები ჰქონდა, თუმცა უფრო ხშირად, არცთუ უსაფრთხო.

მხოლოდ XIX-XXI საუკუნეებში მიენიჭა სერიოზული მნიშვნელობა საქართველოსათვის ზღვაზე საკმაოდ ფართო გასასვლელის არსებობას და მომავალში მას მეტი როლის შესრულება შეეძლება ქვეყნის განვითარებაში [ადეიშვილი, 2022]. იქამდე კი საქართველოს ისტორიის ფაქტორი შავი ზღვა მცირედ თუ იყო. ზღვის ნაპირის საქართველოს მონაკვეთი, სადაც სანავსადგურო ყურე სულ რამდენიმეა და ახლომახლო ერთი კუნძულიც არაა, ზღვასთან ახლოს მცხოვრებთა კარგ მეზღვაურებად ჩამოყალიბებას ხელს ვერ უწყობდა. ივანე ჯავახიშვილი თავის ნაშრომში „საქართველოს საისტორიო გეოგრაფია VII-XII ს. ქ. შ.“ აღნიშნავდა, რომ „ზღვით მოგზაურობა უფრო ძნელი იყო ძველ დროში“ [ჯავახიშვილი, 1983, 72].

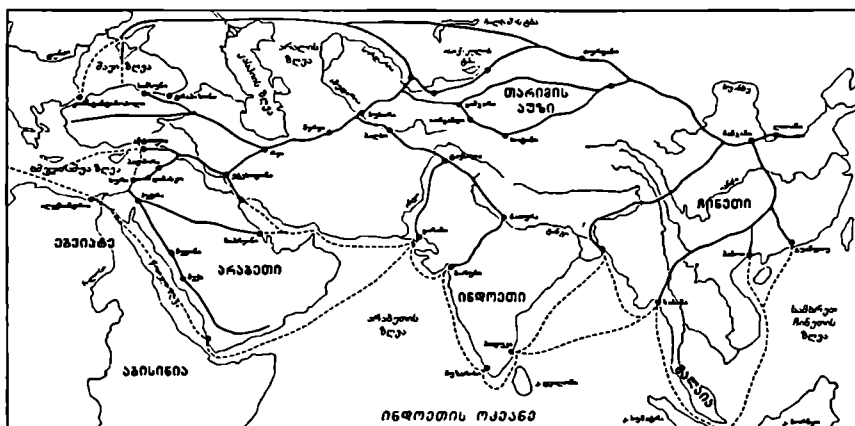
განსხვავებით, მაგალითად, ეგეოსის ზღვის ირგვლივ და მრავალრიცხოვან კუნძულზე განსახლებული ბერძნებისაგან, ან სკანდინავიის ფიორდებიან ნაპირებთან მცხოვრები ნორვეგიელებისაგან, ქართველები ისტორიულად ზღვაოსანი ხალხი არ ყოფილა. კოლხეთის საზღვაო ნაპირთან ბევრი იყო დაჭაობებული ადგილი, მალარიის გადამტანი კოლოების სამოთხე, რის გამოც სამოსახლოდ ხალხი ირჩევდა ზღვისგან დაშორებულ, ამალლებულ, შედარებით მშრალ ადგილებს.

კოლხეთში უფრო არგონავტები ან სხვა ბერძენი მეზღვაურები თუ მოვიდოდნენ (უკანასკნელნი – XV-XVIII საუკუნეებში ოსმალ სულტნის ან მონათმოვაჭრეების სამსახურში მყოფნი), ვიდრე იქიდან თვითნაგები ნავით ვინმე გავიდოდა ღია

ზღვაში. ძველბერძნული აპოიკიები (ახალშენები) კოლხეთში – ფასისი, ბათისი, დიოსკურია, პიტუხი, გიენოსი და სხვები (ზოგიერთის არქეოლოგიური გათხრები ოდესლაც საკმაოდ მოზრდილ დასახლებაზე მიგვიითბებს) მომდევნო პერიოდში დაკნინდა.

ქართული სიტყვები ნავი, გემი, კატარლა, იალქანი, ტალლა, ლიმანი და სხვ. ნასესხობებია სხვა ენებიდან. ასეთი რამ მხოლოდ ქართულ ენას არ ახასიათებს: რუსული საზღვაო ტერმინოლოგია მნიშვნელოვანწილად ჰოლანდიური ან ინგლისურია, რაც აჩვენებს, რომ ისტორიულად არც რუსები ყოფილან ზღვაოსანი ხალხი. მხოლოდ XVIII საუკუნეში იქცა რუსეთის იმპერია საზღვაო სახელმწიფოდ და იმ საუკუნის ბოლო მეოთხედში შავი ზღვის ნაპირზეც გავიდა.

XV-XVIII საუკუნეებში შავი ზღვა „ოსმალური ტბა“ იყო, რადგან ზღვის უკლებლივ ყველა ნაპირზე სულტნის ნომინალური სუვერენიტეტი ვრცელდებოდა. სხვათა შორის, თურქული საზღვაო ტერმინოლოგია, მნიშვნელოვანწილად, ბერძნული ან იტალიური წარმოშობისაა.

ნახ. 1 „აბრეშუმის გზის“ მარშრუტები ანტიკურ ხანაში და შუა საუკუნეებში

გავრცელებული აზრის საწინააღმდეგოდ, ანტიკურ ხანაში და შუა საუკუნეებში საქართველოს ტერიტორიაზე არ გადიოდა ე. წ. „აბრეშუმის გზის“ რომელიმე ძირითადი მარშრუტი: ასეთი გზები ბევრად უფრო სამხრეთით ან ჩრდილოეთით მდებარეობდა (იხ. ნახ. 1).

XXI საუკუნეში „აბრეშუმის გზის“ იდეა აღორძინდა და რეალური სავაჭრო გზები საგვსებით შესაძლებელია (და ჩვენთვის სასურველიცაა!) გავიდეს საქართველოზე. მაგრამ ძველი „აბრეშუმის გზა“ საქართველოს გვერდს უვლიდა. ჯვრის უღელტეხილი და დარიალის ხეობა არ იყო საუკეთესო გზა ტვირთის გადასატანად: „საქართველოს სამხედრო გზა“ მხოლოდ XIX საუკუნის დასაწყისში

გაიყვანეს და ის ხელმისაწვდომი გახდა საჭაპანო ტრანსპორტისათვის. მართალია, იქამდეც იყო ჯორი და აქლემი, მაგრამ მასობრივ ტვირთს ამ მარშრუტით არ ეზიდებოდნენ: აღმოსავლური პროდუქციის, უპირველესად, აბრეშუმისა და სანელებლების, ძირითადი მომხმარებელი დასავლეთით ცხოვრობდა. კავკასიაზე გამავალი სამხრეთ-ჩრდილოეთის მარშრუტები წამყვანი ვერ იქნებოდა, ხოლო შავი ზღვის საქართველოს ნაპირზე XIX საუკუნემდე მნიშვნელოვანი ნავსადგური არც იყო: რედუტ-კალე (ყულევი), ფოთი და ბათუმი მხოლოდ რუსეთის იმპერიის დროს განვითარდა. უფრო დასავლეთით მდებარე ბერძნულ (1461 წლიდან – ოსმალურ), ტრაპიზონის ნავსადგურში მისასვლელად აღმოსავლეთიდან წამოსული ტვირთისათვის საჭირო არ იყო თბილისში შევლა.

არაძირითად სავაჭრო გზად შუა საუკუნეებში იყენებდნენ კასპიის ზღვის დასავლეთ ნაპირსაც, რომელიც ჯვრის უღელტეხილზე უფრო ადვილად სავალი, მაგრამ არანაკლებ სახიფათო იყო: ქარავენებს მთიელები ესხმოდნენ თავს. დერბენტის (დარუბანდის) მძლავრი კედლები ირანის სასანიანმა შაჰებმა V-VI საუკუნეებში ააშენეს, იმისათვის რომ ჩრდილოეთიდან საძარცვად მოსულები შეეჩერებინათ.

ისტორიულად საქართველოს გეოგრაფიულ უპირატესობას წარმოადგენდა არა სავაჭრო გზებზე მდებარეობა, არამედ მისი ყოფნა ახლო აღმოსავლეთის პერიფერიაზე, რომლის დაცვას მთიანი რელიეფიც აადვილებდა. ის ხალხები კი, რომლებიც საქართველოს სამხრეთით ან ჩრდილოეთით გამავალ „ცენტრალურ გზებზე“ ბინადრობდნენ ან მომთაბარეობდნენ, უფრო მეტად განიცდიდნენ მომხდური ძალის ძალმომრეობას, ძარცვას, მათგან იძენდნენ ახალ გენეტიკურ ნიშნებს. იქ მოსახლეობაც ხშირად იცვლებოდა: სად არიან ახლა ხაზარები ან ყივჩალები და ზოგი ბინადარი ხალხიც კი, რომ აღარაფერი ვთქვათ ხეტებსა და ურარტუელებზე? ვინ ცხოვრობს ახლა ტრაპიზონში?

საქართველოს ერთიანი სამეფო, იგივე „ბაგრატიონთა იმპერია“

ისტორიულ რეტროსპექტივაში საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა ხელსაყრელად შეიძლება შეფასდეს იმ იშვიათ შემთხვევაში, როდესაც მის სამეზობლოში არ დომინირებდა არცერთი იმპერია და, ამიტომ, თვით საქართველოს შეძლო საკუთარი ექსპანსიის განხორციელება. ასე იყო ასიოდე წლის განმავლობაში, XII-XIII საუკუნეებში, ერთიანი საქართველოს სამეფოს არსებობის ხანაში.

დროთა განმავლობაში „ბაგრატიონი“ ფაქტობრივად გადაიქცა ქართველი მონარქის ტიტულად. როდესაც ისტორიულ წყაროებს ეცნობი, თავს ძალა უნდა

დაატანო, რომ დაიჯერო, გვარად (როგორც ის ახლა გვეხმის) ბაგრატიონი იყო რუსუდანის ძე დავით ნარინი, რომლის მამა თურქი დიდებული იყო, ხოლო ბაბუა – დავით სოსლანი, „დედით ბაგრატიონიანი, მამით ოსთა მეფეთა ძე“ [ჯავახიშვილი, 1983, 259]. განსხვავებით ებრაელებისგან, ჩვენ და სხვა ევროპელი თუ აზიელი ხალხები, ტომით/ეთნოსით მემკვიდრეობას მამით განესაზღვრავდით.

„ბაგრატიონობას“ იჩენებდნენ გვიანი შუა საუკუნეების იმერეთის თავადები, რომლებსაც ქუთაისის ტახტზე უჩნდებოდათ პრეტენზია.

ბატონიშვილი ვახუშტი, დიდი ქართველი ისტორიკოსი და გეოგრაფი, „ბაგრატიონად“ არ იწოდებოდა, რადგან ვახტანგ VI-ის შვილი იყო, ასე თქვათ, „არაკანონიერი მეუღლისაგან“ (ყმა გლეხის ქალისგან). XX საუკუნის მეორე ნახევარში პირმა, ვისაც ეს ნიუანსი არ ესმოდა, გამოიგონა „ვახუშტი ბაგრატიონი“ და ეს დამკვიდრდა კიდევ! სხვათა შორის, ასე გამოითქმოდა და ივანე ჯავახიშვილიც ასე წერდა – „ვახუშტი/ვახუშტმა“: ესაა ფალაური (საშუალო სპარსული) წარმოშობის სახელი (wahišt) და „საუკეთესოს“ ნიშნავს.

ფაქტობრივ ტიტულად „ბაგრატიონის“ გადაქცევის ანალოგია სხვაგან და სხვა დროსაც ყოფილა:

- ძვ. წ. I საუკუნეში იულიუსის საგვარეულოდან გამოსული რომის დიქტატორის, Caesar-ის სახელი, რომელიც კლასიკურ ლათინურში გამოითქმოდა, როგორც „კესარ“ და გვიანდელ ლათინურში, როგორც „ცესარ“, ევროპელი მონარქის უმაღლეს ტიტულად იქცა: აქედან მოდის კეისარი, კაიზერი, ცარი;

- IX საუკუნის დამდეგს დასავლეთ ევროპის დიდი ნაწილის გამაერთიანებლის, იმპერატორ Carolus Magnus-ის (კარლოს დიდის, იმავე შარლემანის) საკუთარი სახელი ცენტრალური ევროპის მეფეების ტიტულად იქცა: პოლონურად ესაა Król, ჩეხურად – Král, რუსულად – Король და ა.შ.

მეფის თუ დინასტიის ეთნიკურ წარმოშობას სამეფოსათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს! არც დავით ნარინის მამის, არც პიოტრ (პეტრე) I-ის ბიოლოგიური მამის ეთნიკურ წარმოშობას არ უმოქმედია საქართველოსა თუ რუსეთის ისტორიაზე. რუსეთის უკანასკნელი იმპერატორი ნიკოლაი II სულ 2-3%-ით თუ იყო რუსი: მას ბევრად მეტი გერმანული სისხლი ჰქონდა. ინგლისის ყველა მონარქი XI საუკუნიდან დღემდე განეკუთვნებოდა არა ინგლისურ, არამედ ნორმანული, ფრანგული, უელსური, შოტლანდიური, გერმანული წარმოშობის დინასტიებს. მაგრამ ყველა მონარქი თავს ინგლისელად მიიჩნევდა და ინგლისისათვის იღვწოდა!

XII-XIII საუკუნეების ერთიან საქართველოს პირობითად „ბაგრატიონთა იმპერიად“ მოვიხსენიებ. ხომ არსებობდა მმართველი დინასტიის დამაარსებლის სახელის მქონე ოსმანთა იმპერია?

სოცოლოგ ენტონი გიდენსის განსაზღვრებით იმპერია არის ტერიტორიულად დიდი სახელმწიფო, რომელიც იქმნება სხვადასხვა პოლიტიკური ერთეუ-

ლების დაპყრობით ან დაპყრობის მუქარით გაერთიანების გზით [Giddens, 1991]. თანამედროვე საერთაშორისო საზოგადოება სამხედრო გზით სახელმწიფოების გაფართოებას გმობს, მაგრამ არცთუ შორეულ წარსულში ეს ნორმა იყო.

ტერმინ „იმპერია“ წმინდა მეცნიერული თვალსაზრისით ვიყენებ: მას არც უარყოფით და არც დადებით მნიშვნელობას არ ვანიჭებ. ისტორიკოსები იცნობენ, მაგალითად, შუა საუკუნეების „ბულგარეთის იმპერიას“, „სერბეთის იმპერიას“ და სხვ.

დავით აღმაშენებლის დროს მისი მონარქია დაპყრობების გზით დიდად გასცდა ქართულ სუბეთნოსთა განსახლების საზღვრებს და, ამდენად, ის იმპერიად უნდა მივიჩნიოთ. ქართველ ბაგრატიონებს ემსახურებოდნენ სხვადასხვა ეთნიკური წარმომავლობის კარისკაცები და ჯარისკაცები, რაც ასევე იმპერიებისათვის არის დამახასიათებელი.

გელათში აღმოჩენილ 1189 წლით დათარიღებულ ერთ გრაგნილში ქართველმა ისტორიკოსმა თედო ჟორდანიამ ამოიკითხა:

„სახელითა ღვთისაითა მე თამარ ბაგრატიონიანმან ნებითა ღვთისათა აბხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფემან და დედოფალმან, და შარვანშა და შაჰანშა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთის თვითმპყრობელმან...“
[ქრონიკები, 1893, II, 73].

ეს ცნობილი ტიტულატურაა, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ქართველმა ბაგრატიონებმა ხმლით აქციეს საკუთარ სამფლობელოდ მთელი სამხრეთი კავკასია, რასაც „ნებითა ღვთისაითა“ ამართლებდნენ! იმავე სიტყვებს საკუთარი ექსპანსიის გამართლებად იყენებდა ყველა მონარქი: ლათინურად ეს იყო – *Dei gracia*, ინგლისურად – *by the grace of God*, რუსულად – *милостью Божьей* და ა.შ.

აქვე აღვნიშნავ, რომ ზემოაღნიშნული ტიტულატურის გახსენება არ უნდა აღვივებდეს არც სრულიად უმიზეზო ნოსტალგიას ჩვენში და არც მეზობლები უნდა გვადანაშაულებდნენ აგრესიულობაში! იმ ეპოქაში ექსპანსიონიზმი ნორმა იყო. XXI საუკუნეში ეს არანორმალურ ქცევადაა მიჩნეული, მაგრამ მაინც ხდება, მათ შორის შავი ზღვის ჩრდილოეთით!

შუა საუკუნეებისა და უფრო ადრეული ხანის იმპერიულ ექსპანსიას დღევანდელ მსოფლიოში სხვადასხვაგვარი შეფასება და ემოციური დატვირთვა ენიჭება. მაგალითად,

- ტიგრან II-ის დროინდელ სომხეთის სამეფოს, რომელიც ძვ. წ. I საუკუნეში, დაპყრობითი ომების შედეგად, ხანმოკლე დროით ხმელთაშუა და შავ ზღვებზეც კი გავიდა და იმპერია გახდა, სომხურ ისტორიოგრაფიაში უდიდესი ყურადღება ეთმობა და ის მოსახლეობის პატრიოტული ემოციების გასაღვივებლად გამოიყენება;
- ოსმანთა იმპერია XVI-XVIII საუკუნეებში ფლობდა მექას, მედინას, ბაღდადს, დამასკოს, ალჟირს, კაიროს, ბელგრადს, ბუდას, სოფიას, ათენს,

ერთხანს – თავრიზს, თბილისს, ერევანს მიმდებარე ტერიტორიებითურთ. თანამედროვე თურქეთში ამ პერიოდის მიმართ თითქოს რაღაც მომატებული ყურადღების გამოჩენა დაინყეს;

- ინგლისის *პლანტაგენეტების დინასტია* (ნარმოშობით, სხვათა შორის, ფრანგული) XIII-XIV საუკუნეებში ბრძოლით დაეპატრონა და თითქმის მთლიანად განაგებდა ბრიტანეთის კუნძულებს და ნახევარ საფრანგეთსაც. დღევანდელი ინგლისელების მიერ „პლანტაგენეტების იმპერიის“ პერიოდი და XIX-XX საუკუნეების *ბრიტანეთის იმპერიის* ეპოქაც კი აღიქმება ყოველგვარი პოზიტიური ემოციის გარეშე.

შუა საუკუნეების ყველა იმპერია წარსულს ჩაბარდა. ისინი ისტორიის განვლილი ეტაპია!

რაც შეეხება „ბაგრატიონების იმპერიას“, ის ფაქტობრივად ჩაქრობას იწყებს თამარის მემკვიდრეების დროს. ზურაბ ავალიშვილი თავის შესანიშნავ მონოგრაფიაში „საქართველოს შეერთება რუსეთთან“ ასეთ შეფასებას იძლევა:

„საქართველოს უდიდესმა მონარქმა, სახელმწიფოს ნამდვილმა მშენებელმა დავით II-მ [ასეა ტექსტში: რ.გ.] ვერ მონახა მემკვიდრე, რომელიც მასზე შორს წავიდოდა: სახელგანთქმული თამარი, შესაძლოა კეთილი გენია იყო, მაგრამ ნაწილობრივ – თავისი ძლიერი ვასალების მსხვერპლიც. მისი ეპოქა იყო ძლიერებისა და კულტურული გაფურჩქნის ხანა, მაგრამ სამეფო ძალაუფლებას მის ხელში ზიანი მიაღდა. შემდგომშიც მეფეები ახერხებდნენ კვლავ შეეკრიბათ ხოლმე ქართული მიწები, მაგრამ სახელმწიფოს მოწყობას ისინი ვერ ახერხებდნენ, იმის გამო, რომ წინააღობების დასაძლევად საჭირო იყო განსაკუთრებით ხელსაყრელი საგარეო პირობები და საყრდენი წერტილი ხალხის რომელიმე ფენაში; სწორედ ეს კი აკლდა საქართველოს: გარეთ – უსაფრთხოების სრული არარსებობა, შიგნით – სახელმწიფო იდეის უსუსურობა მოზეიმე ნოდებრიობის წინაშე [Аваლიш, 1906, 6].

საქართველოს მდებარეობის ცვალებადობა

სტაბილურ ფიზიკურ-გეოგრაფიულ მდებარეობასთან შედარებით ქვეყნის *ეკონომიკურ-გეოგრაფიული და პოლიტიკურ-გეოგრაფიული* მდებარეობა დროთა განმავლობაში *ფარდობით* ცვლილებებს განიცდის ხოლმე.

ქვეყნის *ეკონომიკურ- და პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა* ხელსაყრელია მაშინ, როდესაც მეზობლებთან მშვიდობა სუფევს და/ან მისი ტერიტორია გამოიყენება მშვიდობიანი ტრანზიტისათვის. საქართველოს შემთხვევაში, ნაწილობრივ ასეა XX საუკუნის ბოლო ათწლეულიდან დღემდე: ის ღიაა ეკონომიკური ტრანზიტისათვის, თუმცა ყველა მეზობელთან მშვიდობიანი ურთიერთობა არა აქვს.

რაც შეეხება ცალკე აღებულ *პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ მდებარეობას*, საქა-

რთველოსათვის ის, ჩვეულებრივ, არახელსაყრელი იყო, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მისი ტერიტორიის ნაწილები (XIX საუკუნეში – მთლიანად) უფრო ძლიერი მეტოქის დაპყრობის ობიექტი ხდებოდა, ან მისი ტერიტორია გარეშე ძალისათვის „სამხედრო შარავნისა“ თუ „სამხედრო ფორპოსტის“ როლს ასრულებდა. XXI საუკუნეში ისე ჩანს, რომ საქართველოს ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა უმჯობესდება, პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა კი უკრავს მოწყვლადია.

ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის ისტორიული ცვალებადობის შესაფასებლად საჭიროა ქვეყნის გარეთ მიმდინარე პროცესების გათვალისწინებაც.

ფართო მონასმებით, ანუ დეტალების გარეშე, ქვემოთ ნაჩვენებია საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის ფარდობითი ცვალებადობა ბოლო დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში.

თავიდანვე უნდა შევნიშნო, რომ თუმცა ისტორიას ახსოვს მძიმე შედეგების მომტანი მრავალი შემოსევა, საქართველოს ურთიერთობა მეზობლებთან ყოველთვის სამხედრო შეხლა არ ყოფილა. ქართველ მონარქებს (მეფეებს, ერისმთავრებს, მთავრებს) ჰქონდათ ხოლმე პრაგმატული კონტაქტები ყველა რეალურ ან პოტენციურ დამპყრობელთან და, არცთუ იშვიათად, რაღაც გარიგებას აღწევდნენ მასთან. ეკონომიკური და კულტურული კონტაქტები გარკვეულად აისახა ქართული ენის ლექსიკაში, რომელშიც შევიდა ბევრი ნასესხობა, განსაკუთრებით – ბერძნული და აღმოსავლური ენებიდან.

X საუკუნის ბოლოსკენ მანამდე მსოფლიო დონის იმპერია, არაბული სახალიფო (იმ დროისათვის, დედაქალაქით ბაღდადში), საკმაოდ დასუსტდა; ირანის² ტერიტორიაზე ერთიანი სახელმწიფო არ არსებობდა; დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე ჩვენს წინაპრებს საქმე ჰქონდათ, როგორც ჩანს, არცთუ ძლიერ რანთან (ე.წ. „კავკასიის ალბანეთთან“) და მის აღმოსავლეთით, კასპიის ზღვამდე განლაგებულ, იმ დროს ძირითადად ირანულენოვან შარვანთან (აქედანაა „შარვანშა“, ანუ „შარვანის შაჰი“: XVI საუკუნიდან ამ ქვეყანას „შირვანად“ იცნობდნენ). კავკასიის ორივე ზემოხსენებულ ქვეყანაში დამპყრობელმა არაბებმა უკვე VII-VIII საუკუნეებში დაიწყეს ისლამის გავრცელება.

ბატონიშვილ ვახუშტის შრომაში 1380-იან წლებში ყარაბაღის პირველად მოხსენიებისას (თემურ ლენგის გამოჩენასთან დაკავშირებით) ნახსენებია რანიც:

„მოვიდა რანს, ან ყარაბაღად ნოდებულსა“ [ქართლის ცხოვრება, 1973, 79].

რანი (არაბულად არ-რან) მდინარე მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე დიდ

2 ირანი და სპარსეთი წიგნში სინონიმებად გამოიყენება. 1935 წლამდე, როდესაც მას ოფიციალურად აღუდგა ისტორიული სახელი „ირანი“, ამ სახელმწიფოს ტრადიციული სახელწოდება საერთაშორისო დონეზე იყო „სპარსეთი“ (Persia, ვარიაციებითურთ). II მსოფლიო ომის დროს, ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრ უინსტონ ჩერჩილის თხოვნით, ამ ქვეყნის სახელად დროებით ისევე იყენებდნენ ტერმინს Persia (სპარსეთი), რათა ანგლო-ამერიკულ ჯარებს, განსაკუთრებით კი მფრინავებს, უფრო ადოებით თითქმის მსგავსი Iran და Iraq (ერაყი) ერთმანეთში არ არეოდათ.

ტერიტორიას მოიცავდა. შესაძლოა, ის მდინარის მარცხენა ნაპირზეც ვრცელდებოდა. სხვადასხვა ენებზე მეტყველი ტომებისაგან ერთიანი, თუნდაც შუა საუკუნეების დონის, „კავკასიის ალბანური ერი“ არ შექმნილა და ისინი გაითქეფნენ სხვა ხალხებში. რანში გავრცელებული იყო მონოფიზიტური მიმართულების ქრისტიანობა, რომელიც ყველაზე ახლოსაა სომხურ მონოფიზიტობასთან და, ამიტომაც, „კავკასიის ალბანელების“ საგრძნობი ნაწილი სომხებს შეერწყა, ნაწილი – XI საუკუნეში მოსულ სელჩუკიან თიურქებს, ნაწილი – ქართველებს შეერია.

ქართლის დედაქალაქი თბილისი X საუკუნის დამდეგს თითქმის ორ-ნახევარი საუკუნე იყო არაბული საამიროს ცენტრი. ის კიდევ საუკუნეზე მეტხანს რჩებოდა ასეთად, სანამ მას 1122 წელს დაიბრუნებდა დავით IV და ერთიანი საქართველოს დედაქალაქად აქცევდა (იხ. ჩანართი 1.1).

ჩანართი 1.1

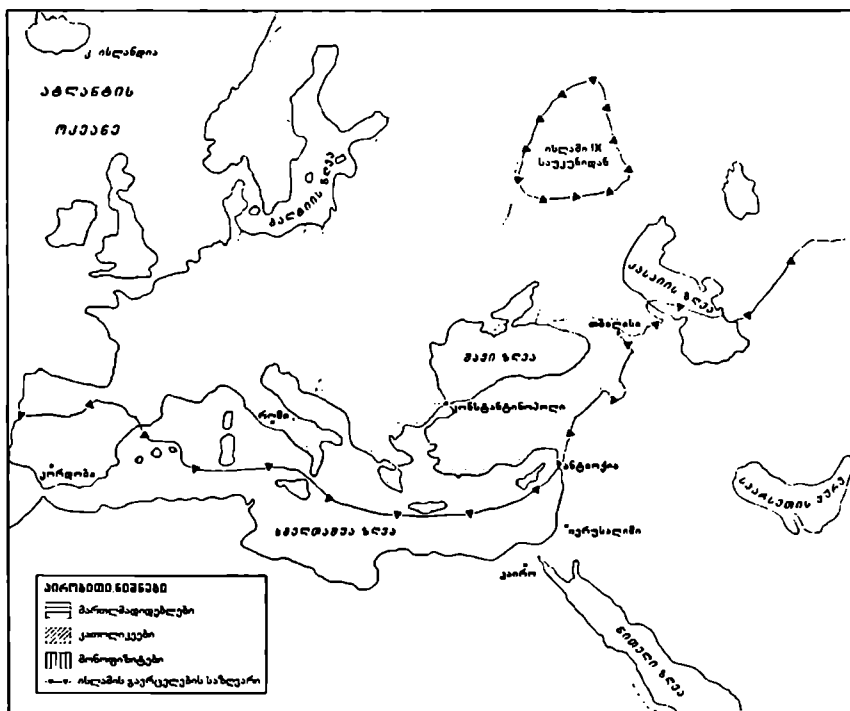
„რეკონკისტა“ დასავლეთით და აღმოსავლეთით

ხანგრძლივი რეკონკისტის დროს (Reconquista ესპანურად და პორტუგალიურად „უკუდაპყრობას“ ნიშნავს), როდესაც ქრისტიანული სამეფოები, მომავალი ესპანეთი და პორტუგალია, VIII საუკუნეში მოსული მუსლიმი დამპყრობლებისაგან ათავისუფლებდნენ იბერიის ნახევარკუნძულს, მადრიდი მათ დაიბრუნეს 1083 წელს, ხოლო ლისაბონი – 1147 წელს, ანუ დაახლოებით იმავე დროს, როცა ქართველებმა – თბილისი (1122 წ.)

ჩვ. წ. I და II ათასწლეულების მიჯნაზე საქართველო უშუალოდ ემეზობლებოდა დიდ ქრისტიანულ სახელმწიფოს – [აღმოსავლეთ] რომის იმპერიას (ბერძნულად Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων – ბასილეია ტონ რომაიონ, ან ლათინურად – Imperium Romanorum), რომელსაც იმდროინდელი ქართველები „საბერძნეთად“ ან, ხანდახან „პრომად“ მოიხსენიებდნენ.

ერთმა გერმანელმა მეცნიერმა 1557 წელს, როდესაც [აღმოსავლეთ] რომის იმპერია უკვე აღარ არსებობდა, მას „ბიზანტია“ დაარქვა და ახლა სწორედ ამ სახელით ვიცნობთ (იხ. ნახ. 2). ჩვენი წინაპრების ურთიერთობა ბიზანტიასთან ყოველთვის მშვიდობიანი არ ყოფილა, მაგრამ მისი კულტურული გავლენა ძირითადად კეთილისმყოფლად უნდა მივიჩნიოთ.

სამხრეთით სხვა მეზობელი იყო ასევე ქრისტიანული, თუმცა კონფესიურად განსხვავებული, სომხეთი ან, უფრო ზუსტად, სომხური სამეფოები, რომელთა შორის უკანასკნელი 1045 წელს გაუქმდა: ის ბიზანტიამ შეიერთა.

ნახ. 2. საქრისტიანოს გავრცელების არეალი II ათასწლეულის დასაწყისში (Kevin McEvedy-ის ატლასის მიხედვით)

კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით სახელმწიფოებრიობა ჩანასახოვან მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან, სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით საქართველოს მეზობლები გახდნენ შუა აზიიდან მოსული ოღუზი სელჩუკიანი თიურქები (იხ. ჩანართი 1.2), რომლებიც ცოტა ხნით ადრე ეზიარნენ ისლამურ ცივილიზაციას. თანდათან მოხდა შედარებით მცირერიცხოვან მომხდურთა შერევა ადგილობრივ მოსახლეობასთან, რომელთა შთამომავლებს ახლა თურქებად და აზერბაიჯანელებად ვიცნობთ.

„ბაგრატიონთა იმპერიაში“ გაუძლო სელჩუკიანთა შემოტევას, უპირველესად, დავით IV აღმაშენებლის სამხედრო გენიის წყალობით, და იქითაც შეუტია. როგორც ზემოთ ითქვა, ასეთი ხელსაყრელი ვითარება საუკუნეზე ცოტა მეტხანს გაგრძელდა.

XIII საუკუნიდან ვითარება მკვეთრად შეიცვალა: სამიოდე საუკუნით სამხრეთით დაგვიმეზობლდნენ მონღოლები და სხვა შუააზიელი ხალხები, რომლებმაც საქართველოს ნაწილები არაერთხელ დალაშქრეს და დახარკეს.

ჩანართი 1.2

თურქი და თიურქი, ოლუზი და სელჩუკი

ამ ნიგნის ავტორის პუბლიკაციებში სიტყვა „თიურქი“ გამოყენებულია როგორც ყველა „თიურქულენოვანი“ ხალხის (თურქები, აზერბაიჯანელები, თათრები, უზბეკები, ყაზახები, თურქმენები, ყირგიზები, იაკუთები, ბაშკირები, ჩუვაშები და სხვ.) აღმნიშვნელი ტერმინი, რათა განეცხვავათ ისინი თურქეთის რესპუბლიკის მოქალაქე „თურქი“-საგან. სხვა ენებში ასეთივე განსხვავებას აკეთებენ ახალი (ან განახლებული) ტერმინების მეშვეობით, მაგალითად, რუსულად – *тюрки/турки*, ინგლისურად – *Turkic/Turkish*, გერმანულად – *Turk/Türk* და სხვ. ქართულში მე-19 საუკუნიდან აღარ ვიყენებთ *მ-ს* („მე“ ან „იოტა“) და ამიტომ „ი“-თი ეკმაყოფილებით!

„ოლუზი“ იყო შუა აზიის თიურქული ტომების ერთი-ერთი გაერთიანების სახელი. მოგვიანებით „ოლუზის“ ნაცვლად გამოიყენებოდა სახელი „თურქმენი/თურქმანი“, ოლუზთა ერთი ტომის ბელადი სელჩუკი (სხვა გამოთქმით სელჯუკი) სათავეში ჩაუდგა ოლუზების შესევის ირანსა და მცირე აზიაში და, ამიტომაც, ამ თიურქებს *სელჩუკიანებს/სელჯუკიდებს* უწოდებენ.

თიურქული ენების ოლუზური ქვეჯგუფის ენებზე მეტყველებენ ენობრივად ახლობელი თურქმენი, აზერბაიჯანელი და თურქი ერები.

აქვე მინდა დავძინო, რომ ეს შემოსევები, ჩვეულებრივ, მთელ საქართველოს არ ფარავდა. შუა საუკუნეებში არცერთ დამპყრობელს არ ჰყავდა ისე მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, რომ მთელი საქართველო დაეპყრო და, შესაბამისად, ეძარცვა: მაგალითად, მონღოლები ვერ აკონტროლებდნენ დასავლეთ საქართველოს. ქვეყნის მოსახლეობის ნაწილი (იქნებ დიდი ნაწილიც კი) ყოველთვის ახერხებდა გადაერჩინა თავი. სხვანაირად ის ვერ გამრავლდებოდა და ქართველობა გადაშენდებოდა.

არა იმდენად საგარეო, რამდენადაც შიდა პოლიტიკურ-დინასტიური პრობლემების გამო საქართველოს ერთიანი სამეფო XV საუკუნეში საბოლოოდ დაიშალა სამ სამეფოდ და რამდენიმე სამთავროდ.

დაშლა უკვე XIII საუკუნეში დაიწყო. მონღოლებმა ყველაზე ცუდი რაც გაგვიკეთეს, ეს იყო თამარ მეფის ორი შვილიშვილის, ორი დავითის, საქართველოს თანამეფეებად დამტკიცება. ნუ დავგავიწყდება ისიც, რომ ეს გადაწყვეტილება მოჰყვა ქართული პოლიტიკური ელიტის ერთმანეთთან მძაფრად დაპირისპირებული ორი ჯგუფის ლობირებას ყარაყორუმში. იმავე დიდებულებმა, საბოლოოდ, დააჯერეს ბიძაშვილ-მამიდაშვილი გაეყოთ სამეფო: დავით ულუ თბილისში დარჩა, დავით ნარინი ქუთაისში გადავიდა. გიორგი ბრწყინვალის მიერ XIV საუკუნეში სამეფოს ხელახალი გაერთიანება ხანმოკლე ისტორიული ეპიზოდი აღმოჩნდა.

ერთიანი საქართველოს ბედზე მოქმედ ფაქტორებს შორის ტრადიციულად, მაგრამ უქმად, ახსენებენ ხოლმე 1453 წელს კონსტანტინოპოლის აღებას ოსმალების მიერ.

არა მგონია, ამ ფაქტს მოეხდინა რაიმე გავლენა საქართველოს სამეფოს ბედზე: სხვადასხვა შიდა ძალები მას ისედაც შლიდნენ! რა დახმარება შეეძლო დასაღუპავად განწირულ ერთ ქალაქს, ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელ ნაშთს, საქართველოს ერთიანი სამეფოსათვის? გეოპოლიტიკური ვითარება, რომელიც საქართველოსათვის ისედაც ცუდი იყო, კონსტანტინოპოლის დაცემამ, რასაკვირველია, გააუარესა, მაგრამ იმდროინდელი ქართველი მმართველები მისი დაცემის ცნობას გულთან ახლოს არც მიიტანდნენ, იმდენად იყვნენ გართული მეზობელი მეფე-მთავრების ხარჯზე საკუთარი სამეფო-სამთავროების გაფართოებით.

ამასთან, ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგაც ქართული სამყაროს კულტურული ერთიანობის ფაქტორებად დარჩა საერთო რელიგია (ბერძნული ტიპის დიოფიზიტური მართლმადიდებლობა), საკუთარი ანბანის მქონე საერთო სამწერლობო ენა. არასოდეს მომკვდარა ერთიანი სამეფოს იდეაც. მაგალითად, ბატონიშვილი ვახუშტი XVIII საუკუნის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ წერდა იმ დროს ცალ-ცალკე არსებული ქართული პოლიტიკური ერთეულების საერთო გეოგრაფიას და ისტორიას!

ქართული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა კიდევ უფრო არახელსაყრელი გახდა XVI-XVIII საუკუნეებში: ეს პერიოდი ჩვენთვისაა „გვიანი შუა საუკუნეები“ ან „გვიანი ფეოდალიზმის ხანა“, თორემ დასავლეთ ევროპაში ახალი დროება დაწყებულია და ფეოდალიზმიც იქ უკვე დასრულების ფაზაშია შესული. XVI საუკუნიდან უშუალოდ ჩვენს სამხრეთით ერთმანეთს მძაფრად დაუპირისპირდა ორი მძლავრი ისლამური იმპერია – ოსმალეთი და სპარსეთი, რომლებსაც საქართველოს ტერიტორიების მიმართაც ჰქონდათ პრეტენზია.

სპარსეთის შაჰს იმდროინდელი ქართველები „ყვენს“ უწოდებდნენ, რაც მოდიოდა მონღოლ ილხანთა დროინდელი ირანის მმართველის ტიტულიდან – „ხან/ყაან“, ოსმალეთის სულტანი კი მათთვის „ხონთქარი“ იყო, რაც მომდინარეობს ამ მონარქის სპარსულენოვანი ტიტულიდან „Hunkâr“, ანუ „მბრძანებელი“.

ამ იმპერიების ხანგრძლივი, გამომფიტავი ომების შემდეგ, როდესაც ვერც ერთი მათგანი ვერ ახერხებდა მეორის მთლიანად განადგურებას, ისინი თანხმდებოდნენ ხოლმე ახლო აღმოსავლეთისა და სამხრეთ კავკასიის, მათ შორის საქართველოს გაყოფაზე. ეს მეორედბოდა ამ იმპერიებს შორის 1555, 1639, 1746 წლებში დადებულ საზავო ხელშეკრულებებში.

1639 წლის ზოჰაბის (იმავე ყასრ-ე შირინის) საზავო ხელშეკრულების ტერიტორიული შედეგი ბატონიშვილმა ვახუშტმა ლაკონიურად შეაფასა:

„შემდგომად ზავ-ჰყევს მურად-ხონთქარმან და შაჰ-სეფიმ. დაშთა ხონთქარსა იმერეთი, საათაბაგო და ქურთისტანის ნახევარი. ხოლო ყვენს დაშთა ერევანი, ქართლი, კახეთი და ქურთისტანის ნახევარი“ [ქართლის ცხოვრება, IV, 440].

ხელშეკრულებების დედნებში ეწერა, ან ზეპირად ახსენებდნენ „ტიფლისს“, „რევანს“ (ერევანი), „აჩიკაშს“ (იმერეთი). სად გადიოდა „ნახევარი ქურთისტანის“

საზღვარი დაუდგენელი იყო და ეს მომდევნო ომის საბაბს იძლეოდა. „ლიხის ქედი“ არცერთ შეთანხმებაში ნახსენები არ ყოფილა.

ხაზგასასმელია, რომ ოსმალეთი და სპარსეთი, რომელთაც გარდა წმინდა პოლიტიკური ჭიდილისა, კონფესიური დაპირისპირებაც ჰქონდათ ისლამის სხვადასხვა მიმართულებების სახით (ოსმალეთი სუნიტური იყო, ხოლო სპარსეთი – შიიტური³), ერთმანეთის მოკავშირეები არასოდეს ყოფილან და ქართული პოლიტიკური წარმონაქმნების წინააღმდეგ ისინი ერთობლივად არასოდეს მოქმედებდნენ.

პირიქით, ოსმალეთ-სპარსეთის ომების დროს ქართველ მეფე-მთავრებს მცირე გეოპოლიტიკური მანევრის საშუალება ეძლეოდათ: თეორიულად მათ შეეძლოთ აერჩიათ მოკავშირე, თუმცა ძალიან დიდი სიფრთხილე მართებდათ, რადგან არსებობდა მოკავშირის დამარცხების ან გამარჯვებული მოკავშირის მხრიდან „ბუნებრივი მზაკვრობის“ რისკი.

პრაქტიკულად კი აღმოსავლეთ საქართველოს (ქართლისა და კახეთის) მეფეებს უკვე 1519 წლიდან უზდებოდათ სიუზერენად ეცნოთ სპარსეთის შაჰი. იმერეთის მეფის, სამეგრელოს, აფხაზეთის, გურიის მთავრების ნომინალური სიუზერენი იყო ოსმალეთის სულტანი.

იმის გამო, რომ ოსმალეთისა და სპარსეთის ვასალურ მდგომარეობაში მყოფი ქართული სამეფო-სამთავროები ამ იმპერიების სასაზღვრო ან სადავო რაიონებში მდებარეობდნენ, ისინი მათი ომების დროს ზარალდებოდნენ კიდევ. ყველაზე სამხრეთით მდებარე ქართული სამთავრო სამცხე-საათაბაგო საერთოდ გაქრა პოლიტიკური რუკიდან, როდესაც ის ოსმალეთის იმპერიამ XVI საუკუნის ბოლოს დაიპყრო და შეიერთა.

მეორე მხრივ, იმპერიების ცენტრებთან მიმართებაში პერიფერიულმა მდებარეობამ ჩვენთვის ერთგვარად დადებითი როლი ითამაშა: ქართველი მმართველები იმავე იმპერიების ბირთვთან ახლომდებარე პროვინციებთან შედარებით მეტი პოლიტიკური და კულტურული ავტონომიით სარგებლობდნენ.

აღმოსავლეთ საქართველოს ჩამოუყალიბდა იძულებითი, მაგრამ მაინც ძალიან მჭიდრო პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობა სპარსეთთან, რომელიც, მრავალეროვანი იმპერია იყო და ხშირად იყენებდა თავის ქართველ ვასალებს იმპერიის ადმინისტრაციულ მართვაშიც კი.

3 VII საუკუნეში წარმოშობილ მონოთეისტურ რელიგიაში, ისლამში, მალევე გაჩნდა შიდა დაპირისპირება, დაკავშირებული რელიგიური და საერო ხელმძღვანელის, ხალიფას, შემკვიდრეობასთან. შიიტები (არაბული სიტყვიდან ში'ა – „პარტია“ ან „მომხრეები“) მოითხოვდნენ, რომ ხალიფას პოსტი ყოფილიყო მემკვიდრეობითი და ის გადასულიყო რელიგიის დამაარსებლის, მუჰამადის, ქალიშვილ ფატიმასა და მისი მუფლის (რომელიც მუჰამადის ბიძაშვილიც იყო) შერთვზე ხალიფა ალის შთამომავლობაზე. მუსლიმთა უმრავლესობა, სუნიტები, იმ დროს ხალიფას არჩევითობას უჭერდნენ მხარს. მოხდა მძაფრი განხეთქილება. შიიტური გახდა სპარსეთი (ირანი), სადაც ის XVI საუკუნიდან სახელმწიფო რელიგიად იქცა, სუნიტობა კი იყო ოსმანის დინასტიის რელიგია ოსმალეთში (თურქეთში). ისლამის სამყაროში სუნიტები დღემდე წარმოადგენენ უმრავლესობას – 80 პროცენტზე მეტს, დანარჩენს კი შიიტებად მიიჩნევენ.

სეფიანთა დინასტიის შაჰები (ისინი 1501-1723 წლებში ზეობდნენ) ქართლის და კახეთის გამგებლებს ამტკიცებდნენ ბაგრატიონთა ქართული დინასტიიდან. ამ გამგებელს ერქვა „გორჯესტანის ვალი“ [კუცია, 1999]. ნოდება „ვალი“ („ი“ ფუძისეულია) ეძლეოდა მენაპირე ამირას, სპარსეთის იმპერიის ენობრივად ან რელიგიურად განსხვავებული მოსახლეობის მქონე პერიფერიული ტერიტორიის მმართველს, რომელიც შიიტი მუსლიმი უნდა ყოფილიყო. იგივე ვალი ქართლებსა და კახელებისათვის იყო მეფე. მაგალითად, ქართლის ჯანიშინი (ვალის ნაცვალი) ვახტანგი დიდხანს იმყოფებოდა სპარსეთში, სადაც იძულებული გახდა, მიეღო ისლამი და 1716 წელს შაჰმა ის *ჰოსეინ-ყული-ხანის* სახელით დაამტკიცა, როგორც „გორჯესტანის ვალი“: ჩვენთვის ის მეფე *ვახტანგ VI* იყო.

XVII-XVIII საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრების სამემკვიდრეო საკითხებში ოსმალეთის სულტანი არსებითად არ ერეოდა. ისლამში გადასვლას მათ არც სთხოვდნენ, მხოლოდ აფხაზეთის მთავრები ხდებოდნენ ნომინალური მუსლიმები. ამასთან, მოხდა ოსმალეთთან უფრო ახლოს განსახლებული და ამ იმპერიაში ინკორპორირებული ლაზებისა და აჭარლების სუბეთნოსების ისლამში მასობრივი გადასვლა.

რალაც დონის *სახელმწიფოებრიობას* საქართველოს სამეფო-სამთავროები ინარჩუნებდნენ, მაშინ როცა ჩვენმა სამხრეთელმა მეზობელმა ხალხებმა სახელმწიფოებრიობა ან მთლიანად დაკარგეს (მაგალითად, სომხებმა), ან ვერც მოიპოვეს (მაგალითად, ქურთებმა).

1744 წელს სპარსეთის ნადირ-შაჰ ავშარმა ბაგრატიონთა დინასტიის კახეთის შტოს წარმომადგენლებს, მამა-შვილ *თეიმურაზსა და ერეკლეს*, რომელთაც, განსაკუთრებით, ერეკლემ, მის მიმართ დიდი ერთგულება გამოიჩინეს, შესაბამისად უბოძა ქართლისა და კახეთის ვალის ტიტული. ნადირ-შაჰმა, რომელიც საკუთარი რელიგიის მიმართაც არ იჩენდა ფანატიკურ ერთგულებას, არ მოსთხოვა მათ ისლამზე გადასვლა და ფაქტობრივად ნება დართო კურთხეულიყვნენ მეფეებად ქრისტიანული წესით. მანამდე კი, საუკუნეზე მეტხანს (1632 წლიდან), ქართლისა და კახეთის მეფეებს ხელისუფლებაში დასამკვიდრებლად შიიტური მიმართულების ისლამზე გადასვლა უხდებოდათ, თუმცა მათი ქვეშევრდომების ქრისტიანობას შაჰი ურიგდებოდა (იხ. ჩანართი 1.3).

„ძალად გამაჰმადიანება“⁴, რაზეც წერდნენ ხოლმე, თითქმის არ ხდებოდა. ყურანის მიხედვით:

„რწმენაში არაა ძალდატანება [ყურანი, სურა 2, აია 256]

4 „გამაჰმადიანი“ არაზუსტი ტერმინია, რომელიც შეიქმნა „ქრისტიანის“ ანალოგიით. ამით, ძალაუნებურად, თანაბარ დონეზე აყენებენ *იესო ქრისტეს*, რომელიც მორწმუნეებისათვის არის „ძეღვისა“, და ისლამის დამფუძნებელ *მუჰამადს*, რომელიც მხოლოდ ალაჰის „მოციქული და წინასწარმეტყველია“.

ჩანართი 1.3

„ტოლერანტობა“, ბატონყმობა და მონობა ისლამურ სამყაროში

ყურანი ცნობს „ნიგნის ხალხების“ მიერ (ესენია ქრისტიანები და იუდეველები, მოგვიანებით მათ ზოროასტრელებიც მიათვალეს) საკუთარი რწმენის შენარჩუნების უფლებას, თუმცა ზღუდავს მათ სამოქალაქო უფლებებს. მუსლიმი მონარქის არამუსლიმი ქვეშევრდომი იხდიდა ჯიზიას, სულადობრივ გადასახადს, რომელსაც ისლამზე მოქცეული არ იხდიდა.

ოსმალეთის მიერ დაპყრობილ მიწაზე (მაგალითად, ბალკანეთში ან კავკასიაში) ქრისტიანი მთავრისათვის (ვთქვათ, სულტნის ვასალად ქცეული სამცხის ათაბაგისათვის) ისლამში გადასვლა მისი სამეგვიდრეო მამულის საკუთრებად დამტკიცების პირობა იყო. ერთი ხანობა, ოსმალური წესისაგან ერთგვარი გამონაკლისის სახით, სულტნები სამცხის ათაბაგებს მამულს მემკვიდრეობით უმტკიცებდნენ. რელიგიის შეცვლაში ათაბაგს მიჰბაძავდნენ მისივე ვასალი თავადები.

შუა საუკუნეების ისლამურ სახელმწიფოებში არ არსებობდა ბატონყმობა იმ სახით, როგორც, მაგალითად, XVIII საუკუნის საქართველოსა ან რუსეთში. ისლამური სახელმწიფოს მიწა მთლიანად ეკუთვნოდა მონარქს (სულტანს, შაჰს, ხანს, ამირას; მინის ნაწილს ისლამური რელიგიური დანესებულებები ფლობდნენ). ოსმალეთში გლეხი ამუშავებდა სულტნის მიწას და იხდიდა სახელმწიფო გადასახადებს; პირადად ის არ ეკუთვნოდა რომელიმე „ბატონს“.

შუა საუკუნეების ისლამური საზოგადოება რაღაც „თავისუფალი სამყარო“ რომ არ გვეგონოს, დავძენ: იქ არ იყო ბატონყმობა, მაგრამ იყო მონობა! მინათმოქმედი მუსლიმი გლეხი რომელიღაც ფაშის ან ხანის საკუთრება არ იყო, მაგრამ ნაყიდი მონა საკუთრება იყო! ასე დიდხანს გრძელდებოდა. მაგალითად, საუდის არაბეთის სამეფოში ასეთი „შუა საუკუნეები“ მხოლოდ 1962 წელს დასრულდა, როდესაც იქ ოფიციალურად აიკრძალა მონობა (არაოფიციალურად – ცოტა ვეჭვობ!).

1762 წელს, მამის გარდაცვალების შემდეგ, ერეკლე II-მ ქართლისა და კახეთის სამეფოები გააერთიანა. 1747 წელს ნადირ-შაჰი მისივე დიდებულებმა მოკლეს, სპარსეთში მიმდინარეობდა ბრძოლა შაჰის ტახტისათვის და ქართლ-კახეთის სამეფო პრაქტიკულად დამოუკიდებელი გახდა: ის აღარ იხდიდა ხარკს. პირიქით, ერეკლემ თავის მოხარკედ აქცია სპარსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი რამდენიმე სახანო (განჯა, შექი, შირვანი, ერევანი). მათ მიერ ხარკის გადახდას ის, ბუნებრივია, ხმლის ძალით უზრუნველყოფდა: ნებით გადასახადს არავინ იხდიდა!

1790 წელს ქართული სამეფო-სამთავროების ერთგვარი „კონფედერაციის“ შექმნის მცდელობაც კი იყო: დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრები აღიარებდნენ მეფე ერეკლეს უზენაესობას, თუმცა ერეკლე II მათთვის მხოლოდ *primus inter pares* იყო. „კონფედერაცია“ შეიძლება მივიჩნიოთ საქართველოს ხელახალი გაერთიანების ერთგვარ სიმბოლოდ. მეფე-მთავრები ხაზს უსვამდნენ საერთო სარწმუნოებისა და ოფიციალური/სალიტერატურო ენის ერთობას.

საქართველოს გაერთიანება ერეკლე II-ს თეორიულად, იქნებ, შეეძლო კიდევ, მაგრამ პრაქტიკულად ვერ განახორციელებდა, რადგან სპარსეთი ქართლ-კახეთს თავისი გავლენის სფეროში განიხილავდა, ხოლო იმერეთის სამეფო და დასავლეთ საქართველოს სამთავროები ოსმალეთის ვასალები იყვნენ. თანაც, 1783 წელს ხელმოწერილი „გეორგიევსკის ტრაქტატით“ ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის პროტექტორატი გახდა, ხოლო „ტრაქტატი“ უკრძალავდა ერეკლე II-ს საგარეო პოლიტიკის დამოუკიდებლად წარმართვას.

ევროპა?

ერეკლე II-ს შეზღუდული ჰქონდა გეოპოლიტიკური არჩევანის შესაძლებლობა. ძველი მტრები, ოსმალეთი და სპარსეთი, ახლოს იყვნენ, ევროპა – შორს, ერთმორწმუნე რუსეთი კი სულ უფრო მძლავრად მოიწვედა სამხრეთისაკენ.

დასავლეთ და ცენტრალურ ევროპასთან საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი XVII-XVIII საუკუნეებში, და უფრო ადრეც, პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო: მათ შორის მდებარეობდა ოსმალეთის იმპერია, რომელიც იმ დროს მთელ შავი ზღვის აუზს და ბალკანეთსაც ფლობდა.

ოსმალეთის სულტანი (ხონთქარი) ყირიმის ხანის სიუზერენი იყო. ყირიმის სახანო კი დღევანდელ სამხრეთ უკრაინასა და ჩრდილოეთ კავკასიის დიდ ნაწილზე ბატონობდა. ასეთი გეოპოლიტიკური ვითარება გამორიცხავდა ქართლ-კახეთისათვის სამხედრო-ტექნიკური დახმარების აღმოჩენას, მაგალითად, ევროპელი სამხედრო ინსტრუქტორებისა და მეზარბაზნეების გამოგზავნას, თუნდაც ოსმალეთის ტრადიციული მტრის, სპარსეთის, წინააღმდეგ ქართლ-კახეთის ჯარის გასაწვრთნელად და შესაიარაღებლად. სტამბოლში სულაც არ სჭირდებოდათ გაძლიერებული ქრისტიანული სახელმწიფო საკუთარ საზღვართან!

იმდროინდელ ევროპას საერთო საგარეო პოლიტიკა არ ჰქონდა: ქრისტიანი მეფე-მთავრები ერთიმეორეს უფრო ებრძოდნენ, ვიდრე მუსლიმებს. ევროპის ერთ-ერთი უძლიერესი მონარქია, საფრანგეთი, 1535 წლიდან ინარჩუნებდა მეგობრულ ურთიერთობას ოსმალეთის სულტნებთან. ეს არ იყო მოკავშირეობა: უბრალოდ, ისინი ერთმანეთს არ ეომებოდნენ, ფრანგ ვაჭრებს კი ოსმალეთში პრივილეგიები ჰქონდათ! „ოსმალურ-ფრანგული მეგობრობა“ ურღვევი ჩანდა 1798 წელს საფრანგეთიდან მოსული ნაპოლეონ ბონაპარტის არმიის ოსმალეთის სულტნის კუთვნილ ეგვიპტეში შეჭრამდე.

XVII-XVIII საუკუნეებში ინგლისელ და ჰოლანდიელ ვაჭარ-ზღვაოსნებს აღმოსავლეთით ძირითადად დღევანდელი ინდოეთი, ინდონეზია და, ნაკლებად, სპარსეთი აინტერესებდათ, რადგან იქიდან სანელებლები, ძვირფასი თევზები, აბრეშუმი და

სხვა არამალფუჭებადი საქონელი აფრიკის გარსშემოვლით გაჰქონდათ ევროპაში. ინგლისი და ჰოლანდია აღმოსავლეთთან ვაჭრობაში ერთმანეთის კონკურენტები იყვნენ. ორივე ქვეყანაში XVII საუკუნის დამდეგს დაარსდა კერძო სააქციო კომპანიები თითქმის მსგავსი სახელებით: „აღმოსავლეთ ინდოეთის კომპანია“ (East India Company) – ინგლისში და „გაერთიანებული აღმოსავლეთ ინდოეთის კომპანია“ (Verenigde Oostindische Compagnie) – ჰოლანდიაში. საბოლოოდ მათ გაიყვეს ინდოეთის ოკეანის აუზი და, ფაქტობრივად, საფუძველი დაუდეს, შესაბამისად, ერთიანი ინდოეთისა და ერთიანი ინდონეზიის შექმნას. ღარიბი კავკასია კი მათი ინტერესების სფეროში არ შედიოდა. ან რა უნდა წაეღოთ აქედან? თანაც უნდა გაეცლოთ დარდაწელიწადი და ბოსფორის ვიწრო სრუტეებში, რომელთაც ოსმალეთის სულტანი აკონტროლებდა.

სამწუხაროდ, თავიდანვე იყო განწირული პოლიტიკურ წარუმატებლობაზე დიდი ქართველი მწერლის, პირველი ქართული ლექსიკონის შემქმნელის სულხან-საბა ორბელიანის 1713-1715 წლების მოგზაურობა ევროპაში, კერძოდ, სამეფო-სამთავროებად დაშლილ იტალიასა და ერთიან საფრანგეთში (1716 წელი მან სტამბოლში გაატარა). ამ მოგზაურობას დიპლომატიურ მისიად მივიჩნევთ: რომის პაპმა ორბელიანი მართლაც მიიღო, როგორც „საქართველოს ელჩი“ და ის ევროპაში ჩვენი პირველი ელჩი გამოდის. ორბელიანი ეახლა ძალიან დაბერებულ და სწეულ საფრანგეთის მეფე ლუი XIV-საც, რომელიც მომდევნო წელს გარდაიცვალა. ფრანგული სახელი „ლუი“, რატომღაც იტალიურს მიმსგავსებული გამოთქმით გადმოგვაქვს, როგორც „ლუდოვიკო“!

რაფიელ ერისთავი, სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონის“ პირველი გამომცემელი და რედაქტორი, იმონებებს ლექსიკონის ხელნაწერი ტექსტის ბოლოში გაკეთებულ მინანერს მისი ავტორის შესახებ [ქართული ლექსიკონი, 1884, VIII]:

„ქორონიკონსა წლიგ-ს აგვისტოს იმ [1713 წ. 18 აგვისტო] საფრანგეთს [დასავლეთ ევროპაში] გაიპარა, ფრანცია, სიკილია [სიცილია], ჯენევა [ვენუა], რომი ნახა. ფრანციის მეფე, რომის პაპი, კრანდუკა უცხოდ კარგად დახუდენ, ყოველი კაცი გაჰკვირდა“.

„გაიპარა“, რადგან ორბელიანის მფარველი ქართლის ჯანიშინი ეახტანგი იმ დროს სპარსეთში იმყოფებოდა, ხოლო იმდროინდელი ქართლის ფაქტობრივი გამგებელი იესე (ალიყულიხანი) არც გაუშვებდა ორბელიანს საზღვარგარეთ, და მით უმეტეს, ელჩის რწმუნებათა სიგელს არ გაატანდა. ძალიან არ მოიწონეს, რბილად რომ ვთქვათ, ეს მოგზაურობა ქართლის მართლმადიდებელმა იერარქებმა.

„უცხოდ კარგად დახუდენ“, რადგან მისმა თანმხლებმა კათოლიკე მისიონერებმა ქართლში საკუთარი მისიის წარმატების დასამტკიცებლად ევროპის პირველ პირებს წარუდგინეს მათ მიერვე კათოლიკობაზე ახალმოქცეული ქართველი დიდებული, რომელიც თავისი ქვეყნისათვის ფინანსურ დახმარებას ითხოვდა იმ იმედით, რომ

„ყაენის კარს მოქრთამედნენ და ვახტანგს ქრისტიანობით ქართლის მეფობას აშოვნიებდნენ“ [ბერძენიშვილი და სხვ., 1946, 368].

მოთხოვნილი თანხა, 20 ათასი თუმანი, ევროპას არ მიუცია. ცოტა ბუნდოვანია, რას სთავაზობდა სანაცვლოდ ორბელიანი. ევროპელებს ფული რომც მიეცათ, ეს ოქრო უნდა ყოფილიყო: გადარიცხვა ან ჩეკის გამოწერა იმ დროს არ ხდებოდა! ოქროს ზიდვა რომ სარისკო საქმე იყო, ორბელიანისა და მისი თანმხლები მისიონერების უკან დაბრუნებისას დამტკიცდა: ისინი პირნმინდად გაძარცვეს ქაწილებმა და სხვა ტომის ავაზაკებმა...

ორბელიანის დროინდელ ევროპაზე რალაც გაუგებარი დამდურება – „ევროპა არ დაგვეხმარა!“ – ჩვენს საზოგადოებრივ აზრში, მე მგონი, დამკვიდრდა XX საუკუნის ერთი პატრიოტი პოეტის ცნობილი ლექსის წყალობით:

„ორბელიანი ლუდოვიკო მეთოთხმეტესთან
ალოდინეს და... მეთხუთმეტე კაცად შევიდა...
ხელმწიფემ საბას ნაუბარი მოისმინა რა:
ოჰ...ოჰ...ოჰ...ოჰო, – თქვა და თითქოს კიდეც ინანა...
მაგრამ ამითი არაფერი გამოვიდა რა,
რაც შეიტანა, ისევე ის გამოიტანა
იმ სახელგანთქმულ ვერსალიდან
ელჩმან ქართლისამ...
... საფრანგეთს ვთხოვოთ: გვიშველისო, – სასაცილოა!
შენი ვახტანგი ლუდოვიკოს ფეხზე ჰკიდია“.

მუხრან მაჭავარიანის პოეტურ სიტყვას ეროვნული რეზონანსი ჰქონდა. „ფეხზე ჰკიდია“ კი გონებაში ჩაგვეჭედა!

ქართლში მეფობისას, 1750-იან წლებში, თეიმურაზ II-მ კათოლიკე მისიონერები თბილისიდან გააძევა და ევროპასთან კავშირის ეს საშუალებაც მოსპო, მართალია, დროებით.

დეტალია, მაგრამ საგულისხმო.

რუსეთი ქართლ-კახეთის გეოპოლიტიკაში

XVI საუკუნეში საქართველოში გაიგეს რუსეთის ერთიანი სამეფოს შესახებ, როდესაც ამ უკანასკნელის გეოპოლიტიკური კოდი გაფართოვდა და სამხრეთით მდებარე მიწები მოიცვა. იმ საუკუნეში კახეთის ერთმა მეფემ დააპირა მფარველად რუსეთის სამეფოს გამოყენება, რადგან ის ძლიერ სახელმწიფოდ მიიჩნია. აღმოჩნდა, რომ რუსეთი შორსაა და არცთუ ძლიერი!

კავკასიის დაპყრობა XVI-XVII საუკუნეების რუსეთის სამეფოსათვის პრიორიტეტული საქმე არ ყოფილა. როდესაც ვაკეზე გაზრდილმა ხალხმა ჩრდილოეთიდან დაინახა ხუთი კილომეტრის სიმაღლის კავკასიონის ქედი, იქ მისვლა სულაც არ მოუწია!

გარდა ამისა:

- მალე გაირკვა, რომ კავკასიის ნიაღვრულ სიმაღლეს გადაჭარბებით აფასებდნენ: იქ არ მოიპოვებოდა ოქრო და ძვირფასი თვლები! ბაქოს ნავთობსა და ჭიათურის მანგანუმს მხოლოდ ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, დაედო ფასი, როდესაც კავკასია უკვე ისედაც შედიოდა იმპერიის შემადგენლობაში;
- რუსული სამინათმოქმედო კოლონიზაციის საშუალებას მხოლოდ ვაკე ადგილი იძლეოდა, უპირველესად, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ყუბანისპირეთი. XVIII საუკუნის ბოლოს იმპერატრიცა ეკატერინა II-მ იქ ზაპოროჟიელი კაზაკები (მათ „უკრაინელებად“ მიიჩნევენ) დაასახლა: როგორც სამხრეთელები, ისინი უკეთ ეგუებოდნენ იქაურ ჰავას, ვიდრე ჩრდილოეთ რუსეთის გლეხები.

ჩრდ. კავკასიაში დაიწყო სამხედრო ციხესიმაგრეების (ფორტების) სისტემის შექმნა, რომელთა შორის ერთ-ერთი პირველი იყო „აზოვ-მოზდოკის ხაზი“, რომელიც XVIII საუკუნეში დაარსდა. მთისწინების დასახლება კი რუსმა კაზაკებმა უკვე XVII საუკუნეში დაიწყეს. მალევე გარდაუვალი გახდა შეიარაღებული შეტაკება კავკასიაში ჩასახლებულ ქრისტიან რუსებსა და წარმართობიდან ისლამზე არცთუ დიდი ხნით ადრე მოქცეულ ჩრდილოკავკასიელ მთიელებს შორის.

ისლამის სუნიტური მიმართულება კავკასიაში ვრცელდებოდა ყირიმის სახანოდან, რომელიც რუსეთის დიდი ხნის მტერი იყო: XVII საუკუნემდე ხანები ქალაქ მოსკოვსაც კი არბევდნენ ხოლმე და მონებად ყიდდნენ იქიდან წამოყვანილ ტყვეებს. საერთოდ, ამ სახანოს ძირითადი ეკონომიკური ფუნქცია მონათვაჭრობა იყო: ტყვეები სლავების მიწებიდან, ჩერქეზეთიდან, დასავლეთ საქართველოდან მიჰყავდათ და მონებად ყიდდნენ. რუსეთის იმპერიის პრიორიტეტულ მიზნად იქცა ამ პოლიტიკური ერთეულის განადგურება. 1783 წელს იმპერიამ მიზანს მიაღწია: ყირიმის სახანო მოსპო.

XVIII-XIX საუკუნეების მრავალწლიანმა „კავკასიის ომმა“, რომელიც მხოლოდ 1864 წელს დასრულდა, განაპირობა ჩრდილოეთ კავკასიის სისხლიანი გზით დაპყრობა: რუსეთის იმპერია ფიზიკურად ანადგურებდა მთიელ ხალხებს ან უბიძგებდა მათ ოსმალეთში გადასახლებისაკენ. მათ ადგილზე კი სხვა, ძირითადად რუსული, მოსახლეობა მიდიოდა.

დღევანდელი კრასნოდარის მხარიდან თითქმის სრულად აყარეს ადიღეურ-ნოვანი ტომები (თურქულად მათ „ჩერქესებს“ უწოდებდნენ), მათ შორის დღევანდელი სოჭის მიდამოებიდანაც (იხ. ჩანართი 1.4). ისინი ოსმალეთში წავიდნენ.

ჩანართი 1.4

ვის ეკუთვნოდა სოჭი?

ზოგიერთს სოჭი ისტორიულ „ქართულ ქალაქად“ მიაჩნია. სინამდვილეში კი იმ ღარიბ მხარეში, სადაც ქალაქი, როგორც ასეთი, თითქმის XIX საუკუნის ბოლომდე არც არსებობდა, ხოლო კურორტი და პლაჟი არავის სჭირდებოდა, მრავალი საუკუნის განმავლობაში შერეულად ცხოვრობდნენ ადილეურენოვანი უბიხები და აფხაზურთან ახლო მყოფ ენაზე თუ მის დიალექტზე მოლაპარაკე ჯიქები (აფხაზურად საძ): საჩა/სოჩი მათი სიტყვაა (წინვიან ხესთან ამ სიტყვის ეკვივრი ძალიან საეჭვოა). შუა საუკუნეებში „ბაგრატიონთა იმპერია“ ნომინალურად იმ მხარეშიც ვადიოდა, მაგრამ ტერიტორიული პრეტენზიისათვის ეს არგუმენტი არაა: თუ ასეთ ვადაგასულ „ისტორიულ არგუმენტებს“ გამოვიყენებთ, მაშინ შეიძლება გაგვახსენონ, რომ რუსეთის იმპერია საუკუნეზე მეტხანს ფლობდა თბილისსა და ქუთაისს! თბილისში არაბები ოთხი საუკუნე იხსდნენ. მერე რა?

1860-იან წლებში რუსეთის იმპერიამ უბიხები და ჯიქები, დანარჩენი „ჩერქეზების“ უმეტესობასთან ერთად, ოსმალეთში განდევნა. XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში მათ ნასახლარზე მოვიდნენ რუსები, სომხები, ბერძნები და სხვები, სოჭის ახლომდებარე სოფელ პლასტუნკაში კი ქართველები დასახლდნენ.

ჩრდილოეთ კავკასიაში გენერლების – მიხაილ ალექსეევისა და ანტონ დენიკინის ხელმძღვანელობით მოქმედ ანტიბოლშევიკურ „მოხალისეთა არმიასთან“ 1918 წლის 26 სექტემბერს მოლაპარაკებისას საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაცია ევგენი გეგეჭკორის მეთაურობით დაჟინებით მოითხოვდა იმ წელს ქართული არმიის მიერ დაკავებული სოჭის საქართველოს შემადგენლობაში „დროებით დატოვებას“ [Документы, 1919, 407-414]. ქართული დელეგაცია მოქმედებდა კარგად ნაცადი – „გალმა შეედავე, გამოლმა შეგრჩებას“ – პრინციპით. საქმეა ისაა, რომ ალექსეევი და დენიკინი საქართველოსგან მოითხოვდნენ გაგრის რაიონს მდ. ბზიფამდე, როდელიც 1904 წლიდან მართლაც შედიოდა რუსეთის იმპერიის შავი ზღვის გუბერნიის (Черноморская губерния) შემადგენლობაში.

1920 წელს, ამჯერად უკვე ბოლშევიკურ რუსეთთან მოლაპარაკებისას, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დელეგაციამ მიაღწია იმას, რომ რსფსრ-სთან საზღვარი მდ. ფსოზე გავიდა და არა მდ. ბზიფზე. ამიტომ გაგრის რაიონი საქართველოს შემადგენლობაში შევიდა. საქართველოს საზღვრები ზუსტად ასე იქნა აღიარებული საერთაშორისო დონეზე 1992 წელს და, ამდენად, გაგრა ლეგალურად ეკუთვნის საქართველოს, სოჭი კი – არა!

აქვე უნდა დავძინო, რომ 1919-1920 წლებში რუსეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე ზოგიერთ ახალწარმოქმნილ სახელმწიფოში ახალშექმნილ ერთა ლიგაში მისაღებად შეადგინეს საკუთარი „ეროვნული ტერიტორიის“ რუკები, ბუნებრივია, „გალმა შედეგების“ პრინციპით! მაგალითად, უკრაინაში შედგენილი რუკით ის ლამის საქართველოს მეზობელი ხდებოდა (ყუბანისპირეთი უკრაინად მიიჩნეეს), სომხეთში შემოხაზეს ოსმალეთისა და კავკასიის დიდი ნაწილები. საქართველო გამონაკლისი არ ყოფილა: რუკაზე თითქმის ტუაფსემდე გავიდა და ზაქათალის ოკრუგიც შემოიერთა!

რეალურად, „ერთა ლიგის მიერ საქართველოს ტერიტორიის აღიარება“ არ

მომხდარა (თუმცა ხშირად ისე გვანდინან ხოლმე, თითქოს ეს მოხდა): 1920 წლის 16 დეკემბერს ერთა ლიგამ კენჭი უყარა თავის რიგებში საქართველოს მიღებას და უარი უთხრა მას...

უკრაინისა და სამხრეთ კავკასიის სხვა ქვეყნების მიღების საკითხი ერთა ლიგას არც განუხილავს.

XVIII საუკუნის ბოლოს სამხრეთ კავკასიაში რუსებს ელოდათ ჩრდილოეთ კავკასიისაგან განსხვავებული - უკეთესი - მიღება. იქ ცხოვრობდნენ რელიგიით მათი მსგავსი ქართველები, რომელთა მეფეები და თავადები თავად იყვნენ რუსთ ხელმწიფის მფარველობის მომხრეები; სომხურ ქრისტიანობას, თუნდაც მონოფიზიტურს, იმპერია კეთილგანწყობით უყურებდა და სომხებიც რუსის ჯარს პურ-მარილით ხვდებოდნენ; სამხრეთ კავკასიელი თიურქულენოვანი მუსლიმები (მომავალი აზერბაიჯანელები) ჩრდილოკავკასიელებთან შედარებით მშვიდობიანები ჩანდნენ და რუსებს მიიჩნევდნენ თავიანთი დაუძინებელი მტრების - დაღესტნელი მთიელების - საპირნონედ: შექისა და შირვანის სახანოების შიიტ მუსლიმებს სუნიტი დაღესტნელები ისევე ესზომოდნენ თავს, ძარცვავდნენ და ატყვევებდნენ, როგორც ქართლ-კახეთის მოსახლეობას.

1720-იანი წლების დამდეგს, როდესაც სპარსეთის სეფიანთა დინასტია საფუძვლიანად მოირყა, რუსეთი (1721 წელს ის ოფიციალურად გამოცხადდა იმპერიად) თითქოს სერიოზულად დაინტერესდა სპარსეთის კასპიისზღვისპირა პროვინციებით. ქართლის მეფე ვახტანგ VI-მ გადამწყვიტა, ფსონი დაედო რეგიონში გამორჩენილ ახალ გეოპოლიტიკურ მოთამაშეზე და რუსეთის იმპერატორის მოკავშირეობას ხალისით დათანხმდა.

ეს პოლიტიკური შეცდომა აღმოჩნდა, რომელიც საქართველოს ძვირად დაუჯდა. იმპერატორი პიოტრ (პეტრე) I 1722 წელს თითქმის უბრძოლველად დაეუფლა კასპიის ზღვის აღმოსავლეთ და სამხრეთ სანაპიროებს, მაგრამ მასთან შესაერთებლად წამოსულ ვახტანგ VI-ის ჯარს არ დაუცადა და რუსეთში დაბრუნდა. ეს ზემოხსენებული „ბუნებრივი მზაკვრობის“ გამოვლინება იყო!

ოსმალეთმა კი, რომელმაც ისარგებლა თავისი მარადიული მეტოქე სპარსეთის მკვეთრი დასუსტებით, ადვილად დაიპყრო და შეიერთა იქამდე ამ უკანასკნელის ხელქვეით მყოფი აღმოსავლეთი ამიერკავკასია, მათ შორის ქართლ-კახეთი. თბილისში ოსმალური გარნიზონი ჩადგა.

1724 წელს გაფორმებული კონსტანტინოპოლის ხელშეკრულებით ოსმალეთმა და რუსეთმა იურიდიულად გააფორმეს ფაქტობრივად შექმნილი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული რეალობა: რუსეთის იმპერატორს რჩებოდა ახალდაპყრობილი სპარსეთის კასპიისპირეთი, სამაგიეროდ ის აღიარებდა დანარჩენი ამიერკავკასიის (ანუ ქართლისა და კახეთის სამეფოების, შექის, შირვანის, განჯის, ყარაბაღის, ერევნის, ნახჭევანის სახანოების) და საკუთრივ სპარსეთის ნაწილის (თაბრიზი, ყაზვინი) ოსმალეთის სულტნისადმი კუთვნილებას.

ასეთი ვითარება დიდხანს არ გაგრძელებულა. სულ 10-15 წლის შემდეგ ნადირ შაჰ ავშარის ხელქვეით აღორძინებულმა სპარსეთმა ბრძოლით აღადგინა status quo ante bellum¹ და რუსეთისა და ოსმალეთისაგან უკან დაიბრუნა ყველა დაკარგული ტერიტორია, მათ შორის აღმოსავლეთი ამიერკავკასია.

1724 წელს, „გეოპოლიტიკურ ხათაბალაში“ მოხვედრილი ვახტანგ VI იძულებული გახდა, რუსეთში გადახვეწილიყო მთელ სამეფო კართან ერთად, რომელიც ქართულ კულტურულ ელიტასაც მოიცავდა. ქართლი ინტელექტისაგან დაიცალა...

ვახტანგ VI-ის თითქმის ანალოგიური გეოპოლიტიკური არჩევანის წინაშე დადგა ქართლ-კახეთის მეფე *ერეკლე II*.

ზურაბ ავალიშვილი ამის შესახებ წერს:

„[ვახტანგ VI] არ იღებდა მხედველობაში, რომ რუსეთის მთავრობის დაპირებები შეიძლებოდა შესრულებულიყო მხოლოდ გარკვეულ პირობებში: ამ დროს კი თავის მოქმედებას ის აგებდა ამ დაპირებების შესრულების რწმენით. ამიტომაც ის არ დაფიქრებულა, როდესაც მთელი ფსონი დადო რუსეთზე და წააგო, როგორც კი პოლიტიკურმა გარემომებამ რუსეთი აიძულა გაეკეთებინა იმის სანაწილმდეგო, რისი იმედიც [ვახტანგს] ჰქონდა. მოგვიანებით ერეკლე გაიმეორებს ამ შეცდომას და ლიად დაუპირისპირდება მეზობლებს იქამდე, სანამ რუსეთი უზრუნველყოფს მის დახმარებას. ვახტანგიც და ერეკლეც, რომლებიც კარგად ერკეოდნენ აღმოსავლური პოლიტიკის ხლართებში და შეეძლოთ ლაიერება მის წყალქვეშა ქვევს შორის, რუსეთის შემთხვევაში გულუბრყვილოდ მიმდობნი აღმოჩნდნენ. რუსეთი მათთვის იყო განსახიერება არა მარტო ძლიერებისა, არამედ ცოდნისა, ნესროვისა, სიბრძნისა, მართლმადიდებლობის საყრდენისა და ა.შ. [Аваლიш, 1906, 23].

მეზობელი ისლამური იმპერიების საპირწონედ და, განსაკუთრებით, დაღესტნელი მთიელების გამუდმებული თავდასხმების („ლეკიანობის“) მოსაგერიებლად, რაც უდიდეს საფრთხეს უქმნიდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ ცხოვრებას, *ერეკლე II*-მ გადაწყვიტა დაკავშირება რუსეთის იმპერიასთან, რომლისთვისაც რეალური ან პოტენციური მეტოქეები იგივე ისლამური იმპერიები და ჩრდილო-კავკასიელი მთიელები იყვნენ. იმ დროს თბილისში, როგორც ჩანს, შეექმნათ აზრი, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის საგარეო-პოლიტიკური ინტერესები (გეოპოლიტიკური კოდები), ნაწილობრივ მაინც, ერთმანეთს ემთხვეოდა.

1760-იანი წლების ბოლოს *ერეკლემ* თანამშრომლობა დაიწყო რუსეთის იმპერიასთან, რომელიც 1768 წლიდან ეომებოდა ოსმალეთის იმპერიას. 1774 წელს ეს ომი დამთავრდა რუსეთის გამარჯვებით. მისი შედეგი იყო შავი ზღვის აუზში და ჩრდილოეთ კავკასიაში რუსეთის გეოპოლიტიკური ინტერესების დაფიქსირება.

პეტერბურგმა შეიერთა დღევანდელი სამხრეთი უკრაინა და ჩრდილო-დასავლეთი კავკასია – იქამდე ოსმალეთის სულტნის ვასალის, ყირიმის ხანის,

სამფლობელოები. საკუთრივ ყირიმის სახანო 1774 წელს ოსმალეთისაგან დამოუკიდებელი გახდა, მაგრამ 1783 წელს პეტერბურგმა გააუქმა სახანო და მისი ანექსირება მოახდინა.

იმპერატრიცა ეკატერინა II-მ მოინდომა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთისათვის, რომელსაც „ტავრიის გუბერნია“ დაარქვა, დაებრუნებინა იქ ოდესღაც არსებული ბერძნული ტოპონიმები. გაჩნდა ელიზიზებული სახელები – *სიმფეროპოლი*, *მარიუპოლი*, *მელიტოპოლი*, *ნიკოპოლი*, *ფეოდოსია*, *ოდესა*, *ხერსონი*, *ევპატორია* და სხვ., თუმცა იმპერიის მოხელეებმა არ დაიცვეს ისტორიულ-გეოგრაფიული სიზუსტე. ყირიმის ნახევარკუნძულის ერთ ღრმა ყურესთან რუსეთმა დააარსა სამხედრო-საზღვაო ბაზა, რომელსაც *სევასტოპოლი* დაარქვა.

რუსეთის იმპერია მოემზადა შავ ზღვაზე გასაბატონებლად და ხმელთაშუა ზღვაში გასასვლელად ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების დაუფლების შემთხვევაში (რაც რეალურად არ მომხდარა). რუსეთი ევროპულ ზესახელმწიფოდ ყალიბდებოდა.

ერეკლე II მომავალი გამარჯვებულის მხარეს აღმოჩნდა, როდესაც ოსმალეთთან ომში რუსეთის მოკავშირე გახდა. 1769 წელს დარიალის ხეობის გავლით ქართლში შემოვიდა რუსეთის იმპერიის სამხედრო ნაწილი რუსეთის სამსახურში მყოფი ერთი საქსონელი ავანტიურისტის, გენერალ ტოტლენის (Gottlob Curt Heinrich Graf von Tottleben) ხელმძღვანელობით. მაგრამ 1770 წელს ქართველებმა *ასპინძის ბრძოლაში*, მესხეთში, რომელიც მაშინ ოსმალეთის შემადგენლობაში შედიოდა, რუსების სამხედრო დახმარების გარეშე გაიმარჯვეს, რადგან ტოტლენმა არ ისურვა ბრძოლა *ერეკლეს* მეთაურობით.

ასპინძის ბრძოლას საამაყო გამარჯვებად აღიქვამთ, თუმცა, მისი გეოპოლიტიკური ეფექტი საქართველოსათვის, სამწუხაროდ, ნულოვანი აღმოჩნდა: ანჟურის ციხე ისევ ოსმალებს დარჩათ; ახალციხეში ისევ ოსმალო ფაშა იჯდა; რუსის ჯარის ხელმძღვანელის თანამდებობაზე ტოტლენი გენერალ-მაიორმა *ალექსეი სუხოტინმა* შეცვალა, მაგრამ 1772 წელს ეს ჯარი საქართველოდან უკან გაიწვიეს.

ერეკლეს სამხედრო მოქმედება სტამბოლში აღიქვეს, როგორც მტრობა ოსმალეთის მიმართ. საპასუხოდ, ოსმალეთმა ნაახალისა ქართლ-კახეთზე დაღესტნელი მოთარეშეების თავდასხმები („ლეკიანობა“).

მეფე *ერეკლე*მ საბოლოოდ გადაიტანა პოლიტიკური ორიენტაცია სამხრეთიდან ჩრდილოეთზე. 1782 წლის 21 დეკემბერს მან წერილით მიმართა აღმავლობის გზაზე მყოფი რუსეთის იმპერიის მონარქს, *იმპერატრიცა ეკატერინა II*-ს, მფარველობაში მიეღო მისი სამეფო.

1783 წელს თხოვნა დაკმაყოფილდა და ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარე გეორგიევსკის ციხესიმაგრეში გაფორმდა შესაბამისი საერთაშორისო ხელშეკრულება [Махарадзе, 1983]. ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის პროტექტორატი გახდა.

„გეორგიევსკის ტრაქტატის“ მე-6 არტიკულით (მუხლით) ქართლ-კახეთის სამეფო სამუდამოდ რჩებოდა ერეკლესა და მისი შთამომავლობის ხელში, ანუ უნდა შენარჩუნებულიყო სამეფო და მისი მმართველი დინასტია.

ამ მუხლს ერეკლესათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა: ის კახეთის ბაგრატიონი იყო, ხოლო თბილისის ტახტზე ქართლის ბაგრატიონების (მუხრან-ბატონების) შთამომავლობასაც შეეძლო ჰქონოდა პრეტენზია. 1765 წელს ჩაიშალა ვახტანგ VI-ის (ის მუხრან-ბატონების შტოს ეკუთვნოდა) უკანონო ვაჟის, პაატა ბატონიშვილის შეთქმულება, რის შედეგად თვით პაატამ დაკარგა თავი. იყვნენ სხვა პრეტენდენტებიც. „ტრაქტატის“ ზემოხსენებული მუხლით ერეკლე საკუთარ მემკვიდრეებს თავიდან ამორებდა პოტენციურ კონკურენტებს.

ამავე დროს, „ტრაქტატის“ სეპარატული (ცალკე) მე-4 არტიკულით რუსეთის იმპერია ერეკლე II-ს სპირდებოდა ძალისხმევას იმ მიწების დასაბრუნებლად, რომლებიც ძველ დროში შედიოდა საქართველოს სამეფოში. იგულისხმებოდა სამცხე-საათაბაგო, რომლის მფლობელადაც აცხადებდა თავს ერეკლე II თავის ტიტულატურაში.

„ტრაქტატის“ ძირითადი ტექსტის მე-4 არტიკულით ერეკლე II უარს აცხადებდა რუსეთის მონარქის უნებართვოდ დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის გატარებაზე, რაც იმასაც ნიშნავდა, რომ საჭიროების შემთხვევაში, რუსეთს შეეძლო აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორია გამოეყენებინა სამხედრო პლაცდარმად საკუთარი საგარეო პოლიტიკური მიზნებისათვის.

უნდა აღინიშნოს, რომ ერეკლე II-ს ქართლ-კახეთის სახელმწიფოებრიობა რუსეთის იმპერიისათვის არ შეუწირავს! ბევრი სხვა ქვეყნის მიერ დამოუკიდებელ საგარეო პოლიტიკის გატარებაზე მთლიანად ან ნაწილობრივ უარის თქმის მრავალი მაგალითი გვაქვს, მათ შორის ბოლო საუკუნეებშიც. ეს ხდება მაშინაც კი, როდესაც პატარა ქვეყანა რომელიმე ზესახელმწიფოს ან ზესახელმწიფოების მიერ მართულ სამხედრო-პოლიტიკურ (ვთქვათ, NATO-ში), ან ეკონომიკურ ბლოკში (ვთქვათ, ევროკავშირში) შედის და ამით მისი საგარეო-პოლიტიკური მოქმედების თავისუფლება საგრძნობლად იზღუდება, მაგრამ სახელმწიფოებრიობას ის არ კარგავს.

სხვა საკითხია, საერთოდ, რამდენად აუცილებელი იყო იმ ვითარებაში რუსეთის მფარველობის (პროტექტორატის) მოთხოვნა?

ახლა ადვილია იმის თქმა, რომ „გეორგიევსკის ტრაქტატმა“ ერეკლეს და ზოგადად, ქართლ-კახეთის იმედები არ გაამართლა. საკმაოდ მალე ეს ხელშეკრულება ქვეყანას მართლაც ძალიან ძვირი დაუჯდა.

საბჭოთა და რუსული ისტორიოგრაფია ამტკიცებდა და დღესაც გვაყვებრის, რომ თითქოს „გეორგიევსკის ტრაქტატისა“ და „რუსეთთან ნებაყოფლობით შეერთების“ წყალობით ქართველი ხალხი გადაურჩა გარდაუვალ აგრესიას სპარსეთისა და ოსმალეთის მხრიდან და სრულ გადაშენებას.

სპარსეთისა და ოსმალეთის ერთად ხსენება შეგნებული შეცდომაა. ეს ორი იმპერია კავკასიაში ერთმანეთს აწონასწორებდა და ერთობლივად არასოდეს მოქმედებდა. სპარსეთის შაჰს არ ესაჭიროებოდა თბილისზე ლაშქრობა, თუკი მისი ნომინალური ვასალი („ერეკლე-ხანი“) მას არ განუდგებოდა. ოსმალეთი არ დაესხმებოდა თავს ქართლ-კახეთს, რადგან ეს სპარსეთთან ომის დაწყების ტოლფასი იყო. *ერეკლეს* ძირითადი საგარეო პოლიტიკური პრობლემა ჰქონდა არა სამხრეთით, არამედ აღმოსავლეთით, საიდანაც „ლეკიანობა“ მოდიოდა.

„გეორგიევსკის ტრაქტატმა“ სამხრეთ კავკასიაში არსებული ზემოხსენებული ნონასწორობა დაარღვია. ოსმალებმა მკვეთრად გაააქტიურეს თავისი პოლიტიკა დაღესტანში, რომლის მოსახლეობა სუნიტურ ისლამს მისდევდა და თავის სულიერ ხელმძღვანელად ცნობდა სტამბოლში მჯდომ ხალიფას: ხალიფებად თავს ოსმალეთის სულტნები აცხადებდნენ. ხალიფა ნომინალურად მსოფლიო მუსლიმთა მეთაური იყო. მართალია, ასეთად მას მხოლოდ სუნიტები ცნობდნენ და არა შიიტები, მათ შორის არც სპარსელები.

დაღესტნელებმა მოუხშირეს ქართლ-კახეთზე თავდასხმებს და ლაშქრობებსაც კი. 1785 წელს ავარი *ომარ-ხანის* 20-ათასიანი ლაშქარი შემოიჭრა და დაარბია ქვეყანა (ავარები დაღესტნის ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ტომია). დაღესტნელი მოთარეშეების თავდასხმების აღსაკვეთად რუსეთს იმ დროს თითქმის არაფერი გაუკეთებია. საერთოდაც, რუსეთს კიდევ მრავალი ათწლეული დასჭირდა დაღესტნელი და სხვა ჩრდილოკავკასიელი მთიელების სამხედრო გზით „ჩასაწყნარებლად“, რაშიც ქართველმა ოფიცრებმაც მიიღეს აქტიური მონაწილეობა.

ძველი სიუზერენი, სპარსეთიც, არ აპირებდა ქართლ-კახეთზე უარის თქმას.

შინაომები სპარსეთში დამთავრდა ყაჯართა თიურქული ტომის მემკვიდრეობითი შეიხის, *ალა მაჰმად ხანის* (ჩვენ მას *ალა მაჰმად-ხანის* სახელით ვიცნობთ) გამარჯვებით.

ალა მაჰმად-ხანი უგზავნიდა წერილებს *ერეკლე II*-ს და მოუწოდებდა მას „გონს მოსულიყო“, თბილისზე თავდასხმამდე რამდენიმე თვით ადრე კი ულტიმატუმი წაუყენა: ან რუსეთთან კავშირის განწყვეტა ან მისი ქვეყნის აოხრება.

ერეკლემ ამოად ითხოვა დახმარება პეტერბურგისაგან. *ალა მაჰმად-ხანმა* კი თავისი ლაშქრით, რომელიც ძირითადად თიურქული ტომების მეომრებით იყო დაკომპლექტებული, 1795 წელს აიღო და საშინლად ააოხრა თბილისი. ეს სასჯელი იყო და არა ქვეყნის დაპყრობის აქცია.

მოხუცებული *ერეკლეს* მრავალრიცხოვანი ვაჟიშვილები, რომელთაც მამამ დიდძალი მამულები დაურიგა, მის დასახმარებლად არ მოვიდნენ...

იქამდე საუკუნე-ნახევარზე მეტხანს თბილისს არ შესევია სპარსეთის, და ნახევარ საუკუნეზე მეტხანს – ოსმალეთის ლაშქარი. ხალხი მეტ-ნაკლებად მშვიდობიან ცხოვრებას შეეჩვია. *ალა მაჰმად-ხანის* ბოროტი ქცევის გამო ქვეყანაში

ჩამოყალიბდა მკაფიო ანტისპარსული განწყობა, რაც რუსეთმა თავის სასარგებლოდ გამოიყენა.

სხვათა შორის, ალა მაჰმადმა, რომელიც 1796 წელს შაჰად ეკურთხა თეირანში, სადაც ჯერ კიდევ 1786 წელს გადაიტანა ტახტი, ვერც ისარგებლა თბილისში თავისი ნამოქმედართ, რადგან 1797 წელს საკუთარმა მსახურებმა მოკლეს ყარაბაღის ქალაქ შუშასთან, სადაც ის სალაშქროდ იყო მისული.

თუ „ბედისწერის“ პოზიციიდან მივუდგებით, საქართველოსათვის უბედურება აღმოჩნდა ის, რომ ერეკლე II-ის მემკვიდრეს – გიორგი XII-ს (1798-1800) არ ჰქონდა სახელმწიფოს მართვის უნარი. რუსეთის იმპერატრიცა ეკატერინა II-ის მემკვიდრეებს, იმპერატორ პაველს (ის საკუთარმა შეთქმულმა კარისკაცებმა 1801 წლის იანვარში მოკლეს) და ამ უკანასკნელის ვაჟიშვილ ალექსანდრ I-ს (1801-1825) ატყობინებდნენ თბილისში არსებული პოლიტიკური ანარქიის შესახებ. ავადმყოფი გიორგი XII-ის ტახტის მემკვიდრეობაზე თვალი ეჭირათ მის მრავალრიცხოვან ნახევარ-ძმებსა და ძმისწულებს. გიორგის დედინაცვალი დარეჯანი პოლარიზაციას მაქსიმალურად ამწვავებდა.

სწორედ მეფე გიორგი XII, და არა მამამისი ერეკლე II, სწერდა სანქტ-პეტერბურგს წერილებს რუსეთის იმპერიაში მისი სამეფოს უფრო მეტი ინტეგრაციის თხოვნით, ოღონდ იმ პირობით, რომ ტახტის მემკვიდრედ დაემტკიცებინათ მისი ვაჟიშვილი დავითი, რომელიც რუსეთის არმიის გენერალი იყო. რუსეთის საიმპერატორო კარს ეს წერილები ქართლ-კახეთის ანექსიის საბაზად გამოადგა.

მეფე გიორგის თხოვნის შესაბამისად 1799 წელს თბილისში შევიდა რუსის ჯარი.

ანექსია და იმპერიული კონტექსტი

გიორგი XII გარდაიცვალა 1800 წ. 28 დეკემბერს. რუსეთის იმპერატორებმა, – ჯერ პაველმა, შემდეგ მისმა მემკვიდრე ალექსანდრ I-მა, – არ დაამტკიცეს ქართლ-კახეთის მეფედ დავით გიორგის ძე. 1800 წლის დეკემბერში – პაველმა და 1801 წლის სექტემბერში – ალექსანდრ I-მა ცალ-ცალკე გამოსცეს ორი მანიფესტი იმპერიაში ქართლ-კახეთის სამეფოს ინკორპორაციის შესახებ.

რუსეთის იმპერიაში ქართლ-კახეთი კარგა ხნით (1840 წლამდე) გადაიქცა საქართველოს გუბერნიად (Грузинская губерния). 1840-1846 წლებში რუსეთის იმპერიაში არსებობდა უცნაური კონფიგურაციის მქონე საქართველო-იმერეთის გუბერნია, რომელშიც საქართველოს დიდი ნაწილის გარდა შედიოდა დღევანდელი სომხეთი, ნახჭევანი და და აზერბაიჯანის ჩრდილოეთი ნაწილი. 1846 წელს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფის კიდევ ერთი რეფორმა ჩატარდა: ქართლ-კახეთის სამეფოს ადგილზე იმპერიაში დაარსდა ტფილისის გუბერნია

(Тифлисская губерния), ხოლო დასავლეთ საქართველოში – ქუთაისის გუბერნია (Кутаисская губерния), რომელთაც იმპერიის აღსასრულამდე იარსებეს.

ტფილისის გუბერნია მოიცავდა ტერიტორიას კავკასიონის ქედამდე, მათ შორის იმ მიწასაც, სადაც ბოლშევიკები 1922 წელს ავტონომიას შეუქმნიან ოსებს.

ერეკლე II-ს სამეფოში შედიოდა ქვემო ქართლის სამხრეთით მდებარე ლაზახისა და შამშადილის პატარა სასულტნოებიც, სადაც თიურქული ტომები ცხოვრობდნენ. რუსეთის იმპერიამ ამ სასულტნოების ტერიტორია დაუქვემდებარა ელისავეტპოლის (განჯის) გუბერნიას. 1918 წლის შემდეგ კი იგივე ფართობი აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებმა გადაინაწილეს.

XII საუკუნიდან „ბაგრატიონთა იმპერია“ და მისი ძირითადი სამართალმემკვიდრე ქართლის (XVIII საუკუნეში – ქართლ-კახეთის) სამეფო მოიცავდა მდ. ხრამის შენაკად მდ. დებედას აუზში მდებარე ლორეს, რომელიც 1921 წლიდან შედის სომხეთის შემადგენლობაში. ერეკლე II-ის მეფობისას ლორეში (სომხურად – ლორი) მოსახლეობა შერეული იყო – თიურქები, სომხები, ბერძნები. არც ერთი ქართული სოფელი იმ დროისთვის იქ არ (თუ აღარ?) იყო. ერეკლემ ოსმალეთის გიუმუშშანედან ოჯახებითურთ მოიყვანა და ლორეში დაასახლა რამდენიმე ასეული ბერძენი ოსტატი აბტალის სპილენძისა და ვერცხლის საბადოების დასამუშავებლად და იქვე, ალავერდიში, სამეფო ზარაფხანის ასამოქმედებლად, რომელიც ქართულ ფულს ჭრიდა. ზარაფხანა 1770 წელს გაიხსნა, მაგრამ 1785 წელს ის გაანადგურა ავარმა ომარ-ხანმა.

XIX საუკუნის განმავლობაში რუსეთის იმპერიამ თანდათან მოსპო სუვერენიტეტის ყველა ნიშანწყალი საქართველოში. 1810 წელს გაუქმდა იმერეთის სამეფო, 1828 წელს – გურიის სამთავრო, 1857 წელს – სამეგრელოსა და სვანეთის სამთავროები. ამ სამეფო-სამთავროების ბაზაზე შეიქმნა ქუთაისის გუბერნია. ყველაზე გვიან, 1864 წელს, გაუქმდა აფხაზეთის სამთავრო და იქ სოხუმის ოკრუგი დაარსდა, რომელიც 1903 წლამდე ქუთაისის გუბერნატორს ექვემდებარებოდა, შემდეგ კი ცალკე ოკრუგად გამოიყო.

იმპერიამ მთლიანად შეიერთა დანარჩენი სამხრეთი კავკასიაც მდინარე არაქსამდე (იხ. ნახ. 3) და, ნაწილობრივ, მის სამხრეთითაც გავიდა. ეს მოხდა სპარსეთთან 1804-1813 და 1826-1828 წლების ომების შედეგად: ორივე ომი სპარსეთმა წამოიწყო, მაგრამ ორივე წააგო.

რუსეთის იმპერიამ 1829 წელს ოსმალეთს ჩამოართვა მესხეთ-ჯავახეთი და მაშინვე დაიწყო იქ ოსმალეთიდან მოწვეული ქრისტიანი მოსახლეობის დასახლება: ისინი სომხები იყვნენ. შეიქმნა ჯერ ახალციხის მაზრა, მერე მას ახალქალაქის მაზრა გამოეყო. ეს მაზრები თავიდან ქუთაისის გუბერნიაში შედიოდნენ, 1867 წლიდან კი ტფილისის გუბერნიას დაექვემდებარნენ.

1877-1878 წლების ომის შემდეგ რუსეთის იმპერიამ ოსმალეთსევე ჩამოართვა ისტორიული საქართველოს სამეფოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, მათ შორის აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი და სხვა მიწები. იქ ბათუმის ოლქი შეიქმნა.

ნახ. 3 რუსეთის იმპერიის მიერ სამხრეთ კავკასიის შეერთება XIX საუკუნეში

რუსეთის იმპერიის არსებობის ბოლო ათწლეულებში სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა (იხ. ნახ. 4) ერთგვარად ემთხვეოდა XVIII საუკუნის ქართული სამეფო-სამთავროებისა და, ნაკლებად, სპარსეთის ყოფილი სახანოების საზღვრებს.

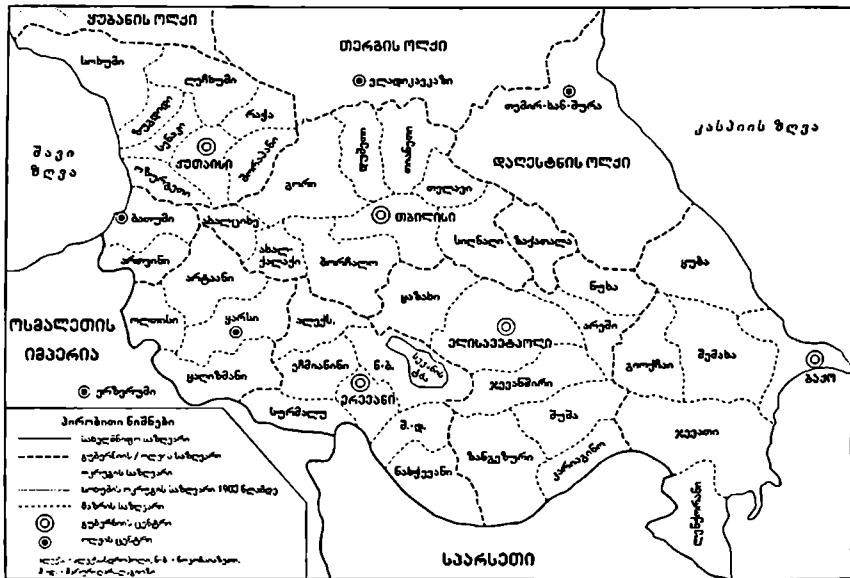
დღევანდელი საქართველოს ადგილზე არსებობდა ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიები, სოხუმის ოკრუგი (ისტორიული აფხაზეთის სამთავრო) და ბათუმის ოლქი. ეს უკანასკნელი მოიცავდა ბათუმისა და ართვინის ოკრუგებს (უკანასკნელი ოკრუგის ტერიტორია 1921 წლიდან თურქეთის შემადგენლობაშია).

ტფილისის გუბერნიაში შედიოდა ტფილისის, გორის, ბორჩალოს, სიღნაღის, თელავის, თიანეთის, დუშეთის, ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები. ადმინისტრაციული ერთეული, სახელად „სამხრეთ ოსეთი“ არ არსებობდა. თანამედროვე ჯავის რაიონის ტერიტორიაზე და ცოტა უფრო ჩრდილოეთითაც 1842-1859 წლებში არსებობდა „ოსეთის ოკრუგი“ (Осетинский округ). 1859 წელს, ამ ოკრუგის გაუქმების შემდეგ, მისი ტერიტორია (კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთი ფერდობის გარეშე), რომელიც ყოველთვის შედიოდა ქართლის სამეფოში, დარჩა ტფილისის გუბერნიის გორის მაზრის შემადგენლობაში. სანაცვლოდ „ოსეთის ოკრუგი“ დაარსდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, თერგის ოლქში, თუმცა მალე ისიც გაუქმდა.

ქუთაისის გუბერნიაში შედიოდა ქუთაისისა და შორაპნის მაზრები (მათი ტერიტორია, რაჭის მაზრასთან ერთად, ძირითადად ემთხვეოდა ძველ იმერეთის

სამეფოს), ოზურგეთის (ყოფილი გურიის სამთავრო), ზუგდიდისა და სენაკის მაზრები (ყოფილი სამეგრელოს სამთავრო). იმავე გუბერნიაში შედიოდა ლეჩხუმის მაზრა (ლეჩხუმი, ზემო და ქვემო სვანეთი).

სოხუმის ოკრუგი და ბათუმის ოლქი 1903 წლამდე „სამხედრო-სახალხო მმართველობის ნაწილით“ ქუთაისის გუბერნატორს ექვემდებარებოდა, თუმცა შემდგომში ორივე მათგანი იმპერიის ცალკე ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს წარმოადგენდა.

ნახ. 4. სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა რუსეთის იმპერიის ბოლო ათწლეულში

ისტორიული პოლიტიკური გეოგრაფიის პოზიციიდან საჭიროა აღინიშნოს, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოში არ შედიოდა შედიოდა ისტორიული ქართული პროვინცია შერეთის ნაწილი, ქარ-ბელაქნის თავისუფალი თემები და ილისუს სასულტნო, რომელთაც ერთიანად „საინგილოს“ ეუნოდებთ ხოლმე. ისინი სპარსეთის შაჰსაც არ ემორჩილებოდნენ. ერეკლე II-მ ეს ტერიტორია ვერ შეიერთა, თუმცა პქონდა პრეტენზია, რადგან იქ დაღესტნური ხალხების (ძირითადად – ავარები და, ნაკლებად, ნახურები) უმრავლესობასთან ერთად ცხოვრობდა უმცირესობა – ქრისტიანი და გამუსლიმებული ქართველები (ინგილოები). რუსეთის იმპერიამ 1803-1804 წლებში დაიპყრო ქარ-ბელაქანი და ილისუ. 1860 წლიდან ეს მიწები გაერთიანდა ზაქათალის განსაკუთრებულ ოკრუგში (Закавказский особый округ), რომელიც ადმინისტრაციულად არ შედიოდა არც ტფილისის და არც მებოზელ ელისავეტპოლის (განჯის)

გუბერნიებში. ერთი ხანობა ზაქათალა ექვემდებარებოდა ტფილისის გუბერნატორს, მაგრამ 1903 წლიდან ისევ ცალკე გამოიყო, როგორც განსაკუთრებული ოკრუგი.

საქართველოში, ისევე, როგორც მეზობელ ყოფილ სახანოებში, მოლდოვაში, ლატვიაში, ესტონეთსა და უკრაინაში არ მომხდარა საერთო-ეროვნული აჯანყება იმპერიის წინააღმდეგ, ისეთი, როგორიც 1830-1831 და 1863 წლებში მოხდა პოლონეთში, რომელთან ერთად პოლონელებით დასახლებული ლიეტუვის ნაწილიც (ვილნოს გუბერნია) აჯანყდა. XIX საუკუნის დასაწყისში *ერეკლე II*-ის ვაჟიშვილი *ალექსანდრე* ერთხანს ცდილობდა რუსებისათვის წინააღმდეგობის გაწევას და ამისათვის იყენებდა იმავე აეარი *ომარ-ხანის* ლაშქარს, ვინც ადრე ქართლ-კახეთს აოხრებდა. *ალექსანდრეს* დიდი მხარდაჭერა არ ჰქონია. რუსი ოფიცრებისა თუ მოხელეების თავნებობით გამონეწეული XIX საუკუნის ყველა აჯანყება (მთიულეთში, კახეთში, გურიაში, სამეგრელოში და სხვ.) ლოკალური და უფრო სოციალური, ვიდრე პოლიტიკური ხასიათისა იყო. აჯანყებებს ახშობდა რუსის ჯარი, რაც ეთნიკური დაპირისპირების სახეს სძენდა მათ [Pailschadse, 2014].

1832 წელს ქართველმა თავადიშვილებმა „რომანტიკული“ შეთქმულება მოაწყვეს, რომელსაც, ლოგიკურად თუ ვიზჯელებთ, წარმატება ვერც მოჰყვებოდა. შეთქმულები შედარებით მსუბუქად დაისაჯნენ: ნაწილი გადაასახლეს, მაგრამ საკმაოდ მალე შეინყალეს.

რუსეთის იმპერიის მდგრადობას საქართველოს ტერიტორიაზე პოლიტიკურად ამაგრებდა ქართული არისტოკრატიის რუსთ *ხელმწიფისადმი* ერთგულება, ბუნებრივია, დიდი პრივილეგიების მიღების სანაცვლოდ, რაც ჩანერილი იყო 1783 წლის „გეორგიევსკის ტრაქტატში“: მის დანართში ჩამოთვლილი იყო იმ ქართველ თავადაზნაურთა გვარები, ვინც უფლებებით რუსულ არისტოკრაციას უთანაბრდებოდა. ეჭვი არ შეგვეპაროს, რომ თავადები და ტახტის აზნაურები დამწკრივდებოდნენ, რომ „ტრაქტატის“ დანართში მათი გვარი არ გამოჩენილიყო! სწორედ ეს ხალხი ქმნიდა საზოგადოებრივ აზრს და არა ყმა გლეხები, რომლებსაც არაფერს ეკითხებოდნენ.

ქართული თავადაზნაურობა მზად იყო გვარის დაბოლოება შეეცვალა და გამხდარიყო ბარატოვი, ჩოლოკაევი, მაზნიევი, ავალოვი, მამაცევი, ერისტოვი და სხვ. დიდმა ნაწილმა რუსეთის არმიაში სამსახური ირჩია, მაგრამ საკმაო ნაწილი, რომელმაც ფეოდალიზმის დროინდელი ფუნქცია დაკარგა, თანდათან „ლუარსაბ თათქარიძეებად“ ჩამოყალიბდა.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსის ჯარში სამსახურის გავლა ქართველ გლეხებს არ ევალებოდათ. იმავე საუკუნის მეორე ნახევარში კი არმიაში მათი გაწვევა დაიწყო.

იდეოლოგიური თვალსაზრისით იმპერიისათვის ხელსაყრელი იყო რუსებისა და ქართველების ერთმონაზვნობა.

განსხვავებით ჩრდილოეთი კავკასიისაგან, სადაც რუსულმა კოლონიზაციამ რადიკალურად შეცვალა ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურა, სამხრეთი კავკასია, მათ შორის საქართველო, იმპერიისათვის არ გამხდარა მასობრივი კოლონიზაციის ობიექტი. თავისუფალი მიწა იქ ბევრი არ იყო, ხალხების აყრაც (აფხაზეთის გარდა) არ მომხდარა.

კავკასიის საგუბერნიო ქალაქებში, მათ შორის ტფილისსა და ქუთაისში როტაციით შემოდოდნენ და გადიოდნენ რუსული ადმინისტრაციის მოხელეები, არმიის ოფიცრები და ჯარისკაცები. ეს ვერ ჩაითვლება კოლონიზაციად, რომელიც რეალურად, უფრო სასოფლო მიმართულების უნდა ყოფილიყო.

ტფილისის გუბერნიაში სასოფლო კოლონიზაცია ვლინდებოდა ვეტერანი რუსი ჯარისკაცების, იმპერიის სახელმწიფო რელიგიისათვის მიუღებელი რუსი სექტანტების – დუხობორების, მოლოკნების, სტაროვერების – ვიურტემბერგელი გერმანელების, ჩრდილოკავკასიელი ოსების, ოსმალეთის სომხებისა და ბერძნების სასოფლო განსახლებაში. სომხები ქალაქებშიც სახლდებოდნენ. სასჯელის სახით თბილისში გადმოასახლეს პოლონეთის 1863 წლის აჯანყების მონაწილეები. მოვიდნენ სხვა ევროპელებიც. თბილისში დასახლდნენ ამკენაზი (ევროპელი) ებრაელები, რომლებსაც რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებში დასახლების უფლება არ ჰქონდათ: 1791 წლიდან იმპერიაში ებრაელებისათვის დაანესეს „განსახლების მიჯნა“ (черта оседлости) – ყოფილი პოლონეთის სამეფოს აღმოსავლეთი საზღვარი. სამხრეთ კავკასია კი მათთვის ღია იყო.

თითოეული ზემოხსენებული ჩამოსახლებული ეთნიკური ჯგუფი რიცხოვნად დიდი არ ყოფილა, გარდა სომხებისა, რომლებიც მრავლად შემოვიდნენ. მაგრამ ჯამში არაქართულმა მოსახლეობამ, რომელთა შორის ჯერ კიდევ XIX საუკუნემდე ჩამოსახლებული ოსები, თათრები (ბორჩალოს შიიტური ტომისა და მულანლოს სუნიტური ტომის მომავალი აზერბაიჯანელები), პანკისელი ქისტებიც უნდა ვიგულისხმოთ, XIX საუკუნის ბოლოს შეადგინა ტფილისის გუბერნიის მოსახლეობის ნახევარზე მეტი.

ქუთაისის გუბერნიაში (სოხუმის ოკრუგისა და ბათუმის ოლქის გარეშე) ასეთი კოლონიზაცია არ მომხდარა: იქ მოსახლეობის 95% ქართული იყო, ხოლო უმცირესობას ძირითადად შეადგენდნენ ქართველი ებრაელები.

სწრაფად განვითარებად სანავსადგურო ქალაქ ბათუმში მრავალი ეთნიკური წარმოშობის ადამიანი სახლდებოდა, მათ შორის ქართველები დასავლეთ საქართველოდან.

რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ აჯანყებული ეთნიკური აფხაზების დიდი ნაწილის ოსმალეთში გადასახლების შემდეგ (1864, 1866, 1877 წლებში) სოხუმის ოკრუგის ნაწილობრივ გაუკაცრიელებულ ტერიტორიაზე დასახლდნენ პონტოელი (შავიზღვისპირელი) ბერძნები, სომხები, რუსები, ესტონელები, ბულგარელები, გერმანელები, ამკენაზი ებრაელები და სხვები, აგრეთვე მეზობლად მცხოვრები

ქართული სუბეთნოსები – მეგრელები და სვანები. აფხაზების მცირე ნაწილი ოსმალეთიდან უკან დაბრუნდა.

1917 წლამდე საქართველო დიდი იმპერიის ნაწილს წარმოადგენდა და არავითარი დამოუკიდებელი საგარეო-პოლიტიკური ფუნქცია არ გააჩნდა. იმ პერიოდში „საქართველოს გეოპოლიტიკური კოდი“ თუ არსებობდა, მხოლოდ ლიბერალურად განწყობილი ქართული ინტელიგენციის გონებაში.

რუსეთის იმპერიისათვის საქართველო ფასობდა ძირითადად მისი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო.

თავისი მთავარი გეოპოლიტიკური მიზნის – „სამხრეთის თბილ ზღვებზე“ გასვლის – მისაღწევად რუსეთის იმპერიამ გადაწყვიტა სამხრეთ კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს, დამხმარე სამხედრო პლაცდარმად გამოყენება.

XX საუკუნემდე ოსმალეთთან ომებში რუსეთისათვის მთავარი ფრონტი ყოველთვის ბალკანეთში მდებარეობდა: იქიდან ახლოს იყო პეტერბურგის სანუკეარი მიზნები – კონსტანტინოპოლი, ბოსფორი, დარდანელი.

რუსეთის ახლოაღმოსავლურ პოლიტიკაში საქართველოც ასრულებდა თავის როლს. აქედან დაიპყრო რუსეთმა 1804-1813 და 1826-1828 წლებში სპარსეთის იმპერიის თიურქულენოვანი სახანოები, რომელთა ტერიტორიებზეც 1918 წელს შეიქმნა ზებრაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკები.

აქედან შეიჭრა რუსეთი, თანაც არაერთხელ, ოსმალეთის ანატოლიაში, ხოლო მსოფლიო ომის დროს, 1917 წლის დასაწყისში, ხმელთაშუა ზღვის ნაპირიდან პირდაპირი ხაზით სულ 500-იოდე კილომეტრში იდგა.

პეტროგრადში რევოლუციები რომ არ მომხდარიყო და მსოფლიო ომში რუსეთი გამარჯვებულთა მხარეს აღმოჩენილიყო, ახლო აღმოსავლეთში მისთვის სასარგებლო გეოპოლიტიკური ძვრა შეიძლება განხორციელებულიყო: 1915 წელს ლონდონი და პარიზი პეტროგრადს დაჰპირდნენ, რომ მსოფლიო ომში გამარჯვების შემდეგ, კონსტანტინოპოლსა და შავი ზღვის სრუტეებს მას გადასცემდნენ! მაგრამ რუსეთი, უკვე ბოლშევიკური, 1918 წლის მარტში სეპარატულად გამოეთიშა ომს და გამარჯვებულთა ნადავლში წილი მას არ ეკუთვნოდა.

„სამხრეთის თბილ ზღვებზე“ გასვლის გეოპოლიტიკური მიზანი რუსეთის იმპერიას და მის ფაქტობრივ სამართალმემკვიდრე საბჭოთა კავშირს ჰქონდა 1953 წლამდე, სტალინის გარდაცვალებამდე [გაჩეჩილაძე, 2017, 324-329].

სიკეთე სიავისა

ქვეთავის სათაურის ინსპირაცია, რა თქმა უნდა, იყო „სიბრძნე სიცრუისა“! ავმა საქმემატ შეიძლება ხანდახან არაპირდაპირ მოიტანოს სიკეთე, რომლის უგულვებელყოფა სწორი არ იქნებოდა, თუმცა სიავესაც ვერ დავივინებთ.

სიავე იყო, რომ რუსეთის მხარემ დაარღვია 1783 წელს დადებული საერთაშორისო ხელშეკრულება, „გეორგიევსკის ტრაქტატი“. ერეკლე II მიიჩნევდა, რომ რუსეთის მფარველობაში შესვლა მისი დინასტიის მეფობის გარანტია იყო, რაც ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის გაგრძელებას ნიშნავდა. პეტერბურგმა კი ისარგებლა თბილისის დასუსტებით, რაც მოჰყვა სპარსეთის სადამსჯელო აქციას 1795 წელს, ერეკლეს გარდაცვალებას 1798 წელს და სამეფო კარზე შექმნილ კრიზისს. საქმე ისაა, რომ საკუთარმა ოჯახმა 1791 წელს აიძულა ერეკლე II შეეცვალა მემკვიდრეობის წესი და ანდერძად დაეტოვებინა საგვარეულოში ასაკით უფროსის გამეფება: ეს ნიშნავდა, რომ გიორგი XII-ის შემდეგ გვირგვინი მის მომდევნო ძმას (იულონს) ეკუთვნოდა; მეფე გიორგი კი ამ წესის გაუქმებას ცდილობდა და საკუთარი ვაჟი უნდოდა მემკვიდრედ. რუსეთმა სათავეს დაუდო კრიზისული ვითარება, ქართლ-კახეთის სამეფო საერთოდ გააუქმა და შეიერთა.

ცოტა საეჭვოა რუსეთის იმპერიის საქართველოს გუბერნიაში დაბადებული და აღზრდილი ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეტური ვარაუდი, როდესაც 22 წლის ასაკში ის წერდა:

„დიდი ხანია გულს ირაკლისა
გარდუნყვეტია ბედი ქართლისა!“

ანუ პოეტი ერეკლეს აფიქრებინებდა, რომ

„დღეს იქნება, თუ ხვალ იქნება,
ქართლსა დაიცავს რუსთ ხელმწიფება“.

ძნელი წარმოსადგენია, რომ მეფე, თავის შვილებზე განაწყენებულიც კი, დაისახავდა საკუთარი სამეფოს გაუქმების მიზანს!

რასაკვირველია, სიავე იყო ის, რომ პირველად ისტორიაში მთელი მეცხრამეტე საუკუნე, და ცოტა მეტიც, საქართველომ გაატარა სხვა სახელმწიფოს შემადგენლობაში, საკუთარი მთავრობისა და სუვერენიტეტის ნიშანწყლის გარეშე. იქამდე, ათასწლეულების განმავლობაში, საქართველოს რომელიმე ნაწილი მაინც ინარჩუნებდა ფაქტობრივ დამოუკიდებლობას: არც რომს (დასავლეთისა თუ აღმოსავლეთისას), არც არაბებს, მონღოლებს, სპარსელებს ან ოსმალებს მთელი საქართველო არასოდეს დაუპყრიათ!

ფაქტია, რომ პეტერბურგი, განსაკუთრებით, XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში, მიისწრაფოდა იმპერიის ეთნიკური უმცირესობების, უფრო მეტად ქრისტიანების, დაჩქარებული რუსიფიკაციისაკენ, რადგან უკვე გრძნობდა, რომ ამ უკანასკნელთა შორის (ქართველებშიც კი) სულ უფრო მეტად მძლავრობდა ევროპიდან შემოსული „სახიფათო ეროვნული იდეა“, სხვანაირად, ნაციონალიზმი.

სიავე იყო, რომ divide et impera-ს პრინციპზე დაყრდნობით იმპერია ცდილობდა

და ერთმანეთისათვის დაეპირისპირებინა ქართული სუბეტნოსები, მათ შორის მეგრულ და სვანურ ენებზე სახარების თარგმნისა და მისი დანერგვის გზით. ამას აქტიურად შეენიშნაალმდეგა ქართული საზოგადოება, უპირველესად იმავე სუბეტნოსების წარმომადგენლები, და არ დაუშვა ეს მავნებლობა.

პოეტები მეცნიერებზე უკეთ თუ არა, უფრო სხარტად აფასებენ ხოლმე ისტორიულ რეალობას. მურმან ლებანიძე 1969 წელს დანერილ ლექსში XIX საუკუნის შესახებ წერდა (მომყავს ნანყვეტები):

... „ბოლმით ცეცხლად ვენთედ
კელავ ხმლის ქნევა გვსურდა –
მძულს ეგ მეცხრამეტე,
მძულს და მარად მძულდა.
მძულს დიდების მქუხრის
მშვიდობაზე გაცვლით
იმპერიის უღლით
ევროპაში გასვლით!
...რისხვით ცეცხლად ვენთედ!
ოლონდ ესეც ითქვას,
თუ მძულს მეცხრამეტე
მძულს... და კიდევ მიყვარს.
მიყვარს საუკუნე –
გატეხილი ძვრებით!
მარად გაუხუნარ
სამოციან წლებით!
... ოჰ, სვამს ერთმანეთში
ნარევს ტკბილს და მწარეს
ვინც კი მეცხრამეტის
ყურს მიუგდებს ქარებს...“ [ლებანიძე, 1989, 219].

თუ მაღალი პოეზიიდან დაბალ პროზას დაეუბრუნდებით, „უნდა ესეც ითქვას“, რომ მიუხედავად რუსეთის იმპერიის სუბიექტურად ნეგატიური კოლონიზატორული პოლიტიკისა, XIX საუკუნემ ობიექტურად პოზიტიური სოციალურ-კულტურული და, ნაწილობრივ, ეკონომიკური ძვრები მოუტანა საქართველოს.

- დაიწყო ჩრდილოეთის გზით შემოსული თუნდაც ზედაპირული ვესტერნიზაცია და მოდერნიზაცია, რასაც ქართველები ადვილად შეეგუვნენ: პოეტის თქმით – „ევროპაში გავედით“, თუნდაც „იმპერიის უღლით“, ზემოხსენებული ეროვნული იდეა მართლაც ევროპული მოდელით ყალიბდებოდა;

- აიკრძალა დადიანების, გურიელების, ჩაჩბა-შარვაშიძეების და სხვა კეთილშობილი თავადების „ექსპორტის“ ძირითადი კომპონენტი – ტყვის სყიდვა და მათი ოსმალეთში გაგზავნა (თანამედროვე ტერმინოლოგიით – „ტრეფიკინგი“);
- გაუმჯობესდა დემოგრაფიული სიტუაცია: ქართველებმა რიცხოვნობრივად იმატეს და XIX საუკუნის ბოლოს თითქმის 1,3 მილიონს მიაღწიეს;
- იმპერიამ არ აკრძალა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ საქმიანობა. იაკობ გოგებაშვილმა დაწერა „დედა-ენა“ და სხვა საგანმანათლებლო წიგნები. ცენზურას მათი ბეჭდვა და გამოყენება არ აუკრძალავს;
- თუმცა იმპერია ამას არ ახალისებდა, ქართული ენა შენარჩუნდა და განვითარდა. სწორედ იმ დროს შეიქმნა ქართული კლასიკური ლიტერატურა. ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები იბეჭდებოდა და საზოგადოება მათ კითხულობდა;
- ქართლ-კახეთის სამეფოს დედაქალაქი თბილისი იქცა მთელი, ჩრდილოეთი და სამხრეთი, კავკასიის ცენტრად. იქ უმეტესწილად იჯდა მეფისნაცვალი, რუსეთის საიმპერატორო ოჯახის წევრი ან ახლობელი, რომლის ავტორიტეტი და გავლენა ქალაქ თბილისის განვითარებას ხელს უწყობდა. ის უბნები, რომლებითაც თბილისის ახლა იზიდავს უცხოელ ტურისტებს, ძირითადად აშენდა XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში. სწორედ მაშინ შეიქმნა ის, რასაც ახლა „ძველ თბილისს“ ვუწოდებთ, გარდა ზოგიერთი, უფრო ადრეული, ნაგებობებისა (ეკლესიების კედლები, ციხე-გალავნები), რაც გადაურჩა ალა მაჰმად-ხანს 1795 წელს.

1862-1881 წლებში კავკასიის მეფისნაცვალი იყო *მიხაილ ნიკოლაევიჩი რომანოვი* – რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრ II-ის ლეიძლი ძმა. მის დროს თბილისში მიმდინარეობდა მისი სახელობის *მიხაილოვსკი პროსპექტის* (შემდგომში პლეხანოვის, ახლა კი – დავით აღმაშენებლის გამზირის) განაშენიანება, სადაც სახლებს გერმანელი კოლონისტები აშენებდნენ და ფლობდნენ, იქვე დაარსდა *მიხაილის საავადმყოფო*.

საქართველოსათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი შენაძენი აღმოჩნდა მიხაილ რომანოვის დროს გაყვანილი რკინიგზა ფოთიდან თბილისამდე, რომელიც 1872 წელს გაიხსნა. ლიხის ქედის ქვეშ გაჭრეს წიფის სარკინიგზო გვირაბი. რკინიგზა, უპირველესად, ესაჭიროებოდა მეფისნაცვლის ადმინისტრაციას, რადგან თბილისი, მთელი კავკასიის ცენტრი, ჩრდილოეთ კავკასიას უკავშირდებოდა ძირითადად საქართველოს სამხედრო გზით, რომელიც ზამთარში ძალიან არასაიმედო იყო. ფოთი ნავსადგურად იქცა, შავი ზღვის მეშვეობით სამხრეთ კავკასიის დაკავშირება საკუთრივ რუსეთთან და ევროპასთან გაადვილდა. 1885 წლამდე ბაქოს ნავთობი ფოთიდან გაჰქონდათ, შემდგომში – ბათუმიდან.

ამავე დროს, წიფის გვირაბმა მჭიდროდ დაუკავშირა ერთმანეთს დასავლეთი და აღმოსავლეთი საქართველო. რკინიგზამ ხელი შეუწყო მოსახლეობის ფართო მიგრაციას დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც ეთნიკური ქართველები მოსახლეობის ნახევარსაც არ შეადგენდნენ. ამან დააჩქარა ქართული სუბეთნოსების კონსოლიდაცია და ევროპული ტიპის ქართული ნაციის ფორმირება, რაც უპირველესად ხდებოდა თბილისში – „ქართველი ერის სადნობ ქვაბში“.

რუსეთის იმპერიამ 1878 წელს შეიერთა აჭარა-ქობულეთი ბათუმთან ერთად, რომელიც იქამდე თითქმის სამი საუკუნე იყო ოსმალეთის იმპერიის ნაწილი. დაიწყო მუსლიმი ქართველების ინტეგრაცია ერთიან ქართულ ნაციაში.

რკინიგზა ბათუმამდეც მივიდა და ბაქომდეც. ბათუმი იქცა ბაქოს ნავთობის ტერმინალად, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ამ ქალაქების დასაკავშირებლად 1897-1907 წლებში აშენდა 835 კმ სიგრძის მსოფლიოში პირველი მილსადენი ნავთობპროდუქტის (კეროსინის) გადასაზიდად. ხსენებული ქალაქები და მათი დამაკავშირებელი ინფრასტრუქტურული ნაგებობები, სულ ცოტა, ნახევარი საუკუნის განმავლობაში დიდ როლს თამაშობდნენ სამხრეთ კავკასიის გეოპოლიტიკაში: ორივე მსოფლიო ომში ისინი იყვნენ მეტოქე ქვეყნების სამიზნე.

იმპერია მხოლოდ საკუთარი ინტერესებისათვის იღვწოდა, როდესაც ფართოდებოდა, მაგრამ ის, რომ XIX საუკუნეში ქართული მიწები გაერთიანდა ერთი იმპერიის შემადგენლობაში, პოზიტიური შედეგის მომტანი აღმოჩნდა ქართველი ერისათვის.

ამისათვის იმპერიას დიდი მადლობა და მშვიდობით ბრძანდებოდა!

ქართული მიწების შეკრება ერთ სახელმწიფოში არ ყოფილა რალაც „საჩუქარი“ რუსეთის იმპერიისგან. ეს არც უნიკალური შემთხვევა იყო მსოფლიო ისტორიაში.

მაგალითად, რუსული მიწების შეკრება მოსკოვის ირგვლივ შესაძლებელი გახდა ე.წ. თათარ-მონღოლთა უღლის პირობებში, როდესაც „ოქროს ურდოს“ დიდმა ხანმა XIII საუკუნეში დაპყრობილ რუსულ სამთავროებში ხარკის აკრეფა დაავალა მასთან მორჩილების გამოსახატავად გამოცხადებულ ვლადიმირის დიდ მთავარს იაროსლავ ესეველოდოვიჩს [Горский, 2022]. ამ უკანასკნელის ვაჟიშვილი ალექსანდრ იაროსლავიჩი, უფრო გვიან შერქმეული მეტსახელით – „ნეველი“ (Александр Невский) – შემდგომში რუსების ეროვნულ გმირად და რუსული მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდანად შერაცხილი, ურდოში მიღებული კაცი იყო და აგრძელებდა მამის სარფიან საქმეს – მონღოლებისთვის ხარკის აკრეფას, საიდანაც საკმაო ნაწილი ხარკის ამკრეფის ზანდუკში რჩებოდა. უფრო მეტი წარმატებით იმავეს აკეთებდა ალექსანდრ იაროსლავიჩის შვილიშვილი, მოსკოვის დიდი მთავარი ივან დანილოვიჩი, მეტსახელად „კალიტა“, რაც ფულის ტომარას ნიშნავდა.

ურდოსათვის ხარკის აკრეფით დიდად გამდიდრებულმა მოსკოვმა დაიმორჩილა ერთმანეთთან გამუდმებით მოქიშპე რუსული სამთავროები. დაახლოებით 1326 წელს სრულიად რუსეთის მიტროპოლიტი ქ. ვლადიმირიდან ქ. მოსკოვში გადაბარ-

გდა. როდესაც XV საუკუნეში „ოქროს ურდო“ საბოლოოდ ჩამოიშალა, მთელი მისი ტერიტორიული მემკვიდრეობა ხელში ჩაიგდო მოსკოვის დიდმა სამთავრომ. მისმა დიდმა მთავარმა ივან IV-მ, მეტსახელად „მრისხანემ“ (Иван Грозный), დაღუპული ბიზანტიის იმპერატორის (კეისრის) ტიტული აიღო და თავი „Царь“-ად გამოაცხადა („ცარი“ ლათინური „ცესარ“-იდან მოდის). მანვე გაითავისა ბიზანტიის სიმბოლო – ორთავიანი არწივი. მდ. ვოლგის აღმოსავლეთით წყნარ ოკეანემდე გადაშლილ უზარმაზარ ტერიტორიაზე რუსეთის ცარებს სერიოზული მეტოქე არ გამოუჩნდათ.

თანაც აღარაფერ დარჩა, ვინც რუსეთის გაერთიანების უნებური ხელშეწყობისათვის მოსკოვს რამეს დააყუდრებდა!

ბევრი ყოფილი კოლონიაც ევროპელთა ბატონობის ეპოქაში გაერთიანდა. მაგალითებად ემარა კოლონიალიზმის პერიოდში შექმნილი ერთიანი ინდოეთის, ინდონეზიის, მალაიზიის მოხსენიება.

ინგლისი და პოლანდია ამ „საჩუქრებისათვის“ მადლობას არ ითხოვენ!

საქართველოს გეოპოლიტიკა 1917-1921 წლებში

1917-1921 წლებში საქართველო მსოფლიო გეოპოლიტიკის ზღვაში გადაშვებული აღმოჩნდა.

1914 წელს დაწყებული მსოფლიო ომი 1917 წლის დასაწყისში მიმდინარეობდა, ფეხბურთის ძველი რადიოკომენტატორების ტერმინოლოგიით, როდესაც ტელე-ეკრანი ჯერ არ გვეჩვენა, „მოედნის ცენტრში, გარდამავალი უპირატესობით“, დასავლეთის ფრონტზე გერმანული არმია ბელგიისა და საფრანგეთის ტერიტორიაზე გათხრილ სანგრებში იჯდა და მეორე მხარეს ასევე სანგრებში ჩამსხდარ ფრანკო-ბრიტანულ ჯარებს პერიოდულ, საბოლოოდ უშედეგო, მაგრამ ძალიან სისხლიან შეტევებს უწყობდა ან ასეთივე უშედეგო შეტევებს იგერიებდა. გერმანიის მოსახლეობა სულ უფრო მეტად გრძნობდა ეკონომიკური სანქციებითა და საზღვაო ბლოკადით გამოწვეულ გაჭირვებას.

აღმოსავლეთის ფრონტებზე სხვადასხვა ვითარება იყო.

„კავკასიის ფრონტზე“ რუსეთის იმპერიული არმია წელა მიიწევდა წინ ოსმალეთის ანატოლიაში და თითქმის გეგმავდა „გადამწყვეტ შეტევას“ ცარგრადზე, იმავე კონსტანტინოპოლზე.

ავსტრია-უნგრეთის არმიასთან ბრძოლისას რუსის ჯარი ხანდახან წარმატებასაც კი აღწევდა.

გერმანიასთან ომს კი რუსეთი აშკარად აგებდა. ის ეკონომიკურად და მორალურად გამოიფიტა. რუსეთის გენერალიტეტი და პოლიტიკური ელიტა ძალიან უკმაყოფილო იყო იმპერატორ ნიკოლაი II-ის უნიათობით, მისი სუსტი სამხედრო ხელმძღვანელობით, დამოკიდებულებით გერმანული წარმოშობის მეუღლის

ქცევაზე (დედოფალი, მაგალითად, მოექცა ერთი ავანტიურისტის, „ბერი“ რასპუტინის, გავლენის ქვეშ).

ვრცელდებოდა ხმები, რომ იმპერატორი თანახმა იყო წასულიყო სეპარატულ ზავზე გერმანიასთან. ეს ძალიან აღელვებდა პეტროგრადში (პატრიოტული მოსაზრებით 1914 წელს პეტერბურგის გერმანული სახელი რუსულ ყაიდაზე გადააკეთეს, ათი წლის შემდეგ კი მას ლენინგრადს დაარქმევნენ) აკრედიტებულ ანტანტის სახელმწიფოების, ინგლისისა და საფრანგეთის, ელჩებს და ისინი ინტენსიურად მუშაობდნენ „პრო-ანტანტურად“ განწყობილ რუს პოლიტიკოსებთან და გენერლებთან.

რევოლუციის ამავგიზიზებელ ნაპერწკლად იქცა 1917 წლის თებერვალში მომხდარი მხიერი ბუნტი დედაქალაქ პეტროგრადში, რომლის ჩახშობას ასორმოდ-ათამდე ადამიანი შეეწირა. იმდროინდელი პრესა ამაზე ბევრს წერდა და ქვეყანა შეძრწუნდა. ბრძოლის ველზე ვითარებაც მძიმე იყო. თითქმის ყველა ფრონტის სარდალი და ბევრი წამყვანი რუსი პოლიტიკოსი მეფეს ურჩევდა, გადამდგარიყო. 15 მარტს (ახალი სტილით) ნიკოლა II გადადგა თავისი ძმის, მიხაილის სასარგებლოდ. ამ უკანასკნელმა კი ტახტზე უარი განაცხადა. მეფის ერთადერთი ვაჟი ჯერ ბავშვი იყო, თანაც ავადმყოფი.

300-წლიანი რომანოვების დინასტიის დამხობას „თებერვლის რევოლუცია“ ეწოდა.

პეტროგრადში შეიქმნა დროებითი მთავრობა, რომლის შემადგენლობა სულ მოკლე დროში სამჯერ შეიცვალა. ლიბერალურ-კონსერვატიულ-სოციალ-დემოკრატიული კოალიციები მყიფე და არაეფექტიანი იყო, ისევე როგორც ნებისმიერი კოალიცია.

დროებითი მთავრობის პარალელურად პეტროგრადში სტიქიურად შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭო, რომელიც მთავრობის მოქმედების დუბლირებას ახდენდა. მაგალითად, საბჭოს ბრძანებით რუსეთის არმია „დემოკრატიულად“ გარდაიქმნა: ჯარისკაცები ირჩევდნენ მეთაურებს, ადგენდნენ ტაქტიკური მოქმედების გეგმას, რამაც არმიაში დისციპლინა საერთოდ მოშალა. დეზერტირობამ მასობრივი ხასიათი მიიღო. ფორმალურად კი გრძელდებოდა ომი გერმანიასთან და მის მოკავშირეებთან.

პეტროგრადის მიბაძვით რუსეთში ბევრგან დაიწყეს მუშათა და ჯარისკაცთა (ზოგან დაემატა სიტყვა – გლეხთა) საბჭოების (советы) შექმნა. ამ საბჭოების წევრთა უმრავლესობას ხშირად შეადგენდნენ ბოლშევიკები: მათ თავდაპირველ პოპულარობას ხელს უწყობდა დემაგოგიური ლოზუნგი „მშვიდობა, პური, მიწა“, ბოლშევიკებმა გაითავისეს მართვის საბჭოთა სისტემა.

რადგან საბჭო (совет) რუსეთში შექმნილი სახით მხოლოდ რუსულ ფენომენს წარმოადგენდა, ეს სიტყვა უთარგმნელად შევიდა ყველა ევროპულ ენაში (Soviet, Sowjet და სხვ.). ის 1922 წელს შექმნილი ახალი ფედერაციული სახელმწიფოს – საბჭოთა კავშირის – სახელადაც იქცა, მათ შორის უცხო ენებზეც (ინგლისურად –

Soviet Union, ფრანგულად – l'Union sovietique, თურქულად – Sovyetler Birliği და სხვ.).

რევოლუცია ყოველთვის არის გამოცდა საზოგადოებისათვის: ის აჩენს ჭარბ იმედებს და მალევე იწვევს მათ გაცრუებას. ის აღარიბებს უმრავლესობას და ამდიდრებს ვიგინდარების უმცირესობას.

გაუჭირდა პოსტიმპერიულ რუსეთსაც, რომელიც დემოკრატიულ ქვეყნად გარდაქმნას ცდილობდა. 1917 წლის 1-ელ სექტემბერს რუსეთი რესპუბლიკად გამოცხადდა. მისი სახელმწიფოებრივი მოწყობისათვის დადგინდა 12 ნოემბერს დამფუძნებელი კრების არჩევნების ჩატარება.

მრავალენიკურ ქვეყანაში ბევრგან გაჩნდა დამოუკიდებელი განვითარების სურვილი. უკრაინაში, ფინეთში, სამხრეთ კავკასიაში, ბალტიისპირეთში ამოქმედდნენ ეროვნული ძალები.

იმ დროისათვის პოლონეთი მთლიანად გერმანიის არმიის ხელში იყო და გერმანულმა ადმინისტრაციამ ჯერ კიდევ 1916 წელს გამოაცხადა მარიონეტული პოლონეთის სამეფოს აღდგენა, რომელსაც მეფე არ ჰყავდა. მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხებისთანავე, 1918 წლის ნოემბერში, შეიქმნა პოლონეთის რესპუბლიკა (Rzeczpospolita Polska).

ფინეთმა, რომელიც 1809-1917 წლებში წარმოადგენდა საკუთარი პარლამენტი-სა და ვალუტის მქონე ავტონომიურ დიდ სამთავროს რუსეთის იმპერიაში, 1917 წლის 6 დეკემბერს გამოაცხადა დამოუკიდებლობა, რომელიც ბოლშევიკურმა რუსეთმა იმავე თვის ბოლოს ცნო.

მსოფლიო ომამდე ამიერკავკასიაში სეპარატისტული განწყობები მცირე მას-შტაბით ვლინდებოდა [de Waal, 2010]. საქართველოში ყველაზე დიდი გავლენის მქონე რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის (რსდმპ) ზომიერი ფრთის („მენ-შევიკების“) ქართველ წევრებს 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ კიდევ რამდენიმე თვის განმავლობაში ჰქონდათ იმედი, რომ თავიანთ თანაპარტიელებთან ერთად მთელ რუსეთში დააფუძნებდნენ სოციალურ დემოკრატიას. ამ იმედს ხაზი გადაუსვა იმავე სახელის მქონე პარტიის რადიკალურმა ფრთამ, „ბოლშევიკებმა“.

შვეიცარიაში ემიგრაციაში მყოფმა ბოლშევიკების ლიდერმა ვლადიმირ ლენინ-მა 1917 წლის 19 მარტს, მალევე რომანოვების იმპერიის დაცემის შემდეგ, თავის თანამოაზრეებს პეტროგრადში გაუგზავნა დეპეშა-ინსტრუქცია, რომლის ტექსტი, ეჭვგარეშეა, ავტორის თანხმობით, შვეიცარიის პრესაში მოხვდა და დაუყოვნებ-ლივ გადაიბეჭდა გერმანიაში. იქ ასეთი რამაც ეწერა:

„ჩვენი ტაქტიკაა: სრული უნდობლობა, არავითარი მხარდაჭერა ახალ მთავრო-ბას; კერენსკის განსაკუთრებით არ ვენდობით; პროლეტარიატის შეიარაღება – ერთადერთი გარანტიაა“ [Ленин, 1981].

ეს იყო ღია მონოდება რუსეთში სამოქალაქო დაპირისპირებისაკენ, რასაც რუსეთთან მეზობლი გერმანია სიხარულით შეხედებოდა.

გერმანია და ავსტრია-უნგრეთი ადრეც თანამშრომლობდნენ ბოლშევიკებ-

თან. გერმანიის არმიის გენერალურმა შტაბმა შეუწყო ხელი 1917 წლის აპრილში ლენინთან ერთად ბოლშევიკების დიდი ჯგუფის შვეიცარიიდან პეტროგრადში ჩასვლას: გენშტაბის მოთხოვნით გერმანიის ტერიტორიაზე დაუბრკოლებლად გაატარეს მტრული ქვეყნის მოქალაქეთა ჯგუფი, რომელიც საკუთარი ქვეყნის მთავრობას უპირისპირდებოდა. 1914-1917 წლებში გერმანიამ 26 მილიონი რაიხსმარკა გადაუხადა ბოლშევიკებს, რაც 2007 წლის კურსით 75 მილიონ ევროს უდრიდა [Wiegrefe, 2007]: ამ ფაქტს საბჭოთა ისტორიოგრაფია შეგნებულად უვლიდა გვერდს. გერმანიის მოტივაცია გასაგებია: ომში ჩაბმული ქვეყანა ყოველთვის ეცდებოდა ნებისმიერი გზით შეიტანოს არეულობა მტრის ბანაკში!

1917 წლის 7 ნოემბერს (ძველი სტილით 25 ოქტომბერს) ბოლშევიკებმა დაამხეს რუსეთის დროებითი მთავრობა და ჯერ პეტროგრადი, შემდეგ მოსკოვი და, ბოლოს, მთელი ქვეყანა დაიმორჩილეს.

იმავე 1917 წლის ნოემბერში, მთელ რუსეთში, მათ შორის სამხრეთ კავკასიაში, ჩატარდა ადრე დაგეგმილი რუსეთის რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების არჩევნები.

ბოლშევიკებმა არჩევნებში მონაწილეობა მიიღეს იმ იმედით, რომ იურიდიულად დაკანონებდნენ ხელისუფლების ძალადობრივად დაპატრონებას.

პროპორციული სისტემით ჩატარებული არჩევნების შედეგებმა ბოლშევიკებს იმედი გაუცრუა: დამფუძნებელ კრებაში მათ მეოთხედზე მეტი დეპუტატი ვერ გაიყვანეს, მათ შორის სამხრეთ კავკასიაში – სულ ერთი კაცი (ეს იყო ერთგული ლენინელი სტეფან შაუმიანი). არჩევნები მოიგო რუსეთში იმ დროს ყველაზე პოპულარულმა სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიამ (ესერებმა).

დამფუძნებელი კრების პროპორციულ არჩევნებში ამიერკავკასიაში მონაწილე მრავალ პარტიასა და ბლოკს შორის სულ რვა საარჩევნო სუბიექტმა შეძლო დეპუტატების გაყვანა. არჩეულ დეპუტატებს შორის 15 იყო მუსლიმი (ანუ აზერბაიჯანელი: ისინი ოთხ „მუსლიმურ პარტიას“ წარმოადგენდნენ, უპირატესად – „მუსავათს“), 14 – სომეხი (მათ შორის 9 პარტია „დაშნაკცუთიუნიდან“), 11 ქართველი (ყველა სოციალ-დემოკრატი, ანუ „მენშევიკი“) და 3 რუსი სხვადასხვა პარტიიდან.

ამიერკავკასიელმა დეპუტატებმა ვერ მოასწრეს ჩასვლა პეტროგრადში, სადაც 1918 წლის 19 იანვარს (ახალი სტილით) დაიწყო დამფუძნებელი კრების პირველი სხდომა. ამის გამო ეს დეპუტატები გადაურჩნენ გადატრიალებას, რომელიც მოაწყო ლენინის პარტიამ: ბოლშევიკებმა იმავე საღამოს ჩაშალეს პირველივე სხდომა და დამფუძნებელი კრება გარეკეს.

ბოლშევიკებმა აკრძალეს რუსეთის ყველა პოლიტიკური პარტია საკუთარის გარდა და გააგრძელეს ქვეყნის არალეგიტიმურად მართვა მომდევნო 73 წლის განმავლობაში!

1918 წლის 3 მარტს ბოლშევიკურმა მთავრობამ, რომელსაც ჯარი ფაქტობრივად არ ჰყავდა და ყველანაირად ცდილობდა ძალაუფლების შენარჩუნებას, ელადიშირ

ლენინის დაჟინებული მოთხოვნით ქ. ბრესტ-ლიტოვსკში ხელი მოაწერა სამშვიდობო ხელშეკრულებას („ბრესტის ზავს“) გერმანიასთან და მის სამ მოკავშირესთან, – ავსტრია-უნგრეთთან, ოსმალეთთან და ბულგარეთთან. რუსეთი თმობდა პოლონეთის თავისი ნაწილის, უკრაინის, ბელარუსის, ლიეტუვის, ლატვიის, ესტონეთის, ბესარაბიის ტერიტორიას – 830 ათას კვ. კმ (ან მეტ ფართობს, თუკი იმ დროს უკვე დამოუკიდებელ ფინეთსაც მივათვლით). რუსეთის მიერ დათმობილ ტერიტორიაზე სულ ცოტა 56 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა – ყოფილი იმპერიის მოსახლეობის მესამედზე მეტი. „ბრესტის ზავით“ რუსეთი ცნობდა უკრაინის სახალხო რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას. ეს ფაქტი იქცა უკრაინის ცალკე პოლიტიკურ სუბიექტად აღიარების პრეცედენტად: იქამდე ლენინი უკრაინას რუსეთის ნაწილად მიიჩნევდა. „ბრესტის ზავის“ თანახმად რუსეთი უბრუნებდა ოსმალეთს 1878 წელს მისგან მიღებულ ბათუმის, ყარსისა და არტანის ოლქებს.

ოსმალეთმა დაუყოვნებლივ მოითხოვა ეს ტერიტორია.

ბოლშევიკებს ძალიან გაუმართლა. 1918 წლის ნოემბერში გერმანიაში, რომელსაც იმ დროისათვის ყველა მოკავშირე შემოეცალა, რევოლუცია მოხდა. 10 ნოემბერს კაიზერი ვილჰელმ II გადადგა და პოლანდიაში გაიქცა. 1918 წლის 11 ნოემბერს საფრანგეთში, კომპიენის ტყეში გაჩერებული მატარებლის ვაგონში ანტანტისა და გერმანიის სამხედრო წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს დაზავებას, რაც, ფაქტობრივად, გერმანიის კაპიტულაციას უდრიდა.

რვა თვით ადრე დადებულ „ბრესტის ზავს“ ზახი გადაესვა. ჯერ ლენინს, შემდეგ კი სტალინს, საშუალება მიეცათ, ხელახლა დაეპყროთ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ევროპულ ნაწილში დათმობილი ტერიტორიის დიდი მონაკვეთი.

1918 წლის განმავლობაში გეოპოლიტიკური ვითარება საქართველოსა და მთელი სამხრეთ კავკასიისათვის კალეიდოსკოპურად იცვლებოდა.

იმ წლის დამდეგს, სანამ იმდეს ამყარებდნენ რუსეთის რესპუბლიკის დამფუძნებელ კრებაზე, რეგიონში „რუსული ორიენტაცია“ დომინირებდა, თუმცა უკვე 1917 წლის ბოლოს იქამდე „პრორუსული“ მენშევიკები საქართველოს დამოუკიდებლობის შესაძლებლობაზე ალაპარაკდნენ.

1918 წლის 23 თებერვალს სამხრეთ კავკასიის ხელმძღვანელობა იკისრა ამიერკავკასიის სეიმმა (პარლამენტმა), რომელშიც შევიდნენ რუსეთის რესპუბლიკის დამფუძნებელ კრებაში ამიერკავკასიიდან არჩეული დეპუტატები.

1918 წლის მარტში, „ბრესტის ზავის“ შემდეგ, ისე ჩანდა, რომ რუსეთი საერთოდ მიდის კავკასიიდან. ტერიტორიის იმ ნაწილს კი, რომელსაც ქართველები და სომხები თავისად მიიჩნევდნენ (შესაბამისად, ბათუმისა და ყარსის ოლქებს, არტანი მათ შორის სადავო იყო) ოსმალები ეპატრონებოდნენ. რუსის ჯარი სტიქიურად ტოვებდა ადრე დაკავებულ პოზიციებს (იხ. ჩანართი 1.5).

ჩანართი 1.5

როგორ გაჩნდა „დეზერტირკა“?

1918 წლის პირველ თვეებში რუსის ჯარმა დაიწყო ოსმალეთის იქამდე ოკუპირებული ტერიტორიის არაორგანიზებულად დატოვება. ათეულ ათასობით დეზერტირი შაშხანით ხელში გარბოდა შინ, რუსეთში, სადაც იმ დროს მატარებელი ბაქოს გავლით მიდიოდა: შავი ზღვის სანაპირო ზოლზე რკინიგზის ხაზი მხოლოდ 1940-იან წლებში გაიყვანეს. ყარსსა და თბილისს რკინიგზა აკავშირებდა, მაგრამ ბაქოში წასვლა ჭირდა: იქ არეულობა იყო, ერთმანეთს ებრძოდნენ სომხები და თათრები, ბოლშევიკები და ესერები და სხვა პარტიების წევრები. დეზერტირები კეირაობით და თევობით ისხდნენ თბილისის სარკინიგზო სადგურის მიდამოებში ბაქოში მიმავალი, განრიგმოშლილი მატარებლის მოლოდინში. თავის სარჩენად ისინი თბილისში, კავკასიის უდიდეს ქალაქში, ყიდდნენ არმიიდან და გზად მოპარულ ქონებას. ვაჭრებსა და ყოჩაღ გლეხებს ნივთებზე გასაცვლელად მათთვის მიჰქონდათ სურსათი, ლეინო და ჭაჭა.

სტიქიურად შეიქმნა ბაზარი, რომელსაც ასი წლის შემდეგაც „დეზერტირკა“ ჰქვია!

1918 წლის 22 აპრილს დაარსებული ამიერკავკასიის ფედერაციული დემოკრატიული რესპუბლიკა საინტერესო, მაგრამ სწრაფწარმავალი პოლიტიკური ექსპერიმენტი აღმოჩნდა. მან თვეზე ოდნავ მეტ ხანს იარსება და გააშშვლა მძაფრი საგარეო-პოლიტიკური დისონანსი: ქართველებისა და, კიდევ უფრო მეტად, სომხებისათვის საფრთხეს წარმოადგენდა ოსმალეთის იმპერია, მუსლიმები (აზერბაიჯანელები) კი მას მეგობრად მიიჩნევდნენ.

ასეთ ვითარებაში მსოფლიო ომში ოსმალეთის იმპერიის მოკავშირე გერმანიამ იკისრა საქართველოს მფარველის როლი, იმ იმედით, რომ საბოლოოდ გაიმარჯვებდა და თავის საყრდენად აქცევდა ამ ქვეყანას კავკასიაში. გერმანელების დაჟინებული რჩევით დასთანხმდნენ ქართველი დეპუტატები დაეტოვებინათ ამიერკავკასიის ფედერაცია და 1918 წლის 26 მაისს თბილისში გამოცხადებინათ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა. მომდევნო დღეებში, კვლავ თბილისში, გამოცხადდა აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკების დამოუკიდებლობა.

სასწრაფოდ უნდა დადგენილიყო ახალი სახელმწიფოების სახელები. ქართველი და სომეხი დეპუტატების ამოცანა ადვილად იჭრებოდა: ისინი აარსებდნენ, შესაბამისად, საქართველოსა და სომხეთის რესპუბლიკებს. რუსეთის დამფუძნებელ კრებაში არჩეულ მუსლიმ დეპუტატებს კი ანალოგიით გამოსდიოდათ „მუსლიმური რესპუბლიკა“, რაც არც მათ მოეწონათ და არც მათ მფარველ ოსმალეთის იმპერიას. ამიტომაც მათ დააარსეს „აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა“, თუმცა ბაქოსა და ელისავეტპოლის გუბერნიების ტერიტორიას ისტორიულად არ ენოდებოდა „აზერბაიჯანი“.

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის დროებითი დედაქალაქი გახდა

ელისავეტპოლი (განჯა), რადგან ბაქო იმ დროს ბოლშევიკურ „ბაქოს კომუნას“ ეპყრა ხელში, რომელსაც მეთაურობდა ასევე რუსეთის დამფუძნებელ კრებაში არჩეული დეპუტატი სტიფან შაუმიანი: ის შედიოდა იმ კომისრების ჯგუფში, რომლებიც იმავე წელს დახვრიტეს მეტოქე ესერთა პარტიის წევრებმა. „26 ბაქოელი კომისარი“ ბოლშევიკურმა პროპაგანდამ რევოლუციისათვის წამებულია რანგში აიყვანა და მათი დახოცვა „ინგლისელ იმპერიალისტებს“ დააბრალა.

სამხრეთ კავკასიის სამივე რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა დაუყოვნებლივ აღიარა ოსმალეთის იმპერიამ, იმ მიზნით, რომ ბათუმში მოენვია მათი მთავრობების წარმომადგენლები და 1918 წლის 4 ივნისს თითოეულთან სათითაოდ დაედო სამშვიდობო ხელშეკრულება, რომლითაც ისინი ცნობდნენ „ბრესტის ზავის“ პირობებით ოსმალეთისათვის ტერიტორიების გადაცემის კანონიერებას. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას ბათუმის ოლქზე უარის თქმის გარდა (საზღვარი მდ. ჩოლოქზე უნდა გასულიყო) დამატებით მოუხდა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების დიდი ნაწილების დათმობა.

სომხეთის რესპუბლიკა 1918 წლის 4 ივნისს იძულებული გახდა, ოსმალეთის სასარგებლოდ უარი ეთქვა ყარსის ოლქზე და ერევნის გუბერნიის ნაწილებზე, მათ შორის სურმალუს მაზრაზე (იხ. ნახ. 4), სადაც მდებარეობს სომხებისათვის ძვირფასი არარატის მთის მასივი. რუსეთის იმპერიაში სურმალუს ტერიტორია 1828 წელს შევიდა, ოღონდ დაპყრობილი არა ოსმალეთისაგან, არამედ სპარსეთისაგან. ოსმალები ვერ იტყოდნენ, რომ ისინი „ათავისუფლებენ სურმალუს“! ეს ტერიტორია მათთვის მნიშვნელოვანი იყო პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით: იქიდან შეიძლებოდა ჯერ ნახჭევანში და შემდეგ ჩრდილოეთ სპარსეთსა და ახალშექმნილ ზერბაიჯანის რესპუბლიკაში შეღწევა, სადაც თურქულენოვანი მოსახლეობა ცხოვრობდა. ოსმალეთის იმპერიის მმართველი პარტია იმ დროს პანთიურქისტულ გეგმას ახორციელებდა და „თურანის“ (იხ. თავი 6, სქოლიო 17) მშენებლობაზე ოცნებობდა. იმავე წელს ეს გეგმა ჩაიშალა, რადგან ოსმალეთი მსოფლიო ომში დამარცხდა. მაგრამ 1920 წელს ახალი თურქეთის მშენებელმა ქემალისტებმა (ქემალ-ფაშას მომხრეებმა) სომხეთის რესპუბლიკა ომში დამარცხეს და სურმალუს მაზრას ისევ დაეპატრონნენ (იხ. თავი 7). მას შემდეგ ეს ტერიტორია თურქეთის შემადგენლობაში შედის და 1993 წლიდან მის დიდ ნაწილს ეწოდება *ილდირის ილი* (İldir ili).

1918 წლის ოქტომბერში სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკურ ბედზე იმოქმედა ბალკანეთის ფრონტებზე მიმდინარე მოვლენებმა. იმ თვეში ანგლო-ფრანგულმა ძალებმა დამარცხეს და ომიდან გამოთიშეს ბულგარეთი, გერმანიისა და ოსმალეთის მოკავშირე, და განწყვიტეს პირდაპირი სახმელეთო კავშირი ბერლინსა და სტამბოლს შორის. პრაქტიკულად დაუცველი სტამბოლი ანტანტის ჯარების სამიზნედ იქცა: მასზე შეტევა დასავლეთის მხრიდან, ხმელეთით, გახდა შესაძლებელი.

სულტნის მთავრობამ სასწრაფოდ ითხოვა ზავი.

30 ოქტომბერს საბერძნეთის კუნძულ ლემნოსის ნავსადგურ მუდროსში შესულ

ბრიტანულ ჯავშნოსან გემ „აგამემნონზე“ ხელი მოეწერა „მუდროსის დაზავებას“, რომელიც ფაქტობრივად ოსმალეთის კაპიტულაციას წარმოადგენდა. მისი ერთ-ერთი პუნქტი მოითხოვდა ოსმალეთის არმიის დაუყოვნებლივ გაყვანას კავკასიაში 1914 წლამდე არსებულ საზღვრამდე.

1918 წლის ნოემბერში ოსმალთა ასკერები სამხრეთ კავკასიიდან წავიდნენ. მათ დატოვეს თვე-ნახევრით ადრე (15 სექტემბერს) აღებული ბაქო, რაც აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის სამუშაო მოვლენა იყო. ამიერკავკასიის დანარჩენმა ნაწილმა კი შვებით ამოისუნთქა. „ბათუმის ხელშეკრულებები“ ბათილად გამოცხადდა. სომხებმა ყარსის ოლქში შესვლა დაიწყეს, ქართველებმა – ბათუმის ოლქში.

1918 წლის ნოემბერშივე სამხრეთ კავკასიიდან შინ წავიდნენ მსოფლიო ომში დამარცხებული გერმანიის მცირერიცხოვანი სამხედრო ნაწილები. დამთავრდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა და გერმანიის იმპერიის ხანმოკლე პოლიტიკური ფლირტი. გერმანელებმა საკმაოდ კარგი მოგონება დატოვეს საქართველოში – ასე თუ ისე სახელმწიფოს მშენებლობაში დაეხმარნენ მას.

იმავე 1918 წლის ნოემბრიდან ამიერკავკასიის დროებითი სიუზერენი გახდა ანტანტა, უფრო ზუსტად, დიდი ბრიტანეთი, რომლისგანაც არც საქართველო და არც აზერბაიჯანი, როგორც მისი მტრების, შესაბამისად, გერმანიისა და ოსმალეთის, ყოფილი პროტეჟეები, განსაკუთრებულ გულთადობას არ ელოდებოდა. როდესაც 1920 წლის ივლისში ბრიტანელებიც წავიდნენ, საქართველოში მათ გერმანელებზე უფრო უსიამოვნო მოგონება დატოვეს: თუმცა ბათუმი დაგვიტოვეს, მაგრამ რუსეთსა და თურქეთს შეგვატოვეს!

1918 წელს საქართველო აღდგა, როგორც სახელმწიფო, ამჯერად, როგორც რესპუბლიკა. ფეოდალიზმის გადმონაშთთან, მონარქიასთან, დაბრუნებაზე არც ერთ ჭკუათმყოფელს სიტყვაც არ დასცდენია. ქვეყანამ შეიძინა, მართალია ხანმოკლე (1918-1921 წწ.), მაგრამ მნიშვნელოვანი დამოუკიდებლობის გამოცდილება. მას გაუჩნდა საკუთარი გეოპოლიტიკური კოდი, რომელიც დასავლურ ორიენტაციას გულისხმობდა. ქვეყნის მმართველ, საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას (ის გამოეყო იმავე სახელის მქონე რუსულ პარტიას) ქვეყანაში ევროპული ტიპის სოციალური დემოკრატიის მშენებლობა ჰქონდა განზრახული.

1918 წელს სამხრეთ კავკასიაში გაჩნდა და მალევე გამძაფრდა სასაზღვრო-ტერიტორიული პრობლემები. სომხეთის რესპუბლიკა, განსხვავებით აზერბაიჯანისა და საქართველოსაგან, არ ცნობდა ახალ სახელმწიფო საზღვრებად რუსეთის იმპერიის გუბერნიების საზღვრებს⁸.

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკა თავისად მიიჩნევდა ბაქოსა და

⁸ აღსანიშნავია, რომ თითქმის ანალოგიური ქცევა გამოვლინდა 1980-იან წლებში, საბჭოთა კავშირის დაშლის წინა პერიოდში, როდესაც სომხებმა პრეტენზია განაცხადეს აზერბაიჯანის შემადგენლობაში მყოფ მთიანი ყარაბაღის ტერიტორიაზე, რასაც მოჰყვა ხანგრძლივი ომი. ამის გამო შეუძლებელი გახდა სამხრეთ კავკასიის ერთიან რეგიონად გასვლა საერთაშორისო არენაზე (იხ. თავი 7).

ელისავეტულის გუბერნიებს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა - ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებს, ბათუმის ოლქსა და სოხუმის ოკრუგს. ზაქათალის ოკრუგი აზერბაიჯანსა და საქართველოს შორის სადავო რჩებოდა, მაგრამ სამხედრო კონფლიქტი ამ ტერიტორიის გამო არ მომხდარა.

გამოდის, რომ სომხეთის რესპუბლიკა უნდა დაქმავიფილებულიყო ერევნის გუბერნიითა და ყარსის ოლქით (ნახ. 5). მაგრამ სომხები სხვა გუბერნიებშიც ცხოვრობდნენ და ტერიტორიის ასეთი გაყოფა მათთვის მიუღებელი აღმოჩნდა.

ამერიკელმა მეცნიერმა რიჩარდ ჰოვანისიანმა [Hovannisian, 1971, 96] დაადგინა, რომ სომხეთის მთავრობამ შეგნებულად აარიდა თავი კონფერენციას თბილისში, რომელზეც იგეგმებოდა კავკასიის რესპუბლიკების მიერ სახელმწიფო საზღვრების ურთიერთცნობა. სომხეთის გარდა შეთანხმების ხელმომწერები უნდა ყოფილიყვნენ საქართველო, აზერბაიჯანი და ჩრდილოეთ კავკასიისა და დაღესტნის მთიელთა რესპუბლიკა. ეს უკანასკნელი ძალიან მრავალეთნიკური იყო და ძალიან უდღეურიც აღმოჩნდა: 1919 წლის თებერვალში ის დენიკინის არმიამ გაანადგურა.

ნახ. 5 დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად კავკასიის დაყოფის 1918 წლის ნოემბერში წარმოდგენილი და განუხორციელებელი გეგმა

1918 წელსვე სომხეთმა დაიწყო ბრძოლა აზერბაიჯანთან ელისავეტულის გუბერნიის ტერიტორიის ნაწილისათვის, რაც, საბოლოოდ, „მთიანი ყარაბაღისათვის ასწლიან ომად“ იქცა (ეს საკითხი განხილულია ამ წიგნის მე-7 და მე-8 თავებში).

1918 წლის ბოლოს სომხეთის რესპუბლიკამ განაცხადა პრეტენზია თბილისის გუბერნიის ნაწილებზეც. დეკემბერში სომხეთის სამხედრო ნაწილები შეიჭრნენ საქართველოს რესპუბლიკის ბორჩალოს მაზრის ტერიტორიაზე და აღბულალს (თეთრწყაროს) მიაღწიეს, საიდანაც ისინი ქართულმა სამხედრო ნაწილებმა მდ. დეზამდე უკუაქციეს. ანტანტის მოთხოვნით საომარი მოქმედება შეწყდა 1918 წლის 31 დეკემბრის შუალამეს. ბორჩალოს მაზრის სამხრეთი ნაწილი „ნეიტრალურ ზონად“ გამოცხადდა (იხ. თავი 7, ნახ. 11).

1919 წელი აღმოჩნდა საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის ძალიან მოკლე პერიოდი, როდესაც მისი უშუალო მეზობლებისაგან საფრთხე მას არ ელოდა: ოსმალეთს გაუჩნდა მძიმე პრობლემა, როდესაც ეგეოსის ზღვისპირა ქალაქ იზმირში (ისტორიული სმირნა) საბერძნეთის არმია გადავიდა და დასავლეთ ანატოლიის დაპყრობა სცადა. რუსეთი ჩაეფლო საკუთარ სამოქალაქო ომში. არცერთ დიდ მეზობელს საქართველოსათვის იმ წელს არ ეცადა.

თუმცა არმიის მშენებლობას დიდი დრო ესაჭიროება, ერთი მშვიდობიანი წელიც საკმარისი იქნებოდა ნამდვილი ქართული არმიის ფორმირების დასაწყებად. მაგრამ სოციალ-დემოკრატების (მენშევიკების) მთავრობა არისტოკრატიული წარმოშობის გენერლებსა და ოფიცრებს ბოლომდე არ ენდობოდა და სახელმწიფოს მწირი ბიუჯეტიდან შეიარაღებულ ძალებზე რამეს თუ ხარჯავდა, ისევ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის „სახალხო (წითელ) გვარდიაზე“, რომელიც კომპლექტდებოდა ვითომ-მუშებით, სინამდვილეში კი ყოფილი გლეხებით, რომლებსაც თოხი მოსწყინდათ და თოფი მოეწონათ.

საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდს სამართლიანად და მკაცრად აფასებს ზურაბ ავალიშვილი თავის წიგნში „საქართველოს დამოუკიდებლობა“, როდესაც ქართველი მენშევიკების შესახებ წერს:

„სულმოკლეობისა და უმეცრების გამო არ უნდოდათ გულდასმით მოეწყოთ შესაძლებელი თავდასხმისათვის საჭირო შეიარაღებული ძალა... აგრარულმა რეფორმამ ზოგი დასცა და ბოგანოდ გახადა, ზოგი დაასაჩუქრა მნიშვნელოვანი ფინანსური და სამხედრო ბეგარის დაუკისრებლად. ასეთმა პირობებმა მეტად გააძნელა სულ მცირე ჯარის მოწყობა იმ ქვეყანაში, რომელიც მდიდარი იყო მწყობრი ჯარის ოფიცრებით... საქართველოს დემოკრატია 1918-21 წლებში იყო დიქტატურა სოციალ-დემოკრატიისა, ე. ი. მარქსიზმის მემარჯვენე ფრთისა და იგი იყო საქართველოში საბჭოთა დიქტატურის მოამზადებელი ხანა“ [ავალიშვილი, 1929].

უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად არაერთი წარუმატებლობისა, სოციალ-დემოკრატებმა პოზიტიური ნაკვალებიც დატოვეს. მათ გაატარეს რამდენიმე რეფორმა, მაგალითად, აგრარული (თუნდაც სანახევრო), გააუქმეს არისტოკრატიული ტიტულები. მათ შეძლებისდაგვარად შეუწყვეს ხელი ქართული მეცნიერებისა

და კულტურის აღორძინებას. იმ დროს გაჩნდა სასკოლო განათლების ქართულად მიღების საშუალება, დაარსდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, დაიწერა და დაიდგა პირველი ქართული ოპერა, დაიწყო ქართული ტექნიკური და სხვა ტერმინოლოგიის შექმნა. მათი მმართველობის პერიოდში შემუშავდა იმ დროისათვის პროგრესული კონსტიტუცია, თუმცა ის ძალიან გვიან დამტკიცდა – 1921 წ. 21 თებერვალს, ანუ რამდენიმე დღით ადრე, სანამ მთავრობა თბილისიდან გაიქცეოდა...

1920 წელს დასავლეთმა, რომელსაც იმ დროს განასახიერებდა მსოფლიო ომში გამარჯვებული ანტანტა, უპირველესად – დიდი ბრიტანეთი, არ ისურვა კავკასიაში დარჩენა, რადგან ეს ტერიტორია მაინც რუსეთის ორბიტაში ეგულებოდა.

ლონდონის ასეთი დამოკიდებულების გეოპოლიტიკური ფაქტორი იყო ის, რომ ბაქოს ნავთობის (ერთადერთი რამ, რაც კავკასიაში ბრიტანეთს შეაკავებდა!) ალტერნატივა ინგლისელმა გეოლოგებმა უკვე 1908 წელს იპოვეს სამხრეთ ირანში: ნავთობი აღმოჩნდა მასჯედ-ე სოლეიმანთან. მალევე დაარსდა „ანგლო-სპარსული ნავთობის კომპანია“, ამჟამინდელი British Petroleum-ის პირდაპირი წინაპარი. 1913 წელს ბრიტანელებმა ააშენეს მსოფლიოში უდიდესი ნავთობგადამამუშავებელი ქარხანა სპარსეთის ქალაქ აბადანში, მდ. შატ-ალ-არაბის ნაპირზე, სპარსეთის ყურის სიახლოვეს. იქიდან ნავთობპროდუქტების ტანკერებით ტრანსპორტირება ბრიტანეთის კონტროლქვეშ მყოფი საზღვაო გზებით (სპარსეთის ყურე, ჰორმუზის სრუტე, ბაბ-ალ-მანდაბის სრუტე, სუეცის არხი, გიბრალტარის სრუტე) ბრიტანელებისათვის უფრო საიმედო იყო, ვიდრე ბაქოს ნავთობის ბათუმის ტერმინალიდან წაღება არასაიმედო კონტროლის ქვეშ მყოფი ბოსფორისა და დარდანელის სრუტეების გავლით. თანაც ბაქოს დასაპატრონებლად ბრიტანეთს რუსეთთან უნდა ებრძოლა!

მას შემდეგ, რაც 1920 წლის 28 მაისს ბაქო რუსმა ბოლშევიკებმა ჩაიგდეს ხელში, ლონდონმა სამხრეთ კავკასიაზე ხელი საერთოდ ჩაიქნია: იმავე წლის ივლისში ბრიტანელები გაემგზავრნენ ბათუმიდან, რომელიც, ბედად, საქართველოს დაუტოვეს, და სამუდამოდ წავიდნენ კავკასიიდან.

1921 წლის 16 მარტს ლონდონში ხელმოწერა ანგლო-რუსულ საეაჭრო ხელშეკრულებაში, რაც ლონდონის მიერ საბჭოთა რუსეთის *de facto* აღიარების ტოლფასი იყო, შევიდა წმინდა პოლიტიკური პუნქტი.

იქ ჩაიწერა, რომ რუსეთის მხრიდან ინდოეთისა და ავღანეთის საქმეებში ჩაურევლობის ვალდებულების აღების სანაცვლოდ:

„ბრიტანეთის მთავრობა იღებს ასეთსავე განსაკუთრებულ ვალდებულებას რუსეთის საბჭოთა მთავრობის წინაშე იმ ქვეყნებთან დაკავშირებით, რომლებიც წარმოადგენდნენ ყოფილი რუსეთის იმპერიის ნაწილებს და ახლა დამოუკიდებელი გახდნენ“.

ეს გარიგება საქართველოსაც ეხებოდა, რომელიც გეოპოლიტიკურ საჭადრაკო დაფაზე პაიკივით გაიცივალა! მცირე სახელმწიფოებისათვის სამსუხაროდ, ასეთი გეოპოლიტიკური გაცვლები ზესახელმწიფოებს შორის იმ დროს (და შემდგომშიც!) ჩვეულებრივი ამბავი იყო.

დიდი ბრიტანეთი საბჭოთა რუსეთს ცნობდა რუსეთის იმპერიის სამართალ-მემკვიდრედ და გულგრილად შეჰყურებდა მის ხელახალ ექსპანსიას თვითმეობაზულ გავლენის სფეროში. ლონდონისათვის მთავარი იყო, რომ მოსკოვს არ დაერღვია საზღვარი ავღანეთთან, რომელიც წარმოადგენდა ბუფერულ სახელმწიფოს ბრიტანეთის ინდოეთსა და რუსეთს/საბჭოთა კავშირს შორის.

რაც შეეხება იმ დროისათვის უმდიდრეს და უძლიერეს სახელმწიფოს, ამერიკის შეერთებულ შტატებს, I მსოფლიო ომის შემდეგ მისმა, რესპუბლიკური პარტიის კონტროლქვეშ მყოფმა სენატმა საერთოდ არ ისურვა „ძველი სამყაროს“ საქმეებში ჩარევა და არ მისცა იმდროინდელ, დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელ პრეზიდენტ ვუდრო უილსონს სომხეთის დახმარების უფლება, რაც ამ უკანასკნელს ძალიან ენადა.

საქართველოთი ვუდრო უილსონი საერთოდ არ დაინტერესებულა.

ლონდონს და ვაშინგტონს ვერ დაეადანაშაულებთ საქართველოს მიმართ „ღალატსა“ და „სიტყვის გატეხაში“: მათ სიტყვა არც მოუციათ! საგარეო პოლიტიკა საკუთარ ქვეყანას ემსახურება და, თუ წინასწარ არ გაფორმდა, ქვეყანას არავითარი ვალდებულება არა აქვს სხვა ქვეყნის წინაშე: არ მჭირდება!

მომდევნო 70 წლის მანძილზე, 1921-1991 წლებში, საქართველოს სსრ-ს, საბჭოთა კონსტიტუციის ყველა ვარიანტის თანახმად, ნომინალურად „სუვერენულ სახელმწიფოს“, რომელსაც 1944 წლიდან ჰქონდა საკუთარი საგარეო საქმეთა სამინისტროც კი, არ გააჩნდა დამოუკიდებელი საგარეო-პოლიტიკური ფუნქცია. რეალურად, ის მდებარეობდა დიდი უნიტარული სახელმწიფოს, საბჭოთა კავშირის, პერიფერიულ ნაწილში.

ამის შესახებ – მომდევნო თავში!

თავი 2

საქართველო საბჭოთა კონტექსტში

გასაბჭოება

საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა სწრაფწარმავალი აღმოჩნდა.

1921 წლის თებერვალში კრემლმა¹⁰ გამოიყენა მისთვის ტრადიციულად ქცეული გამოგონილი საბაბი დამოუკიდებელ საქართველოზე თავდასასხმელად, რომელიც ცხრა-ნახევარი თვით ადრე *de jure* ცნო, როდესაც 1920 წლის 7 მაისს მასთან სამშვიდობო ხელშეკრულება გააფორმა.

ამჯერად კი საბჭოთა რუსეთი „დიდსულოვან სამხედრო დახმარებას უწევდა საქართველოს პროლეტარიატს, რომელიც აღდგა ბურჟუაზიის ბატონობის წინააღმდეგ“.

სინამდვილეში, არავითარი აჯანყება საქართველოში არ ყოფილა! სამხედრო შეჭრისათვის საბაბად ბოლშევიკებმა გამოიყენეს მათ მიერვე გაუგებარი პროტესტის გამოსახატავად წაქეზებული რამდენიმე ათეული რუსი და სომეხი გლეხი იმდროინდელ ლორეს „ნეიტრალურ ზონაში“, რომელიც, ფორმალურად, საქართველოს რესპუბლიკის შემადგენლობაში არც შედიოდა, მაგრამ კრემლმა ამ პროტესტს დაარქვა „სახალხო აჯანყება საქართველოში“.

იმავე წლის 24 თებერვალს, თითქმის ორკვირიანი ბრძოლის შემდეგ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ, ძირითადად დაკომპლექტებულმა ქართველი სოციალ-დემოკრატებით (მენშევიკებით), დატოვა თბილისი და სამი კვირის შემდეგ ბათუმიდან გაემგზავრა ემიგრაციაში, საფრანგეთში.

25 თებერვალს თბილისში ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე შევიდა საბჭოთა რუსეთის „მუშურ-გლეხური წითელი არმია“ (Рабоче-крестьянская Красная Армия, РККА), რომელსაც წარმოადგენდა მისი დანაყოფი – მე-11 არმია.

¹⁰ კრემლი არის შუა საუკუნეების მოსკოვის ციტადელი, სადაც 1918 წლიდან საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ დაიდო ბინა. იქამდე, ორი საუკუნის განმავლობაში, რუსეთის დედაქალაქი იყო პეტერბურგი/პეტროგრადი. „კრემლი“ და „მოსკოვი“ აქ გამოყენებულია საბჭოთა კავშირის/რუსეთის ფედერაციის ოფიციალური ხელისუფლების სინონიმებად.

ახალ მთავრობად თავი გამოაცხადა საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა (რევკომმა), რომელშიც შედიოდნენ ქართველი კომუნისტები (ბოლშევიკები).

ქართველი მენშევიკებისა და ბოლშევიკების ხელმძღვანელების უმეტესობა ერთმანეთს კარგად იცნობდა: ისინი ერთად შედიოდნენ რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიაში. მათი გზები გაიყო 1912 წელს, ხოლო აშკარა მტრებად იქცნენ 1917 წლის ნოემბერში, როდესაც ბოლშევიკებმა (რუსეთის კომუნისტებმა) მოახდინეს გადატრიალება პეტროგრადში.

„ერების (ნაციების) თვითგამორკევეა და ხალხთა დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრივი არსებობა“ შეტანილი იყო ბოლშევიკების პარტიულ პროგრამაში ჯერ კიდევ 1917 წლის თებერვლის რევოლუციამდე. ის განმეორდა ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგაც. რეალურად, ეს იყო პოპულისტური ლოზუნგი, გამიზნული როგორც მრავალეროვნული რუსეთის, ისე აღმოსავლეთის (იგულისხმებოდა აზია ოსმალეთიდან ჩინეთამდე) „ჩაგრული მასების“ მომხრობაზე.

ზემოხსენებული ლოზუნგის ცხოვრებაში გატარების იმიტაცია იყო სამოქალაქო ომის პერიოდში (1918-1921 წწ.) ყოფილი რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ათობით საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის დაარსება, მათ შორის ერთ-ერთი იყო აფხაზეთის სსრ. სამოქალაქო ომის შემდეგ, ერთიანი საბჭოთა სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესში, ასეთი წარმონაქმნები ან საერთოდ გაუქმდა (მაგალითად, „ოდესის საბჭოთა რესპუბლიკა“) ან მათი სტატუსი დაქვეითდა (მაგალითად, „აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა“).

1920-1921 წლებში სამხრეთ კავკასიაში მოსულ ბოლშევიკებს დახვდათ სუსტი, მაგრამ მეტ-ნაკლებად ჩამოყალიბებული სამი სახელმწიფო, რომელთაგან ერთ-ერთი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, უკვე საერთაშორისო ასპარეზზე იყო გასული. მართალია, 1920 წლის ბოლოს საქართველო „ერთა ლიგაში“ არ მიიღეს, მაგრამ *de jure* მას სცნობდა დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, იტალია, გერმანია, პოლონეთი და თითქმის ყველა სხვა ევროპული სახელმწიფო, იაპონია, ირანი, თურქეთი და თვით საბჭოთა რუსეთიც კი. ამ ქვეყნების ნაწილს თბილისში დიპლომატიური წარმომადგენლობა ჰქონდა გახსნილი. დიდი ქვეყნებიდან საქართველოს დამოუკიდებლობა არ უღიარებია მხოლოდ აშშ-ს.

არც საქართველოს და არც აზერბაიჯანისა და სომხეთის სახელმწიფოებრიობა ფორმალურად არ გაუქმებულა. 1921 წლის განმავლობაში, უკვე 25 თებერვლის შემდეგ, საქართველოს დამოუკიდებლობა *de jure* კიდევ რამდენიმე ქვეყანამ აღიარა, მათ შორის შორეულმა ჰაიტიმ, ლიბერIAM, მექსიკამ, პანამამ, სიამმა (ტაილანდმა). ნაკლებ გაცნობიერებული გარეშე თვალისათვის საქართველოს გასაბჭოება სახელმწიფო გადატრიალებას უფრო ნაავადა, როდესაც ადგილობრივ მემამოხეებს უცხო ქვეყნის არმია ეხმარება, ვიდრე დაპყრობას. ლათინური ამერიკის სამხედრო დიქტატორების მიერ კოლეგა-დიქტატორებისათვის ასეთი „დახმარების ხელის განვდენა“ გავრცელებულ პრაქტიკა იყო!

ქართველებისათვის კი ყველაფერი ნათელი იყო: მოხდა მათი სამშობლოს ხელახალი ანექსირება რუსეთის მიერ [თოიძე, 1991].

ამასთან, ფაქტია, რომ ვლადიმირ ლენინი, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკის (რსფსრ) სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარე, რაც „პრემიერ-მინისტრის“ ეკვივალენტი იყო, არ წავიდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკების გაუქმებაზე.

ლენინი არ დაეთანხმა რსფსრ-ის სახალხო კომისარს ეროვნებათა საკითხებში იოსებ სტალინს, რომელმაც ცოტა მოგვიანებით, 1922 წლის შემოდგომაზე, ყოფილი იმპერიის პერიფერიული ნაწილების ავტონომიის სახით რსფსრ-ში შეყვანის გეგმა შეიმუშავა. ამ გეგმით, ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს ფორმალური სუვერენიტეტიც უნდა დაეკარგათ.

რა იყო ლენინის ასეთი ქმედების მიზეზი?

ლენინს, რომელიც სტალინზე არანაკლები რუსი იმპერიალისტი იყო, ტაქტიკური მოსაზრებით ერჩივნა რსფსრ „მსოფლიო პროლეტარიატის“ თვალში ხალხთა უფლებების დამცველად გამოჩენილიყო და ამით სხვა ქვეყნებზე მოეზიდა რუსული ტიპის კომუნიზმისაკენ. კრემლში ჯერ კიდევ არსებობდა „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციისა“ და „შრომის მსოფლიო საბჭოთა რესპუბლიკის“ დაარსების იმედი!

პრაგმატულად მოაზროვნე სტალინი ასეთ იმედს სკეპტიკურად უყურებდა. ფორმალურად ის დაეთანხმა ლენინს, თუმცა 1923 წელს მაინც ამტკიცებდა, რომ:

„უნდა გვახსოვდეს, რომ გარდა ხალხთა თვითგამორკვევის უფლებისა, არსებობს კიდევ მუშათა კლასის უფლება – განამტკიცოს თავისი ძალაუფლება... თვითგამორკვევის უფლება არ შეიძლება იყოს და არც უნდა იყოს დაბრკოლება იმ საქმისათვის, რომ მუშათა კლასმა განახორციელოს თავისი დიქტატორის უფლება. პირველმა უკან უნდა დაიხიოს მეორის წინაშე“ [სტალინი, 1949, 293].

„მუშათა კლასის (ანუ პროლეტარიატის) დიქტატურა“ რეალურად იყო კომუნისტური პარტიის მეთაურების დიქტატურის ეფემერიზმი. ბოლშევიკთა ლიდერებს საკუთარი აბსოლუტური ძალაუფლება არ ეთმობოდათ. სულ მალე კი რუსეთში ამ ლიდერების რაოდენობა ერთამდე შემცირდება!

1921 წლის მარტში ლენინი ტელეგრაფით ავალებდა ახალგაზსაბჭოებული საქართველოს რევკომის თავმჯდომარე სერგო ორჯონიკიძეს ადგილობრივი წვრილ ბურჟუაზიას და ინტელიგენციას რბილად მოეპყარით და ხალხი დააჯერეთ, რომ ჩვენ მანდ მუშების, გლეხებისა და ჯარისკაცების თხოვნით მოვედითო.

ეს პროპაგანდისტული ილეთი იყო!

პროპაგანდას დაერთო მოკლევადიანი რეალური ცვლილებაც. იმავე 1921 წლის მარტში ლენინმა გამოაცხადა სამოქალაქო ომითა და ცუდი მმართველობით გაჩანაგებულ რუსეთში „ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის“ (Новая экономическая политика) ანუ ნეპ-ის შემოღება. კრემლმა ნება დართო აღდგენილიყო რევოლუციის შემდეგ აკრძალული კერძო ვაჭრობა, გარკვეული შეზღუდვებით ლეგალური

გახდა კერძო საკუთრება წარმოების საშუალებებზე, დაიწყო აბსოლუტურად გაუფასურებული „საბჭოთა ფულადი ნიშნების“ შეცვლა რეალური დაფარვის მქონე „ჩერვონცებით“, ნეპ-მა ეკონომიკურად გამოაცოცხლა ქვეყანა, რუსეთში დაიწყო წარმოების აღორძინება.

1921 წელს საქართველოში ბოლშევიკების შემოსვლა და რუსეთში ნეპ-ის შემოღება, რომელიც სამხრეთ კავკასიის საბჭოთა რესპუბლიკებზეც გავრცელდა, თითქმის ერთსა და იმავე დროს მოხდა. ამიტომაც გასაბჭოებულმა საქართველომ პირველ თვეებში შედარებით ნაკლებად იგრძნო ბოლშევიზმის ის საშინელი სუსხი, რომელიც 1918-1920 წლების „სამხედრო კომუნიზმისა“ და სამოქალაქო ომის დროს მძაფრად იწვინა საკუთრივ რუსეთში.

მაგრამ მალე რუსულმა კომუნიზმმა თავისი ნამდვილი არსი გამოავლინა, იმდენად, რომ საქართველოს გასაბჭოების ერთ-ერთ მოთავეს, ძველ ბოლშევიკ ფილიპე მახარაძეს რუსეთის კომპარტიის XII ყრილობაზე, 1923 წლის აპრილში, ათქმევინა, რომ „საქართველოში დამყარებული რეჟიმი აუტანელია“.

ამ შენიშვნას სტალინმა იქვე ასე უპასუხა:

„რა რეჟიმი? თუ საკითხი ეხება იმ რეჟიმს, რომლის დროსაც საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლებამ ბოლო დროს იწყო თავად-აზნაურების გაძევება მათი საბუდრებიდან, აგრეთვე მენშევიკებისა და კონტრევოლუციონერებისა, თუ საკითხი ამ რეჟიმს ეხება, ეს რეჟიმი, ჩემი აზრით, რაიმე ცუდს არ წარმოადგენს. ეს ჩვენი, საბჭოთა რეჟიმია!“ [სტალინი, 1949, 258].

სტალინის სიტყვებს კომენტარს არ ეუკეთებ: კაცმა ნათლად ახსნა რა არის საბჭოთა რეჟიმი!

„კონტრევოლუციონერებში“ სტალინი რელიგიური კულტის მსახურებსაც გულისხმობდა. სწორედ 1923 წლის დასაწყისში საქართველოში გაძლიერდა ანტირელიგიური პროპაგანდა და ენით აუნერგელი ძალადობა, უპირველესად, მართლმადიდებელი ეკლესიის წინააღმდეგ: იკეტებოდა ეკლესია-მონასტრები, ზოგი დაანგრიეს კიდეც, ბერებსა და მღვდლებს გარეთ ყრიდნენ.

რაც შეეხება მთელი კავშირის ეკონომიკურ მდგომარეობას, 1924 წლის გაზაფხულიდან საბჭოთა კავშირში ფულის სრული რეფორმა ჩატარდა და ნაწილობრივ კონვერტირებადი რუბლი (მანეთი) შემოიღეს. ინფლაცია მკვეთრად შემცირდა.

იმავე პერიოდში გაუმჯობესდა საბჭოთა კავშირის საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობაც. 1924 წლის გაზაფხულზე ის *de jure* აღიარეს იმ დროს მსოფლიოს დომინანტმა სახელმწიფოებმა – დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა. ბევრი სხვა ქვეყანა, მათ შორის, გერმანია და თურქეთი, საბჭოთა კავშირს იქამდეც ცნობდა და დიპლომატიური ურთიერთობაც კი ჰქონდა დამყარებული.

ასეთ საერთაშორისო ფონზე კითხვის ნიშნის ქვეშ დგებოდა საქართველოში 1924 წლის ზაფხულში მომხდარი აჯანყების მომავალი გეგმა, მისი თეორიულად შესაძლო წარმატების შემთხვევაში. ვისგან ელოდნენ აჯანყების ინსპირატორები დახმარებას? ნუთუ საფრანგეთში მყოფმა პოლიტიკურმა ემიგრანტებმა არ იცოდ-

ნენ, რომ არც პარიზი და არც ლონდონი თითო არ გაანძრევდნენ საქართველოს დასახმარებლად? ნათუ მათ არ ახსოვდათ, რომ 1921 წლის თებერვალ-მარტში, როდესაც ისინი ჯერ კიდევ ბათუმში ისხდნენ, შავ ზღვაში მცურავ ფრანგულ სამხედრო გემებს ერთი ყუმბარაც არ გაუსვრიათ „წითელი არმიის“ წინააღმდეგ, ხოლო ინგლისელებმა კავკასიიდან ფეხი საერთოდ ამოიკვეთეს?

ფშავ-ხევსურეთის მთიელებსა და გურია-იმერეთის გლეხებს საერთაშორისო ვითარების შესახებ კი არც არაფერი სმენიათ და არაფერს აუხსნიდნენ ავანტიურისტი მეთაურებიც, რომლებიც შემდგომში „გმირებად“ შევრაცხეთ.

წარუმატებელი აჯანყება კრემლმა მოხერხებულად გამოიყენა მის მიმართ უარყოფითად განწყობილი ადამიანების გასანადგურებლად. არსებობს დაუდასტურებელი, მაგრამ ლოგიკურად სავსებით დასაშვები ცნობა: როდესაც სტალინს მოახსენეს, რომ მზადდება აჯანყება და მოთავეების დაპატიმრების გზით შეუძლიათ ის ჩაშლონ, სტალინს თურმე უპასუხია „დაე, აჯანყდნენ! საქართველოს ჯერ სისხლი არ გამოუშვია“.

მართლაც, ცუდად ორგანიზებული და თავიდანვე გაყიდული აჯანყების მარტვად ჩახშობის შემდეგ საბჭოთა უშიშროების მუშაკებმა დახვრიტეს ათასზე მეტი ქართველი, მათ შორის უმეტესობა – ყოფილი მენშევიკი ან თავადაზნაურობის წარმომადგენელი, რომლებსაც იარაღი ხელში არც აუღიათ, გადაასახლეს – ბევრად მეტი.

რაც შეეხება ნეპ-ს, ის ნიშნავდა შემობრუნებას საბაზრო ეკონომიკისაკენ, რასაც, თეორიულად, შეეძლო გამოენვია შეძლებულ ადამიანთა კლასის ჩამოყალიბება და დემოკრატიზაციის მოთხოვნაც კი. ნეპ-ის გაღრმავება კომპარტიის მონოპოლიური ძალაუფლების შესუსტებას მოასწავებდა.

ბუნებრივია, რომ ნეპ-ი თავიდანვე არ მოსწონდა 1922 წლიდან რუსეთის (1923 წლიდან – სრულიად საკავშირო) კომუნისტური პარტიის გენერალურ მდივანს იოსებ სტალინს, რომელიც 1924 წლის იანვარში გარდაცვლილი ლენინის შემდეგ სწრაფად იკაფავდა გზას ძალაუფლების მწვერვალისაკენ. 1928 წელს სტალინმა გააუქმა ნეპ-ი და გზი აიღო ეკონომიკის მართვაში პარტიის სრულ მონოპოლიაზე.

„პროლეტარიატის“ (რეალურად, პარტიის ლიდერის) დიქტატურა განმტკიცდა!

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილებები სამხრეთ კავკასიაში

რუსეთმა, ამჯერად ბოლშევიკურმა, 1920-1921 წლებში აღადგინა იმპერიის დრინდელი საზღვარი სამხრეთ კავკასიაში, თუმცა იმ ტერიტორიის საგრძნობი ნაწილი, რომელიც 1878 წელს მან ოსმალეთისგან მიიღო, ბოლშევიკებმა „ბრესტის ზავით“ თვითონვე დათმეს და ქემალისტური თურქეთის ხელში გადასული დახვდათ. ამ უკანასკნელმა 1920 წლის შემოდგომაზე დაამარცხა სომხეთის რესპუბლი-

კა და 2 დეკემბერს გააფორმა მასთან „ალექსანდროპოლის ხელშეკრულება“, რომლითაც სომხეთმა ყარსი, სურმალუ და სხვა ტერიტორიები იძულებით დათმო.

1921 წლის 16 მარტს დადებული „მოსკოვის ხელშეკრულებით“ ოფიციალურად გაფორმდა საზღვარი რსფსრ-სა და თურქეთს შორის: ფორმალურად ის მიჯნავდა რსფსრ-ის გავლენის ქვეშ მყოფ გასაბჭოებულ რესპუბლიკებს, სომხეთსა და საქართველოს, თურქეთისაგან [გაჩიჩილაძე, 2021].

ორივე მხარე, რსფსრ და თურქეთი, საკუთარი გეოპოლიტიკური მიზნებისათვის იღვწოდა. ამ სახელმწიფოებს შორის მდებარე პატარა ქვეყნების ინტერესების უზულებელყოფით მათ სათავესოდ გადაწყვიტეს ტერიტორიული საკითხები:

- თურქეთმა თითქმის მთლიანად აღიდგინა 1877 წლამდე არსებული ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი და დამატებით მიიღო სურმალუს მაზრა: ამ მაზრის ტერიტორია თურქეთს აახლოებდა ნახჭევანთან. თურქეთის დაჟინებით „მოსკოვის ხელშეკრულებაში“ ჩაინერა, რომ ნახჭევანის ავტონომია იარსებებს „აზერბაიჯანის პროტექტორატის ქვეშ იმ პირობით, რომ აზერბაიჯანი არ გადასცემს ამ პროტექტორატს მესამე სახელმწიფოს“. „მესამე სახელმწიფოში“ სომხეთი იგულისხმებოდა!
- რსფსრ-მ მიიღო ის, რაც ყველაზე მეტად სჭირდებოდა ამიერკავკასიაში – ბათუმის ნავსადგური, რომელიც წარმოადგენდა ტერმინალს რსფსრ-ს კონტროლქვეშ უკვე მყოფი ბაქოს ნავთობისათვის. 1921 წლის „მოსკოვის ხელშეკრულების“ თანახმად, თურქეთი თანახმა იყო ეცნო „საქართველოს სიუზერენიტეტი“ ბათუმსა და მისი რეგიონზე (3 ათასი კვ. კმ) იმ პირობით, რომ მას მიენიჭებოდა ადმინისტრაციული ავტონომია და დაცული იქნებოდა იქ მცხოვრები მოსახლეობის რელიგიური და სხვა უფლებები [ბათუმის საქართველოსთვის შენარჩუნების საკითხზე იხ. ვადაჭკორია, 2021];
- იმავე 1921 წლის 13 ოქტომბერს ქ. ყარსში „მოსკოვის ხელშეკრულების“ იდენტურ ტექსტზე თურქეთმა და რსფსრ-მ ხელი მოაწერინეს საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს. ეს გაკეთდა თურქეთის დაჟინებით, რომელსაც „ყარსის ხელშეკრულება“ სომხეთის მხრიდან ტერიტორიული პრეტენზიების განმეორების ალკვეთის ინსტრუმენტად მიაჩნდა;
- კრემლს არ უნდოდა, რომ ენობრივად მონათესავე თურქეთსა და თუნდაც გასაბჭოებულ აზერბაიჯანს საერთო საზღვარი ჰქონოდათ და ამიტომაც დაეხმარა ასევე ახალგაგაბჭოებულ სომხეთს ზანგეზურის მაზრის აღმოსავლეთი ნაწილის (სომხურად – სიუნიქის) შენარჩუნებაში, რამაც ნახჭევანი აზერბაიჯანის ექსკლავად აქცია (იხ. თავი 6, ნახ. 9).

სამხრეთ კავკასიის სრულად გასაბჭოების შემდეგ, 1921 წელს, რუსეთის კომუნისტური პარტიის ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტმა [Закавказский краевой комитет РКП (б)] კრემლთან შეთანხმებით თავისებურად მოაგვარა სასაზღვრო-

ტერიტორიული დავები რეგიონში, თუმცა გადანყვეტილებებით არცერთი მხარე კმაყოფილი არ დარჩა. კერძოდ:

- „ლორეს ნეიტრალური ზონა“, რომელზეც პრეტენზია ჰქონდა საქართველოს სსრ-ს, მთლიანად გადაეცა სომხეთის სსრ-ს. ზონის ჩრდილოეთი მიჯნა იქცა და დღემდე რჩება საქართველო-სომხეთის სახელმწიფო საზღვრად;
- ახალქალაქის მაზრა, სადაც საომარი მოქმედება არ ყოფილა, საქართველოს სსრ-ს შეუნარჩუნდა, თუმცა მასზე პრეტენზიას აცხადებდა სომხეთის სსრ;
- ზაქათალის ოკრუგი, რომელზეც საქართველოს სსრ-ს ჰქონდა პრეტენზია, აზერბაიჯანის სსრ-ს მიეკუთვნა;
- ყოფილი ელისავეტპოლის გუბერნიის ნაწილს, ახალშერქმეული სახელით – „მთიანი ყარაბაღი“, რომელზეც პრეტენზია ჰქონდა სომხეთის სსრ-ს, მიენიჭა ავტონომიური ოლქის სტატუსი და ის აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში დატოვეს.
- გასაბჭოებული საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვარი რსფსრ-მ ჯერ კიდევ 1920 წლის 7 მაისს ცნო: ის მდ. ფსოუზე გადიოდა და ძირითადად კავკასიონის ქედს მიჰყვებოდა. ამ საზღვარს აღიარებდა საბჭოთა კავშირიც და რუსეთის ფედერაციაც 2008 წლის 26 აგვისტომდე, როდესაც საქართველოს ნაწილები – აფხაზეთი და „სამხრეთ ოსეთი“ – მოსკოვმა დაიპყრო და გამოაცხადა „დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად“.

ეჭვგარეშეა, რომ მცირე ეთნოსები იმსახურებენ განსაკუთრებულ ყურადღებას და კულტურულ ავტონომიას თავისი თვითმყოფადობის, ენისა და კულტურის შესანარჩუნებლად. ჩვენ შემთხვევაში ეს განსაკუთრებით ეხება მცირერიცხოვან აფხაზებს, რომელთაც საქართველოს გარეთ სხვა სამშობლო არა აქვთ. 1921 წლის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის 107-ე მუხლი ითვალისწინებდა ადგილობრივი ავტონომიური მმართველობის მინიჭებას აფხაზეთისათვის (სოხუმის ოლქისათვის). მართალია, ეს კონსტიტუცია პრაქტიკულად არ ამოქმედებულა, რადგან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელმა კრებამ ის დაამტკიცა 1921 წლის 21 თებერვალს, ხოლო 25 თებერვალს საქართველოს ხელისუფლება ძალადობრივად შეიცვალა.

1921-1922 წლებშივე ნათელი გახდა, რომ საქართველოში „მცირე ერების უფლებათა დაცვით“ მანიპულირებას ახდენდა კრემლი, რომელსაც არ სჭირდებოდა უნიტარული, თუნდაც გასაბჭოებული, საქართველო და შეგნებულად ასუსტებდა მას პერიფერიების ავტონომიზაციის გზით [Cornell, 2002].

1990-იანი წლების დამდეგს, როდესაც გამომზეურდა 70 წლის წინანდელი საიდუმლო დოკუმენტები, გაირკვა, რომ თბილისში საბჭოთა რუსეთის საელჩოს სამხედრო ატაშე, კომუნისტების მხარეს გადასული მეფის გენერალი პაველ სიტინი 1921 წლის აპრილში დანერჩილ მემორანდუმში კრემლს ასეთ რჩევას აძლევდა:

„საჭიროა [უკვე გასაბჭოებულ: რ.გ.] საქართველოში რაც შეიძლება მეტი რუსეთ-ზე დამოკიდებული პატარა ავტონომიური ერთეულის შექმნა, რათა ქართველებს არ მიეცეთ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის განახლების საშუალება“ [Ситин, 1991].

კრემლში ხალისით ითვალისწინებდნენ ამგვარ რჩევებს და რჩევის გარეშეც იმავეს აკეთებდნენ.

2008 წელს საქართველოში რუსეთის უკანონო მოქმედების „გამართლების“ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ საფუძველს წარმოადგენდა სწორედ 1921-1922 წლებში განხორციელებული საქართველოს სსრ-ის ნაწილების ავტონომიზაცია, როდესაც სხვადასხვა დონის ავტონომიური უფლებებით გაიმიჯნა, საერთო ჯამში, რესპუბლიკის ტერიტორიის 21,5 პროცენტზე მეტი.

აფხაზეთი

ბოლშევიკურ რუსეთსა (რსფსრ) და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის 1920 წლის 7 მაისს მოსკოვში გაფორმებული ხელშეკრულების თანახმად რსფსრ ცნობდა სოხუმის ოკრუგის არსებობას საქართველოს შემადგენლობაში. მიუხედავად ამისა, 1921 წლის 4 მარტს ამ ოკრუგის ტერიტორიაზე (8,6 ათასი კვ. კმ), ეჭვგარეშეა, ლენინის თანხმობით, გამოცხადდა აფხაზეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შექმნა. საქართველოს ბოლშევიკურმა რეევკომმა სერგო ორჯონიკიძის თაოსნობით იმავე წლის 21 მაისს აფხაზეთის სსრ-ის „დამოუკიდებლობა“ ცნო. ამით არსდებოდა, იმ დროს 30 მილიონი მცხოვრებით უკრაინის სსრ-სთან პოლიტიკურად გათანაბრებული, მაგრამ მოსახლეობით 120-ჯერ უფრო მცირე (250 ათასამდე მცხოვრები) საბჭოთა რესპუბლიკა!

კრემლში, როგორც ჩანს, მალევე მიხვდნენ ზემოხსენებული ნაბიჯის არაადეკვატურობას, თუნდაც იმ თვალსაზრისით, რომ საქართველოსაგან აფხაზეთის სრული ჩამოშორებით კრემლი კარგავდა საქართველოზე ზემოქმედების მძლავრ ბერკეტს. გარდა ამისა, მცირე ეთნოსისათვის (ეთნიკური აფხაზი 1926 წლის აღწერით სულ 56 ათასი ალირიცხა, აფხაზეთის მთელი მოსახლეობის მეოთხედამდე) „ცალკე საბჭოთა რესპუბლიკის“ შექმნა პრეცედენტად იქნებოდა გამოყენებული რსფსრ-ის ვოლგისპირეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ბევრად უფრო დიდი ეთნოსების (მაგალითად, იმ დროს მილიონამდე ან მილიონზე მეტი მცხოვრებით – თათრების, ბაშკირების, ჩეჩნების) ანალოგიური მოთხოვნებისათვის.

1921 წლის 16 დეკემბერს თბილისისა და სოხუმის კომუნისტ ხელმძღვანელებს კრემლმა დაავალა დაედოთ „სამოკავშირეო ხელშეკრულება“, რომლის ძალითაც აფხაზეთის სსრ დაუკავშირდა საქართველოს სსრ-ს, როგორც „სახელშეკრულებო სსრ“ (ან „შეთანხმებითი სსრ“, რუსულად Договорная ССР; იხ. ნახ. 6). ეს სახელი სინამდვილეში ნიშნავდა აფხაზეთის ავტონომიას საბჭოთა საქართველოში: რეა-

ექვევარეშა, რომ აფხაზები არ არიან ქართველები და არც არასოდეს ყოფილან, რასაც ზოგიერთი მეცნიერი უმტკიცებს ფართო საზოგადოებას და ბევრს ამ მითის სჯერა. აფხაზური და ქართული ენები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. აფხაზები ავტოქთონური მოსახლეობაა და არაა საიდანმე ჩამოსახლებული (ყოველ შემთხვევაში უკანასკნელი ორი ათასწლეულის მანძილზე). „აფსუ“ სალანძღავი სიტყვა კი არაა, არამედ ამ ეთნოსის თვითსახელია. დასაციინად მისი გამოყენება იგივეა, რომ გერმანელის დასამცირებლად სიტყვა „დოიჩი“, სომხისათვის – სიტყვა „ჰაი“ გამოვიყენოთ, ხოლო რუსმა ქართველის დასაციინად იხმაროს სიტყვა „ქართველი“!

არსებობს აფხაზური კულტურა, რომელსაც ძალიან ბევრი აქვს საერთო ქართულთან – საუკუნეები თანაცხოვრობით! – და მისი შენარჩუნება აუცილებელია.

ამასთან, ფაქტია, რომ აფხაზური წერილობითი ლიტერატურა მხოლოდ XX საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა; აფხაზური წყაროების აარსებობის გამო მათი ისტორია XX საუკუნეში შეითხზა, უპირატესად ქართულ, ბერძნულ და სომხურ ირიბ წყაროებზე დაყრდნობით და მითოლოგიზებული ხასიათი შეიძინა.

სოხუმის ოკრუგის/აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, სამურზაყანოში, მდ. ლალიძგიდან მდ. ენგურამდე, მრავალი საუკუნეა ცხოვრობს ქართული სუბეთნოსი – მეგრელები. სიტყვა „სამურზაყანო“ ქართულია, იმავე მოდელზე აგებული, რაც „საქართველო“.

ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის დროს სოხუმის ოკრუგის ტერიტორიაზე ეთნიკური აფხაზების გარდა ქართული სუბეთნოსების (მეგრელები, სვანები და სხვები) რიცხოვნობით ერთი იმდენი ან მეტი წარმომადგენელი ცხოვრობდა.

თანამედროვე პირობებში აუცილებელიც არაა აფხაზეთის საქართველოსადმი კუთვნილების დასამტკიცებლად სავსებით სწორი ისტორიული არგუმენტაციის მოყვანა („შუა საუკუნეებში არსებობდა ერთიანი სამეფო“, „ქრისტიანი აფხაზები ქართულ ენაზე თარგმნილ წმინდა წერილს იყენებდნენ“ და ა.შ.).

სავსებით საკმარისია ის, რომ აფხაზეთის ასსრ (ისევე, როგორც სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი) შედიოდა საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობაში. საბჭოთა კავშირი დაიშალა ზუსტად მოკავშირე რესპუბლიკების საზღვრების მიხედვით. დაშლა კი მოხდა კავშირის რეალური შემქმნელისა და ჰეგემონის, რუსეთის, ნებითა და თანხმობით.

თანამედროვე აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ ფაქტობრივი ხელმძღვანელები საკუთარი „სახელმწიფოების“ საზღვრების საკითხზე ასევე ეყრდნობიან საბჭოთა კავშირის დროს დადგენილ ხაზებს.

მაგალითად, რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის „მოსკოვის ხელშეკრულების“ თანახმად გაგრის რაიონი შევიდა საქართველოს შემადგენლობაში (იხ. ჩანართი 1.4). მანამდე ის სადავო იყო. 1920 წლიდან კი კრემლი ცნობდა ამ რაიონს საქა-

რთველოს სსრ-ის და მასში შემავალი აფხაზეთის ასსრ-ის შემადგენლობაში.

საქართველოს სსრ-ის ტერიტორიაზე დაარსებული სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ადმინისტრაციული საზღვრები საკუთარი ნებითა და გემოვნებით მოხაზა საბჭოთა ხელისუფლებამ და სწორედ მათ იყენებს სათავესოდ „სამხრეთის ოსეთის“ სეპარატისტული ხელისუფლება.

საერთაშორისო საზოგადოება ცნობს 15 ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკის დამოუკიდებლობას 1991 წლის საზღვრებში. ამიტომაც არასწორია საბჭოთა პერიოდის „საქართველოს მეორე რესპუბლიკის“ მნიშვნელობის ხელალებით უარყოფა. გაერო არ მიიღებს თავის რიგებში ჩეჩნეთს, აფხაზეთს ან „სამხრეთ ოსეთს“, არც, ვთქვათ, კატალონიას, თუ ის გამოეყოფა ესპანეთის სამეფოს, იქამდე, სანამ არსებული სახელმწიფო თვითონ არ აღიარებს მათ დამოუკიდებლობას.

არ ვიცი, რას იზამს მადრიდი კატალონიის შემთხვევაში, ან ბელგრადი – კოსოვოს აღიარების საკითხში (ეს უკანასკნელი უკვე არსებობს მსოფლიო სპორტულ რუკაზე!), მაგრამ თბილისი რომ არ აპირებს თავისი ავტონომიების დამოუკიდებლობის აღიარებას, ეს ცხადია.

საბჭოთა პერიოდში რსფსრ-ის ყველა ეთნიკურ ავტონომიაში ფართოდ ხდებოდა რუსების ჩასახლება, მათ შორის გეგმურიც, და ბევრ მათგანში რუსებმა მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა შეადგინეს.

აფხაზეთის ავტონომიურ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკაში კი ქართველები წარმოადგენდნენ მოსახლეობის ფარდობით უმრავლესობას. 1993 წელს ისინი განიდევენ ეთნიკური წმენდის შედეგად.

კარგი კლიმატის მქონე, საკმაოდ მეჩხრად დასახლებულ აფხაზეთში საბჭოთა პერიოდში მიდიოდა და სახლდებოდა ბევრი სხვა ერის წარმომადგენელი – სომეხი, რუსი, უკრაინელი, ბერძენი, ებრაელი და, რასაკვირველია, ქართველი, თუნდაც იმის გამო, რომ ავტონომია საქართველოს სსრ-ის შემადგენლობაში შედიოდა. 1937-1952 წლებში ხორციელდებოდა ქართველი გლეხების (კოლმეურნეების) გეგმური ჩასახლება აფხაზეთის სასოფლო რაიონებში, უპირატესად ჯაგნარით დაფარულ და ჭაობიან ადგილებში, ზოგჯერ კი აფხაზურ სოფლებთან ახლოს. ზოგიერთი აფხაზი ავტორი ამას აფასებს აფხაზების ასიმილაციის მცდელობად [Baranov, 2018]. მაგრამ ავტონომიაში მცხოვრები აფხაზების ასიმილაციის (გაქართველების) მაგალითის მოყვანა ძალიან გაჭირდება! პირიქით, ხანდახან ხდებოდა იქ ჩასახლებული ქართველი გლეხების გააფხაზება [იქვე, გვ. 13]. ჯაშში ასეთ „გეგმურ ჩასახლებას“ ფართო მასშტაბი არც ჰქონდა. შერეული აფხაზურ-ქართული ქორწინებები, რაც გავრცელებული პრაქტიკა იყო, უმეტეს შემთხვევაში აფხაზური ეთნოსის გამრავლებას უწყობდა ხელს.

XIX საუკუნის ბოლოს პეტერბურგის არისტოკრატიის მიერ აღმოჩენილ და საბჭოთა პერიოდში ფართოდ ათვისებულ საკურორტო რესურსებს უნდა უმაღლოდნენ აფხაზები, რომ საბჭოთა და „პოსტსაბჭოთა“ სივრცეში ყველაზე კარგად

ცნობილი მცირე ეთნოსია. სამხრეთ ყირიმთან ერთად აფხაზეთი ფლობდა საბჭოთა კავშირში საუკეთესო საზღვაო კლიმატურ რესურსებს. ეს აძლიერებდა, განსაკუთრებით 1950-იანი წლების შუაგულიდან, კრემლის მისწრაფებას არ დაეშვა ამ რეგიონში არარუსული ელემენტის, კერძოდ, ქართველების დომინაცია, რომლისგანაც მეტ კონკურენციას ელოდა და ამიტომაც ფარულად უჭერდა მხარს აფხაზების დაპირისპირებას ქართველებთან.

ბევრმა ეთნიკურმა აფხაზმა და ქართული სუბეთნოსების გააფხაზებულმა წარმომადგენელმა კარგად გამოიყენა საბჭოთა კავშირში 1920-1930-იან წლებში მიმდინარე ე.წ. „კორენიზაციის“ პოლიტიკა (რუსული სიტყვებიდან *коренное население*, „მკვიდრი მოსახლეობა“), რომელიც კულტურულად ჩამორჩენილ მოკავშირე ან ავტონომიურ რესპუბლიკებსა და ავტონომიურ ოლქებში ადგილობრივი ეთნიკური კადრებისაგან საბჭოთა ბიუროკრატის ჩამოყალიბებას გულისხმობდა [Jones, 1988]. აფხაზებმა „კორენიზაციის“ პოლიტიკით სარგებელი ნახეს და მისი შეწყვეტის შემდეგაც, განსაკუთრებით, 1950-იანი წლების შუაგულიდან, არაპროპორციულად დიდი წილი შეადგინეს ავტონომიური რესპუბლიკის ყველა დონის ხელმძღვანელ თანამდებობებზე.

საბჭოთა კავშირის დაშლის დროისათვის აფხაზური ელიტა უკვე მზად იყო იმისათვის, რომ საქართველოსათვის ჩამოეშორებინა ეს ავტონომიური ერთეული, რაშიც მოსკოვის პოლიტიკური ელიტისა და, განსაკუთრებით, რუსული არმიის იმედი ჰქონდა.

აჭარა

1921 წლის ივნისში შეიქმნა აჭარის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, საერთო ფართობით 3 ათასი კვ. კმ. ეს აქტი განაპირობა საგარეო პოლიტიკურმა ფაქტორმა. კერძოდ, 1921 წლის 16 მარტის „მოსკოვის ხელშეკრულებით“ თურქეთი საბჭოთა საქართველოს სასარგებლოდ უარს ამბობდა თავის პრეტენზიაზე ბათუმისა და მისი ოლქის მიმართ ამ უკანასკნელისათვის ადმინისტრაციული ავტონომიის მინიჭების პირობით [გაჩეჩილაძე, 2021ბ].

იგივე პირობა 1921 წლის 13 ოქტომბრის „ყარსის ხელშეკრულებაშიც“ აისახა. საქართველო განაგრძობს ამ პირობის განუხრელად აღსრულებას.

1992 წლის 30 ივლისის „ხელშეკრულებაში საქართველოს რესპუბლიკას და თურქეთის რესპუბლიკას შორის მეგობრობის, თანამშრომლობისა და კეთილშეზობლური ურთიერთობის შესახებ“ წერია, რომ „მხარეები ხელმძღვანელობენ იმით, რომ [ყარსის] ხელშეკრულებით საბოლოოდ დადგინდა საზღვარი ორ სახელმწიფოს შორის“.

აჭარა-ქობულეთის მოსახლეობას, წინა ორი-სამი საუკუნის განმავლობაში

განცდილი ისლამიზაციის მიუხედავად, არ დაუკარგავს ქართული ენა. აჭარის მუსლიმი ქართველები ხელახლა ეზიარნენ საერთოქართულ იდენტობას.

ვინც რა უნდა თქვას, მაგრამ სწორედ ათეისტურმა კომუნისტურმა იდეოლოგიამ დაუკარგა მნიშვნელობა რელიგიურ განსხვავებას ქართველთა უმრავლესობასა (რომელთა კულტურა ქრისტიანულ საფუძველს ეყრდნობა) და ქართველთა გამუსლიმებულ უმცირესობას – აჭარულ სუბეთნოსს შორის.

ამ ფონზე, ქართველი ერის ხელახალ გახლეჩას ემსახურებოდა 1990-იანი წლების დამდეგის „ეროვნული მოძრაობის“ ლიდერის ნინდაუხედავი ლოზუნგი „გაუმარჯოს ქრისტიანულ საქართველოს!“

XXI საუკუნის პირველ ათწლეულში, იმდროინდელი „ნაციონალიზმის“ ხელმძღვანელობის დაუდევარი პოლიტიკის წყალობით, თურქეთის ეკონომიკურმა და კულტურულმა გავლენამ აჭარაში მკვეთრი ზრდა დაიწყო და ის ინერციით 2012 წლის შემდეგაც გაგრძელდა. ბათუმში სასტუმროებსა და საცხოვრებელ სახლებს აშენებს და ფლობს თურქული კაპიტალი. პარალელურად აჭარაში რენესანსის განიცდის ისლამი. მეზობელი თურქეთიდან ისლამის მქადაგებლები შემოდიან, ხოლო აჭარის მთიანი მხარის (უპირველესად, ხულოს მუნიციპალიტეტის) ახალგაზრდა მამაკაცებს თურქეთში უფასო ისლამური განათლების მისაღებად ეპატიჟებიან. იქიდან კი ქართველი ხოჯა-მოლები გვიბრუნდებიან.

„სამხრეთ ოსეთი“

განსაკუთრებული შემთხვევა იყო 1922 წელს შიდა ქართლისა და, ნაწილობრივ, რაჭის ტერიტორიაზე სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა.

XVI-XVIII საუკუნეებში ოსი გლეხები გადმოდიოდნენ კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთიდან მის სამხრეთ ფერდობზე, ქართული პროვინციების – შიდა ქართლის, რაჭისა და ხევის – ტერიტორიაზე და სახლდებოდნენ მთიან ადგილებში. XVIII საუკუნიდან ისინი ქართლის ბარშიც მიდიოდნენ, სადაც ბევრ ქართველ თავადს ხელს აძლევდა თავის მამულში უმინანყო ოსი გლეხების ბიზნესის სახით მიღება. XIX საუკუნეში ოსების მიგრაცია ქართლ-კახეთისაკენ უფრო მასობრივი გახდა. რელიგიურად ისინი ქართველებისაგან არ განსხვავდებოდნენ, რაც ორ ხალხს შორის ურთიერთობას აადვილებდა.

მემამულესა და გლეხს შორის არსებულმა სოციალურმა ანტაგონიზმმა 1917 წლის პეტროგრადის რევოლუციების შემდეგ ოსთა განსახლების არეალებში ეთნიკური შეფერილობა შეიძინა: ქართველ მემამულეებს, ანუ „ექსპლუატატორებს“, დაუპირისპირდა „ექსპლუატირებული“ ოსი გლეხობა, რომლისთვისაც ეკონომიკურად ხელსაყრელი გახდა ბოლშევიკური იდეის განხორციელება – მემამულეთა ქონების ჩამორთმევა-დასაკუთრება: გავისენოთ მიხეილ ჯავახიშვილის „ჯაყოს

ხიზნები"! ამას გარდა, სამხრეთელ ოსებში ვრცელდებოდა ბოლშევიკების მიერ მხარდაჭერილი იდეა – კავკასიონის ქედის ორივე მხარეს „ერთიანი ოსეთის“ შექმნა.

1920 წელს რუსეთის სამოქალაქო ომში ბოლშევიკური „წითელი არმიის“ წარმატებების ფონზე ჩრდილო კავკასიიდან იმატა საქართველოს ოსების წაქეზებამ, რათა ამ უკანასკნელთ მოეთხოვათ გაერთიანება „ერთიან ოსეთში“, რომელიც, ბუნებრივია, რსფსრ-ს დაექვემდებარებოდა.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობას ლოგიკურად შეეძლო მიეჩნია ასეთი მოთხოვნა სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფად. 1920 წელს მთავრობას იარაღის გამოყენებით მოუხდა ჯავის რაიონის ოსების ამბოხების ჩახშობა, რაც ამ მცირე ეთნოსისათვის მძიმე ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტრავმა იყო. ბევრი მეამბოხე გაიქცა კავკასიონის ქედს გადაღმა, მაგრამ მალე ბოლშევიკებთან ერთად უკან დაბრუნდა.

საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ „მსოფლიო პროლეტარული რევოლუციისათვის გაღებული მსხვერპლის“ კომპენსირებას ოსი ბოლშევიკები მოითხოვდნენ შიდა ქართლის საგრძნობი ნაწილის ოსურ ავტონომიად გადაქცევის გზით. გარდა იმ ტერიტორიისა, რომელიც მათ რეალურად გადაეცათ, ისინი აგრეთვე ითხოვდნენ დღევანდელი ქარელის, ხაშურის და ბორჯომის მუნიციპალიტეტების ტერიტორიასაც, სადაც ოსური სასოფლო მოსახლეობა ქართულ სოფლებს შორის იყო გაფანტული.

ოსი ბოლშევიკების მაქსიმალისტური მოთხოვნა არ დაკმაყოფილდა, მაგრამ საქართველოს ისტორიული პროვინციების, შიდა ქართლისა და რაჭის 3,4 ათას კვ. კმ ფართობზე, რაც საქართველოს ტერიტორიის 5,4 პროცენტზე მეტია, სადაც ოსური და ქართული მოსახლეობა შერეულად ცხოვრობდა, კრემლის დავალებით (ფორმალურად – საქართველოს სსრ-ის მიერ) 1922 წელს შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი. გორის მაზრიდან მას გადაეცა ძველი ქართული ქალაქი, იმ დროისათვის სავაჭრო დაბა, ცხინვალი, სადაც მაშინ ოსების სულ ოციოდე ოჯახი ცხოვრობდა. ოთხი წლის შემდეგ, 1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის მიხედვით, ოლქის ცენტრ ცხინვალში, სადაც ხუთი ათასი მცხოვრები იყო, ჩამოსახლებული ოსები უკვე შეადგენდნენ 19 პროცენტს, 81% კი იყო ქართულენოვანი მოსახლეობა – ეთნიკური ქართველები, ქართველი ებრაელები და ქართულენოვანი სომხები [მოსახლეობის აღწერა, 1929].

1934 წელს ქ. ცხინვალს პირველად მიენიჭა ოსური სახელი – „სტალინირ“ („ირ“ ოსების ეთნონიმი). ამ სახელს ქალაქი ატარებდა 1961 წლამდე, როდესაც საბჭოთა კავშირის იმდროინდელმა ხელმძღვანელმა ნიკიტა ხრუშჩოვმა მოითხოვა სტალინის სახელის ყველგან ამოძიკვა: სტალინირს დაუბრუნდა ქართული სახელი – ცხინვალი. XX საუკუნის განმავლობაში ცხინვალში მასობრივად სახლდებოდნენ ოსები, რომელთაც შექმნეს იქ მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა. სხვა ეთნოსებმა ქალაქი თანდათან დატოვეს.

საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად ავტონომიური ოლქი სტატუსით ნაკლები იყო ავტონომიურ რესპუბლიკაზე: ის ფლობდა ადმინისტრაციულ ავტონომიას, მაგრამ პოლიტიკურს – არა. ასე მაგალითად, ოლქის მთავარ ქალაქს ერქვა „ცენტრი“ და არა „დედაქალაქი“; მას ჰქონდა „საოლქო საბჭო“ და არა „უმაღლესი საბჭო“, საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად, ოლქის საზღვრებს ფორმალურად ადგენდა და ცვლიდა კიდეც მოკავშირე რესპუბლიკის, ამ შემთხვევაში საქართველოს სსრ-ის უმაღლესი საბჭო.

სამხრეთ ოსეთსა და საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე, ოსების კომპაქტური განსახლების ადგილებში, მათ შორის თბილისში (სადაც მეტი ოსი სახლობდა, ვიდრე ცხინვალში), ასამდე ოსური სკოლა იყო. პატარა ცხინვალი ოსური კულტურის არანაკლებ მნიშვნელოვან ცენტრად იქცა, ვიდრე ჩრდილო ოსეთის ბევრად უფრო დიდი ვლადიკავკაზი, რომელსაც ოსური სახელი ძაუჯიყაუ ჯერ ორჯონიკიძეზე შეუცვალეს, მერე კი აღუდგინეს იმპერიის დროინდელი რუსული სახელი, რომელიც ითარგმნება, როგორც „ფლობდე კავკასიას“.

საბჭოთა პერიოდში როგორც ავტონომიურ ოლქში, ისე დანარჩენ საქართველოში მცხოვრებ ოსებსა და ქართველებს შორის არსებობდა ნორმალური თანაცხოვრება, ბევრი იყო შერეული ქორწინება. ქართულ საზოგადოებას შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, 100 ათასზე ნაკლები მოსახლეობით, რომელთაგანაც მესამედი ეთნიკური ქართველი იყო, უპრობლემო ერთეულია.

ეს ილუზია აღმოჩნდა. უბრალოდ, ჯერ არ იყო გაყვანილი კავკასიონის ქედის ორი მხარის შემაერთებელი როკის გვირაბი, რომელსაც კრემლი წინსწრებით ანიჭებდა გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას (იხ. ჩანართი 2.1).

გვირაბის მშენებლობა 1971 წელს დაიწყო. მისი დაპროექტება თბილისში მდებარე კავკასიის რკინიგზის ტრანსპორტის საპროექტო ინსტიტუტს დაევა და მას აშენებდნენ თბილისგვირაბმშენის N 13 და N 15 საგვირაბო რაზმები, ძირითადად ქართველი ტექნიკოსებისა და მუშების ხელით [გოცირიძე, 1981].

ჩანართი 2.1

ყოფილი პარტიული მუშაკის ჩანაწერებიდან

1986 წელს სამხრეთ ოსეთის საოლქო კომიტეტის რუტინული ინსპექციის მიზნით სკკპ ცენტრალური კომიტეტიდან გამოგზავნილ მუშაკს საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტიდან გააყოლეს ლექტორთა ჯგუფის ხელმძღვანელი: იყო ასეთი თანამდებობა, რომელზეც, ჩვეულებრივ, მეცნიერი ინიშნებოდა. მოსკოველი ამხანაგი არ იყო ისეთი დონისა, რომ უფრო მაღალი რანგის გამყოლი ჰყოლოდა. ცხინვალში მოსკოველმა ამხანაგმა გადაათვალიერა დოკუმენტაცია, გაესაუბრა ოლქკომის მეორე მდივანს. შემდეგ კი ვინაო წრეში ბანკეტი გაიმართა, სადაც მოსკოველი სტუმარი შეზარხობდა, რადგან არაყს ოსურ ლუდს აყოლებ-

და და რალაც მომენტში ოს ამხანაგებს მიმართა: „ერთი მითხარით, როდემდე აპირებთ ასე გაყოფილი იყოთ, კორეასავით? როდის აპირებთ გაერთიანებას ჩრდილოელ ძმებთან? ალბათ ელოდებით, თუ როდის აგიშენებთ გვირაბს კაეკა-სიონის ქვეშ?“

ოსმა ამხანაგებმა თბილისიდან ჩამოსულ თანმხლებ პირს, რომელიც არ სეამდა, თვალი შეავლეს და ორივემ ლამის ერთხმად თქვა, რომ არავისთან გაერთიანებას არ აპირებენ, რადგან საქართველოში თავს კარგად გრძნობენ.

მოსკოველმა ამხანაგმა თვალი მოჰკრა ოსი ამხანაგების მზერას თბილისელ ამხანაგზე და თავისთვის ჩაიცინა.

1988 წლის სექტემბერში გვირაბი საზეიმოდ გაიხსნა, სწორედ იმ დროისათვის, როდესაც სამხრეთელ ოსებს ხელახლა გაუჩნდათ, უდავოდ, კრემლიდან ინსპირირებული მოთხოვნა რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში, ჩრდილოეთ ოსეთთან გაერთიანების შესახებ. სულ მოკლე ხანში სამხრეთ ოსეთში გაჩნდა საზოგადოებრივი ორგანიზაცია ირედენტისტული¹¹ პროგრამით. როკის გვირაბის არსებობა კარგ საშუალებას აძლევდა კრემლს პოლიტიკური მანიპულაციისათვის. რუსეთი იყენებდა და იყენებს სამხრეთელ ოსებს საქართველოს სახელმწიფოს სანინალმდეგოდ. ეს ახალი ამბავი არაა.

1987 წელს ორი ოსი მეცნიერი (ერთი მათგანი – ახსარბეკ გალაზოვი – 1994-1998 წლებში იყო რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შემავალი ავტონომიის, ჩრდილოეთ ოსეთ-ალანიის რესპუბლიკის პრეზიდენტი) წერდა, რომ XIX საუკუნეში ოსური ანბანის ქართული გრაფიკიდან რუსულზე გადაყვანა განპირობებული იყო მხოლოდ იმით, რომ:

„ცარიზმს არ უნდოდა სამხრეთელი ოსები მთლიანად გათქვეფილიყვნენ ქართველებში. სამხრეთ ოსეთი უნდა შენარჩუნებულიყო, როგორც საიმედო პლაცდარმი, საიდანაც შეიძლებოდა, საჭიროების შემთხვევაში, ჯიუტ ქართველ მმართველებზე სათანადო ზეწოლის მოხდენა“ [Галазов, 1987].

იმავე მიზნით XX საუკუნის მესამე ათწლეულში კრემლმა შექმნა სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციული ავტონომია, რომელსაც იმავე საუკუნის ბოლო ათწლეულებში როკის გვირაბით რუსეთთან სატრანსპორტო კავშირიც შეუქმნა.

კრემლმა მოახერხა ოსური ირედენტისმის საქართველოს სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ დარაზმვა.

¹¹ „ირედენტისმი“ მომდინარეობს იტალიური სიტყვებიდან *irredenta terra* (შემოუერთებული მიწა). ეს არის სახელმწიფოს/ქვეყნის სწრაფვა შემოიერთოს სხვა სახელმწიფოს/ქვეყნის გამგებლობაში არსებული „ისტორიული ტერიტორია“, სადაც იმავე ეთნიკური შემადგენლობის მოსახლეობაა. საერთაშორისო საზოგადოებრიობა ირედენტისმს უარყოფითად აფასებს.

„ირედენტისმი“ პირობითად შეიძლება ვუნდოთ ეთნიკური უმცირესობით დასახლებული ტერიტორიის გამოყოფის გეგმასაც მებოძელ ქვეყანაში იმავე ეთნიკური ჯგუფით დასახლებულ ტერიტორიასთან შეერთების მიზნით.

საქართველოს სსრ-ის ცვალებადი პოლიტიკური სტატუსი

1920-1930-იან წლებში რამდენჯერმე შეიცვალა საქართველოს პოლიტიკური სტატუსი: ჯერ დამოუკიდებელი, შემდეგ გასაბჭოებული რესპუბლიკა, 1922 წლიდან საბჭოთა კავშირის წევრი ამიერკავკასიის ფედერაციის მეშვეობით, 1936 წლიდან – ცალკე მოკავშირე რესპუბლიკა.

1922 წლის 25 სექტემბერს რუსეთის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო სტალინის შეთავაზებული „ავტონომიზაციის“ გეგმა, რომელიც გულისხმობდა ყველა იმ დროს არსებული საბჭოთა რესპუბლიკის რსფსრ-ში შესვლას ავტონომიის სტატუსით.

ამაზე ბელორუსიას რეაქცია არ ჰქონია. უკრაინის კომპარტიამ სუსტი პროტესტი გამოთქვა. შუა აზია იმ დროს ისედაც შედიოდა რსფსრ-ში ავტონომიების სახით.

ყველაზე მძაფრი იყო საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის რეაქცია. მისი შემადგენლობის საგრძნობ ნაწილს სურდა, რომ საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში საქართველოს სსრ-ს შეენარჩუნებინა ცალკე სტატუსი. სტალინმა მათ „ნაციონალ-უკლონისტები“ უწოდა. ესენი იყვნენ ბუდუ მდივანი, ფილიპე მახარაძე, კოტე ცინცაძე, სერგო ქავთარაძე, მიხეილ ოკუჯავე და სხვები.

26 სექტემბერს სტალინური „ავტონომიზაციის“ წინააღმდეგ მოსაზრება გამოთქვა ლენინმა, რაც სტალინის პროექტის ჩაშლის საფუძველად იქცა

ლენინის მოქმედებას, რასაკვირველია, რაიმე „პრო-ქართული“ საფუძველი არ ჰქონდა. მგლის ხროვის დაბერებულ წინამძღოლს აშინებს ხოლმე ძლიერი ახალგაზრდა ხვადის აგრესიული ღრენა. ბოლშევიკების მმართველი ჯგუფი მგლის ხროვის პრინციპზე იყო აგებული. იმ დროისათვის დასწრეულ ლენინსაც გაუჩნდა ეჭვი მის მიერვე რუსეთის კომუნისტური პარტიის გენერალურ მდივნად დანიშნულებული იოსებ სტალინის მიმართ. ამ თანამდებობაზე ყოფნა კადრების შერჩევასაც გულისხმობდა და სტალინის მიერ დანიშნული პირები მის მომხრეებად აღიქმებოდნენ. შეიძლება დაეუშვათ, რომ მომავალში მისი დაპირისპირება ლენინთან უფრო მძაფრიც გახდებოდა [Smith, 1998].

პარტიის თვალწინ ასეთი დაპირისპირება არ მომხდარა, რადგან მძიმე ავადმყოფი ვლადიმირ ლენინი 1923 წლის ადრე გაზაფხულზე გონებრივად გაითიშა და 1924 წლის იანვარში გარდაიცვალა. 1923 წლის დასაწყისში თავის უკანასკნელ წერილში ლენინი კომპარტიის მომავალ XII ყრილობას ურჩევდა ეფიქრათ გენერალური მდივნის თანამდებობიდან სტალინის გადაყენების შესახებ [Ленин, 1987]. 1923 წლის აპრილში ჩატარებულ ყრილობას კი ფაქტობრივად სტალინმა უხელმძღვანელა.

ლენინის სიკვდილის შემდეგ სწორედ სტალინმა განადიდა მისი სახელი, რადგან

მკედარი „მარქსიზმის კლასიკოსი“ მისთვის საშიში აღარ იყო. ლენინს მოსკოვის ცენტრში მავზოლეუმი აუგეს, მისი სახელი მიენიჭა ქ. პეტროგრადს და უამრავ სხვა ქალაქს, სანარმოს, ინსტიტუტს. ლენინის ორდენი სახელმწიფოს უმაღლესი ჯილდო გახდა.

1922 წლის 6 ოქტომბერს, ჯერ კიდევ ლენინის დროს, კრემლში დადგინდა, რომ ოთხი საბჭოთა რესპუბლიკა – რსფსრ, უკრაინის სსრ, ბელორუსიის სსრ და ა/კსფსრ (ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა) – აარსებენ „საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირს“.

ყურადღება უნდა მიექცეს, რომ კავშირი იქმნებოდა გეოგრაფიული დასახელების გარეშე, ანუ არ ჩანდა, თუ სად იქმნება ან რომელ ქვეყნებს აერთიანებს ეს კავშირი. თეორიულად, მასთან შეერთება შეეძლო დედამიწის ნებისმიერ ქვეყანას!

საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი ამ გადანყვეტილების წინააღმდეგაც წავიდა: მას არ სურდა, რომ საქართველოს სსრ საბჭოთა კავშირში შესულიყო ა/კსფსრ-ის მეშვეობით.

კრემლმა მაინც გახადა იძულებული საქართველოს სსრ აზერბაიჯანთან და სომხეთთან ერთად შესულიყო ჯერ ა/კსფსრ-ის შემადგენლობაში და, მისი გავლით, 1922 წლის 30 დეკემბერს გამოცხადებულ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირში.

თუმცა ფორმალურად საბჭოთა კავშირი ფედერაციული გაერთიანება იყო, ის ფაქტობრივად უნიტარულ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა: მის კონსტიტუციაში ნახსენები მოკავშირე რესპუბლიკების „სუვერენიტეტი“ ფიქტია იყო. ქვეყანას რეალურად მართავდა ერთადერთი პარტია – „რუსეთის კომუნისტური პარტია (ბ, ანუ ბოლშევიკებისა)“, რომელსაც 1923 წლიდან ეწოდა „საკავშირო კომუნისტური პარტია (ბ)“, 1952 წლიდან კი – „საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტია“, მოკავშირე რესპუბლიკების კომუნისტური პარტიები ერთიანი კომუნისტური პარტიის რეგიონულ ორგანიზაციებს წარმოადგენდნენ. მოკავშირე რესპუბლიკის უმაღლესი ხელმძღვანელი იყო ადგილობრივი კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი, რომელიც უშუალოდ კრემლს ექვემდებარებოდა.

ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის მიზეზად ოფიციალურად გამოცხადდა ეკონომიკური მიზანშეწონილობა, მაგრამ მალე გამჟღავნდა პრაქტიკული მიზეზების ნაწილი.

1923 წლის 23 აპრილს სრულიად საკავშირო კომუნისტური პარტიის XII ყრილობაზე გაკეთებულ მოხსენებაში „პარტიულ და სახელმწიფო მშენებლობაში ნაციონალური მომენტების შესახებ“ სტალინი ამიერკავკასიის ფედერალიზაციის მიზეზს ვრცლად შეეხო:

„ჩვენში იყო და რჩება ქართველ კომუნისტთა ერთი ჯგუფი, რომელიც არ არის წინააღმდეგი, რომ საქართველო გაერთიანდეს რესპუბლიკათა კავშირში, მაგრამ წინააღმდეგია იმისა, რომ ამ გაერთიანებამ გაიაროს ამიერკავკასიის ფედერაცია.“

მათ თურმე კავშირთან უფრო ახლოს ყოფნა უნდათ, საქირო არ არისო ეს შუაქედელი ჩვენს, ქართველებსა, და რესპუბლიკათა კავშირს შორის ამიერკავკასიის ფედერაციის სახით...

საქმე იმაშია, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციაში ყოფნა საქართველოს ართმევს იმ პრივილეგიური მდგომარეობის წილს, რაც მას შეეძლო დაეკავებინა თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით. თვითონ განსაჯეთ, საქართველოს აქვს თავისი ნავსადგური – ბათუმი, საიდანაც შემოდის დასავლეთის საქონელი, საქართველოს აქვს ისეთი სარკინიგზო კვანძი, როგორიც არის თბილისი, რასაც ვერ ასცდებიან სომხები, ვერ ასცდება აზერბაიჯანი, რომელიც თავის საქონელს ბათუმიდან იღებს. საქართველო ცალკე რესპუბლიკა რომ იყოს, იგი ამიერკავკასიის ფედერაციაში რომ არ შედიოდეს, მას შეეძლო ერთგვარი ულტიმატუმი წაეყენებინა სომხეთისათვის, რომელიც უთბილისოდ ვერ გაძლებს, და აზერბაიჯანისათვის, რომელიც უბათუმოდ ვერ გაძლებს...

...აქ არის კიდევ სხვა მიზეზიც. თბილისი საქართველოს დედაქალაქია, მაგრამ იქ ქართველებია არა უმეტეს 30%, სომხები არანაკლებ 35%. საქართველო ცალკე რესპუბლიკაა რომ წარმოადგენდეს, იქ შეიძლება მოსახლეობის ერთგვარი გადანაცვლება, მაგალითად, სომხები მოსახლეობის თბილისიდან... ისე, რომ სომხები წლითი-წლითი ნაკლები აღმოჩენილიყვნენ, ვიდრე ქართველები და, ამრიგად, თბილისი გადაეციათ ნამდვილ ქართულ დედაქალაქად.

...აი, ეს სარგებლობა გეოგრაფიული მხრივ, რაც ქართველ უკლონისტებს არ სურთ დაკარგონ და ქართველთა არახელსაყრელი მდგომარეობა თვითონ თბილისში, სადაც ქართველები სომხებზე ნაკლები არიან, აიძულებს ჩვენს უკლონისტებს იბრძოლონ ფედერაციის წინააღმდეგ" [სტალინი, 1949, 280-281].

სტალინის გამოსვლიდან ისე გამოდიოდა, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციაში საქართველოს შეყვანა მისი „უსამართლო გეოგრაფიული უპირატესობის“ შეზღუდვას ემსახურებოდა. ამასთან, სტალინს, რბილად რომ ვთქვათ, შეცდომაში შეჰყავდა ყრილობა: ორი ქალაქის, თბილისისა და ბათუმის, სატრანსპორტო-გეოგრაფიულ მდებარეობას სტალინი ანიჭებდა გეოპოლიტიკურ მნიშვნელობას, თითქოს მოკავშირე რესპუბლიკა მართლაც დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული ყოფილიყო და სხვა რესპუბლიკებისათვის რაღაც „ულტიმატუმების“ წაყენება შეეძლო.

სინამდვილეში, თბილისის სარკინიგზო კვანძი და ბათუმის ნავსადგური არავითარ უპირატესობას არ აძლევდა საქართველოს მეზობელ რესპუბლიკებთან მიმართებაში. მის ტერიტორიაზე არსებულ რკინიგზას და ნავსადგურებს (ბათუმსა და ფოთს) საქართველოს სსრ ფაქტობრივად ვერ აკონტროლებდა გასაბჭოების დღიდანვე, 1921 წლიდან, *იურიდიულად* კი – 1922 წლის ბოლოდან: საბჭოთა კავშირის შექმნის დებულებით არსდებოდა გზების საკავშირო სახალხო კომისარიატი (სამინისტრო), რომელსაც მთელი საბჭოთა კავშირის რკინიგზები და ნავსადგურები ექვემდებარებოდა.

ანალოგიური სახალხო კომისარიატი არ ჰქონდათ არც საქართველოს სსრ-ს და არც ამიერკავკასიის ფედერაციას. შესაბამისად, თბილისის სარკინიგზო კვანძი

და ბათუმის ნავსადგური საქართველოს სსრ-ს არ ექვემდებარებოდა! შეუძლებელია, სტალინის არ სცოდნოდა ეს.

სტალინის მეორე არგუმენტი, რომ დაუშვებელი იყო „თბილისის გადაქცევა ნამდვილ ქართულ დედაქალაქად“, ფედერალიზაციის მიზანი კი არა, უბრალოდ ანტიქართულ თეზისს წარმოადგენდა. სტალინის არ გახსენებია ის, რომ წინა 5-6 წლის განმავლობაში იქამდე მრავალეთნიკური ერევანი „ნამდვილ სომხურ დედაქალაქად გადაიქცა“ და იქ სომხების გარდა თითქმის არავინ დარჩა. მან დაუსაბუთებლად მოიყვანა ქართველ-სომხთა შეფარდება თბილისში, როგორც „არა უმეტეს 30% და არანაკლებ 35%“.

არცთუ დიდი ხნით ადრე დამთავრებული I მსოფლიო ომის პერიოდიდან მოყოლებული თბილისში მართლაც მკვეთრად გაიზარდა ოსმალეთიდან ლტოლვილი სომხების რაოდენობა. მაგრამ სტალინის მიერ მოყვანილი შეფარდება თითქმის იყო გამონოვლილი. სულ მალე, 1926 წელს, საბჭოთა კავშირში მოსახლეობის საყოველთაო აღწერა ჩატარდა (სხვათა შორის, შემდგომში ჩატარებულ საბჭოთა აღწერებთან შედარებით ყველაზე კარგად) და გაირკვა, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციის დედაქალაქ თბილისში ქართველები 38%-ს შეადგენდნენ, ხოლო სომხები – 34%-ს [მოსახლეობის აღწერა, 1929]. გამოდის, რომ ან ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნამაც ვერ შეაჩერა თბილისის „ქართულ ქალაქად“ ქცევა, ან ის 1923 წელსაც, XII ყრილობის დროს, უკვე იყო „ნამდვილი ქართული დედაქალაქი“ და სტალინის მიერ მოყვანილი შეფარდება მცდარი იყო.

თავის გამოსვლაში სტალინი შეგნებულად უვლიდა გვერდს მთავარ საკითხს: ამიერკავკასიის ფედერაციის ძირითადი დანიშნულება მისთვის იყო სამხრეთ კავკასიის სამივე რესპუბლიკაში სამი ძლიერი, თუნდაც კომუნისტური, ხელმძღვანელობის ჩამოყალიბების არდაშვება. სტალინს, უპირველესად, სურდა დაესუსტებინა საქართველოს იმდროინდელი კომუნისტური ხელმძღვანელობა, რომელიც მასთან, როგორც თანასწორთან, ისე ლაპარაკობდა, ეურჩებოდა და აკრიტიკებდა. სხვები ამას უკვე ვეღარ ბედავდნენ. ამიერკავკასიის ფედერაციაში კი საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის კომპარტიები ექვემდებარებოდნენ „ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტს“, რომელიც უშუალოდ მოსკოვიდან იმართებოდა.

სტალინი არაპროპორციულად დიდ ყურადღებას უთმობდა საქართველოს, რადგან ის მართლაც „სხვანაირი“ იყო.

აქვე უნდა დავძინო, რომ საბჭოთა კავშირის ეროვნულმა პოლიტიკამ ბოლოს და ბოლოს მაინც განაპირობა „ეთნო-კომუნისტური“ ელიტების შექმნა. საბჭოთა კავშირის დაშლისთანავე სწორედ ამ ელიტებმა იგდეს ხელში ძალაუფლება ბევრ ახალწარმოქმნილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოში, ხოლო ე.წ. „მუსლიმურ“ რესპუბლიკებში დღემდე არ გაუშვიათ ხელიდან.

სტალინური კონსტიტუცია

1936 წელს სტალინმა გამოაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირში „აშენდა სოციალიზმი“, ეს თვალის ახევეა იყო (იხ. ჩანართი 2.2).

1953 წელს საინტერესო შეფასება გამოთქვა ისრაელის სახელმწიფოს პირველმა პრემიერ-მინისტრმა, თავად სოციალისტურ იდეებზე აღზრდილმა, დავიდ ბენ-გურიონმა. მან თავისი მემარცხენე, თითქმის სოციალისტური, პარტიის წევრებს, რომელთაგან ბევრს იდეალად მიაჩნდა II მსოფლიო ომში ნაცისტების დამმარცხებელი საბჭოთა კავშირი, გაუზიარა საკუთარი თვალსაზრისი:

„მე გადაჭრით მიუღებლად მიმაჩნია ბოლშევიკური რეჟიმი. ეს არაა არავითარი სოციალისტური სახელმწიფო. ეს არის ფარეზი მონებისათვის. ეს არის წყობა, დაფუძნებული მკვლელობაზე, სიცრუესა და ადამიანის სულის დათრგუნვაზე, მუშებისა და გლეხების თავისუფლების უარყოფაზე. ეს ცარიელ იმპერიალიზმის კიდევ უფრო სასტიკი და ექსტრემისტული გაგრძელებაა. მაგრამ ის ადამიანები, რომელთაც სჯერათ, რომ რუსეთში სოციალიზმია, ხოლო სსრკ – მთელი კაცობრიობის გამათავისუფლებელია, დამნაშავენი კი არ არიან, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ შემცდარნი“ [Совetsko-израильские, 2000].

ბენ-გურიონმა სხვებზე მეტი იცოდა! თავისი თვალსაზრისი მან გამოთქვა 1953 წლის 20 იანვარს, როდესაც სტალინი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, ხოლო ნიკიტა ხრუშჩოვს 1956 წლამდე არ გაეცეთებინა სტალინური რეჟიმის მამხილებელი მოხსენება.

ჩანართი 2.2

სოციალისტური სახელმწიფო თუ „რუსეთის კომუნისტური იმპერია“?

მარქსისა და ენგელსის იდეებს, რომლებიც ინდუსტრიულად განვითარებულ ქვეყნებში იშვა და მათვე ეხებოდა, ლენინმა ფაქტობრივი რევიზია გაუკეთა, თუმცა „რევიზიონისტებს“ ის უწოდებდა თავის იდეურ მონიშნულმდეგეებს, სოციალ-დემოკრატებს. ლენინის იდეებმა შექმნა მარქსიზმის დამახინჯებული ვარიანტი ეკონომიკურად და კულტურულად ნაკლებად განვითარებული მრავალეთნიკური რუსეთისათვის. რეალურად კი, ლენინი „კომუნისტურ იმპერიას“ აშენებდა.

ნიკოლაი ბერდიაევი წიგნში „რუსული კომუნისმის სათავეები და არსი“ წერდა:

„ლენინი ანტიუმანისტია და ანტიდემოკრატი. ამ თვალსაზრისით ის ახალი ეპოქის ადამიანია არა მარტო კომუნისტური, არამედ ფაშისტური გადატრიალებების ეპოქისა. ლენინიზმი ახალი ტიპის „ბელადიზმია“ (Беладизм), რომელიც მასების დიქტატორული ძალაუფლებით აღჭურვილ ბელადს წამოსწევს წინ. მას მიბაძვენ მუსოლინი და ჰიტლერი. სტალინი ბელადი-დიქტატორის დასრულებული ტიპი იქნება. ლენინიზმი, რასაკვირველია, არაა ფაშიზმი, მაგრამ ლენინიზმი უკვე ძალიან ნაავჯეს ფაშიზმს“.

სტალინმა წამოაყენა „ცალკე აღებულ ქვეყანაში სოციალიზმის მშენებლობის“

იდეა. წმინდა მარქსისტული პოზიციიდან მის ქვეყანაში „სოციალიზმი“ არ აშენებულა. სტალინმა, რომელიც აბსოლუტური მმართველი („ბელადი“) გახდა, მრავალენიკური რუსეთის იმპერიის ყოფილ ტერიტორიაზე დაასრულა ლენინის კომუნისტური იმპერიის მშენებლობა, რასაც უამრავი რუსისა და არარუსის სიცოცხლე შესწირა.

1930-იანი წლების დამდეგს, სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის მეშვეობით, „კომუნისტურ იმპერიაში“ ფაქტობრივად ჩამოყალიბდა „სახელმწიფო ფეოდალიზმი“, მონარქი („ბელადის“ ტიტულით) თავის „ვასალებს“ (რესპუბლიკური კომპარტიების ცენტრალური კომიტეტების, საოლქო კომიტეტების პირველ მდივნებს) პროდუქციის წარმოებისა და ჯარისკაცების გამოსაყვანად გადასცემდა „ფუდს“ (მოკავშირე რესპუბლიკისა ან ოლქის სახით); „ვასალის“ გამგებლობაში იყვნენ „სახელმწიფო ყმები“ – კოლმეურნეები, მუშები და სხვა ფენის ხალხი. არსებობდა „ვასალური კიბე“.

„ფუდი“ „ვასალს“ მემკვიდრეობით არ ეძლეოდა. სტალინის დროს ნდობადაქარგულ პირველ მდივნებს ხვრეტდნენ, მომდევნო პერიოდში კი თანამდებობიდან ხსნიდნენ.

1936 წლის 5 დეკემბერს შემოიღეს საბჭოთა კავშირის ახალი კონსტიტუცია, რომლის 125-ე მუხლით უზრუნველყოფილი იყო ლამის სრული დემოკრატიული კომპლექტი: სიტყვის, ბეჭდვითი სიტყვის, კრებებისა და მიტინგების, ქუჩაში მსვლელობისა და დემონსტრაციების თავისუფლება [სსრკ კონსტიტუცია, 1936].

ყველა ეს „თავისუფლება“ ხორციელდებოდა ქვეყანაში ერთადერთი პარტიის ბრძნული ხელმძღვანელობითა და მისივე მკაცრი კონტროლის ქვეშ. სტალინს ეკუთვნის სიტყვები ხელმძღვანელი ამხანაგებისადმი: „თქვენ უნდა გახსოვდეთ, რომ ჩვენი პარტია სამთავრობო პარტიაა“.

პრესა, რადიო, 1950-იანი წლებიდან – ტელევიზია, მხოლოდ „პარტიული“ შეიძლება ყოფილიყო.

კონსტიტუციის 126-ე მუხლი იძლეოდა „გაერთიანების უფლებას“: გაერთიანება შეიძლება კომპარტიის კონტროლის ქვეშ მყოფ პროფკავშირებში, პიონერთა, „ტყის მეგობართა“, „ნორჩ მეხანძრეთა“ და სხვა მსგავს ორგანიზაციაში.

კონსტიტუციის მე-17 მუხლით უზრუნველყოფილი იყო „მოკავშირე რესპუბლიკის კავშირიდან თავისუფლად გასვლის უფლება“, ამ უფლების რეალიზაციის არავითარი მექანიზმი არ არსებობდა.

„არჩევნები“ ტარდებოდა მხოლოდ მაჟორიტარული წესით და ბიულეტენში მხოლოდ ერთი კანდიდატის გვარი იყო მითითებული: ასარჩევი არაფერი იყო! ყველამ იცოდა, რომ არჩევნები ფიქციაა, მაგრამ ვერავინ ბედავდა ამის თქმას.

ყველაფერმა ზემოხსენებულმა მომდევნო ნახევარ საუკუნეზე მეტხანს იარსება.

1936 წლის კონსტიტუციაში დაფიქსირდა, რომ საქართველო, აზერბაიჯანი და სომხეთი შედიოდნენ საბჭოთა კავშირში, როგორც ცალკე საბჭოთა სოციალისტუ-

რი რესპუბლიკები. ა/კსფსრ კრემლმა დაშლილად გამოაცხადა და, განსხვავებით 1920-იანი წლებისაგან, ამ საკითხზე მსჯელობაც კი არ ყოფილა! სტალინის აბსოლუტური ძალაუფლება ჰქონდა ხელთ და მისთვის „ძველი ქართველი ბოლშევიკების“ საფრთხე აღარ არსებობდა. ყველა ადგილობრივი ხელმძღვანელი, პოეტი თუ მხატვარი ერთმანეთს ეჯიბრებოდა დიდი ბელადის განდიდებასა და მისი კეთილგანწყობის მოპოვებაში.

1936 წელს საბჭოთა კავშირი შეადგინა 11-მა მოკავშირე რესპუბლიკამ. 1920-30-იან წლებში რსფსრ-ის შემადგენლობაში შემავალ ცენტრალურ აზიაში ხუთი ახალი მოკავშირე რესპუბლიკა შეიქმნა. მათი საზღვრები კრემლში მოიხაზა და ისინი დღემდე წარმოადგენს ადგილობრივი ხალხების – ყაზახების, უზბეკების, ყირგიზების, ტაჯიკების (აგრეთვე ყარაქალფაკების, რომელთა ავტონომია ჯერ რსფსრ-ში შედიოდა, 1936 წლიდან კი უზბეკეთში შედის) – მძაფრი დავის საგანს. ნაკლებად დავობდნენ თურქმენები: მათ ყარა-ყუმის უდაბნო შეხვდათ, სადაც ბევრად გვიან აღმოჩნდა გაზის დიდი საბადოები!

1940 წელს საბჭოთა კავშირის აღმოსავლეთ ევროპაში დაემატა კიდევ ხუთი რესპუბლიკა (ესტონეთი, ლატვია, ლიეტუვა, მოლდოვა, კარელია-ფინეთი). პირველი ოთხი მათგანი სტალინმა შემოიერთა 1939 წელს პიტლერთან დადებული ხელშეკრულებების საიდუმლო დანართების გამოყენებით. კარელია-ფინეთის სსრ კი შეიქმნა 1939-1940 წლების ომში საბჭოთა კავშირის მიერ დიდი გაჭირვებით დამარცხებული ფინეთისათვის ჩამორთმეული ტერიტორიის ნაწილისა და კარელიის ავტონომიის გაერთიანების გზით. 1956 წელს კარელია-ფინეთის სტატუსი დადაბლდა ავტონომიურ სსრ-მდე რსფსრ-ს შემადგენლობაში.

დიდი ტერორი და საქართველო

არადემოკრატიულ, ტოტალიტარულ სახელმწიფოში, სადაც არ არსებობდა ქვეყნის სათავეში ხელმძღვანელობის როტაცია, ყველა გადაწყვეტილებას იღებდა მცირე მმართველი გუნდი ერთი კაცის – ბელადის – ნების გათვალისწინებით.

ასეთივე ტოტალიტარული, ერთპარტიული სახელმწიფო იყო ნაცისტური გერმანია, რომელიც 1933 წელს ჩამოყალიბდა და ბევრი რამ ისწავლა ლენინ-სტალინის რეჟიმისგან. გერმანიას მართავდა „ნაციონალ-სოციალისტური მუშათა პარტია“, მასაც ჰყავდა „ბელადი“, რაც გერმანულად არის „ფიურერი“ (Der Führer).

ავსტრიელი ეკონომისტისა და სოციალური ფილოსოფოსის, ლუდვიგ ფონ მიზისის (Ludwig von Mises, 1881-1973) დაკვირვებით:

„ნაცისტებმა ბოლშევიკებისგან ისე სხეს არა მარტო ხელისუფლების შენარჩუნების ტაქტიკა, არამედ ბევრად მეტი რამის კოპირება მოახდინეს. მათ რუსეთიდან შემოიტანეს ერთპარტიული სისტემა და პრივილეგიები, რომლებითაც საზოგადო-

დოებრივ ცხოვრებაში სარგებლობდნენ პარტიის წევრები; საიდუმლო პოლიციის ყოვლისმომცველი პოზიცია; საზღვარგარეთ მოკავშირე პარტიების შექმნა, რომლებიც საკუთარ მთავრობებს უწყობდნენ საბოტაჟს და ჯაშუშობდნენ, რაშიც მათ ეხმარებოდნენ [გერმანიის] დიპლომატიური და საკონსულო სამსახურები; პოლიტიკური მონინაალმდეგეების არასამართლებრივი მეთოდით სიკვდილით დასჯა ან ციხეში გაშვება; საკონცენტრაციო ბანაკები; პროპაგანდის მეთოდები; მათ მარქსიზმისაგან ისუსხეს მიმართვა „ამხანაგო!“, კერძოდ, „პარტიული ამხანაგო!“ (Parteigenosse), სამხედრო ტერმინოლოგიის გამოყენება საზოგადოებრივ და ეკონომიკურ ცხოვრებაში“.

ტოტალიტარულ რეჟიმებს ყოველთვის აქვთ რალაც მსგავსება. მათ ბელადები ერთმანეთს კარგად უგებენ მანამ, სანამ მათი ინტერესები ერთმანეთს არ დაუპირისპირდება. გეოპოლიტიკური გათვლების გარდა, იქნებ ამითაც აიხსნება, რომ 1939 წლის 23 აგვისტოს, სულ რამდენიმე საათიანი მოლაპარაკების შემდეგ, საბჭოთა კავშირი და ნაცისტური გერმანია სწრაფად დამოხილდნენ და შეთანხმდნენ ცენტრალური ევროპის გაყოფაზე? დემოკრატიულ ქვეყნებს ასეთი სისწრაფით მოქმედება არ შეუძლიათ: მათ პარლამენტებში უნდა განიხილონ საკითხი!

დანაშაულებრივი ნაცისტური რეჟიმი საშინლად მოექცა ეთნიკურ ჯგუფებს - ებრაელებს, ბოშებს, სლავებს და თავის მონინაალმდეგე ეთნიკურ გერმანელებსაც. მაგრამ საკუთარი ხალხის მიმართ განხორციელებული სტალინური „დიდი ტერორის“ მასშტაბი ჰიტლერისთვისაც კი მიუწვდომელი აღმოჩნდა. ამ საქმეში ამხანაგი სტალინი განუმეორებელი დარჩა!

რაც შეეხება 1930-იან წლებს საბჭოთა კავშირში, ისინი მძიმედ დაიწყო.

1932-1933 წლებში კოლექტივიზაციით გამოწვეულმა საშინელმა შიმშილმა, რომელსაც 8-10 მილიონი ადამიანი ემსხვერპლა, პირველი ხუთწლიანი გეგმის ფაქტობრივმა ჩავარდნამ კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობაში სტალინის მიმართ გარკვეული ეჭვები აღძრა. საზღვარგარეთ გაქცეული ლენინის თანამებრძოლი ლევ ტროცკი არ წყვეტდა სტალინის კრიტიკას და ჰყავდა თანამგრძნობები საბჭოთა კავშირშიც: მათ „ტროცკისტებს“ უწოდებდნენ, რაც საშინელი სტიგმა იყო.

სტალინმა რეალურ და გამოგონილ მონინაალმდეგეებს საკუთარი მეთოდები დაუპირისპირა.

1936-1938 წლებში მოსკოვში ჩატარებულ საჩვენებელ პროცესებზე გაასამართლეს და სიკვდილი მიუსაჯეს სტალინის მიერ პოტენციურ მეტოქეებად მიჩნეულ პარტიულ ლიდერებს, მისივე ყოფილ თანამებრძოლებს, მის მიერვე დანიშნულ საბჭოთა კავშირის მარშლებსა და გენერლებს.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატი (შინსახკომი) სტალინს აცნობებდა იმასაც, რომ პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელები ადგილებზე ქმნიან მათზე დამოკიდებული პირებით დაკომპლექტებულ „პარტიულ-საბჭოთა ელიტებს“. ასეთი რამ გარდაუვალია ხოლმე არადემოკრატიულ, მით უმეტეს, მრავალეთნიკურ

ქვეყანაში. როგორც ჩანს, კრემლში გამოთვალეს, რომ ამდენი ხალხის თანამდებობებიდან მასობრივი გათავისუფლება შექმნის გაბოროტებული ადამიანების არმიას. ტოტალიტარულ სახელმწიფოში უფრო მარტივად მიიჩნეეს ამ ელიტების ხელმძღვანელი პირების ფიზიკური განადგურება.

ტიმოთი ბლაუველტი (Timothy Blauvelt) მიიჩნევს, რომ

„[1937 წლის] ტერორის მთავარი მიზანი, ყოველ შემთხვევაში სანაყის ეტაპზე, იყო პარტიულ და სახელმწიფო ხელმძღვანელობაში ინსტიტუციურად და რეგიონულად დამაგრებული პატრონატული ქსელების დაშლა“.

საბჭოთა კავშირი გამუდმებით ელოდა ომს „იმპერიალისტურ ქვეყნებთან“ და სწრაფად იარაღდებოდა. 1930-იანი წლების შუაგულიდან დიდი ომი სულ უფრო მკაფიო პერსპექტივა გახდა. განსხვავებით იმ დროს შექმნილი მითოლოგიისაგან, რომ საბჭოთა კავშირი „მშვიდობისმოყვარე ქვეყანაა“, ის არ ემზადებოდა მხოლოდ თავდაცვითი ომისათვის: 1936-1939 წლებში საბჭოთა კავშირი ჩაერთო ესპანეთის სამოქალაქო ომში, სადაც სამხედრო ტექნიკა და მრავალი „მოხალისე“ გაგზავნა; 1939 წელს მონღოლეთის ტერიტორიაზე იბრძოდა იაპონიასთან; იმავე წლის სექტემბერში ნაცისტურ გერმანიასთან ერთად მონაწილეობდა პოლონეთის გაყოფაში; 1939 წლის ბოლოს თავს დაესხა ფინეთს.

დიდი ომის მოლოდინში სტალინმა საჭიროდ მიიჩნია ქვეყანაში უმკაცრესი დისციპლინის დამყარება, პარტიისა და პირადად ბელადის მიმართ სრული მორჩილების ატმოსფეროს შექმნა, რისი მიღწევაც შეიძლებოდა ფართო მასებში „შიშის სინდრომის“ დანერგვით. სტალინს, როგორც ჩანს, ალაფროთოვანებდა გამოთქმა – „შიში შეიქმნა სიყვარულსა“!

„შიშის სინდრომის“ გავრცელების საუკეთესო მეთოდად მიჩნეული იყო მეტნაკლებად თანაბრად განაწილებული მასობრივი ტერორი¹².

საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიურომ სტალინის თავმჯდომარეობით 1937 წლის 31 ივლისს მოინწონა სსრკ შინაგან საქმეთა სახალხო კომისრის, ნიკოლაი ეჟოვის მიერ წინა დღეს ხელმოწერილი ბრძანება N00447 „ყოფილი კულაკების, სისხლის სამართლის დამნაშავეთა და სხვა ანტისაბჭოთა ელემენტების რეპრესირების ოპერაციის შესახებ“.

ასეთ ბრძანებას ეჟოვი საკუთარი ინიციატივით ვერ გამოსცემდა. დაეალება, ბუნებრივია, კრემლიდან მოდიოდა.

ეჟოვის ბრძანებაში „სხვა ანტისაბჭოთა ელემენტებს“ მიაკუთვნეს ესერთა პარტიის წევრები, ქართველი მენშევიკები, აზერბაიჯანული პარტიების – „მუსავათისა“ და „ითიპადის“, სომხური პარტია „დამნაცუთიუნის“ („სომხური რევოლუციური ფედერაციის“) ყოფილი წევრები, რეემიგრანტები (უკან დაბრუნებუ-

¹² საბჭოთა კავშირში 1937-1938 წლებში ჩატარებულ „მასობრივი რეპრესირების ოპერაციას“ რასაკვირველია არ ერქვა „დიდი ტერორი“. ეს ტერმინი პირველად 1968 წელს გამოიყენა ინგლისელმა მეცნიერმა რიჩარდ კონკუესტმა (Richard Conquest) თავისი წიგნის სათაურად – The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties და მას შემდეგ დამკვიდრდა.

ლი პოლიტიკური ემიგრანტები), „თეთრები“ (1918-1921 წწ. სამოქალაქო ომში ბოლშევიკური „წითელი არმიის“ წინააღმდეგ მებრძოლები და მეფის არმიის ის ოფიცრებიც კი, ვინც „წითლების“ მხარეს იბრძოდა).

იმავე ბრძანების თანახმად ყველა რესპუბლიკაში/ოლქში შეიქმნა არასასა-მართლო ორგანო – „ტროიკა“, რომელშიც შედიოდა სამი კაცი: რესპუბლიკის/ოლქის შინსახკომის ხელმძღვანელი, რესპუბლიკის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის/საოლქო კომიტეტის პირველი მდივანი და რესპუბლიკის/ოლქის პროკურორი.

საქართველოს „ტროიკის“ შემადგენლობაში იყო განსხვავება: კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივნის (ეს იყო *ლავრენტი ბერია*) ნაცვლად მასში შევიდა რესპუბლიკის მილიციის უფროსი. ბერია გარედან ხელმძღვანელობდა „ტროიკის“ მუშაობას.

„ტროიკას“ ევალეობდა ოპერატიულად, მხარეების მონაწილეობის, მონშეების მოწვევის, აპელაციის უფლების გარეშე განეხილა შინსახკომის ორგანოების მიერ მოწოდებული საქმეები და რამდენიმე წუთში გადაეწყვიტა, ვინ უნდა დაეხვრიტათ და ვინ გადაესახლებინათ მინიმუმ 10 წლით. „ანტისაბჭოთა ელემენტად“ და „ტროცკისტად“ ვინც უნდოდათ, იმას ჩანერდნენ, იმ გლეხსაც კი, რომელსაც ტროცკის სახელი არც გაეგონა! მთავარი იყო რესპუბლიკის/ოლქს შეესრულებინა რეპრესირების რაოდენობრივი გეგმა.

მაქსიმალურად ამოქმედდა 1922-1928 წლების სისხლის სამართლის კოდექსის 58-ე მუხლი კონტრევოლუციური საქმიანობის შესახებ, რომელსაც 18 ქვემუხლი ჰქონდა და თითქმის ყველა მათგანი ითვალისწინებდა სასჯელის უმაღლეს ზომას – დახვრეტას! საბჭოთა კავშირის შინაგან საქმეთა სამინისტროს 1980-იან წლებში გამოქვეყნებული მონაცემებით, 1921-1953 წლებში „კონტრევოლუციური დანაშაულისათვის“ გასამართლდა 3,8 მილიონი ადამიანი, მათგან 643 ათასს დახვრეტა მიესაჯა, უმეტესობას – 1937-1938 წლებში.

1937 წელს რესპუბლიკურ შინსახკომებს (ოლქებში – შინაგან საქმეთა საოლქო სამმართველოებს) წინასწარ დაუზღავნეს ცირკულარული საიდუმლო წერილი იმის დასადგენად, თუ რამდენი პყავდათ დასასჯელი კულაკი, ტროცკისტი და სხვა ანტისაბჭოთა ელემენტი. საქართველოს შინსახკომს მოუთხოვია 2981 ადამიანის რეპრესირება, მათ შორის 1419 – „პირველი კატეგორიით“, ანუ დასახვრეტად და 1562 – „მეორე კატეგორიით“, ანუ ხანგრძლივი ვადით გადასასახლებლად [IOHre, 2015].

ბრძანება N 00447-ის მიხედვით კი საქართველოს სსრ-ს დაევალა ადგილიდან მოთხოვნილზე 40%-ით მეტის, ანუ 5000 ადამიანის, რეპრესირება (2000 – „პირველი კატეგორიით“ და 3000 – „მეორით“).

ეს რიცხობრივი სხვაობა არ ნიშნავდა საქართველოს სსრ შინსახკომის ხელმძღვანელი სერგო გოგლიძის რაღაც „პუმანურობას“: მან და საქართველოს ხელ-

მძლევანელმა ლავრენტი ბერიამ, უბრალოდ, ჯერ არ იცოდნენ რამდენ „ტრუშ“ ითხოვდა კრემლი!

სხვათა შორის, მოსკოვიდან დაშვებული პირველი კვოტით 2000 კაცის დახვეწა დაეწალა ბელორუსიის სსრ-საც, სადაც ორჯერ მეტი იყო მოსახლეობა, ვიდრე საქართველოში. აზერბაიჯანში დასახვერეტი აღმოჩნდა 1500 კაცი, სომხეთში – 500.

1937 და 1938 წლებში რეპრესირების კვოტები ყველა რესპუბლიკას გაეზარდა (რასაკვირველია, „ადგილობრივი ხელმძღვანელების დაჟინებული თხოვნით“) და 1938 წლის ბოლომდე საქართველოში რეპრესირებული აღმოჩნდა სულ ცოტა 25430 კაცი; მათ შორის 10930 დახვერიტეს.

ერთ-ერთი გამოთვლით, საქართველოში რეპრესირებულთა შორის ეთნიკურმა ქართველებმა შეადგინეს 12460 ადამიანი, მათ შორის 5559 დახვერიტეს [Юмре, 2015, 350]; დანარჩენი – რესპუბლიკაში მცხოვრები ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენელი იყო: რუსი, გერმანელი, უკრაინელი, „თიურქი“ (აზერბაიჯანელები და მესხეთის მუსლიმები), აშკენაზი ებრაელი (მათ ქართველ ებრაელებთან შედარებით განათლების მაღალი დონე ჰქონდათ და, შესაბამისად, მაღალი თანამდებობებიც ეჭირათ), აფხაზი, ოსი, ბერძენი, ქურთი და სხვ. [Гачецишвили, 2019].

საბჭოთა კავშირში რეპრესიის კვოტები გეოგრაფიულად თითქმის პროპორციულად განაწილდა იმ მიზნით, რომ მთელ კავშირში დანერგილიყო „შიშის სინდრომი“. კრემლის მიზანი იყო, ყველა რესპუბლიკასა და ყველა ეთნიკურ ჯგუფში გავრცელებულიყო შიში და ძრწოლა, რაც ქართულად შეესაბამება ბერძნულ სიტყვა „ტერორს“.

„დიდი ტერორი“ მთელ კავშირში 1,3 მილიონზე მეტ ადამიანს შეეხო, რომელთაგან 600 ათასზე მეტი სიკვდილით დაისაჯა. ყველაზე მეტი დაიღუპა რუსი და უკრაინელი – ეს ეთნოსები ყველაზე მრავალრიცხოვანი იყო.

პროპორციული მაჩვენებლებით ყველაზე მეტი პოლონელი დახვერიტეს, ძირითადად უკრაინასა და ბელორუსიაში: კრემლში ერთ-ერთ მთავარ საგარეო მტრად მიაჩნდათ მეზობელი პოლონეთი, ხოლო საბჭოეთში მცხოვრები პოლონელები – მტრის აგენტებად.

მთელ კავშირში რეპრესირებულთა შორის ქართველები პროპორციულად არ ლიდერობდნენ: საშუალო ადგილი ეკავათ. მართალია, გვახსენდება საქართველოში რეპრესირებული ცნობილი ხელოვანების, მეცნიერების, პოლიტიკოსების გვარები, მაგრამ საშინელ ხორცსაკეპში ბევრად მეტი უბრალო ადამიანი მოხვდა. მიზეზი ხშირად იყო უსაფუძვლო დასმენა, გამორჩენის სურვილი, შინსახკომელის პირადი ანტიპათია ვინმეს მიმართ...

საქართველოში აღსანიშნავია ერთი თავისებურება – სტატისტიკურად მცირე. აქ დახვერიტეს თითქმის ყველა „ნაციონალ-უკლონისტი“ (დაინდვეს ფილიპე მახარაძე), ზოგიერთი მათგანი ოჯახის წევრებთან ერთად, მაგალითად, ბუდუ მდივანი და მისი ოთხი ვაჟიშვილი, და ის ბოლშევიკებიც, რომლებიც 1921 წელს საქართველოში შემოუძღვნენ წითელ არმიას.

ეს საჩუქარი სტალინის მიუძღვნა ბერიაშ, რომელიც 1931-1938 წლებში საქართველოს კომპარტიას ხელმძღვანელობდა.

თითქმის ყველა რესპუბლიკისა და ოლქის უმაღლესი პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელი 1937-1938 წლებში რეპრესირებული იყო. გამოჩენილი ალმონდა მხოლოდ ორი რესპუბლიკა, სადაც ცეკას პირველმა მდივანმა თანამდებობა და სიცოცხლე შეინარჩუნა: საქართველოში ეს იყო ლავრენტი ბერია და აზერბაიჯანში – ბერიას ძველი მეგობარი მირ ჯაფარ ბაგიროვი. 1953 წელს ორივე მათგანს საიქიოს გაისტუმრებს ნიკიტა ხრუშჩოვი!

1938 წლის მეორე ნახევარში მასობრივი ტერორი ჯერ შენელდა და, ბოლოს, შეწყდა: გაჩნდა კადრების სერიოზული დეფიციტი, მათ შორის არმიამიც, სადაც ბევრი გენერალი და ოფიცერი დახვრიტეს. იმ წლის ნოემბერში საკავშირო შინსახკომის ხელმძღვანელის პოსტზე დაინიშნა ლავრენტი ბერია, რომელმაც გადასახლებულთა ნაწილი შინ დააბრუნა კიდეც, რითაც „კარგი კაცის“ სახელი მოიხვეჭა. ნიკოლაი ეჟოვი კი მალე დააპატიმრეს, წამებით აღიარებინეს გერმანელ ჯაშუშებთან თანამშრომლობა და სხვა მძიმე დანაშაული, დახურულ პროცესზე მიუსაჯეს სასჯელის უმაღლესი ზომა და დაუყოვნებლივ დახვრიტეს.

„დიდი ტერორი“ შეწყდა, მაგრამ „ნერტილოვანი ტერორი“ არ შეწყვეტილა. 1937-1938 წლების რეპრესიების გამეორების შიში იმდენად ჩაიჭედა საბჭოთა ადამიანების, მათ შორის პარტიული მუშაკების, მეხსიერებაში, რომ თაობები ვერ ბედავდნენ რეჟიმის მიმართ რაიმე ოპოზიციური აზრის გამოთქმასაც კი.

ნახევარი საუკუნე უნდა გასულიყო, რომ ეს შიში გამქრალიყო და კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელს, მიხაილ გორბაჩოვს 1987 წელს საჯაროობა (гласность) გამოეცხადებინა, რამაც ბევრი მანამდე საიდუმლოდ შენახული ფაქტი გამოამხეურა.

ეროვნული კულტურის განვითარების ნიუანსები და დემოგრაფიული თავისებურებები

საზღვარგარეთელ სოვეტოლოგებს, ვინც სწავლობდა იმ დროს არსებულ საბჭოთა კავშირს, თავიანთ კვლევებში შეეძლოთ პერიფერიული მოკავშირე რესპუბლიკების, მათ შორის საქართველოს, უგულებელყოფა და კონცენტრირება მხოლოდ იმაზე, თუ რა ხდებოდა სახელმწიფოს ცენტრში, მოსკოვში.

მაგრამ პერიფერიულ ნაწილებში არსებობდა მკვეთრი კულტურული სხვაობები, რაც ირიბად ზემოქმედებდა კომუნისტური პარტიის პოლიტიკაზე.

მიუხედავად სრული ცენტრალიზაციისა, საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობას უხდებოდა მხედველობაში მიეღო ქვეყნის მრავალეთნიკურობა, რაც ადგილობრივ კადრებზე დაყრდნობასაც გულისხმობდა. ასე მაგალითად, საქა-

რთველოსა და სომხეთში იყო საკმაოდ ბევრი უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანი (მათ ერთიანად „ინტელიგენციას“ უწოდებდნენ, თუმცა ისინი, ვინც მართლაც ინტელექტუალური შრომით ირჩენდა თავს, მათში უმცირესობა იყო). კომუნისტური პარტია მათ ბოლომდე არ ენდობოდა, მაგრამ ადგილობრივი ხელმძღვანელი კადრების საკმარისი ნაწილს მაინც მათგან ავსებდა. ყაზახეთში, შუა აზიასა და ზღერბაიჯანში, სადაც განათლების დონე თავიდან უფრო დაბალი იყო, კრემლს უხდებოდა პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელების საგრძნობი ნაწილის გარედან მივლინება. კონფლიქტი ჩამოსულ რუსებსა (უფრო ზუსტად – სლავებსა და ამკენაზ ებრაელებს) და ადგილობრივებს შორის ყაზახეთსა და შუა აზიაში იშვიათი რამ არ ყოფილა.

1920-1930-იან წლებში არასლავი ხალხების დიდ უმრავლესობას ორჯერ ან მეტჯერ მოუწია ანბანის გრაფიკის შეცვლა: 1920-იანი წლებში მათ ლათინურ გრაფიკაზე დაფუძნებული ახალი ანბანები შეუქმნეს (ნიგნიერ „მუსლიმ“ ხალხებს – არაბული გრაფიკა ლათინურით შეუცვალეს), 1938 წლიდან კი ყველა გადაიყვანეს რუსულ (კირილიცას) საფუძველზე შექმნილ ანბანებზე.

გამონაკლისს წარმოადგენდნენ საქართველოს სსრ-ში მცხოვრები აფხაზები და სამხრეთელი ოსები, რომელთაც 1938 წლიდან ჰქონდათ ქართულ გრაფიკაზე აგებული ანბანები. სხვათა შორის, ქართული გრაფიკა ყველაზე შესაფერისი იყო აფხაზური ფონეტიკისათვის: 33 ქართულ გრაფიკას სულ 6 ნიშანი დაემატა. მაგრამ პოლიტიკა შეიცვალა და 1954 წლიდან აფხაზებისა და სამხრეთელი ოსების ანბანებიც კირილიცაზე დაფუძნებულ დამწერლობაზე გადავიდნენ.

ანბანების ხშირი ცვლის გამო მრავალი ეთნოსის წარმომადგენლებს მათივე ენაზე ადრე დაწერილი ტექსტის ნაკითხვა არ შეეძლოთ.

სლავი ხალხების გარდა, ძველი ანბანები დაუტოვეს მხოლოდ ქართველებსა და სომხებს და 1940 წლიდან გასაბჭოებული ბალტიის რესპუბლიკების „სატიტულო ერებს“: იქ ლათინურ გრაფიკაზე დაფუძნებული ანბანები აქვთ. ეს დიდ უპირატესობას აძლევდა ზოგიერთ ეთნოსს კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნების თვალსაზრისით.

როდესაც 1930-იან წლებში სტალინი უკვე საბოლოოდ იქცა საბჭოთა კავშირის ერთპიროვნულ მმართველად, ქვეყნისა და მსოფლიოსათვის იმის საჩვენებლად, რომ „საბჭოთა ხალხის დიდი ბელადი“ ძველი და კულტურული ნაციის შვილია, მან საქართველოს „დაუბრუნა“ იქამდე თითქმის იგნორირებული რუსთაველი და, აგრეთვე, ილია ჭავჭავაძე: ამ უკანასკნელს ქართველი ბოლშევიკების ნაწილი განიხილავდა „რეაქციული თავადზნაურული კლასის“ წარმომადგენლად და ხანდახან უპირისპირებდა მას გლეხური წარმოშობის ეგნატე ნინოშვილს (ინგოროყვას).

1934 წელს სტალინის მიერ გამოთქმული შენიშვნის შემდეგ დამოკიდებულება ქართული კლასიკური მწერლობის მიმართ მყისიერად შეიცვალა. შუა საუკუნეების პოემა ცნობილი გახდა საბჭოთა ხალხებისათვის: „ვეფხისტყაოსანი“ ითარგმნა

ბევრ ენაზე, 1937 წელს კი მთელ კავშირში იზიემეს მისი დაწერის 750 წლისთავი. თარიღი, ცხადია, საკმაოდ პირობითი იყო.

აღბათ, ზემოხსენებული მიზეზითვე მოხდა XVII საუკუნის მოღვაწის, საქართველოს ისტორიაში საკმაოდ ორზნოვანი ფიგურის – გიორგი სააკაძის – პერსონალიზაცია: რუსმა მწერალმა ანა ანტონოვსკაიამ მასზე რომანი დაწერა, ქართველმა კინორეჟისორმა მიხეილ ჭიაურელმა კი ფილმი გადაიღო. საბჭოთა ადამიანებს შეეძლოთ დაენახათ „შუა საუკუნეების დიდი გმირის“ ანალოგია დიდ ბელადთან, რომელიც იმავე კუთხეში დაიბადა.

ერთდროულად, ამგვარი დათმობა შეეხო ყველა რესპუბლიკას: იქაც დაიწყო, უმეტესწილად – გამოგონილი, „ისტორიული გმირების“ განდიდება და ძველი ავტორებისა ან ხალხური ეპოსების ბეჭდვა. სხვათა შორის, შუა საუკუნეების ცენტრალურ აზიასა და აზერბაიჯანში მცხოვრები ბევრი მწერალი სპარსულად წერდა, მაგრამ ისინი „დიდ უზბეკ“ ან „დიდ აზერბაიჯანელ“ მოღვაწეებად გამოცხადდნენ, თუმცა XX საუკუნემდე უზბეკი და აზერბაიჯანელი ნაციები ამ სახელებით არც არსებობდა.

კომუნისტური იმპერიის მშენებელ სტალინს არ ჰქონდა სერიოზული ინტერესი თავისი ისტორიული სამშობლოსადმი. საერთოდ, მისი დამოკიდებულება თითქმის თანაბრად ნელთბილი იყო ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის მიმართ, რომელთა საფუძველზე წარმოშობილ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებში ძველი თაობის სტალინისტები, რომლებიც „მტკიცე ხელს“ აღმერთებენ, არცთუ ცოტანი არიან ახლაც.

საბჭოთა ეროვნული პოლიტიკა ქადაგებდა, რომ საბჭოეთის ხალხების კულტურა უნდა ყოფილიყო „ფორმით ეროვნული, შინაარსით კი სოციალისტური“.

„სოციალისტური შინაარსი“ ხალხისათვის გაუგებარი რამ იყო, 1980-იანების ბოლოს კი ეს „შინაარსი“ საერთოდ გაქრა, დარჩა მხოლოდ „ეროვნული ფორმა“!

1980-იანი წლებისთვის საბჭოთა კავშირში თითქმის ჩამოყალიბდა ნაციები რესპუბლიკების უკვე „ისტორიულად“ მიჩნეულ იმ საზღვრებში, რომლებიც მათ სტალინმა დაუდგინა. ეს ეხებოდა ე. წ. „მუსლიმურ“ რესპუბლიკებსაც ცენტრალურ აზიასა და კავკასიაში, სადაც რუსეთის იმპერიის დროს და უფრო ადრე ტომები ცხოვრობდნენ და ეთნიკურ იდენტობას ენაცვლებოდა რელიგიური იდენტობა.

საბჭოთა კავშირში რუსული ნაციის გარდა არსებობდნენ ბევრად ადრე ჩამოყალიბებული ქართველი და სომეხი ნაციები და შედარებით ახალგაზრდა, მაგრამ გამოკვეთილი ლიეტუველი, ლატვიელი, ესტონელი ნაციები.

უკრაინელების გამიჯვნა ეთნიკური რუსებისაგან დააჩქარა სტალინის მიერ პოლონეთის (1918 წლამდე – ავსტრია-უნგრეთის) შემადგენლობაში მყოფი გალიციისა და ეოლინის უკრაინის სსრ-სთან შეერთებამ, რაც განხორციელდა 1939 წლის 23 აგვისტოს „მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის“ საიდუმლო დანართის

შესაბამისად. დასავლეთ უკრაინაში არსებული მკაფიო უკრაინული იდენტობა ნელ-ნელა დანარჩენ უკრაინაშიც ვრცელდებოდა.

საბჭოთა კავშირის სტრუქტურა – ეთნიკურობაზე დაფუძნებული მოკავშირე რესპუბლიკები და სხვადასხვა რანგის ავტონომიები – ხელს უწყობდა ნაციონალური კულტურების განვითარებას, რაც, საბოლოოდ, ახალისებდა ნაციონალიზმის წარმოქმნას.

სტალინის დროს მაგრად მოჭერილი („გაყინული“) პოლიტიკური მარნუხების „ხრუმშოვის ეპოქაში“ (1954-1964) ერთგვარი მოშვების გამოვლინება იყო ენ. „ყინულის დნობა“ (оттепель) კულტურის სფეროში.

არ შეიძლება ითქვას, რომ მანამდე არ იყო ნიჭიერი ხალხი, მაგრამ მათ ზღუდავდა სტალინის მიერ მოწონებული ენ. „სოციალისტური რეალიზმი“: ავტორს უნდა აესახა პარტიისათვის სასარგებლო, თუნდაც არარსებული რეალობა. აუცილებელი იყო ბელადის კულტის განდიდება, ლექსები უნდა მიძღვნოდა პარტიას, ლენინს, წითელ არმიას...

1950-იანების ბოლო წლებსა და 1960-იანი წლების დასაწყისში, თუმცა „სოციალისტური რეალიზმის“ იდეა ისევ არსებობდა, საქართველოს კულტურულ ასპარეზზე უცებ გამოჩნდა მრავალი ნიჭიერი ადამიანი, რომელთაც XX საუკუნის „სამოციანელები“ შეიძლება ვუწოდოთ. ლიტერატურაში, მხატვრობაში, კინემატოგრაფიაში, თეატრალურ და სხვა საშემსრულებლო ხელოვნებაში საქართველო მთელ კავშირში გახდა გამორჩეული და 1990-იან წლებამდე იქ მსოფლიო დონის კულტურული პროდუქცია იქმნებოდა.

საბჭოთა სახელმწიფო მაშინაც აფინანსებდა ხელოვნებას და ლიტერატურას, რომელსაც თეორიულად კომუნისტური იდეოლოგიისათვის უნდა ემსახურა. მაგრამ საქართველოში ამ პირობის გვერდის ავლა ისწავლეს! „კომუნისტების მშენებლობას“ სულაც არ ემსახურებოდა კლასიკად ქცეული ელდარ შენგელიას ფილმები: „შერეკილები“ და „ცისფერი მთები“ (რეზო ჭეიშვილის მოთხრობის მიხედვით), თენგიზ აბულაძის ფილმები – „ნატვრის ხე“ (გიორგი ლეონიძის მოთხრობების მიხედვით) და „მონანიება“, გურამ რჩეულიშვილის „ალავერდობა“, ჭაბუა ამირეჯიბის „დათა თუთაშხია“, მიხეილ თუმანიშვილის მიერ დადგმული „ჭინჭრაქა“ (გიორგი ნახუცრიშვილის პიესა), რომელშიც ბევრმა საბჭოთა სინამდვილის ალეგორია დაინახა, რობერტ სტურუას დადგმული „კავკასიური ცარცის წრე“ და მრავალი სხვა შედეგო.

მაგალითების შერჩევა, ვალიარებ, ძალიან არასრულია!

ფილმ „მონანიებას“ სწორედ იმ დროს ჰქონდა ფასი: ის ნიღაბს ხსნიდა ტოტალიტარიზმს და ბევრი დააკავშირებდა მას სტალინიზმის ეპოქასთან. ფილმი დამოუკიდებელ საქართველოში რომ გადაეღოთ, მას ნაკლები საზოგადოებრივი უღერადობა ექნებოდა. უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ ფილმის შექმნა შეუძლებელი იქნებოდა საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველი მდივნის, ედუარდ შევარდნაძის მხარდაჭერის გარეშე.

დამოუკიდებელ საქართველოს, რომელსაც სამინილ სიდუხჭირეში მოუხდა არსებობის დაწყება და სადაც მალე ბევრი რამ გადავიდა კომერციული დასავლური „პოპულტურის“ რელსებზე, გაუჭირდა კულტურული დონის შენარჩუნება, თუმცა მაინც აღიდგენს ღირსეულ ადგილს მსოფლიოში.

საბჭოთა განათლების სისტემა დოგმატური იყო და, რასაკვირველია, „კომუნიზმის მშენებლის“ აღზრდას ემსახურებოდა, მაგრამ მაინც ჰქონდა გარკვეული პოზიტიური მომენტები. საყოველთაოდ აუცილებელი, თავიდან არასრული საშუალო, 1960-იანი წლებიდან კი სრული საშუალო განათლება, მიუხედავად უამრავი, ხშირად უაზრო რეფორმისა, მაინც ინარჩუნებდა რუსეთის იმპერიის დროინდელი გიმნაზიის თარგს, რომელიც, თავის მხრივ, გერმანულ სასკოლო მოდელს ეყრდნობოდა. საბუნებისმეტყველო საგნების – მათემატიკის, ფიზიკის, ქიმიის, ბიოლოგიის, გეოგრაფიის, აგრეთვე ისტორიის, მშობლიური და რუსული ენისა და ლიტერატურის და ერთი უცხო ენის – სკოლაში სწავლა ყველასთვის სავალდებულო იყო.

სხვა საქმეა, რომ ბევრგან, განსაკუთრებით სოფლად, საგნების მასწავლებლები აკლდათ ან ისინი არ ვარგოდნენ, მოსწავლეების საგრძნობ ნაწილს კი სწავლა ეზარებოდა, რაც საყოველთაო მოვლენაა! მაგრამ, თუ სწავლა გინდოდა, ან შენს მშობლებს უნდოდათ შენი „ფეხზე დაყენება“, რომელიმე სახელმწიფო სკოლაში მაინც მიიღებდი სათანადო განათლებას. ზოგიერთ უმაღლეს სასწავლებელში მართლაც კარგად ასწავლიდნენ, განსაკუთრებით საბუნებისმეტყველო და საინჟინრო საგნებს. კერძო სასწავლებლები, რასაკვირველია, არ არსებობდა.

1987 წელს ქართულ საშუალო სკოლაში სწავლობდა ქართველი ბავშვების 93%, რაც ქართული ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებას უწყობდა ხელს. ქართველი მოსწავლეების დანარჩენი 7% სწავლობდა რუსულ სკოლებში, ძირითადად აფხაზეთში (იქ უკანასკნელი მაჩვენებელი 22%-ს აღწევდა), თბილისში, ზუგდიდის რაიონში [Гачеишадзе, 1990]. მომდევნო წლებში ქართულ სკოლებში მოსწავლე ქართველი ბავშვების წილი კიდევ უფრო გაიზარდა.

უმაღლესი განათლება უფასო იყო, დასწრებული განყოფილების (არსებობდა დაუსწრებელიც) სტუდენტების უმეტესობას სტიპენდია ჰქონდა და ბევრს ამ თანხით თავის რჩენაც კი შეეძლო.

საქართველო უმაღლესი განათლების კუთხითაც განსხვავდებოდა დანარჩენი საბჭოთა კავშირისაგან, სადაც სულ ხუთ მოკავშირე რესპუბლიკაში იყო ისეთი უნივერსიტეტი (ყველგან თითო-თითო), სადაც სწავლება ძირითადად მიმდინარეობდა რესპუბლიკის სატიტულო ნაციის ენაზე: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გარდა, სადაც ლექციები ქართულად იკითხებოდა (იყო სამი-ოთხი რუსული განყოფილებაც), ასეთი იყო ერევნის (სწავლება სომხურად), ტარტუს

(ესტონურად), რიგის (ლატვიურად), ვილნიუსის (ლიეტუვურად) უნივერსიტეტები. საბჭოთა კავშირის ყველა სხვა უნივერსიტეტში საგნები, განსაკუთრებით, საბუნებისმეტყველო, ტექნიკური და პოლიტიკური, მხოლოდ რუსულად ისწავლებოდა.

რაც შეეხება საქართველოს დემოგრაფიულ თავისებურებებს საბჭოეთის ფონზე, უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა კავშირის ქართველობის 95% თავმოყრილი იყო საქართველოს სსრ-ში. 1989 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის თანახმად სულ 200 ათასამდე ქართველი აღირიცხა სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებში. ოდნავ უფრო მაღალი „შინაყუდობის ინდექსი“ ჰქონდათ მხოლოდ ეთნიკურ ლიეტუველებს: მათი 96% ლიეტუვაში ცხოვრობდა. ყველა სხვა საბჭოთა ერი უფრო დაფანტული იყო.

ქართველების მუდმივად გასვლა თავისი რესპუბლიკიდან საბჭოთა პერიოდში მინიმალურად ხდებოდა. აქ არ იგულისხმება 1920-იანი წლებიდან განხორციელებული ძალადობრივი გადასახლებები. უკანასკნელი მასობრივი გადასახლება მოხდა 1951 წელს: ცენტრალურ აზიაში გაასახლეს ქართული წარმოშობის 11200 „საეჭვო ელემენტი“, რომელთაც რაღაც კავშირი ჰქონდათ „კაპიტალისტურ დასავლეთთან“, 1953 წელს, სტალინის სიკვდილიდან ორიოდე თვის შემდეგ, ისინი უკან დააბრუნეს. პარადოქსია, რომ მათი დაბრუნება ბერიას დამსახურება იყო!

საქართველოს სსრ-ის ქართული მოსახლეობის დინამიკა XX საუკუნეში აღმავალი იყო:

1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერამ რესპუბლიკაში აღრიცხა 1,788 მილიონი ქართველი, რესპუბლიკის მთელი მოსახლეობის 67,6% (იმ წლის აღწერა სუბეთნიკურ დაყოფასაც ითვალისწინებდა: მეგრულად მიიჩნიათა 242,3 ათასმა, ანუ ყველა ქართველის 13,6%-მა, აჭარლად – 71,4 ათასმა, ანუ 4,0%-მა, სვანად – 13,2 ათასმა, ანუ 0,7%-მა და ლაზად – 639 ადამიანმა, ანუ 0,03%-მა)[მოსახლეობის აღწერა, 1929];

1939 წლის მოსახლეობის საკავშირო აღწერის მიხედვით ქართველი აღმოჩნდა 2,174 მილიონი, რაც მთელი მოსახლეობის 61,4% იყო. ქართველების წილმა დაიკლო, რადგან წინა ათწლეულში საქართველოში მრავლად შემოვიდა კოლექტივიზაციის უმძიმეს ექსცესებს გამოქცეული სლავური მოსახლეობა უკრაინიდან და სამხრეთ რუსეთიდან. სუბეთნიკური კუთვნილების შესახებ აღწერებში აღარ ეკითხებოდნენ.

1970 წლის აღწერით ქართველებმა 3,131 მილიონს მიაღწიეს (66,9%);

1989 წელს საბჭოთა კავშირში უკანასკნელად ჩატარებულმა აღწერამ 3,784 მილიონი ქართველი აღრიცხა (70,1%) [Gachechiladze, 1995].

ქართული მოსახლეობის ზრდა ინერციით კიდევ რამდენიმე წელი გაგრძელდა. 1990-იანი წლების პირველი ნახევრიდან კი საქართველოში დაიწყო

ქართველთა რიცხოვნობის შემცირება (კიდევ უფრო სწრაფად მცირდებოდა ეთნიკურ უმცირესობათა რიცხვი), რისი მიზეზებიცაა დაბალი შობადობა, მოსახლეობის დაბერება და მომატებული მოკვდაობა, და, რასაკვირველია, შრომისუნარიანთა ემიგრაცია. წასული ადამიანების უმეტესობა უკან არ ბრუნდება, საზღვარგარეთ დაბადებულთაგან კი – ერთეულები...

როგორც ჩანს, 4 მილიონი ან ოდნავ მეტი იყო რიცხოვნობის ისტორიული მაქსიმუმი, რისთვისაც საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეთნიკურ ქართველებს ოდესმე მიუღწევიათ (იხ. ჩანართი 3.1). საზღვარგარეთ (მაგალითად, ოსმალეთში/თურქეთში, სპარსეთში/ირანში) დარჩენილი ან ადრეულ პერიოდში გადასახლებული ქართველების აღრიცხვა ძნელია, თუ შეუძლებელი არა, თანაც მათი უმრავლესობა კულტურულ-რელიგიურად საკმაოდ დაშორდა ისტორიულ ფესვებს. თანამედროვე დიასპორა საქართველოდან წასული ხალხია.

ჩანართი 3.1

შუა საუკუნეების მოსახლეობის შესახებ

ვარაუდი მონღოლების ბატონობის ხანაში საქართველოს სამეფოს „4,5-5 მილიონ მცხოვრებზე“ ეყრდნობა XIV საუკუნის ანონიმური ჟამთააღმწერლის ერთადერთი ფრაზის ინტერპრეტაციას. თანაც ივანე ჯავახიშვილი ნათლად წერს, რომ „ამ რიცხვში, საკუთრივ საქართველოს გარდა, საქართველოს ფარგლებში მყოფი სომხური და სხვა ეროვნების მოსახლეობაც უნდა ვიგულისხმოთ“ [ჯავახიშვილი, 1982, 55].

ზოგიერთი კი ზემოხსენებულ ვარაუდს ჭეშმარიტებად მიიჩნევს და „შუა საუკუნეებში 4-5 (ან მეტი!) მილიონ ქართველზე“ ლაპარაკობს ხოლმე!

სინამდვილეში, შუა საუკუნეებში მოსახლეობის რიცხოვნობა ყველგან მცირე იყო. ყველანაირი „რიცხვითი მონაცემი“ არასანდო ვარაუდია! უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მოსახლეობის რიცხოვნობა სწრაფად იცვლებოდა. შობადობა მაღალი იყო, მაგრამ მოკვდაობა, ხანდახან, უფრო მაღალი. სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა ანტიკურ ხანაში და შუა საუკუნეებში, უკეთეს შემთხვევაში, 30-35 წელს შეადგენდა, მუდმივად ხდებოდა ომები და ვრცელდებოდა ეპიდემიები. შიმშილი მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის მთავარი შემზღუდავი ფაქტორი იყო.

შედარებისათვის: 1086 წელს ინგლისში, რომელიც იმდროინდელ საქართველოზე გაცილებით დიდი იყო, ფისკალური მიზნით ჩატარდა აღწერა (მასალების საკმაო ნაწილი შემორჩა და ის მეცნიერულად შესწავლილია): მაშინდელი მოსახლეობა 1,5 მილიონამდე შეიძლება ყოფილიყო [Cantor, 2021, 18]. IX-XIII საუკუნეებში ბრიტანეთის კუნძულებზე და დასავლეთ ევროპაშიც ბევრად უფრო თბილი კლიმატი იყო, ვიდრე წინა და მომდევნო საუკუნეებში, რაც მეტი მიწის გამოყენების საშუალებას იძლეოდა: სურსათის სიუხვე მოსახლეობის მატების ფაქტორს წარმოადგენდა. ორი საუკუნის განმავლობაში ყოველგვარ შემოსევებს გადარჩენილ ინგლისში XIV საუკუნის დამდეგს 4-5 მილიონ მცხოვრებს ვარაუდობენ, მაგრამ შავი ჭირის ეპიდემიამ 1348 წელს იქაური მოსახლეობის რიცხოვნობა გაანახევრა.

ისევე, როგორც მთელ საბჭოეთში, საქართველოშიც კომუნისტურმა პარტიამ გააჩაღა ათეისტური პროპაგანდა, რასაც დაურთო პირდაპირი ძალადობა კულტის მსახურებზე. ეკლესიების, მეჩეთების, სინაგოგების საგრძნობი ნაწილი დაიხურა, ზოგი დაანგრეს კიდევ. საბჭოთა საქართველოში ასეთი კამპანია განსაკუთრებით მძაფრი იყო 1923 წელს და, სპორადულად, მომდევნო წლებშიც.

ეს იყო ბოროტი და დასაგმობი ქმედება. მაგრამ მას მოჰყვა ირიბი შედეგები, რაც საქართველოს დემოგრაფიაში აისახა.

გასაბჭოებამდე ქართველი ერის ერთ-ერთი სუბეტნოსის, აჭარლების, იდე-ნტობის ძირითადი განმსაზღვრელი იყო რელიგია: მათი უმრავლესობა (ყველა არა!) თავს უპირველესად „მუსლიმად“ აღიქვამდა. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის 1921 წლის კონსტიტუცია ითვალისწინებდა რელიგიურ სხვაობას და მისი 107-ე მუხლი ავტონომიურ მმართველობას ანიჭებდა „სამუსლიმანო საქართველოს (ბათუმის მხარეს)“.

ბოლშევიკების ანტირელიგიურმა აქციებმა შეასუსტა როგორც მღვდლების, ისე მოღვების გავლენა მოსახლეობაზე, განსაკუთრებით ახალგაზრდა თაობებზე, რომლებიც საჯარო სკოლებში სეკულარულ განათლებას იღებდნენ. შედეგად, აჭარულ სუბეტნოსს მკვეთრად გაეზარდა ქართული (არარელიგიური) თვითშეგნება.

მოსახლეობის 1926 წლის სრულიად საკავშირო აღწერით, საქართველოში მცხოვრები 74 ათასი ადამიანი მშობლიურად ქართულ ენას სახელობდა, მაგრამ ეთნიკურ თვითიდენტიფიკაციას ახდენდა რელიგიის მიხედვით და თავს „სომხად“ მიიჩნევდა, რადგან მონათლული იყო *სომხური სამოციქულო ეკლესიის* მღვდლის („ტერტერას“) მიერ. ისინი შეადგენდნენ 24,1%-ს იმ წელს საქართველოში აღრიცხულ 307 ათას სომეხს შორის [მოსახლეობის აღწერა, 1929, 53-54].

სიღნაღის მაზრაში 1926 წლის აღწერამ აღრიცხა 12181 ორივე სქესის ადამიანი, რომელმაც ეროვნებად „სომეხი“ მიუთითა, მათ შორის მშობლიურ ენად სომხური მიიჩნია 25,6%-მა, დანარჩენმა კი ქართული. *თელავის მაზრის* 9137 სომხიდან მშობლიურ ენად სომხური მიუთითა 11,6%-მა, დანარჩენმა – ქართული. *გორის მაზრაში* აღრიცხა 20144 სომეხი, რომელთაგან სომხურს მშობლიურად მიიჩნევდა მხოლოდ 6,7%, დანარჩენი კი – ქართულს [მოსახლეობის აღწერა, 1929, 85-93].

სავსებით შესაძლებელია, რომ ზემოაღნიშნული მოვლენა ყოფილიყო ეთნიკური სომეხების ქართულ კულტურულ გარემოში ენობრივი ასიმილაციის გამოხატულება. მაგრამ, მაგალითად, დღევანდელი დმანისის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე ყველა ასეთი „ქართულენოვან სომხის“ მრავალი თაობა ცხოვრობდა უპირატესად თიურქულენოვანი მოსახლეობის გარემოცვაში, რომლისგანაც ქართულ ენას ვერ ისწავლიდა. მაგალითად, იმავე 1926 წლის აღწერამ *დუმანისის თემში* (ასეა აღწერის მასალებში!) აღრიცხა 1411 სომეხი, რომელთაგან 1335-ისათვის (94,6%) მშობლიური ენა ქართული იყო და ის მათი წინაპრების ენაც უნდა ყოფილიყო!

სომხური ეკლესიები ქართლ-კახეთში მრავლად იყო. სხვადასხვა მიმართუ-

ლების ეკლესიებს ყოველთვის აქვთ ხოლმე კონკურენცია მრევლისათვის: მეტი მრევლი მეტი შემოსავალია!

რუსეთის იმპერიის პერიოდში ნათლობის საკითხებში სახელმწიფო არ ერეოდა. საბჭოთა პერიოდში კი კომუნისტები აქტიურად ებრძოდნენ ყველანაირი რელიგიური რიტუალების ჩატარებას. „ტერტერას“ გავლენა შემცირდა! ამის არაპირდაპირი შედეგი იყო, რომ დაჩქარდა არაძალადობრივი ეთნიკური ასიმილაცია, რამაც საკმაოდ ბევრ ადამიანს მოაშორა გაორებული იდენტობის განცდა.

მოსახლეობის მომდევნო აღწერების დროს ყოფილი სილნალის, თელავის, გორის მაზრების ტერიტორიაზე შექმნილ ადმინისტრაციულ რაიონებში ქართულენოვანი მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა ქართველად აღირიცხა.

საბჭოთა პერიოდში შეიცვალა მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა.

რუსეთის იმპერიაში სოციალური უთანასწორობა ნორმალური მოვლენა იყო. მოსახლეობა იყოფოდა გარკვეულ ნოდებებად (сослоиe), რომელთაც არათანაბარი უფლებები ჰქონდათ.

1897 წელს რუსეთის იმპერიაში ჩატარებული მოსახლეობის პირველი და (უკანასკნელი!) საყოველთაო აღწერის [Первая всеобщая, 1905] მიხედვით, ქართველებმა (მეტი სიზუსტისათვის: რადგან სააღწერო ფურცელში არ იყო კითხვა ეროვნების შესახებ, იგულისხმებიან ქართული, მეგრული და სვანური მშობლიური ენების მქონე ადამიანები) 1,3 მილიონი ადამიანი შეადგინეს. მათი დიდი უმრავლესობა მართლმადიდებელი იყო, მცირე ნაწილი – მუსლიმი, 2,2% სომხურ გრიგორიანობას მისდევდა, 1%-ზე ნაკლები – იუდაიზმს.

ქართველების სოციალური სტრუქტურა იმპერიაში გამორჩეული იყო: მათ შორის ფართოდ იყვნენ წარმოდგენილი პრივილეგირებული ნოდები!

მემკვიდრეობითი თავადაზნაურობა ქართველებს შორის შეადგენდა 5,29 %-ს, მაშინ, როდესაც მთელ რუსეთის იმპერიაში – 0,97%-ს; პირადი, არამემკვიდრეობითი, აზნაურობა მინიჭებული ჰქონდა 1,04%-ს (იმპერიაში – 0,50%); სამღვდლეობა ქართველობის 2,18%-ს შეადგენდა (იმპერიაში – 0,47%); მემკვიდრეობითი და პირადი საპატიო მოქალაქეობა მინიჭებული ჰქონდა 0,21%-ს (იმპერიაში – 0,27%). XIX საუკუნის მიწურულს პრივილეგირებული ნოდების წარმომადგენლები, რომლებიც სახელმწიფო გადასახადებს არ იხდიდნენ, ქართველებში 8,7%-ს შეადგენდნენ, მაშინ როდესაც მთელ იმპერიაში ასეთი 2,2% იყო.

გარდა ზემოხსენებული ნოდებისა, ქართველებს შორის იყვნენ ვაჭრები – 0,17% (იმპერიაში 0,22%), ქალაქის წვრილი ბურჟუაზია (мещане) – 3,55% (10,99%), მაგრამ რიცხოვნობივად დომინირებდა გლეხობა – 87,32% (77,12%) [Gachechiladze, 1995, 63-64].

ყველა ნოდება მოიცავდა ოჯახის ყველა წევრს.

ნოდება „მუშები“ საერთოდ არ არსებობდა!

ძნელია იმპერიაში ჩაგრულ ეთნოსად წარმოვიდგინოთ ქართველები, რომელთა ლამის მეთაედი „პრივილეგიერებულ ნოდებებს“ განეკუთვნებოდა. მაგრამ აღნიშნული სოციალური სტრუქტურა, რომელიც მეტ-ნაკლებად შენარჩუნდა იმპერიის აღსასრულამდე, სახარბიელო სულაც არ იყო. ქართველებში ძალიან მცირედ იყო წარმოდგენილი საშუალო კლასები (მრეწველები, ვაჭრები, ფინანსისტები, ფერმერები, – სხვანაირად, ბურჟუაზია), რომლებიც ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში უკვე იყვნენ საზოგადოების წამყვანი ძალა. ის მცირეოდენი „ქართველი ვაჭარი“ კი, რომელიც აღწერაში გამოჩნდა, რელიგიურად სომეხი ან იუდეველი იქნებოდა.

პირველი დამოუკიდებლობის დროს ქვეყნის მმართველმა მარქსისტმა მენშევიკებმა (სოციალ-დემოკრატებმა) გააუქმეს არისტოკრატიული ტიტულები, მაგრამ ყოფილი თავადაზნაურობის სამოქალაქო უფლებები არ შეუზღუდავთ და მათ ქონებრივ მდგომარეობას აგრარული რეფორმის ჩატარებისას ზომიერად შეეხნენ.

მარქსისტმა ბოლშევიკებმა კი მოინადინეს სოციალური სტრუქტურის რადიკალურად შეცვლა, რასაც ძალადობრივად ახდენდნენ. ეს შეეხო მთელ საბჭოთა კავშირს, მათ შორის საქართველოს – ძალიან მწვავედ, რადგან იქ ბევრი ხალხი განეკუთვნებოდა ყოფილ პრივილეგიერებულ კლასებს.

1924 წლის წარუმატებელმა აჯანყებამ ბოლშევიკებს მისცა კარგი საბაზი ფიზიკურად და მორალურად გაენადგურებინათ მათთვის პოლიტიკურად მიუღებელი კლასები საქართველოში. თუმცა მათი საკმაო ნაწილი სიკვდილს გადაურჩა, მაგრამ მორალურად დაითრგუნა და იძულებული გახდა, ბოლშევიზმს შეპყრობოდა.

ეკონომიკურად დამოუკიდებელი საშუალო კლასი საბჭოეთში ვერ შეიქმნებოდა. 1920-იანი წლების ბოლოდან, ნეპ-ის გაუქმების შემდეგ, ამაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტი იყო.

კომუნისტურმა პარტიამ მუშები გამოაცხადა „მმართველ კლასად“, ხოლო სახელმწიფოს საფუძვლად – „პროლეტარიატის (იმავე მუშების) დიქტატურა“. პარტია გეგმავდა კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობას, სადაც არ იქნებოდა კლასობრივი განსხვავებები, მაგრამ დროებით ის ცნობდა ორი კლასის არსებობას – მუშათა კლასისა და გლეხობის (1930-იანი წლებიდან – „კოლმეურნე გლეხობის“).

პარტია ასევე ცნობდა „სოციალური ფენის“ – მოსამსახურეების – არსებობას. მასში შედიოდა „ინტელიგენცია“ (ასეთად პარტია მიიჩნევდა ყველას, ვისაც უმაღლესი ან საშუალო სპეციალური განათლება ჰქონდა), ტექნიკური პერსონალი და, რაც მთავარია, მოიცავდა ყველა ტიპისა და დონის მმართველი რგოლის, მათ შორის – პარტიული და საბჭოთა აპარატის, მუშაკებს.

რეალურად, საბჭოთა სახელმწიფოს მართავდა სწორედ „პარტიულ მუშაკთა მმართველი რგოლი“, სხვანაირად – პარტიული ბიუროკრატია. „პროლეტარიატის

(მუშათა კლასის) დიქტატურა“ წარმოადგენდა საფარს პარტიული ბიუროკრატიის ბატონობისათვის!

სოციალური დისკრიმინაცია საბჭოთა ხელისუფლების პირველ ათწლეულებში ნათლად ჩანდა. სახელმწიფო დაწესებულებაში ან სახელმწიფო საწარმოში („არასახელმწიფო“ არც არსებობდა!) მუშაობის დასაწყებად ან უმაღლეს სასწავლებელში შესასვლელად შესავსები იყო სტანდარტული ანკეტა, სადაც ერთ-ერთი კითხვა სოციალურ წარმოშობას ეხებოდა. ეს კითხვა ანკეტიდან ამოიღეს „გვიანდელ საბჭოთა კავშირში“ (1970-იანი წლებიდან), როდესაც მიიჩნიეს, რომ სოციალისტურ სახელმწიფოში მიღწეულია „სოციალური ერთგვაროვნება“!

საბჭოთა პერიოდში საზოგადოებას თავში მოექცნენ შედარებით დაბალი კულტურის მქონე ადამიანები: პარტიაში და სახელმწიფო აპარატში კარიერული წინსვლისათვის გადამწყვეტი გახდა „პროლეტარული“ წარმოშობა. ლენინის შემდეგ ქვეყნის პირველი ლიდერი, რომელსაც უმაღლესი განათლება ჰქონდა, აღმოჩნდა *მიხაილ გორბაჩოვი*: ლენინსა და გორბაჩოვს შორის ყველა გენერალურ მდივანს, უკეთეს შემთხვევაში, საშუალო განათლება ჰქონდა. ასეთივე იყო დანარჩენი ხელმძღვანელობა. მერე და მერე განათლების დონემ მოიმატა.

საბჭოთა საქართველოში პროლეტარულ წარმოშობას გლეხური წარმოშობა ჩაენაცვლა, რადგან მუშათა კლასი იქ თავიდან უმნიშვნელოდ იყო წარმოდგენილი.

მუშურ-გლეხურ წარმოშობაში ცუდი არაფერია, მათ შორისაც მრავლად იყო ნიჭიერი ადამიანი, ვინც კულტურულად სწრაფად გაიზარდა. სოციალური მობილობა ნამდვილად დაჩქარდა. სწორედ ეს გლეხური წარმოშობის ქართველობა, უპირატესად, დასავლეთ საქართველოდან, დასახლდა თბილისში, ორიოდე თაობაში დაივიწყა დიალექტები თუ კილოკავები და შექმნა თანამედროვე თბილისელების ბირთვი.

1950-იანი წლების მეორე ნახევრიდან, როდესაც სტალინიზმის დროინდელი რეჟიმი ცოტა შესუსტდა, საბჭოთა კავშირში, მათ შორის საბჭოთა საქართველოშიც, გაჩნდა ე.წ. „ცეხავიკებისა“ და „დელეცების“ (ანუ საქმოსნების, რაც ბიზნესმენის ქართული შესატყვისია) სწრაფად გამდიდრებული უთხელესი სოციალური ფენა. ეს ყოჩალი ინდივიდები სარგებლობდნენ ზეცენტრალიზებული ეკონომიკის ნორმატივებში არსებული ხერხელებით, ალურიცხავად ამზადებდნენ დეფიციტურ სამომხმარებლო საქონელს სახელმწიფო საწარმოსა თუ „ცეხში“ (არაოფიციალურ საამქროში).

რასაკვირველია, ისინი საზოგადოებისათვის საჭირო პროდუქციას ქმნიდნენ. მოთხოვნას პასუხობდა მიწოდება! გეგმური მეურნეობის გვერდით თითქოს ჩნდებოდა საბაზრო ეკონომიკის ელემენტები, და შესაბამისად, საშუალო კლასი. რეალურად კი ზემოხსენებული წარმოადგენდა „ჩრდილოვან ეკონომიკას“, რაც საბჭოეთში ისჯებოდა.

როდესაც XX საუკუნის ბოლოს გეგმური ეკონომიკა, ანუ სოციალიზმი ისევ

საბაზრო ეკონომიკამ, ანუ კაპიტალიზმმა შეცვალა, საბჭოთა პერიოდში გაზრდილი ადამიანების დიდი უმრავლესობა ამ ცვლილებისათვის სრულიად მოუმზადებელი აღმოჩნდა და გაღატაკდა.

ზემოხსენებული „ყოჩალი ინდივიდები“ – სპეკულანტი, „დელეცი“, „ცეხავიკი“, მილიციისა და პროკურატურის კორუმპირებული თანამშრომელი, სახინკლისა და „ბენზოკალონკის“ დირექტორი – რომლებიც საბჭოთა პერიოდში „კარგ ფულს აკეთებდნენ“, თითქოს უფრო სიცოცხლისუნარიანი უნდა ყოფილიყვნენ გეგმურიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისას. რეალურად კი ბევრ „დელეცსა“ და მისთანებს კონკურენტულ გარემოში, ღია ეკონომიკის პირობებში მუშაობისათვის უნარი და გამოცდილება არ აღმოაჩნდათ.

ყოფილმა ბიუროკრატებმა, განსაკუთრებით, ახალგაზრდა კომკავშირელმა ფუნქციონერებმა, უფრო იმარჯვა: მალევე აულო ალლო კაპიტალიზმს და მოახდინა სახელმწიფო („სახალხო“) ქონების პრივატიზაცია!

საქართველოს მოსახლეობის სოციალური სტრუქტურა ახლა დიდად შეცვლილი და ბევრად მრავალფეროვანი უნდა იყოს.

ეკონომიკის შუქრდილები

ეკონომიკის ის მოდელი, რომელიც ბოლშევიკებმა დაამკვიდრეს, ეფექტიანი იყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ის იმართებოდა შიშით. ეკონომიკურ წინსვლას სახელმწიფო მხოლოდ ჯოხის მეშვეობით აღწევდა: სოციალური თაფლაკვერა ძალიან პატარა იყო! როგორც კი შიში გაქრა, ეკონომიკაც ჩამოიშალა და ქვეყანაც ისტორიამ დაამტკიცა, რომ ეკონომიკური განვითარების ასეთი „მობილიზაციური“ მოდელი უვარგისია.

ამასთან, სოციალური თაფლაკვერა იყო ის „შუქი“, რომელსაც იხსენებენ ჯერაც „კომუნისტური ნოსტალგიით“ შეპყრობილი ადამიანები, თუნდაც უმცირესობა, მათ შორის, სტალინისტები.

„შუქი“ იყო ის, რომ 1980-იანი წლების მეორე ნახევრამდე საბჭოთა კავშირში ინფლაცია პრაქტიკულად არ იგრძნობოდა. ფასი, რომელიც საქონელზე დაბეჭდილი ან ამოტვიფრული იყო, ათწლეულობით უცვლელი რჩებოდა.

მართალია, ხელფასი დაბალი იყო, მაგრამ სასიცოცხლო მინიმუმის დონეს ოჯახის შემოსავალი მაინც აღწევდა. 1950-იანი წლებიდან მასობრივი შიმშილი არ აღნიშნულა.

სამრეწველო სანარმოს მუშას, თუნდაც მრავალი წლის ლოდინის შემდეგ, ბინა უფასოდ შეეძლო მიეღო, თუმცა ბინების განაწილებას უამრავი დარღვევა და უქმყოფილება სდევდა თან.

სახელმწიფო მოითხოვდა საყოველთაო დასაქმებას: *უმუშევრობა „მუქთა-*

ხორობას" უთანაბრდებოდა. უმუშევრობა თეორიულად არ არსებობდა: უკიდურესად დასუსტებული სახელმწიფო იყო შრომითი რესურსების დეფიციტი და არსებობდა თანამდებობათა ვაკანსიები. განათლების სისტემა დაწყებითიდან უმაღლესამდე მთელ ქვეყანაში სტანდარტიზებული იყო და ქვეყნის ევროპულ ნაწილში (ვთქვათ, თბილისში) ტექნიკური ან სამედიცინო დარგის სახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებლის კურსდამთავრებული განაწილებით შეეძლოთ გაეგზავნათ შორეულ აღმოსავლეთში. „დროებით უმუშევართა“ ფენა მაინც ჩნდებოდა, რადგან არცთუ ცოტა ადამიანს, საესეებით ბუნებრივია, ერჩივნა სამუშაო ეძებნა, თუნდაც დიდხანს, თავის საცხოვრებელთან ახლოს ან უკეთესი პირობების მქონე დიდ ქალაქში.

განათლება და სამედიცინო მომსახურება უფასო იყო, თუმცა მათთან დაკავშირებული კორუფციის შესახებ ყველამ იცოდა. მათი ხარისხიც გეოგრაფიულად უთანაბრო იყო: საკავშირო დონეზე საუკეთესო უნივერსიტეტები და საავადმყოფოები მოსკოვში ფუნქციონირებდა, რესპუბლიკის დონეზე – მხოლოდ დედაქალაქებში.

იშვიათ პოზიტიურ მომენტებს შორის გვერდს ვერ აუვული გარკვეულ მიღწევებს საქართველოს ბუნების დაცვის საქმეში.

თბილისის გარშემო XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში თითქმის არ დარჩა ხე და ბუჩქი. შეხედეთ ძველ ფოტოებს: მთაწმინდა მთლიანად შიშველია! ასეთი ასახა ის ნიკო ფიროსმანაშვილმაც თავის ნახატზე. იმ დროს სწრაფად მზარდი ქალაქის საჭიროებისათვის ხუთი-ათი კილომეტრის რადიუსში ყველა ბუჩქის ფესვიც კი შეშად დანვეს!

1940-იანი წლებიდან საქართველოში ტყის გაშენება დაიწყო. სახელმწიფო ქმნიდა ქარსაცავ ზოლებს (მოსახლეობამ ისინი გაჩეხა 1990-იანი წლების დასაწყისის ენერგეტიკული კრიზისის დროს). II მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ტყის ინდუსტრიული ჭრა აიკრძალა: წინ ნამოინია ტყის ნიადაგდაცვითმა მნიშვნელობამ. სამშენებლო ხე-ტყე საქართველოში ციმბირიდან შემოჰქონდათ. თბილისის გაზიფიკაციის მიზნით იმ დროს იაფი გაზი თურქმენეთიდან, რუსეთიდან და ირანიდან შემოდის. სოფლების უმეტესობაში გაზსადენი არ შესულა, მაგრამ 1960-იანი წლებიდან თხევადი („ბალონის“) გაზი თითქმის ყველგან ხელმისაწვდომი გახდა და ამიტომ შეშისთვის ტყის ჭრაც ერთგვარად შემცირდა.

საქართველოს მთებში XX საუკუნის განმავლობაში გაიზარდა ის ტყე, რომლის საზღვარგარეთ გატანით 1992 წლიდან ხელს ითბობენ მაღალი მფარველობის მქონე პირები, რომელთაც არ ანალელებთ საქართველოს მომავალი, თუნდაც ის, რომ უნიკალური სამკურნალო წყლები ამის გამო ქრება.

თბილისის გარეუბნების, ბაგებისა და წყნეთის მიდამოებში საბჭოთა პერიოდის „შაბათობების“ დროს (ასე ერქვა საზოგადოებრივ-სასარგებლო შრომაში „ნებაყოფლობით-იძულებით“ მონაწილეობას) ჩემი ან ჩემზე უფრო ადრეული

თაობის სკოლის მოსწავლეების მიერ ნარგავ ტყეში კერძო ვილების მშენებლობის ნებართვების გაცემა დამოუკიდებელ საქართველოში დაიწყო და ასეთ ნებართვას დღემდე ვიღაც იძლევა!

ყველა საბჭოთა რესპუბლიკის პარტიული ხელმძღვანელი დაინტერესებული იყო, რაღაც გაეკეთებინა თავის სამართავ სივრცეში.

იყო ეს პატრიოტიზმი? არ ვიცი. მკითხველმა განსაჯოს!

ზოგიერთ შემთხვევაში საქართველოს კომპარტიის იმდროინდელი ხელმძღვანელობა ახერხებდა, მართლაც ეროვნული ინტერესებისათვის მოეხმარებინა ინვესტიციების მოზიდვა ცენტრიდან. მაგალითად, 1944 წლიდან შენდებოდა რუსთავის მეტალურგიული კომბინატი, რომელსაც ნამდვილად არ ჰქონდა კარგი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა: მისი სანედლეულო ბაზები (რკინის მადანი, ქოქსადი ქვანახშირი) შორს იყო განლაგებული, რაც საბოლოო პროდუქციას საგრძნობლად აძვირებდა. საქართველოს კომპარტიის იმდროინდელმა პირველმა მდივანმა კანდიდ ჩარკვიანმა კი მოახერხა ქარხნის საჭიროების დასაბუთება და მოსკოვიდან დიდი კაპიტალდაბანდების მოზიდვა. ამ კომბინატის ბაზაზე ქრუსთავში შეიქმნა მძლავრი სამრეწველო კომპლექსი. თბილისის სამხრეთით, სადაც ქართული მოსახლეობა აღარ ცხოვრობდა, აშენდა დიდი ქართული ქალაქი.

საკავშირო სტანდარტით თბილისის მეტრო არ ეკუთვნოდა: მოსახლეობა მილიონს არ აღწევდა. მაგრამ რესპუბლიკის პარტიულმა ხელმძღვანელობამ მოახერხა მშენებლობის ნებართვისა და ყოველწლიური დაფინანსების მიღება მოსკოვიდან ჯერ კიდევ 1952 წელს. მეტრო 1966 წელს გაიხსნა. ის დღემდე გვემსახურება!

ქართველი სტალინისტები (სამწუხაროდ, ასეთებიც შემორჩნენ) იმდროინდელ საქართველოში აღმშენებლობას, მაგალითად, იმავე თბილისის მეტროს მშენებლობას, „საქართველოზე სტალინის განსაკუთრებულ ზრუნვას“ უკავშირებენ. რეალობა კი ისაა, რომ მეტრო უფრო ადრე აშენდა მოსკოვში, ლენინგრადსა და კიევში. ბაქოში კი, რომელშიც მაშინ თითქმის იმდენივე მცხოვრები იყო, რაც თბილისში, მეტრო სულ ერთი წლით გვიან, 1967 წელს, გაიხსნა. რუსთავის ანალოგიური ახალი ინდუსტრიული ცენტრები აშენდა აზერბაიჯანშიც (სუმგაითი) და სომხეთშიც (ჩარენცავანი).

„შუქზე“ უფრო მეტად საუბარი გვინევს საბჭოთა ეკონომიკის „ჩრდილებზე“, რომელთაც ადამიანები საბოლოოდ შეეგუვნენ, ხოლო „ჩრდილის“ ზოგიერთი ასპექტი, მაგალითად, საბჭოთა ნორმატივებში არსებული ხერხელები, ყოჩაღმა ინდივიდებმა თავის სასარგებლოდაც კი გამოიყენეს: ამაზე ზემოთ ითქვა.

საბჭოთა კავშირი გვემუხრება 1928 წლიდან გადავიდა. ქვეყნის ეკონომიკურ პოლიტიკას აყალიბებდა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა მოსკოვში, რომელიც იყენებდა იქვე განლაგებულ საკავშირო „გოსპლანს“ – სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტს. „გოსპლანი“ ყველა რესპუბლიკასაც ჰქონდა. გეგმებს ადგენდნენ ყოველი წლისათვის და ყოველი ხუთი წლისთვის. გეგმის შესრულება

ერემლის კატეგორიულ მოთხოვნად და ადგილობრივი ხელმძღვანელების თავის ტკივილად იქცა.

მაგალითად, დასავლეთ საქართველოში მოჰყავდათ საბჭოეთის ჩაის 97%, მაგრამ დიდ ქვეყანას ეს ჩაი არ ჰყოფნიდა. ყოველწლიურად იგემგებოდა მისი პროდუქციის ზრდა, რაც პრაქტიკულად შეუძლებელი იქნებოდა, თუკი „ჩაი“ არ გაასაღებდნენ უხეშ ფოთლებს, ტოტებსა და ბალახს, რომელსაც მოხერხებული კოლმეურნეები ნამგლით თიბავდნენ. ეს განსაკუთრებით გავრცელებული პრაქტიკა გახდა 1970-იანი წლებიდან, როდესაც ხარისხზე კონტროლი შესუსტდა. ერთი-ორ საგანგებოდ მონყობილ პლანტაციიდან მოსვლილი ხელმძღვანელი ამხანაგებისათვის საჩვენებლად ადგილობრივი წარმოების ჩაის საკრეფ მანქანასაც ამუშავებდნენ, რომელსაც უჭირდა ჩაის ფოთლის განსხვავება გვირისაგან. ამან ქართულ ჩაის სახელი გაუტეხა და როდესაც საბაზრო ეკონომიკაზე გადავდივით, ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებშიც კი ჩვენი ჩაი არასაკმარისად კონკურენტუნარიანი აღმოჩნდა.

„გემური მეურნეობა“ სინამდვილეში არაეფექტიანი მეურნეობა იყო. ამას ბევრი ხედავოდა.

კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობაშიც იყო ხალხი, ვისაც ესმოდა, რომ კონკურენციის გარეშე ეფექტიანი წარმოება შეუძლებელია. მაგრამ რადიკალური ცვლილება ეკონომიკაში – ეერძო დაინტერესების (ანუ მოგებისაქენ სწრაფვის) დაშვება – იდეოლოგიის შეცვლას გულისხმობდა, რაც კომპარტიისათვის თვითმკვლელობა იქნებოდა.

პარტიული ელიტა არ დაუშვებდა რაიმე რადიკალურ იდეოლოგიურ ცვლილებასაც, თუნდაც მას დაუყოვნებელი ეკონომიკური ეფექტი მოეტანა.

რალაც „ექსპერიმენტებს“, რომლებსაც საქართველოშიც ატარებდნენ (მაგალითად, აბაშის რაიონში, სადაც 1970-იან წლებში კოლმეურნე გლეხს საშუალება მისცეს სახელმწიფო მიწის მასზე განპიროვნებულ ნაკვეთზე მის მიერვე მოყვანილი სიმინდის ნაწილი თვითონ გაეყიდა), რეალური შედეგი მოჰქონდა მხოლოდ რაიკომის მდივნისათვის: მას ორდენს აძლევდნენ!

მარქსიზმის ერთ-ერთ წყაროდ გვისახელებდნენ კლასიკურ ინგლისურ პოლიტიკონომიას, რომლის მამამთავარი ადამ სმიტი XVIII საუკუნეში წერდა:

„ადამიანს, რომელსაც არა აქვს საშუალება შეიძინოს საკუთრება, არ შეიძლება ჰქონდეს სხვა ინტერესი, გარდა იმისა, რაც შეიძლება მეტი ჭამოს და რაც შეიძლება ნაკლები იმუშაოს“.

რუსული კომუნიზმი ამ ელემენტარულ ჭეშმარიტებას უგულებელყოფდა.

1927 წლიდან საბჭოთა კავშირში მიმდინარეობდა ინდუსტრიალიზაცია, გამიზნული სამხედრო პოტენციალის გაზრდაზე. მთელი სახელმწიფოს ძალისხმევის კონცენტრაცია მოხდა მძიმე მრეწველობის განვითარებაზე. ეს დაიწყო 1920-იანი წლების ბოლოს და, განმეორებით, II მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც დანგრეუ-

ლის აღდგენა დასჭირდათ და, გარდა ამისა, გაჩნდა ახალი დარგების (ატომური, კოსმოსური) განვითარების საჭიროებაც.

იმდროინდელი საბჭოთა ეკონომიკის ზრდის ფაქტორებად თანამედროვე რუსი ავტორები აღიარებენ დასავლური ტექნოლოგიების გამოყენებას, რასაც საბჭოთა დროს ხაზს არ უსვამდნენ, თანამედროვე რუსი ავტორი კი ამაზე წერს:

„საბჭოთა კავშირის ეკონომიკური ზრდის... ფაქტორები იყო დასავლური ტექნოლოგიების სესხება ინდუსტრიალიზაციის წლებში, როდესაც საუკეთესო უცხოური საპროექტო ბიუროები (Albert Kahn Incorporation და სხვები) გადასცემდნენ სსრკ-ს სრულ დოკუმენტაციას [საბჭოთა კავშირში აშენებულ] ქარხნებზე, იქ ნარმოებული პროდუქციის სრული სპეციფიკაციით. მოდერნიზაციის მომდევნო ტალღა დაკავშირებული აღმოჩნდა გერმანიიდან ომის შემდგომი რეპარაციების ფარგლებში ქარხნების მონყობილობის გადმოცემასთან“ [Диюнов, 2022].

მოკლედ რომ ვთქვათ, ამერიკული და გერმანული ტექნოლოგია საბჭოთა კავშირმა 1930-იან წლებში შეიძინა, 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში კი ტექნოლოგია გერმანიიდან ნადავლად ჩამოიტანა და თან ჩამოიყვანა ის ინჟინრები და ტექნიკოსები, ვინც ქარხნებს ააწყობდა და აამუშავებდა.

საბჭოთა მონაცემებით, რომლებსაც ნახევარი საუკუნის შემდეგ მოეხსნა გრიფი „საიდუმლო“, დამარცხებული გერმანიის თავისი საოკუპაციო ზონიდან საბჭოთა კავშირმა წამოიღო 2885 ქარხანა, 96 ელექტროსადგური, 340 ათასი ჩარხი, 200 ათასი ელექტრომოტორი, 400 ათასამდე სარკინიგზო ვაგონი, მათგან 72 ათასი დატვირთული სამშენებლო მასალებით. 1980-იან წლებამდე მოსკოვის ცენტრს, მათ შორის საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს, ემსახურებოდა ბერლინში ჰიტლერის რაიხსკანცელარიის სატელეფონო კვანძის მონყობილობა, რომელიც მოსკოვში 1945 წელს გადმოიტანეს [Кречетников, 2007]. გერმანიის საბჭოთა საოკუპაციო ზონაში მასობრივად აპყარეს სარკინიგზო რელსები და საბჭოთა კავშირში წაიღეს.

გერმანული რეპარაციების წყალობით, საბჭოთა კავშირში შეიქმნა მისთვის სრულებით ახალი ოპტიკური, ელექტროტექნიკური, რადიოტექნიკური და სხვა დარგის მრეწველობა. 1952 წელს ბაზარზე გამოტანილი პირველი საბჭოთა ტელევიზორი 1936 წლის გერმანული მოდელის სრული ასლი იყო. საბჭოთა ატომური პროექტი გერმანელი მეცნიერებისა და ტექნიკოსების გარეშე ბევრად უფრო გვიან განხორციელდებოდა, საბჭოთა ატომური ბომბი კი უკვე 1949 წელს გამოცადა. ბირთვული ტექნიკის გერმანელ სპეციალისტთა საგრძნობი ნაწილი სოხუმის ფიზიკა-ტექნიკურ ინსტიტუტში მუშაობდა, რომელიც კრემლის დადგენილებით მათთვისვე აშენდა: ციმბირში გადასახლებასთან შედარებით ამ მეცნიერთათვის შავი ზღვის პირას მუშაობა უფრო კომფორტული უნდა ყოფილიყო!

თუმცა სამხედრო მრეწველობა მეურნეობის ერთადერთი ეფექტიანი დარგი იყო საბჭოთა კავშირში, ისიც უმეტესწილად უკან მიჰყვებოდა „დასავლეთის“ (მასში იაპონიაც შედის) ტექნოლოგიურ გარღვევებს. ნიჭიერი ხალხის ნაკლე-

ბობას ქვეყანა არ უჩიოდა: უბრალოდ, ამ ხალხს პირადი მოტივაცია არ ჰქონდა.

1930-40-იან წლებში საბჭოთა კავშირში მრეწველობის ცენტრების გაფანტვას სტრატეგიული მნიშვნელობა ენიჭებოდა: ქვეყანა ყოველთვის ემზადებოდა ომისათვის. საქართველოშიც შენდებოდა „ინდუსტრიული გიგანტები“, მაგალითად, 1933 წელს გაიხსნა ზესტაფონის ფეროშენადნობთა კომბინატი, რომელიც ჭიათურის მანგანუმზე მუშაობდა. აქაც საპროექტო სამუშაო გერმანულმა კომპანიამ შეასრულა: ეს იყო „Siemens-Halske“. დანადგარებიც იმპორტული ჰქონდათ. ქარხნის პროდუქცია ტანკის ჯავშნის დამზადებას ემსახურებოდა. ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ იმას, რომ ქარხანა აბინძურებდა დიდ მიმდებარე ტერიტორიას.

თბილისში აშენდა რამდენიმე მანქანათმშენებელი ქარხანა. 1941 წელს ქ. ტაგანროგიდან და სევასტოპოლიდან ევაკუირებული საავიაციო ქარხნები თბილისში გადაიტანეს და იქ დაარსდა „31-ე ქარხანა“.

ომის შემდეგ ქუთაისში ააწყვეს გერმანიიდან ნადავლად წამოღებული სასოფლო-სამეურნეო ავტომანქანების უნიკალური ქარხანა. შემდგომში იქ წარმოებულ ავტომობილ „კოლხიდას“ ენაკეიმატმა ქუთაისელებმა „შინმოუსვლელი“ უწოდეს, იმდენად სწრაფად ფუჭდებოდა. საქმე ისაა, რომ მუშებად სულ „საბუდარელი ჭაბუკები“ ჩამოიყვანეს, რომელთაც თოხნა დაიფინყეს და ქარხანაში მუშაობა ვერ ისწავლეს: როდესაც ხრახნს უროთი ჩააჭედებ, ასე „გაკეთებული“ მანქანა ვერ იმუშავებს!

1959 წლამდე საბჭოთა კავშირში კოლმეურნეებს ქვეყნის შიდა სამოქალაქო პასპორტი არ ეძლეოდათ და სოფლის მცხოვრებს სხვაგან გასამგზავრებლად საგანგებო ნებართვა სჭირდებოდა. ეს იყო „ყმების მიწასთან მიბმის“ ნაირსახეობა, რაც კოლექტივიზაციის დროს, 1931 წელს, დაწესდა. სტალინის შემოღებული „ბატონყმობა“ ხრუშჩოვმა გააუქმა, რაც ადამიანის თავისუფლებისათვის კარგი იყო.

მთელ საბჭოეთში არსებული სურსათის დეფიციტი და ქვეყნის ჩაკეტილი საზღვრები აღმოჩნდა ის ფაქტორი, რომელმაც იმ დროს გაამდიდრა საქართველოს და სამხრეთის სხვა რესპუბლიკების სოფლის მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი. რსფსრ-ის, უკრაინის, ბელორუსიის უზარმაზარი ბაზარი ხელმისაწვდომი გახდა საქართველოს (აგრეთვე – აზერბაიჯანის, უზბეკეთის, სომხეთის და ა.შ.) კოლმეურნეთა საკარმიდამო ნაკვეთებზე წარმოებული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციისათვის.

უცხოური კონკურენციისაგან ეს ბაზარი დაცული იყო.

1960-იან-1980-იან წლებში უკიდევანო საბჭოეთის ნებისმიერ ადგილზე შეხვდებოდი ქართული მანდარინით, ლიმონით, დაფნით, ვაშლით, ბოსტნეულით, ნითელი ღვინით (ფალსიფიცირებულით!) მოვაჭრე ჩვენი რესპუბლიკის მკვიდრთ, არა მარტო ეთნიკურ ქართველებს.

იმ დროს სხვა რესპუბლიკებთან შედარებით საბჭოთა საქართველოში ცხო-

ერება საკმაოდ კომფორტული იყო. მოსახლეობის ნახევარზე მეტი სოფლად, კერძო სახლებში ცხოვრობდა, ჰქონდა საკარმიდამო ნაკვეთი და საკმაოდ ბევრს შეედლო „საექსპორტო“ – ჩრდილოეთში გასატანი – პროდუქციის შექმნა, რომლის ნაწილი იქმნებოდა საკოლმეურნეო მიწაზეც (რასაკვირველია, უკანონოდ, რაზეც ბევრგან თვალს ხუჭავდნენ). შეიძლება ითქვას, რომ სოფელი ქალაქსაც არჩენდა.

საქართველოს სოფელს არასოდეს უცხოვრია ისე კარგად, როგორც 1960-1980-იან წლებში. თითქმის ყველა კაპიტალური სახლი საქართველოს სოფლებში აშენებულია, ძირითადად, 1950-იანი წლების შემდეგ.

მკითხველისთვის მოულოდნელი შეიძლება იყოს ფაქტი, რომ 1980-იან წლებში „ყველაზე მდიდარი“ (იგულისხმება რაიონში შესული ფულადი შემოსავლები გადაანგარიშებული ერთ სულზე) იყო მაღალმთიანი და ხალხმცირე ყაზბეგის რაიონი: იქაურ კოლმეურნეობებსა და კერძო პირებს უამრავი ცხვარი ჰყავდათ, რომელიც ზამთარს ჩრდილოეთ კავკასიის საძოვრებზე ატარებდა. მეცხვარეობა კი ერთ-ერთი ყველაზე მომგებიანი დარგი იყო!

დასავლეთ საქართველოს სოფლის მოსახლეობის საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესებაზე არაპირდაპირ იმოქმედა მდ. ენგურზე 1961-1978 წლებში მიმდინარე იმ დროს მსოფლიოში უმაღლესი (272 მეტრი) თაღოვანი კაშხლის მქონე ენგურჰესის მშენებლობამ. ის ძალიან ჭიანურდებოდა ცემენტის მიწოდებაში შეფერხების გამო, რომლის დეფიციტი ხშირად ჩნდებოდა: ცემენტს იპარავდნენ! სამაგიეროდ, მიმდებარე სასოფლო რაიონები რკინა-ბეტონით აგებული კერძო სახლებით მოიფინა, რომელთაც ეთნოგრაფიულ ეგზოტიკად აქციეს ფაცხები და ოდეები.

იმის გამო, რომ კაშხალი საკუთრივ საქართველოში აშენდა, ხოლო ვარდნილ-ჰესები გალის რაიონში, რომელიც ამჟამად ოკუპირებული აფხაზეთის ტერიტორიაზეა, გამოუმუშავებული დენის საგრძნობ ნაწილს ამჟამად უფასოდ იღებს აფხაზეთი. მიუხედავად ამისა, ენგურჰესი დღემდე არის ენერგიის უმთავრესი მიმწოდებელი საქართველოსთვის.

ბევრად უკეთესი მდგომარეობა გვექნებოდა, რომ დამთავრებულიყო (დამოუკიდებლობის მიღებამდე, თუნდაც ნაწილობრივ) იმავე მდ. ენგურზე დაწყებული და თითქმის სანახევროდ აშენებული ხუდონჰესი. მისი დამთავრება ჩაშალეს ქართული „ეროვნული მოძრაობის“ აქტივისტებმა (იხ. თავი 3).

საბჭოთა კავშირი ფართო მოხმარების საქონლის ქრონიკული დეფიციტის პირობებში ცხოვრობდა. მოსახლეობის მოთხოვნილება იზრდებოდა, წარმოება კი, რომელიც გეგმური იყო, იჭედებოდა ბიუროკრატიულ ლაბირინთებში. დარგობრივ ინსტიტუტებს უნდა დაედგინათ, თუ რა სჭირდებათ საბჭოთა ადამიანებს, შეეთანხმებინათ პარტიულ ორგანოებში, „გოსპლანში“: ამაზე წლები მიდიოდა.

სამომხმარებლო საქონლის დეფიციტი შესანიშნავ პირობებს ქმნიდა სუკულანტისათვის. ერთი შეხედვით, სუკულანტი ჩვეულებრივი ვაჭარია: იაფად

ყიდულობს, ძვირად ყიდის. ვაჭარი რისკავს. მან უნდა მიიღოს მოგება, რაც მისი შრომისა და რისკის ანაზღაურებაა.

მაგრამ საბჭოთა ეპოქის სპეკულანტი პარაზიტობდა გეგმური ეკონომიკის პირობებში არსებულ დეფიციტზე. სახელმწიფო მაღაზიაში ან ქრთამის ფასად – სახელმწიფო სანაყობის მუშაკისაგან, ის ყიდულობდა საქონელს, ვთქვათ, მოდურ ტანსაცმელს, უცხოურ სუნამოს, ძალიან საჭირო და იშვიათ მედიკამენტებს. ამ საქონელს სპეკულანტი გაცილებით ძვირად ყიდდა სრულებით უკონკურენტო გარემოში.

საბჭოთა პერიოდში „ფულიან“ თანამდებობაზე დანიშვნა ხშირად იყო დაკავშირებული პროტექციასთან, ძმაბიჭობა-ნათლიმამობასთან. ახლა ამას ვიცნობთ უცხოური ტერმინით – „ნეპოტიზმი“, რაც იმაზეც მიგვითითებს, რომ ეს მხოლოდ საბჭოთა ფენომენი არ ყოფილა.

„ატაკატი“, რომლის ქართული ეკვივალენტი ვერ ვიპოვე და ვერც გამოვიგონე, ინგლისურად არის „kickback“, რაც გვიჩვენებს ინგლისურენოვან ქვეყნებშიც ამ უკანონო პრაქტიკის გავრცელებას.

ქრთამი არა მარტო მილიციისა და პროკურატურის, არამედ მაღალი რანგის პარტიულ მუშაკთანაც გაანათებდა გზას, თუკი მას ჯოჯოხეთის განათებაც შეეძლო! ქრთამი გახდა საჭირო ბევრ უმაღლეს სასწავლებელში მოსახვედრად, განსაკუთრებით სამედიცინო და იურიდიულ სპეციალობებზე.

მაღალი კვალიფიკაციის ექიმი, რომელსაც სახელმწიფო სამედიცინო დანესებულებაში (სხვა არც იყო!) დაბალი ხელფასი ჰქონდა, უფრო მაღალ ჰონორარს იმსახურებდა და მას კანონის გვერდის ავლით ხელზე იღებდა. ქრთამით დიპლომ-მიღებულ ახალგაზრდა იურისტს კი პროკურატურაში, სასამართლოში ან მილიციაში მუშაობის დანყება იზიდავდა, სადაც უკვე მას თვითონ უნდა აეღო ქრთამი!

კორუფციას გამოკვეთილი გეოგრაფიული განზომილება ჰქონდა. ის ძალაუფლების ცენტრებთან იყო დაკავშირებული და, უპირველესად, კონცენტრირებული იყო მოსკოვში, სადაც იღებდნენ ყველანაირ გადანყვეტილებას, მათ შორის მატერიალური და ფინანსური რესურსების განაწილების შესახებ. სასურველი გადანყვეტილების ლობირება, ჩვეულებრივ, ხდებოდა მოსკოვის რესტორნებში. შუა აზიისა და კავკასიის რესპუბლიკებიდან, სადაც კორუფცია ყვაოდა, წამოღებული თანხა (მათ შორის „ცეხავიკების“ მიერ) მოსკოველი ბიუროკრატების ჯიბეში გადადიოდა. კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა როგორც მოსკოვში, ისე რესპუბლიკებში გარეგნულად თავს დებდა კანონიერებისა და ნესრიგის დაცვაზე და თითქოს მკაცრად აკონტროლებდა ბიუროკრატიას, მაგრამ თვითონ იყო გასერილი კორუფციაში.

კორუფცია ყოველთვის ზევიდან მოდის და, ბოლოს და ბოლოს, მთელი საზოგადოების სხეულს გაუჯდება ხოლმე. მაღალი დონის („ელიტარული“) კორუფცია ბუნებრივად საჭიროებდა კავშირს ორგანიზებულ დანაშაულთან, როგორც იყო, მაგალითად, საზღვარგარეთ ოქროს გატანა, უცხოური ვალუტის იმ დროს

უკანონო შემოტანა, ნარკოტიკებით ვაჭრობა. ასეთ საქმეს ქურდული სამყარო ხალისით უერთდებოდა.

„კანონიერი ქურდები“ ლამის საბჭოთა ისტებლიშმენტის ნაწილად იქცნენ. საზოგადოებაში „ქურდული მენტალიტეტი“ ვრცელდებოდა. ბევრს გვახსოვს საბჭოთა სკოლებში და ქუჩაში გაბატონებული ქურდული ჟარგონი. მაშინდელი ახალგაზრდები ახლა მონიჭული ხალხია, მათი მენტალიტეტი კი ნაკლებად შეიცვალა. საზოგადოება სულ უფრო შემწყნარებელი ხდებოდა კორუფციის მიმართ. ეს კი შემამფოთებელი ტენდენციაა.

ამასობაში საბჭოთა კავშირი დაიშალა, კორუმპირებული სული კი გადმოჰყვა ყველა პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოს.

„გლასნოსტი“: ფინალი

მთელი საბჭოთა კავშირის ინტელექტუალური წრეები და ყველა, ვისაც ანალიზის უნარი ჰქონდა, უკვე 1987 წელს უნდა მიხვედრილიყო, რომ ახლოვდებოდა საბჭოთა კავშირის აღსასრული. მას შემდეგ, რაც სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბიუროს გენერალური მდივნის, *მიხაილ გორბაჩოვის* ინიციატივით ქვეყანაში დაიწყო ე.წ. საჯაროობის პოლიტიკის გატარება, უფრო ცნობილი რუსული ტერმინით „გლასნოსტი“ („гласность“), ხალხმა ენა ამოიღვა. შიშმა გაქრობა დაიწყო. ბევრი რამ, რასაც საიდუმლოდ ინახავდნენ, სააშკარაოზე გამოვიდა.

რუსული კომუნიზმი (ბოლშევიზმი) კი მთლიანად შიშსა და ტყუილზე იდგა. „გლასნოსტმა“ ბოლშევიზმი გვარიანად მოარყია.

საბჭოთა კავშირის ინტელექტუალურ წრეებში 1960-იანი წლებიდან მოყოლებული არსებობდა დისიდენტური მოძრაობა. საბჭოთა უშიშროების ორგანოები მას ებრძოდნენ, მაგრამ ისეთი მეთოდებით აღარ, როგორც სტალინის ხანაში: დაკავებული დისიდენტის, ანუ კომუნისტურ იდეოლოგიას დაპირისპირებული პირის, განაჩენი იყო პატიმრობა, ზოგჯერ – ფსიქიატრიული საავადმყოფო, დახვრეტა კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დისიდენტი მკვლელობას ჩაიდენდა, მაგალითად, თვითმფრინავის გატაცების მცდელობისას.

მოსკოვსა და ლენინგრადში ინტელიგენციის დისიდენტობას ძირითადად ანტიკომუნისტურ-ლიბერალური ხასიათი ჰქონდა. ეს ხალხი ფიქრობდა მთელი საბჭოთა კავშირის დემოკრატიულად გარდაქმნას, რაც, რასაკვირველია, ალუსრულებელ ოცნებას წარმოადგენდა. 1980-იან წლებში ასეთი დისიდენტი იყო, მაგალითად, „საბჭოთა წყალბადის ბომბის მამა“, სამგზის ლენინური პრემიის ლაურეატი, აკადემიკოსი ანდრეი სახაროვი.

ასეთ დისიდენტებთან ახლოს იდგნენ სიონისტებიც, თუმცა მათი ძირითადი მოთხოვნა იყო მოეხსნათ აკრძალვა ემიგრაციაზე. საჯაროდ ისინი ითხოვდნენ

რეპატრიაციის, ანუ ისრაელში წასვლის, ნებართვას. ბევრს კი დასავლეთში, უპირველესად, ამერიკაში წასვლა ენადა. საბოლოოდ, მათ შეავსეს კიდეც ნიუ-იორკის უბნების, ქუინზისა და სამხრეთ ბრუკლინის, ებრაული თემები!

„გლასნოსტმა“ ზედაპირზე ამოიტანა ერთაშორისი ურთიერთობების პრობლემები, რომლებიც მრავალეთნიკურ სახელმწიფოში უხვად დაგროვდა. 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში არარუსულ რესპუბლიკებში (მათ შორის – ავტონომიურებშიც) დაიწყო სხვადასხვა ტიპისა და დონის „ეროვნული მოძრაობები“: ხალხის მოთხოვნები, რომლებსაც ინტელექტუალური წრეები ახმოვანებდნენ, იმდენად დემოკრატიულ გარდაქმნებს არ ეხებოდა, რამდენადაც თავისუფლებას, რომელიც გაიგივებული იყო სახელმწიფო დამოუკიდებლობასთან.

ასეთ აზრებს, ფაქტობრივად, იზიარებდნენ რსფსრ-ის გარეთ არსებული მოკავშირე რესპუბლიკების კომუნისტური პარტიების წევრები, რომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა არ შესულა პარტიაში „კომუნისტების მშენებლობაში მონაწილეობის“ მიზნით.

სიტყვა „პარტიის“ ძირია ლათინური *partis*, რაც ნაწილს აღნიშნავს.

პოლიტიკურად პარტია ნიშნავს „ნაწილს“ იმ შემთხვევაში, თუ ქვეყანაში სხვა „პოლიტიკური ნაწილებიც“, ანუ „პარტიები“, არსებობს.

მაგრამ თუ „პარტია“ ქვეყანაში ერთადერთია, როგორც ეს იყო კომუნისტურ რუსეთში ან ნაცისტურ გერმანიაში და ასეა დღემდე ჩინეთში, კუბაში, ჩრდილოეთ კორეაში და სხვაგან, მაშინ ის და სახელმწიფო ერთმანეთთანაა შერწყმული. ასეთი „პარტიის“ წევრობა ნიშნავს იმ ხელოვნურად შექმნილ ელიტარულ ჯგუფთან შეერთებას, რომელიც ქვეყანას მართავს.

ერთადერთი პარტია და მის დაქვემდებარებაში მყოფი უშიშროების ორგანოები საბჭოთა სახელმწიფოს ერთიანობის ერთადერთი გარანტები იყვნენ.

მრავალეროვანი საბჭოთა კავშირის რომელიმე მცირე ერის წარმომადგენლის კომუნისტურ პარტიაში შესვლა შესაძლოა პირადი გამორჩენისათვისაც ხდებოდა (აღინიშნებოდა ფაქტები, როდესაც პარტიაში შესვლას ზოგიერთი ქრთამის მეშვეობით ახერხებდა), მაგრამ, ერთდროულად, აძლევდა საშუალებას პარტიის წევრს, განსაკუთრებით პარტიულ იერარქიაში მაღლა ასულს, თავისი ერისათვის რაღაც სასარგებლო გაეკეთებინა.

მაგალითად, 1990-იან წლებში დამოუკიდებელ სომხეთის რესპუბლიკაში ძეგლი დაუდგეს 1960-იან წლებში კომუნისტური პარტიის ცეკას პირველ მდივან პაკოზ ზარობიანს. მისი დიდი ძალისხმევის შედეგად 1965 წელს აღინიშნა „1915 წლის სომხების გენოციდის“ 50 წლისთავი, ხოლო 1967 წელს ერევნის გარეუბან ნინერნაკაბერდში გაიხსნა „გენოციდის მემორიალი“.

საბჭოთა პერიოდის აზერბაიჯანელი კომუნისტები – აზერბაიჯანისთვის იღვწოდნენ, აფხაზი კომუნისტები – აფხაზეთისთვის და ა.შ.

ქართველი კომუნისტების დიდი უმრავლესობაც, უმაღლესი ხელმძღვანე-

ლობის ჩათვლით, თუ საქმე საქმეზე მიდგებოდა, საქართველოს ინტერესების დაცვას „კომუნისტურ იდეალებზე“ მაღლა აყენებდა.

1980-იანების ბოლო წლებში *ეროვნულ-განმათავისუფლებელი* (შემოკლებით „ეროვნული“) მოძრაობა მოკავშირე რესპუბლიკებში სხვადასხვაგვარად ვლინდებოდა.

ბალტიის სამ რესპუბლიკაში ეროვნული მოძრაობა საერთო-სახალხო სოლიდარობის ფონზე ვითარდებოდა. ესტონელ, ლიეტუველ და ლატვიელ ერებს ახსოვდათ დაკარგული დამოუკიდებლობა, საბჭოეთის მიერ მათი ქვეყნების ანექსირება ჯერ 1940 წელს და, განმეორებით, 1944 წელს – გერმანული ოკუპაციის შემდეგ. ამ რესპუბლიკებში ჩამოყალიბდა „სახალხო ფრონტები“ (ადგილობრივ ენებზე Rahvarinne, Sajudis, Tautas Fronte), რომლებიც ერთმანეთის სოლიდარულიც იყვნენ, საკუთარი ხალხების მასობრივი მხარდაჭერითაც სარგებლობდნენ და, გარკვეული დოზით, თანამშრომლობდნენ შესაბამისი რესპუბლიკების კომუნისტურ პარტიებთანაც.

ზოგან კი *ეროვნული მოძრაობა* ადრეულ ეტაპზევე დაიშალა მრავალ დაპირისპირებულ განშტოებად, მაგალითად, საქართველოში (იხ. მე-3 თავი), უკრაინასა და მოლდოვაში. მოლდოველი ხალხის ნაწილი რუმინეთთან გაერთიანებას უჭერდა მხარს (მოლდავეური და რუმინული ენები პრაქტიკულად იდენტურია), ნაწილს დამოუკიდებლობა სურდა, სხვებს – არსებული ვითარების შენარჩუნება.

ბელორუსიაში, როგორც ყოველთვის, სიმშვიდე სუფევდა.

ამ ფონზე სომხეთი განსაკუთრებულ შემთხვევას წარმოადგენდა. მისი ძალიან შეკრული *ეროვნული მოძრაობა* თავიდან კრემლს კი არ უპირისპირდებოდა, არამედ მისგან ელოდა დახმარებას სომხური *ირედენტისტული იდეის* (იხ. სქოლიო 11) განხორციელებაში: ეს იყო აზერბაიჯანის შემადგენლობაში მყოფი, ძირითადად სომხებით დასახლებული მთიანი ყარაბაღის სომხეთთან შეერთება. სომხურ ეროვნულ მოძრაობას თავიდან „ყარაბაღი“ ერქვა კიდევ!

ცენტრალურ აზიასა და აზერბაიჯანში *ეროვნული მოძრაობა* თავიდან სუსტად იყო გამოხატული. იქაური პარტიული ელიტა, ბუნებრივია, საკუთარი ძალაუფლების შენარჩუნებას შეეცადა და ბევრგან წარმატებას მიაღწია.

ეს განსაკუთრებით ითქმის თურქმენეთზე, ყაზახეთსა და უზბეკეთზე, სადაც გორბაჩოვის მიერ გამორჩეულმა ადგილობრივი კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველმა მდივნებმა, „ჭეშმარიტმა კომუნისტებმა“ საფარმურად ნიაზოვმა (რომელმაც „თურქმენბაში“, ანუ „თურქმენთა თავი“ დაირქვა), ნურსულთან ნაზარბაევმა (რომელმაც „ელბასი“, ანუ „ერის თავი“ დაირქვა), ისლამ ქარიმოვმა (მეტსახელის გარეშე!) შესაბამისი ეროვნული დროშა აიტაცეს და მომდევნო 20-30 წელიწადს მართეს თავიანთი ქვეყნები, როგორც პრეზიდენტებმა, ფაქტობრივად კი – დიქტატორებმა.

ტაჯიკეთში რეგიონულმა კლანებმა სამოქალაქო ომი მოაწყვეს, ცეკას პირვე-

ლი მდივანი, ვინც პირველი პრეზიდენტი გახდა, მალევე დაამხეს და 1994 წლიდან ქვეყანას უცვლელ პრეზიდენტად მოევლინა *ემომალი რაჰმონოვი* (რაჰმონი), რომელიც 2023 წელსაც, უკვე სამი ათეული წელია, მართავს მას და მემკვიდრედ საკუთარ ვაჟიშვილს ამზადებს.

ცენტრალური აზიის კომუნისტურმა პარტიებმა სახელები შეიცვალეს და „დემოკრატიული“, „სახალხო“ ან მსგავსი რესპექტაბელური რამ დაირქვეს. ახალი მმართველი პარტიის წევრების ქცევა კი კომპარტიის წევრების ქცევისგან არ განსხვავდება: ისევ ისმის ოვაციაში გარდამავალი ტაში ყოფილი კომუნისტი, ახლა კი ეროვნული ლიდერის ყოველი გამოსვლისას!

დამოუკიდებელ აზერბაიჯანშიც პირველი პრეზიდენტი კომუნისტი ლიდერი გახდა. 1992 წლის გადატრიალების შემდეგ ის შეცვალა ადგილობრივი „სახალხო ფრონტის“ ხელმძღვანელმა. ძალიან მალე კი, 1993 წელს, მორიგმა სამხედრო გადატრიალებამ სათავეში მოიყვანა კომპარტიის ცეკას ყოფილი პირველი მდივანი *ჰეიდარ ალიევი*. მან შექმნა სახელისუფლებო პარტია „ახალი აზერბაიჯანი“ და დააარსა მემკვიდრეობითი საპრეზიდენტო რესპუბლიკა.

საქართველომ კი საკუთარ თავს ექსპერიმენტები მოუწყო: ჯერ ერთსულოვნად აირჩია „ანტიკომუნისტი ლიდერი“, მერე – ასევე ერთსულოვნად, „ყოფილი კომუნისტი ლიდერი“, შემდეგ – ისევ ერთსულოვნად, „ახალგაზრდა პროდასავლური ლიდერი“. ყველა ერთსულოვანი არჩევანი დიდი იმედგაცრუებით მთავრდებოდა.

თავი 3

დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი ათწლეულები: შიდა ვითარება და გეოპოლიტიკური ფონი

ქართული „ეროვნული მოძრაობის“ დაბადება

ქვეყნის თავისუფლების პატრიოტული იდეა საქართველოში ყოველთვის ცოცხლობდა, მას აჟღერებდნენ (ხშირად – ეზოპეს ენის გამოყენებით, ანუ შეფარვით) საბჭოთა პერიოდის პოეტები და ის ხმამაღლა ჭეჭდა ქართულ სადღეგრძელოებშიც. მაგრამ ლიად დისიდენტობას საბჭოთა პერიოდში ბევრი ვერ ბედავდა.

სიმამაცით გამორჩეული დისიდენტი თითზე იყო ჩამოსათვლელი, მათ შორის იყვნენ მერაბ კოსტავა და ზვიად გამსახურდია. 1977 წელს სხვა დისიდენტებთან ერთად მათაც პატიმრობა მიუსაჯეს. მერაბ კოსტავამ სასჯელი, 10 წელი, სრულად მოიხადა.

გამსახურდია კი საბჭოთა რეჟიმმა გატეხა: 1978 წელს მან ტელევიზიით საჯაროდ მოინანია ცოდვა და თავისი ყოფილი კოლეგები ამხილა, მათ შორის მოსკოველებიც, რამაც დისიდენტებს შორის სახელი გაუტეხა. 1979 წელს ის თბილისში დაბრუნდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან, სადაც ხანმოკლე დროით გადაასახლეს და იქ სასოფლო ბიბლიოთეკის გამგედ მუშაობდა.

„გლასნოსტის“ ხანაში, 1987-1988 წლებში, თბილისში ჩამოყალიბდა მრავალი პატრიოტული პარტია (ზოგი მათგანი, როგორც ამტკიცებდნენ, აღორძინდა). ჩვეულებრივ, პარტია ერთი ლიდერის ირგვლივ იქმნებოდა, რომელსაც სჯეროდა, რომ სწორედ მას ძალუძს წაიყვანოს ქვეყანა დამოუკიდებლობისაკენ.

„ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია“, „საქართველოს დამოუკიდებლობის პარტია“, „ილია ჭავჭავაძის საზოგადოება“ (რომელსაც გამოეყო „სრულიად საქართველოს წმინდა ილია მართლის საზოგადოება“), „სახალხო ფრონტი“ (სახელი მან ბალტიის რესპუბლიკების მაგალითზე აიღო, მაგრამ რიგითი პარტიის დონეს ვერ გასცდა), „საქართველოს პელსინკის კავშირი“, „მწვანეთა პარტია“, „მონარ-

ქისტები", „ტრადიციონალისტები“ და მრავალი სხვა ერთმანეთს ეჯიბრებოდა ქვეყნისა და ერის მეთაურობის კეთილშობილურ საქმეში.

1987 წელს პატიმრობიდან დაბრუნდა მერაბ კოსტაეა, მაგრამ მისი ავტორიტეტიც არ აღმოჩნდა საკმარისი ყველა პატრიოტული პარტიის ერთ მუშტად შესაკრავად. 1989 წლის 13 ოქტომბერს მერაბ კოსტაეა და ზურაბ ჭავჭავაძე ავტოავარიში მოყვნენ: კოსტაეა იქვე დაიღუპა, ჭავჭავაძე – ორი თვის შემდეგ საავადმყოფოში გარდაიცვალა, საკმაოდ ბუნდოვან ვითარებაში. ბევრის აზრით, ქარბმატული, ლიბერალურად განწყობილი ზურაბ ჭავჭავაძე საკმაოდ კარგად ესადაგებოდა ეროვნული ლიდერის როლს. მისი და კოსტაეას გარდაცვალების შემდეგ კი ასეთი ლიდერის პოზიციაზე ზეიად გამსახურდიას სერიოზული მეტოქე არ გამოუჩნდა, თუმცა ხმაურიანი ოპონენტები ჰყავდა.

თავიდან ქართული „ეროვნული მოძრაობის“ განშტოებები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ეკოლოგიის სფეროში: ებრძოდნენ ტრანსკავკასიური რკინიგზის მშენებლობას, ზემოხსენებულ „ხუდონპესს“.

ეკოლოგიის სფეროში ისინი უნიკალურნი არ იყვნენ: მეზობელი სომხეთის „მწვანე“ პატრიოტებმა მიაღწიეს იმას, რომ გააჩერეს მენამორის ატომური ელექტროსადგური (აეს-ი), რასაც ჯერ მოჰყვა სევანის ტბიდან გამომდინარე პრაზდანის დაკონსერვებული პესების ამუშავება, ტბის დონის კატასტროფული დაცემა, მერე კი პესების გაჩერებაც. სომხეთი სრულ წყვდიადში ჩაეფლო იქამდე, სანამ აეს-ი ისევ ამუშავდებოდა.

რაც შეეხება საქართველოში, მდინარე ენგურზე ასაშენებელ „ხუდონპესს“, როგორც 2021 წელს დაწერა ერთმა ამჟამინდელმა პოლიტიკოსმა:

„გარკვეულწილად აღიარებაც გამომდის, მაგრამ ერთ-ერთი აქტივისტი ვიყავი „ხუდონპესის“ წინააღმდეგ ბრძოლისა. ყველაზე ნაკლებად არის ცნობილი ამ საქმეში გამსახურდიას როლი, მაგრამ ზეიად გამსახურდიამ მთხოვა, აესულისავე მასთან. ავედი კოლხურ კოშკში და იქ ითქვა, რომ ჩვენ უნდა გავაჩეროთ „ხუდონპესი“, რადგან ეს რალაც იმპერიული გეგმააო. შემდეგ შევხვდი ზურაბ ჟვანიას... [რომელიც] „მწვანეთა მოძრაობის ჩამოყალიბებას იწყებდა და აქედან ჩაერთო...“

თავიდან იყო კამათი მეცნიერებთან, სადაც, გულწრფელად გეტყვით, ყველა შეხვედრაზე თავზე გვაშობდნენ ყველაფერს – კილოვატები, ვატები და არაფერი გვექონდა საპასუხო. მაგრამ მერე, როცა ეს გადავიდა აქციებში, შიმშილობებში, გზის გადაკეტვაში, ელარაფერს გვიშვრებოდნენ და საბოლოოდ მოხდა ისე, რომ „ხუდონპესი“ გაჩერდა [სუბარი, 2021].

კარგია, რომ 32-33 წლის შემდეგ გავიგეთ სიმართლე. მაღლობა აღიარებისათვის! დავრწმუნდით, რომ „გულანთებული ახალგაზრდები“ ყოველთვის მონახავენ საშუალებას, ზიანი მიაყენონ ქვეყანას!

როდის გავიგებთ სიმართლეს, მაგალითად, ე. წ. „რიონის ხეობის მცველებისა“, მათი დამქაშებისა და დამკვეთების შესახებ? ისინი ხომ ისევე, როგორც „ეროვნული მოძრაობა“, არ აძლევენ საშუალებას საქართველოს, მიაღწიოს ენერგეტიკულ დამოუკიდებლობას?

1989 წლის 4 აპრილიდან თბილისის ცენტრში მიმდინარეობდა უწყვეტი მიტინგი, სადაც არსებული კომუნისტური ხელისუფლებისგან მოითხოვდნენ მკაცრი ზომების მიღებას აფხაზეთში დაწყებული იქაური „ეროვნული მოძრაობის“ წინააღმდეგ: ეთნიკური აფხაზები ავტონომიური რესპუბლიკის საქართველოდან გამოყოფისა და რსფსრ-თან მისი შეერთების მოთხოვნას აყენებდნენ. იქ უკვე იყო ეთნიკურ ნიადაგზე დაპირისპირების ფაქტებიც.

6 აპრილიდან თბილისის მიტინგის მონაწილეები აფხაზეთის საკითხიდან გადაერთნენ საქართველოს დამოუკიდებლობის მოთხოვნაზე. ნაწილმა უკვედო შიმშილობა გამოაცხადა.

მიტინგის დასაშლელად 9 აპრილის ღამეს გამოიყენეს საბჭოთა არმიის შენაერთები, რაც მოსკოვიდან მიღებული ნებართვის გარეშე ვერ მოხდებოდა. ოპერაციას დიდი მსხვერპლი მოჰყვა: დაიღუპა 21 ადამიანი (მათგან 18 ქალი) და დაშავდა 427.

დაღუპულები ეროვნულ გმირებად იქცნენ: მათ სიცოცხლე შესწირეს ქვეყნის თავისუფლებას!

9 აპრილის ტრაგედია წყალგამყოფი გახდა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. იმ დღის შემდეგ, საქართველოს დამოუკიდებლობის მომხრე გახდა თითქმის ყველა ქართველი. ტრაგედიამ ერთი ხანობა გააერთიანა მთელი ნაცია, თუმცა „ეროვნული მოძრაობის“ ლიდერები – ვერა.

ერთდროულად, „9 აპრილმა“ იმოქმედა კრემლზეც, რომელიც ამის შემდეგ ერიდებოდა ანალოგიურ ქმედებას საბჭოთა რესპუბლიკებშიც და ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ევროპაშიც, სადაც „კომუნისტური ბლოკი“ ელვის სისწრაფით იშლებოდა. მართალია, 1990 წელს ბაქოში საბჭოთა არმიამ ისევ გამოიყენა იარაღი, მაგრამ იქ საბაბად ჰქონდათ ეთნოსთაშორისი სისხლიანი შეტაკება.

„9 აპრილის“ შედეგი აღმოჩნდა საქართველოს კომუნისტური პარტიის ავტორიტეტის მკვეთრი დაცემა. მისი პირველი მდივანი, ჯუმბერ პატიაშვილი იძულებული გახდა, თანამდებობიდან გადამდგარიყო.

საქართველო დამოუკიდებლობის გზაზე

თავისი არსებობის ბოლო ორი წლის განმავლობაში, 1989-1990 წლებში, საბჭოთა საქართველო, ისევე, როგორც სხვა რესპუბლიკები, საშინაო საქმეებში სულ უფრო დამოუკიდებელი ხდებოდა:

- 1990 წელს უმაღლესი საბჭოს პირველი მრავალპარტიული არჩევნები ჩატარდა საბჭოთა საქართველოს წიაღში: საარჩევნო სისტემას იხილავდა და ამტკიცებდა საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭო.
- 1990 წლის ოქტომბრის არჩევნების შემდეგ 1978 წლის საქართველოს

სსრ კონსტიტუცია კი არ გაუქმდა, არამედ მასში შევიდა ცვლილებები და შესწორებები.

- ამ არჩევნების შედეგად 1990 წლის ოქტომბერში გამოცხადებული „საქართველოს რესპუბლიკა“ გამოდიოდა „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის“ სამართალმემკვიდრის როლში.

უნდა ითქვას, რომ „ეროვნული მოძრაობის“ ლიდერების ერთი ნაწილი წინააღმდეგი იყო, მათი აზრით, „საბჭოთა არჩევნებში“ მიეღოთ მონაწილეობა. ამის ნაცვლად მათ ჩაატარეს ალტერნატიული „ეროვნული კონგრესის“ არჩევნები, რომლის ლეგიტიმურობაზე საუბარი ძნელია.

უმაღლესი საბჭოს არჩევნებში პირველ ადგილზე გავიდა ბლოკი „მრგვალი მაგიდა-თავისუფალი საქართველო“, რომელსაც ზვიად გამსახურდია ედგა სათავეში. ბლოკმა 155 მანდატი მოიპოვა 250-დეპუტატიან უზენაეს საბჭოში (ასე შეიცვალა უმაღლესი საბჭოს სახელი: სხვა ენებზე თარგმნისას ეს ქართული ნიუანსი საერთოდ არ ჩანს).

იქამდე მმართველი საქართველოს კომუნისტური პარტია მეორე ადგილზე გავიდა: მან სულ 64 დეპუტატი გაიყვანა. პარტიამ არ გამოიყენა „ადმინისტრაციული რესურსი“, რომელსაც ხალხით იყენებდა საქართველოს ყველა მომდევნო ხელისუფლება, და ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნა, რომ ლამის ნებაყოფლობით დათმო პირველობა.

შეთქმულების თეორიის მომხრე „ანტი-ზვიადისტები“ ამტკიცებდნენ, რომ საქართველოს კომპარტიის ქცევა კრემლის მანევრი იყო: მისი დავალებით კომპარტია წაგებობანას თამაშობდა, რადგან გამსახურდია სუკ-ის აგენტი იყო.

არ ვიცი! გამსახურდიას ადრე რომც ჰქონოდა ურთიერთობა საბჭოთა უშიშროებასთან, 1990 წელს მის დავალებას არ ასრულებდა: ამის დამალვა ძნელი იქნებოდა. სხვა საქმეა, რომ გამოზრდილი სპეცსამსახურებს ისე შეეძლოთ მისი სისუსტეების გამოყენება, რომ ის ვერც მიხვდრილიყო, ვის ნისქეილზე ასხამდა წყალს თავისი მოქმედებით.

გამსახურდია საქართველოს პატრიოტი იყო. მისი საარჩევნო ბლოკიც პატრიოტებით იყო დაკომპლექტებული. არჩევნებში მონაწილე სხვა პარტიებისა და ბლოკების, მათ შორის კომუნისტური პარტიის, საარჩევნო სიებშიც თითქმის არ მეგულება ადამიანი, პატრიოტი რომ არ ყოფილიყო.

მაგრამ პატრიოტობა პროფესია არ არის და ის არც კომპეტენტურობას ნიშნავს. ამიტომაც საქართველომ მიიღო არაპროფესიონალი და არაკომპეტენტური პატრიოტებით დაკომპლექტებული ხელისუფლება.

ფაქტია, რომ კრემლმა არ გაუწია სერიოზული წინააღმდეგობა საქართველოში დემოკრატიული არჩევნების ჩატარებას.

რატომ?

1990 წელს არსებულ ძალიან დაძაბულ ვითარებაში, როდესაც ევროპაში უკვე

იშლებოდა „სოციალისტური ბანაკი“, ერთიანდებოდა ორი გერმანია, დაწყებული იყო ომი საბჭოთა სომხეთსა და საბჭოთა აზერბაიჯანს შორის, კრემლს, როგორც ჩანს, ერჩივნა საერთოდ არ ჩარეულიყო საქართველოს საარჩევნო პროცესში საყარადოდ შემდეგი მოსაზრებებით:

- თუ საქართველოს საპარლამენტო არჩევნებში გაიმარჯვებდნენ არაკომუნისტური ძალები, მათ მოქმედების ორი ვარიანტი ექნებოდათ (ერთნაირი საბოლოო შედეგით) – ან დაყრდნობა ძველ კადრებზე და პრაგმატული კავშირი მოსკოვთან, ან უპასუხისმგებლო მოქმედებით რესპუბლიკის ისეთ მდგომარეობამდე მიყვანა, რომ ის ისევ მოსკოვთან მისულიყო დახმარების თხოვნით;
- საქართველოს კომპარტიის ძალიან სათუო გამარჯვების შემთხვევაში კრემლისათვის მასთან გარიგებაც არ იქნებოდა მარტივი, რადგან კომპარტია ეროვნული ძალის იმიჯის განმტკიცებაზე ფიქრობდა, მის საარჩევნო სიაში დიდად პატივცემული მეცნიერები და ხელოვნები იყვნენ; მისი საარჩევნო პროგრამაც საქართველოს დამოუკიდებლობის მიღწევას ისახავდა მიზნად. ამ პარტიაზე დიდი იმედის დამყარება კრემლს არ უღირდა;
- კრემლისათვის უარეს შემთხვევაში არსებობდა საქართველოზე მისივე ეთნიკური ავტონომიების მეშვეობით ზემოქმედების საშუალება, ხოლო სულ უკიდურეს შემთხვევაში – საბჭოთა არმია!

ყველა ზემოთხსენებული მოსაზრება იმუშავებდა საბჭოთა კავშირის შენარჩუნების შემთხვევაში. საპირისპირო განვითარების შესაძლებლობას 1990 წელს, როგორც ჩანს, კრემლში არც განიხილავდნენ.

ერთი წლის შემდეგ კი სწორედ საპირისპირო რამ მოხდა!

„მესამე რესპუბლიკის“ საშინაო და საგარეო პოლიტიკა

დღემდე არსებობს საქართველოს „მესამე რესპუბლიკის“¹³, იმავე „გამსახურდიას ეპოქის“, პოლიტიკური შეფასება, რომელიც მერყეობს ორ უკიდურესობას – ძალიან კარგსა და ძალიან ცუდს – შორის.

ზვიადისტები იმ ეპოქას შენატრიან: მათ დეტალები არც ახსოვთ და არც აინტერესებთ.

კრიტიკული მსჯელობა კი შეფასების უფრო ნეგატიურისაკენ გადახრას იწვევს.

¹³ თუ „პირველ რესპუბლიკად“ მივიჩნევთ 1918-1921 წლებში არსებულს, „მეორედ“ კი 1921-1990 წწ. საქართველოს სსრ-ს (ის ნამდვილად იყო „რესპუბლიკა“, თუნდაც მკვეთრად შეზღუდული სუვერენიტეტით), მაშინ 1990 წლის ოქტომბრის ბოლოს „მეორე (საბჭოთა) რესპუბლიკა“ შეცვალა „მესამე რესპუბლიკამ“, რომელმაც ნახევარი წლის შემდეგ გამოაცხადა დამოუკიდებლობა [ამ საკითხზე მსჯელობისათვის იხ. გაჩეჩილაძე, 2017, 441-446].

რა თქმა უნდა, იმ ეპოქაში იყო პოზიტიური მოვლენებიც, რომელთაგან აღნიშვნის ღირსია ის, რომ 1991 წლის 31 მარტს ჩატარდა რეფერენდუმი საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის საკითხზე და მას საერთო-სახალხო მხარდაჭერა ხვდა წილად.

კონსტიტუციასთან დაკავშირებით გამსახურდია, თავიდან მაინც, იურიდიულად მოქნილად იქცეოდა: 1978 წლის საქართველოს სსრ-ის კონსტიტუცია კი არ გააუქმა, არამედ მისი შეესება-შესწორება დაიწყო. ამის გამო „მესამე რესპუბლიკა“ საბჭოთა საქართველოს სამართალმემკვიდრე გამოდიოდა და მისი სუვერენიტეტი ავტონომიურ ერთეულებზე სამართლებრივად გამაგრებული იყო. „მრგვალი მაგიდის“ ხელისუფლება, როდესაც ეს თავისთვის ხელსაყრელად მიაჩნდა, აპელირებას ახდენდა ხოლმე იმ დროს მოქმედ საბჭოთა კავშირის კონსტიტუციაზე, რითაც ლეგიტიმაციას ანიჭებდა თავისი ქმედებებს.

დადებითად უნდა შეფასდეს 1991 წლის 9 აპრილს მიღებული აქტი „საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის“ შესახებ. მართალია, ამ, უფრო სიმბოლურ, დეკლარაციას ქვეყნის საერთაშორისო აღიარება დაუყოვნებლივ ვერ მოჰყვებოდა (იხ. ჩანართი 3.1).

იგივე შედეგი ჰქონდა, მაგალითად, ერთი წლით ადრე, 1990 წელს, ვილნიუსში მიღებული „ლიეტუვის დამოუკიდებლობის აღდგენის“ აქტს. 1990 წელს სომხეთის სსრ უმაღლესმა საბჭომაც მიიღო დამოუკიდებლობის აქტი და რესპუბლიკური კანონები საკავშიროზე მაღლა დააყენა. ორივეგან დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარებისათვის დაცდას წელიწად-ნახევარი დასჭირდა, საბჭოთა კავშირის ოფიციალურ დამლაშდე.

გულუბრყვილობა იყო იმის მოლოდინი, რომ რომელიმე მოკავშირე რესპუბლიკის მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადებას საერთაშორისო საზოგადოება დაუყოვნებლივ დაეთანხმებოდა.

ჩანართი 3.1

ახალი სახელმწიფოს აღიარების შესახებ

საერთაშორისო სამართლის კონსტიტუციური თეორიის თანახმად ახლად წარმოქმნილი სახელმწიფო მხოლოდ მაშინ ხდება საერთაშორისო სამართლის სუბიექტი, როდესაც მას აღიარებენ სხვა სახელმწიფოები [ალექსიძე, 1995].

საქართველოს რესპუბლიკა 1991 წლის აპრილიდან დეკემბრამდე, ანუ საბჭოთა კავშირის ფორმალურ დაშლამდე, საერთაშორისო არენაზე არ უცნიათ, თუ არ ჩავთვლით იმავე წლის აგვისტოს ბოლოს ასევე საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მყოფი სომხეთის, აზერბაიჯანისა და მოლდოვის (ისინი თვითონაც არ იყვნენ საერთაშორისო სამართლის სუბიექტები) და, აგრეთვე, რუმინეთის მიერ საქართველოს რესპუბლიკის აღიარებას: რუმინეთმა ეს გააკეთა, რადგან პარალელურად ცნობდა ენობრივად მონათესავე მოლდოვის დამოუკიდებლობასაც.

1991 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში აზერბაიჯანის, საქართველოს და სომხეთის დამოუკიდებლობა ცნო თურქეთმა.

არცერთი საბჭოთა რესპუბლიკა 1990-1991 წლის განმავლობაში არ მიუღიათ არცერთ საერთაშორისო ორგანიზაციაში.

გამონაკლისი იყო ის, რომ 1991 წლის სექტემბერში მოსკოვმა აღიარა 1940 წელს სტალინის მიერ უკანონოდ ანექსირებული ბალტიის სამი ქვეყნის გასვლა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობიდან, რომლებიც გაეროს წევრები გახდნენ. დანარჩენი ყოფილი საბჭოთა მოკავშირე რესპუბლიკების დამოუკიდებლობის ცნობის მიზეზი გახდა საბჭოთა კავშირის ოფიციალური გაუქმება 1991 წლის 25 დეკემბერს.

საერთაშორისო დონეზე გამოიყენეს კონსტიტუციური თეორია.

საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის იურიდიული საბუთი არის ის, რომ მსოფლიომ ის აღიარა საქართველოს სსრ-ის საზღვრებში.

საერთაშორისო სამართალში არსებობს დეკლარაციული თეორიაც, რომლის თანახმადაც ახლად შექმნილი (თვითგამოცხადებული) სახელმწიფო ავტომატურად იქცევა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტად, მას აქვს უფლება გამოვიდეს საერთაშორისო ასპარეზზე.

მაგრამ პრაქტიკულად ეს ძნელად ხორციელდება. მაგალითად, თვითგამოცხადებული ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქული რესპუბლიკა მსოფლიოში მხოლოდ თურქეთმა ცნო, ევროპული კავშირი კი მას არ ცნობს და თავის წევრად კვიპროსის რესპუბლიკა მიიღო, რომელიც მხოლოდ კუნძულ კვიპროსის სამხრეთ ნაწილში ახორციელებს იურისდიქციას.

თუკი წამყვანი ქვეყნები და გაერო დეკლარაციულ თეორიას დაეყრდნობოდა, მაშინ უამრავ ახალ სახელმწიფოსთან ექნებოდათ საქმე, მათ შორის ჩეჩნეთთან, თათრეთთან, დნესტრისპირეთთან, აფხაზეთთან, მთიან ყარაბაღთან, სამხრეთ ოსეთთან, გაგაუზიასთან და ა.შ., რომლებიც ასევე აცხადებდნენ დამოუკიდებლობას.

საგარეო-პოლიტიკური თვალსაზრისით, დადებითი მოვლენა იყო საქართველოს მხრიდან რუსეთის ფედერაციასთან ნორმალური ურთიერთობის დამყარების მცდელობა. მაგრამ პრეზიდენტ ელცინთან ურთიერთობა თვით გამსახურდია ჩაშალა, როდესაც პირდაპირი ურთიერთობა დაამყარა რუსეთის ერთ-ერთ ავტონომიურ ერთეულთან, თათრეთთან, რომელიც იმ პერიოდში რუსეთისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობდა.

საქართველოს „მესამე რესპუბლიკასთან“ დაკავშირებით უფრო ხშირად გვახსენდება მეცდომები, რომლებიც ყველა ახალწარმოქმნილმა სახელმწიფომ შეიძლება დაუშვას. საქართველოს პრობლემების საგრძნობი ნაწილი კი მისივე ხელისუფლებამ შექმნა, ან არასწორი რეაქციით დაამძიმა გარედან თავსმოხვეული პრობლემები.

მმართველობა. საქართველოს რესპუბლიკა თავიდან საპარლამენტო იყო: ის იმართებოდა უზენაესი საბჭოს (პარლამენტის) მიერ. 1991 წლის 9 აპრილს კი

უზენაესმა საბჭომ თავის მორიგ სხდომაზე კონსტიტუციაში საზოგადოებისათვის მოულოდნელი ცვლილება შეიტანა – შემოიღო პრეზიდენტის პოსტი. 14 აპრილის სხდომაზე უზენაესმა საბჭომ საკუთარი თავმჯდომარე ზვიად გამსახურდია ულტერნატივოდ, ღია კენჭისყრით აირჩია რესპუბლიკის პრეზიდენტად. ლოგიკური იქნებოდა, რომ ის პრეზიდენტის მოვალეობის შემსრულებლად აერჩიათ, რადგან იმავე სხდომაზე გადაწყდა საყოველთაო საპრეზიდენტო არჩევნების ჩატარება ექვსი კვირის შემდეგ. გამსახურდია არ ჩაება სხვა კანდიდატებთან წინასაარჩევნო დისკუსიაში იმ მოტივით, რომ ის „უკვე პრეზიდენტია, სხვები კი პრეზიდენტობის მაძიებლები არიან“.

26 მაისს ჩატარებულ საპრეზიდენტო არჩევნებზე გამსახურდიამ ხმების 86% მიიღო. ასე გამოცხადდა: დამკვირვებლები არჩევნებს არ დასწრებიან; წინასაარჩევნო პერიოდში უზენაესი საბჭო გამსახურდიას სასარგებლოდ ცვლიდა არჩევნების პირობებს. ეს იგივეა, რაც ბიჭების ფეხბურთის დროს ერთი გუნდის მიერ თამაშის წესების ცალმხრივად შეცვლა!

ასეა თუ ისე, გამსახურდია ყველა შემთხვევაში მოიგებდა არჩევნებს, რადგან სუსტი კონკურენტები ჰყავდა.

დიდმა მხარდაჭერამ ცუდი სამსახური გაუწია გამარჯვებულს, რადგან მას შეექმნა ილუზია, თითქმის შესაძლებელია ქვეყნის ერთპიროვნულად მართვა. არაფერი აბალანსებდა პრეზიდენტის ლამის აბსოლუტურ ძალაუფლებას.

ქვეყანაში არ არსებობდა დემოკრატიული ინსტიტუტები: ისინი საბჭოთა პერიოდში არც შექმნილა. საქართველოს სსრ, ისევე, როგორც ყველა სხვა საბჭოთა რესპუბლიკა, იმართებოდა ერთადერთი პარტიის მიერ. ერთპიროვნულ მმართველობას ხალხი მიეჩნია: თუ მას რაიმე არ მოსწონდა, მისი დრტიკინვა გამოიხატებოდა სიტყვებით „ქვეყანას პატრონი არა ჰყავს!“ ეს მონური ფსიქოლოგია დღემდე აღმოფხვრილი არაა. „ქვეყნის პატრონი“ ერთი კაცი უნდა ყოფილიყო: საქართველოს კომპარტიის ცეკას პირველი მდივანი ხომ „ერის მამა“ იყო? ავტორიტარულმა ზნოვნებამ შექმნა წარმოსახვითი კვარცხლბეკი ასეთი „ერის მამისათვის“. გამსახურდიამ მეგვიდრეობით მიიღო „ერის მამობა“ და ხალხის ცნობიერებაში ავიდა იმ კვარცხლბეკზე, რომელიც მას სათუთად დაუცალეს კომუნისტებმა¹⁴.

რეგიონული მართვის მიზნით ქვეყანაში შემოიღეს პრეფექტების ინსტიტუტი. გამსახურდიამ ერთ კვირაში სასწრაფოდ დანიშნა პრეფექტები თითქმის ყველა რაიონში.

ბევრი პრეფექტი დაუყოვნებლივ ჩაეფლო კორუფციაში: რაიკომის პირველი მდივნის ადგილი დაიკავა! გამსახურდიას უხდებოდა ასეთი პრეფექტების გამოცვლა, რითაც პირად მტრებს იმრავლებდა. მინისტრებად შემთხვევითი ფიგურების წამოტივტივება საზოგადოების საგრძნობი ნაწილის გაღიზიანებას იწვევდა:

14 იმ პერიოდის მიმოხილვისათვის იხ. [Гачечиладзе, 1992; გაჩეილაძე, 2011, 280-328].

მაგალითად, 1991 წლის შემოდგომაზე გამსახურდიამ საგარეო საქმეთა მინისტრად დანიშნა ვინმე ომანიძე, რომელიც იქამდე ცნობილი იყო, როგორც სპეკულანტი. მთავრობის პოლიტიკას ერთადერთი სახელმწიფო ტელევიზიის მეშვეობით სახელს უტეხდა მოსახლეობის მიერ ირონიულად აღქმული პირი, გვარად პეტრიაშვილი, რომელმაც ხელისუფლების „იდეოლოგიური უზრუნველყოფა“ იკისრა.

თუ გამსახურდია ვერ იღებდა ერთპიროვნულ გადაწყვეტილებას, ეს იმის გამო ხდებოდა, რომ ოჯახის წევრები, კერძოდ, ცოლი და ცოლისდა, მეტისმეტად დიდ გავლენას ახდენდნენ მასზე. დიდი მსჯელობის შემდეგ მიღებული გადაწყვეტილება მას შეეძლო მყისვე შეეცვალა კაბინეტში შესული რომელიმე პირის ზეგავლენით.

საზოგადოების შედარებით უკეთ გათვითცნობიერებულ ნაწილში მმართველმა გუნდმა ძალიან სწრაფად დაკარგა პატივისცემა.

ეკონომიკის სფეროში ახალმა მთავრობამ ვერ მოასწრო რაიმე სერიოზული ნაქვალევის დატოვება. საერთოდ, „ეროვნულ მოძრაობაში“ ჩართულ ყველა პარტიას ჰქონდა ძალიან ბუნდოვანი წარმოდგენა თუ როგორ ხედავდა დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკის განვითარებას. ხალხის მასას კი საერთოდ არ ესმოდა, რა ეკონომიკური უფსკრულისკენ მიექანებოდა ქვეყანა. ზოგს გულუბრყვილოდ სჯეროდა, თითქოს „საქართველოს მხოლოდ ბორჯომის წყალი არჩენს“.

მთელი 1991 წლის განმავლობაში საქართველოს რესპუბლიკა საბჭოთა კავშირის ბიუჯეტის ხარჯზე აგრძელებდა ცხოვრებას: მმართველობის ორგანოები, მილიცია, პენსიები და სხვ. მოსკოვიდან ფინანსდებოდა, საბჭოთა მანეთი კი სწრაფად უფასურდებოდა.

ამავე დროს, სამომხმარებლო და სასურსათო პროდუქციით დატვირთულ მატარებლებს ბრბო ძარცვავდა. შინაზნარდი პატრიოტები ეკონომიკურ პრობლემებს ამძაფრებდნენ. მაგალითად, სამტრედიის რაიონის „მრგვალმაგიდელმა“ პრეფექტმა ძიძიგურმა ამიერკავკასიის რკინიგზა გადაკეტა: „რუსეთს მოუწუწვეთ ეკონომიკური ბლოკადა“! სინამდვილეში, ამით დიდად დაზარალდნენ საქართველო და სომხეთი.

ძნელი სათქმელია, რას გააკეთებდა „მრგვალმაგიდელთა“ მთავრობა 1992 და მომდევნო წლებში ქვეყნის სათავეში რომ დარჩენილიყო, მაგრამ ეკონომიკურ კოლაფსს ის ვერ ასცდებოდა, როგორც ვერ ასცდა მას მთელი პოსტსაბჭოთა სივრცე.

იმისათვის, რომ შესუსტებულიყო იმპერიის ხერხი, გამოეყენებინა ტრადიციული მეთოდი „გათიშე და იბატონე“, ისეთ მრავალეთნიკურ სახელმწიფოში, როგორადაც საქართველო ჩამოყალიბდა, საჭირო იყო ძალიან მოზომილი, ფრთხილი პოლიტიკის გატარება ეთნიკურ უმცირესობებთან მიმართებით.

საქართველოს პრეზიდენტმა ერთ ინტერვიუში უცხოელ ჟურნალისტს განუცხადა: „ოსები ეელური ხალხია“.

ერემლის პროპაგანდისტულმა მანქანამ იზრუნა ამ გამონათქვამის საერთაშორისო დონეზე ტირაჟირებისათვის და მსოფლიო საზოგადოებისათვის მის მისაღებად „საქართველოს ლიდერის ქსენოფობიად“.

მკვეთრ ანტაგონიზმს იწვევდა სიტყვები „საქართველო ქართველებისათვის!“ რასაც გამსახურდიას მიანერენ ხოლმე, თუმცა თავიდან ეს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამაში ეწერა.

გამონათქვამი, რომ „ეროვნული უმცირესობები საქართველოში სტუმრები არიან“, ნამდვილად ეკუთვნის ზვიად გამსახურდიას. პოლიტიკოსს, რომელსაც პრეტენზია ჰქონდა, რომ სახელმწიფო შეეყვანა საერთაშორისო თანამეგობრობის შემადგენლობაში, ასეთი რამ არ უნდა ეთქვა: ეს აშკარად ნიშნავდა „ცურვას დინების წინააღმდეგ“!

მისივე ლოზუნგი – „გაუმარჯოს ქრისტიანულ საქართველოს!“ – შუა საუკუნეებს უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე XX საუკუნის ბოლო ათწლეულს.

გამონათქვამების გარდა, რომლებიც მიტინგზე გამოსვლისას კაცს შეიძლება წამოსცდეს კიდეც, იყო არასწორი პოლიტიკური ნაბიჯებიც.

მართალია, ეთნიკური კონფლიქტების წარმოშობას და გაღრმავებას მხოლოდ გამსახურდიას ვერ დავაბრალებთ. ის კი არა, გამსახურდია თითქმის ცდილობდა გამოეწინააღმდეგებინა „პატრიოტული პრესისა“ და „აქტივისტების“ ულტრანაციონალისტური გამოხდომები. ცნობილია, მაგალითად, მისი ძალიან შემრიგებლური და ზომიერი გამოსვლა მარნეულში ადგილობრივი აზერბაიჯანული საზოგადოების წინაშე.

საბჭოთა კავშირის ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებამ ავტონომიური სტატუსის მქონე ეთნიკურ უმცირესობებს მთელ საბჭოთა კავშირში გაუჩინა ამბიციები, მაგალითად, დაქვემდებარების შეცვლის სურვილი: ამის მაგალითია აზერბაიჯანის სსრ-ში შემავალი მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, რომელიც სომხეთის სსრ-ის დაქვემდებარებაში გადასვლას ლაშობდა. ზოგან გარჩნდა დამოუკიდებლობის მოპოვების სურვილი: ამის მაგალითებია რსფსრ-ში შემავალი ჩეჩნეთისა (ოფიციალურად – ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ) და თათრეთის ავტონომიური რესპუბლიკები.

სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის კომუნისტური ხელმძღვანელობა და ოსი რადიკალ-პატრიოტები თავისი, საბჭოთა კონსტიტუციასთანაც კი შეუსაბამო მოთხოვნებით, ცხადია, გარედან ნაქეზებით, ახდენდნენ თბილისის ჯერ კომუნისტური და, შემდეგ ეროვნული ხელისუფლების პროვოცირებას.

ამავე დროს, ქართული „ეროვნული მოძრაობის“ ლიდერების რეაქცია ყოველთვის ადეკვატური არ იყო. ელემენტარული ლოგიკის პოზიციიდან აუხსნელია 1989 წლის 23 ნოემბრის აქციის მიზანი, როდესაც ზვიად გამსახურდიამ ცხინვალში წაიყვანა 20 ათასამდე ადამიანი, რომლებიც ოსებმა, საბჭოთა მილიციის დახმარებით, ქალაქში არ შეუშვეს და ეს თავიანთ დიდ ეროვნულ გამარჯვებად გამოაცხადეს.

ამ „ლაშქრობის“ წინააღმდეგი იყო იმ დროს მოქმედი კომუნისტური ხელმძღვანელობა, მაგრამ არ აღკვეთა ეს უგუნური ავანტიურა: ან „ეროვნული მოძრაობის“ შეეშინდა, ან მოსკოვიდან უბრძანეს, უფრო დაეძაბა ვითარება რესპუბლიკაში. „ლაშქრობას“ ეწინააღმდეგებოდა „ეროვნული მოძრაობის“ უფრო რაციონალურად მოაზროვნე ფრთაც (არ მინდა ვთქვა, „ნაკლებ რადიკალური“!), მაგალითად, გია ჭანტურიას ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია.

გაუგებარია, რა უნდა ეკეთებინა ხალხის ამ მასას ცხინვალში რომც შესულიყო? ვთქვათ, მიტინგზე მოუსმენდნენ გამსახურდიას მგზნებარე გამოსვლას. მერე ხომ მაინც შინ დაბრუნდებოდნენ?

1989 წელს სამხრეთ ოსეთის კომუნისტურმა ხელისუფლებამ ცალმხრივად გამოაცხადა ავტონომიური ოლქის სტატუსის ამაღლება ავტონომიურ რესპუბლიკამდე, რისი უფლებაც იმ დროს მოქმედი საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად არ ჰქონდა. 1990 წლის შემოდგომაზე კი ცხინვალში, ისევ საბჭოთა კონსტიტუციის დარღვევით, გამოცხადდა „სამხრეთ ოსეთის დემოკრატიული რესპუბლიკა“ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში და დაინიშნა უმაღლესი საბჭოს არჩევნები.

საპასუხოდ, 1990 წლის 12 დეკემბერს საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესმა საბჭომ ერთხმად (წინააღმდეგი ერთი დეპუტატი იყო, ისიც სხვა მოტივით) მიიღო კანონი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გაუქმების შესახებ.

იმ დროს მოქმედი საბჭოთა კონსტიტუციის თანახმად ავტონომიურ ოლქთან დაკავშირებული საკითხები მოკავშირე რესპუბლიკის კომპეტენციაში შედიოდა: სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი ფორმალურად დააარსა საქართველოს სსრ-მ და, ლოგიკურად, მასვე ან მის სამართალმემკვიდრეს შეეძლო მისი გაუქმება.

თუ ოლქის გაუქმების ასხნა შეიძლება, შეცდომა (უფრო – დანაშაული) იყო საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე მდებარე სოფლებსა და ქალაქებში მცხოვრები ოსური მოსახლეობის მძაფრი შევიწროება „მრგვალი მაგიდის“ მთავრობის ნაყრუებით, რამაც მათი მასობრივი ემიგრაცია და მთელი სოფლების დაცლა გამოიწვია. ეს ოსები დაფანტულად ცხოვრობდნენ და მათგან ტერიტორიული სეპარატიზმის საფრთხე არ მოდიოდა: საკმაო ნაწილი ქართველებთან იყო დანათესავებული და ქართულ საზოგადოებაში მათ ინტეგრაციას საკმაოდ ღრმა ფესვები ჰქონდა.

ასეთი ქმედების თანმდევი ექსცესები საზღვარგარეთ ქმნიდა ძალიან ნეგატიურ სურათს ახალი ხელისუფლების შესახებ. ქვეყანას კი ყველაზე მეტად საერთაშორისო მხარდაჭერა ესაჭიროებოდა.

კრემლმა აქტიურად გამოიყენა „ოსური კარტი“ საქართველოს წინააღმდეგ. ჭკვიანი მოთამაშე არ აჰყვებოდა პროვოკაციას, დიპლომატიური მანევრირებით შეეცდებოდა მოწინააღმდეგის დასუსტებას. მაგრამ ეს არ შედიოდა გამსახურდიას გეგმაში.

არ დაგვაინტერესებს მის გარშემო შემოკრებილი მოუთმენელი „პატრიოტებიც“ თავიანთი ულტრანაციონალისტური მოთხოვნებით!

ქვეყანაში სწრაფად მნიფდებოდა უკმაყოფილება.

საქართველოს მთავრობის საგარეო პოლიტიკით, რომელიც მძაფრად უპირის-პირდებოდა კრემლს (თუმცა არც დასავლეთის მხარდაჭერა ჰქონდა) უკმაყოფილო იყო ახალფეხადგმული „ბურჟუაზია“, ჩრდილოვანი ეკონომიკის მესვეურები (ძველი „ცეხავიკები“ და „დელეცები“), ახალი კოოპერატორები, კომერციული მალაზიების მფლობელები, მშრომელი, და ამდენად, შეძლებული გლეხობა: მათი კეთილდღეობის საფუძველი იყო რუსეთის, უკრაინისა და ცენტრალური აზიის ნედლეული, საქონელი და გასაღების ბაზარი.

უკმაყოფილო იყო ინტელიგენციაც, რომლის პოლიტიკურ ძალას ხშირად გადაჭარბებულად აფასებენ. მაგრამ იმ პერიოდში ის აყალიბებდა საზოგადოებრივ აზრს. მისი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენლები, რომელთაც ენაც უჭრიდათ და კალამიც, და თუ ლიბერალურს არა, უფრო ლოგიკურ პოლიტიკას უჭერდნენ მხარს, „უკომპრომისო და პრინციპულმა“ პრეზიდენტმა თავის მონიშნულმდეგეთა ბანაკში მოისროლა.

გამსახურდიას მომხრეთა მიტინგების მონაწილეებზე (ვნუხვარ, მაგრამ იძულებული ვარ ეუნოდო მათ უსიამოვნო სახელი – „ეგზალტირებული ბრბო“) გათვლილი უპასუხისმგებლო რიტორიკიდან დაგვამახსოვრდა ლამის რეჟენად ქცეული:

„მეგობრებო, ჩვენ უნდა ვამხილოთ ხალხის მტრები, სუკ-ის აგენტები, კორუმპირებული საბჭოთა ინტელიგენცია“...

უნდა ითქვას ისიც, რომ გამსახურდიასთან კონფრონტაციის პერიოდში ინტელიგენციამ შეასრულა თავისი „გედის სიმღერა“: საბჭოთა და „ზვიადიშვის“ ეპოქების ინტელიგენციის ფუნქცია – მმართველი ძალისათვის ლიბერალური ოპოზიციის შექმნა – მალევე დაკნინდა და, ინტელიგენცია, როგორც სოციალური ჯგუფი, რომელიც აყალიბებდა საზოგადოებრივ აზრს, მგონი, აღარც არსებობს.

„გვიანი შევარდნაძის“ ეპოქიდან მოყოლებული, საზოგადოებრივი აზრის შემქმნელის როლი იკისრეს მასმედიაში (ჯერ ტელევიზიამ, შემდგომში – სოციალურმა ქსელებმა) და საზღვარგარეთიდან დაფინანსებულმა არასამთავრობო ორგანიზაციებმა.

ლიდერის პიროვნული თვისებები

პოლიტოლოგები ტყუილად როდი ამახვილებენ ყურადღებას პოლიტიკოსების პერსონალურ თვისებებზე: ისინი ბევრი მათი ნაბიჯისა და ქცევის ახსნის საშუალებას იძლევა.

ახლა ზოგს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ არსებობდა ერზე მზრუნველი, კეთილშობილი, ალალი, მაგრამ გულუბრყვილო, რომანტიკოსი პრეზიდენტი, რომელსაც ებძოდა გავემებული, ეგოისტური შიდა ოპოზიცია და გარედან – მთელი მსოფლიო.

საქმე მთლად ასე არ იყო.

კონფლიქტი ინტელიგენციასთან თავიდანვე იყო დაპროგრამებული ზვიად გამსახურდიას ამბიციურ, ქედმაღლურ ხასიათში.

ხალხის საკმაო ნაწილი ვერ ხედებოდა, რომ განათლებული, წარმოსადგენი ლიდერი იყო სახელმწიფო მართვაში უმარტივესი გამოცდილების არმქონე ადამიანი.

პოლიტიკურ გამოცდებობას, რის დაძლევაც შეიძლებოდა, თან ერთოდა ვინაობა პოლიტიკური თვალთახედვა, აკვიატება, რომ გარშემო მხოლოდ მტრები ჰყავს, ჭარბი ემოციურობა, უნებისყოფობა. ეს გამოიხატებოდა აჩქარებაში პოლიტიკურ გადაწყვეტილებათა მიღებისას ან მათი შეცვლისას ოჯახის ზემოქმედებით ნეერების სუბიექტური აზრის ზეგავლენით. თავის მტრად ედუარდ შევარდნაძის დასახვა გამსახურდიას არაფერში გამოადგა.

1992 წელს, უკვე დევნილობაში, ქ. გროზნოში მყოფი გამსახურდია გულწრფელად აღიარებდა პრეზიდენტობისათვის მოუშზადებლობას, მაგრამ ქვეყნის სათავეში ყოფნისას თავის ამ ნაკლს ყურადღებას არ აქცევდა. რჩევას პროფესიონალებს კი არ ეკითხებოდა, არამედ თითქოს ერთგულ, მაგრამ შემთხვევით ხალხს. გამსახურდიას გარშემო შემოკრებილთა უმრავლესობამ, რომელთაც მოულოდნელად ხელში ჩაუვარდათ სახელმწიფოს საჭე, მართვა საერთოდ არ იცოდა, ამბიციები კი ჰქონდა.

საქართველოს იმეამინდელი პრეზიდენტი უნიკალური ფიგურა აღმოჩნდა იმ თვალსაზრისით, რომ მან მოახერხა საკუთარი მტრების ბანაკის შექმნა სულ სხვადასხვა მრწამსის, ინტერესის, მორალის (თუ ასეთი საერთოდ ჰქონდათ) ადამიანებისაგან.

თავისი ქცევით იგი „დიქტატორის“ დონეს ნამდვილად ვერ შესწვდა, მაგრამ ძველი ბერძნების „ტირანის“ დონეს მიუახლოვდა.

არისტოტელე ამაზე წერდა 24 საუკუნის წინ, მაგრამ წერდა მარადისობისათვის!

ჩანართ 3.2-ში მოყვანილია ციტატა არისტოტელეს „პოლიტიკიდან“, სადაც ის იძლეოდა თავისი ეპოქის კონკრეტულ მაგალითებს, რომლებიც ახლა ბევრს არაფერს გვეუბნება და მრავალწლოვანი შეცვლილი [Аристотель, 1984].

ჩანართი 3.2

რა არის ტირანია? ვინ არის ტირანი?

„ტირანების უმრავლესობა დემაგოგების რიცხვიდან გამოვიდა, რომელთაც ხალხის ნდობა იმით მოიპოვეს, რომ თავლავს ასხამდნენ წარჩინებულებს... ერთ-ერთი საშუალება ტირანიის შენარჩუნებისათვის არის ყველა იმათი თავიდან მოშორება, ვინც რაიმეს წარმოადგენს; ყველას, ვინც თავისუფალი აზროვნებით გამოირჩევა, გზიდან ჩამოშორება... საჭიროა თანამოქალაქეებს შორის ურთიერთმტრობის ჩამოგდება, მეგობრების ურთიერთდაპირისპირება, უბრა-

ლო ხალხისა და წარჩინებულთა დაპირისპირება... ტირანებს მიდრეკილება აქვთ ანარმოონ ომები, რათა ქვეშევრდომებს არ ჰქონდეთ თავისუფალი დრო და ყოველთვის სჭირდებოდეთ წინამძღოლი... ტირანები არ ენდობიან მეგობრებს, რადგან სწორედ მათ შეუძლიათ განახორციელონ ის, რაც ყველას სურს... მონები და ქალები ტირანების წინააღმდეგი არ არიან, რადგან, სარგებლობენ რა სხვადასხვა სიკეთებით, ერთნიცა და მეორენიც კეთილგანწყობილი არიან ტირანის მიმართ... ტირანებს მოსწონთ, როდესაც მათ ეპირფერებიან, რასაც არ იზამს არცერთი თავისუფალი ადამიანი, რომელსაც გონება აქვს... ტირანია შეიძლება დაეცეს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ზოგიერთი მოქალაქე ერთმანეთს ენდობა, ამიტომაც ტირანები ნესიერი ხალხის მტრები არიან... მრავალი ტირანი დაიღუპა მის გარშემო მყოფი ქალების თავხედობის გამო”.

ერთი სიტყვით, არისტოტელეს „ტირანი“ გამოდის რაღაც საშუალო „დემაგოგა“ და „დიქტატორს“ შორის!

დემაგოგია, „კორუმპირებული საბჭოთა ინტელიგენციისათვის“ თავლაფის დასხმა, მოაზროვნე ადამიანების მიმართ მტრობა (გაეხსენოთ თუნდაც გამსახურდიას დამოკიდებულება დიდი ფილოსოფოსის, *მერაბ მამარდაშვილის* მიმართ), საზოგადოების ნაწილების ურთიერთნაკიდება ქალაქელობისა და სოფელელობის ან კუთხური წარმოშობის მიხედვით, კეთილგანწყობა პირფერობისადმი, ომი ოსებთან, უნდობლობა მეგობრების მიმართ, რომლებიც საბოლოოდ აუჯანყდნენ კიდეც, მის მიმართ კეთილგანწყობილი კაპასი „მდედრიონი“ (ისტერიულად მომხრე ქალები), მის გარშემო მყოფი ქალების თავხედობა – აი, *გამსახურდიას ტირანიის* „არისტოტელესეული შეფასების არასრული სია.

გადატრიალება

1991 წელს პოლიტიკური ვითარება საქართველოს გარშემო საოცარი სისწრაფით იცვლებოდა.

საბჭოთა კავშირი ტორტმანებდა. მსოფლიო შიშით შეჰყურებდა ზესახელმწიფოში მიმდინარე პროცესებს: მისი დაშლა დიდი საფრთხის მომტანი ჩანდა, რადგან საბჭოთა ბირთვული იარაღი სხვადასხვა რესპუბლიკაში იყო განლაგებული და გაურკვეველი იყო, ვის ხელში აღმოჩნდებოდა ის. თანამედროვე რუსეთში გავრცელებული აზრის საწინააღმდეგოდ, „კოლექტიური დასავლეთი“ არ ესწრაფოდა საბჭოთა კავშირის დაშლას [Wright, 1996, 134].

1991 წლის შემოდგომაზე აშშ პრეზიდენტი *ჯორჯ ბუში* (უფროსი) საგანგებოდ ჩაფრინდა უკრაინაში, სადაც ევროპაში სიდიდით მეორე ბირთვული არსენალი იყო განლაგებული, რომელიც უშუალოდ კიევიდან იმართებოდა. ის შეეცადა დაერწმუნებინა იქაური კომუნისტური ხელმძღვანელობა, რომ უმჯობესია ერთიანი საბჭოთა სახელმწიფოს შენარჩუნება.

ამოდ!

1991 წლის 1-ელი დეკემბრის რეფერენდუმზე უკრაინამ დამოუკიდებლობა დაუჭირა მხარი.

საქართველოს არაკომუნიტური ხელმძღვანელობის ქცევასა და მის საშინაო პოლიტიკას დასავლური მედია უარყოფითად აფასებდა. ცუდი იმიჯი გამსახურდიას ძირითადად მოსკოვის პრესამ შეუქმნა, მაგრამ თვითონაც არ დააკლო ხელი. მისი ინტერვიუები უცხოური მასმედიისათვის, სულ ცოტა, გაცელებას იწვევდა. ერთხელ მან პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშს „კრემლის აგენტი“ უწოდა. მას მიაჩნდა, რომ საქართველოს წინააღმდეგ დაირაზმნენ „მასონები“ და „დასავლეთის ბნელი ძალები“. ასეთ პირობებში დასავლეთის მხარდაჭერის იმედი საქართველოს არ უნდა ჰქონოდა. სხვა ვისი მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა „მრგვალი მაგიდის“ ხელისუფლებას?

გარდატეხის მომენტად იმდროინდელი საქართველოს ისტორიაში იქცა გარე ფაქტორი – 1991 წლის 19 აგვისტოს პუტჩი, რომელიც მოსკოვში მოაწყვეს საბჭოთა კავშირის გადარჩენის მომხრეებმა – საბჭოთა კავშირის ვიცე-პრეზიდენტმა, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარემ და წამყვანმა მინისტრებმა. მათ შექმნეს „საგანგებო მდგომარეობის სახელმწიფო კომიტეტი“ (ГКЧП) და ფაქტობრივ შინა პატიმრობაში აიყვანეს დასასვენებლად წასული საბჭოთა კავშირის პრეზიდენტი მიხაილ გორბაჩოვი.

იმავე 19 აგვისტოს საბჭოთა გენერლების კატეგორიული მოთხოვნის პასუხად გამსახურდიამ საქართველოს ეროვნული გვარდია სასწრაფოდ გამოაცხადა შინაგან საქმეთა სამინისტროს ერთ-ერთ ნაწილად. შემდეგში გაჩნდა ინფორმაცია, თითქოს ეს ადრევე იყო დაგეგმილი, მაგრამ ქრონოლოგიურად მოსკოვის პუტჩის დღეს დაემთხვაო, რაც ცოტა საეჭვოა.

გვარდია ამ ბრძანებას არ დაემორჩილა. ეს მისთვის ტრაგიკულად დამთავრდებოდა, პუტჩი რომ არ ჩაშლილიყო უკვე 21 აგვისტოს, სულ ორი დღის შემდეგ. ლიბერალურად განწყობილი მოსკოველები ქუჩაში მასობრივად გამოვიდნენ, საბჭოთა არმიის ნაწილებმა არ ისურვეს ხალხის წინააღმდეგ სროლა. პუტჩისტები დაიბნენ. საბჭოთა კავშირის უდიდესი რესპუბლიკის, რუსეთის ფედერაციის, პრეზიდენტი ბორის ელცინი, რომელიც მოსკოვში იმყოფებოდა, პუტჩისტების წინააღმდეგ გამოვიდა. მისი ბრძანებით ყველა მათგანი დააპატიმრეს. მაღალი რანგის ორმა მეთაბოხემ, ერთი მინისტრი იყო, მეორე – მარშალი, თავი მოიკლა. პუტჩი ჩაიშალა!

ქართულმა ოპოზიციურმა პარტიებმა არ დააყოვნეს პუტჩისტების მიმართ „მონურ მორჩილებაში“ ზეიად გამსახურდიას დადანაშაულება.

პრეზიდენტსა და მის მიერვე ეროვნული გვარდიის მეთაურად დანიშნულ მოძველებიჭო სუბიექტს თენგიზ კიტოვანს შორის კონფლიქტი გამძაფრდა. ადრე ნასამართლევ და ციხეში წაჯდომ კიტოვანს, რომელიც უზენაესი საბჭოს წევრი

გახდა გამსახურდიას პირადი მხარდაჭერის წყალობით, შექმნილი ჰქონდა პატარა, მაგრამ კარგად შეიარაღებული სამხედრო შენაერთი. კიტოვანს მხარი დაუჭირეს გამსახურდიას მონინალმდევე ოპოზიციურმა პარტიებმა და მისმა ზოგმა ყოფილმა თანამებრძოლმა, მათ შორის ყოფილმა პრემიერ-მინისტრმა თენგიზ სიგუამ: იქნებ ის მიხვდა, რომ საქართველო ვერ ააშენებდა ნორმალურ სახელმწიფოს ამ პრეზიდენტის მეთაურობით?

კიტოვანს უფრო სუბიექტური მოტივაცია ჰქონდა, ქვეყანაზე ის არ ფიქრობდა. თანაც, მას თურმე აქტიური კონტაქტი ჰქონდა საბჭოთა/რუსეთის არმიის ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის ხელმძღვანელობასთან, რაც ბევრად გვიან გახდა ცნობილი.

ბოლოს და ბოლოს, კონფლიქტი გადაიზარდა შეიარაღებულ დაპირისპირებაში - „თბილისის სამოქალაქო ომში“. რუსეთის არმია ამ კონფლიქტში პირდაპირ არ ჩართულა, მაგრამ ორივე მხარეს აწვდიდა იარაღს, უფრო - კიტოვანს. 1991 წლის 21 დეკემბრიდან 1992 წლის 5 იანვრამდე დედაქალაქის ცენტრში არტილერიიდან და ავტომატებიდან სროლას შედეგად მოჰყვა ასამდე ადამიანის დაღუპვა, ხანძარი, შენობების ნგრევა და, აგრეთვე, საქართველოს საერთაშორისო ავტორიტეტის დაცემა.

ამ დროს საქართველოს სამეზობლოში „გეოპოლიტიკური ძერა“ კი არა, „გეოპოლიტიკური მინისძერა“ ხდებოდა.

1991 წლის 8 დეკემბერს თავის დროზე საბჭოთა კავშირის დამაარსებელი რესპუბლიკების - რუსეთის, უკრაინისა და ბელორუსიის - სამი ხელმძღვანელი შეთანხმდა გაეუქმებინათ კავშირი. მათ განაცხადეს, რომ:

„სსრკ, როგორც გეოპოლიტიკური რეალობა და საერთაშორისო

სამართლის სუბიექტი, თავის არსებობას წყვეტს“.

საბჭოთა კავშირი დაშალა არა მიხაილ გორბაჩოვმა, არამედ, უპირველესად, რუსეთის პრეზიდენტმა ბორის ელცინმა!

იმვე წლის 21 დეკემბერს ქ. ალმა-ათაში შეკრებილი 11 საბჭოთა რესპუბლიკის ხელმძღვანელი შეთანხმდა დაეარსებინათ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (დსთ). შეხვედრას არ ესწრებოდა მხოლოდ საქართველოს პრეზიდენტი.

დსთ წარმოადგენდა ერთგვარ „დამამშვიდებელ პრიზს“ რუსეთისათვის, რომელიც იმპერიას კარგავდა. დასაველეთშიც თავიდან დსთ-ს მოიაზრებდნენ, როგორც რუსეთის გავლენის სფეროს. რუსეთი თავიდან იყო კიდევ დომინანტი ძალა დსთ-ში. XXI საუკუნეში ეს ორგანიზაცია მხოლოდ სახელად თუ არსებობს, პრაქტიკულად იგი უმოქმედოა.

დსთ-ში არ შევიდა ოთხი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკა, მათ შორის ბალტიის სამი ქვეყანა, რომელთაც თავიდანვე ჰქონდათ ევროპული ორიენტაცია და მოსკოვიც ურიგდებოდა ამას. ისინი უკვე შევიდნენ გაეროში.

მეოთხე ქვეყანა, რომელიც დღეს-ში თავიდან არ შევიდა, იყო საქართველო. გამსახურდიასთვის იქნებ უკეთესიც იქნებოდა აღმა-ათაში ჩასვლა, თუმცა ურა-პატრიოტები ამას ლალატად ჩაუთვლიდნენ!

სწორედ 21 დეკემბერს თბილისში დაიწყო სროლა...

1991 წლის მინურულს ვამინგტონმა დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად აღიარა 11 ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკა.

სიაში არ იყო მხოლოდ საქართველოს რესპუბლიკა. ასეთ ქცევაში ამერიკას სხვა დიდმა სახელმწიფოებმაც მიჰბადეს.

საბჭოთა კავშირის ფაქტობრივ სამართალმემკვიდრედ მსოფლიომ ცნო რუსეთის ფედერაცია, რომელსაც იმჟამად ბორის ელცინი ხელმძღვანელობდა.

1992 წლის 5 იანვარს „თბილისის სამოქალაქო ომი“ დამთავრდა პრეზიდენტ გამსახურდიას, მისი ოჯახის წევრებისა და უზენაესი საბჭოს წევრების ნაწილის საქართველოდან განდევნით. მათ მიეცათ საშუალება ავტომანქანებით წასულიყვნენ მეზობელ სომხეთში. იქიდან ისინი გადაფრინდნენ ქალაქ გროზნოში, სადაც ჩეჩენი სეპარატისტების ლიდერის, ჯოჰარ დუდაევის ფრთას შეაფარეს თავი.

როგორც ფიქრობენ, გამსახურდიას და მისი მომხრეების ზემოხსენებულ მიმოსვლას არაოფიციალურად აკონტროლებდა ევგენი პრიმაკოვი, რუსეთის ფედერაციის საგარეო დაზვერვის სამსახურის ხელმძღვანელი, რომელიც საქართველოს კარგად იცნობდა: საშუალო სკოლა მან თბილისში დაამთავრა, პირველი მეულეც კი ქართველი ჰყავდა.

ფაქტია, რომ კრემლის ინტერესებში არ შედიოდა გამსახურდიას ლიკვიდაცია. გროზნოში მყოფი გამსახურდია „დამოკლეს მახვილის“ როლს შეასრულებდა საქართველოს ახალი ხელისუფლებისთვის. იქნებ შუღლის მიერ სახელოში „შემონახული კარტის“ როლიც ეთამაშა რუსეთისათვის? შესახელმწიფოები ყოველთვის ცდილობენ შეინარჩუნონ პატარა ქვეყანაზე გავლენის რამდენიმე ბერკეტი.

ის, რაც საქართველოში 1991 წლის ბოლოს და 1992 წლის დასაწყისში მოხდა, იურიდიული თვალსაზრისით უკანონოა იყო: ხალხის მიერ არჩეული პრეზიდენტი და პარლამენტის წევრების ნაწილი ქვეყნიდან გააძევეს. მმართველი პოლიტიკური ბლოკიდან გასულმა პირებმა სამხედრო გადატრიალება მოაწყვეს.

მაგრამ ფაქტია, ქვეყანაში არსებობდა შიში, რომ გამსახურდიას მართვის სტილი, მისი გარემოცვის შემადგენლობა და ქცევა კარგს არაფერს უქადდა დამოუკიდებელ საქართველოს. გადატრიალება რომც არ მომხდარიყო, სამოქალაქო დაპირისპირება გარდაუვალი ჩანდა. ავტორიტარიზმი განმტკიცდებოდა, იქნებ ეცადა დიქტატურაში გადაზრდა და პოლიტიკური ოპოზიციის სრული დათრგუნვა? ეთნიკური კონფლიქტები გაღრმავდებოდა; გველოდა საგარეო იზოლაცია; ეკონომიკური სირთულეები ქვეყანას არ ასცდებოდა.

1649 წლის მაისში, ინგლისის რევოლუციის დროს, მოსამართლე ჯონ ბრედ-შოუმ მეფე ჩარლზ I-ის გასამართლებისას განაცხადა: „ტირანებისადმი დაუშო-

რჩილებლობა [ამბოხება] ლეთის მორჩილებაა" (Rebellion to tyrants is obedience of God). XVIII საუკუნის ბოლოს ამ სიტყვებს გაიმეორებენ ინგლისის მეფის წინააღმდეგ აჯანყებული ჩრდილოეთ ამერიკის ინგლისური კოლონიების მკვიდრნი, მომავალი ამერიკელები.

არა მგონია, კიტოვანს სცოდნოდა ეს სიტყვები, რომ ისინი თავისი ქმედების გამართლებად მოეყვანა. მაგრამ მის მოქმედებას ქართული ინტელექტუალური ელიტის საკმაო ნაწილი, თავიდან მაინც, მორალურად ამართლებდა. მას მხარს უჭერდა გამსახურდიას მიმართ ოპოზიციურად განწყობილი პარტიების ნაწილი.

ხალხის უმრავლესობა კი ინდიფერენტულად უყურებდა ამბოხებას: ყოველ შემთხვევაში, გამსახურდიას და მისი მომხრეების დასაცავად თავი ბევრს არ გამოუღვია, თუმცა ზოგან „ზვიადისტები“ საკმაოდ დარჩნენ.

„ხუნტიდან“ საერთაშორისო აღიარებამდე

1992 წლის 6 იანვრიდან საქართველოს სათავეში ჩაუდგა თვითგამოცხადებული „სამხედრო საბჭო“ თენგიზ კიტოვანისა და გასამხედროებული ორგანიზაცია „მხედრიონის“ მეთაურის, ჯაბა იოსელიანის შემადგენლობით. „მხედრიონი“ სამოქალაქო ომში ჩაერთო სწორედ იმ დროს, როდესაც გადატრიალების ბედი სასწორზე იდგა.

ორმა მემამოხემ მთავრობის სათავეში დააბრუნა საქართველოს რესპუბლიკის პირველი პრემიერ-მინისტრი თენგიზ სიგუა. ქვეყანას ეს სამი კაცი მართავდა, საბოლოო გადაწყვეტილებას კი პირველი ორი – კიტოვანი და იოსელიანი – იღებდა. ეს უკანასკნელნი ერთმანეთს არ ენდობოდნენ: ეს თვალნათლივ ჩანდა.

დამხობილი რეჟიმის მომხრე „ზვიადისტებმა“ მალე გამოუნახეს „სამხედრო საბჭოს“ თითქოს კნინობითი სახელი – „ხუნტა“, რაც ესპანურად იმავე „საბჭოს“ ნიშნავს. ეს იყო საბჭოთა პროპაგანდის კლიშე: ამ სიტყვას უარყოფითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგან უკავშირდებოდა ლათინური ამერიკის ქვეყნების სამხედრო გადატრიალებებს, როდესაც „რეაქციონერი, ანტიკომუნისტი“ გენერლები ქმნიდნენ junta militar-ს (გამოითქმის „ხუნტა მილიტარ“), ანუ „სამხედრო საბჭოს“.

1992 წლის დასაწყისიდან საქართველოში ნელი და არეული სამოქალაქო ომი მიმდინარეობდა. „ზვიადისტების“ რამდენიმე გამოსვლას ახალი ხელისუფლების შეიარაღებულმა ძალებმა სროლით უპასუხეს. „ზვიადისტების“ ძირითადი დასაყრდენი დასავლეთი საქართველო გახდა. წალენჯიხაში „მხედრიონმა“ მკაცრი, მაგრამ უაზრო სადამსჯელო ოპერაცია მოახდინა, რითაც მხოლოდ გააძლიერა „ზვიადიზმი“.

„სამხედრო საბჭომ“, ძირითადად თენგიზ სიგუას ინიციატივით, ორიოდე, თუნდაც სანახევრო, რეფორმის ჩატარება მოასწრო.

დაიწყო გლეხებისათვის მიწის ნაკვეთების საკუთრებაში გადაცემა. ამას სოციალურად გამართლებულ ნაბიჯად თუ მივიჩნევთ: კერძო საკუთრებაში გადაცემული კომლზე არა უმეტეს 1,25 ჰა ნაკვეთის წყალობით სოფელი შიმშილს გადაურჩა. 1990-იანი წლების პირველ ნახევარში აღინიშნებოდა ერთგვარი „რურალიზაცია“ კი: ქალაქელების ნაწილი სოფლად გადასახლდა, რომ იქ მემკვიდრეობით ან სხვა გზით მიღებულ მიწის ნაკვეთზე მონეული ჭირნახულით ერჩინა ოჯახი.

ეკონომიკურად კი ასეთი „აგრარული რეფორმა“ წარუმატებელი აღმოჩნდა: ჩნდებოდა წერილგლეხური, არაეფექტიანი მეურნეობები. რეფორმის პროცესი სამართლებრივადაც გაუმართავი იყო და გლეხობის საკმაო ნაწილი უქმყოფილო დარჩა. ალბათ, უმჯობესი იქნებოდა სოფლად კოოპერაციული ფორმების შემოღება, თუნდაც იმის გამო, რომ გლეხობამ, იშვიათი გამონაკლისით, თანამედროვე სოფლის მეურნეობის გაძლოა დღემდე ვერ ისწავლა. მაგრამ ახალი რეჟიმი ჩქარობდა გადაედგა პოპულისტური ნაბიჯი.

უფრო პოზიტიურად უნდა შეფასდეს სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი ბინების უფასოდ გადაცემა ფაქტობრივ მცხოვრებთათვის. ასეთმა პრივიტიზაციამ ქვეყანაში შექმნა უძრავი ქონების მეტ-ნაკლებად ნორმალური ბაზარი. სახელმწიფოს კუთვნილი ბინის ყიდვა-გაყიდვას იქამდე კრძალავდა კანონი, რომლის გარშემოვლა მაინც ხდებოდა და ეს ამდიდრებდა მექრთამე ჩინოვნიკებს.

ამავე დროს, „სამხედრო საბჭოს“ მიერ საყოველთაო ამნისტიის გამოცხადება და საშობი დამნაშავეების მასობრივად გარეთ გამოშვება ქვეყნისათვის საზიანო გამოდგა.

სრული უპასუხისმგებლობის ნიმუშს წარმოადგენდა „სამხედრო საბჭოს“ მიერ 1921 წლის კონსტიტუციის ნაჩქარევი აღდგენა, რაც *საქართველოს დამოუკიდებლობის პარტიისა და ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის* ინიციატივით განხორციელდა. 71 წლით ადრე მიღებული კონსტიტუცია, რომელსაც არცერთი დღე არ უმოქმედია, ანაქრონიზმი იყო. ის არც 1992 წლის შემდეგ მოქმედებდა და, საბოლოოდ, შეიცვალა 1995 წელს შექმნილი, რეალობაზე მორგებული კონსტიტუციით.

1921 წლის საქართველოს კონსტიტუციის აღდგენა ხელზე დაიხვიეს აფხაზმა სეპარატისტებმა, რომლებიც თითქმის აღიარებდნენ საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციას (გამსახურდიას დროინდელი შესწორებებით), მაგრამ 1921 წლის კონსტიტუციას – არა, რადგან ის „აკნინებდა მათი რესპუბლიკის ავტონომიურ უფლებებს“.

საქართველოს დამოუკიდებლობის საერთაშორისო დონეზე აღიარებას მსოფლიო არ ჩქარობდა. რუსეთის ფედერაციამ უარი განაცხადა საქართველო მიეღო „რუბლის ზონაში“ და რაიმე დახმარება გაენია მისთვის.

ქვეყანაში მძაფრდებოდა სოციალ-ეკონომიკური კრიზისი.

ჯაბა იოსელიანი, როგორც ჩანს, მიხვდა, რომ „სამხედრო საბჭო“ დიდხანს

ვერ გაძლებდა, თუ მაღალ ავტორიტეტს არ ამოეფარებოდა. სამოქალაქო ომის გაცხოველებას შეეძლო საერთოდ დაეშალა საქართველო.

თუმცა კიტოვანი, გადატრიალების ნამომხწყები, წინააღმდეგი იყო, იოსელიანმა დააჯერა იგი, რომ აუცილებელია მოსკოვში მცხოვრები 64 წლის პენსიონერი ედუარდ შევარდნაძის ჩამოყვანა: საბჭოთა კავშირის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი, თავისუფალ მსოფლიოში დაფასებული კაცი რესპექტაბელობას შემატებდა არალეგიტიმურ ხელისუფლებას, ხოლო მისი საერთაშორისო კავშირები საქართველოს დიპლომატიურ აღიარებას შეუწყობდა ხელს.

1992 წლის 6 მარტს, კარგა ხნის ყოყმანის შემდეგ, ედუარდ შევარდნაძე საქართველოში ჩამოვიდა. ნუთუ მას ჰქონდა რუსეთის პრეზიდენტ ბორის ელცინის მხარდაჭერის იმედი? ის არ დაპირისპირებია ელცინს, როდესაც მას მიხაილ გორბაჩოვი ებრძოდა, ხოლო 1991 წლის „პუტჩის“ წინააღმდეგ ბრძოლისას მორალური მხარდაჭერა აღმოუჩინა მას. მართალია, საქართველოში ნასასვლელად შევარდნაძემ მიიღო „კურთხევა“ ელცინისაგან, მაგრამ ეს არ ნიშნავდა, რომ ის თავს გამოიდებდა საქართველოსათვის. უბრალოდ, იქნებ ძალიან არ ემტრო?

რაიმე პოლიტიკური დახმარება რუსეთისაგან შევარდნაძეს არც მიუღია. საქართველოს დამოუკიდებლობის ცნობაც კი კრემლმა 1992 წლის 1-ელ ივლი-სამდე დააყოვნა, მაშინ როდესაც შევარდნაძის თბილისში ჩანისვლისთანავე ის აღიარეს გერმანიამ, ამერიკამ, თურქეთმა, ისრაელმა, დიდმა ბრიტანეთმა, ირანმა და თბილისში საელჩოებიც კი გახსნეს.

რუსეთის მხრიდან არამეგობრული ნაბიჯი იყო, რომ 1994 წლის 3 თებერვალს ელცინისა და შევარდნაძის მიერ ხელმოწერილი საქართველოს რესპუბლიკისა და რუსეთის ფედერაციის „ხელშეკრულება მეგობრობის, კეთილმეზობლობისა და თანამშრომლობის შესახებ“ რუსეთის სახელმწიფო სათათბირომ რატიფიკაციის გარეშე დატოვა.

„ზვიადისტები“ შევარდნაძეს უკიჟინებდნენ, რომ სამხედრო გადატრიალება სწორედ მან მოაწყო და მიიღო ის, რაც სურდა – ძალაუფლება.

ეს მოსახრება სადავოა. დოკუმენტურად ეს ჯერ არავის დაუმტკიცებია.

რასაკვირველია, შევარდნაძეს არ უნდა ჰყვარებოდა გამსახურდია და მისგანაც ბევრი გესლიანი სიტყვა ახსოვდა, მაგრამ ვისი ხელით უნდა მოეწყო გადატრიალება? ჯაბა იოსელიანი, რომელიც შევარდნაძის ჩამოსვლის ინიციატორი გახდა, მხოლოდ გადატრიალების მიმდინარეობისას გამოჩნდა ასპარეზზე: ის 1991 წლის 26 დეკემბერს გამოუშვეს თბილისის კავებე-ს ცეცხლმოდებული საპატიმროდან, რომელშიც გამსახურდიამ რამდენიმე თვით ადრე ჩასვა. გადატრიალების ნამოსანწყებად იოსელიანი უბრალოდ ვერ იქნებოდა „შევარდნაძის მიერ მართული“, კიტოვანი კი ყოველთვის კრიჭაში ედგა შევარდნაძეს.

სამოქალაქო ომში გახვეულ და გაუბედურებულ სამშობლოში ნამოსვლა ძალაუფლების მიძიმე და სახიფათო ტვირთს ჰპირდებოდა ედუარდ შევარდნაძეს –

საქართველოს კომპარტიის ყოფილ პირველ მდივანსა და საბჭოთა კავშირის ყოფილ საგარეო საქმეთა მინისტრს. მართლაც, შევარდნაძე ბენჯე გადაურჩა საპაერო კატასტროფებს 1992- 1993 წლებში, მის წინააღმდეგ განხორციელებულ ტერორისტულ აქტებს 1995 წლის 29 აგვისტოს და 1998 წლის 9 თებერვალს.

ამასთან, მას ნამდვილად ექნებოდა პირადი ამბიციი – პატარა ქვეყნის დიდ საერთაშორისო არენაზე გაყვანა.

შევარდნაძის ჩამოსვლისთანავე „სამხედრო საბჭომ“ თავი დაშლილად გამოაცხადა. მისი წევრები შევიდნენ ახალშექმნილ (სახალხო დურჩეველ, და, ფორმალურად, არალეგიტიმურ) „სახელმწიფო საბჭოში“, სადაც თავმჯდომარეობდა ედუარდ შევარდნაძე, მისი მოადგილე გახდა ჯაბა იოსელიანი, თენგიზ სიგუა პრემიერ-მინისტრად დატოვეს, თენგიზ კიტოვანმა კი თავდაცვის მინისტრის თანამდებობა ირგუნა. „სახელმწიფო საბჭოში“ შევიდა რამდენიმე სხვა პირიც და შეიქმნა, ასე ვთქვათ, „დროებითი მთავრობა“.

შევარდნაძის მიერ დასავლეთში მოპოვებულმა საერთაშორისო ავტორიტეტმა საქართველოსათვის პოზიტიურად იმუშავა. ქვეყნის დამოუკიდებლობა მალევე აღიარეს დიდმა სახელმწიფოებმა, მერე კი ყველა სხვამ; ის მიიღეს ყველა საერთაშორისო ორგანიზაციაში; გაადვილდა კონტაქტები უმაღლეს საერთაშორისო დონეზე; უმძიმეს ეკონომიკურ ვითარებაში მყოფმა ქვეყანამ მიიღო გარკვეული ჰუმანიტარული დახმარება საზღვარგარეთიდან და იქ მასობრივი შიმშილი არ ყოფილა.

ვერც გამსახურდია და ვერც „სამხედრო საბჭო“ ვერ მიაღწედა რაიმე მსგავსს. შევარდნაძემ ნამდვილად გადაარჩინა საქართველო.

თანამედროვე საქართველოს ნამდვილი მშენებელი გამოდის სწორედ ედუარდ შევარდნაძე; მას ჰქონდა პერსპექტივის ხედვა და მან იცოდა სახელმწიფოს მართვა.

სამწუხაროდ, შევარდნაძე ისეთ უმძიმეს პირობებში და ისეთ პიროვნებებთან ერთად მოღვაწეობდა, რომ მოუხდა წასვლა მრავალ იძულებით კომპრომისზე, თვალის დახუჭვა, მაგალითად, მის გარშემო არსებულ კორუფციაზე, რაც საზოგადოების დიდმა ნაწილმა არ აპატიო.

ახალი ხელისუფლების ლეგიტიმაციას ემსახურებოდა 1992 წლის ოქტომბრის საპარლამენტო არჩევნები. პირველად და უკანასკნელად საქართველოში გამოიყენეს არჩევნების თავისებური მოდელი: ყველა ამომრჩეველს სამი „სხვადასხვა წონის“ ხმა ჰქონდა – საარჩევნო ბიულეტენში ის სამ პარტიას/ბლოკს აყენებდა პირველ, მეორე და მესამე ადგილზე. ამის გამო პარლამენტში მოხვდა 26 პარტია და ბლოკი. წარმომადგენლობა ფართო იყო: საქართველოს ლამის ყველა პარტიამ პარლამენტში მოიყარა თავი. „ქუჩის ოპოზიცია“ საერთოდ აღარ დარჩა, თუ არ ჩავთვლით გამსახურდიას მომხრეებს, რომელთაც არჩევნებში მონაწილეობა თვითონ არ ისურვეს. პარლამენტის არჩევნების დროსვე, საყოველთაო კენჭისყრით, „პარლამენტის თავმჯდომარედ-სახელმწიფოს მეთაურად“ აირჩიეს ედუარდ

შევარდნაძე. ის მოერიდა „პრეზიდენტის“ ტიტულის გამოყენებას, რომელსაც იმ დროს ჯერ ისევ აკავშირებდნენ გამსახურდიასთან.

ომი აფხაზეთში

1992-ში პრობლემები საქართველოში არ დამთავრებულა. იმავე წელს დაიძაბა სიტუაცია აფხაზეთში, სადაც სეპარატიზმი სულ უფრო ძლიერდებოდა.

იმ წლის ივლისში აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლესი საბჭოს სხდომას დეპუტატთა ქართული ფრაქცია არ დაესწრო მისი უპასუხისმგებლო ლიდერების მორიგი ბოიკოტის გამო. ამან საშუალება მისცა აფხაზურ ფრაქციას, დაერღვია ადრე დათქმული პირობა, რომ კანონები მიიღებოდა უმაღლესი საბჭოს წევრების 2/3-ის თანხმობით: პროვოკაციულად აღდგენილ იქნა 1925 წლის კონსტიტუცია, რომელიც „საქართველოს სსრ-სთან ხელშეკრულებით დაკავშირებულია აფხაზეთის სსრ-მ“ ოდესღაც თითქოს მიიღო (ამაზეც არსებობდა ეჭვი). ეს კონსტიტუცია უფრო მეტად იყო ანაქრონიზმი, ვიდრე 1921 წლის საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკისა, თუნდაც იმის გამო, რომ „საქართველოს სსრ“ აღარ არსებობდა!

სოხუმის ამ აქტმა თბილისში აღშფოთება გამოიწვია. მაგრამ მშვიდობიანი მოლაპარაკებების რესურსი ამონურული არ ყოფილა.

ვითარება მკვეთრად გააუარესა თავდაცვის მინისტრ თენგიზ კიტოვანის ქცევამ, რომელმაც, როგორც ჩანს, მიიჩნია, რომ მას ხელისუფლებიდან რიყავენ და ამიტომ დამოუკიდებლად მოქმედება გადაწყვიტა.

კიტოვანს „მეგობრებიც“ გამოუჩნდნენ. 1992 წლის აგვისტოს პირველ დეკადაში ტელევიზიით შევიტყვეთ, რომ რუსეთის არმიის ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სარდლის მოადგილემ, გენერალმა სუფიან ბეპაევმა (წარმოშობით ბალყარელმა ჩრდილო კავკასიიდან, რაც ვითომდა მისი „პროქართულობის“ მაჩვენებელი იყო) საქართველოს გადასცა ახალციხის დივიზიის ჩამოსანერად მომზადებული ტანკები და სხვა სამხედრო ტექნიკა. სახელმწიფო გადატრიალების დროსაც კიტოვანი იარაღს სამხედრო ოლქისაგან იღებდა.

ძნელი დასაჯერებელია, რომ დიდძალი იარაღის გადაცემის საქმეში რუსეთის არმიის ერთ-ერთი სამხედრო ოლქის სარდლის მოადგილეს ემოქმედა თავისი უშუალო ხელმძღვანელის – სამხედრო ოლქის სარდლისა და რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის ნებართვის გარეშე.

1992 წელს რუსმა გენერლებმა შეგნებულად გადასცეს სამხედრო ტექნიკა საქართველოს თავდაცვის მინისტრს, ადამიანს, ვინც თავის სამხედრო ნაწილებს დაუყოვნებლივ წაიყვანდა აფხაზეთში.

ტანკებისა და სხვა იარაღის მიღებიდან სულ რამდენიმე დღის შემდეგ, 1992

წლის 14 აგვისტოს „კიტოვანის გვარდიის“ აფხაზეთში შესვლას, თუნდაც რკინიგზის დაცვის საბაბით, საბედისწერო შედეგი მოჰყვა: დაიწყო ომი.

რკინიგზის დაცვისა და ერთი პოლიტიკოსის, ვიცე-პრემიერის, ზვიადისტების ტყვეობიდან განთავისუფლების ოპერაცია (რაც ტანკებით არ უნდა განხორციელებულიყო!) არ იყო სათანადოდ მომზადებული. იმდროინდელი ხელისუფლების ვინაობა წრეშიც კი არ უმსჯელიათ მოსალოდნელ შედეგებზე.

თუკი კონფლიქტი აფხაზეთთან გარდაუვალი იყო, *წინასწარ დაარტყმას* გვიჯობდა, პირველი გასროლა სეპარატისტების მხრიდან ნამოსულიყო. ამას ინგლისურად ჰქვია „to win the blame game“ („დაბრალების თამაშის მოგება“): ასეთ შემთხვევაში შეიძლება ლაპარაკი ამბოხებზე და სამხედრო პასუხის მორალურად გამართლება. ეს „თამაში“ კი აფხაზეთმა მოგვიგეს: მათმა ლიდერმა ვლადისლავ არძინბამ ომამდე დაიქაღნა: „ჩვენ გაიძულებთ, პირველებმა გვესროლოთ“. სამწუხაროდ, ასეც მოხდა.

ახლა, როდესაც ბევრი რამ დაგინწყებულია, ხდება ხოლმე აფხაზეთში ომის მიზეზებისა და შედეგების ძალიან გამარტივებულად წარმოდგენა, მაგალითად, თუნდაც ასე:

„დამოუკიდებელ საქართველოზე თავისი გაელენის შესანარჩუნებლად რუსეთი თავს დაესხა მას აფხაზეთში, მოაწყო იქ ეთნიკური წმენდა, რის გამოც ასობით ათასი ქართველი ლტოლვილად იქცა. რუსეთმა სამხედრო ბანები შექმნა ამ ტერიტორიაზე და ცნო აფხაზეთის უკანონოდ გამოცხადებული დამოუკიდებლობა“.

შესაძლებელია ვარიაციები ამ თემაზე.

ზემოხსენებულ ვარიანტში არის ჭეშმარიტების მარცვლები, მაგრამ არსებითი დეტალიზაციის გარეშე ის შეცდომების შემცველი უხეში სქემაა.

რეალობაში უკეთ გასარკვევად პასუხი უნდა გავცეს ბევრ კითხვას.

ვის და რატომ სჭირდებოდა ან არ სჭირდებოდა ეს ომი?

თავიდანვე შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე ნაკლებად ომი აფხაზეთში ესაჭიროებოდა შევარდნაძეს. საქართველოში, სადაც ის 5-6 თვით ადრე დაბრუნდა, ბევრგან გრძელდებოდა მძიმე დაპირისპირება, მათ შორის შიდა ქართლში.

უზენაესმა საბჭომ 1990 წელს მხოლოდ ქალაქებზე გააუქმა სამხრეთ ოსეთის ავტონომია. მორალურად აიკრძალა ტერმინი *სამხრეთ ოსეთის* გამოყენება (ოფიციალური აკრძალვა არ გამოქვეყნებულა), მის ნაცვლად გაჩნდა ტერმინები „სამაჩაბლო“, რაც ამ პროვინციის მხოლოდ მცირე ნაწილს აღნიშნავს, და „ცხინვალის რეგიონი“, მაგრამ ტერმინოლოგიური ცვლილება ზედაპირზე არაფერს ცვლიდა. ოსი რადიკალები არსად წასულან, მათი ჩრდილოელი მფარველი ისევ კრემლი იყო, რომელიც როკის გვირაბის მეშვეობით სეპარატისტებს ფარულ სამხედრო დახმარებას აწვდიდა. ცხინვალის ირგვლივ გრძელდებოდა გაუთავებელი სროლა.

1992 წლის 24 ივნისს შევარდნაძემ რუსეთის პრეზიდენტ ელცინთან ერთად დაგომისში (ქ. სოჭთან) ხელი მოაწერა ფაქტობრივად უფადო შეთანხმებას „სამხრეთ ოსეთში“ ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ, რომელიც გულისხმობდა შერეული, რუსულ-ქართულ-ჩრდილოოსურ-სამხრეთოსური, სამშვიდობო კონტინგენტის ჩაყენებას ქ. ცხინვალის ზონაში. ეს დიდ უფლებას აძლევდა მეზობელ ქვეყანას საქართველოს სუვერენულ ტერიტორიაზე. 2008 წლის 8 აგვისტოს სწორედ ამ შეთანხმების „თბილისის მხრიდან დარღვევა“ გამოიყენა ერთ-ერთ საბაბად რუსეთის ხელისუფლებამ საქართველოში სამხედრო შეჭრისათვის.

24 ივნისს, როდესაც შევარდნაძეს ელცინთან ერთად უნდა ემსჯელა ზემოხსენებულ შეთანხმებაზე, დილით თბილისში ზვიადის ტემა ტელერადიოკომიტეტის შენობა ჩაიგდეს ხელში. მათ წინააღმდეგ ქალაქის ცენტრში სამხედრო შეუღლმფრენის გამოყენება გახდა საჭირო. ძნელი წარმოსადგენი არაა, თუ რა განწყობით მიდიოდა შევარდნაძე მოლაპარაკებაზე იმავე დღეს, რამდენ ხანს და რა დონემდე შეეძლო ედავა შეთანხმების პირობებზე.

დამოუკიდებელ საქართველოს (რეალურად – თბილისის მთავრობას) 1992 წელს ორი „არმია“ ჰყავდა, რომელთაც ხალხი მათი მეთაურების სახელებთან აიგივებდა – „კიტოვანის გვარდია“ და „იოსელიანის მხედრიონი“. სინამდვილეში ეს იყო კარგად შეიარაღებული, მაგრამ ცუდად განერთილი რამდენიმე ათასი მეომრისგან შედგენილი სამხედრო ნაწილები. მხოლოდ არტილერიები იყვნენ პროფესიონალები.

„მხედრიონი“, რომელშიც თავიდან გაერთიანდა ბევრი პატრიოტულად განწყობილი ადამიანი, 1992 წლის პირველივე თვეებში შეივსო უდისციპლინო და კრიმინალური, ხშირად – ნარკომანი, ელემენტებით. მათი საგრძნობი ნაწილი პირდაპირ ციხიდან მოვიდა, საიდანაც ისინი „ხუნტის“ საყოველთაო ამნისტიამ გაათავისუფლა.

დასავლეთ საქართველოში „კიტოვანის გვარდიისა“ და „მხედრიონის“ საპირისპიროდ არსებობდა გამსახურდიას მხარდამჭერი, მათივე ტიპის „ლოთი ქობალიას გვარდია“.

შეიქმნა სხვა სამხედრო დაჯგუფებებიც (ბატალიონები), რომელთა მეთაურები ფორმალურად ემორჩილებოდნენ თბილისს, ფაქტობრივად კი მოქმედებდნენ, როგორც შეიარაღებულ მძარცველთა ბანდები, მათ შორის, სოხუმსა და დანარჩენ საქართველოშიც.

შევარდნაძე წინააღმდეგი იყო, რომ კიტოვანის გვარდია შესულიყო სოხუმში. როგორც მოსალოდნელი ჩანდა, ამას მოჰყვა უამრავი დანაშაული, ძარცვა-გლეჯა, რასაც ჩადიოდა გვარდიასთან და „მხედრიონთან“ მიტმასნილი ან დამოუკიდებლად მოქმედი კრიმინალური დაჯგუფებები, მაგრამ ეს მთელ ქართველობას სცხებდა ჩირქს.

1992 წელს შევარდნაძის გავლენა ძალიან შეზღუდული იყო: კიტოვანმა ორი

დღის განმავლობაში არ ისურვა მასთან ტელეფონით საუბარიც კი, მას შემდეგ, რაც 14 აგვისტოს აფხაზეთში შევიდა.

აფხაზეთის ქართველთა ლიდერებს შორისაც არ არსებობდა ერთობა. მათი ლიდერი თამაზ ნადარეიშვილი და ზოგიერთი სხვაც მძიმე შთაბეჭდილებას ტოვებდა ამბიციურობით, უპასუხისმგებლო რიტორიკითა და ქცევით, მაგალითად, აფხაზეთის უმაღლესი საბჭოს სხდომების უდროოდ და უადგილო ბოიკოტირებით. მაგრამ, არა მგონია, მათ ომი რამეში სჭირდებოდათ.

რიგით აფხაზებსაც არ უნდა ნდომებოდათ ომი, რომელიც ყოველთვის სახიფათო საქმეა. ისედაც მცირერიცხოვან აფხაზურ ეთნოსს (სულ 105 ათას ადამიანს 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის მიხედვით) ომი უქადდა კიდევ უფრო შემცირებას.

აფხაზების ლიდერებს ვლადისლავ არძინბას მეთაურობით კი ნებისმიერი გზით სურდათ აფხაზეთიდან ქართველების განდევნა. მათ მოახერხეს აფხაზების დარაზმვა ქართველების წინააღმდეგ. არძინბას, საბოლოოდ, ომი გამოადგა!

აფხაზური ხელმძღვანელობა საკმაოდ კონსოლიდირებული ჩანდა. გუდაუთის საბჭოთა/რუსული დიდი სამხედრო-საავიაციო ბაზის ხელმძღვანელობის დახმარებაც მათთვის სავსებით რეალური იყო. ომის დაწყებისთანავე სწორედ ამ ბაზაში მოიპოვეს აფხაზებმა ავტომატები და ეაზნები: ფორმალურად, გაიტაცეს, სინამდვილეში – გაატანეს! სწორედ გუდაუთაში გადავიდა აფხაზეთის მთავრობა, როგორც კი სოხუმი კიტოვანმა აიღო. გუდაუთის სამხედრო ბაზა რუსეთიდან უწყვეტად მარაგდებოდა სამხედრო შეიარაღებით, რომელიც, საბოლოოდ, აფხაზ მეომრებთან მიდიოდა.

„ხანმოკლე ძლევამოსილი ომი“ სჭირდებოდა კიტოვანს. შევარდნაძის ავტორიტეტის ამალგებასთან ერთად ის გავლენას კარგავდა. სტრატეგიულად ის ვერ აზროვნებდა. „გარეშე ძალისაგან“ საჭირო მიმართულებით მიღებული ბიძგის შემდეგ კიტოვანმა გადანყვიტა, თავისი „დიდი მნიშვნელობა“ ერვენებინა ქვეყნისათვის.

რისთვის სჭირდებოდა ამ „გარეშე ძალას“, რაც მოსკოვის ეფემეზშია, თბილისის ჩათრევა შინაომში, ფეთქებადსაშიში ჩრდილოეთ კავკასიის საზღვრის სიახლოვეს, სადაც 1992 წლის 12 მარტს ჩეჩნეთში უკვე გამოცხადდა „დამოუკიდებელი იჩქერიის რესპუბლიკის“ შექმნა?

ძნელია იმის მტკიცება, რომ საქართველოს მიმართ გასატარებელ პოლიტიკაში რუსეთის ფედერაციის ხელისუფლების ყველა ფრაქცია, რომელთაც წარმოადგენდნენ თავდაცვის, შინაგან საქმეთა, საგარეო საქმეთა, სახელმწიფო უშიშროების სამინისტროები, ერთსულოვანი იყო. ყველა მათგანს თავისი მოსაზრება ჰქონდა.

ამავე დროს, არსებობდა რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის მთავარი სადაზვერვო სამმართველო (ГРУ ГШ), რომელიც რუსეთის ფედერაციამ მეშვიდე დროებით მიიღო საბჭოთა კავშირისაგან. ის რჩებოდა ერთადერთ ეფექტიანად

მომუშავე სამხედრო სტრუქტურად. აი, მას სავსებით შეეძლო დაეგემა პროვოკაცია აფხაზეთში და სათანადოდ გამოეყენებინა კიტოვანი.

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საბჭოთა/რუსული გენერალიტეტი ძალიან უარყოფითად იყო განწყობილი ედუარდ შევარდნაძის მიმართ, რადგან ის მიაჩნდა გერმანიის გაერთიანების, ცენტრალური ევროპის სატელიტი ქვეყნების – გდრ-ის, პოლონეთის, ჩეხოსლოვაკიის, უნგრეთის – „დაკარგვისა“ და იქიდან საბჭოთა ჯარების გამოყვანის მთავარ ინიციატორად. შევარდნაძის მარცხი რუსი გენერლების გამარჯვება იქნებოდა. საქართველო უკვე ამჟღავნებდა პროდასავლურ განწყობას, რაც მოსკოვს დამატებით ალიზიანებდა.

რეალურად აფხაზეთში რუსეთი ანარმობდა proxy war-ს, ანუ სხვისი ხელით ომს: გენერლებს არ ენანებოდათ არც არძინბას აფხაზები და, მითუმეტეს, არც შევარდნაძის ქართველები.

მართალია, აფხაზეთში მოსალოდნელი ომი გაურკვეველი შედეგების მომტანი ჩანდა, მაგრამ საბჭოთა, ახლა კი რუსულ, არმიას იმდენი ძალა შესწევდა, რომ დაემარცხებინა ქართველები, თუკი ისინი მართლა დაიწყებდნენ წარმატებისკენ სვლას.

ვინ და რატომ იბრძოლა?

აფხაზები ომს „სამამულოს“ უწოდებენ, რომელშიც ისინი „გარედან შემოჭრილ აგრესორს“ ებრძოდნენ. ქართველებისათვის ეს იყო ომი ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის შესანარჩუნებლად.

რეალურად, კონფლიქტს „სამოქალაქო ომის“ ელფერი დაჰკრავდა. აფხაზეთის ტერიტორიაზე ომში ჩართულ მონინაალმდევე ჯგუფებს ხანდახან შეადგენდნენ თანასოფლელები, მეზობლები, დეიდაშვილ-მამიდაშვილები, რომელთაგან ერთს აფხაზი მამა ჰყავდა, მეორეს კი – ქართველი. „აფხაზეთის გმირის“ წოდება არძინბამ მიანიჭა ქართველებთან ბრძოლაში გამორჩეულ ათზე მეტ ადამიანს, ვისაც ნამდვილი ქართული გვარი ჰქონდა.

აფხაზების მხარეს, გარდა ჩრდილოკავკასიელი მოხალისეებისა და რუსი კაზაკებისა, ადგილობრივი სომხებიც იბრძოდნენ. ისინი თავიდანვე დადგნენ აფხაზების მხარეს. არსებობს სხვა ვერსიაც „ბაგრამიანის ბატალიონის“ შექმნის შესახებ, რაც განაპირობა კიტოვანის გვარდიის, „მხედრიონისა“ და სხვა ბატალიონების წევრების ქცევამ სოხუმში, რასაც იურიდიულად ეწოდება „სხვისი ქონების ძალის გამოყენებით დაუფლება“, სომხებს ძარცვის ობიექტად გადაქცევა არ მოეწონათ და თავდაცვითი რაზმი შექმნესო. ისე, აფაზაკები ყველას ძარცვავდნენ, ეთნიკურობის მიუხედავად.

თბილისის მხარესაც იბრძოლა საქართველოში მცხოვრებმა ბევრმა არაქართველმა – სომეხმა, ქურთმა, უკრაინელმა, რუსმაც კი.

აფხაზეზმა შექმნეს პატარა არმია. ეს იყო რამდენიმე ათასი მოხალისე თავდაპირველად შეიარაღებული მხოლოდ ავტომატებით, რომელიც დამოუკიდებლად ვერ დაამარცხებდა კიტოვანისა და იოსელიანის უდისციპლინო არმიებსაც კი.

აფხაზებს ჰყავდათ მოკავშირეები. ჯერ კიდევ 1989 წელს რუსეთის საეცსაშახურებმა ხელი არ შეუშალეს და უფრო ხელიც კი შეუწყვეს შექმნილიყო კავკასიის „მთიელ ხალხთა კონფედერაცია“, რომლის დედაქალაქად გამოცხადდა ქ. სოხუმი. ის თავის მიზნად აცხადებდა რუსეთში შემავალი ჩრდილოეთ კავკასიისა და აფხაზეთის გაერთიანებას და იქ დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნას. ამდენად, ის ანტირუსულ ორგანიზაციად უნდა აღქმულიყო. მაგრამ საბჭოთა პერიოდშიც კი კრემლს „კონფედერაცია“ არ დაუშლია, 1992 წლის აგვისტოში ის გამოადგა კიდევ. როგორც კი აფხაზეთში კონფლიქტი დაიწყო, კარგად შეიარაღებული (რუსეთის არმიის გარდა იარაღს ვერსაიდან მიიღებდნენ) „კონფედერატები“ – ჩერქეზი, ადიღელი, ყაბარდოელი, ჩეჩენი, ოსი მოხალისეები და, მათთან ერთად, რუსი კაზაკები (ეს უკანასკნელნი ყოველთვის ემსახურებოდნენ რუსულ იმპერიულ პოლიტიკას; კაზაკების სახელს ეფარებოდნენ საბჭოთა/რუსული არმიის კადრის ოფიცრებიც) დაუბრკოლებლად გადმოდიოდნენ რუსეთ-საქართველოს უკვე საერთაშორისოდ აღიარებული სახელმწიფო საზღვრის დარღვევით და აფხაზეზების მხარეს იბრძოდნენ.

ჩერქეზები, ადიღელები და ყაბარდოელები აფხაზეზების „ენობრივად მონათესავე ხალხებია“, თუმცა მხოლოდ რუსულად შეუძლიათ ურთიერთობა ერთმანეთთან. ისინი „თავის აფხაზ ძმებთან“ ერთად ებრძოდნენ ქართველებს. ოსების ანტიქართული პოზიციაც ადვილი ასახსნელია. გაუგებარი ჩანდა ყველზე კარგი მეზობლების, ჩეჩენების, მონაწილეობა ამ ომში: მათ არ ჰქონდათ ქართველებთან რაიმე დაპირისპირების საბაბი.

ჩეჩენების ჩაბმას აფხაზეთის ომში ოფიციალურად მხარს არ უჭერდა იჩქერიის პრეზიდენტი ჯოჰარ დუდაევი. ჩეჩენი მოხალისეების რუსულ სამხედრო ბაზებზე წერტნა და აფხაზეთში საომრად წასვლა აიხსნება, ერთი მხრივ, იმით, რომ მათ ფულს უზდიდნენ და ისინი აფხაზეთშიც ელოდნენ ნადავლის შოვნას. მეორე მხრივ, მათი ფარული მიზანი უნდა ყოფილიყო მზადება ჩეჩენეთის დამოუკიდებლობის ომისათვის.

გარდა ამისა, ჩეჩენი მოხალისეები ფორმალურად ეხმარებოდნენ „საქართველოს კანონიერ ხელისუფლებას“. აფხაზეთში ომის დაწყებისთანავე ზვიად გამსახურდიამ აფხაზურ ენაზე მომზადებული ტექსტით გროზნოდან მოუწოდა „აფხაზ ძმებს“ დაემარცხებინათ თბილისის „ხუნტა“.

აფხაზეთის ომის შემდეგ ცოცხლად გადარჩენილი „კონფედერატები“ შინ დაბრუნდნენ და იარაღი რუსულ არმიას ჩააბარეს. „კონფედერაციამ“ პოლიტიკური აქტიურობა პრაქტიკულად შეწყვიტა.

რუსებისავე განუერთილმა ჩეჩენმა მეომრებმა კი იარაღი არ ჩააბარეს. სულ მალე ისინი ჩეჩენეთის დამოუკიდებლობისათვის ომში ჩაებნენ.

შევარდნაძესთან შეხვედრების დროს რუსეთის პრეზიდენტ ელცინს შეეძლო ეთქვა, რომ „რუსული არმია კონფლიქტში არ მონაწილეობს“, უფრო ძნელი იქნებოდა იმის ახსნა, თუ როგორ გაუწინდა პატარა ავტონომიურ რესპუბლიკას მძიმე სამხედრო ტექნიკა, სამხედრო ავიაცია, სამხედრო-საზღვაო ფლოტი.

აფხაზები აღიარებენ კიდევც, რომ რუსეთის დახმარების გარეშე მათ ომში გამარჯვების შანსი არ ჰქონდათ.

რუსეთი იყენებდა საქართველოს სუსტ მხარეს – ეთნიკურ პროვინციებს, სადაც არსებობდა საშუალება შეეჯახებინა ქართველებისა და ეთნიკური უმცირესობების ინტერესები. ასეთ შემთხვევაში უფრო ადვილი სამართავი ვახდებოდა ერთადერთი რესპუბლიკა (ბალტიის ქვეყნების გარდა), რომელმაც არ ისურვა დსთ-ში შესვლა: ეს ნაბიჯი, რაც არაფერს დაუშავებდა საქართველოს, შევარდნაძემ ვერ გადადგა, რადგან „ურაპატრიოტული“ ძალების დიდ ნინაღმდეგობას წააწყდა.

რატომ მოიგო ომი ერთმა მხარემ და წააგო მეორემ?

როდესაც თბილისი ომში ჩათრეული აღმოჩნდა, შევარდნაძე ვალდებული იყო გამარჯვებისათვის ემუშავა. სამწუხაროდ, მისი შესაძლებლობები შეზღუდული აღმოჩნდა.

შევარდნაძემ ხელი მოაწერა საომარი მოქმედების შეწყვეტის სამ ხელშეკრულებას აფხაზთა ლიდერ არძინბასთან რუსეთის პრეზიდენტ ელცინის თანდასწრებითა და მისივე გარანტიებით.

სამივე ხელშეკრულება აფხაზურმა მხარემ დაარღვია.

როგორ შეიძლება ერთსა და იმავე საკითხზე სამჯერ მოატყუონ მოზრდილი ადამიანი, თანაც – გამობრძმედილი პოლიტიკოსი?

საქმე ისაა, რომ ყველა ხელშეკრულების დადება იძულებითი, ფორსმაჟორით განპირობებული, ნაბიჯი იყო.

პოლიტიკურად ყოფილი ნევრი მშვენივრად იცნობდა რუსეთის გეოპოლიტიკურ ინტერესებს, მისი გაქნილი დიპლომატიის ნიუანსებს, КГБ-სა და ГРУ-ს ხრიკებსაც. მან იცოდა, რომ კრემლი არ მოაგებინებდა ქართველებს ომს.

საქართველოს სასარგებლოდ ომის დამთავრებისათვის გადამწყვეტი იქნებოდა მხოლოდ საგარეო-დიპლომატიური დახმარება.

ასეთი დახმარება კი საქართველომ ვერ მიიღო.

შევარდნაძის ყოფილი კოლეგა, ამერიკის სახელმწიფო მდივანი ჯეიმზ ბეიკერი პოლიტიკას ჩამოშორდა, მას შემდეგ, რაც მისმა უფროსმა, პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა (უფროსმა) 1992 წლის საპრეზიდენტო არჩევნები წააგო ბილ კლინტონთან.

ჯორჯ ბუშის პოლიტიკური მარცხი ძალიან დამაზიანებელი აღმოჩნდა შევარდნაძისა და საქართველოსათვისაც.

ამერიკის ახალ პრეზიდენტს ბილ კლინტონს, რომელიც მოვალეობის შესრულებას 1993 წლის 20 იანვარს შეუდგა, თავიდან არ ჰქონდა საქართველოს მიმართ ჩამოყალიბებული პოზიცია. ამერიკელ პოლიტიკოსებს შორის იმაზეც კი არ იყო სრული თანხმობა, უნდა დაეტოვებინათ თუ არა პოსტსაბჭოთა სივრცე რუსეთის გავლენის ფარგლებში, თუ ის ამერიკის „სასიცოცხლო ინტერესების სფეროში“ შეეყვანათ.

შევარდნაძის სხვა კოლეგა, გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრი ჰანს-დიტრიხ გენშერი, ახალგაერთიანებულ გერმანიას, მით უმეტეს – ნატოს, ვერ ჩართავდა პატარა სახელმწიფოს შინაომში, პრაქტიკულად – რუსეთის წინააღმდეგ. დიდი ქვეყნებიდან გერმანიამ პირველმა ცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა და პირველმა გახსნა აქ საელჩო. მან პუშკინტარული დახმარებაც აღმოგვიჩინა, მაგრამ სამხედრო-პოლიტიკური – არა.

საერთოდ, სხვადასხვა ქვეყნის პოლიტიკოსთა მეგობრობის გადაჭარბებით შეფასება არ შეიძლება. ისინი „მეგობრები“ არიან ერთნაირ თანამდებობაზე ყოფნისას. თანამდებობიდან წასვლის შემდეგ რჩება მხოლოდ თბილი სიტყვებით აღსავსე სამშობაო მისალოცი ბარათები!

ომის დროს შევარდნაძეს არ გამოუცხადებია მობილიზაცია, არ შემოუღია სამხედრო მდგომარეობა. იქნებ კაცთმოყვარეობის გამო? არა, უბრალოდ იმიტომ, რომ მობილიზაციის განხორციელება და სამხედრო მდგომარეობის დაცვა მის ხელთ არსებული რესურსებით შეუძლებელი იქნებოდა.

ქართული სამხედრო ნაწილები კომპლექტდებოდა მოხალისეებით და ისინი თვითონ ირჩევდნენ, რომელ შენაერთში („გვარდია“, „მხედრიონი“, ცალკეული ბატალიონი) უნდოდათ სამსახური. საკმაოდ ბევრი მოხალისე იყო და მეტი რომც ყოფილიყო, მათი მომარაგება გაჭირდებოდა.

საქართველოში გრძელდებოდა სამოქალაქო ომი, მართალია, დიდი სისხლისღერის გარეშე. ზეიადიზმი ისევ მძლავრობდა დასავლეთ საქართველოში, ძირითადად – სამეგრელოს და გურიის რაიონებში. თბილისიდან ცოცხალი ძალისა და საჭურვლის აფხაზეთში სახმელეთო გზით გაგზავნა რთული ან შეუძლებელიც კი იყო. გალის რაიონის მოსახლეობა ნეიტრალიტეტს ამჯობინებდა. მოხალისე მებრძოლები თბილისიდან სოხუმში თვითმფრინავით მიდიოდნენ.

მოხალისეებს ბრძოლის ველზე აჩერებდა არა სამხედრო დისციპლინა, არამედ პატრიოტიზმი და მორალური პასუხისმგებლობა გვერდით მყოფი მეგობრების მიმართ. მართალია, ორივე ძლიერი გრძნობაა, მაგრამ სამოყვარულო დონეზე ომის მოგება ძნელია.

სამხედრო დისციპლინა მოიკოჭლებდა. შევარდნაძემ უკრაინიდან ჩამოიყვანა ქართული წარმოშობის კადრის გენერალი და მას ჩააბარა ძალიან ჭრელი სამხედრო კონტინგენტის მართვა. მაგრამ დისციპლინის დამრღვევი პირის დასჯის პირველივე ბრძანების შემდეგ ჯარი გენერალს აუშხედრდა. გენერალი მაშინვე წავიდა.

საქართველოს ოფიცრობამ ვერ ივარგა. განსხვავებით რუსეთის იმპერიის არმიისაგან, სადაც სამსახური ქართული თავდაზნაურობისათვის „ბუნებრივი საქმე“ იყო, საბჭოთა პერიოდის ქართველები (თავდაზნაურობა აღარ დარჩა, ლაპარაკია გლეხებზე) სამხედრო საქმეს ერიდებოდნენ, უფრო პოლიტიკური სისტემის მიმართ უნდობლობის გამო; თანაც საბჭოთა არმიაში წარმოუდგენელი უდისციპლინობა, ე. წ. „დედოფშჩინა“, მეფობდა. საბჭოთა არმიაში ქართველი ოფიცრობა მცირერიცხოვანი და დაბალი კვალიფიკაციისა იყო. საკმარისია ითქვას, რომ საბჭოთა არმიის ერთ ლეიტენანტს შევარდნაძემ ქართული არმიის გენერლის ნოდება მიანიჭა და, მალე, თავდაცვის მინისტრად დანიშნა. ამ კაცმა თანამდებობაზე შეცვალა კიტოვანი, რომელსაც არამცთუ სამხედრო განათლება არ ჰქონდა, სამხედრო სამსახურიც კი არ გაუვლია!

ქემალ-ფაშას, პილსუდსკის, მანერჰაიმის ან თუნდაც ჯოჰარ დუდაევის დონის სამხედრო-პოლიტიკური ხელმძღვანელი ჩვენში არ გამოჩნდა.

არ არსებობს სახელმწიფო, რომლის მთავრობასაც შეცდომა არ დაუშვია. უბრალოდ, ზოგს უმართლებს ხოლმე, რადგან მასზე უფრო ბრიყვ მეტოქესთან აქვს საქმე.

მაგრამ ასევე არსებობს გადაულახავი პრობლემები.

ახლა ადვილია იმის თქმა, რომ თბილისს შეეძლო თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა 1992 წლის ბოლომდე არსებული საგარეო პოლიტიკური ვითარება: ამერიკაში საპრეზიდენტო არჩევნები ტარდებოდა; დასავლეთ ბალკანეთში, მთიან ყარაბაღსა და დნესტრისპირეთში ცხარე ომები მიმდინარეობდა; რუსეთში ხელისუფლება კონსოლიდირებული არ იყო. ასეთ აურზაურში თბილისს თითქოს ჰქონდა შანსი გაემარჯვა, რაც, ალბათ, გულისხმობდა ქ. გუდაუთის ალებას, აფხაზთა ლიდერ არძინბას დაპატიმრებას და რომელიმე სხვა აფხაზ ლიდერთან მტკიცე ზავის დადებას.

მაგრამ გუდაუთის ალება ნიშნავდა იქ არსებულ რუსულ სამხედრო ბაზაზე შეტევასაც, რაც ომში რუსეთის პირდაპირი ჩართვის რეალურ საშიშროებას ქმნიდა. ნებისმიერი აფხაზი ლიდერი ისევე დაარღვევდა საზავო შეთანხმებას, როგორც არძინბა, თუკი მოსკოვიდან შესაბამის დავალებას მიიღებდა.

ქართველი მეომრების უმეტესობა თავგამოდებით იბრძოდა. 1993 წლის 16 სექტემბერს აფხაზების მიერ წამოწყებული საბოლოო იერიშიც კი ვერ მიაღწევდა მიზანს, თუკი დასავლეთ საქართველოს მხარეები, სამეგრელო და სამურზაყანო, ქართული ჯარის გვერდით დადგებოდა. საქართველოს ერთიანობის შემთხვევაში, თუნდაც დემოგრაფიული ლოგიკიდან გამომდინარე, მცირერიცხოვანი აფხაზები ომს ვერ მოიგებდნენ.

1993 წლის 16 აგვისტოს მორიგი „სამშვიდობო ხელშეკრულების“ შესაბამისად ქართული არტილერია და ტანკები აფხაზეთიდან გაიტანეს, ბუნებრივია, „რუსეთის გარანტიებით“.

აფხაზურმა ხელმძღვანელობამ, როგორც კი ქართული სამხედრო ტექნიკა გარეთ გაიგულა, ბუნებრივია, შეთანხმება დაარღვია.

კრემლმა, ისე როგორც „შეთანხმების გარანტიის“ როლის ადრე ორჯერ შეუსრულებლობისას, ბუნებრივია, მესამედაც მორცხვად დახარა თვალები!

„აფხაზეთის საკითხის გადაწყვეტას“, როგორც ჩანს, აჩქარებდა რუსეთის არმიის გენერალური შტაბი. მოსკოვის უმაღლეს ხელისუფლებაში მნიფდებოდა გაურკვეველი შედეგების მომტანი კონფლიქტი. 1993 წლის ზაფხულში მოსკოვში ძალიან გამძაფრდა დაპირისპირება პრეზიდენტ ბორის ელცინსა და მისივე ვიცე-პრეზიდენტ, პოლკოვნიკ ალექსანდრ რუცკოის შორის, რომლის მხარეზეც დადგა დუმა (რუსეთის პარლამენტის ქვედა პალატა). სხვათა შორის, რუცკოი ჩვენთვის ელცინზე უკეთესი არ იქნებოდა: ბატონი პოლკოვნიკი საჯაროდ გვპირდებოდა თბილისზე ბომბდამშენების გამოშვებას!

იმავე წლის 3 ოქტომბერს მოსკოვში მართლაც ტანკებიდან დაიბომა პარლამენტის შენობა, რასაც მოჰყვა დიდი მსხვერპლი და ბევრის დაპატიმრება. სროლის ბრძანება ელცინმა გასცა!

როგორც ჩანს, მანვე საჭიროდ მიიჩნია აფხაზეთის გაჭიანურებული ომის „დროულად დასრულება“. ესეც საქართველოს ისტორიის გეოპოლიტიკური კონტექსტია!

16 სექტემბერს აფხაზებმა დაარღვიეს ერთი თვით ადრე დადებული შეთანხმება. მათ ჩრდილოკავკასიელებთან და რუსებთან ერთად შეუტიეს სოხუმში არტილერიისა და ტანკების გარეშე დარჩენილ ქართულ შენაერთებს.

რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის უფროსის მოადგილემ იმავე დღეს ტელევიზიით გვამცნო, რომ სოხუმში ორ დღეში დაეცემოდა. ქართველების წინააღმდეგობა კი თერთმეტი დღე გაგრძელდა.

რადგან სოხუმში გამაგრებული ქართველები არ ნებდებოდნენ და არსებობდა საკუთარ სამოქალაქო ომში ჩართული ქართველების გაერთიანების ალბათობაც, კრემლმა აამოქმედა „შულერის მიერ სახელოში შემონახული კარტი“ საქართველოს წინააღმდეგ.

1993 წლის 24 სექტემბერს დასავლეთ საქართველოში, ზვიადის ტყების კონტროლქვეშ მყოფი სენაკის სამხედრო აეროდრომზე, რამდენიმე თანმხლებ პირთან ერთად ჩაფრინდა ზვიად გამსახურდია.

მან დაუყოვნებლივ დაიწყო სამეგრელოსა და სამურზაყანოს მოსახლეობაში საქართველოს სამთავრობო ძალების სანაწაღმდეგო განწყობის გაძლიერება: გალისა და ოჩამჩირის ქართულ მოსახლეობას ის არწმუნებდა, რომ აფხაზები და ჩრდილოკავკასიელები მათ ხელს არ ახლებდნენ, გალში კი საერთოდ არ შევიდოდნენ. ის მოუწოდებდა, არ აღმოეჩინათ არავითარი მხარდაჭერა „ხუნტის“ სამხედრო ძალებისათვის.

გამსახურდიას სუბიექტურად იქნებ სულაც არ უნდოდა „რუსული შულე-

რული კარტის" როლის შესრულება? შესაძლოა, მას გულწრფელად სჯეროდა, რომ ქართულ საქმეს აკეთებდა, როცა ნებისმიერი გზით „ხუნტის“ დამარცხებას უწყობდა ხელს. მაგრამ ის ვერ აცნობიერებდა, რომ მის მოქმედებას ობიექტურად მოჰყვებოდა საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობის რღვევა.

ქართველთა უკანასკნელი ძალები პირადად ედუარდ შევარდნაძის ხელმძღვანელობით იცავდნენ ცეცხლში გახვეულ სოხუმს. იმ დროს კიტოვანი უკვე აღარ იყო თავდაცვის მინისტრი. შევარდნაძეს სიმბდალეს ვერავინ დასწამებდა: ერთ-ერთი საჰაერო დაბომბვისას (თვითმფრინავი, ბუნებრივია, რუსულ არმიას ეკუთვნოდა) ყველა მისი თანმხლები პირი მინაზე განერთხა, მხოლოდ ის დარჩა ფეხზე. თვითმფრინავის ხმის გაგონებაზე შევარდნაძე პანიკურად არ გარბოდა.

სოხუმში მყოფი პროქართული აფხაზეთის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე ჟიული შარტავა ტელეფონით ამაოდ მოუწოდებდა ზეიადისტური გვარდიის მეთაურს, ლოთი ქობალიას, შეესრულებინა ადრე მიცემული პირობა და დაეძრა თავისი სამხედრო ნაწილები სოხუმისაკენ.

დახმარება არ მოვიდა: ქობალია დამორჩილა გამსახურდიას ბრძანებას.

27 სექტემბერს სოხუმში დაეცა. შარტავა და მისი დაცვა სეპარატისტებმა უმონყალოდ ჩახოცეს. სხვათა შორის, საქართველოს გმირი ჟიული შარტავა ადრე მალალი რანგის პარტიული ფუნქციონერი იყო: ეს იმათ საყურადღებოდ, ვინც ყველა ყოფილ კომუნისტ ხელმძღვანელს საქართველოს მოღალატედ მიიჩნევს.

უკანასკნელი სამოქალაქო თვითმფრინავით სოხუმიდან თბილისში გაფრინდა შევარდნაძე.

რა შედეგი მოჰყვა ომს?

ერთ-ერთი შეფასებით, ომმა შეინირა ათას ხუთასამდე აფხაზი. დაიღუპა შეიდი ათასამდე ქართველი, მათგან სამი ათასამდე მებრძოლი, დანარჩენი სამოქალაქო პირი.

მართალია, ეთნიკურ ქართველებს ომმა რაოდენობრივად ბევრად მეტი აუნაზღაურებელი დანაკარგი მოუტანა, მაგრამ ეთნიკურმა აფხაზებმა ფარდობითად მეტი მსხვერპლი გაიღეს. მათივე მონაცემებით, დაეღუპათ 1392 მებრძოლი (მათ შორის 106 მოხალისე/მოქირავნე რუსეთიდან, 133 – ჩრდილო კავკასიიდან) და რამდენიმე ასეული სამოქალაქო პირი. ათასზე მეტი დაღუპული მთელი აფხაზური ეთნოსის ერთ პროცენტს შეადგენდა, რაც დიდი დანაკარგია. შედარებისათვის: ეთნიკური ქართველებისათვის ერთი პროცენტი იმ დროს 38-40 ათასი ადამიანი იქნებოდა.

აფხაზეთის ქართული მოსახლეობის უმეტესობა იძულებული გახდა, სამშობლოდან წასულიყო. განხორციელდა მათი ეთნიკური წმენდა. აფხაზეთის თითქმის 250 ათასი ქართველიდან 80%-ის განდევნა სეპარატისტთა ხელმძღვანე-

ლობისათვის სანუკვარი შედეგი იყო. ქართველობა აფხაზეთში რომ დარჩენილიყო, იქ ახლა სულ სხვა ვითარება იქნებოდა. მხოლოდ 40-50 ათასამდე ადამიანი დაუბრუნდა გაპარტახებულ გალის რაიონს.

სოხუმიდან და მიმდებარე რაიონებიდან პანიკასა და გაურკვევლობაში გაქცეულ ხალხს უმძიმესი უღელტეხილით, თოვლსა და ყინვაში მოუხდათ სვანეთში გადასვლა. დიდი იყო მსხვერპლი: გზაში დაიღუპა 400-ზე მეტი ადამიანი. გაუბედურებული ხალხი ძარცვას ადგილობრივმა ბანდიტებმა: ავაზაკები ყოველთვის გამოჩნდებიან იქ, სადაც დაუცველ ადამიანებს მოიხელთებენ.

აფხაზეთიდან ლტოლვილების დიდი ნაწილი დანარჩენ საქართველოში გადმოვიდა, ნაწილი – საზღვარგარეთ გაიფანტა.

ლტოლვილების მოზღვაებამ მძიმე შედეგი იქონია საქართველოს ისედაც დანგრევის პირას მისულ ეკონომიკაზე.

გაეროს უშიშროების საბჭომ კონფლიქტის განახლების თავიდან ასაცილებლად დაადგინა დანარჩენ საქართველოსთან აფხაზეთის ადმინისტრაციულ საზღვარზე მშვიდობისმყოფელთა დაყენება, მაგრამ ვერ გადანყვიტა ნეიტრალური ქვეყნებიდან „ცისფერჩაფხუტიანების“ გამოგზავნის საკითხი.

რუსეთმა კი გამოიჩინა „კეთილი ნება, ეტვირთა ეს მძიმე მისია“. გაეროს უშიშროების საბჭომ თავიდან აიცილა ხარჯი და მისი დადგენილებითა და საქართველოს მთავრობის თანხმობით ადმინისტრაციულ საზღვარსა და ბუფერულ ზონას 1994 წლიდან 2008 წლის აგვისტომდე აკონტროლებდა იქ ჩამდგარი „დსთ-ის მშვიდობისმყოფელთა“ კონტინგენტი, რომელიც, სინამდვილეში რუსეთის არმიის ქვედანაყოფი იყო.

მგელს ფარეხი ჩააბარეს!

საქართველოს ყველა მთავრობა, მათ შორის „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობისაც“, 2008 წლამდე იძულებული ხდებოდა დათანხმებოდა გაეროს უშიშროების საბჭოს პერიოდულ რეზოლუციებს მშვიდობისმყოფელთა (ფაქტობრივად – რუსის ჯარის) მანდატის გაგრძელებაზე, რადგან ალტერნატივას იგივე გაერო არ სთავაზობდა.

თბილისზე თავისი გავლენის შესანარჩუნებლად მოსკოვი ამჯობინებდა აფხაზეთი *de jure* საქართველოს ნაწილად ელიარებიან და, ერთდროულად, დაეცვა ამ პროვინციის *de facto* დამოუკიდებლობა.

დსთ-ის ახალი წევრის, საქართველოს მოთხოვნით (ის მაინც იძულებული გახდა, ამ ორგანიზაციაში შესულიყო 1993 წლის ოქტომბერში) რუსეთმა და დსთ-ის სხვა ქვეყნებმა აფხაზეთს ეკონომიკური კავშირები შეუზღუდეს. სანახევრო „ეკონომიკური სანქციებით“ ზარალდებოდა მხოლოდ უბრალო ხალხი, სეპარატისტების ხელმძღვანელობაზე „სანქციები“ არავითარ ზეგავლენას არ ახდენდა. მოსკოვი ფარულად ეხმარებოდა აფხაზეთს ფულის ნიშნების (რუბლის) მიწოდებით, საზღვრის პერიოდული „პუმანიტარული“ გახსნით.

2000 წელს რუსეთის მეორე პრეზიდენტმა ელადიმირ პუტინმა ასეთ დიპლომატიურ თამაშზე უარი თქვა, აფხაზეთს „სანქციები“ მოუხსნა და მასთან პირდაპირი ეკონომიკური ურთიერთობა დაამყარა.

პირველი პრეზიდენტის ბედი

რაც შეეხება ზვიად გამსახურდიას, სოხუმის დაცემის შემდეგ ის სათავეში ჩაუდგა თავის მომხრეებს და ქუთაისზე, იქიდან კი თბილისზე გალაშქრებას ამზადებდა. აფხაზეთი თითქოს მოუცდიდა, სანამ ის თავისი ძალაუფლების კონსოლიდაციას მოახდენდა.

ამ შემთხვევაში კრემლში გადანწყვიტეს, რომ „დასუსტებული შევარდნაძე“ ურჩევნიათ „ძლევაშოსილ გამსახურდიას“, თუკი ეს უკანასკნელი თბილისს აიღებდა. თანაც მისთვის დაკისრებული როლი გამსახურდიამ აფხაზეთში უკვე შეასრულა.

სეკსტაპოლში მდგარი რუსეთის შავი ზღვის ფლოტის ადმირალ ედუარდ ბალტინს (ნომინალურად ის ექვემდებარებოდა როგორც რუსეთის, ისე უკრაინის პრეზიდენტებს) 1993 წლის ოქტომბრის ბოლოს ებრძანა (ვისგან?) ფოთში პატარა სამხედრო დემონსტრაციის მოწყობა. მართალია, ბალტინი მოგვიანებით იგონებდა, რომ ეს გააკეთა „საკუთარი ინიციატივითა და უკრაინის პრეზიდენტის თანხმობით“, მაგრამ კრეისერი რუსული იყო!

რუსული საზღვაო დესანტის უბრალოდ გამოჩენამ ზვიადისტების სამხედრო შემართება მთლიანად დასცა. ისინი დაიფანტნენ. ლაშქრობა თბილისზე ჩაიშალა.

გამსახურდია მცირე ამალის ამარა დარჩა. მან თავი შეაფარა მთიან სამეგრელოს და ყოველ ღამეს სხვადასხვა ადგილას ათევდა. საეჭვოა, ვინმე თუ მისდევდა: ასეთი დავალების არსებობის შემთხვევაში მისი რაზმის დაწევა პრობლემა არ იქნებოდა. როგორც იმ დღეებში მასთან ახლოს მყოფი ადამიანები აღწერდნენ, ის „ღრმა დეპრესიაში იყო და ფიზიკურადაც მის მდგომარეობას არანაირად არ შეიძლება, ნორმალური რქმეოდა“. ისინი ჰყვებოდნენ, რომ ადამიანს აწუხებდა პროსტატის ანთება, დიაბეტი. ექიმი და წამალი კი არ იყო. მორალურად, გამსახურდიასთვის ძნელი იქნებოდა შეგუება იმასთან, რომ დამარცხებულს მოუწევდა შეხვედრა გროზნოში მყოფ თავის გარემოცვასთან, განსაკუთრებით კი საკუთარ მეუღლესთან.

1993 წლის 30 დეკემბრის გვიან ღამით ერთი გლეხის სახლში მყოფმა გამსახურდიამ, ყველაზე (თუ ერთადერთი არა!) ლოგიკური დაშვებით, თავი მოიკლა. ბოლომდე მის გვერდით მყოფი, მის მიერვე პრემიერ-მინისტრად დანიშნული, მამამისის ნათლული ბესარიონ გუგუშვილი დაჟინებით მოითხოვდა სამედიცინო ექსპერტიზის ჩატარებას: მისთვის ნათელი იყო, რომ ფიზიკური და სულიერი

ტკივილით განამებულმა ადამიანმა საკუთარი ხელით მოისწრაფა სიცოცხლე. საქართველოს იმუამინდელი ხელისუფლება აცხადებდა სრულ მზადყოფნას მოენვია უცხოელი ექსპერტები გარდაცვალების მიზეზის დასადგენად.

ოჯახის წევრების კატეგორიული მოთხოვნით სამედიცინო ექსპერტიზა არ ჩატარებულა. ამან შექმნა ნოყიერი ნიადაგი ეჭვებისა და ჭორებისათვის და დატოვა შეგნებულად შექმნილი ბურუსი ადამიანის ტრაგიკული აღსასრულის ირგვლივ. მკვლელობა იურიდიულად ჯერაც ვერ დაასაბუთეს: ეს ვერსია მხოლოდ რწმენის სფეროში რჩება.

„გვიანი შევარდნაძის“ ეპოქა

1992 წლის პარლამენტმა ფაქტობრივად დამფუძნებელი კრების ფუნქცია შეასრულა: მან შეიმუშავა და 1995 წლის აგვისტოში დაამტკიცა ქვეყნის ახალი კონსტიტუცია. სახელმწიფოს ოფიციალური სახელი გამოცეცალა: „საქართველოს რესპუბლიკის“ ნაცვლად ის, უბრალოდ, „საქართველო“ გახდა. საქართველო საპრეზიდენტო რესპუბლიკად იქცა.

„სამხედრო საბჭოს“ დამაარსებლებმა საპატიმროში გადაინაცვლეს. 1994 წელს – თენგიზ კიტოვანი, ხოლო მომდევნო წელს – ჯაბა იოსელიანი ციხეში აღმოჩნდნენ. არც ერთის დაპატიმრებას არამცთუ მასობრივი პროტესტი, ნაქვეითებაც არ მოჰყოლია: თუ რამე ისმოდა – შვებით ამოსუნთქვის ხმა. პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა აღარ ეკავა თენგიზ სიგუას.

ციხიდან გამოსვლის შემდეგ კიტოვანი მოსკოვში წავიდა, დასახლდა აფხაზეთის ომის პერიოდში, თავისი ნომინალური „მტრის“, რუსეთის თავდაცვის მინისტრ პაველ გრაჩოვის ავარაკში. რუსულ სამთავრობო ტელეარხებს თავიანთ ანტიქართულ გადაცემებში შეეძლოთ მოენვიათ იგი და დაემონუმბინათ „საქართველოს თავდაცვის ყოფილი მინისტრის ავტორიტეტული აზრი“, რომელსაც ტელეარხები თვითონ ჰქარნახობდნენ.

იოსელიანი უფრო ღირსეულად მოიქცა: ციხეში მემუარები დაწერა, იქიდან გამოსვლის შემდეგ კი სიკედილამდე თბილისში დარჩა და სახელმწიფოს მშენებლობას ხელს არ უშლიდა. მისი „მხედრიონი“, რომელმაც ძალიან გაიტეხა სახელი, დაიშალა.

1995 წელს საქართველომ შემოიღო მყარი ვალუტა – ლარი. შეწყდა ჰიპერინფლაცია, რომელიც გამოწვეული იყო იქამდე გამოყენებული კვაზი-ვალუტის – „კუპონის“ – ბრუნვით.

მაგრამ ეკონომიკური და, შესაბამისად, სოციალური მდგომარეობა ქვეყანაში არ უმჯობესდებოდა. ის კვლავაც ძალიან მძიმე იყო. თუ 1990 წლის საქართველოს მთლიან შიდა პროდუქტს 100 პროცენტად მივიჩნევთ, 1994 წლისათვის ის 28

პროცენტამდე ჩამოვიდა. მერე ნელი გამოსწორება დაიწყო, მაგრამ 2000 წელსაც კი 1990 წლის დონის 38 პროცენტს ძლივს მიაღწია.

2002 წელს გამოცემულ ენციკლოპედია „თბილისს“ დართული აქვს მნიშვნელოვან მოვლენათა ქრონოლოგია, რომლითაც შეგვიძლია შევადაროთ ერთმანეთს 1991-2000 წლების ეკონომიკური ვითარება, ვთქვათ, 1931-1940, ან 1961-1970 წლების ვითარებას [ენციკლოპედია „თბილისი“, 2002].

ირკვევა, რომ 1930-იან და 1960-იან წლებში სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის ძირითადი მოვლენები დედაქალაქში იყო ფაბრიკების, ქარხნების, სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების, თეატრების, ხიდების, სტადიონების, რკინიგზის სადგურის გახსნა. დიდ საბჭოთა კავშირს ჰქონდა დიდი რესურსები და შეეძლო ყველა რესპუბლიკის ეკონომიკის განვითარების უზრუნველყოფა. რესპუბლიკის ხელისუფლებას კი აღმოაჩნდა ორგანიზაციული უნარი ეს რესურსები საქართველოში მოეხიდა.

იმავე „ენციკლოპედიაში“ 1991-2000 წლების ძირითად მოვლენებად აღნუსხულია ფორუმების, სემინარების, კონფერენციების ჩატარება. ეკონომიკური მოვლენებიდან აღნიშვნის ღირსი აღმოჩნდა მხოლოდ ღვინის კომპანია GWS-ის შექმნა, Coca-Cola-ს ფილიალის გახსნა, ისიც არსებული ლიმონათის ქარხნის ბაზაზე, პირველი ფიჭური რადიო-სატელეფონო სადგურის, Geocell-ის, გაშვება და „საქართველოს ნავთობის საერთაშორისო კორპორაციის“ დაარსება. სულ ეს იყო.

რესურსების გარე წყარო საქართველოსთვის აღარ არსებობდა. საჭირო იყო საკუთარ ძალებზე დაყრდნობა. მაგრამ კომუნისტური მმართველობის პერიოდში ჩამოყალიბებულ საზოგადოებას თვითორგანიზაციის უნარი არ შესწევდა. საშუალო კლასი არ არსებობდა. მცირერიცხოვანი მდიდარი ადამიანების კლასის ფორმირება უმრავლესობის გაღარიბების ხარჯზე ხდებოდა. იწყებოდა კაპიტალის დაგროვება, ბუნებრივია, ველური ფორმებით. განვითარების ეს სტადია დასავლეთ ევროპას რამდენიმე საუკუნის წინ ჰქონდა განვლილი, მაგრამ ჩვენ ხომ ვერ დავიცდიდით საუკუნეებს!

ბევრ „ნათელ დირექტორს“, ანუ სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული ფაბრიკა-ქარხნების, საბჭოთა მეურნეობების, ინსტიტუტების, მაღაზიების უკანასკნელ ხელმძღვანელებს, რომლებიც კომუნისტურმა პარტიამ 1980-იან წლებში დანიშნა, საშუალება მიეცათ მოეხდინათ უზარმაზარი ქონების პრივატიზაცია, რომელიც უმეტესწილად მკედარ კაპიტალად ექცათ. წარმოების პროფილის შეცვლას, დიდ კაპიტალდაბანდებასთან ერთად, მენეჯმენტისა და მარკეტინგის კარგი ცოდნა სჭირდება, რაც ფაბრიკა-ქარხნების დირექტორების დიდ უმრავლესობას არ გააჩნდა. მათ ჯართად გაყიდეს მანქანა-დანადგარები და მიაქირავეს გამოთავისუფლებული ფართი წვრილ ინდივიდუალურ მენარმეებსა და იმპორტული საქონლით მოვაჭრეებს.

უმცირესობა დაეპატრონა „საერთო-სახალხო ქონებას“. ეს „ყოჩაღი ხალხი“

ყველა პოსტსაბჭოთა ქვეყანაში მაშინვე მიეტმასნა ახალ მმართველ პარტიას (პარტიებს). მაგალითად, თბილისის ყველაზე ღირებული უძრავი ქონება დაი-საკუთრეს შვედარდნადის მიერ დანიშნულმა მერებმა, ვიცე-მერებმა და მათთან დაახლოებულმა პირებმა, უპირველესად სახელმწიფო მოხელეებმა.

მოსახლეობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად აუცილებელი გახდა საქართველოს ბაზრის გახსნა. თურქულმა და ჩინურმა იაფმა ნაწარმმა ჩაკლა საქართველოს კეებისა და მსუბუქი მრეწველობის დარგები.

შენწყიტეს მუშაობა მანქანათმშენებელმა საწარმოებმა, რომლებიც საბჭოთა ბაზარს უკონკურენტო პირობებში აწვდიდნენ, რბილად რომ ვთქვათ, არცთუ მსოფლიო დონის პროდუქციას – ჩარხებს, ელმავლებს, ქუთაისის ავტოქარხნის მანქანებს. სამხედრო დანიშნულების ქარხნები, რომლებიც სხვა რესპუბლიკებში მდებარე ქარხნებთან კოოპერაციით მუშაობდნენ, დამკვეთებისა და მომწოდებლების გარეშე დარჩნენ და დაიხურნენ.

1990 წელს საქართველოს მრეწველობაში დასაქმებული იყო ნახევარ მილიონზე მეტი მოქალაქე. ათი წლის შემდეგ ეს მაჩვენებელი ათჯერ შემცირდა, ანუ მოხდა ქვეყნის დეინდუსტრიალიზაცია.

ენერგეტიკა, სადაც ჩაიბუდეს კორუმპირებულმა ელემენტებმა, სავალალო მდგომარეობაში აღმოჩნდა. იქ მომუშავე გაქნილ სუბიექტებს დიდ მოგებას აძლევდა თურქეთში შედარებით იაფად გაყიდული ელექტროენერგია, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფო სხვაგან ძვირად ყიდულობდა. ქალაქები და სოფლები გაუნათებელი რჩებოდა. იქ, სადაც დენი აღწევდა, მოსახლეობა ვერ/არ იხდიდა ელექტროენერგიის საფასურს.

საბაზრო ეკონომიკისათვის მომზადებული ადამიანები არა მარტო საქართველოში, არამედ მთელ პოსტსაბჭოთა სივრცეში ძალიან ცოტა აღმოჩნდა, ოდნავ მეტი – ესტონეთსა და ბალტიის სხვა ქვეყნებში. იქამდე კომპარტია ებრძოდა კერძო ინიციატივას. ადამიანები მიეჩვივნენ, რომ ყველაფერი პარტიამ და მთავრობამ უნდა მოუგვაროს.

პოპულისტური პარტიების მოთხოვნა მთავრობის მიმართ – „ამუშავეთ სამრეწველო საწარმოები!“ „დაასაქმეთ ხალხი!“ – ლიტონ მონოდებად რჩებოდა. სახელმწიფომ ხელი აიღო ფაბრიკა-ქარხნებზე, საბჭოთა მეურნეობებზე, კოლმეურნეობებზე: „საბაზრო ეკონომიკაზე გადავედით!“

მიუხედავად მძიმე ეკონომიკური ვითარებისა, მოუგვარებელი ტერიტორიული კონფლიქტებისა, საქართველოს მოსახლეობა ოპტიმიზმს არ კარგავდა. ქვეყნის დამოუკიდებლობა, რაზეც ყოველთვის ოცნებობდნენ ქართველები, უმრავლესობისათვის ბუნებრივ მდგომარეობად იქცა. საქართველოში ცოტა ვინმე თუ მისტიროდა საბჭოთა კავშირს.

ნორმალური განვითარების ერთადერთი საშუალება იყო გეგმურიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა („ტრანზიცია“).

ამასთან, ფაქტია, რომ ობიექტური და სუბიექტური პირობები ძალიან ართულებდა ასეთ გადასვლას.

თანამშრომლობა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებთან გაძნელდა. ყველა მათგანი, უპირველესად, საკუთარ თავზე ზრუნავდა. რუსეთის ფედერაციამ გადანაცვითა საბაზრო ეკონომიკის მიმართულებით დამოუკიდებლად სვლა, „რუბლის ზონიდან“ ყველა ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკის განდევნა და საბაზრო ფასებით მათთან ანგარიშსწორება.

საბჭოთა პერიოდმა კი იმდენად გადახლართა კოოპერაციული კავშირები, რომ ეკონომიკური მთელის დაქუცმაცება არცერთ სიცოცხლისუნარიან ნაწილს არ იძლეოდა. რუსეთის ფედერაციის სანარმოების ნაწილიც კი დამოუკიდებელი იყო უკრაინაში, ბალტიის ქვეყნებში, ცენტრალურ აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში განლაგებულ ქარხნებზე ან იქაურ ნედლეულზე. რუსეთის ფედერაციაში, რომელმაც საკავშირო პოტენციალის დიდი წილი შეინარჩუნა, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა დაიწყო ველური მეთოდებით, ძალადობრივი პრივატიზაციის გზით, ძირითადად – სისხლიანი გარჩევების თანხლებით: იქამდე რიგითი ბანდიტები, რუსეთის მომავალი ოლიგარქები (ასე უწოდებდნენ რუსეთში ძალიან გამდიდრებულ სუბიექტებს: ბევრი მათგანი ეთნიკური რუსი არ ყოფილა) მილიარდობით დოლარად ღირებულ ქონებას ეპატრონებოდნენ. სოციალური ვითარება რუსეთშიც უმძიმესი შეიქმნა. მაგალითად, 1992 წელს ლენინგრადში (მალე მას ალუდგენენ ისტორიულ სახელს – სანქტ-პეტერბურგი) სურსათის ბარათებით ანაწილებდნენ.

საქართველოს პოსტსაბჭოთა ეკონომიკური კატასტროფის მხოლოდ შევარდნაძის მმართველობასთან დაკავშირება სწორი არ იქნებოდა, თუმცა მის დროსაც შეიძლებოდა უკეთესი სტრატეგიის არჩევა. „მრგვალი მაგიდის“ გუნდი საქართველოს სათავეში რომ დარჩენილიყო 1992 წელს და მომდევნო წლებში, ისიც იმავე პრობლემებს გადააწყდებოდა.

საქართველოს ეკონომიკური პრობლემები უნიკალური არ ყოფილა. იგივე ხდებოდა ყოფილ საბჭოთა და ცენტრალური ევროპის ყოფილ „სოციალისტურ“ სახელმწიფოებში. სხვა საქმეა, რომ ევროპულ ქვეყნებში ბოლომდე არ მომკვდარა „კაპიტალიზმის სული“ (სოციოლოგ მაქს ვებერის სიტყვებია), რომელიც იქ სწრაფად გამოცოცხლდა.

უცხოელი ინვესტორი საქართველოში მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოვიდოდა, თუკი სწრაფი მოგების სუნს იგრძნობდა. ადრეული უცხოელი „ინვესტორებიდან“ ყველა გაიძვერა იყო. ისინი ახერხებდნენ მიეღოთ „ექსკლუზიური უფლებები“ გამოუცდელი (უკეთეს შემთხვევაში!) პრემიერ-მინისტრებისა და ვიცე-პრემიერებისაგან. მაგალითად, 2011 წელს სამმა ასეთმა ისრაელელმა „ინვესტორმა“ საერთაშორისო სასამართლოში მოუგო საქმე საქართველოს იმ პროექტის ჩაშლისათვის, რომელსაც 15 წლით ადრე, შევარდნაძის დროინდელმა ვიცე-პრემიერმა მოაწერა ხელი და რომელზეც „ინვესტორებს“ ერთი ცენტიც არ დაუხარჯავთ.

საქართველოს კი ათობით მილიონი დოლარი შეანერეს „ზარალის ასანაზღაურებლად“.

პირადად შევარდნაძის მომხვეჭელობის შესახებ არაფერი გვსმენია. მაგრამ მის გარშემო ყოველთვის გროვდებოდნენ საეჭვო რეპუტაციის პირები, რომლებიც ლიდერის „სახურავს“ შეფარებულნი საკუთარ თამაშს იწყებდნენ და არაჩვეულებრივად მდიდრდებოდნენ.

ეს ყველაფერი მოსახლეობის დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა.

საგარეო პოლიტიკის გატარება დიდ მოქნილობას და სიფრთხილეს მოითხოვდა შევარდნაძისგან. საბჭოთა კავშირის ყოფილმა საგარეო საქმეთა მინისტრმა კარგად იცოდა, რომ მოსკოვში მყოფი თავისი ყოფილი კოლეგების ნდობა არ შეიძლებოდა და ცდილობდა არ გაელიზიანებინა კრემლი. ერთდროულად მას გაჰყავდა საქართველო საერთაშორისო არენაზე და დასავლეთის მხარდაჭერას ესწრაფოდა.

თუ ვინმე ატარებდა „პროდასავლურ პოლიტიკას“, ეს ნამდვილად იყო ედუარდ შევარდნაძე:

- სხვა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებთან ერთად, საქართველო 1994 წლიდან შეუერთდა NATO-ს პროგრამას „პარტნიორობა მშვიდობისათვის“.
- იდგმებოდა პირველი ნაბიჯები საქართველოს არმიის წვრთნისა და გადაიარაღების მიზნით, რაშიც აშშ გვეხმარებოდა;
- 1996 წელს ევროპულ კავშირთან გაფორმდა „შეთანხმება პარტნიორობისა და თანამშრომლობის შესახებ“ (Partnership and Cooperation Agreement);
- შევარდნაძის საგარეო პოლიტიკის წარმატება იყო, რომ 1996 წელს დასავლეთის სანავთობო კომპანიების კონსორციუმმა კასპიის ზღვის ნავთობისა და გაზის ტრანსპორტირებისათვის აიჩრია „დასავლეთის მარშრუტი“, საქართველოს გავლით. ამან საქართველოს გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა მკვეთრად გაზარდა;
- 1999 წელს საქართველო გახდა „ევროპის საბჭოს“ 41-ე ქვეყანა – პირველი სამხრეთ კავკასიიდან (სწორედ მაშინ წარმოთქვა საქართველოს პარლამენტის იმდროინდელმა თავმჯდომარე ზურაბ ჟვანიაშვილმა შემდგომში ხშირად გამოვრებული სიტყვები: „*მე ვარ ქართველი და, მაშასადამე, მე ვარ ევროპელი*“);
- 2000 წელს საქართველო ერთ-ერთი პირველი იყო ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან, რომელიც გახდა „მსოფლიო საეაჭრო ორგანიზაციის 137-ე წევრი (სხვათა შორის, რუსეთის ფედერაცია ამ ორგანიზაციაში მხოლოდ 2011 წელს მიიღეს);
- 1999 წელს, ეუთო-ს სტამბოლის სამიტზე, დასავლეთის ქვეყნების დიდი დახმარებით ქართულმა დიპლომატიამ დაითანხმა რუსეთის პრეზიდენტი ბორის ელცინი ხელი მოეწერა შეთანხმებაზე საქართველოდან რუსული

სამხედრო ბაზების გატანის შესახებ. ვაზიანიდან, ახალქალაქიდან, ბათუმიდან ასეთი ბაზები მართლაც გაიტანეს, მაგრამ გუდაუთის სამხედრო-საავიაციო ბაზა იქვე დარჩა და აფხაზი სეპარატისტების უსაფრთხოების გარანტიად იქცა;

- საქართველოს პროდასავლური ვექტორი კიდევ უფრო ცხადი გახდა, როდესაც 2002 წელს NATO-ს პრალის სამიტზე შევარდნაძემ განაცხადა, რომ საქართველო მალე „დაუთქვამს მის კარს“.

რუსეთისათვის ეს სიტყვები იგივე იყო, რაც ესპანური ხარის წინ ნითელი მულეტის აფრიალება!

კრემლში ხედავდნენ, რომ ქვეყანა, რომელიც დიდხანს იყო მისი, თუნდაც ჯიუტი ეასალი, ახლა აკეთებდა გეოპოლიტიკურ ბრუნს დასავლეთისკენ.

1999 წლის შემოდგომაზე იმ დროს რუსეთის პრემიერ-მინისტრმა ვლადიმირ პუტინმა განაახლა სამხედრო მოქმედება ჩეჩნეთში სეპარატისტების აღმოსაფხვრელად, რასაც „ჩეჩნეთის მეორე ომი“ დაერქვა.

მას შემდეგ, რაც 2000 წელს მანვე შეცვალა რუსეთის პრეზიდენტის პოსტზე ბორის ელცინი, რუსეთის საფრთხე საქართველოს თავზე „დამოკლეს მახვილად“ თვალნათლივ დაეკიდა. ედუარდ შევარდნაძისათვის ძალიან გაძნელდა მოსკოვთან ურთიერთობა.

ჩეჩნეთში ომის ირიბი შედეგი იყო 2000 წლის 5 დეკემბრიდან რუსეთის მიერ საქართველოს მოქალაქეებისათვის სავიზო რეჟიმის დაწესება. ამისათვის რუსეთს დასჭირდა „ბიშკეკის შეთანხმებიდან“ გამოსვლა, რომლის თანახმად დსთ-ის წევრ სახელმწიფოებს ერთმანეთთან უვიზო მიმოსვლა ჰქონდათ. ამ ნაბიჯს რუსეთი „ასახუთებდა“ ახმეტის რაიონში მდებარე, ძირითადად ქისტებით (ჩეჩნებით) დასახლებულ პანკისის ხეობაში ჩეჩენი ბოევიკების შესვლით, რაც მხოლოდ და მხოლოდ საბაბი იყო. ჯანმრთელ ჩეჩენ მეომრებს ვიზა არც ესაჭიროებოდათ: საქართველო-რუსეთის საზღვრის ჩეჩნეთის მალალმთიანი მონაკვეთი პრაქტიკულად დაუცველი იყო. დაჭრილი მეომრები კი მართლაც შემოჰყვნენ ჩეჩნეთიდან საქართველოში ლტოლვილთა მასას – ათი ათასზე მეტ ქალს, ბავშვს, მოხუცს – რომლებიც გამოექცნენ რუსეთის არმიის მიერ მათი ქალაქებისა და სოფლების უმონყალო დაბომბვას. ამ მასამ უპრობლემოდ გაიარა რუსეთის ოფიციალური სასაზღვრო-გამშვები პუნქტი და იქ არავინ შეუჩერებიათ.

რუსეთის მიერ შემოღებული სავიზო რეჟიმი არ შეეხო აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ მცხოვრებთ. უფრო მეტიც, კრემლმა იქ დაიწყო საკუთარი პასპორტების დარიცხვა და საკმაოდ მალე რუსეთის მოქალაქეობა მიანიჭა საქართველოში მცხოვრებ ეთნიკურ ჯგუფებს – აფხაზებსა და ოსებს. ასეთი პასპორტიზაცია უცხო ქვეყნის საშინაო საქმეებში უხეშ ჩარევას წარმოადგენდა და უკანონო იყო. საქართველოს მთავრობის პროტესტსა და საერთაშორისო დონეზე ჩივილს შედეგი არ მოჰყოლია.

რაც შეეხება შიდაპოლიტიკურ ცხოვრებას, 1995 წლის შემოდგომაზე პრეზიდენტად 5 წლის ვადით აირჩიეს ედუარდ შევარდნაძე. 4 წლის ვადით აირჩიეს ახალი პარლამენტიც, სადაც დომინირებდა პრეზიდენტის მომხრე „საქართველოს მოქალაქეთა კავშირი“.

1999 წელს საპარლამენტო არჩევნებში იმავე პარტიამ გაიმარჯვა. იყო გაყალბებაც, მაგრამ მძაფრი რეაქცია მასზე არ ყოფილა.

2000 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებზე შევარდნაძის გამარჯვებას „სახალხო ენთუზიზმი“ არ ახლდა თან. ალბათ, მისთვისვე აჯობებდა, საერთოდ არ ეყარა კენჭი და გარდაუვალი შეცდომების დაშვება თავისი მემკვიდრისათვის დაეთმო: ასეთ შემთხვევაში ყველა ნუხილით მოიგონებდა შევარდნაძეს! მაგრამ პოლიტიკოსებმა არ იციან ხოლმე სად დაუსვან წერტილი საკუთარ კარიერას. გუშინდელ შეცდომას კი ყოველთვის ხვალ ვიგებთ...

ოპოზიციური პარტიები სუსტი იყო. მაგრამ, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, ძლიერ მმართველ პარტიაში მომხდარ განხეთქილებას ძლიერი ოპოზიციის გამოჩენა მოსდევს. ეს გამოვლინდა XXI საუკუნის დასაწყისშივე. შევარდნაძის გარემოცვაში გამოჩნდა „ახალგაზრდა რეფორმატორების“ ჯგუფი, რომელსაც „ბაბუ“ (მისი მეტსახელი იყო!) ახალისებდა. ამ ჯგუფის წევრებმა დროულად დაიწყეს მზადება „პოსტ-ბაბუს“ ეპოქისათვის.

თავის ყველაზე დიდ მონაპოვრად შევარდნაძე, არცთუ უსაფუძვლოდ, მიიჩნევდა საქართველოში თავისუფალი ტელევიზიის ჩამოყალიბებას, სიტყვისა და პრესის თავისუფლებას, რაც მართლაც პრაქტიკულად შეუზღუდავი გახდა. ეს არ ნიშნავდა სამოქალაქო საზოგადოების ჩამოყალიბებას, მაგრამ ნაბიჯი იყო ამ მიმართულებით.

ბედის ირონიად უნდა მივიჩნიოთ ის, რომ XXI საუკუნის დამდეგს შევარდნაძის ავტორიტეტის მკვეთრ შესუსტებაზე და, საბოლოოდ, ხელისუფლებიდან ნასვლაზე, სწორედ მის მიერ მხარდაჭერილმა თავისუფალმა მედიამ იმოქმედა.

ახალგაზნინი ტელეარხები, განსაკუთრებით „რუსთავი-2“, მძაფრად აკრიტიკებდნენ მთავრობას. შევარდნაძე სატირული მულტსერიალის, „დარდუბალას“ მთავარ გმირად იქცა. მას უნდა აეტანა ეს „ალეირახსნილი უმსგავსობა“, რომ დასავლეთის თვალში „დემოკრატიისადმი ერთგულება“ არ შეეებალა: ეპოქა იყო ისეთი!

სხვათა შორის, როდესაც „დარდუბალას“ ავტორმა რამდენიმე წლის შემდეგ მოინდომა ანალოგიური მულტსერიალის შექმნა იმდროინდელი პრეზიდენტის, მიხეილ სააკაშვილის შესახებ, პირველივე სერიის შემდეგ ფარულკამერიანი პროვოკატორი მიუგზავნეს და ფულის გამოძალვის ბრალდებით ოთხი წლით ციხეში გაუშვეს: ეპოქა შეიცვალა!

ვარდებიდან ეკლესიამდე

2003 წელს საქართველოში უნდა ჩატარებულიყო მორიგი საპარლამენტო არჩევნები (დეპუტატების ორ მესამედს პროპორციული სისტემით ირჩევდნენ, მესამედს – მაჟორიტარულით), რომლის მომზადებაში ქვეყანას აქტიურად ეხმარებოდნენ აშშ-სა და ევროკავშირის მრჩეველები.

ერთდროულად ჩატარდა რეფერენდუმი პარლამენტის წევრთა რაოდენობის შემცირების თაობაზე 235-დან 150-მდე.

საქართველოს მეხუთე პარლამენტის არჩევას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგან ის აღიქმებოდა პრელუდიად 2005 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებისათვის. საპარლამენტო არჩევნებში გამარჯვებულ პარტიას მეტი საშუალება მიეცემოდა ზრუნა პრეზიდენტობის საკუთარი კანდიდატის წარმატების მისაღწევად, რომელიც აუცილებლად ახალი პიროვნება იქნებოდა: 2005 წლისათვის შეუარდნაძე პრეზიდენტობის ორ ვადას შეასრულებდა, მესამე ვადაზე წასვლას კი კონსტიტუცია კრძალავდა.

არც ამერიკისათვის და არც რუსეთისათვის სულერთი არ იყო, თუ ვინ გახდებოდა საქართველოს მომავალი ლიდერი: ქვეყანა უკვე გამოჩნდა გეოპოლიტიკურ გზაჯვარედინზე და იწყებოდა მეტოქეობა მასზე გავლენისათვის.

მსცოვან ასაკს მიღწეულმა შევარდნაძემ მიუშვა მართვის სადავეები. ის გადადგა დასაშლელად განწირული „მოქალაქეთა კავშირის“ თავმჯდომარეობიდან, თუმცა ეს პარტია მაინც მასთან ასოცირდებოდა. საპარლამენტო არჩევნებისათვის „მოქალაქეთა კავშირმა“ შექმნა ამორფული ბლოკი, სახელად „ახალი საქართველოსათვის“ სუსტ პარტნიორებთან ერთად, რომელთაც მხოლოდ ადმინისტრაციული რესურსისა და გაყალბების იმედი ჰქონდათ. ეს ბლოკი ისევ „შევარდნაძის პარტია“ აღიქმებოდა და მხარდაჭერით სარგებლობდა ეთნიკური უმცირესობებით დასახლებულ რაიონებში, რადგან იქაურ მოსახლეობას აეჭვებდა სხვა პარტიების ქცევა და ისევ „ნაცნობ ჭირს“ ამჯობინებდა.

საერთოდ არ ჩანდა პარტია, რომელიც არჩევნებში ერთპიროვნულ წარმატებას მიაღწევდა. აჭარის ხელმძღვანელის, ასლან აბაშიძის „დემოკრატიული ალორძინების კავშირს“ დანარჩენ საქართველოშიც ჰქონდა განყოფილებები, მაგრამ არჩევნების მოსაგებად მას ხმები არ ეყოფოდა. იყო რამდენიმე პოპულისტური და ფსევდოლიბერალური პარტიაც მცირე დასაყრდენით ელექტორატში.

გავლენიანი პოლიტიკოსის, პარლამენტის ყოფილი თავმჯდომარის, ზურაბ ჟვანიას პარტია „დემოკრატებთან“ გაერთიანდა პარლამენტის მოქმედი თავმჯდომარე ნინო ბურჯანაძე, რომელსაც ბევრი მიიჩნევდა გონიერ ლიდერად. ჟვანიამ გაითვალისწინა მისი პოპულარობა და საარჩევნო ბლოკს „ბურჯანაძე-დემოკრატები“ დაარქვა.

ცვლილებებზე ორიენტირებული ელექტორატის სეგმენტს ეყრდნობოდა

„მოქალაქეთა კავშირიდან“ გასული ახალგაზრდა პოლიტიკოსი მიხეილ სააკაშვილი, რომელმაც თავის პარტიას ამბიციური სახელი შეურჩია – „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“ (შემოკლებით, „ნაციონალური“). მოძრაობას „ნაციონალური“ იმის გამო ეწოდა, რომ მისი სინონიმი, „ეროვნული მოძრაობა“, ქართულ პოლიტიკურ ტერმინოლოგიაში 1980-იანი წლების ბოლოს უკვე გამოიყენეს.

2003 წლის არჩევნების დროსაც განმეორდა ტრადიციული „ქარუსელები“ და ტრივიალური მიწერები. ტელევიზიით ცოცხალ რეჟიმში შეგვეძლო მიგვედევნებინა თვალისაარჩევნო ოლქებიდან ცესკო-ში (ცენტრალური საარჩევნო კომისია) შემომავალ ინფორმაციაზე და გაყალბება თვალნათელი იყო: მაგალითად, საქართველოს მოქალაქეებისათვის რუსეთში გახსნილ რამდენიმე უბანში არჩევნები, როგორც ჩანს, არც ჩატარებულა, მაგრამ უნიჭო ფალსიფიკატორებს ფანტაზია არ ეყოთ და სოჭსა და ნოვოსიბირსკში აბსოლუტურად ერთნაირი შედეგები დადეს. თანაც ორივეგან გამარჯვება მიანიჭეს პარტიას „მრეწველობა გადაარჩენს საქართველოს“, რომელსაც მილიონერი „ლუდის მეფე“ ხელმძღვანელობდა, თუმცა იმ დროს არსებული 7-პროცენტიანი ბარიერი ამ პარტიამ მაინც ვერ გადალახა. „შეყარდნადისი“ და „აბაშიძის“ პარტიების ხმების რაოდენობა ხელოვნურად გაზარდეს, შესაბამისად, ქვემო ქართლში, სადაც აზერბაიჯანული მოსახლეობა ჭარბობს, და აჭარაში.

პროპორციული სისტემით ჩატარებული არჩევნების ოფიციალურ შედეგებთან შედარებით განსხვავებულ სურათს იძლეოდა ეგზიტპოლები და პარალელური დათვლა, თუმცა უცნობია, რამდენად კორექტულად ტარდებოდა ისინი. ბლოკმა „ახალი საქართველოსათვის“ ოფიციალურად მიიღო ხმების 21,32%, პარალელური დათვლა კი 18,92%-ს აჩვენებდა: პრინციპში, ეს ახლოს იყო სტატისტიკურად დასაშვებ სხვაობასთან; ასლან აბაშიძის „დემოკრატიული აღორძინების კავშირის“ შემთხვევაში კი სხვაობა მეტისმეტად დიდი იყო: შესაბამისად, 18,84% და 8,13%. ოპოზიციური პარტიების მონაცემები ხელოვნურად შემცირებული ჩანდა. ამან დიდი უკმაყოფილება და მასობრივი მღელვარება გამოიწვია.

22 ნოემბერს ახალარჩეული პარლამენტის პირველი სხდომა ჩაშალეს დარბაზში შეჭრილმა დემონსტრანტებმა მიხეილ სააკაშვილის ხელმძღვანელობით: ტელეკამერების წინ ხელში მას ვარდი ეჭირა. ტრიბუნასთან მყოფი შეყარდნაძე საკუთარმა დაცვამ ძალით გაიყვანა. ამას ტელევიზიით პირდაპირ ეთერში ვუყურებდით. ინყებოდა ახალი ხელისუფლების „ტელეეპოპეა“.

23 ნოემბერს მომრიგებლად ჩამოსულ რუსეთის ფედერაციის საგარეო საქმეთა მინისტრ იგორ ივანოვს (ის დედით ქართველი იყო და ცოტა ქართულიც იცოდა) პარლამენტის წინ შეკრებილი ხალხი ოვაციით შეხვდა. იმავე საღამოს შეყარდნაძემ პრეზიდენტის პოსტიდან ნებაყოფლობით გადადგომა გადაწყვიტა. ის სახლში წავიდა, საზღვარგარეთ გაქცევა მას არ დასჭირვებია.

ამ მოვლენას „ვარდების რევოლუცია“ ეწოდა.

ფორმალურად პრეზიდენტი გადადგა, ის არ ჩამოუვდიათ. თუმცა საქართველოში მომხდარ „რევოლუციას“ უკანონობის ელემენტები ახლდა, მას არ მოჰყოლია სერიოზული კრიტიკა არც დემოკრატიული დასავლეთიდან და არც ავტორიტარული რუსეთიდან: შეეარდნაძით ორივე მხარე უკმაყოფილო იყო.

საქართველოს უზენაესმა სასამართლომ რამდენიმე დღეში ბათილად ცნო პროპორციული სისტემით ჩატარებული საპარლამენტო არჩევნები, როგორც გაყალბებული. იმავე არჩევნებისას 73 მაჟორიტარულ ოლქში მიღებული შედეგები კი სასამართლომ არ გააუქმა, თითქოს იქ გაყალბებას ადგილი არ ჰქონია. ლოგიკური იქნებოდა სრული არჩევნების ხელახლა ჩატარება: სახალხო პროტესტი სწორედ მათ უსამართლო შედეგებს მოჰყვა.

სასამართლოს ასეთი „სანახევრო“ განაჩენის ახსნა იქნებ იყოს ის, რომ 2003 წელს მაჟორიტარული წესით ქუთაისში აირჩიეს 1999 წლის პარლამენტის თავმჯდომარე ნინო ბურჯანაძე. პრეზიდენტის გადადგომის შემთხვევაში, კონსტიტუციის თანახმად 40 დღის განმავლობაში პრეზიდენტის მოვალეობის შემსრულებელი უნდა ყოფილიყო პარლამენტის თავმჯდომარე.

2004 წლის 4 იანვარს ჩატარდა საქართველოს პრეზიდენტის რიგგარეშე არჩევნები. მესამე პრეზიდენტად აირჩიეს 36 წლის *მიხეილ სააკაშვილი*, რომელმაც ხმების 96% (!) მიიღო! ისე გამოდიოდა, რომ ყველამ ირწმუნა მისი წინასაარჩევნო დაპირებები: ის საქართველოს შემადგენლობაში დააბრუნებდა აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთს“, შეიყვანდა საქართველოს NATO-ში, დააფუძნებდა ჭეშმარიტ დემოკრატიას, გაზრდიდა ხალხის მატერიალურ კეთილდღეობას.

გამოცხადდა, თითქოს არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო ელექტორატის 88 პროცენტმა. ასეთი მაღალი მაჩვენებელი საბჭოთა ე.წ. „არჩევნების“ შემდეგ არ ყოფილა: საქართველოში და სხვაგანაც არჩევნებში ხმის მიცემის უფლების მქონე მოსახლეობის 65 პროცენტზე მეტის მონაწილეობა უკვე დამაფიქრებელია ხოლმე არჩევნების ჩატარების კეთილსინდისიერებაზე. მაგრამ 2004 წელს სააკაშვილის გამარჯვება ეჭვს არ იწვევდა: მეტოქეები სუსტი ჰყავდა. აი, 2008 წელს კი პრეზიდენტად მის პირველივე ტურში არჩევა სერიოზულ ეჭვს ბადებდა!

ამერიკის პრეზიდენტის, *ჯორჯ ბუშის* (უმც.) ადმინისტრაცია საქართველოს ახალგაზრდა ლიდერებს კეთილგანწყობით შეჰყურებდა. უცნობია, თავიდანვე სურდათ თუ არა ვაშინგტონში სააკაშვილის მოსვლა საქართველოს სათავეში. უფრო სავარაუდოა, რომ მან თავად იმარჯვა, აჯობა „თანარევოლუციონერებს“ და თავი მოაწონა ამერიკის პრეზიდენტს.

დასავლეთის, ასე ვთქვათ, „დემოკრატიის საექსპორტო ცენტრები“ იმ პერიოდში ახალისებდნენ დემოკრატიულ ძვრებს და კორუმპირებული რეჟიმების უსისხლოდ შეცვლას პოსტსოციალისტურ სივრცესა და ახლო აღმოსავლეთში. ფაქტია, რომ ასეთ ცვლილებებს თავიდან ფართო მხარდაჭერა ჰქონდა, მათ შორის საქართველოშიც.

საქართველოს შემდეგ ამ ცვლილებებს აენება ჟურნალისტური კლიშე – „ფერადი რევოლუცია“, თბილისის „ვარდების რევოლუციის“ (2003) შემდეგ კიევში მოხდა „ნარინჯისფერი რევოლუცია“ (2004), ბიშკეკში (ყირგიზეთი) – „ტიტების რევოლუცია“ (2005), ბეირუთში (ლიბანი) – „კედრის რევოლუცია“ (2005).

„ფერადმა რევოლუციონერებმა“ საბოლოოდ ხალხის იმედი ვერსად გაამართლეს. მათ ან ვერაფერი გააკეთეს, ან თვითონ გარდაისახნენ უარესობისაკენ, ან გზა გაუკვალეს სხვა კორუმპირებულ პოლიტიკოსებს.

„ვარდების რევოლუციამ“ საქართველოს სათავეში მოიყვანა ახალგაზრდა ლიდერები, რომლებმაც, სამწუხაროდ, თავიდანვე კანონის უხეში დარღვევით დაიწყეს საქმიანობა: იქამდე, სანამ ჩატარდებოდა ხელახალი არჩევნები პროპორციული სისტემით, მათ დააბრუნეს ვადგასული, 1999 წელს არჩეული, პარლამენტის შემადგენლობა, რომელმაც უდრტივწევლად მისცა ხმა ცვლილებებს კონსტიტუციაში, რითაც მკვეთრად გაიზარდა პრეზიდენტის უფლებამოსილება ხელისუფლების სხვა შტოების დასუსტების ხარჯზე.

2004 წლის მარტის ბოლოს პროპორციული სისტემით ჩატარებული ხელახალი არჩევნების შემდეგ პარლამენტში უმრავლესობა „ნაცმოძრაობამ“ შეადგინა. მას შეერწყა ზურაბ ჟვანიას პარტია „დემოკრატები“, მაგრამ ნინო ბურჯანაძე „ნაცმოძრაობას“ არ შეერთებია. წინა წლის ნოემბერში უკვე არჩეული მაჟორიტარები ხალხისთ შეუერთდნენ გამარჯვებულებს. „ნაცმოძრაობამ“ ადვილად შეძლო ხელისუფლების ყველა შტოზე კონტროლის დამყარება. „მოქალაქეთა კავშირმა“ არსებობა შეწყვიტა.

თავიდან შეიქმნა სახელისუფლებო „ტრიუმფირატი“, რომელშიც სამ პირს თითქოს ერთმანეთი უნდა დაებლანსებინა: პრეზიდენტი – მიხეილ სააკაშვილი, პარლამენტის თავმჯდომარე – ნინო ბურჯანაძე, პრემიერ-მინისტრი – ზურაბ ჟვანია. შედარებით ახალგაზრდა ასაკის მიუხედავად, ყველა მათგანს პქონდა სახელმწიფოს მართვისა და პოლიტიკური მოღვაწეობის საკმაო გამოცდილება შეძენილი „გვიანი შევარდნადის ეპოქაში“.

„ტრიუმფირატი“, როგორც ისტორიაში ყოველთვის ხდება, ძალიან მალე დაიშალა. 2005 წლის 4 თებერვალს უცნაურ გარემოებაში დაიღუპა პრემიერ-მინისტრი ზურაბ ჟვანია, რომელიც მანამდე ერთგვარად აწონასწორებდა პრეზიდენტის აზირებებს.

2007 წლის 7 ნოემბერს დიდი საპროტესტო დემონსტრაცია თბილისში პოლიციამ უჩვეულო სისასტიკით დაარბია. იმავე დღეს პოლიცია შეიჭრა დამოუკიდებელ ტელევიზია „იმედში“, რომელიც მთავრობამ დაუყოვნებლივ ჩამოართვა მფლობელს. ასეთ ქცევას იმდენად მწვავე რეაქცია მოჰყვა, მათ შორის მეგობრულად განწყობილ ქვეყნებში, რომ სააკაშვილმა განაცხადა პრეზიდენტის პოსტიდან გადადგომის შესახებ. სინამდვილეში სააკაშვილის „გადადგომა“ მხოლოდ პროტესტის განსამუხტავად გამოცხადდა: ორიოდე თვის შემდეგ მანვე იყარა კენჭი 2008 წლის იანვრის ვადამდელ საპრეზიდენტო არჩევნებზე.

დემოკრატიულ ქვეყანაში გადადგომა ნიშნავს პოლიტიკიდან წასვლას და არა ორ თვეში იმავე თანამდებობაზე დაბრუნებას!

არც ტელევიზია დაუბრუნდა მფლობელს.

მძიმე დარღვევებით დახუნძლული 2008 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს ნინო ბურჯანაძემ, შეიძლება ითქვას, საკუთარი რეპუტაციის შელახვის ხარჯზე, უზრუნველყო მიხეილ სააკაშვილის მეტად საეჭვო გამარჯვება პირველივე ტურში (ოფიციალურად გამოცხადდა, რომ მან ხმების 53% მიიღო, დედაქალაქში მან წააგო კიდევ) [Chkhaidze et al. 2016]. სააკაშვილმა დიდი მადლობა უძღვნა ბურჯანაძეს, წყნეთში აგარაკიც კი აჩუქა („ერთ ლარად მიჰყიდა“)!

სულ ოთხი თვის შემდეგ კი, 2008 წლის მაისის საპარლამენტო არჩევნებისათვის მზადებისას, სააკაშვილმა უარი უთხრა ბურჯანაძეს თხოვნაზე შეეყვანა რამდენიმე მისი კანდიდატი მმართველი პარტიის საარჩევნო სიაში. ნაწყენი ბურჯანაძე გადადგა პარლამენტის თავმჯდომარის პოსტიდან. მას წყნეთის აგარაკი ჩამოერთვა.

ყველა ტრიუმფირატში ყოველთვის ერთი გამარჯვებული რჩება ხოლმე!

2008 წლის საპარლამენტო არჩევნები კი დიდი დარღვევებით ჩატარდა...

უშუალოდ „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ საქართველოში მოხდა არცთუ ცოტა პოზიტიური ძვრა, რასაც „ნაცმოდრობას“ და პირადად მიხეილ სააკაშვილს ვერ დაუუკარგავთ. ავტორიტარიზმი ნამდვილად აადვილებს გადანყვეტილებათა მიღებას, თუმცა მათი კანონიერება ხშირად სადავოა.

შეიცვალა სამინისტროებისა და საჯარო სამსახურების ხელმძღვანელობა. თანამდებობებზე დაინიშნენ ახალგაზრდა, ძირითადად დასავლეთის უნივერსიტეტებში განათლებამიღებული, ადამიანები.

კორუფციაში გასერილი პოლიციისა და ავტოინსპექციის ნაცვლად შექმნილი ამერიკული ტიპის, უკეთ ანაზღაურებული საპატრულო პოლიცია დაკომპლექტდა კონკურსისა და არა „ჩანყობის“ შედეგად შერჩეული ახალი კადრებით.

ხელფასის საგრძნობი გაზრდის წყალობით საქართველოს სახელმწიფო მოხელეებს და პოლიციას „კორუფციის საბაბი“ (თუ ასეთი რამ შეიძლება არსებობდეს) მოესპოთ: ძალიან თავზეხელაღებული გარდა, არავინ რისკავდა რალაც ისეთ ქმედებას, რასაც კარგად ანაზღაურებული სამსახურის დაკარგვა მოჰყვებოდა. მაშინ გავრცელდა ხმა, რომ რეფორმებს აფინანსებდა ამერიკელი ფილანტროპი ჯორჯ სოროსი. მოგვიანებით გაირკვა, რომ რეალური სპონსორი ყოფილა იმ დროს საზოგადოებისათვის უცნობი მილიარდერი ბიძინა ივანიშვილი, რომელიც აფინანსებდა პოლიციისა და ბიუროკრატიის რეფორმას.

სახელმწიფო მმართველობა მონესრიგდა. სახელმწიფო ინსტიტუტები უკეთესად ამუშავდა. დაიწყო თანამედროვე არმიის მშენებლობა.

მოხერხდა არაკორუმპირებული საბაჟო სამსახურის შექმნა. სასაზღვრო გადასასვლელებთან შეიქმნა თანამედროვე ინფრასტრუქტურა, რომლის მშენებლობა ამერიკის ადმინისტრაციამ დააფინანსა.

უმალეს სასწავლებლებში მისაღებ გამოცდებთან დაკავშირებული კორუფცია აღმოიფხვრა, როდესაც ერთიანი ეროვნული გამოცდების სისტემა დაინერგა.

მონესრიგდა ენერგომომარაგება, მას შემდეგ, რაც ყველამ დაიწყო დენისა და კომუნალური გადასახადების გადახდა.

დაიწყო უვარგისი საგზაო ინფრასტრუქტურის შეცვლა.

სწრაფი ეკონომიკური რეფორმები, ძირითადად დაფუძნებული ლიბერალურ ხედვებზე, დაკავშირებული იყო მსხვილი ბიზნესმენის, 2004 წლიდან ეკონომიკის მინისტრის, შემდგომში კი რეფორმების კოორდინაციის მინისტრის, კაზა ბენდუქიძის სახელთან. მისი ინიციატივით შემცირდა გადასახადების როგორც რაოდენობა, ისე განაკვეთები; სრულად გაუქმდა ან გამარტივდა სავალდებულო ნებართვებისა და ლიცენზიების დიდი ნაწილის მიღება; გაადვილდა ახალი კომპანიის რეგისტრაცია და, საერთოდ, სახელმწიფო ორგანოებთან ურთიერთობის პროცედურები. ამის შედეგად სწრაფად გაიზარდა სახელმწიფო ბიუჯეტი: თუ შევარდნაძის ეპოქაში ხაზინაში შესვლის ნაცვლად ფული სხვადასხვა დონის მოხელეების ჯიბეებში ილექებოდა, ახლა აღმოჩნდა, რომ საქართველოს ბევრად მეტი შემოსავალი ჰქონია. დღის სინათლეზე გამოვიდა კერძო პირების შემოსავლები, რომლებიც დაიბეგრა და აისახა სახელმწიფო შემოსავლის ზრდაში. მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილის შემოსავლებმაც ნელ-ნელა იმატა.

საქართველოს ეკონომიკას ნამდვილად ესაჭიროებოდა რეფორმირება და ის, რაც გაკეთდა 2004-2008 წლებში, ქმნიდა საფუძველს შემდგომი ეკონომიკური წინსვლისათვის. მაგრამ საქართველოს ეკონომიკის ზრდა იმ წლებში მაინც განპირობებული იყო ეკონომიკური ბუმიტ მთელ მსოფლიოში და არა მარტო „ბენდუქიძის რეფორმებით“, მაგალითად, ბუნებრივი რესურსებით არცთუ მდიდარ მეზობელ სომხეთში, სადაც არანაირი მნიშვნელოვანი რეფორმა არ გატარებულა და კორუფციის დონეც ძალიან მაღალი რჩებოდა, იმავე 2004-2008 წლებში ეკონომიკური ზრდა და შემოსავალი ერთ მცხოვრებზე საქართველოზე უფრო მაღალი იყო! არ ვადარებ კიდევ უფრო უარესი ბიზნესგარემოსა და ბევრად უფრო დიდი შემოსავლის მქონე აზერბაიჯანსა და რუსეთს, სადაც „კეთილდღეობის ზრდის“ საფუძველი იყო მდიდარი ბუნებრივი რესურსები – ნავთობი და გაზი, რომელთა მსოფლიო ფასი იმ წლებში მატულობდა.

2008 წლის მეორე ნახევარში მსოფლიო ფინანსურმა კრიზისმა მოიცვა და ეკონომიკური ზრდის ტემპი ყველგან დაეცა, მათ შორის საქართველოშიც.

როდესაც ბენდუქიძე 2004 წელს თბილისში ჩამოვიდა, ერთ-ერთ ინტერვიუში დაახლოებით ასე ჩამოაყალიბა ეკონომიკური ზრდისათვის აუცილებელი პირობები:

- (1) დაბალი გადასახადები;
- (2) სახელმწიფოს ჩაურევლობა ეკონომიკაში;
- (3) დამოუკიდებელი მართლმსაჯულება და სტაბილური საკანონმდებლო ბაზა.

თეორიულად ეს სწორი იყო. პრაქტიკულად კი საქართველოში მეორე და მესამე პირობა არც შესრულებულა: სახელმწიფო უხეშად ერეოდა ეკონომიკაში და ბიზნესს ატერორებდა; სასამართლო იმართებოდა პროკურატურის მიერ. სხვათა შორის, რუსეთის ფედერაციაშიც, სადაც ბენდუქიძე სწრაფად გამდიდრდა, არ არსებობდა მის მიერ დასახელებული მეორე და მესამე პირობა! იქნებ ეს დაეხმარა კიდეც იქ გამდიდრებაში?

დაბალი დონის, „ქუჩის“ ან ხილული კორუფცია საქართველოში მართლაც აღმოიფხვრა. რაც შეეხება ელიტურ ან უხილავ კორუფციას, მის შესახებ მხოლოდ ირიბი ინფორმაციით შეგვეძლო გვემსჯელა და ის შთამბეჭდავი უნდა ყოფილიყო, თუ შევხედავთ „რეფორმატორი მინისტრების“ (მაგალითად, თავდაცვის) მოულოდნელ გამდიდრებას!

თითქოს იწყებოდა ქვეყნის გამთლიანება.

2004 წლის მაისში რუსეთის ფრთის ქვეშ მყოფი რეგიონული დიქტატორი, აჭარის ავტონომიის მმართველი ასლან აბაშიძე, რომელიც იქამდე თბილისს ეურჩებოდა, იძულებული გახდა, რუსეთში გაქცეულიყო. სროლის გარეშე მის გაძევებას სააკაშვილი საკუთარ „სიმაშაცეს“ მიაწერდა. სინამდვილეში ამას ჰქონდა მარტივი პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ახსნა: ფაზაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთისაგან“ განსხვავებით აჭარა რუსეთს არ ესაზღვრება. რუსეთს არ უღირდა თავისი კლიენტის დაცვა თურქეთის მეზობლად მდებარე ტერიტორიაზე, აჭარის ავტონომიაში, რომელიც შექმნილი იყო 1921 წლის „მოსკოვის ხელშეკრულების“ ძალით. აჭარაში ვითარების გართულება კრემლისათვის შეიცავდა სხვა სახელმწიფოს ჩარევის რისკს. ამიტომაც კრემლმა წაიყვანა აბაშიძე (ის მოსკოვის იმდროინდელმა მერმა იური ლუჟკოვმა შეიკედლა) იმ პირობით, რომ მის წინააღმდეგ საქართველოში სისხლის სამართლის საქმე არ აღიძვრებოდა.

მაგრამ აჭარაში მიღწეული წარმატების რუსეთის მეზობლად მდებარე „სამხრეთ ოსეთში“ იმავე 2004 წელს გამეორება საქართველოს იმდროინდელ მმართველებს არ გამოუვიდათ: ცხინვალს კრემლი ასე მარტივად არ დათმობდა. რუსეთის პრეზიდენტ პუტინს, რომელსაც თავისი პირველი საგარეო ვიზიტით 2004 წელსვე ეახლა მიხეილ სააკაშვილი, არ მოეწონა ახალგაზრდა ლიდერის „აჩქარება“. პრეზიდენტების ურთიერთობა, რომელიც თითქოს ძალიან თბილი შეხვედრით დაიწყო (ტელეინტერვიუში სააკაშვილი აღტაცებით საუბრობდა პუტინთან შეხვედრის შესახებ), იმავე წელს გაგრილდა და მალე გაცივდა კიდეც.

სამაგიეროდ, განმტკიცდა საქართველოს ურთიერთობა დასავლეთთან, უპირველესად, ამერიკასთან.

„ვარდების რევოლუციონერებს“ თავიდანვე ხვდათ ნილად მხარდაჭერა ვაშინგტონიდან. დასაუღლები, განსაკუთრებით – აშშ, სერიოზულ ფინანსურ დახმარებას უწევდა საქართველოს.

2005 წელს თბილისს ეწვია ამერიკის პრეზიდენტი ჯორჯ ბუში (უმც.), რომელმაც მოიწონა ყველაფერი, რაც საქართველოში ხდებოდა და მას „თავისუფლების შუქურა“ უწოდა.

ჩვენ დასავლელი მეგობრები „საქართველოს ფენომენს“ პოსტსაბჭოთა სივრცის ენდემური კორუფციის ფონზე გაკვირვებითა და აღტაცებით შეჰყურებდნენ.

„ვარდების რევოლუციის“ მომდევნო ორი-სამი წლის განმავლობაში საქართველო მართლაც შეიძლებოდა მიგვეჩნია ევსტერნიზაციისადმი მისწრაფებულ „შემდგარ სახელმწიფოდ“.

საქართველოს გაძლიერებული ურთიერთობა დასავლეთთან, რასაც საზოგადოება ნამდვილად ინონებდა, კრემლის დიდ გაღიზიანებას იწვევდა: რუსული პროსამთავრობო მედია და ექსპერტები საქართველოში მიმდინარე პროცესებს პოსტსაბჭოთა სივრცეში „ამერიკული დივერსიით“ ხსნიდნენ!

„ვარდების რევოლუციის“ საწყის ეტაპზე, პირველი სამიოდე წელი, საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობა მხარს უჭერდა იმას, რაც ქვეყანაში ხდებოდა.

მაგრამ ავტორიტარიზმმა ბუმერანგის ეფექტი იქონია: პრეზიდენტი და მისი პარტია ზედმეტი თავდაჯერებულობით ცდილობდნენ საზოგადოებაზე მაღლა დადგომას. ამან მათი ავტორიტეტი ძალიან დაზიანა.

2007 წლის 7 ნოემბერს საპროტესტო დემონსტრაციის სასტიკი დარბევა ერთგვარი წყალგამყოფი აღმოჩნდა სააკაშვილისა და მისი პარტიის მიმართ ხალხის დამოკიდებულებაში: იქამდე გულწრფელი მხარდამჭერების საგრძნობმა ნაწილმა დიდი იმედგაცრუება მიიღო და ზურგი შეაქცია მათ. 2008 წელს დიდი დარღვევებით ჩატარებულმა საპრეზიდენტო და საპარლამენტო არჩევნებმა უფრო მკაფიო გახადა უფსკრული ხალხსა და ხელისუფლებას შორის.

„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“ სააკაშვილმა თავის თანამოაზრეებთან ერთად გადააქცია ტიპურ „სახელისუფლებო პარტიადა“, რომლის ძირითადი მიზანია ძალაუფლების ნებისმიერი მეთოდებით მოპოვება და ასეთივე მეთოდების გამოყენებით ქვეყნის სათავეში დარჩენა, სასურველია – სამუდამოდ.

ლენინურ-სტალინური კომუნისტური პარტიაც ზუსტად ასე იქცეოდა!

საკაშვილმა განამტკიცა სახელისუფლებო ვერტიკალი, რომლის მწვერვალზეც თვითონ იდგა, გააძლიერა სახელისუფლებო პარტია და ის სოფლის დონეზეც კი მმართველ ძალად აქცია. პრეზიდენტი ატარებდა საკადრო პოლიტიკას, ცვლიდა პრემიერ-მინისტრებს (არასრული ცხრა წლის განმავლობაში, 2004 წლიდან 2012 წლის ოქტომბრამდე, ექვსი შეიცვალა), ახდენდა მინისტრების როტაციას: იმავე

პერიოდში ეკონომიკის/მდგრადი ეკონომიკური განვითარების რეა მინისტრი გეყავდა, თავდაცვის – შვიდი, ფინანსთა – ექვსი; 2008 წელს საგარეო საქმეთა ოთხი მინისტრი გამოვიცვალეთ.

„ნაცმოდრობის“ უმრავლესობის მეშვეობით პრეზიდენტი მთლიანად აკონტროლებდა პარლამენტს.

„კარგი საქმის კეთება“ არ არის გამართლება იმისათვის, რომ არჩეულმა პრეზიდენტმა ბოროტად გამოიყენოს მისთვის დროებით მინიჭებული უფლებები. მათ შორის:

- თავის პირად საკუთრებად მიიჩნიოს სახელმწიფო საზინა და მოიწყოს სუპერკომფორტი;
- ჩამოართვას კერძო საკუთრება მოქალაქეებს;
- მეგობრებს, ადგილობრივსა თუ უცხოელს, აჩუქოს („ერთ ლარად მიჰყიდოს“) სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი ან კერძო პირებისთვის ჩამორთმეული ქონება (შემდგომში 27 ათასი ჩამორთმეული ობიექტი დაითვალეს);
- ციხეში გაუშვას მცირე დანაშაულის ჩამდენი ან უდანაშაულო ათასობით ადამიანი;
- დათესოს შიში საზოგადოებაში;
- უღირსი ხერხების გამოყენებით შეეცადოს, უსასრულოდ შეინარჩუნოს თანამდებობა და მასთან დაკავშირებული პრივილეგიები.

ეს ყველაფერი საქართველოში, სამწუხაროდ, ხდებოდა!

პრეზიდენტი არავის წინაშე არ იყო ანგარიშვალდებული თავისი „სარეზერვო ფონდის“ გამოყენებისათვის, რომელიც თავიდან წლიურად 10 მილიონი ლარი იყო და შემდეგში თითქმის 100 მილიონამდე გაიზარდა, მაგრამ მაინც არ კმაროდა სხვადასხვა, ხშირად გაუგებარი ან ჯერაც გაუშიფრავი ხარჯების დასაფარავად.

ბეჭდურ პრესაში გახმაურდა პრეზიდენტისათვის მასაჟისტის ჩამოსაყვანად სამთავრობო თვითმფრინავის გაგზავნა; პრეზიდენტისა და მისი ამაღლის მგზავრობა უცხოეთის სხვადასხვა ქალაქში და იქ სახელმწიფოს ხარჯზე გართობა; პრეზიდენტის საყვარელ მაღაზიაში „საშოპინგოდ“ სამთავრობო თვითმფრინავის მოულოდნელი დასმა მილანში; „ევროვიზიის“ კონკურსში მონაწილეობის მისაღებად პრეზიდენტის ფავორიტი მომღერალი ქალის დაფინანსება სახელმწიფო ბიუჯეტის ორი თუ სამი მილიონი ლარით და ა.შ.

მსგავსი ერთი ფაქტის გამომზეურების შემთხვევაშიც კი დემოკრატიული ქვეყნის მაღალი თანამდებობის პირი, სულ ცოტა, პოსტიდან მიდის, ხანდახან – ციხეშიც კი.

ვოლუნტარისტულად ხორციელდებოდა სამშენებლო პროექტები: პრეზიდენტის სასახლის მშენებლობაზე განეული ხარჯის ოდენობა ჯერაც უცნობია; პრეზიდენტის ახირება იყო ლამის 300 მილიონი ლარის დახარჯვა ქუთაისის გარეუბანში პარლამენტის მოდერნიზებული, მაგრამ ძალიან მოუხერხებელი შენობის ასაგებად;

პარლამენტის წევრებსა და აპარატს თბილისიდან უნდა ემგზავრა, ქუთაისის განვითარებაზე კი პარლამენტი არავითარ გავლენას არ ახდენდა.

„ნაცმოძრაობის“ დროს ამერიკული კანონმდებლობის მიბაძვით შემოიღეს სასაჯელის უპირობო შეკრებითობის პრინციპი და ბრალდებულს 40-50 და მეტი წლის პატიმრობა შეიძლება შეფარდებოდა. ასეთი უბედურებისგან თავის დახსნის ერთადერთი საშუალება იყო საპროცესო გარიგება, რომელიც პროკურატურის მეშვეობით იდებოდა. სახელმწიფოსათვის ეს სარგისიანი საქმე გამოდგა: ამ ხაზით მხოლოდ 2010 წელს ხაზინაში 112 მილიონი ლარი შევიდა!

„საპროცესო გარიგების“ მოდელი ასეთი იყო: თუკი მდიდარი ადამიანის შვილი ან მისი ახლობელი დანაშაულს ჩაიდენდა (ან დანაშაულს დააბრალდებნენ), პასუხისმგებლობისაგან გასათავისუფლებლად მდიდარ ადამიანს აიძულებდნენ გიგანტურ თანხად შეეძინა დანგრეული ბოსელი ან სოფლის ჩამოქცეული კლუბი.

საოცრად გახშირდა შემთხვევები, როდესაც ბიზნესმენებს მოულოდნელად ემართებოდათ ალტრუიზმის შეტევა და უჩნდებოდათ დაუოკებელი სურვილი, სახელმწიფოსათვის უსასყიდლოდ დაეთმოთ თავისი, ხშირად ერთადერთი, ქონება. ასეთი „ნაჩუქრობის სიგელს“ ბიზნესმენი ხელს აწერდა პროკურორის გამჭოლი მზერის ქვეშ, ან სულაც ციხის საკანში! ფაქტობრივად ეს იყო სახელმწიფო ექსპროპრიაცია: რამდენიმე ასეული მილიონი ლარის ქონების „ნაციონალიზაცია“.

პოლიცია წესრიგის დასამყარებლად დაუზოგავად მოქმედებდა, რისი შედეგიც იყო ახალგაზრდების უშიშვზოდ დახოცვის რამდენიმე გახმაურებული შემთხვევა.

შინაგან საქმეთა სამინისტროს უშიშროების სამსახურიც შეერწყა და ის შიშის ზარს სცემდა საზოგადოებას „ტექნოლოგიური მიღწევებით“: ყველას მიაჩნდა, რომ მის ტელეფონს უსმენენ და პირადად უთვალთვალებენ.

იღუმალებით მოცული იუსტიციის მინისტრი (მას პროკურატურაც ექვემდებარებოდა) ზურაბ ადგიშვილი, რომელიც არსად ჩანდა, პროკურატურის მეშვეობით მთლიანად აკონტროლებდა სასამართლო ხელისუფლებას და, როგორც მოგვიანებით გაირკვა, მსხვილ ბიზნესსაც.

აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტის ყოველწლიურ ანგარიშებში მეორდებოდა ინფორმაცია, რომ ქართული სასამართლო პოლიტიკურად მოტივირებულ გადაწყვეტილებებს იღებს, მაგრამ საქართველოს ხელისუფლება ასეთი კრიტიკის გამო ყურსაც არ იბერტყავდა: არავითარი ამერიკული სანქციების შიში არ ჰქონდა!

სააკაშვილის მიერ ნებისმიერი დანაშაულისათვის „ნულოვანი ტოლერანტობის“ მოთხოვნამ და მისმა ოდიოზურმა ლოზუნგმა – „ყველანი ციხეში!“ – მიგვიყვანა იქამდე, რომ ყოველ 100 000 ადამიანზე პატიმრების რაოდენობით საქართველო ევროპაში ლიდერი აღმოჩნდა და მსოფლიოშიც ცოტა კონკურენტი ჰყავდა. 2012 წლის სექტემბერში ციხეებში 24 ათასამდე პატიმარი იყო გამომწყვდეული, საპატიმროების ტევადობაზე ბევრად მეტი, რასაც ათასი უბედურება სდევდა თან. გაიზარდა პატიმრების სიკვდილიანობა არასათანადო სამედიცინო მომსახურე-

ბის გამო. თითქმის ცხრა წლის განმავლობაში 200 ათასზე მეტი ადამიანი გახდა პრობაციონერი, ანუ მათ პირობითი სასჯელი გამოუტანეს.

ბევრ კონკრეტულ „შეცდომას“ თუ „გადაცდომას“ საზოგადოება, ასე თუ ისე, აიტანდა, მაგრამ ადამიანებისათვის აუტანელი გახდა პირადი უსაფრთხოების არარსებობა და კერძო საკუთრების დაცვის შეუძლებლობა.

„ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“ სამუდამოდ გეგმავდა სახელმწიფოს სათავეში დარჩენას და ამის განსახორციელებლად ყველა მეთოდს იყენებდა. მმართველ ჯგუფს მყარად გაუჟდა დაუსჯელობის სინდრომი, ხოლო ხალხის აბსოლუტურ უმრავლესობას – შიშის სინდრომი. ემინოდა ბიზნესმენს, ემინოდა რიგით ადამიანს, ემინოდა ოჯახის უფროსს, როდესაც მისი ცოლი ტელეფონით ეჭორავებოდა მეგობარს: „ჩუმად, გეისმენენ!“

ამერიკელი პოლიტოლოგის, მაიკლ ჩეჩირეს აზრით, რომელიც 2004-2012 წლების საქართველოს იცნობდა:

„საქართველოს მოდელი, როგორც ჩანს, უკეთ აღინერება არა როგორც „ტრანზიციული“, არამედ სტივენ ლევიცკისა და ლოუკენ უეის შემოთავაზებული ტერმინით – „კონკურენტული ავტორიტარიზმი“ (competitive authoritarianism). ეს ნიშნავს, რომ ლიბერალური დემოკრატიის თანმხლები ნიშნები – ოპოზიციური პარტიები, არჩევნები, ცხელი დებატებიც კი – დამყნობილი იყო ყველგან შემლწვე პოლიტიკური უშიშროების აპარატზე, რომელსაც უნდა უზრუნველყო ერთპარტიული მმართველობა“ [Cecire, 2013].

2008 წლიდან მმართველი პარტიის პოპულარობა მკვეთრად დაეცა.

2008 წლის ომის გეოპოლიტიკური ფესვები

2008 წელს საქართველოს თავს დაატყდა პოლიტიკური კატასტროფა – რუსეთის არმია შეიჭრა საქართველოში და მის განუყოფელ ტერიტორიაზე, აფხაზეთსა და „სამხრეთ ოსეთში“, შექმნა „დამოუკიდებელი სახელმწიფოები“, გაუბედურდა ცხინვალის ირგვლივ მდებარე ქართული სოფლებისა და ახალგორის რაიონის, აგრეთვე კოდორის ხეობის ჯამში 20 ათასამდე მცხოვრები, რომლებიც 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომის გამო იძულებით გადაადგილებულ პირებად იქცნენ [დეტალებისთვის იხ. მამრაძე, 2012].

ჩნდება კითხვები:

რა იყო კატასტროფული ომის მიზეზი?

რა არ/ვერ გაკეთდა 2008 წელს ომის თავიდან ასაცილებლად?

მეორე კითხვაზე პასუხი მარტივია: ომის თავიდან ასაცილებლად იმდროინდელ ხელისუფლებას 2008 წელს არაფრის გაკეთება აღარ შეეძლო. მაგრამ მას შეეძლო ომის დაწყების საქართველოზე დაბრალების თავიდან აცილება.

პირველ კითხვაზე პასუხი ქვემოთაა გაშლილი და ის ერთგვარად პასუხობს მეორე კითხვასაც. ძალიან მოკლედ კი, ომისა და მისი შედეგის რეალური მიზეზი იყო გეოპოლიტიკა.

XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში და XXI საუკუნის დასაწყისში ცენტრალური ევროპის ყოფილი „სოციალისტური ქვეყნების“ NATO-სა და ევროკავშირში გაერთიანებამ კრემლი შეაშფოთა. რუსეთს აღარ უნდოდა დაეშვა მისი „პრივილეგირებული გავლენის სფეროს“ შემდგომი შემცირება, საიდანაც რამდენიმე ქვეყანა აშკარად ცდილობდა გაქცევას. ესენი უპირველესად იყვნენ საქართველო, უკრაინა და მოლდოვა. ალბათ, სამხრეთ კავკასიის ორი სხვა ქვეყანაც (სომხეთი – დანამდვილებით) შეუერთდებოდა მათ, რომ არ ჰქონოდათ მძიმე კონფლიქტი ერთმანეთთან მთიანი ყარაბაღის გამო (იხ. თავი 7).

„ევროპული და ევროატლანტიკური ლტოლვის“ თვალსაზრისით მიხეილ სააკაშვილი არ იქნებოდა გამონაკლისი საქართველოს ჰიპოთეზურ ლიდერებს შორის. არსებულ გეოპოლიტიკურ ვითარებაში საქართველოს ნებისმიერი ლიდერის პოლიტიკა ისეთივე იქნებოდა: ქვეყანას, უბრალოდ, სხვა არჩევანი არ ჰქონდა. შევარდნაძეც კი, საბჭოთა კავშირის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი, საქართველოს ადგილს NATO-ში ხედავდა.

მაგრამ ზემოაღნიშნული „ლტოლვა“ შეიძლებოდა უფრო გამოზომილი და ნაკლებად ხმაურიანი ნაბიჯებით განხორციელებულიყო. სამწუხაროდ, ეს არ იყო სააკაშვილის მოქმედების სტილი: ის „ტელევიზიის კაცი“ იყო და ვერ იტყოდა უარს ანტირუსულ რიტორიკაზე.

სააკაშვილის თანხმობის გარეშე 2006 წელს ვერ დაიდგმებოდა საქართველოში დაპატიმრებული რუსი ჯაშუშების ეუთო-ს მისიისათვის გადაცემის სატელევიზიო შოუ: ხელბორკილადებული ჯაშუშები ქალმა პოლიციელებმა გამოიყვანეს! აღშფოთებული (რბილად რომ ვთქვათ!) პუტინის რეაქცია ამაზე იყო რუსეთში არალეგალურად მცხოვრები ათასობით ქართველის გამოყრა, „ავარია“ რუსეთიდან გამოყვანილ მაგისტრალურ გაზსადენზე საქართველოში უჩვეულოდ ცივი ზამთრის პირობებში, ორ ქვეყანას შორის პირდაპირი ავიარეისების გაუქმება, ქართული პროდუქციის, მათ შორის ღვინის, იმპორტის შეწყვეტა და სხვ.

ამავე დროს, ამერიკელი „მტრედებისათვის“ სააკაშვილი იყო „დემოკრატიის შუქურა პოსტსაბჭოთა სივრცეში“, იქაური „ქორებისათვის“ კი – კარგად აპრობირებული და ადვილად გამოსაყენებელი „ანტირუსული საფრთხოვლა“.

უნდა ითქვას, რომ აშშ პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშთან (უმცრ., 2001-2009) სააკაშვილის სიახლოვე თუ მეგობრობა საქართველოსათვის ხანდახან კონტრპროდუქტიული იყო: საერთაშორისო არენაზე და შინაც სააკაშვილის ჭარბ თავდაჯერებულობას ეს „სიახლოვე-მეგობრობა“ ამაგრებდა.

ჯორჯ ბუშის (უმცროსის) საგარეო პოლიტიკა კი ხშირად დაუფიქრებელი და წინააღმდეგობრივი იყო. არ იგულისხმება პოლიტიკა უშუალოდ საქართვე-

ლოს მიმართ: სხვა რეგიონებში გატარებულმა პოლიტიკამაც ირიბად იმოქმედა ჩვენზე.

2001 წლის 11 სექტემბერს ისლამისტურმა ჯგუფმა „ალ-კაიდა“ განახორციელა არანახული ტერორისტული აქტები ამერიკის ქალაქებში – ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონში: დაიღუპა სამი ათასზე მეტი უდანაშაულო ადამიანი. ამერიკა ამას უპასუხოდ ვერ დატოვებდა. ტერორისტების მოქალაქეობა მალევე დადგინდა – 19-დან 15 საუდის არაბეთიდან იყო, დანარჩენი – ეგვიპტიდან. მაგრამ სამაგიეროს გადახდის ობიექტად თეთრმა სახლმა აირჩია ავღანეთი, სადაც თავიდან იმალებოდა „ალ-კაიდას“ დამაარსებელი უსამა ბინ-ლადენი (2011 წელს ამერიკის სპეცრაზმმა ის პაკისტანში მოკლა). 2001 ოქტომბერში ავღანეთში შევიდა ამერიკული არმია (შემდგომში მას ქართული ბატალიონიც შეუერთდა) და მომდევნო ოც წელს იქ დარჩა. ოპერაცია ავღანეთში აშშ-ის ხაზინას დაუჯდა ორ ტრილიონ დოლარზე მეტი და 2021 წელს დასრულდა იმით, რითაც დაიწყო: ამერიკელები სასწრაფოდ წავიდნენ, ავღანეთში კი დაბრუნდა „თალიბანი“ და აღდგა შუა საუკუნეები [გაჩეჩილაძე, 2021გ].

სულ მცირე ალოგიკური იყო ჯორჯ ბუშის (უმც.) გადაწყვეტილება 2003 წელს შეჭრილიყო ერაყში იქ მასობრივი განადგურების იარაღის წარმოების ყალბი ბრალდებით. გაეროს არ მიუცია თანხმობა ასეთ ინტერვენციაზე. ერაყის, თუნდაც დიქტატორული, რეჟიმის დამხობამ ფაქტობრივად გააძლიერა იმავე ერაყისა და, აგრეთვე, ისრაელისა და აშშ-ის მტერი – ირანის ისლამური რესპუბლიკა. ერაყში მოხდა სახელმწიფოს კოლაფსი, მის აღდგენაზე კი დიდი დრო და თანხა დაიხარჯა და, რაც უარესია, უამრავი ადამიანის სიცოცხლე ან ჯანმრთელობა შეენირა. ამერიკელებთან ერთად ერაყში 2000-კაციანი ქართული კონტინგენტიც მსახურობდა. ერაყის ავანტიურისათვის ჯორჯ ბუშსა და მის მხარდამჭერ ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრ სერ ტონი ბლერს მძაფრი და სამართლიანი კრიტიკა არ მოჰკლებიათ საკუთარ ქვეყნებში.

სადავოა, თუ რამდენად გამართლებული იყო საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით სერბეთის გამდგარი პროვინციის, კოსოვოს, დამოუკიდებლობის უპირობო მხარდაჭერა აშშ-ის მიერ 2008 წელს. კოსოვოს საკითხის მიმართ საერთაშორისო საზოგადოებას სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულება ჰქონდა, მაგრამ ამერიკის პოზიციამ საქართველოს არაპირდაპირი გეოპოლიტიკური დარტყმა მიაყენა. ამერიკის პრეზიდენტი აცხადებდა, რომ კოსოვოს საკითხი უნიკალურია, ის „პრეცედენტად არ უნდა იქცეს“. სერბეთის მუდმივმა პროტექტორმა, რუსეთმა, კი თავისი პრეზიდენტის პირით განაცხადა, რომ „კოსოვო – პრეცედენტი“ და მისი პასუხი სიმეტრიული იქნება. ეს ნიშნავდა, რომ კრემლიც აპირებდა „ამერიკის მფარველობის ქვეშ მყოფი ქვეყნის“ პროვინცი(ებ)ის დამოუკიდებლობის აღიარებას. სამწუხაროდ, ეს საქართველოს პროვინციები იყო...

თითქოს კეთილ მიზანს ემსახურებოდა ბუშის მცდელობა, რომ უკრაინისა

და საქართველოსათვის NATO-ს ბუქარესტის სამიტზე (2008 წლის 2-4 აპრილი) „წევრად გახდომის გეგმა“ (MAP) მიენიჭებინათ. სამწუხაროდ, MAP-ი არ იქნებოდა მათი უსაფრთხოების გარანტია: MAP-ის განხორციელება მრავალ ნელზე შეიძლება გაიჭიმოს, წევრობის კანდიდატის დაცვას კი NATO-ს ნესდება არ ითვალისწინებს.

საფრანგეთის პრეზიდენტმა და გერმანიის კანცლერმა ბუქარესტის სამიტზე დაბლოკეს საქართველოსა და უკრაინისათვის MAP-ის მიცემა და ამის ნაცვლად სამიტი დაჰპირდა ამ ქვეყნებს NATO-ში გაწევრებას დაუდგენელ მომავალში.

„ნაცმოძრაობის“ პროპაგანდამ წინდანინ გააჩინა გადაჭარბებული მოლოდინი და პრეზიდენტ სააკაშვილს მოუხდა მიესაღებინა ქართველი ხალხისათვის ბუქარესტის სამიტის ორჭოფული რეზოლუცია, თითქოს საქართველოსათვის ის „MAP-ზე უკეთესი“ იყო. სინამდვილეში სამიტის გადანყვეტილება „დათვისათვის ჯოხის ჩხელეტას“ უდრიდა.

რუსული ინტერვენცია საქართველოში გარდაუვალი გახდა.

ეჭვგარეშეა, რომ საქართველოში შეჭრა მოსკოვში ადრევე დაიგეგმა. რუსეთის არმიის სამშენებლო ბატალიონებმა 2008 წელს აღადგინეს რკინიგზა ოჩამჩირიდან მდ. ენგურამდე; აფხაზეთში გააძლიერეს ე.წ. „სამშვიდობების“ რუსული ბატალიონი; 2008 წლის აგვისტოს დამდეგს, ჩრდილოეთ კავკასიაში გეგმური წვრთნების ჩატარების შემდეგ, რუსეთის 58-ე არმიის ნაწილები როკის გვირაბის ჩრდილოეთ პორტალის ახლოს დროებით დაბანაკდნენ; რუსული სამხედრო ზომადები სევასტოპოლიდან და ნოვოროსიისკიდან საქართველოს ნაპირისაკენ დაიძრნენ. ყველაფერ ამას საზოგადოება ღია წყაროების მეშვეობით ეცნობოდა!

რუსული დაზვერვა ყველაფერს აკონტროლებდა, საქართველოს პრეზიდენტის სატელეფონო საუბრებსაც ისმენდა და, ალბათ, მის ირგვლივ მყოფი „გაელენის აგენტების“ მეშვეობით რუსეთისათვის საჭირო დროს „პირველი გასროლის“ პროვოცირებასაც ახდენდა.

ინტერვენციისათვის ყველაზე კარგ დროდ კრემლში, როგორც ჩანს, მიიჩნიეს 8 აგვისტო, როდესაც პეკინში იხსნებოდა ოლიმპიური თამაშები და დიდი ქვეყნების პირველი პირები იქ შეიკრიბებოდნენ; აგვისტოში მსოფლიო ტელევიზია მოსახლეობის ყურადღებას სპორტისაკენ მიმართავდა; ცუდი ამინდი არ დააბრკოლებდა რუსული ავიაციის ფრენას კავკასიონის ქედს ზემოთ და ა.შ.

„რუსეთისათვის საჭირო დრო“ რომ ახლოს იყო, ადასტურებდა 2008 წლის 3 აგვისტოს დაწყებული და მალევე დასრულებული ოსი ქალებისა და ბავშვების ევაკუაცია ქ. ცხინვალიდან. რუსული პრესა ამას „ჩრდილოეთ ოსეთში დასასვენებლად წასვლად“ აცხადებდა.

იმ ზაფხულს უცხოელმა დიპლომატებმა მოუხშირეს თბილისში ჩასვლას. აქ იყვნენ აშშ-ის სახელმწიფო მდივანი კონდოლიზა რაისი, გერმანიისა და ჩეხეთის საგარეო საქმეთა მინისტრები ფრანკ-ვალტერ შტაინმაიერი და კარელ შვარცენბერგი, ევროკავშირის უმაღლესი წარმომადგენელი საგარეო და უსაფრთხოების

პოლიტიკის საკითხებში ხაეიერ სოლანა. ეს არ იყო რუტინული მეგობრული ვიზიტები: მაღალმა სტუმრებმა მეტი იცოდნენ და ეს ალღევებდათ.

ამერიკას არ სჭირდებოდა ომი კავკასიაში და არ ნააქვებდა სააკაშვილს საომრად. რუსეთის უმაღლესი პირები კი ასეთ „ნაქვებს“ ამერიკას აბრალებდნენ. მართალია, საქართველოს ხელისუფლებაში იმ დროს ძალიან პოპულარული იყო ჯონ მაკეინი, ამერიკის პრეზიდენტობის კანდიდატი რესპუბლიკური პარტიიდან, მაგრამ რეალურ პოლიტიკურ ძალაუფლებას ის არ ფლობდა. 2008 წლის ნოემბრის არჩევნებში ის ბარაკ ობამასთან დამარცხდა კიდევც.

ნათელი იყო, რომ ამერიკა არ ჩაერთვებოდა კონფლიქტში ბირთვულ სახელმწიფოსთან NATO-ს არანევრი, თუნდაც მეგობრული, ქვეყნის გამო. ამერიკა არ გვანდოდა არც შეტევით სამხედრო იარაღს და არც „სტინგერებს“ პოტენციური მტრის ავიაციის წინააღმდეგ.

კონდოლიზა რაისი თავისი მოგონებების წიგნში წერდა, რომ 2008 წლის იელისში მკაცრად უთხრა მიხეილ სააკაშვილს:

„ბატონო პრეზიდენტო, რაც უნდა მოხდეს, არ მისცეთ რუსებს თქვენი პროვოცირების საშუალება. გახსოვთ, პრეზიდენტი ბუშიც ამბობდა, რომ მოსკოვი შეეცდებოდა სისულელე ჩაგადენინოთ. არ ჩაითრიოთ რუსეთის შეიარაღებული ძალები. ვერაფერს დაგეხმარებათ და თქვენ დამარცხდებით“ [Rice, 2011]..

მემუარების ავტორები საკუთარი თავის ჭკვიანად წარმოჩენას ცდილობენ, მაგრამ ამ სიტყვებში ეჭვის შეტანის საბაბი არა გვაქვს: რაისის გაფრთხილება მოგვიანებით სააკაშვილმაც დაადასტურა.

მოსკოვმა მაინც „ჩაადენინა სისულელე“ საქართველოს პრეზიდენტს!

ქ. ცხინვალიდან და ოსური სოფლებიდან ქართული სოფლების საარტილერიო დაბომბვის მიუხედავად, 2008 წლის 7 აგვისტოს საღამოს სააკაშვილი მშვიდობიანი სიტყვით გამოვიდა ტელეარხ „რუსთავი-2“-ში: მან უბრძანა ქართულ ნაწილებს საპასუხო სროლის შეწყვეტა.

მაგრამ იმავე შუალამს, ბუნებრივია, ისევ ტელეარხ „რუსთავი-2“-ის პირდაპირ ეთერში, ყველამ ვიხილეთ ქართული არტილერიითა და რაკეტებით ქ. ცხინვალის დაბომბვის შთამბეჭდავი სურათი.

ცეცხლოვანი სანახაობა პრეზიდენტს ნამდვილად მოეწონებოდა!

8 აგვისტოს დილის 11 საათზე „რუსთავი-2“-ის ეკრანზე გამოჩნდა პრეზიდენტი მიხეილ სააკაშვილი, რომელმაც „ანგარიში ჩააბარა საზოგადოებას“. მან სიტყვა-სიტყვით თქვა შემდეგი:

„სეპარატისტების მიერ თამარაშენისა და სხვა, ჩვენი კონტროლის ქვეშ მყოფი, სოფლების დაბომბვის გამო ჩვენ გავხსენით ცეცხლი და გადავედით შეტევაზე“.

ამის შემდეგ მან ჩამოთვალა განთავისუფლებული სოფლები „სამხრეთ ოსეთის“ ტერიტორიაზე. კრინტიც არ დაუძრავს რუსეთიდან შემოსულ მოხალისეებზე ან რეგულარულ ჯარზე, მაშინ როდესაც ტრაბახის ნაცვლად ჯობდა თავდაცვით ომზე ელაპარაკა.

იმავე დღეს გენერალმა ყურაშვილმა რიხიანად განაცხადა, რომ ხდება „კონსტიტუციური ნესრიგის აღდგენა ცხინვალის რეგიონში“.

ზოგიერთს ახლა უნდა დაივიწყოს 8 აგვისტოს შუალამეს პრეზიდენტის გამოჩენა დილის ეთერში და ამ ფაქტების გახსენებას ლალატად მიიჩნევს!

ნუთუ არ არის ლალატი მტრის სასარგებლოდ შეგნებულად დაშვებული შეცდომა?

კრემლს სჭირდებოდა სწორედ ეს „პირველი გასროლა“ საქართველოს მხრიდან, რომელმაც ორივე ფეხი ჩაყო წინასწარ დაგებულ ხაფანგში.

რუსული სამხედრო ტექნიკა, გადაცმული რუსი სპეცრაზმელები და ჩრდილოკავკასიელი მოხალისეები „სამხრეთ ოსეთში“ უკვე იყვნენ, მაგრამ ლაპარაკი მათ შესახებ სააკაშვილმა რამდენიმე დღის შემდეგ დაიწყო.

ქართულ არმიას დეალებული ჰქონდა არ შესულიყო კონფონტაციიში ცხინვალთან განლაგებულ რუსულ მშვიდობისმყოფელთა ბატალიონთან. მაგრამ პროვოკაცია მაინც მოხდა, რის შედეგადაც იმავე 8 აგვისტოს დაიღუპა 12 რუსი სამხედრო მოსამსახურე. კრემლის პროპაგანდა ამ ფაქტს განსაკუთრებით უსვამდა ხაზს, როგორც „რუსი ხალხის მიმართ ჩადენილ სისხლიან დანაშაულს“.

რუსეთის 58-ე არმიამ დაარღვია საერთაშორისოდ აღიარებული საზღვარი და შემოიჭრა საქართველოს ტერიტორიაზე. 8 აგვისტოს დილიდანვე როკის გვირაბში, რომლის ჩაქცევა ქართულმა მხარემ ვერ შეძლო, გრუზუნებდნენ ჩრდილოეთიდან წამოსული რუსული ტანკები, ქართულ სამხედრო ნაწილებს დილიდანვე ბომბავდნენ რუსული თვითმფრინავები. რამდენიმე საფრენი აპარატის დაკარგვის მიუხედავად, რუსული ავიაცია სრულად გაბატონდა საქართველოს ცაში.

12 აგვისტოს, საფრანგეთის პრეზიდენტ ნიკოლა სარკოზის შუამავლობით, სამხედრო მოქმედება შეჩერდა. რუსებს უკვე ისედაც დაკავებული ჰქონდათ ყველაფერი, რაც სჭირდებოდათ – თითქმის მთელი „ცხინვალის რეგიონი“, მათ ხელში იყო კოდორის ხეობაც, რომელსაც სააკაშვილმა ორი წლით ადრე უწოდა „ზემო აფხაზეთი“: ამ გამაგრებულ რაიონს თბილისიდან ებრძანა ევაკუაცია და ეს ტერიტორია რუსებსა და აფხაზებს უბრძოლველად ჩაბარდა.

კრემლმა თითქოს მიიღო სარკოზის წინადადებები – მე-4 და მე-5 მუხლებით საქართველოსა და რუსეთის სამხედრო ნაწილები უნდა დაბრუნებულიყვნენ იმ პოზიციებზე, რომელიც ეკავათ სამხედრო მოქმედების დაწყებამდე. ქართული ჯარი ცხინვალიდან ისედაც გასული იყო, რუსეთს კი სარკოზის ამ წინადადების შესრულებაზე არც უფიქრია.

უცნობია, იყო თუ არა თბილისის ალება რუსეთის სტრატეგიულ გეგმაში. გაცხარებულ პუტინს თავიდან თუ ენდომებოდა სააკაშვილის განადგურება, საღ გონებაზე მყოფს ეს აღარ უნდა სდომებოდა. სად იშოვიდა ისეთივე მტერს, რომელსაც ყველანაირი ბოროტება დააბრალა, ხელის ჩამორთმევის ღირსად არ თვლიდა და მასთან მოლაპარაკებას გამორიცხავდა? საქართველოს ჰიპოთეზურ

ახალ მმართველთან რუსეთს მოლაპარაკება მოუხდებოდა, იქნებ დათმობებზე ნასვლაც კი. სააკაშვილი კი პუტინისათვის საესვებით კომფორტული მტერი იყო!

26 აგვისტოს რუსეთმა აღიარა „აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკების“ დამოუკიდებლობა და მალე იქ ელჩები დანიშნა. დასავლეთისათვის დაპირებული „სიმეტრიული პასუხი კოსოვოსათვის“ საქართველოში შესრულდა.

კრემლის ცივი გეოპოლიტიკური გათვლა იყო საქართველოსათვის NATO-ში ინტეგრაციის მაქსიმალურად გართულება, რომელიც არ იღებს წევრად მებობლებთან ტერიტორიული პრობლემების მქონე ქვეყანას.

საქართველოს არ დაუწყია ომი მეზობელ ქვეყანასთან, ის საკუთარ ტერიტორიაზე იყენებდა ძალას სეპარატისტების უკანონო მოქმედების წინააღმდეგ, რისი უფლებაც ყველა სუვერენულ სახელმწიფოს აქვს. მაგრამ ეს გაკეთდა ისეთი თანმიმდევრობით, რომ საერთაშორისო თანამეგობრობას ერთმნიშვნელოვანი აზრი არ ჩამოუყალიბდა.

ევროპული კავშირის საბჭოს მიერ შექმნილმა „საქართველოში კონფლიქტის ფაქტების დამდგენმა დამოუკიდებელმა საერთაშორისო მისიამ“, რომელსაც დიპლომატი ჰაიდი ტალიაივინი ხელმძღვანელობდა, სხვა კითხვებს შორის დასვა ასეთიც და მოკლე პასუხი გასცა მას:

„დაისვა კითხვა, იყო თუ არა საერთაშორისო სამართლით გამართლებული საქართველოს მხრიდან სამხრეთ ოსეთში ძალის გამოყენება, დაწყებული ცხინვალის დაბომებით 7-8 აგვისტოს ღამით?

ის არ იყო“.

„მისიას არ შეუძლია საკმარისად დასაბუთებულად მიიჩნიოს საქართველოს მტკიცებულება სამხრეთ ოსეთში ფართომასშტაბიანი რუსული სამხედრო შეჭრის შესახებ 2008 წლის 8 აგვისტომდე“ [Independent, 2009].

ძალიან სამწუხაროა, რომ გვიხდება იმგვარი დასკვნების მოსმენა და წაკითხვა, რომლებიც ეყრდნობა მხოლოდ იმას, რასაც საერთაშორისო საზოგადოება ზედაპირზე ხედავდა, და არა იმას, რაც კონფლიქტის რეალური საფუძველი იყო.

„ტალიაივინის კომისიას“ არც უნდა განეხილა საქართველოს სუვერენულ ტერიტორიაზე მომხდარი შიდა კონფლიქტი „საერთაშორისო სამართლის პოზიციიდან“. როდესაც 1995 წელს ხორვატიამ საკუთარ ტერიტორიაზე გაანადგურა მთელი სეპარატისტული რაიონი, სახელად „ხრბსკა კრაინა“, და განდევნა იქიდან 150-200 ათასი ეთნიკური სერბი, საერთაშორისო სამართალი ამ პრობლემაში არ ჩართულა!

გერმანელმა პოლიტიკოსმა, ყოფილმა მინისტრმა ერლერ გერნოტმა, როდესაც 2011 წელს წერდა ევროპის დაინტერესებებზე მშვიდობიანი და სტაბილური სამხრეთ კავკასიით, ასე შეაფასა 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომი:

„საქართველოს მიერ განხორციელებული მცდელობა სამხედრო ძალის გამოყენებით, მოულოდნელი დარტყმის გზით დაებრუნებინა მისი პირდაპირი გავლენიდან გასული სამხრეთ ოსეთი, სრული მარცხით დასრულდა. უპასუხისმგებლოდ უგულებელყვეს საერთაშორისო დონეზე აუცილებელი პრინციპი, რომ ტერიტორიუ-

ლი კონფლიქტები გადაიჭრას ერთობლივი შეთანხმებითა და მშვიდობიანი მეთოდებით. არა მარტო სამხრეთ ოსეთი დაიკარგა სამუდამოდ, არამედ აფხაზეთიც. ამ ორი ერთეულის რეინტეგრაცია საქართველოს სახელმწიფო ტერიტორიაში უფრო ნაკლებ საუარაუდო გახდა, ვიდრე ოდესმე ყოფილა” [Gernol, 2011, 8].

რონ ასმუსი, თავის წიგნში „პატარა ომი, რომელმაც შეძრა მსოფლიო“, რომელიც ქართულად ითარგმნა და იმდროინდელი ხელისუფლება ხშირად აკეთებდა მასზე აპელირებას, წერდა:

„ვაშინგტონი გაცეცხლებული იყო იმის გამო, რომ ქართველებმა მოქმედება დაიწყეს, მიუხედავად თეების განმელობაში მიღებული ათობით გაფრთხილებისა, არ გაეკეთებინათ ეს“ [Asmus, 2010, 176].

„...პრეზიდენტმა სააკაშვილმა 7 აგვისტოს საღამოს უბრძანა თავის არმიას მოქმედების დაწყება, რათა დაეცვა ქართული სოფლები, დაესწრო რუსეთის უფრო დიდი მოქმედებისათვის, რაც მას აშინებდა და იმედი ჰქონდა, რომ ამით მოიგებდა ცოტადენი დროს – დროს, რომელიც საჭირო იყო სამხრეთ ოსეთიდან ქართველების ევაკუაციისათვის და დროს, რომელიც საჭირო იყო მსოფლიოს რეაგირებისათვის“ [იქვე, 89].

რონ ასმუსი მსჯელობს საქართველოს პრეზიდენტის მოტივებზე, როგორც ჩანს, მისივე მონაყოლის მიხედვით. გაუმართლებელი ავანტიურიზმია შეტევის დაწყება „ცოტადენი დროის მოგების მიზნით“, თუ დანამდვილებით არ იცი, რა „რეაგირებას მოახდენს მსოფლიო“. ასე მოქმედება სერიოზული პოლიტიკოსისათვის დაუშვებელია.

ომთან დაკავშირებით უნდა ითქვას ისიც, რაც გეოპოლიტიკის თემა არაა და კრიმინალური გამოძიების სფეროს უნდა განეკუთვნებოდეს.

„ომი ჩამოწერს ყველაფერს!“ – ეს სიტყვები უკვდავია. გენერლებს, აგრეთვე – სამხედრო მინისტრებს, ისინი მარად ახსოვთ!

ომისწინა ხუთი წლის განმელობაში საქართველოს თავდაცვითმა ხარჯებმა რვა მილიარდი ლარი (იმდროინდელი კურსით 4,8 მილიარდი აშშ დოლარი) შეადგინა. რუსული პრესა ცრუ განგაშს ტეხდა „საქართველოს ზემილიტარიზაციის“ შესახებ, რაც პროპაგანდისტული ომის ნაწილი იყო.

ფაქტი კი ისაა, რომ ომის დროს შეიარაღება საქართველოს არმიას არ ეყო. საკმარისი არ აღმოჩნდა ჰაერსაწინააღმდეგო რაკეტები, თუმცა ისრაელთან, რომელსაც საუკეთესო სამხედრო მრეწველობა აქვს, საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს ინტენსიური კონტაქტები ჰქონდა. როგორც ჩანს, ფული არ გვეყო!

სამაგიეროდ, საქართველოს თავდაცვის ყოფილი მინისტრი სააკაშვილის მთავრობაში, შემდგომში ემიგრაციაში წასული დავით კეზერაშვილი ძალიან გამდიდრდა. ის რესპექტაბელური „მედიამაგნატი“ გახდა და შეუძლია დააფინანსოს ოპოზიციური ტელეარხი საქართველოში და ოპოზიციური პოლიტიკური პარტია იქვე.

გვლების შემდეგ

საკაშვილს უთავდებოდა პრეზიდენტობის მეორე 5-წლიანი ვადა 2013 წლის იანვარში. მესამე ვადით არჩევის უფლებას კონსტიტუცია არ იძლეოდა. 46 წლის ასაკში კი პენსიაზე გასვლა აქტიურ ადამიანს სულაც არ იზიდავდა. ამიტომაც უკვე 2009 წლიდან დაიწყო მუშაობა კონსტიტუციური ცვლილებების დახვეწილ გეგმაზე: ქვეყანა საპარლამენტო (ნახევრად საპრეზიდენტო) რესპუბლიკად უნდა ქცეულიყო – ეს დემოკრატიულ დასავლეთსაც მოეწონებოდა! კანონპროექტის თანახმად, საპარლამენტო არჩევნებში გამარჯვებული პარტიის ლიდერი ხდებოდა პრემიერ-მინისტრი და მის ხელში გადადიოდა პრეზიდენტის თითქმის მთელი უფლებამოსილება. თუ პრეზიდენტი ორი დღის ვადაში არ გამოსცემდა სამართლებრივ აქტს პრემიერ-მინისტრის დანიშვნის შესახებ, ის მაინც დანიშნულად ითვლებოდა.

2010 წლის 15 ოქტომბერს კანონპროექტი იქცა კანონად, რომელიც ძალაში უნდა შესულიყო 2013 წელს ახალარჩეული პრეზიდენტის მიერ ფიცის დადების მომენტიდან.

ეს ყველაფერი წინგადადგმული ნაბიჯი იქნებოდა დემოკრატიზაციის გზაზე, რომ არა საზოგადოებაში ფართოდ გავრცელებული აზრი კონსტიტუციური ცვლილებების ცუდად შეფარული სუბიექტური მიზნის შესახებ: თუკი 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებში „ნაციონალრობა“ გაიმარჯვებდა, რაც 2010-2011 წლებში გარდაუვალი ჩანდა, მაშინ მისი ლიდერი პრაქტიკულად შეუზღუდავი ვადით ხდებოდა ყოვლისშემძლე პრემიერ-მინისტრი.

კონსტიტუციურმა რეფორმამ მმართველი პარტიის ფარულ მიზნებს ვერ მიაღწია. ეგზისტენციალური საფრთხე პრეზიდენტსა და მის „ერთიან ნაციონალურ მოძრაობას“ მოულოდნელი მხრიდან ეახლა.

კაცი, რომელიც 2004-2007 წლებში აფინანსებდა ქვეყანაში მიმდინარე რეფორმებს (შემდგომში მან შეწყვიტა მმართველი პარტიის დახმარება), იდუმალი მილიარდერი ბიძინა ივანიშვილი, რომლის არსებობა ზოგს მითი ეგონა, 2011 წლის 7 ოქტომბერს ჩრდილიდან გამოვიდა და საჯაროდ განაცხადა, რომ აპირებს, მონაწილეობა მიიღოს 2012 წლის ოქტომბერში დაგეგმილ საპარლამენტო არჩევნებში, ამისთვის შექმნის ფართო პოლიტიკურ კოალიციას და გაიმარჯვებს დიდი უპირატესობით.

„ნაციონალრობის“ გააფთრებული წინააღმდეგობის მიუხედავად, ყველა ეს დაპირება შესრულდა.

ივანიშვილის მიმართვას საქართველოს საზოგადოების მხრიდან არნახული ენთუზიაზმი ხვდა წილად: გამოცოცხლდა ყველა, ვისაც ხელი ჰქონდა ჩაქნეული პოლიტიკურ ცვლილებებზე. შეიქმნა სულ სხვადასხვა მიმართულების პარტიებისა და განსხვავებული ინტერესების მქონე პოლიტიკოსების ძალიან ჭრელი საარჩევნო კოალიცია „ქართული ოცნება-დემოკრატიული საქართველო“.

„ნაცმოძრაობის“ ხელისუფლებამ უდიდესი ძალისხმევა მიმართა ახალგაზრდული მეტოქის წინააღმდეგ, რაც სავსებით ბუნებრივი იქნებოდა, თუკი მმართველი პარტია და პრეზიდენტი არ გამოიყენებდნენ კანონსაწინააღმდეგო და უღირს მეთოდებს მეტოქის დისკრედიტაციისა და დასუსტებისათვის. სამწუხაროდ კი მოხდა სწორედ ასეთი მეთოდების გამოყენება.

მთელ საქართველოში მაუწყებელ პროსამთავრობო ტელეარხებზე (სხვა აღარც არსებობდა!) ამოქმედდა პროპაგანდა: „შემოვიდა დიდი რუსული ფული!“, „ივანიშვილი პუტინის პროექტია!“, „მას დაეღებული აქვს საქართველო ჩამოშოროს დასავლურ კურსს“; ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიებისათვის დაფინანსების წყაროს მოსასპობად პარლამენტმა მიიღო ახალი კანონი; გაიყინა „კოალიციაში“ შემავალი პარტიების ანგარიშები და მკვეთრად შეიზღუდა მათი პოლიტიკური აქტიურობის საშუალება; ბიძინა ივანიშვილს, რომელიც ამავე დროს, საფრანგეთის მოქალაქეც იყო, დაუყოვნებლივ ჩამოერთვა საქართველოს მოქალაქეობა; დაიწყო ივანიშვილთან დაკავშირებული კომპანიების გაკოტრების პროცესი და ზოგი გაიყიდა კიდეც; მიიღეს ახალი კანონი, რომლის ერთადერთი მიზანი იყო ივანიშვილების ოჯახის კუთვნილი „ქართუ ბანკის“ გაკოტრება; პირადად ივანიშვილს გამოუწერეს წარმოუდგენელი ოდენობის ჯარიმები, მათ შორის ერთ-ერთი 76 მილიონი (!) ლარისა; ოპოზიციის შემომხნირეელებს უყადალებდნენ ქონებას და საკუთარი ბინებიდან ყრიდნენ; ოპოზიციის აქტიურ მომხრეებსა და მათი ოჯახის წევრებს ითხოვდნენ საჯარო სამსახურიდან; ორ მცირე საკაბელო ტელევიზიას, რომელიც თბილისის გარეთ ვერ მაუწყებლობდა, ოპოზიციური თვალსაზრისის საქართველოს მასშტაბით ჩვენების შესაზღუდავად დაუყადალეს იმპორტირებული სატელევიზიო თეფშები და აკრძალეს თბილისის ბაზრებში ანალოგიური თეფშების გაყიდვა; თბილისის სამარშრუტო ტაქსებში მოხსნეს რადიომიმღებები, რომ მგზავრებს არ მოესმინათ ორიოდე ოპოზიციურ რადიოტალღაზე გადაცემული „მავნე აზრები“; „ქართულ ოცნებას“ წინასაარჩევნოდ თბილისში არ მისცეს ერთი ბანერის განთავსების უფლებაც კი; უკანასკნელ მომენტში „ქართულ ოცნებას“ შეუცვალეს საარჩევნო ნომერი და ა.შ.

ზემოჩამოთვლილი ახლა აღარ გვახსოვს და ზოგი რამ შეიძლება წერილმან სისაძაგლედ ან ანეკდოტურ ფაქტად მოგვეჩვენოს, მაგრამ არჩევნებამდე ყველაფერ ამას ავისმომასწავებელი სახე ჰქონდა.

არ შესაბამება სიმართლეს, თითქოს არჩევნები დარღვევების გარეშე ჩატარდა. არსებული ხელისუფლების მხრიდან ადგილი ჰქონდა ადმინისტრაციული რესურსის გამოყენებისა და პირდაპირი გაყალბების არაერთ მცდელობას. უბრალოდ, ამან ვერ მოუტანა სასურველი შედეგი „ნაცმოძრაობას“, რადგან მის მოწინააღმდეგე კოალიციას ძალიან ბევრმა მისცა ხმა.

2012 წლის 1-ელი ოქტომბრის საპარლამენტო არჩევნები „კოალიცია ქართულმა ოცნებამ“ მოიგო.

ამერიკელმა პოლიტოლოგმა კორი უელთმა 2013 წლის 22 მარტის ინტერვიუში ჩამოაყალიბა ამერიკის ადმინისტრაციის თვალსაზრისი არჩევნების წინა საქართველოს შესახებ:

„2012 წლისათვის უკვე რთული იყო [სააკაშვილის მმართველობის პერიოდის] პრობლემების დამალვა... ამასთან, ამერიკის ხელისუფლებას არ ეგონა, რომ ქართული საზოგადოების ასე დიდი ნაწილი უჭერდა მხარს ცვლილებებს. აშშ-ში ფიქრობდნენ, რომ თუ „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა“ ხელისუფლებაში დარჩებოდა, ვაშინგტონი შეძლებდა მის დარწმუნებას, რომ საჭირო იყო დანყებული რეფორმების გეზის გაგრძელება.“

თუ ვაშინგტონში მართლაც ასე ფიქრობდნენ, ეს სათავესო ფიქრები (wishful thinking) ყოფილა. თეთრი სახლი (ეს არის ქ. ვაშინგტონში პრეზიდენტის რეზიდენციის სახელი) ვერაფერში დაარწმუნებდა „ნაცმოძრაობის“ ლიდერს, რომელიც გამარჯვების შემთხვევაში უბრალოდ გააძლიერებდა რეპრესიებს!

ქართულმა საზოგადოებამ გადაწყვიტა, თავად ემოქმედა საკუთარი თავის გადასარჩენად.

ამასთან, ნათელი იყო, რომ საქართველო უკვე მყარად იჯდა „დასავლეთის რადარებზე“. რასაკვირველია, არც ვაშინგტონი და არც ბრიუსელი არჩევნებში უშუალოდ არ ჩარეულა. მათი მოქმედება დასაფასებელია იმის გამო, რომ არ მისცეს პრეზიდენტს საშუალება არჩევნები ჩაეშალა.

არჩევნების დამთავრებიდან ორიოდე საათის შემდეგ სააკაშვილმა ტელევიზიით ალიარა თავისი პარტიის დამარცხება, რასაც შემდგომში ამაყად ახსენებდა „დემოკრატიისადმი თავისი ერთგულების“ საბუთად. ეს არ იყო სიმართლე! არჩევნების დღესვე ნათელი გახდა, რომ ქართველი ხალხი არ გაუშვებდა ხელიდან გამარჯვებას და „არჩევანის მიტაცების“ მცდელობას მოჰყვებოდა დიდი არეულობა. ამიტომაც ამერიკის ელჩმა და იმ დროს საქართველოში მყოფმა სენატორებმა – ჯინ შაჰინმა და ჯიმ რიშმა დააჯერეს სააკაშვილი, ელიარებინა არჩევნების სამართლიანობა, რაც მიღებული პრაქტიკაა დემოკრატიულ ქვეყნებში. სენატორებმა მოგვიანებით გაიხსენეს კიდევ ეს ფაქტი. ამასთანავე, სენატორები, როგორც ჩანს, არ კარგავდნენ იმედს, რომ მათი პროტყე „მიშა ხელისუფლებაში ისევ დაბრუნდება“!

პარლამენტის არჩევნებს, არსებითად, საპროტესტო ხასიათი ჰქონდა. 2012 წელს ამომრჩევლების დიდი ნაწილი თავის ერთადერთ ხმას აძლევდა ერთადერთ ძალას – „კოალიცია ქართულ ოცნებას“, რომელსაც შეეძლო მანამდე ცხრა წლის განმავლობაში უცვლელი მმართველი ძალის ხელისუფლებიდან ჩამოშორება. სხვა პარტიებმა ვერც გადალახეს 5-პროცენტისანი საარჩევნო ბარიერი. მაჟორიტარული ნესით არჩეულ დეპუტატთა საგრძნობი ნაწილი ასევე „ქართული ოცნებიდან“ იყო, ხოლო „ნაცმოძრაობის“ მხარდაჭერილი მაჟორიტარი დეპუტატების ნაწილმა გამოაცხადა, რომ ისინი ნეიტრალიტეტს დაიცავენ, ანუ არ გაუწევენ ოპონირებას გამარჯვებულ პარტიას.

არჩევნების მომდევნო დილას საქართველოდან გაიქცნენ სააკაშვილის მთავრობის იუსტიციის, თავდაცვის, შინაგან საქმეთა მინისტრები, მთავარი პროკურორი, კონსტიტუციური უსაფრთხოების დეპარტამენტის (უშიშროების სამსახურის) ხელმძღვანელი და სხვა მაღალი თანამდებობის პირები.

თუ ამ სახელმწიფო მოხელეებს ბრალი არ მიუძღოდათ ქართველი ხალხის მიმართ, რატომ წავიდნენ ემიგრაციაში ასე დაუყოვნებლივ? მათი უმეტესობა დღემდე არ დაბრუნებულა, ბევრი მათგანი უკრაინის მთავრობამ დაასაქმა.

სააკაშვილის მიერ დანიშნულმა უკანასკნელმა პრემიერ-მინისტრმა ვანო მერაბიშვილმა და მისი კაბინეტის წევრებმა, კანონის თანახმად, 20 ოქტომბრამდე განაგრძეს მოვალეობის შესრულება. იმ ოც დღეში განადგურდა ბევრი დოკუმენტი, რომლითაც დადასტურდებოდა უკანონო მოსმენები, დაპატიმრებები, პროვოკაციები, საეჭვო გარიგებები, ელიტური კორუფცია. გაქრა ბევრი სამხილი, რომელთა გარეშეც პროკურატურა ადრე ჩადენილ დანაშაულს ვერ უმტკიცებდა მაღალი რანგის პირებს.

პროკურორებად ისევ ის ხალხი დარჩა, ვინც „ნაცმოძრაობის“ ეპოქაში ბატონობდა სასამართლოზე, სადაც იგივე მოსამართლეები დარჩნენ, რომლებსაც „პროკურატურის ბატონობის“ ხანაში უსამართლო განაჩენი გამოჰქონდათ ხოლმე.

„ქართული ოცნების“ ყოფილმა მინისტრმა კახი კახიშვილმა 2022 წლის 3 ნოემბერს ტელეინტერვიუს დროს გაიხსენა 2013 წლის ამბავი:

„როცა ჩვენ [„ნაცმოძრაობის“ დროინდელ] სასამართლო სისტემას ვაკრიტიკებდით, ზუსტად აშშ-ის საელჩოდან იყო მოთხოვნა, რომ არცერთი მოსამართლე სამსახურიდან არ უნდა წავიდეს მიუხედავად იმისა, რა სიმძიმის განაჩენები დააყენეს მათ წინა წლებში“ [https://www.interpressnews.ge/ka/article/733139].

ნუთუ უცხო სახელმწიფოს დიპლომატი საქართველოს შიდა საქმეებში ერეოდა?

საქართველოს ახალმა მთავრობამ კურსი აიღო რეალური დემოკრატიის დამკვიდრებაზე, მიუხედავად, მაგალითად, ყოფილი ამერიკელი დიპლომატის, მაიკლ მაკფოლის 2023 წელს გაზეთ The Washington Post-ში გამოქვეყნებული მოსაზრებისა (Opinion-ის რუბრიკით), თითქოს:

„[2012 წლის შემდეგ] პარტია „ქართულმა ოცნებამ“ მოახერხა პოლიტიკური პარტიების, სამოქალაქო საზოგადოებისა და პრესის ძალაუფლებისა და დამოუკიდებლობის წგრევა, რამაც მკვეთრად შეასუსტა ქვეყნის დემოკრატია“ [McFaul, 2023].

ესაა რეალური ფაქტების შეგნებული უგულებელყოფა იმ მიზნით, რომ „ნაცმოძრაობა“ და მისი ლიდერი „საქართველოს მხსნელებად“ გამოჩნდნენ. მართალია, მაკფოლი თავის სტატიაში აღიარებს, რომ „სააკაშვილს ხანდახან უზდებოდა დემოკრატიული ნორმებიდან გადახვევა“, „სააკაშვილი უშვებდა შეცდომებს“, ის მაინც მიკერძოებულია, რაც არაა დამახასიათებელი მხოლოდ მისთვის.

საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობისათვის რეალობა სულ სხვაგვარი იყო.

2012 წლის ოქტომბერში ხელისუფლებაში მოსულმა „კოალიცია ქართულმა ოცნებამ“ შექმნა მთავრობა, რომელსაც 2013 წლის ბოლომდე ხელმძღვანელობდა კოალიციის დამაარსებელი ბიძინა ივანიშვილი. შეუიარაღებელი თვალითაც ჩანდა, რომ საჯარო პოლიტიკაში ყოფნა მისთვის მძიმე ტვირთი იყო. მიუხედავად ამისა, ივანიშვილის საშინაო პოლიტიკამ ქვეყნისათვის სასარგებლოდ იმუშავა.

- ყველაზე თვალსაჩინო მიღწევა იყო ის, რომ გაქრა მუდმივი თვალთვალისა და მიყურადების შიში; ადამიანებმა თავისუფლად დაიწყეს ტელეფონით საუბარი;
- შეწყდა ბიზნესის დატერორება და მის საქმიანობაში სახელმწიფოს ჩარევა;
- სასჯელალსრულების დანესებულებებში დამყარდა ნესრიგი და ადამიანის უფლებების დარღვევის ფაქტები თითქმის აღარ აღინიშნება;
- ციხეებში მკვეთრად შემცირდა სიკვდილიანობა, რომელიც „ვარდების რევოლუციის“ შემდეგ წარმოუდგენლად იყო გაზრდილი;
- დიდი ამნისტიის შედეგად უამრავი ტყუილად დაპატიმრებული ადამიანი გამოვიდა ციხიდან;
- გაუქმდა სასჯელის უპირობო შეკრებითობა და სასამართლოს გადანაცვეტილება უფრო ჰუმანური გახდა;
- სასამართლო ხელისუფლება გათავისუფლდა პროკურატურის ზენოლისაგან, თუმცა აღმასრულებელი ხელისუფლებისაგან სრულად დამოუკიდებელი, როგორც ჩანს, ის ჯერაც არ არის;
- პრესის თავისუფლება გარანტირებული იქნა: შენარჩუნდა „ნაცმოძრაობის“ მომხრე ტელევიზია (მაშინ ეს უპირველესად იყო „რუსთავი-2“) და შემდგომში გაჩნდა მთავრობის მიმართ ძალიან კრიტიკული ახალი ტელე- და რადიოარხები: ასეთი რამ 2007-2012 წლებში წარმოუდგენელი იყო;
- დასავლეთის მიერ დაფინანსებული არასამთავრობო ორგანიზაციები გამრავლდნენ და მთავრობის კრიტიკას მათ არავინ უკრძალავს და ა.შ. ამასთან ერთად, იყო ახალი მთავრობით უკმაყოფილების მიზეზებიც.

არჩევნების მომდევნო წლებში გადაუჭრელი სოციალ-ეკონომიკური პრობლემები, თუნდაც ისინი ობიექტური ფაქტორებით ყოფილიყო განპირობებული, კონტრასტს ქმნიდა ბიძინა ივანიშვილის მიერ 2012 წელს გაკეთებულ ჭარბად ოპტიმისტურ წინასაარჩევნო დაპირებებთან. თავიდანვე ნათელი იყო, რომ ოთხ წელიწადში მათი სრულად განხორციელება შეუძლებელი იქნებოდა. მძიმე გაკვეთილმა ასწავლა „ქართული ოცნებას“, რომ 2016 წლის და მომდევნო არჩევნების წინ ეკონომიკური ხასიათის დაპირებები უფრო ზოგადი გაეხადა, რაც კარგი სულაც არაა.

ახალ მთავრობას ყველაზე მეტად გაუჭირდა ხალხის უმთავრესი მოთხოვნის შესრულება – უსამართლობის ჩამდენთა დასჯა. აღმასრულებელ ხელისუფლებას უნდა ემოქმედა კონსტიტუციური ჩარჩოებში, ის ვერ მოახდენდა ზენოლას სასამართლო ხელისუფლებაზე. დასაჯეს ნინა ხელისუფლების სულ რამდენიმე კაცი,

ისიც, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო დანაშაულისათვის: ბევრ სხვა დანაშაულზე, რომელიც, შესაძლოა, მართლაც იყო ჩადენილი, მტკიცებულება სასამართლომ საკმარისად არ მიიჩნია.

სხვა დემოკრატიულ ქვეყნებშიც ხდება ანალოგიური რამ. კლასიკური მაგალითია, 1920-იანი წლების ცნობილი განგსტერი და კაცისმკვლელის, ალ კაპონეს გასამართლება ამერიკაში და 1931 წელს მისი ციხეში ჩასმა მხოლოდ გადასახადების გადაუხდელობის გამო: კარგმა ადვოკატებმა სხვა, ბევრად უფრო მძიმე, ბრალდებები სასამართლოში გააქარწყლეს.

ჩვენი „ალ კაპონების“ დიდი უმრავლესობა ასეთ სანახევრო განაჩენსაც კი გადაურჩა!

თავდაცვის ყოფილ მინისტრ დავით კეზერაშვილს ბრალი (დაუსწრებლად) წარედგინა რამდენიმე ეპიზოდზე, სადაც აშკარად ჩანდა, რომ ის და მისი ისრაელელი პარტნიორები უსინდისოდ სძალავდნენ ქონებას ქართველ ბიზნესმენებს, მაგრამ ვერაფერი დაუმტკიცეს: *„ექსპერტები აცხადებენ, რომ ეს პროკურატურის სუსტი მუშაობის შედეგი იყო“* [მაჩაიძე, 2022].

ყოფილ პრეზიდენტ სააკაშვილის მიერ სახელმწიფო ბიუჯეტის მრავალმილიონიანი თანხის სავარაუდო (სასამართლო განაჩენი ჯერაც არ დამდგარა) გაფლანგვა მის მომხრეებს შეუძლიათ დააქინონ და „პიჯაკების საქმედ“ მონათლონ.

ძალიან ცოტამ თუ მოახერხა ყოფილი ხელისუფლების მიერ უკანონოდ ჩამორთმეული ქონების დაბრუნება, ისიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუკი ამ ქონებამ ვერ მოასწრო რამდენიმე მფლობელის გამოცვლა.

ქართული საზოგადოების საგრძნობი ნაწილი მოითხოვდა ყოფილი ხელისუფლების მრავალი წევრის გასამართლებასა და დასჯას, პრეზიდენტ სააკაშვილის წინააღმდეგ იმპიჩმენტის პროცედურის დაწყებას, პარტია „ნაციონალური მოძრაობის“ საერთოდ აკრძალვას.

საბედნიეროდ, ახალმა მთავრობამ არ გადადგა ეს კონტრპროდუქტიული ნაბიჯები, თუნდაც მაკფოლისა და მის მსგავსთა მტკიცებისა, რომ საქართველოში „პოლიტიკური პარტიები და სამოქალაქო საზოგადოება დაინგრა“.

დასავლეთის მეგობრული რჩევით, 2012-2013 წლებში საქართველოში მოქმედებდა კოჰაბიტაცია: ჩვენს შემთხვევაში, ეს ნიშნავდა ერთი პარტიის ხელში მყოფი საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების თანაარსებობას ოპოზიციური პარტიის წარმომადგენელ პრეზიდენტთან, რომელმაც განაცხადა, რომ გადადის ოპოზიციაში და ქვეყანაში „ორხელისუფლებიანობა“.

სააკაშვილმა 10 თვით გაიხანგრძლივა პრეზიდენტის თანამდებობაზე მეორე ვადით ყოფნის 5-წლიანი პერიოდი, რომელიც 2013 წლის იანვარში ამოიწურა, რისთვისაც დაეყრდნო საკონსტიტუციო სასამართლოს ვერდიქტს: კონსტიტუციის თანახმად, პრეზიდენტის ხუთი წლით არჩევა ოქტომბერში ხდება. სააკაშვილის მიმართ ლოიალურმა საკონსტიტუციო სასამართლომ ნაიყრუა, თითქოს

პრეზიდენტის რიგგარეშე არჩევნები 2008 წლის იანვარში არც ჩატარებულა და სააკაშვილის მეორე ვადა თითქმის 6-წლიანი აღმოჩნდა!

2013 წლის ოქტომბრამდე მესამე პრეზიდენტი ინარჩუნებდა ძალაუფლების მრავალ ბერკეტს, მას ექვემდებარებოდა ეროვნული ბანკი, დედაქალაქს ისევ „ნაცმოძრაობა“ მართავდა. იმ პერიოდში სააკაშვილმა პარლამენტის მიერ მიღებულ მრავალ კანონს დაადო ვეტო, რომლის გამოყენების ფაქტი საქართველოს ისტორიაში მანამდე არ გვექონია. მართალია, პარლამენტმა ყველა ვეტო დაძლია.

2012 წელს სახელდახელოდ შექმნილმა ჭრელმა „კოალიციამ“ („ქართული ოცნება-დემოკრატიული საქართველო“) მალევე დაიწყო დაშლა. პარტიები „კოალიციაში“ გააერთიანა საერთო საფრთხემ. როდესაც ამ საფრთხემ თითქოს გადაიარა – 2013 წელს ყოფილი პრეზიდენტი საზღვარგარეთ გადასახლდა (ის არავის გაუძეევებია) და მალე უკრაინის სამსახურში ჩადგა – „კოალიციის“ წევრებმა სხვადასხვა მხარეს გაიწიეს.

2016 წლის საპარლამენტო არჩევნებზე „ქართული ოცნება“ უკვე ცალკე პარტიის სახით წავიდა და მოიგო არჩევნები ისე, რომ გადააჭარბა საკონსტიტუციო უმრავლესობასაც კი, პარლამენტის წევრების სამ მეოთხედს: მან გაიყვანა 114 დეპუტატი 150-დან!

არჩევნებში მეორე ადგილზე გასულმა „ერთიანმა ნაციონალურმა მოძრაობამ“ 27 მანდატი მიიღო. 2017 წლის იანვარში ეს პარტია გაიხლიჩა: მას გამოეყო 21 დეპუტატი („ბოკერიას გუნდი“), რომელიც პარლამენტში დარჩა პარტია „ევროპული საქართველო“ სახელით. მაგრამ სააკაშვილის ერთგულ ამომრჩეველთა უმრავლესობა ისევ „ნაცმოძრაობის“ ფრაქციას უჭერდა მხარს. ეს დამტკიცდა 2020 წლის საპარლამენტო არჩევნებზე, როდესაც „ნაცმოძრაობამ“ პარლამენტში გაიყვანა 36 დეპუტატი, ხოლო „ევროპულმა საქართველომ“ – სულ 5, რომელთაგან ნაწილი შემდგომში საერთოდ წავიდა პოლიტიკიდან.

სხვადასხვა ოპოზიციური პარტია ხშირად ითხოვდა პარლამენტის არჩევნების საქართველოში მოქმედი შერეული სისტემის (ნაწილის არჩევა პროპორციული წესით, მეორე ნაწილისა – მაჟორიტარული წესით) ჩანაცვლებას მთლიანად პროპორციული სისტემით. როდესაც „ნაცმოძრაობა“ ქვეყნის სათავეში იყო, მას ასეთი ცვლილება ხელს არ აძლევდა. ოპოზიციაში ყოფნისას კი ძალიან მოუწონდა არჩევნები მხოლოდ პროპორციული სისტემით!

„ქართული ოცნების“ საკონსტიტუციო უმრავლესობამ 2018 წელს შეიტანა ცვლილება კონსტიტუციაში, რომლის თანახმად 2024 წლიდან პარლამენტი მთლიანად პროპორციული არჩევნების გზით უნდა დაკომპლექტებულიყო. ოპოზიციურმა პარტიებმა კატეგორიულად მოითხოვეს ამ ცვლილების გადმოწევა 2020 წლის არჩევნებისათვის.

„კოლექტიური დასავლეთის“ მხრიდან საქართველოს მიმართ კეთილგანწყობილი ინტერესის გამოხატვა იყო ის, რომ 2020 წლის 8 მარტს თბილისში ევროპული კავშირის დელეგაციის, ამერიკის საელჩოს, ევროსაბჭოს წარმომადგენლობის შუამავლობით მოხერხდა იმ წლის საპარლამენტო არჩევნების საკითხზე ქართული პოლიტიკური პარტიების კომპრომისული შეთანხმების მიღწევა.

2020 წლის არჩევნები გამონაკლისის სახით ასე უნდა ჩატარებულიყო: მაჟორიტარული ოლქების რაოდენობა 73-დან 30-მდე მცირდებოდა; 120 დეპუტატის პარტიული სიებით ასარჩევად წესდებოდა დაბალი საარჩევნო ბარიერი – ხმების 1%; ერთ პარტიას არ შეიძლებოდა პარლამენტში ჰყოლოდა 90-ზე მეტი დეპუტატი. ოპოზიციას ექმნებოდა პირობები ფართოდ ყოფილიყო წარმოდგენილი პარლამენტში.

2020 წლის 31 ოქტომბერს ამ წესით ჩატარებულ არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო ელექტორატის 56,1 პროცენტმა, ანუ 1,971 მილიონმა ადამიანმა. არჩევნებში მონაწილე სუბიექტი იყო 48 პარტია და 2 საარჩევნო ბლოკი, რომელთაგან ხმების 1%-ზე მეტი მიიღო (ანუ დაახლოებით 20 ათასი ან მეტი ხმა) სულ 9 სუბიექტმა. 41-მა პოლიტიკურმა სუბიექტმა ასეთი დაბალი ბარიერიც კი ვერ დაძლია. 5%-იანი საარჩევნო ბარიერი რომ დარჩენილიყო, მას გადალახავდა მხოლოდ ორი პარტია – „ქართული ოცნება“ და „ნაციონალური“ [Gachechiladze&Gogsadze, 2021].

„არჩევნებზე დამკვირვებელმა საერთაშორისო მისიამ“ (IEOM), ეუთოსა და ევროკავშირის დამკვირვებლებმა „მსუბუქად“ გააკრიტიკეს წინასაარჩევნო ვითარება, მაგრამ მიიჩნიეს, რომ არჩევნების შედეგები სამართლიანი იყო: პარტიებს თავისუფლად შეეძლოთ ეწარმოებინათ კამპანია, არჩევნების დროს შეჯიბრებითობა უზრუნველყოფილი იყო, ფუნდამენტური თავისუფლებანი – დაცული.

არჩევნების დამთავრებისთანავე, როდესაც გამოვიდა პირველი ხმა, რომ „ქართული ოცნება“ იმარჯვებს (საბოლოოდ მან ხმების 48% მიიღო), „ნაციონალური“ თავმჯდომარე ნიკანორ მელიამ ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე გამოაცხადა, რომ არჩევნები გაყალბდა, იქვე გამოუცხადა ბოიკოტი არჩევნების მეორე ტურს, რომელიც უნდა ჩატარებულიყო 16 მაჟორიტარულ ოლქში, სადაც პირველ ტურში ვერც ერთმა კანდიდატმა ვერ მოაგროვა ხმების ნახევარზე მეტი (ამ ოლქების თითქმის ნახევარში ოპოზიციის გამარჯვება სავსებით რეალური იყო) და დაუყოვნებლივ მოითხოვა ვადამდელი არჩევნების დანიშვნა. „ნაციონალურას“ აპყვა ყველა დანარჩენი ოპოზიციური პარტია, ისეთებიც კი, ვინც ხმების 1%-იც ვერ მოაგროვა.

ოპოზიციამ სერიოზული პოლიტიკური შეცდომა დაუშვა, როდესაც შეეცადა არჩევნების დისკრედიტაციას, მეორე ტურის ბოიკოტირებას („ქართულმა ოცნებამ“ უკონკურენტოდ მოიგო 16-ვე მაჟორიტარული ოლქი), დაუსაბუთებლად მოითხოვა განმეორებითი არჩევნები, რაზეც მმართველი პარტია, რასაკვირველია, არ ნავიდა. თითქმის ორი წელი ისმოდა „განმეორებითი არჩევნების“ უსაფუძვლო მოთხოვნა. ანტისამთავრობო დემონსტრაციებმა ძალიან ცოტა ხალხი მოიზიდა.

ექვსთვიანი უშედეგო ბოიკოტის შემდეგ ოპოზიციური პარტიები მაინც შევიდნენ პარლამენტში, თუმცა რამდენიმე დეპუტატმა მანდატზე უარი თქვა.

2013 წლის ბოლოს ბიძინა ივანიშვილი პრემიერ-მინისტრის პოსტიდან გადადგა, მაგრამ 2021 წლამდე (ხანმოკლე ინტერვალთ) ის რჩებოდა პარტია „ქართული ოცნების“ თავმჯდომარედ. პრემიერ-მინისტრები მისი რეკომენდაციით ინიშნებოდნენ. 2021 წლის დასაწყისში კი მან განაცხადა, რომ საბოლოოდ მიდის პოლიტიკიდან. ამის შემდეგ ივანიშვილი საჯარო სივრცეში აღარ გამოჩენილა, თუმცა პოლიტიკური ოპოზიცია ირწმუნებოდა, რომ ის აგრძელებდა „ქართული ოცნების“ კულისებიდან მართვას.

2012 წლის მომდევნო პერიოდში საქართველოში არ შექმნილა „ავტორიტარული რეჟიმი“ ან „პოლიციური სახელმწიფო“, არ იდევნებოდა თავისუფალი მედია, რასაც ყოველდღე დაჟინებით ამტკიცებდა ქვეყანაში სულ ცოტა სამი არხით წარმოდგენილი ოპოზიციური ტელევიზია და არანაკლები რაოდენობის რადიოსადგური. არ არსებობდა საბაბი, რომ ივანიშვილი დაედანაშაულებინათ სახელმწიფო ბიუჯეტის უმართებულო ან სათავეისო ხარჯვაში: ის მეცენატი იყო და აქეთ დაახარჯა პირადი ქონების სამი მილიარდი დოლარი საქართველოს ეკონომიკას, კულტურასა და სპორტს...

ამავე დროს, ივანიშვილის საკადრო პოლიტიკა ხშირად იყო, სულ ცოტა, წინააღმდეგობრივი. საჯარო პოლიტიკაში მოსვლამდე ის ნაკლებად იყო ჩართული საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და არ იცნობდა ადამიანებს. ზოგიერთი პირის დაახლოება და დანიშნულება მას შემდგომში სანანებელი გაუხდა. მის მიერ დანიშნული გენერალური პროკურორი, ზოგიერთი მინისტრი, რბილად რომ ეთქვას, ოდიოზური გამოდგა. 2013 წელს ივანიშვილმა, შეიძლება ითქვას, ძალისხმევად მოახვია ქვეყანას თავს მეოთხე პრეზიდენტის თანამდებობაზე ფილოსოფოსი გიორგი მარგველაშვილი, რომელიც ბევრს თავიდანვე არ მოსწონდა.

2018 წელს საქართველომ უკანასკნელად საყოველთაო კენჭისყრით, ექვსი წლის ვადით აირჩია მეხუთე პრეზიდენტი. პოლიტიკურ ვნებათა ღელვაში და არჩევნების ორი ტურის შემდეგ, სახელმწიფოს ოფიციალურ მეთაურად ქვეყანამ აირჩია 1921 წელს საქართველოდან ემიგრირებული პოლიტიკოსის შთამომავალი, საფრანგეთში დაბადებული და რეპატრირებული სალომე ზურაბიშვილი.

შეიკრა წრე საქართველოს პირველ რესპუბლიკასა და მის მომდევნო ეპოქებს შორის!

2024 წლიდან პრეზიდენტს, რომლის ფუნქციები ძირითადად წარმომადგენლობითი იქნება, აირჩევს არა ხალხი, არამედ საარჩევნო კოლეგია 300 ხმოსნის შემადგენლობით.

შიდა პოლიტიკა, პარტიები და საგარეო პოლიტიკური კურსი

მმართველი პარტიის მხრიდან სულ ცოტა დაუდევრობა იყო 2019 წელს „მართლმადიდებლობის საპარლამენტათმორისო ასამბლეის“ სესიის თბილისში, პარლამენტის შენობაში, ჩატარების ნებართვის გაცემა. საერთოდ, ასეთ „კვანძი-ასამბლეაში“ მონაწილეობა ნიშნავს რელიგიის პოლიტიკაში ჩართვას, რაც სექულარული ქვეყნისათვის დაუშვებელია. ის, რომ რუსეთის ხელისუფლება პოლიტიკის საშუალებად იყენებს მართლმადიდებლობას, დამაფიქრებელი უნდა ყოფილიყო „ქართული ოცნების“ ხელმძღვანელობისათვის.

2019 წლის 20 ივნისს ოპოზიციამ სათავეს დაუდევრობა და „კვანძი-ასამბლეის“ სხდომის თავმჯდომარის, რუსეთის დუმის მართლმადიდებელი დეპუტატის რუსეთის კომუნისტური (!) პარტიიდან სერგეი გავრილოვის გამომწვევი ქცევა – მის მიერ პარლამენტის თავმჯდომარის სავარძლის დაკავება და სხდომის რუსულად წაყვანის მცდელობა.

პარლამენტის „ევროპული საქართველოსა“ და „ნაციონალური“ ფრაქციების რამდენიმე წევრი ეროვნული და ევროკავშირის დროშების ფრიალით სხდომათა დარბაზში შევიარდა და სხდომის ტრიბუნა დაბლოკა. სხდომა ჩაიშალა.

ოპოზიციონერებმა მიზანს მიაღწიეს: მათი აქცია ტელეკამერების ობიექტივში მოხვდა. იმავე საღამოს პარლამენტის შენობის წინ დაიწყო მრავალათასიანი საპროტესტო მიტინგი, რომლის მონაწილეთა უმეტესობა გულწრფელი აღმფრთვების გამოსახატავად მივიდა. მაგრამ პროვოკატორებმა ნააქვზეს ორიოდ ასეული ახალგაზრდა, ეცადათ პარლამენტში შეჭრა და პოლიციელთა კორდონის ძალისმიერად გარღვევა. მიტინგის დაშლამ ბევრი ადამიანის მძიმედ დაშავება გამოიწვია.

ამ ხდომილებას (მეტსახელად „გავრილოვის ღამეს“) მოჰყვა ოპოზიციისათვის მეტად სასურველი საგარეო-პოლიტიკური და ეკონომიკური შედეგი. რუსეთის ფედერაციის მთავრობამ დაუყოვნებლივ გააუქმა საავიაციო მომოსვლა საქართველოსთან და მოუწოდა რუს ტურისტებს, თავი შეეკავებინათ მოგზაურობი-საგან საქართველოში, რომელიც „აღარ იყო რუსებისათვის უზიფათო ქვეყანა“. ამ შეზღუდვამ საქართველოს ტურისტულ ინდუსტრიას იმ წელს დიდი ზარალი მიაყენა.

საქართველოში ძალიან ცოტაა ჩამოყალიბებული სოციალური ჯგუფი განსხვავებული პოლიტიკური ინტერესებით, რომლებსაც შესაბამისი იდეოლოგიის მქონე „მათი პარტია“ წარმოადგენს საკანონმდებლო ორგანოში.

პირველი დამოუკიდებლობის დროს პარტიები იდეოლოგიაზე იყო დაფუძნებული: სოციალ-დემოკრატების („მენშევიკების“) მარქსისტულ იდეებს მაშინ ბევრი მიმდევარი ჰყავდა. მათ უპირისპირდებოდნენ ეროვნული დემოკრატები

და სოციალისტ-ფედერალისტები, საკუთარი იდეოლოგიით, მართალია, ბევრად ნაკლები მხარდამჭერით.

1990 წელს გამსახურდიას და მის მომხრე ძალებს ნაციონალისტური იდეოლოგია აერთიანებდა, რომელსაც მაშინ ბევრი მიმდევარი გამოუჩნდა: მცირერიცხოვანი „ზვიადისტები“ დღემდე შემორჩნენ!

„გვიანი შევარდნაძის“ ეპოქაში იდეოლოგია პოლიტიკიდან საერთოდ გაქრა და მას შემდეგ აღარც დაბრუნებულა. ვერც გაარჩევ, ვინაა მემარცხენე, მემარჯვენე ან ცენტრისტი! „პროევროპელობა“ თუ „პროდასავლურობა“, რასაც პარტიები იბრალებენ, მით უმეტეს – „პროორუსულობა“, რასაც ერთიმეორეს აბრალევენ ხოლმე, იდეოლოგია არ არის!

ამჟამინდელ პოლიტიკურ პარტიებს არ გააჩნიათ მყარი იდეოლოგია.

რასაკირველია, არსებობს და ყოველთვის იარსებებს გარკვეული ჯგუფები, რომლებსაც კონკრეტული იდეა აერთიანებთ. მაგრამ მოსახლეობის საკმარისად დიდი სეგმენტის მომხრობას და პოლიტიკურად გაერთიანებას ისინი ვერ ახერხებენ.

ზოგიერთ პარტიას ერქვა ან ჯერაც ჰქვია „ლეიბორისტული“, „კონსერვატიული“, „სოციალისტური“, „სოციალ-დემოკრატიული“, მაგრამ ეს მხოლოდ პოპულარული სახელებია, ყოველგვარი შინაარსის გარეშე.

ერთი ხანობა, ლიბერალური იდეოლოგია და მყარი, თუმცა მცირერიცხოვანი, მხარდამჭერთა ბაზა ჰქონდა „რესპუბლიკურ პარტიას“, მაგრამ 2016 წლის შემდეგ ის, ფაქტობრივად, დაიშალა, დარჩა სახელი და წევრების მცირე რაოდენობა; მისი ორიოდ წარმომადგენელი 2020 წლის პარლამენტში მოხვდა „ნაციონალისტების“ სიით.

უცნაური სახელის მქონე პარტია „გირჩი“ (ის ორად გაიყო) ქცევის სრული თავისუფლების მოყვარულებს აერთიანებდა, რაც ლიბერალიზმი არაა.

მთელ „პოსტსაბჭოთა სივრცეში“, უპირველესად, რუსეთში, სადაც კომუნისტურმა მმართველობამ გადმონაშთად დატოვა ავტოკრატიისადმი ლოიალური დამოკიდებულება, ლიბერალიზმს დასაყრდენი არა აქვს. სამწუხაროდ, იგივე ჯერჯერობით ეხება საქართველოსაც. დემოკრატია კი, რომელიც დასავლური ფენომენია, ლიბერალიზმთანაა დაკავშირებული.

დასავლური ლიბერალური ფასეულობებია სამოქალაქო უფლებები, კანონის უზენაესობა, ყველას თანასწორობა კანონის წინაშე, სიტყვის თავისუფლება, საკუთრების უფლება, თანაბარი შესაძლებლობა ყველასათვის, პასუხისმგებელი ხელისუფლება და სხვ.

პრიმიტივიზმია ლიბერალიზმის გაიგივება მხოლოდ „ერთსქესიანთა ქორწინებასთან“ და მსგავს ქცევასთან!

როგორც ყველგან ხდება ხოლმე, საქართველოშიც გაჩნდა „არსებული ხელისუფლებით გადაღლის“ შეგრძნება. მაგრამ საზოგადოება ვერ ხედავდა ალტერ-

ნატივას: არსებულმა ოპოზიციამ ხალხის უმრავლესობას თავი ვერ მოაწონა და ეს ჩანდა არჩევნების შედეგებში.

ქვეყნის შიდა პოლიტიკაში „ნაციონალურ მოძრაობას“ (სატელიტურ პარტიებთან ერთად) მძაფრი კონფრონტაცია ჰქონდა მმართველ პარტია „ქართულ ოცნებასთან“, რასაც მედია ფართოდ აშუქებდა. ეს არ იყო „იდეოლოგიათა შეხლა“, „ნაცმოძრაობა“ დაუსაბუთებლად აბრალებდა „ქართულ ოცნებას“, რომ ის „პრორუსულია“. „ქართული ოცნება“ კი მეტოქე პარტიას უხსენებდა მის ტირანულ მმართველობას 2004-2012 წლებში...

ვეროკავშირი ამაოდ მოუწოდებდა საქართველოს პოლიტიკურ სპექტრს შეემცირებინა პოლიტიკური პოლარიზაციის დონე, რაც შეიძლებოდა გაკეთებულიყო მხოლოდ ერთობლივად, დაპირისპირებული მხარეების ურთიერკომპრომისების გზით. მაგრამ არცერთ მხარეს არ სურდა დათმობა.

ხშირად ისმოდა, რომ ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური პოლარიზაციის დაძლევის საშუალებაა „კოალიციური მთავრობა“, რასაც აკავშირებდნენ ხოლმე „მთლიანად პროპორციული სისტემით პარლამენტის არჩევნებთან“.

სინამდვილეში, არჩევნების არც პროპორციული და არც მაჟორიტარული სისტემა არაა დემოკრატიის პირდაპირი გარანტი.

და პირიქით, ორივე სისტემას შეუძლია უზრუნველყოს დემოკრატია.

ინგლისის პარლამენტს XIII საუკუნიდან მხოლოდ მაჟორიტარული სისტემით ირჩევენ და იქ მართვის ორპარტიული სისტემა ჩამოყალიბდა, ანუ ამომრჩეველები თითოეულ საარჩევნო ოლქში ირჩევენ სასურველ კანდიდატს ორი ძირითადი პარტიიდან (რეალურად, საარჩევნო ბიულეტენში სხვა პარტიების კანდიდატების გვარებიცაა შეტანილი, მაგრამ ისინი იშვიათად იმარჯვებენ). ინგლისის მიბაძვით მთელ „ანგლოსფეროში“, ანუ აშშ-ში, კანადაში, ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში არჩევნები ტარდება ასევე მაჟორიტარული სისტემის ვარიაციებით.

ბელგიის, იტალიის, ისრაელის მთავარ საკანონმდებლო ორგანოში მხოლოდ პროპორციული წარმომადგენლობაა, გერმანიის ბუნდესტაგში კი – შერეული.

ვერცერთი ზემოხსენებული ქვეყნის დემოკრატიულობაში ეჭვს ვერ შევიტანთ. გადამწყვეტია არა სისტემა, არამედ ქვეყანაში შექმნილი პოლიტიკური კულტურა, რაც არჩევნების პატიოსნად ჩატარებას უზრუნველყოფს.

პროპორციული არჩევნები (ოფიციალურად ამას ეწოდება „პარტიული სიების პროპორციულ-წარმომადგენლობითი სისტემა“) გულისხმობს, ჩვეულებრივ, მთელ ქვეყანაში პარტიების საარჩევნო სიებისათვის კენჭისყრას. ასეთ შემთხვევაში არჩევნებში ბევრი პარტია მონაწილეობს. ეს იმასაც ნიშნავს, რომ პარტიის ლიდერ(ებ)ის პოპულარობა ხშირად გადამწყვეტია იმისათვის, რომ ითამაშოს „ორთქლმავლის“ როლი და შეიყოლოს პარლამენტში „ცარიელი ვაგონები“ – პარტიულ სიაში ჩაწერილი არაკომპეტენტური, პარლამენტში ჩუმად მსხდომი ქალბატონები და ბატონები: განა არ გვახსოვს ასეთები?

მგზნებარე ლოზუნგი – „კოალიციური მთავრობა გვინდა!“ – გათელილია არა-ინფორმირებულ მოქალაქეზე. მოვიყვან მაგალითებს:

- იტალიაში ყოველთვის იქმნება კოალიციური (ანუ სხვადასხვა პარტიის წარმომადგენლებისაგან შედგენილი) მთავრობები და ისინი საკმაოდ მალე იშლება ხოლმე;
- ორიოდ წლის წინ ბელგიაში რამდენიმე თვის განმავლობაში საერთოდ არ ჰყავდათ მთავრობა, რადგან კოალიცია ვერ შეიქმნა;
- ისრაელს 1948 წლიდან დღემდე ყოველთვის კოალიციური მთავრობა მართავს და ორი მათგანის გარდა არცერთს არ უარსებია *ქნესეთის* (პარლამენტის) კანონით დადგენილი 4 წლის განმავლობაში. ყოველი არჩევნების შემდეგ 120 წევრისაგან შედგენილ ქნესეთში შედის 10-12 ან მეტი პარტია, მათგან ერთი-ორს თუ ეყოლება 20-30 დეპუტატი, დანარჩენს კი – თითოეულს 2-5 დეპუტატი, მთავრობის შესაქმნელად ქნესეთში კი უნდა მოგროვდეს მინიმუმ 61 დეპუტატი. იერუსალიმში დიდხანს აკონინებენ ხოლმე სამთავრობო კოალიციას, მიდის გაცხარებული ვაჭრობა მინისტრის პორტფელებზე, გარკვეულ უპირატესობებზე სხვადასხვა ინტერესების მქონე პარტიების ამომრჩეველებისათვის, მაგრამ მყიფე კოალიციის შექმნიდან ერთი-ორი წლის შემდეგ (ხშირად, უფრო ადრეც!) რომელიღაც პარტია ან ორი-სამი უკმაყოფილო დეპუტატი დატოვებს კოალიციას, ის დაიშლება და დაიწმინდება ქნესეთის რიგგარეშე არჩევნები. 2020-2022 წლებში ქნესეთის რიგგარეშე არჩევნები ისრაელში *ოთხჯერ* (!) ჩატარდა, რადგან კოალიცია ვერ შეიქმნა, ან შექმნიდან ცოტა ხნის შემდეგ დაიშალა.
- იმავე წლებში ასეთივე ვითარება არსებობდა ბულგარეთში, სადაც ორ წელიწადში 4-ჯერ ჩატარდა საპარლამენტო არჩევნები.

გვინდა ანალოგიური რამ?

საქართველოში თუ ვინმეს სურს „კოალიციური მთავრობა“ ეს არიან „ერთკაციანი პარტიები“ პოპულისტური ცრუ-ლოზუნგებით („პენსიას 1000 ლარამდე გავზრდით!“, „დენი უფასოდ გექნებათ!“). ძალაუფლებისა და მასთან დაკავშირებული მატერიალური სიკეთეების მოყვარულ ლიდერებს უნდათ, რომ დაწესდეს ყველაზე დაბალი საარჩევნო ბარიერი (ვთქვათ, ხმების 1-2%), რათა შეძლონ პარლამენტში შესვლა.

როგორ შექმნიან სამთავრობო კოალიციას მცირე პარტიები? ალბათ აპირებენ, რომელიმე დიდი პარტიის უმცროს, მაგრამ ხმაურიან პარტნიორებად მოველინონ ქვეყანას.

რაც შეეხება ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკურ კურსს, ბოლო 10 წლის მანძილზე პრემიერ-მინისტრების ცვლა არ ზემოქმედებდა სახელმწიფოს საგარეო პოლი-

ტიკაზე და ქვეყნის განვითარების საერთო კურსზე. ის ინარჩუნებდა დასავლურ ორიენტაციას, რაც გულისხმობს სწრაფვას ევროკავშირსა და NATO-ში გაერთიანებისაკენ: 2017 წელს ეს კონსტიტუციაშიც აისახა.

2014 წლის 27 ივნისს მოწვერა ხელი საქართველო-ევროკავშირის ასოცირების შეთანხმებას ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი ვაჭრობის სივრცის ჩათვლით. ის 2016 წლის 1-ელ ივლისს შევიდა ძალაში.

ევროკავშირის ქვეყნებთან სავიზო რეჟიმის ლიბერალიზაციამ 2017 წლიდან შესაძლებელი გახადა საქართველოს მოქალაქეების მოკლევადიანი უვიზო მიმოსვლა „შენგენის სივრცის“ ქვეყნებში.

ევროკავშირთან მჭიდრო ეკონომიკურ დაახლოებას ემსახურება 2022 წლის დეკემბერში ხელმოწერილი წინასწარი შეთანხმება აზერბაიჯანიდან რუმინეთამდე, საქართველოს გავლით, წყალქვეშა კაბელით ელექტროენერგიის მიწოდების შესახებ.

„ქართულ ოცნებას“ ჰქონდა რუსეთის ფედერაციასთან ხიდების აღდგენის მცდელობაც, რაც, არსებითად, აისახა მხოლოდ ეკონომიკურ ურთიერთობებში. 2013 წლიდან ქართველ მელვინეებს გაეხსნათ ტრადიციული ბაზარი, სადაც მათ თითქმის შვიდი წელი არ შეესვლებოდათ; აღდგა საჰაერო მიმოსვლა (2019 წელს რუსეთმა ის ისევ შეწყვიტა); საქართველოში წამოვიდნენ რუსი ტურისტები.

გეოპოლიტიკური „უკუძვრა“ კი არ მომხდარა: რუსეთი არ აპირებდა საქართველოს უკანონოდ ოკუპირებული ტერიტორიების დაბრუნებას, რაც საქართველოს მხრიდან მასთან დიპლომატიური ურთიერთობის აღდგენის წინაპირობაა. უფრო მეტიც, სწორედ 2013 წლიდან რუსეთის სასაზღვრო სამსახურმა დაიწყო ცხინვალის რეგიონის „ბორდერიზაცია“, ანუ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის დროინდელი, მხოლოდ რუკაზე არსებული, ადმინისტრაციული საზღვრის დემარკაცია და მისი ე.წ. „სახელმწიფო საზღვრად“ გადაქცევა. იღობებოდა კერძო პირების სახნაე-სათესი და ბაღები, „საზღვარს“ გადაღმა რჩებოდა ეკლესიები და სასაფლაოები. ეს დიდ აღშფოთებას იწვევდა საქართველოში.

2022 წელს უკრაინაში რუსეთის შეჭრამ, რომელმაც II მსოფლიო ომის შემდეგ ყველაზე სისხლისმღვრელი კონფლიქტი წარმოქმნა ევროპაში, მოხაზა დიდი გეოპოლიტიკური ძვრის კონტურები.

NATO-ში შესვლის სურვილი გამოხატეს იქამდე 200-ზე მეტი წლის განმავლობაში ნეიტრალურმა *შვედეთმა* და, აგრეთვე, *ფინეთმა*: ორივე ქვეყანამ იგრძნო აგრესიის საფრთხე აღმოსავლეთიდან. NATO-ს წევრი თურქეთი კარგა ხანს ბლოკავდა შვედეთის მიღებას იმ საბაბით, რომ სტოკჰოლმი თავშესაფარს აძლევს თურქეთში უკანონოდ მიჩნეული „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ და მასთან დაკავშირებული სირიის ქურთების „დემოკრატიული ერთიანობის პარტიის“ წევრებს, რომელთაც ოფიციალური ანკარა „ტერორისტებად“ აცხადებს.

2022 წელსვე ევროპული კავშირი, ასე ვთქვათ, „ცხელ გულზე“ დათანხმდა

მიენიჭებინა ნევრობის კანდიდატის სტატუსი უკრაინისათვის და მისი მეზობელი მოლდოვასათვის, რომელიც, სხვათა შორის, ჯერაც არის დსთ-ის წევრი და, თავისი კონსტიტუციის თანახმად, ნეიტრალური ქვეყანაა.

მაგრამ, იმავე ევროკავშირმა „კიე გონებას“ მოუხმო საქართველოს შემთხვევაში, რომელმაც უკრაინისა და მოლდოვის დარად სასწრაფოდ შეიტანა განაცხადი ევროკავშირის წევრობაზე (ასეთი განაცხადის შეტანა იგეგმებოდა 2024 წელს). ობიექტური მონაცემებით საქართველო ბევრად უფრო ახლოს იყო ევროპულ კავშირთან, ვიდრე უკრაინა ან მოლდოვა, მას კი შესთავაზეს მხოლოდ „განეწონების პერსპექტივა“.

თუმცა არცერთი სტატუსი – არც „წევრობის კანდიდატობა“ და არც „განეწონების პერსპექტივა“ – ევროკავშირში მიღების გარანტიას არ იძლევა (თურქეთი, მაგალითად, 1987 წლიდან რჩება ევროკავშირის „წევრობის კანდიდატად“), ევროკავშირის მიერ საქართველოსათვის „უფრო დაბალი კვალიფიკაციის“ მინიჭებამ ჩვენს ქვეყანაში პოლიტიკურ ვნებათა ღელვა გამოიწვია. ოპოზიციას გაუჩნდა ახალი საბაბი დაედანაშაულებინა მთავრობა „ანტიდასავლურობასა“ და „პრო-რუსულობაში“, დაეკავშირებინა ევროკავშირის პოზიცია „სააკაშვილის პატიმრობასთან“ და ა.შ.

„ევროკავშირის წევრობის კანდიდატის“ სტატუსის მიღების პირობების 2023 წლის ბოლომდე შესასრულებლად, სხვადასხვა სამართლებრივი ხარვეზების გამოსასწორებლად, ბრიუსელმა თბილისს მიანწოდა „12 რეკომენდაცია“. მათი ნაწილის შესრულებას პოლიტიკური კონსენსუსი ესაჭიროებოდა, რისი მიღწევაც საპარლამენტო ოპოზიციის გარეშე ძნელი იქნებოდა.

საქართველოს ოპოზიციური პარტიების ნაწილი ბოროტი ვნებით ელოდებოდა, რომ მთავრობა ვერ შეძლებდა ევროკავშირის მოთხოვნების დაკმაყოფილებას, რაც მათი აზრით, „ქართული ოცნების“ რეიტინგს დასცემდა და მათ რეიტინგს აამაღლებდა!

2022 წლიდან საქართველოს საგარეო პოლიტიკაში ფართოდ გამოჩნდა უკრაინა.

იმ წლის 24 თებერვალს რუსეთის არაპროვოცირებულმა თავდასხმამ უკრაინაზე გამოიწვია „კოლექტიური დასაველეთის“ მხრიდან ეკონომიკური სანქციების დაწესება რუსეთისათვის და სამხედრო-ეკონომიკური დახმარების აღმოჩენა უკრაინისათვის.

საქართველომ მიიღო მრავალი ლტოლვილი გაპარტახებული უკრაინიდან, საცხოვრებელითა და სოციალურად უზრუნველყო ისინი, თბილისში გახსნა უკრაინულენოვანი სკოლები, გაუწია კიევის ჰუმანიტარული დახმარება, ყველა საერთაშორისო ფორუმზე მხარს უჭერდა უკრაინას, არ ატარებდა თავისი ტერიტორიიდან რუსეთში საერთაშორისო დონეზე სანქცირებულ ტვირთებს. მაგრამ საქართველო, ისევე, როგორც ყველა მისი სამხრეთელი მეზობელი (თურქეთი,

აზერბაიჯანი და სომხეთი) რუსეთისათვის დანესებულ სანქციებს არ შეუერთდა. საქართველო სანქციებით ეერაფერს აენებდა რუსეთს, თვითონ კი დაზარალდებოდა, თუკი დაკარგავდა თავისი სასოფლო-სამეურნეო და კვების მრეწველობის პროდუქციის დიდ ბაზარს. დასავლეთი გაგებით შეხვდა საქართველოს პოზიციას.

რუსეთისათვის დანესებული ეკონომიკური სანქციებისათვის თავის არიდებას და უკრაინისათვის სამხედრო დახმარების განევაზე უარის თქმას საქართველოს ოპოზიციური პარტიები „პრორუსულ პოლიტიკად“ აფასებდნენ. სინამდვილეში, სამხედრო დახმარება, თუნდაც სიმბოლური, ნიშნავდა კონფლიქტში ჩართვას და სამხედრო თვალსაზრისით მონყვლადად აქცევდა საქართველოს, რომლის ტერიტორიის მეხუთედი 2008 წლიდან რუსული ოკუპაციის ქვეშაა.

რასაკერეველია, ქართველი ხალხი დიდად თანაუგრძნობდა უკრაინელ ხალხს, რომელიც რუსული აგრესიის მსხვერპლი აღმოჩნდა.

ამავე დროს, უკრაინის ხელმძღვანელობაზე, როგორც ჩანს, დიდი გავლენა ჰქონდა კიევში გადასახლებულ „ერთიანი ნაციონალური მოძრაობის“ ყოფილი მთავრობის წევრებს და დასავლეთის ზოგიერთ პოლიტიკოსს, მაგალითად, ევროპული პარლამენტის ცალკეულ წევრებს თუ აშშ-ის რამდენიმე სენატორს: ისინი 2012 წლამდე საქართველოს მმართველ „ერთიან ნაციონალურ მოძრაობას“ და მის ფაქტობრივ ლიდერს, მიხეილ სააკაშვილს, რომელიც 2021 წლიდან სასჯელს იხდიდა საქართველოში, მიიჩნევდნენ „პროდასავლურ და დემოკრატიის ერთგულ რაინდებად“. საქართველოს მოქმედ მთავრობას კი უკრაინელი და იგივე დასავლელი პოლიტიკოსები ნაკლებად სწყალობდნენ...

სხვანაირად აუხსნელი იქნებოდა უკრაინის მთავრობის წარმომადგენლების და საქართველოში აკრედიტებული უკრაინელი დიპლომატიის მძაფრი რიტორიკა მიმართული საქართველოს მთავრობის წინააღმდეგ, რომელიც პრაგმატულად მოქმედებს ქართველი ხალხის ინტერესების დასაცავად. ასეთი რიტორიკა საქართველოს მოსახლეობის დიდ ნაწილში არამეგობრულ პოზიციად აღიქმებოდა, თუმცა ქართველი პოლიტიკოსების გარკვეულ ნაწილს ახარებდა.

სამეზობლოში მიმდინარე პროცესები საქართველოს დემოგრაფიასა და, გარკვეულად, ეკონომიკაშიც აისახა.

მიუხედავად მასმედიის მიერ გაბუქებული შიდაპოლიტიკური ცხოვრების ნეგატიური მომენტებისა, საქართველო რეალურად რჩებოდა „სტაბილურობისა და თავისუფლების კუნძულად“ თავის სამეზობლოში შექმნილი საკმაოდ მძიმე ვითარების ფონზე:

- 2022 წელს რუსეთმა უკრაინაში უსამართლო და უმძიმესი ომი დაიწყო, რომლის შედეგებს აუცილებლად თვითონვე იწვნეს;
- სომხეთი და აზერბაიჯანი 2020 წლის ფაქტობრივი დაზავების შემდეგ არაერთხელ დადგნენ ომის განახლების ზღურბლზე;
- ირანში 2022 წელს დაწყებული სამოქალაქო დაუმორჩილებლობა აიათო-

ლების რეპრესიული ხელისუფლების წინააღმდეგ ჯერჯერობით წარუმატებელი აღმოჩნდა, მაგრამ საკმაოდ შეარყია რეჟიმი.

ირანელი პოლიტიკური იმიგრანტები თბილისში საკმაოდ თვალსაჩინოდ გამოჩნდნენ: მათმა ქალებმა ჩადრი და ჰიჯაბი მოიშორეს და პირველად იგრძნეს გენდერული თანასწორობა! კაცებმა ღვინოს გემო გაუგეს!

„სლავური იმიგრაცია“ საქართველოში უკვე 2020 წლიდან შეიმჩნეოდა. იმ წელს მოვიდნენ ბელარუსის ავტოკრატიული მმართველის, ალექსანდრ ლუკაშენკოს, რეპრესიებს გამოქცეული ბელორუსები. მათ შორის იყვნენ კომპიუტერული ტექნოლოგიების მაღალპროფესიული სპეციალისტები, რომლებიც თავიანთი შრომით საქართველოს ეკონომიკასაც გამოადგნენ.

2022 წლის 24 თებერვალს რუსეთის არაპროვოცირებულმა თავდასხმამ უკრაინაზე განაპირობა მოსახლეობის ემიგრაცია არა მარტო უკრაინიდან, არამედ რუსეთიდანაც. 2022 წლის თებერვალ-მარტში საქართველოში ლტოლვილად მოვიდა რამდენიმე ათეული ათასი რუსეთის მოქალაქე: შედარებით ახალგაზრდა, მაღალგანათლებული და შეძლებული ადამიანები, როგორც წესი – წყვილები ბავშვებთან ან ძალთან ერთად (ეს უკანასკნელი მათ მაღალ ეკონომიკურ სტატუსზე მიუთითებდა!) ომის დანაშაულისთანავე წამოვიდნენ რუსეთიდან, რადგან დასავლეთის მიერ რუსეთისათვის დანესებული ეკონომიკური სანქციები მათ კეთილდღეობას დაემუქრა [ჩაკვეტაძე, 2022].

იმიგრანტების ამ ნაკადში საკმაოდ ბევრი იყო საქართველოდან რუსეთში ადრე წასული ქართველი (ხშირად – მთელი ოჯახები), ანუ რეპატრიანტი. ძირითადად სწორედ ეს ხალხი ყიდულობდა უძრავ ქონებას საქართველოში, რადგან აქ დარჩენა გადანაწილდა. ეთნიკური რუსებიც ყიდულობდნენ ბინებს, მაგრამ უმეტესობა ბინას ქირაობდა, რადგან შინ დაბრუნებისა ან დასავლეთში ემიგრაციის იმედი ჰქონდათ.

ეთნიკური რუსი ლტოლვილების მეორე ტალღა მოვიდა 2022 წლის სექტემბერ-ოქტომბერში, როდესაც პუტინმა გამოაცხადა 300 ათასი ადამიანის „ნაწილობრივი მობილიზაცია“ უკრაინაში საომრად. იმ ადამიანების საგრძნობი ნაწილი, ვინც მობილიზაციისათვის თავის დაღწევას ცდილობდა, მიანყდა რუსეთის სახმელეთო საზღვრებს მეზობელ ყაზახეთთან, მონღოლეთთან, საქართველოსთან.

რუსი ლტოლვილებისა და ქართველი რეპატრიანტების მოზღვავებამ გავლენა მოახდინა საქართველოს ეკონომიკაზე: გაიზარდა მოხმარება, გაიზარდა უძრავი ქონებისა და ბინის ქირის ფასი და ეს სახელმწიფოს მზარდ შემოსავლებშიც აისახა; გამყარდა ეროვნული ვალუტა, რომელზეც მოთხოვნილებამ იმატა; თბილისსა და ბათუმში, სადაც უმეტესწილად დასახლდნენ ახალი იმიგრანტები, ბინათმფლობელებმა სარგებელი ნახეს, თუმცა ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი ნაწილი გაზრდილ ინფლაციას უწიოდა, რომელიც ობიექტურად არ იყო დაკავშირებული მხოლოდ იმიგრაციასთან.

საქართველოს მშპ 2022 წელს 10 პროცენტით გაიზარდა და ასეთი ზრდის რაღაც ნაწილი იმიგრაციულმა ტალღამაც განაპირობა. ამას ანალოგიით გვაფიქრებინებს სომხეთის ეკონომიკური მაჩვენებლები, სადაც რუსეთიდან ასეთივე მიგრაციული ნაკადები აღინიშნა: ჩვენი მეზობელი ქვეყნის მშპ 2022 წელს 13 პროცენტით გაიზარდა, თუმცა ეკონომისტების ადრეული პროგნოზით ეკონომიკური ზრდა სომხეთში იმ წელს უარყოფითი უნდა ყოფილიყო!

ერთი კაცის ფაქტორი XXI საუკუნის პირველი მეოთხედის საქართველოს პოლიტიკაში

უნდა ითქვას, რომ მიხეილ სააკაშვილი საქართველოს ისტორიაში უკვე შევიდა. პრეზიდენტის პოსტზე სააკაშვილის მოღვაწეობის პოზიტიურ და ნეგატიურ შედეგებზე წიგნის წინა ქვეთავებში რაღაც ითქვა. მომავლის საქმეა მისი მოღვაწეობის სრულფასოვანი შეფასება.

XX საუკუნეში სავსებით ნათელი გახდა, რომ ის, ვინც განაგებს მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებს, მასების მართვის ძალას იძენს. 2000 წელს რუსეთის ძალაუფლებაში მოსვლისთანავე ვლადიმირ პუტინმა მოახდინა კერძო ტელევიზიების ფაქტობრივი ნაციონალიზაცია და მას შემდეგ ისინი უნისონში მოქმედებენ კრემლის ინტერესების შესაბამისად.

მასობრივი კომუნიკაცია (ჩვენს დროს, ძირითადად, ტელევიზია და სოციალური ქსელები) ხშირად ქმნის „ვირტუალურ რეალობას“ და შეუძლია შექმნას „ლიდერი“: ტელევიზიამ მოიყვანა საქართველოს სათავეში მიხეილ სააკაშვილი. მან გაიზიარა პუტინის გამოცდილება და იზრუნა, რომ მისი პრეზიდენტობის დროს უკლებლივ ყველა ძირითადი ტელეარხი მასვე დაჰქვემდებარებოდა: მთელი საქართველოს მასშტაბით მაუწყებელი ოპოზიციური ტელევიზია 2007-2012 წლებში არ არსებობდა.

სააკაშვილი უდავოდ არის ქარიზმატული პიროვნება და მრავალი მიმდევარი ჰყავს, რომლებიც თავის სიმპათიას მის მიმართ ძირითადად ასაბუთებენ მისი მმართველობის დროს განხორციელებული რეფორმებით, რასაც თან ერთვის ანტიპათია მომდევნო ლიდერების მიმართ. ამასთან, მისი მომხრეების საკმაოდ დიდი ნაწილი ვერ განმარტავს იმას, თუ რატომ უჭერს მხარს: „მომწონს და მორჩა!“ რეალურად, ესაა ამ პირების სამეგობროს თუ ოჯახის გავლენის შედეგი.

სააკაშვილს საქართველოში მრავალრიცხოვანი მონინალმდეგეც ჰყავს, რომელთა ანტიპათია მის მიმართ ეყრდნობა მისი მმართველობის დროინდელ ქცევას. ბევრი ასეთი ადამიანი 2012, 2016 და 2020 წლების საპარლამენტო, 2021 წლის ადგილობრივ არჩევნებზე ხმას აძლევდა „ქართულ ოცნებას“ მხოლოდ იმის გამო, რომ „ნაციონალური მოძრაობის“ ზურგს უკან მოკიაფე სააკაშვილს ხედავდა.

2013 წლის ნოემბერში, პრეზიდენტობის თითქმის ათი წლის შემდეგ, სააკაშვილი პოლიტიკურ ემიგრაციაში წავიდა და 2021 წლამდე არ დაბრუნებულა საქართველოში. ემიგრაციამდე რამდენიმე დღით ადრე პრეზიდენტმა სააკაშვილმა ისარგებლა კონსტიტუციით მინიჭებული უფლებით და მიანიჭა საქართველოს მოქალაქეობა ათასზე მეტ თურქეთის მოქალაქეს (თითქოს „ეთნიკურ ქართველებს“, რაც ძალიან საეჭვოა) და ზოგი სხვა ქვეყნის მოქალაქეს. ეს გაკეთდა სახელმწიფო სამსახურების მიერ საქართველოს მოქალაქეობის მსურველთა ყოველგვარი შემოწმების გარეშე, უბრალოდ – სიით.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ ემიგრაციაში სააკაშვილმა საკმაო თანხა გაიყოლა საქართველოდან (ნუთუ ეს პრეზიდენტის თანამდებობრივი სარგოს დანაზოგი იყო?). მომდევნო წლებში ის ხშირად დაფრინავდა, ბუნებრივია, ბიზნესკლასით, ცხოვრობდა ფეშენებელურ სასტუმროებში, იყიდა ბინა ოდესაში, ქირაობდა მთელ სახლს კიევში, იშენებდა აგარაკს კიევის ახლოს და ა.შ. ცნობისმოყვარე ჟურნალისტებს ის აძლევდა ხოლმე მოკლე და ბუნდოვან პასუხს ფინანსურ თემებზე: „დედა მარჩენს“, ან რაღაც მსგავსს. არ მინდა დავარღვიო უდანაშაულობის პრეზუმფცია და სასამართლოს განაჩენამდე შევიტანო რაიმე ეჭვი საქართველოს ხაზინის მიმართ მის ფინანსურ უმნიცელობაში!

„კოლექტიურ დასავლეთში“, ძირითადად აღმოსავლეთ-ცენტრალურ ევროპაში (პოლონეთი, ბალტიის ქვეყნები), აგრეთვე ევროპული პარლამენტის უდიდეს ფრაქცია „ევროპულ სახალხო პარტიაში“ (EPP) სააკაშვილს დარჩა მეგობრები. ასეთი მეგობრობის პოლიტიკური სარჩული იყო ის, რომ პოლონეთმა და ბალტიის ქვეყნებმა მწვავედ იწვეიეს საბჭოთა აგრესია XX საუკუნეში და ბევრი იქაური პოლიტიკოსისათვის მოსაწონია ყველა, ვინც „მედგრად დაუდგება რუსეთს“, თუნდაც რიტორიკულად. ევროპელი და ამერიკელი პოლიტიკოსების ნაწილისათვის უცხო ენების მცოდნე, კარგი ორატორი სააკაშვილი თავისი ანტირუსეთული ფილიპიკებით გახდა persona grata (სასურველი პერსონა). „ნაცმოძრაობის“ მმართველობის პერიოდში ადამიანის უფლებების უმძიმესი დარღვევები საქართველოში ამ მეგობრებისათვის მეთაუხარისხოვანი თემა იყო: „სხვისი ჭირი, ლობეს ჩხირი“!

ეს მეგობრები სააკაშვილის კუთხიდან შეჰყურებდნენ 2012 წლიდან საქართველოს მმართველ პარტიას, „ქართულ ოცნებას“, რომელსაც დასაბუთების გარეშე „პრორუსულად“ განიხილავდნენ და ელოდნენ პოლიტიკურ ცვლილებას ამ სახელმწიფოში, რაც, მათი აზრით, დააბრუნებდა ხელისუფლებაში ყოფილ პრეზიდენტს და მის გუნდს. მაგრამ ასეთი ცვლილება საქართველოში არ ხდებოდა.

საქართველოს მესამე პრეზიდენტმა უარი თქვა თავისი ქვეყნის მოქალაქეობაზე, როდესაც 2014 წელს უცხო ქვეყნის, უკრაინის, მოქალაქე გახდა. ის ხაზს უსვამდა თავის „უკრაინელობას“ თბილისში გამართულ თავის სასამართლო პროცესზე და უკრაინულადაც კი პასუხობდა მოსამართლეს!

ყოფილი პრეზიდენტის მიერ საკუთარი ქვეყნის მოქალაქეობის უარყოფის ფაქტს თანამედროვე მსოფლიოში, ყოველ შემთხვევაში – ევროპაში, პრეცედენტი არ გააჩნია. მაგრამ სააკაშვილი ხომ არ არის სტანდარტული პიროვნება?

საქართველოში მის წინააღმდეგ რამდენიმე სისხლის სამართლის საქმე აღიძრა და ორი დანაშაულისათვის მას დაუსწრებლად მიესაჯა პატიმრობა წლის ვადით. როგორც უცხო ქვეყნის მოქალაქე, ფორმალურად ის ველარ იქნებოდა ქართული პოლიტიკური პარტიის ოფიციალური ლიდერი, თუმცა არაფორმალურად განაგრძობდა მის მართვას და საქართველოს საშინაო საქმეებში აქტიურ ჩარევას. ის ნამდვილად იყო „პოლიტიკური ფაქტორი“ საქართველოში.

უკრაინის პრეზიდენტმა პეტრო პოროშენკომ სტუდენტობის დროინდელი თავისი ამხანაგი – მიხეილ სააკაშვილი (ისინი ერთ დროს სწავლობდნენ კიევის სახელმწიფო უნივერსიტეტში) 2014 წელს თავის მრჩეველად აიყვანა და მერე ოდესის ოლქის გუბერნატორად გააწესა. საქართველოდან გაქცეული „ნაცმოძრაობის“ ყოფილი ფუნქციონერები პოროშენკომ სააკაშვილის ხათრით სხვადასხვა მაღალ თანამდებობაზე დანიშნა.

ოდესის გუბერნატორი სააკაშვილი წელიწად-ნახევრის განმავლობაში ატარებდა პოპულისტურ რეიდებს და ებრძოდა კორუფციას ადგილობრივი ტელევიზიის თანხლებით, მაგრამ იმდენად მძლავრ ოდესურ მაფიასთან მოუხდა შეხლა, რომ ვერ აჯობა მას და კიევში დაბრუნდა, სადაც დააარსა პოროშენკოსადმი ოპოზიციური უკრაინული პარტია და მისთვის ჩვეულ პოლიტიკურ სკანდალებში გახვია. იმავე პრეზიდენტმა პოროშენკომ გააუქმა სააკაშვილის უკრაინული მოქალაქეობა და საზღვარგარეთ გადაქცევა იგი. სააკაშვილი აპატრიდი გახდა, ანუ მოქალაქეობის არმქონე პირი, რაც მისი საზღვარგარეთული ვოიაჟების ინტენსივობაზე არ ასახულა.

ტელევიზიამ, რასაკვირველია, გვაჩვენა სადეპორტაციოდ გამწესებული სააკაშვილისა და უკრაინელი პოლიციელების დევნა-ბლლარძუნი კიევში, მისივე საცხოვრებელი სახლის სახურავზე. პირდაპირ სატელევიზიო ეთერში ვიხილეთ სააკაშვილის ტრიუმფული დაბრუნებაც უკრაინაში საზღვრის უკანონო კვეთით!

2019 წელს უკრაინის მომდევნო პრეზიდენტმა ვოლოდიმირ ზელენსკიმ სააკაშვილს უკრაინის მოქალაქეობა აღუდგინა და სახელმწიფო თანამდებობაზე დანიშნა იგი, სავსებით შესაძლებელია, გავლენიანი ოკეანისგალმელი კეთილისმსურველების რეკომენდაციით.

ამადროულად, სააკაშვილი განაგრძობდა ჩარევას საქართველოს საშინაო პოლიტიკაში, კიევში ხვდებოდა ქართველ ოპოზიციურ პოლიტიკოსებს, აყალიბებდა „ნაცმოძრაობის“ საარჩევნო სიებს 2016 და 2020 საპარლამენტო არჩევნებისათვის და ტელევიზიით განუწყვეტლივ პირდებოდა თავის ერთგულ ამომრჩეველს, რომ „მაღე ჩამოვა!“ ეს დაპირებები ქრონიკულად არ სრულდებოდა.

2021 წლის 2 ოქტომბერს საქართველოში იმართებოდა ადგილობრივი არჩევ-

ნები, რომლის წინ არსებობდა დათქმა, რომ თუკი მმართველი პარტია ჯამში ხმების 43%-ს ვერ დააგროვებდა, მას ვადამდელი საპარლამენტო არჩევნები უნდა დაენიშნა.

მუნიციპალური არჩევნების წინ სააკაშვილმა ბოლოს და ბოლოს გაბედა საქართველოში დაბრუნება. საზღვაო ბორნით, მანქანის ძარაში არაფრის კონტინერებს შორის მჯდომმა, მან საზღვრის უკანონო კვეთით შეაღწია საქართველოში. 1-ელ ოქტომბერს პოლიციამ ის დააპატიმრა და რუსთავის საპყრობილეში მიიყვანა, რომელშიც ის შევიდა ტელეკამერების წინაშე მოლიმარი სახით, „გამარჯვებული ხალხის მიერ ციხიდან მალე გამოყვანის“ სრული რწმენით.

სააკაშვილის ჩამოსვლამ მართლაც იმოქმედა მუნიციპალური არჩევნების შედეგებზე, მაგრამ საზღვრის დამრღვევის განზრახვის ზუსტად საწინააღმდეგოდ. იმ ამომრჩეველმა, რომელიც იქამდე მზად იყო ხმა მიეცა რომელიმე მომცრო პარტიისათვის, სასწრაფოდ გადაიფიქრა და ხმა მისცა „ქართულ ოცნებას“ მხოლოდ იმისათვის, რომ სააკაშვილი ხელისუფლებაში არ დაბრუნებულიყო. „ქართულმა ოცნებამ“ მიიღო ხმების 46%, რასაც, ნაწილობრივ მაინც, ყოფილ პრეზიდენტს უნდა უმადლოდეს!

საარჩევნო ქცევის ანალოგიური მოდელი საქართველოში გამოვლინდა 2016 და 2020 წლის საპარლამენტო არჩევნების დროსაც: სააკაშვილის ომახიანი შეძახილები ტელეეკრანიდან – „მე დავბრუნდები!“, „დარჩენილია სამი დღე ზღვის გადმოლახვამდე!“ – მუშაობდა არა მისი პარტიის სასარგებლოდ, არამედ ინვევდა იქამდე გადაუწყვეტელი ამომრჩევლის კონსოლიდაციას „ქართული ოცნების“ ირგვლივ.

არსებითად, „სააკაშვილის ფაქტორი“ საქართველოს მმართველი პარტიისათვის სასარგებლო იყო. სააკაშვილი საკუთარი ნებით თამაშობდა „ბოროტი ბუას“ როლს, რომლის შიშით „ქართული ოცნებით“ უკმაყოფილო ამომრჩეველთა კი აძლევდა ხმას ამ პარტიას. „ქართულ ოცნებას“ ერჩივნა სააკაშვილის ყოფნა უკრაინაში, მაგრამ საქართველოში ნებაყოფლობით გამოცხადებულსაც, სადაც მას ციხე დახვდა, სულს უბერავდა და ციხის საკანსა და ციხის საავადმყოფოში შედარებით ხანმოკლე დროით ყოფნის შემდეგ ძვირადღირებულ კერძო საავადმყოფოში ინახავდა. მისი „მოახლოებული სიკვდილი“, რითაც საქართველოს მოსახლეობას წელიწად-ნახევრის განმავლობაში აშინებდა ყველა ოპოზიციური ტელე-რადიო არხი, ყველაზე ნაკლებად სჭირდებოდა „ქართულ ოცნებას“.

მოწინააღმდეგის გამოყენება საკუთარი პოლიტიკური ინტერესებისათვის გავრცელებული პრაქტიკაა. მაგალითად, ამერიკაში 2022 წლის ნოემბერში კონგრესის შუალედური არჩევნებისათვის „რესპუბლიკური პარტიის“ მიერ საარჩევნო კანდიდატების შერჩევისას, ის პირები, რომლებიც დონალდ ტრამპის მცდარი იდეების („2020 წლის არჩევნები გაყალბდა!“ „ამერიკის კონგრესზე იერიში არ მიგვიტანია!“) აქტიური მხარდამჭერები იყვნენ, შეგნებულად დააფინანსეს

„დემოკრატიული პარტიის“ ანონიმურმა დონორებმა, რითაც ხელი შეუწყვეს კანდიდატებად მათ წარდგენას. კონგრესის წარმომადგენელთა პალატაში შუალედური არჩევნებისას ასეთი კანდიდატების საკმაო ნაწილმა წააგო: დამოუკიდებელი ამომრჩეველები მათი იდეების წინააღმდეგ და, შესაბამისად, „დემოკრატიული პარტიის“ კანდიდატის სასარგებლოდ აძლევდნენ ხმას. ვერაგულმა ტაქტიკამ გაამართლა!

საქართველოში კი თავად სააკაშვილი „ეხმარებოდა“ მმართველ პარტიას.

2021 წლის ოქტომბრიდან საპატიმროში მყოფმა მიხეილ სააკაშვილმა მოაწყო „50-დღიანი შიმშილობა“. იგი ხანგრძლივად იმყოფებოდა კერძო საავადმყოფოს კომფორტულ ორთახიან პალატაში, სადაც რამდენიმე მომეღვლეი ჰყავდა. მკაფიო დიაგნოზი მას ვერ დაუსვეს, მათ შორის უცხოელმა ექიმებმაც, თუ არ ჩავთვლით ფანტასტიკურ მოსაზრებებს მისი დემენციისა, ნამებისა და მონამვლის შესახებ.

შეუძლებელია, დემენციის მქონეს აქტიური მიწერ-მოწერა ჰქონდეს უცხოელებთან, იძულებული იქნებოდა ინტერვიუს და მშვენივრად იხსენებდეს ადრე მომხდარ ფაქტებს, თანაც თავის სასარგებლოდ ამახინჯებდეს მათ; „ნამება“ არ დასტურდება; „ნამების“ ერთ-ერთ ფორმად ადვოკატებმა მიიჩნიეს სააკაშვილის მაჯიდან საათის უხეშად მოხსნა, რადგან მაჯის საათის ტარება პატიმარს ეკრძალება; „მონამვლის“ გადამოწმების საშუალებას თავად მსჯავრდადებული პაციენტი არ იძულებოდა. გაუგებარია, რატომ უნდა მოეწამლათ პატიმარი, რომლის ჯანმრთელობადაც ყოფნა სახელმწიფოს ინტერესებშია?

პატიმრობის პირველი 12 თვის განმავლობაში სააკაშვილს 1500-ზე მეტი ვიზიტორი ჰყავდა, დედამისი ყოველდღე დადიოდა მასთან და მისთვის საკვები მიჰქონდა, მან არაერთხელ მიმართა საქართველოს მოსახლეობას ტელეეკრანიდან. ასეთ შეღავათებზე სხვა პატიმრები ვერც იოცნებებდნენ.

გამომდინარე მისი დაუდგრომელი ხასიათიდან (რასაც სხვადასხვა პოზიციიდან შეიძლება ეწოდოს დინამიკური, მოუსვენარი, შლეგი და ა.შ.) საპრობილის კამერაში ან საავადმყოფოს პალატაში ყოფნა მისთვის მართლაც გაუსაძლისი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ კანონიერად გასამართლებული პატიმრის განთავისუფლებას (საზღვარგარეთ სამკურნალოდ გაგზავნა იგივე განთავისუფლება) მხოლოდ იმიტომ, რომ ის „ციხის კამერის/საავადმყოფოს პალატის სივინროვეს ვერ იტანს“, „საზღვარგარეთ სურს მკურნალობა“ კანონში არ წერია და არ შეიძლება იყოს გამონაკლისი ყოფილი მაღალჩინოსნისათვის. საქართველოს ოპოზიციური მასშედი კი გაუთავებლად იყო გადაჭედილი ასეთი მოთხოვნებით!

ყოფილი პრეზიდენტის ოჯახმა თითქმის მილიონი დოლარი გადაუხადა ერთ ამერიკულ ლობისტურ კომპანიას, რათა გამოენვია საერთაშორისო მხარდაჭერა სააკაშვილის „საზღვარგარეთ სამკურნალოდ გასაშვებად“, თუმცა 2022 წელს საბოლოო მიზანს ვერ მიაღწია.

ნაწილი II

გეოპოლიტიკა

თავი 4

„საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონი“

რა არის „წარმოსახვითი მეგარეგიონი“?

„წარმოსახვითი მეგარეგიონი“ შეიძლება ეწოდოს ნებისმიერი ქვეყნის მოსახლეობისა და მისი ხელისუფლების გეოპოლიტიკურ აღქმაში არსებულ პოლიტიკურ სივრცეს მათი ქვეყნის ირგვლივ, რომლის მთავარი გამაერთიანებელი არის გეოგრაფიული სიახლოვე [გაჩეჩილაძე, 2017, 573-575].

გლობალური გეოპოლიტიკური კოდის მქონე მსოფლიო ზესახელმწიფოს, აშშ-ის, მოსახლეობას და მის ხელისუფლებას შეუძლიათ უგულებელყონ საკუთარი „წარმოსახვითი მეგარეგიონი“, ამერიკის მოსახლეობის „მენტალურ რუკებში“ არსებობს მსოფლიოს დამახინჯებული სურათი. მაგალითად, აშშ-ის პრეზიდენტს შეუძლია განაცხადოს, რომ „სლოვენია ჩვენი მეზობელია“, მაშინ როცა მათ შორის ოკეანეა. ეს გამონათქვამი ეკუთვნოდა ჯორჯ ბუშს, უმცროსს, რაც მხოლოდ *lapsus lingua* (წამოცდენა) არ ყოფილა: მისთვის რეალურ გეოგრაფიას მეორეხარისხოვანი მნიშვნელობა ჰქონდა!

სხვა ქვეყნების უმეტესობის ხელისუფლებასა და მოსახლეობას კი უხდება მეზობლების ინტერესებისა და პრეტენზიების მხედველობაში მიღება მაინც. თეორიულად ისინი ცხოვრობენ საკუთარ „წარმოსახვით მეგარეგიონში“, რომელიც ქმნის მათთვის რეალურ (არა წარმოსახვით!) გეოპოლიტიკურ კონტექსტს.

ჩვენი ქვეყნის შემთხვევაშიც, „წარმოსახვითი მეგარეგიონი“ არის საქართველოს რეალური გეოპოლიტიკური კონტექსტი. ამ „წარმოსახვით მეგარეგიონში“, საკუთრივ საქართველოს გარდა, შედიან მისი მეზობლები, სამი რეგიონული ზესახელმწიფო – რუსეთი, თურქეთი და ირანი, რომლებიც ისტორიულ წარსულში კავკასიაში ბატონობისთვის მეტოქეობდნენ და ორი მცირე მეზობელი – აზერბაიჯანი და სომხეთი.

ზემოხსენებული რეგიონული ზესახელმწიფოებისათვის მათი საკუთარი „წარმოსახვითი მეგარეგიონები“ გაცილებით უფრო დიდი უნდა იყოს და მათში სამხრეთი კავკასია მხოლოდ მცირე ნაწილი იქნება.

მაგალითად, „რუსეთის წარმოსახვითი მეგარეგიონი“ ნამდვილად მოიცავს ყოფილი საბჭოთა კავშირის სიერცეს (უფრო მეტიც, კრემლს ეს სიერცე მიაჩნია თავისი „პრივილეგირებული ინტერესების სფეროდ“), ყოფილ „სოციალისტურ ბანაკს“ (ცენტრალურ ევროპას), ახლო და შორეულ აღმოსავლეთს, დასავლეთ ევროპას და, შესაძლოა, ჩრდილოეთ ამერიკასაც კი.

„თურქეთის წარმოსახვით მეგარეგიონში“ შედის რუსეთი, ბალკანეთი, სამხრეთი კავკასია, ცენტრალური აზია, ახლო აღმოსავლეთი, ალბათ, ევროპული კავშირიც.

„ირანის წარმოსახვით მეგარეგიონში“ უნდა შედიოდეს იგივე რუსეთი, ცენტრალური აზია, სამხრეთ კავკასია, დასავლეთ აზია და, აგრეთვე ავღანეთი და პაკისტანი.

ყველა ზემოხსენებული რეგიონი თუ ქვეყანა შესაბამისი რეგიონული ზესახელმწიფოს უპირატესი დიპლომატიური ყურადღებით სარგებლობს ხოლმე.

„საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ სამხრეთი ნაწილი ისტორიულ-გეოგრაფიულად იყო კულტურულ-პოლიტიკური „აღმოსავლეთისა“ და „დასავლეთის“ განედურად შეხედრისა და კონფრონტაციის მხარე: აქ ბატონობდა აქამანიანთა ირანი, აქ დასავლეთიდან მოვიდა მისი დამაქცეველი ალექსანდრე მაკედონელი, აქ უპირისპირდებოდნენ ერთმანეთს რომი/ბიზანტია და პართია/სასანიანთა ირანი, მოგვიანებით – სეფიანთა ირანი და ოსმალეთის იმპერია. XIX საუკუნიდან ამ „წარმოსახვით მეგარეგიონს“ მერიდიონალურად შეუერთდა კავკასიაში მოსული რუსეთის იმპერია (რომელიც პირობით „დასავლეთს“ წარმოადგენდა) და დაუპირისპირდა ახლო აღმოსავლეთის ძველ მეტროპოლიებს.

„საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონს“ ამჟამად ქმნის ექვსი სახელმწიფო – აზერბაიჯანი, თურქეთი, ირანი, რუსეთი, საქართველო და სომხეთი (დალაგებულია ანბანურად). „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ პირობითი ბირთვი (თბილისის პოზიციიდან!) ასახულია ნახ. 11-ზე (გვ. 303), სადაც რუსეთის, თურქეთისა და ირანის მხოლოდ მიმდებარე ნაწილები მოჩანს.

დიდი ალბათობით შეგვიძლია დავუშვათ, რომ აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკების „წარმოსახვითი მეგარეგიონები“ იმავე ტერიტორიას მოიცავს, რომელსაც „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონში“ განვიხილავთ.

გეოგრაფიული სიახლოვე, ჩვეულებრივ, არის ხოლმე მეზობლებს შორის ეკონომიკური კავშირების გაცხოველების პირობა („საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონში“ გამონაკლისს დღემდე წარმოადგენს ერთმანეთის მეზობელი სომხეთი და აზერბაიჯანი, რომელთაც მშვიდობიანი კონტაქტები თითქმის არა აქვთ, თუ არ ჩავთვლით მათი პირველი პირების პერიოდულ შეხვედრებს)... XXI საუკუნის პირველ მეოთხედში საქართველოს ძირითადი სავაჭრო პარტნიორები იყვნენ „მეგარეგიონის“ ქვეყნები – თურქეთი და რუსეთი, სომხეთისა – რუსეთი და ირანი. თურქეთისა და სომხეთის ბუნებრივი გაზით უმთავრესი მომმარაგებელი

რუსეთია, საქართველოსი – აზერბაიჯანი. თურქეთსა და რუსეთს ინტენსიური ეკონომიკური ურთიერთობები აქვთ. საქართველოს ტერიტორია სატრანზიტოა მეზობელი სახელმწიფოების წყვილებისათვის – ცალკე აზერბაიჯანისა და თურქეთისათვის, ცალკე – სომხეთისა და რუსეთისათვის და ა.შ. ეკონომიკა (ძირითადად, ენერგეტიკა, მილსადენი და სახმელეთო ტრანსპორტი) ქმნის თურქეთ-საქართველო-აზერბაიჯანის ურთიერთობის ეკონომიკურ ღერძს.

ამავე დროს, ისტორიულად მეტოქე სამ სახელმწიფოს – თურქეთს, ირანსა და რუსეთს – და მათ შორის 1991 წლიდან ხელახლა აღმოცენებულ (პირველად ეს მოხდა 1918-1920/21 წლებში) სამ კავკასიურ რესპუბლიკას – აზერბაიჯანს, საქართველოსა და სომხეთს – არა აქვთ რაიმე გამაერთიანებელი კულტურული, ლინგვისტური ან რელიგიური მსგავსება, რაც, მაგალითად, მკაფიოდ ვლინდება დასავლეთ ევროპის, ლათინური ამერიკისა ან არაბული აღმოსავლეთის „მეგარეგიონების“ შემთხვევაში.

განსხვავებით ზემოხსენებული, სავსებით რეალური, მეგარეგიონებისაგან, „საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონს“ არ აერთიანებს არც საერთო კულტურული მემკვიდრეობა, როგორიც აქვთ, მაგალითად, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს, რაზეც გავლენა მოახდინა რომის იმპერიის ხანგრძლივმა არსებობამ და ქრისტიანობის საერთო (XVI საუკუნემდე) დასავლურმა მიმართულებამ – კათოლიციზმმა, არც ლინგვისტური ან რელიგიური სიახლოვე, როგორიც აქვთ, მაგალითად, ესპანურ ან პორტუგალიურ ენებზე მეტყველ, რელიგიურად, უპირატესად კათოლიკურ ლათინური ამერიკის ქვეყნებს ან საერთო სალიტერატურო ენის მქონე და ისლამურ ტრადიციაზე აღმოცენებულ არაბულ აღმოსავლეთს.

საქართველოს „წარმოსახვით მეგარეგიონში“ ლინგვისტური გამაერთიანებელი აქვთ მხოლოდ თურქეთსა და აზერბაიჯანს, ხოლო რელიგიური – ირანსა და აზერბაიჯანს და, რაოდენ პარადოქსულადაც უნდა ჟღერდეს, საქართველოსა და რუსეთს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებს – რუსეთს, საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს ჯერჯერობით ერთგვარად აერთიანებთ lingua franca – რუსული ენა. „ჯერჯერობით“, რადგან 15-20 წლის შემდეგ ამ ფაქტორმა შეიძლება აღარ იარსებოს: სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანაში რუსული ენის მცოდნეთა რიცხვი მცირდება, სახელისუფლებო დონეებზე საურთიერთო ენად სულ უფრო ხშირად გამოიყენება ინგლისური.

რუსეთის ფედერაცია, რომლის წინამორბედს XX საუკუნის სამი მეოთხედის განმავლობაში „საბჭოთა კავშირის“ სახელით იცნობდნენ, სეკულარულია, თუმცა მართლმადიდებლობას იყენებს პოლიტიკის იარაღად.

1923 წლიდან თურქეთის რესპუბლიკაც სეკულარულია, თუმცა XXI საუკუნის დასაწყისიდან მისი ხელისუფლება მკვეთრად ზრდის სუნიტური მიმართულების ისლამის საზოგადოებრივ მნიშვნელობას.

ირანის ისლამური რესპუბლიკა, როგორც მისი სახელი გვიჩვენებს, გამო-

კვეთილი თეოკრატიია: ქვეყანას მართავს ისლამის შიიტური მიმართულების უმაღლესი რანგის რელიგიური ხელმძღვანელობა.

სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფო სეკულარულია, თუმცა 1990-იანი წლებიდან სამივე მათგანში რელიგიის გავლენა საზოგადოებაზე გაიზარდა.

სეკულარიზმის მიუხედავად, ცივილიზაციურ ფაქტორად დღემდე რჩება რელიგია.

საქართველოში დომინანტია მართლმადიდებლობა, რომელიც ასევე გავრცელებულია საბერძნეთში, რუსეთში, უკრაინაში, ბელარუსში, კვიპროსის სამხრეთ ნაწილში და ბალკანეთში (რუმინეთი, ბულგარეთი, სერბეთი, მონტენეგრო, ჩრდილოეთი მაკედონია, ნაწილობრივ – ბოსნია-ჰერცეგოვინა და ალბანეთი).

სომხეთში დომინირებს სომხური სამოციქულო მართლმადიდებელი მონოფიზიტური ტიპის ეკლესია, რომელიც ეთნოცენტრულია: მისი ყველა მიმდევარი რელიგიურად და ეთნიკურად სომეხია, თუნდაც მშობლიური ენა სხვა ჰქონდეს.

აზერბაიჯანში ძირითადად წარმოდგენილია შიიტური მიმართულების ისლამი, თუმცა არის სუნიტობის გავრცელების არეალებიც.

XX საუკუნეში სამივე ყოფილი იმპერია რესპუბლიკებად გადაიქცა: რუსეთი – 1917 წელს, თურქეთი – 1923 წელს, ირანი – 1979 წელს.

ევროპული დემოკრატიის მოდელისგან ირანი და თანამედროვე რუსეთი ძალიან შორსაა.

რუსეთში პრაქტიკულად ჩამოყალიბდა ავტორიტარიზმი, როდესაც აღმასრულებელი ხელისუფლება სრულად ბატონობს საკანონმდებლო და სასამართლო ხელისუფლებაზე. XXI საუკუნის პირველ მეოთხედში ერთი და იგივე პიროვნება მართავდა სახელმწიფოს 20-ზე მეტი წლის განმავლობაში და კონსტიტუციაში პერიოდული ცვლილებებით იხანგრძლივებდა ქვეყნის სათავეში ყოფნას.

ირანში არჩევით პრეზიდენტზე მაღლა დგას აუზრჩეველი „რაჰბარის“ (სულიერი ლიდერის) ძალაუფლება. იქ კონსტიტუციით დაუშვებელია პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბება.

ყველაზე ახლოს ევროპული დემოკრატიის მოდელთან თანდათან მივიდა თურქეთი. მაგრამ ბოლო ათიოდე წელია, განსაკუთრებით 2016 წლის სახელმწიფო გადატრიალების წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ, მისი შიდაპოლიტიკური განვითარება დემოკრატიის მდგრადობას დიდ გამოცდას უტარებს.

მეორე დამოუკიდებლობის (1991 წლიდან) მოპოვების შემდეგ სამივე კავკასიურმა რესპუბლიკამ თავიდან თითქოს გამოამჟღავნა ინტერესი ევროპული ტიპის დემოკრატიის განვითარების მიმართ. საქართველო და სომხეთი, ჯერ საპრეზიდენტო რესპუბლიკები, შემდგომში საპარლამენტო დემოკრატიებად ჩამოყალიბდნენ, პირველი, ფაქტობრივად, 2012 წლიდან, მეორე – 2018 წლიდან.

აზერბაიჯანის საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში, რეალურად, ავტოკრატიული მმართველობა ჩამოყალიბდა.

„საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონში“ სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობები უცვლელი არ ყოფილა.

პოლიტიკური კლიშეები – „მეგობრები“ ან „მტრები“ – დროში ცვალებადია. პოლიტიკური ურთიერთობა სახელმწიფოებს შორის ყოველთვის განპირობებულია მიმდინარე გეოპოლიტიკური მიზანშეწონილობით, სტრატეგიული გათვლებით და არა „სამარადისო მტრობით“ ან „სამარადისო მეგობრობით“.

„საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ ექვსივე ქვეყანას პოლიტიკურად ერთმანეთთან „ჯაჭვაეს“ გეოგრაფიული სიახლოვით განპირობებული, ერთმანეთში ჩახლართული წინააღმდეგობრივი გეოპოლიტიკური ინტერესები, ან უხეშად რომ ითქვას – ურთიერთშიში.

თუმცა იყო და დღემდე არის მცდელობა შეიქმნას რაღაც ერთიანი პლატფორმა „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ ექვსეულის მონაწილეობით (უკანასკნელად ასეთი ინიციატივა 2021 წელს გააჟღერა თურქეთის პრეზიდენტმა ერდოღანმა), ურთიერთწინააღმდეგობები იმდენად რთულია, რომ ასეთი პლატფორმა, ალბათ, ვერ შეიქმნება.

„საქართველოს მეგარეგიონი“ რჩება პირობით სახელად და ამიტომაც მოითხოვს სიტყვას „წარმოსახვითი“!

„მეგარეგიონის“ დიდი სახელმწიფოები შედარებითი გეოპოლიტიკა

„მეგარეგიონის“ სამი დიდი სახელმწიფო – რუსეთი, თურქეთი და ირანი – ისტორიულად კონფრონტაციულად იყვნენ განწყობილი ერთმანეთის მიმართ, რადგან მათ პრეტენზია ჰქონდათ თითოეულისათვის პერიფერიული, მაგრამ ერთი და იმავე ტერიტორიის ფლობაზე. შიშის ბალანსით შერბილებული და ახალი პოლიტიკური გეოგრაფიით განპირობებული სახეცვლილი იგივე ურთიერთობები დღემდე არსებობს.

როგორც ზემოთ ითქვა, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ საერთაშორისო პოლიტიკურ ასპარეზზე დამოუკიდებლად მოქმედ რუსეთის ფედერაციას არა აქვს საერთო საზღვარი თურქეთთან და ირანთან, რომელიც ჰქონდათ მის წინამორბედებს – რუსეთის იმპერიას და საბჭოთა კავშირს თითქმის ორი საუკუნის მანძილზე, 1801-1991 წლებში (ხანმოკლე წყვეტით 1918-1921 წლებში).

დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკისა და რუსეთის ფედერაციის წინამორბედებმა, ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიებმა, XVII-XX საუკუნეებში სულ ცოტა 12 ომი გადაიხადეს და „ისტორიულ მეგობრებად“ მათ ვერ მივიჩნევთ!

ამავე დროს ცნობილია თანამშრომლობის ცალკეული შემთხვევები. 1920-1921

ნლებში ბოლშევიკური რუსეთი და ქემალისტური თურქეთი სამხრეთ კავკასიაში თანამშრომლობდნენ, 1921 წლის 16 მარტს მათ „მეგობრობისა და ძმობის“ ხელშეკრულება დადეს, სამხრეთ კავკასიისა და თურქეთის დღემდე არსებული საზღვრები ჩამოაყალიბეს. იმ წლებში რუსეთმა სამხედრო-ეკონომიკური დახმარებაც კი აღმოუჩინა თურქეთს, რომელიც ებრძოდა ანატოლიაში შეჭრილ საბერძნეთის არმიას. მაგრამ სახელმწიფოების იგივე წყვილი 1945 წლიდან ისევ დაუბრუნდა კონფრონტაციულ ურთიერთობას: 1945-1953 წლებში საბჭოთა კავშირს ტერიტორიული პრეტენზიები ჰქონდა თურქეთის მიმართ, რომლებზეც საბჭოთა კავშირმა ოფიციალურად უარი განაცხადა მხოლოდ სტალინის გარდაცვალების შემდეგ. იმ დროისათვის, 1952 წლიდან, თურქეთი უკვე გახდა „კომუნისტურ ბლოკთან“ დაპირისპირებული NATO-ს წევრი.

1992 წლიდან და, განსაკუთრებით, XXI საუკუნეში, იმავე ქვეყნების წყვილს თანამშრომლობის პერიოდი დაუდგათ (თუმცა 2015-2016 წლების 7 თვის განმავლობაში რუსეთსა და თურქეთს მკვეთრი დაპირისპირება ჰქონდათ სირიაში თურქული ავიაციის მიერ რუსული ავიაგამანადგურებლის ჩამოგდებისა და მისი ერთი მფრინავის მკვლელობის გამო). ამჟამად, 2023 წელს, რუსეთი ატომურ ელექტროსადგურს უშენებს თურქეთს; მიჰყიდა მას უახლესი საზენიტო-სარაკეტო იარაღი C-400 (რაც, სხვათა შორის, კარგა ხანს ურთულებდა თურქეთს ურთიერთობას NATO-ს სხვა წევრებთან, განსაკუთრებით, აშშ-სთან); ამარაგებს მას მოხმარებული გაზის ნახევრით მაინც; თურქული სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციისა და სამშენებლო ინდუსტრიის უმსხვილესი მომხმარებელი რუსეთია; თურქული საზღვაო კურორტები რუსი ტურისტების მომსახურებაზეა ორიენტირებული და სხვ. 2022 წელს დაწყებული რუსეთ-უკრაინის ომში თურქეთი თან შუამავლის როლს ასრულებდა, თან უკრაინაში ყიდდა საბრძოლო დრონებსა და სამხედრო ტექნიკას.

ამავდროულად, სირიისა და ლიბიის დაუსრულებელ სამოქალაქო ომებში თურქეთი და რუსეთი ურთიერთდაპირისპირებულ ძალებს უჭერენ მხარს!

ასევე წინააღმდეგობრივია „მეგობრობა-მტრობა“ თურქეთის რესპუბლიკასა და ირანის ისლამურ რესპუბლიკას შორის. მათი წინამორბედები – ოსმალეთის იმპერია და სეფიანთა (ერთხანს – ავშართა, შემდეგ – ყაჯართა) ირანი – XVI-XVIII საუკუნეებში იბრძოდნენ ახლო აღმოსავლეთში ჰეგემონობისთვის და ფლობდნენ ან აკონტროლებდნენ სამხრეთ კავკასიის დიდ ნაწილებს. XIX საუკუნეში ოსმალეთს და იმ დროისათვის ყაჯართა ირანს ცალ-ცალკე მოუხდათ დაპირისპირება ახლო აღმოსავლეთისაკენ კავკასიის გზით მისწრაფებულ რუსეთის იმპერიასთან, რომელმაც მათთან მოგებული ომების შემდეგ შეიერთა მთელი სამხრეთი კავკასია. XX-XXI საუკუნეებში თურქეთსა და ირანს მშვიდობიანი ურთიერთობა აქვთ. 1932 წელს მათ სასაზღვრო ტერიტორიებიც კი გაცვალეს, რის შედეგადაც თურქეთს გაუჩნდა 9 კილომეტრის სიგრძის საერთო საზღვარი ზებერაიჯანის ექსკლავ ნახჭევნის ავტონომიასთან.

მაგრამ სირიის სამოქალაქო ომში თეირანი და ანკარა ურთიერთდაპირისპირებულ მხარეებს ეხმარებიან!

რუსეთის იმპერიას და ირანს ორი ომი ჰქონდათ XIX საუკუნის პირველ ათწლეულებში (1804-1813 და 1826-1828 წწ.). ამ ომების შედეგად რუსეთმა დაიპყრო მდ. არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე ირანული სახანოები (შირვანი, განჯა, ყარაბაღი, შექი, ყუბა, ბაქო, დარუბანდი, თალიშის სახანოს ნაწილი, ერევანი, ნახჭევანი), რომელთა ტერიტორიაზეც 1918 წელს, I მსოფლიო ომის პირობებში, შეიქმნა აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკები.

XX და XXI საუკუნეებში რუსეთ-ირანის ურთიერთობა, შესაძლოა, მთლად გულითადი არ ყოფილა, მაგრამ ჯამში უფრო მშვიდობიანი და პოზიტიურია, ვიდრე მათივე ურთიერთობა „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ ზოგიერთ სხვა სახელმწიფოსთან. 2022 წელს დაწყებულ რუსეთ-უკრაინის ომში კი, ცოტა მოულოდნელად, ირანი აღმოჩნდა ის ქვეყანა, რომელმაც ხელი გაუწოდა რუსეთს და მიჰყიდა მას სამხედრო ტექნიკა, უპირველესად, დრონები და რაკეტები.

თანამედროვე რუსეთი, ირანი და თურქეთი ფაქტობრივად რეგიონულ ზესახელმწიფოებად (regional superpowers) იქცნენ.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ და, განსაკუთრებით, XXI საუკუნეში, თურქეთის გეოპოლიტიკური კოდი გაფართოვდა: მისი საგარეო პოლიტიკური ინტერესები გასცდა მის უშუალო სამეზობლოს, კერძოდ, სამხრეთ კავკასიას და ახლომდებარე არაბულ ქვეყნებს, და უკვე ფიქსირდება აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ აფრიკაში, ცენტრალურ აზიაში, უკრაინაში. ანკარა აღარ თელის თავს ვალდებულად საკუთარი საგარეო-პოლიტიკური კურსი შეათანხმოს ვაშინგტონთან ან, ზოგადად, NATO-სთან, რაც „ცივი ომის“ დროს (1946-1989) თურქეთისათვის იმპერატივს წარმოადგენდა.

ირანის გეოპოლიტიკური კოდი გულისხმობს შიიტური ელემენტის მხარდაჭერას სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში, კერძოდ, იემენში, ერაყში, ლიბანში, სირიაში, ბაჰრეინსა და საუდის არაბეთშიც კი. ის სამხრეთ კავკასიაშიც სერიოზული გეოპოლიტიკური მოთამაშეა. განსხვავებით ირანის მონარქიისაგან (რომელიც 1979 წლამდე არსებობდა და ისრაელთან პრაგმატული ურთიერთობა ჰქონდა), ირანის ისლამური რესპუბლიკა პალესტინელი არაბების მხარდაჭერის საბაბით მძაფრად დაუპირისპირდა ისრაელის სახელმწიფოს, მისი ტერმინოლოგიით, „სიონისტურ წარმონაქმნს“. ირანი ახორციელებს ბირთვულ პროგრამას, რომელსაც, ისრაელი-სა და აშშ-ის სპეცსამსახურების თვალსაზრისით, მხოლოდ „მშვიდობიანი ატომის“ განვითარება არა აქვს მიზნად: მას სამხედრო შემადგენელიც უნდა ჰქონდეს. ამ მიზეზით ირანისათვის დანეხებული საერთაშორისო ეკონომიკური სანქციები გავლენას ახდენს მის ეკონომიკურ მდგომარეობაზე და ზღუდავს მისივე საგარეო-პოლიტიკურ აქტიუობას.

ირანს საკმაოდ ორაზროვანი დამოკიდებულება აქვს აზერბაიჯანისა და თურ-

ქეთის მიმართ. აზერბაიჯანისადმი თეირანის არცთუ გულითადი განწყობის მიზეზია ბაქოს გარკვეული წრეების ირედენტისტული (იხ. სქოლიო 12) რიტორიკა: ის განსაკუთრებით მკაფიოდ ისმოდა პრეზიდენტ ებულფაზ ელჩიბეის დროს 1992-1993 წლებში, როდესაც ბაქოში ხშირად ახსენებდნენ იდეას „სამხრეთ აზერბაიჯანთან გაერთიანების“ შესახებ. თეირანი კი ვერ დაუშვებს ირანის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის მიმართ ირედენტისტულ დამოკიდებულებას.

ირანი და თურქეთი, ზედაპირული გულითადობის მიუხედავად, ახლო აღმოსავლეთში გეოპოლიტიკური მეტოქეები არიან, მაგალითად, სირიის სამოქალაქო ომში ისინი ურთიერთდაპირისპირებულ მხარეებს უჭერენ მხარს.

ერთგვარი პარადოქსია, რომ შიიტურ ირანს უკეთესი ურთიერთობა აქვს „ქრისტიანულ“ ქვეყნებთან – რუსეთთან, სომხეთთან და საქართველოსთან, ვიდრე „ისლამურ“ ქვეყნებთან – თურქეთთან და აზერბაიჯანთან: ბრწყალები გამოყენებულია, რადგან ირანისაგან განსხვავებით, „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ ყველა დანარჩენი სახელმწიფო ოფიციალურად სეკულარულია. ირანის მაგალითი განამტკიცებს თეზისს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებში მკვეთრად შემცირდა ე. წ. „ცივილიზაციური ფაქტორის“ მნიშვნელობა.

რუსეთის ფედერაციას აქვს ამბიცია გახდეს მსოფლიო რანგის ზესახელმწიფო (global superpower) გლობალური გეოპოლიტიკური კოდით, ისეთივეთი, როგორიც ჰქონდა მის წინამორბედს – საბჭოთა კავშირს: ის უკვე აქტიურობს აფრიკაში, სამხრეთ აზიაში, ლათინურ ამერიკაში. მაგრამ რუსეთის რეალური ეკონომიკური პოტენციალი მის გეოპოლიტიკურ ამბიციას ზღუდავს. რუსეთის გეოპოლიტიკურ კოდში შედის საკუთარი გავლენის სფეროს შექმნა (მისი პოზიციიდან – „აღდგენა“), მთელ „პოსტსაბჭოთა სივრცეში“: ამის დადასტურებაა უკრაინის წინააღმდეგ 2022 წელს წამოწყებული ომი. ის ჯერაც აქტიურობს სამხრეთ კავკასიაში.

რეგიონული ზესახელმწიფოების ამ სამეულის გეოპოლიტიკურ კოდებს ერთმანეთს ამსგავსებს მათი მმართველი ელიტების ანტიდასავლური განწყობა, უფრო კონკრეტულად, ანტიამერიკანიზმი. მართალია, თურქეთი NATO-ს წევრი სახელმწიფოა, ესწრაფვის ევროკავშირის წევრობასაც კი და ამიტომაც, განსხვავებით ირანისა და რუსეთისაგან, ანტიამერიკანიზმის თემა თურქეთის მმართველ ელიტას წინ არ გამოაქვს.

„მეგარეგიონის“ მცირე სახელმწიფოების შედარებითი გეოპოლიტიკა

სამ კავკასიურ რესპუბლიკას – აზერბაიჯანს, საქართველოსა და სომხეთს – აქვთ ხშირად ფარული, ხანდახან კი ღია ტერიტორიული ურთიერთპრეტენზიები.

საქართველოს გეოპოლიტიკურ კოდში შედის უარის თქმა ყოველგვარ ტერი-

ტორიულ პრეტენზიაზე მეზობლების მიმართ. ის საჭიროდ მიიჩნევს მხოლოდ და მხოლოდ ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას იმ საზღვრებში, რომლებშიც იგი 1992 წელს აღიარეს მსოფლიოს ქვეყნებმა და ყველა საერთაშორისო ორგანიზაციამ. იმ ფონზე, როდესაც მისმა სამხრეთელმა მეზობლებმა, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა მიაღწიეს თითქმის სრულ ეთნიკურ ჰომოგენიზაციას (იხ. თავები 7 და 8) საქართველოს საგარეო-პოლიტიკურ მდგრადობას ერთგვარ პრობლემას უქმნის მისი ეთნიკური უმცირესობების – აზერბაიჯანელების და სომხების – განსახლების გეოგრაფია: ისინი კომპაქტურად ცხოვრობენ, შესაბამისად, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საზღვრების სიახლოვეს. იმედი ვიქონიოთ, რომ გონივრული სამინაო და საგარეო პოლიტიკის შემთხვევაში ეს პრობლემა დაძლეული იქნება.

საქართველოს ყველა ხელისუფლება XXI საუკუნეში აცხადებს განვითარების პროდასავლური ვექტორისადმი ერთგულებას.

ევროპული კავშირის „აღმოსავლეთ პარტნიორობის“ პროგრამა სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფოზე ვრცელდება. ყველაზე ინტენსიურად მასში მონაწილეობს საქართველო, სომხეთი – ნაწილობრივ, აზერბაიჯანი – მხოლოდ ფორმალური მონაწილეა. 2016 წლიდან ძალაში შევიდა ევროკავშირთან საქართველოს ასოცირებისა და მასთან თავისუფალი ვაჭრობის ხელშეკრულება. საქართველოს, „წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ ერთადერთ ქვეყანას, 2017 წლიდან აქვს „შენგენის ზონის“ ქვეყნებთან უვიზო მიმოსვლის უფლება.

ევროკავშირთან ურთიერთობისას საქართველო და მისი ზღვისგადაღმა მეზობლები – უკრაინა და მოლდოვა – თითქოს ფეხშენყობილი მიდიოდნენ. მაგრამ უკრაინასთან საქართველოს საგარეო-პოლიტიკურ ურთიერთობას ერთგვარ დაღს ასვამს ორივე ქვეყნის შიდა პოლიტიკა, კერძოდ, ისტორიაში უნიკალური პერსონალური და სახელმწიფო ინტერესების გადახლართვა (იხ. მე-3 თავის ბოლო ქვეთავები).

1990-იან წლებში, ანუ დამოუკიდებლობის მიღების შემდეგ, სამხრეთ კავკასიის სამ სახელმწიფოს ძალიან განსხვავებული გეოპოლიტიკური კოდები ჩამოუყალიბდა. მთიანი ყარაბაღის კუთვნილების საკითხზე სომხეთსა და აზერბაიჯანს ზუსტად საპირისპირო თვალსაზრისი აქვთ. საერთოდაც, „მთიანი ყარაბაღის პრობლემა“ (იხ. თავები 7 და 8) სერიოზულ დაღს ასვამს გეოპოლიტიკურ ვითარებას „საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონში“.

აზერბაიჯანსა და სომხეთს მშვიდობიანი ურთიერთობა შეწყვეტილი აქვთ. მიზეზი ცნობილია: ეს არის ზემოაღნიშნული კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის გამო. თუ სომხეთის მთავრობა ნავა აზერბაიჯანთან დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარებაზე, მას მოუხდება „ახალი პოლიტიკური რეალობის“ ცნობა – მთიანი ყარაბაღს არ ექნება არავითარი პოლიტიკური სტატუსი!

ოფიციალურ ერევანს, როგორც ჩანს, ამის გაკეთება ძალიან გაუჭირდება!

დამოუკიდებელი სომხეთის რესპუბლიკა კარგა ხანს ცდილობდა „კომპლემენ-

ტარიზმის", ანუ მეტ-ნაკლებად მრავალვექტორული საგარეო პოლიტიკის გატარებას. 2013 წლამდე საქართველო და სომხეთი ერთად მიდიოდნენ ევროკავშირთან ასოცირების ხელშეკრულების დადებისაკენ, მაგრამ 2013 წლის სექტემბერში სომხეთმა არჩია (უფრო ზუსტად, კრემლმა იძულებით „აარჩევინა“) „ერთიანი ეკონომიკური სივრცე“, რუსეთის ფედერაციით სათავეში, რომელიც 2015 წლის 1-ელი იანვრიდან „ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირად“ გადაკეთდა.

არსებითად, ერევანს უხდება კრემლის პოლიტიკის ფარეგატებში ყოფნა, მაგალითად, მისნაირად კენჭისყრა გაეროში. სომხეთის „პრორუსული“ პოლიტიკური კურსი მნიშვნელოვანწილად აიხსნება ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობით, რომელიც საგარეო-პოლიტიკური ვექტორების არჩევანს თითქმის არ იძლევა. მართალია, 2022 წლიდან „კოლექტიური დასავლეთი“, უფრო კონკრეტულად, აშშ და საფრანგეთი, თითქოს მეტ ინტერესს ამჟღავნებენ სომხეთის მიმართ და ერევანიც უფრო „პროდასავლურად“ იქცევა.

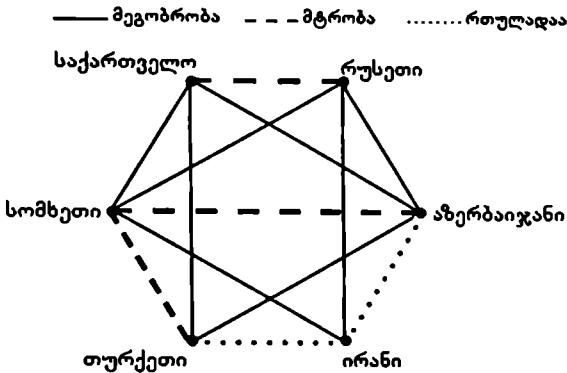
აზერბაიჯანი მეზობლობს „საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ ხუთივე დანარჩენ ქვეყანასთან – საქართველოსთან, სომხეთთან, ირანთან, რუსეთის ფედერაციასთან და თურქეთთან – ნახჭევნის ექსკლავის მეშვეობით (9 კმ სიგრძის საზღვარი მდინარე არაქსის გასწვრივ). მისი საგარეო პოლიტიკა ნაკლებად არის დამოკიდებული „დასავლური“ ან „რუსული“ ვექტორის არჩევანზე. ბაქოს მთავარი მოკავშირე არის ანკარა. თურქეთისა და აზერბაიჯანის მოკავშირეობა თუმცა თავიდან ენობრივ ნათესაობაზე იყო დაფუძნებული, ამჟამად ეყრდნობა მზარდ საერთო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს. აზერბაიჯანი თურქეთის ერთ-ერთი მთავარი მომმარაგებელია ნახშირწყალბადოვანი რესურსებით. თურქეთი აზერბაიჯანის ერთ-ერთი მთავარი მომმარაგებელია სამხედრო ტექნიკით.

ვინ ვისთან მეგობრობს ან ვინ ვის მტრობს?

„საქართველოს წარმოსახვითი მეგარეგიონის“ შიგნით XXI საუკუნის პირველ ათწლეულებში არსებული ორმხრივი ურთიერთობები გრაფიკულად ასახულია ნახაზზე N7, რომელიც გამოქვეყნდა ბრიტანული საზოგადოებრივი მაუწყებელი BBC-ის მიერ 2018 წელს.

მართალია, ნახაზი ასახავს აზერბაიჯან-სომხეთის 2020 წლის ომის წინანდელ ვითარებას, მაგრამ ის დღემდე ინარჩუნებს საკმაო სიზუსტეს.

„ვის წინააღმდეგ ვმეგობრობთ?“

ნახ. 7 ორმხრივი ურთიერთობები „საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონში“ [წყარო: BBC, 2018]

ნახაზზე სქემატურად არის წარმოდგენილი ორმხრივი ურთიერთობები „საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონში“, რომელთა მოკლე ანალიზი ასეთი შეიძლება იყოს:

- საქართველოს და რუსეთს ნორმალური ურთიერთობები აქვთ დანარჩენ ოთხ სახელმწიფოსთან, მაგრამ ცუდი ურთიერთობა – ერთმანეთთან.
- სომხეთს ცუდი ურთიერთობა აქვს თურქეთთან და აზერბაიჯანთან, დანარჩენ სამ ქვეყანასთან კი – ნორმალური.
- ირანს „რთული“ ურთიერთობა აქვს იმავე თურქეთთან და აზერბაიჯანთან, დანარჩენ სამ ქვეყანასთან კი – ნორმალური.

„საქართველოს წარმოსახვით მეგარეგიონში“ არსებობს სხვადასხვა ფაქტორებით განპირობებული შიდა ალიანსები. ნათლად იკვეთება მოკავშირეთა („სტრატეგიული პარტნიორების“) წყვილი თურქეთი და აზერბაიჯანი.

ასეთივე მოკავშირეთა წყვილად 2020-იან წლების დასაწყისამდე წარმოგვიდგებოდა რუსეთი და სომხეთი. მაგრამ ბოლო პერიოდში ურთიერთობა მათ შორის „გაგრილდა“: სომხეთში იგრძნეს, რომ მათი დიდი მოლოდინი, რომ რუსეთი კედლად დაუდგებოდა მეზობელი თიურქული სახელმწიფოების წინაშე, არ მართლდება. ბზარი რუსეთ-სომხეთის ურთიერთობაში და სომხეთში „დასავლური ორიენტაციის“ წონის გაზრდა თითქმის გარდაუვალია.

თავი 5

რუსეთი: იმავე ფოცხზე დაბიჯება

ამ თავის სათაური რუსების საყვარელი გამოთქმის კალკია: „наступить на грабли“ (დაბიჯება ფოცხზე, რომლის ტარი თავში შეიძლება მოგხვდეს!) გადატანით ნიშნავს „საკუთარი თავისათვის ზიანის მიყენებას“.

სამწუხაროდ, ეს მეტაფორა მხოლოდ რუსეთზე მორგებული არაა: იგივე შეიძლება ითქვას ბევრი სხვა ქვეყნის მთავრობაზე. მაგრამ მათი ფოცხი, რუსეთისაგან განსხვავებით, უფრო პატარაა ხოლმე.

ამ შემთხვევაში ვგულისხმობ, რომ რუსეთის ბოლოდროინდელი პოლიტიკური ნაბიჯები, კერძოდ, უკრაინაზე თავდასხმა და დაპირისპირება ნახევარ მსოფლიოსთან, თანაც მდიდარ და კარგად შეიარაღებულ ნახევართან, მას შეიძლება იმავე ფასად დაუჯდეს, როგორც მის შორეულ წინამორბედ რუსეთის იმპერიას დაუჯდა ომი იაპონიასთან (1904-1905) და მის უშუალო წინაპარ საბჭოთა კავშირს – შეჭრა ავღანეთში (1979-1989). ორივე ისტორიული შეცდომის არაპირდაპირი, მაგრამ მტკივნეული შედეგი იყო რევოლუციური ძვრები რუსეთში, მეორე შემთხვევაში – სახელმწიფოს დაშლაც კი.

ხომ არ გამოიწვევს რუსეთის 2022 წლიდან განხორციელებული აგრესია უკრაინაში ანალოგიურ შედეგს? რა ფორმით?

არასაიმედო პროგნოზების ნაცვლად ქვემოთ გვეჩვენა მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რა ქვეყანასთან გვაქვს საქმე და იმაზე, თუ რას წარმოადგენს რუსეთი საქართველოსათვის.

ტერიტორიული ექსპანსია, როგორც იმპერატივი

რუსეთის ისტორიული ბირთვი, მისი დასავლეთი, ყველაზე მჭიდროდ დასახლებული ნაწილი, ევროპაში მდებარეობს. მაგრამ რუსეთი არაა ტიპური ევროპული სახელმწიფო. მას არ გაუვლია, ან დროში დიდი ჩამორჩენით გაიარა სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული და პოლიტიკური ევოლუციის ყველა ეტაპი, რომლებიც გაიარეს სხვა, სიდიდით ბევრად უფრო მცირე, ევროპულმა სახელმწიფოებმა.

მაშინ, როდესაც XV საუკუნიდან დასავლეთ ევროპაში ბატონყმობა თანდათან

წარსულს ბარდებოდა, რუსეთის იმპერიაში მისი უღელი სულ უფრო მძიმდებოდა. რუსეთში ბატონყმობის გაუქმება დაიწყო 1861 წელს, მაგრამ დიდხანს გაიჭიმა: საქართველოში 1864-1871 წლამდე, იმპერიის ზოგ სხვა გუბერნიაში – 1883 წლამდეც კი.

მაშინ, როდესაც XIV საუკუნეში ევროპაში კულტურული რენესანსი დაიწყო, ხოლო XVI საუკუნეში მოხდა რელიგიური (ანტიკათოლიკური) რეფორმაცია, რომელმაც, შემდგომში ირიბად შეუწყო ხელი თვით კათოლიკური ეკლესიის ერთგვარ გათანამედროვეებასაც, რუსეთში გაბატონდა ბიზანტიური ტიპის რელიგიური კულტურა, რომელიც, სამწუხაროდ, გაიყინა XV საუკუნის შუა წლებში.

მაშინ, როდესაც დასავლეთ ევროპაში პარლამენტარიზმი ძლიერდებოდა (ინგლისში ის დაიწყო XIII საუკუნეში და საბოლოოდ დამკვიდრდა XVII საუკუნეში, სხვაგან კი XVIII-XIX საუკუნეებში დაიწყო), რუსეთში XX საუკუნის დასაწყისშიც კი აბსოლუტური მონარქია ბატონობდა: პირველი პარლამენტი (Государственный Дума) იქ 1906 წელს მოინიჭეს. 1918 წლის დამდეგს ბოლშევიკებმა გარეკეს სახალხოდ არჩეული დამფუძნებელი კრება და მას შემდეგ, 1990 წლამდე, საბჭოთა კავშირში აღარც ჰქონიათ არჩევითი საკანონმდებლო ორგანო: იმდროინდელი „საბჭოები“ არჩეული კი არ იყო, არამედ შერჩეული კომუნისტური პარტიის ფუნქციონერების მიერ!

ნახტომისებური გარეგნული ევროპეიზაცია, რაც რუსეთმა განიცადა XVIII-XIX საუკუნეებში, არ ცვლიდა მის ევრაზიულ არსს. ევროპულ კულტურას ეზიარა მხოლოდ მცირე ელიტური ფენა, რომლის საგრძნობი ნაწილი 1917 წლის შემდეგ ფიზიკურად მოისპო ან ქვეყნიდან გაიქცა, ხალხის მასა კი ისევ „აზიაში“ დარჩა.

არც „ევრაზიულობას“ და არც „აზიურობას“ რაიმე ნეგატიურ მნიშვნელობას არ ეანიჭებ: უბრალოდ, ეს ტერმინები გვიჩვენებს, რომ რუსეთი „მხოლოდ ევროპა“ არ არის. დღევანდელ რუსეთშიც უყვართ ხაზის გასმა მათი ქვეყნის ევრაზიული ხასიათისათვის. XXI საუკუნეში რუსეთმა შექმნა „ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი“ თავის თითქმის „მეგობარ“ რამდენიმე პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოსთან ერთად.

ის, რომ რუსეთი „განსაკუთრებულია“ და „ძნელად შესაცნობი“ (მგონი, საკუთარი თავისთვისაც!) კარგად გამოხატავს ფიოდორ ტიუტჩევის (1803-1873) მიერ 1866 წელს დანერგილი მოკლე ლექსი, რომელსაც რუსეთში ხშირად იმეორებენ:

Умом – России не понять,
Аршином общим не измерить:
У ней особенная стать –
В Россию можно только верить.¹⁵

¹⁵ სიტყვასიტყვითი თარგმანი ასეთია:

გონებით – რუსეთს ვერ შეიცნობ, საერთო არშინით ვერ გაზომავ;

მას განსაკუთრებული ნიჭი აქვს – რუსეთი შეიძლება ინამო მხოლოდ.

ლექსში აისახა როგორც ფართობით რუსეთის სიდიდე, ისე მისი ხალხის განსაკუთრებული ხასიათი, შეიძლება ითქვას – ირაციონალიზმი: „მას გონებით ვერ შეიცნობ“!

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რაც რუსეთის „განსაკუთრებულობას“, უფრო სწორედ, ევროპისაგან განსხვავებულ ისტორიულ-კულტურულ განვითარებას განაპირობებს, არის მისი გეოგრაფიული მდებარეობა.

ევრაზიის უკიდვანო სტეპები ხალხთა დიდი მასების მიგრაციის გზას წარმოადგენდა: ათასწლეულების განმავლობაში მიგრაციების მიმართულება იყო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ევროპაში მდებარე რუსეთის ტერიტორია „გამავალი ღერეფანი“ იყო, თუმცა ბევრი მომხდური ხალხი იქ დასახლდა კიდეც.

რუსული ნაციის ეთნოფსიქოლოგიასა და, ნაწილობრივ, გენეტიკურ ტიპშიც უზარმაზარი კვალი დატოვა XIII-XV საუკუნეებში აზიიდან მოსულ თათარ-მონღოლებთან ხანგრძლივმა ურთიერთობამ, რომელიც ბევრ შემთხვევაში კონფორტაციული სულაც არ იყო. რუსი ისტორიკოსის, გეორგი ფედოტოვის (1886-1951) აზრით, რუსეთში მოხდა ბიზანტიური „ტოტალიტარული კულტურისა“ და აღმოსავლური „პოლიტიკური დესპოტიის“ შერწყმა.

რუსი ხალხი ისე მიეჩნეოდა ერთპიროვნულ მმართველზე დამოკიდებულებას, რომ XX და XXI საუკუნეებშიც კი მას სჭირდებოდა და სჭირდება სხვადასხვა სახელის მქონე „პოლიტიკური დესპოტი“ – ცარი, ბელადი, პრეზიდენტი, ეროვნული ლიდერი.

XV საუკუნის ბოლოდან, მონღოლთა იმპერიის ნარჩენის, „ოქროს ურდოს“, გადაგვარებისა და გაქრობის კვალდაკვალ, ვოლგისპირეთში და მის გადაღმა გაჩნდა პოლიტიკური ვაკუუმი, რომელიც სწრაფად შეავსეს მოსკოვის დიდმა მთავრებმა. მათ კარგად დაისწავლეს *ოქროს ურდოს* ხანების მართვის მეთოდები. ისინი იპყრობდნენ და ხარკს აკისრებდნენ მეზობლად მდებარე მიწებს, რომელთაც სუსტი პატრონები ჰყავდათ. 1547 წელს *მოსკოვის დიდმა სამთავრომ* თავი *რუსეთის სამეფოდ* გამოაცხადა. 1721 წელს ის *რუსეთის იმპერია* გახდა.

განსხვავებით ახალი დროების დასავლეთევროპული, ზღვის გადაღმა კოლონიური იმპერიებისაგან (პორტუგალია, ესპანეთი, საფრანგეთი, ინგლისი, პოლანდია, ბელგია, გერმანია), რომელთაც სამფლობელოები ევროპის გარეთ ჰქონდათ, რუსეთი კონტინენტური იმპერია იყო, ისეთივე, როგორიც, მაგალითად, მისი თანამედროვე ავსტრიის იმპერია (ოსმალეთს ვერ შეეადარებთ, ის სხვანაირი იყო). რუსეთს დიდ უპირატესობას უქმნიდა გარშემო სუსტი მეზობლების არსებობა.

XVI საუკუნიდან რუსეთი გეოგრაფიულად განსაკუთრებული ქვეყანა გახდა: ევროპის უკიდურესი აღმოსავლეთიდან ის სწრაფად გავრცელდა აზიის ჩრდილოეთ ნაწილში, დაიკავა ევრაზიის გიგანტური კონტინენტის თითქმის ნახევარი და წყნარ ოკეანეს მიაღწა.

ტერიტორიული ექსპანსია რუსეთის პოლიტიკურ იმპერატივად გადაიქცა.

მისი ისტორიის შესწავლა ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს სივრცითი გაფართოება მისი განვითარების აუცილებელი ატრიბუტი გახდა: ექსპანსიის შეჩერება რუსეთისათვის ავადმყოფობას უდრიდა, დაპატარავების დაწყება – სასიკვდილო სენს მოასწავებდა.

უცხოელებმაც არა ერთხელ ხაზგასმით აღნიშნეს რუსეთის სივრცითი განსაკუთრებულობა. ერთ-ერთმა ყველაზე ცნობილმა ბრიტანელმა გეოგრაფმა პელფორდ მაკინდერმა (Sir Halford J. Mackinder) რუსეთის ტერიტორია ჯერ კიდევ 1904 წელს გამოაცხადა „პართლენდად“ (Heartland, დედამიწის შუაგული) და მსოფლიო „ისტორიის გეოგრაფიულ ლერძად“ (Geographical Pivot of History). მაკინდერი არ იყენებდა ტერმინს „გეოპოლიტიკა“, თუმცა ფაქტობრივად იყო მეცნიერების ამ მიმართულების ერთ-ერთი შემქმნელი. 1919 წელს გამოცემულ ნიგში მაკინდერმა უფრო მკაფიოდ ჩამოაყალიბა თავისი გეოპოლიტიკური იდეა:

„ვინც მართავს აღმოსავლეთ ევროპას, ხელმძღვანელობს პართლენდს; ვინც მართავს პართლენდს, ხელმძღვანელობს მსოფლიო კუნძულს [ევრაზიის კონტინენტს: რ.გ.]; ვინც მართავს მსოფლიო კუნძულს, ხელმძღვანელობს მსოფლიოს“ [Mackinder, 1919].

მაკინდერის იდეა XX საუკუნის პირველ ნახევარში თითქოს მართლდებოდა, იმავე საუკუნის ბოლოს კი ანაქრონიზმად იქცა: მსოფლიოს ჩრდილოეთი ამერიკა ხელმძღვანელობდა და არა ევრაზია! მაგრამ XXI საუკუნეში მოსკოვს გაუჩნდა „მაკინდერის იდეის“ გაცოცხლების საბედისწერო ყინი.

რუსეთის ექსპანსიონისტური საგარეო პოლიტიკის ფონზე ერთგვარ ანომალიად ჩანს 1867 წელს ალასკის მიყიდვა ამერიკისათვის (იხ. ჩანართი 5.1).

ჩანართი 5.1

ალასკის მიყიდვა ამერიკისათვის

1867 წელს პეტერბურგის მიერ ამერიკის შეერთებული შტატებისათვის ალასკისა და ალეუტის კუნძულების მიყიდვას რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა.

XVIII საუკუნიდან არსებული „რუსული ამერიკის“ კოლონიზმა რუსეთმა ვერ მოახერხა. 1860-იან წლებში ალასკაზე სულ 2500-მდე რუსი მოახალშენე ცხოვრობდა, რომლებიც ბენეუელს ყიდულობდნენ ადგილობრივი მონადირე ტომებისაგან, მაშინ როცა უფრო სამხრეთით, ამერიკის კალიფორნიის შტატში, ინდუსტრიალიზაცია დუღდა. ოქროთი და სხვა წიაღისეულით ალასკის სიმდიდრე ჯერ ცნობილი არ იყო.

1860-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში საბიუჯეტო კრიზისი შეიქმნა. 1861 წლიდან, ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, ყოფილ ყმებს მინა ყოფილი ბატონებისაგან უნდა გამოესყიდათ, რაც უსასრულოდ შეიძლება გაგრძელებულიყო. ყოფილი ბატონების უკმაყოფილების დასაძლევად მთავრობამ მათ ერთჯერადად გადაუხადა გლეხებისათვის გადაცემული მიწის ღირებულების 80 პროცენტი, ხოლო გლეხები „დროებით ვალდებულნი“ გახდნენ საზინის წინაშე (ეს ვალდებულება

მთავრობამ მხოლოდ 1907 წელს გააუქმა). რუსეთის იმპერიას დასჭირდა დიდი თანხა და 1862 წელს იმპერატორმა ალექსანდრე II-მ ლონდონის როტშილდების ბანკისაგან ისესხა იმ დროისათვის უზარმაზარი თანხა – 15 მილიონი პაუნდი წლიური 5 პროცენტით. ამ სესხის გასტუმრების პრობლემამაც უზიდა რუსეთს ამერიკისათვის შეეთავაზებინა ალასკის შეძენა.

იმდროინდელი საგარეო პოლიტიკური ვითარებაც რუსეთისათვის არასახარბიელო იყო. 1867 წელს გამოცხადებულ „კანადის კონფედერაციასთან“, დიდი ბრიტანეთის დომინიონთან, ალასკას პქონდა ვირტუალური, 1825 წელს რუკაზე სახანაოთი გაუღებული, აღმოსავლეთი საზღვარი. რუსეთს გაუჭირდებოდა ალასკის დაცვა ბრიტანული (ფორმალურად – კანადური) ამბიციებისაგან, რომელთანაც მას ცუდი ურთიერთობა პქონდა „ყირიმის ომში“ (1853-1856) მასთან (და საფრანგეთთან) დამარცხების შემდეგ.

რუსეთმა ამჯობინა 7,2 მილიონ დოლარად (ოქროთი) ალასკის ნებაყოფლობით მიყიდვა ვაშინგტონისათვის, რომლისგანაც ელოდა მხარდაჭერას ყირიმის ომის წაგების შემდეგ დადებული 1856 წლის „პარიზის ტრაქტატის“ მისთვის ძალიან დამამცირებელი პირობის გაუქმებაში: შავი ზღვა ნეიტრალურად ცხადდებოდა და რუსეთს ეკრძალებოდა იქ სამხედრო ფლოტის ქონა.

„პარიზის ტრაქტატის“ ეს პირობა რუსეთისათვის 1871 წელს მართლაც გაუქმდა, ოღონდ ამისათვის ამერიკის დახმარება არ დასჭირდა.

დასავლეთის მიმართულებით რუსეთის ექსპანსიას წინ აღუდგა ევროპაში არსებული ძლიერი სახელმწიფოებრიობა. მართალია, XVIII საუკუნის პირველ მეოთხედში რუსეთმა მოახერხა ბალტიის ზღვის ნაპირზე გასვლა და იქ დამკვიდრება, იმავე საუკუნის ბოლო მეოთხედში – პოლონეთის გაყოფისას მისი დიდი ნაწილის მისაკუთრება, 1809 წელს შვედეთისათვის ფინეთის, ხოლო 1812 წელს ოსმალეთისათვის – ბესარაბიის (დღევანდელი მოლდოვა) ჩამორთმევა. უფრო დასავლეთით წაწევა რუსეთისათვის არარეალური იყო, თუმცა II მსოფლიო ომში დასავლელ მოკავშირეებთან ერთად გამარჯვებამ ის 45 წლით აქცია ცენტრალური ევროპის (ბერლინამდე!) გამგებლად.

სამხრეთის მიმართულებით რუსეთის იმპერიის ექსპანსიას ეწინააღმდეგებოდა ოსმალეთის იმპერია. XVII საუკუნიდან XX საუკუნის მეორე ათწლეულამდე რუსეთმა და ოსმალეთმა 12 ომი გადაიხადეს, რომელთა უმრავლესობა რუსეთმა მოიგო, შავი ზღვის ნაპირზეც დამკვიდრდა და კავკასიის ქედის სამხრეთითაც გადავიდა.

სამხრეთ კავკასიისათვის ბრძოლაში სპარსეთის წინააღმდეგობა რუსეთმა უფრო ადვილად გატეხა: საკმარისი აღმოჩნდა მხოლოდ ორ ომში (1804-1813 და 1826-1828) გამარჯვება, რომ სპარსეთი მდინარე არაქსის სამხრეთით უკუგდებოდა.

XIX საუკუნის დასაწყისში სამხრეთ კავკასიაში (რუსეთის მხრიდან ეს იყო „Завкавказье“, ანუ „იმიერკავკასია“, ჩვენი მხრიდან კი – „ამიერკავკასია“) რუსეთის იმპერიის მისვლა და დამკვიდრება თავიდან უფრო გეოსტრატეგიულ ინტერესებს

ემსახურებოდა, ვიდრე ეკონომიკურს (ბაქოს ნავთობის მნიშვნელობა უფრო გვიან გახდა ცნობილი). მით უმეტეს, არ მოსულა იგი „ქრისტიანი ხალხების – ქართველებისა და სომხების, გადარჩენის მიზნით“, რასაც ამტკიცებდა რუსული, და იმეორებდა საბჭოთა ისტორიოგრაფია.

აღმოსავლეთით მაქსიმალურ გაფართოებას რუსეთმა XIX საუკუნის შუაში მიაღწია. 1858 წლის აიგუნის ხელშეკრულებით მან შეიერთა იმ დროისათვის დაუძღვრებული ჩინეთის კუთვნილი გარე მანჯურია, ანუ მდინარე ამურის მარცხენა ნაპირი (ესაა დღევანდელი რუსეთის ფედერაციის *ხაბაროვსკის მხარე*) და ამურის შენაკადის, მდინარე უსურის, მარჯვენა ნაპირი (დღევანდელი *პრიმორიეს მხარე*), სადაც 1860 წელს დაარსდა ქალაქი ვლადივოსტოკი, რაც რუსულიდან ითარგმნება, როგორც „ფლობდე აღმოსავლეთს“. ჩინეთმა რუსეთს დაუთმო კუნძულ სახალინის სამხრეთი ნაწილიც, რომლის ჩრდილოეთ ნაწილს რუსეთი 1853 წლიდან უკვე ფლობდა.

პეკინში დღემდე მიიჩნევენ, რომ ჩინეთისათვის თავსმოხვეული უთანასწორო ხელშეკრულებებიდან ერთ-ერთი პირველი დაიდო აიგუნში, რომლის რატიფიკაცია, სხვათა შორის, ჩინეთის იმდროინდელ იმპერატორს არ მოუხდენია. საუკუნე-ნახევრის შემდეგაც ჩინეთში ახსოვთ ეს ტერიტორიული დანაკარგი, რომელზეც, ჯერჯერობით მხოლოდ არაოფიციალური, პრეტენზია მომავალში სერიოზული პოლიტიკური გართულების მიზეზი შეიძლება გახდეს.

თავის მხრივ, რუსეთიც არ მიიჩნევდა საბოლოოდ მდინარე ამურზე ჩინეთთან დადებულ საზღვარს: მას სურდა გაფართოება მდინარის სამხრეთით მდებარე ჩინეთის პროვინცია შიდა მანჯურიის ხარჯზე.

აღნიშნულ ტერიტორიაზე რუსეთის იმპერიამ გაიყვანა „ჩინეთ-აღმოსავლეთის რკინიგზა“ (Китайско-Восточная железная дорога), რომელიც 1902 წელს ამოქმედდა. რკინიგზის მშენებლობის ნებართვა ჩინეთის საიმპერატორო კარმა გასცა. ტექნიკურად რკინიგზა მკვეთრად ამოკლებდა მანძილს ევროპული რუსეთიდან წყნარ ოკეანესთან მდებარე ქ. ვლადივოსტოკამდე, პოლიტიკურად კი ემსახურებოდა რუსული გავლენის ზრდას ჩინეთში. რკინიგზის დაცვის საბაბით შიდა მანჯურიაში შევიდა რუსული არმია.

ჯერ კიდევ 1898 წელს რუსეთის იმპერიამ მიიტაცა ჩინეთის ლიაოუნის ნახევარკუნძული და იქ მდებარე ნავსადგურები: *პორტ-არტური* და *და-ლიან-ვანი*.

რუსეთის იმპერიის იმდროინდელი ფინანსთა მინისტრი (შემდგომში მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე), გრაფი *სერგეი ვიტე* ზემოხსენებული აქციის შესახებ თავის მეგუარებში გასაოცარი გულახდილობით წერდა:

„[ლიაოუნის ნახევარკუნძულის] მიტაცება წარმოადგენდა არნახული მზაკრობის აქტს. რამდენიმე წლით ადრე ჩვენ თვითონ ვაძღუღეთ იაპონელები წასულიყვნენ იქიდან ჩინეთის ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნების ღონისძიებით; ჩინეთთან შევკარით საიდუმლო თავდაცვითი კავშირი... და ხანმოკლე დროის შემდეგ ჩვენვე დავიპყარით ამ ოლქის ნაწილი“ (Витте, 2001).

სერგეი ვიტე ცინიკურად ამატებდა, რომ ამ ტერიტორიის ფორმალური დათმობისათვის მანვე მოისყიდა ჩინეთის იმპერატორის მოხელეები, რომლებიც მალე ჩინეთში სიკვდილით დასაჯესო.

ლონდონსა და ტოკიოში, რომელთაც 1902 წელს სამოკავშირეო ხელშეკრულება დადეს, მიიჩნიეს, რომ ჩრდილოეთ ჩინეთში რუსული ექსპანსიის გაფართოება საფრთხეს უქმნიდა რეგიონსაც და მათ იმპერიალისტურ მიზნებსაც.

1903 წლის 31 დეკემბერს ტოკიომ პეტერბურგს წარუდგინა ულტიმატუმი – ჩინეთიდან არმიის გაყვანა ან ომი. რუსეთმა ქედმაღლურად უგულვებელყო ულტიმატუმი: პრესაში ისმოდა ტრაბახი „Япошек шапками закидаем!“ („იაპოშკებს“ ქუდების სროლით დავაფრთხოთ“).

1904 წლის 9 თებერვალს პორტ-არტურის (ამჟამად – ლიუშუნი) კარგად გამაგრებული რუსულ სამხედრო-საზღვაო ბაზაზე თავდასხმით იაპონიამ დაიწყო ომი. თერთმეტი თვის შემდეგ, 1905 წლის 2 იანვარს პორტ-არტური დაეცა. რუსებმა რამდენიმე სახმელეთო ბრძოლაც წააგეს. იაპონიას აღმოაჩნდა სამხედრო-ტექნიკური უპირატესობა და უკეთესი სამხედრო ორგანიზაცია. პეტერბურგის დამცირების აპოთეოზად იქცა 1905 წლის 27 მაისს იაპონიასა და კორეას შორის მდებარე ცუშიმას სრუტეში რუსული სამხედრო-საზღვაო ფლოტის სრულად განადგურება და ჩაძირვა.

დამარცხებულმა პეტერბურგმა უარი თქვა თავის პრეტენზიებზე ჩინეთში, გადასცა ტოკიოს კ. სახალინის სამხრეთი ნაწილი და ცნო მისი ინტერესები კორეაში. იაპონია მსოფლიო რანგის სახელმწიფო გახდა.

იაპონიასთან ომში დამარცხებით ისარგებლეს რუსეთის ოპოზიციურმა ძალებმა. 1905-1907 წლებში იმპერიის ტერიტორიაზე არაერთი აჯანყება მოხდა, რასაც „რუსეთის რევოლუცია“ ეწოდა. იმ ჯერზე იმპერიამ გაუძლო.

მაგრამ რუსეთის იმპერიამ ვერ გაუძლო I მსოფლიო ომს (1914-1918), რომელშიც არა მარტო დამარცხდა, არამედ 1917 წლის რევოლუციების შემდეგ დაიშალა კიდეც (იხ. თავი 1). 1918 წელს რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე აღმოსავლეთ ევროპასა და სამხრეთ კავკასიაში აღმოცენდა ახალი ეროვნული სახელმწიფოები, რომლებიც მოსკოვმა ისევ დაიპყრო, მაგრამ ბოლშევიზმის პირობებშიც კი ამ ქვეყნებმა მოახერხეს თვითმყოფადობის შენარჩუნება და XX საუკუნის ბოლოს ხელახლა გამორჩნდნენ მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე.

XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის სახელმწიფოს ტერიტორიული გაფართოება დამთავრდა და 1917-1919 წლებში მას დროებითი ტერიტორიული შემცირებაც კი ჰქონდა.

რუსეთის კომუნისტებმა, იმავე ბოლშევიკებმა, ყველა მოლოდინის საწინააღმდეგოდ მოახერხეს ძალაუფლების შენარჩუნება, მძიმე სამოქალაქო ომის მოგება. თავიდან ვლადიმერ ლენინის, ხოლო შემდეგ იოსებ სტალინის ხელმძღვანელობით ბოლშევიკებმა უსასტიკესი მეთოდების გამოყენებით შეძლეს სახელმწიფოს აშენება. 1919-1921 და 1939-1940 წლებში მათ თითქმის ალაღვიანეს რუსეთის იმპერიის

დასავლეთი, სამხრეთი და აღმოსავლეთი საზღვრები. ვერ დაიბრუნეს მხოლოდ იმპერიისდროინდელი პოლონეთის ნაწილი და ფინეთი, თუმცა ამ უკანასკნელს ტერიტორიის ნაწილი ჩამოაჭრეს.

საბჭოთა კავშირი: დაშლა და მემკვიდრეობა

1922- 1991 წლებში არსებული საბჭოთა კავშირი არ წარმოადგენდა რუსეთის იმპერიის სრულ ასლს, თუმცა ის რუსეთის იმპერიაზე არანაკლებ ცენტრალიზებული სახელმწიფო იყო. საბჭოთა კავშირს მართავდა ქვეყანაში ერთადერთი კომუნისტური პარტია, რომელიც ეყრდნობოდა მის დაქვემდებარებაში მყოფ სახელმწიფო უშიშროების ორგანოებსა და არმიას.

მთავარი განსხვავება იმპერიისაგან ის იყო, რომ ამ უკანასკნელის ნანგრევებზე შეიქმნა ფიქციური ფედერაციული სახელმწიფო, ნომინალურად „სუვერენული“ რესპუბლიკების კავშირი, მაშინ როდესაც რუსეთის იმპერიის არსებობის ბოლო ეტაპზე ავტონომია შენარჩუნებული ჰქონდა მხოლოდ ფინეთს და ფორმალური ავტონომია – შუა აზიის ორიოდე სახანოს.

2005 წელს რუსეთის პრეზიდენტმა ვლადიმერ პუტინმა დიდი გულისხუხილით განაცხადა, რომ:

„სსრკ-ის დაშლა საუკუნის უდიდესი გეოპოლიტიკური კატასტროფა იყო“.

ეს ისე ითქვა, თითქმის იმავე XX საუკუნის მეორე დეკადაში რამდენიმე სხვა ევროპული იმპერიის კრაზმა ნაკლები გეოპოლიტიკური კატასტროფა წარმოქმნა. მაშინაც ხომ დაზარალდნენ არა მარტო იმპერიების მესვეურები, არამედ მათი მოსახლეობის დიდი ნაწილიც?

განა 1917- 1920 წლების სისხლიანი ამბები რუსეთისათვის უფრო დიდი უბედურება არ იყო, ვიდრე საბჭოთა კავშირის უსისხლო დაშლა 1991 წელს?

საბჭოთა კავშირის დაშლის მიზეზებზე დიდი ლიტერატურა არსებობს, მათ შორის ისინი განხილულია ავტორის სხვა წიგნშიც [გაჩეჩილაძე, 2017, 406-425].

ქვემოთ მოკლედ შევჩერდები დაშლის ხელშემწყობ მხოლოდ რამდენიმე – პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ, დემოგრაფიულ და „ავღანეთის“ – ფაქტორზე, თუმცა არსებობს არანაკლებ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, ეკონომიკური და, თუნდაც სუბიექტური ფაქტორებიც.

ბოლშევიზმის გარიჟრაჟზე, 1917- 1918 წლებში, რუსეთის კომპარტიის ხელმძღვანელობა ინტერნაციონალიზმზე დებდა თავს და მეტ-ნაკლებად ახორციელებდა ლოზუნგს „ხალხთა თვითგამორკვევის“ შესახებ. ამას ხელი შეუწყო „ბრესტის ზავმაც“, რომლის შედეგად რუსეთის ევროპული ნაწილის არარუსულმა რეგი-

ონებმა, უპირველესად, უკრაინამ, დამოუკიდებელი სახელმწიფოები შექმნეს. ასეთივე სახელმწიფოები გაჩნდა სამხრეთ კავკასიაში. მართალია, რუსეთში იმპერიულმა სულმა ისევ იმძლავრა, ახალი სახელმწიფოები ბოლშევიკურმა რუსეთმა ისევ შემოიერთა, მათ შორის ბალტიის სამი რესპუბლიკა 1940 წელს (ფინეთმა იბრძოლა და თავი გადაირჩინა). მაგრამ საბჭოთა კავშირში ასეთი რესპუბლიკების არსებობა იყო იმის უმთავრესი ფაქტორი, რომ რუსეთი სრულ ადმინისტრაციულ ცენტრალიზაციას ვეღარ დაუბრუნდა.

როგორც ნიგნის მე-2 თავში ითქვა, იოსებ სტალინმა 1922 წელს წამოაყენა გეგმა, რომლითაც ყოფილი იმპერიის პერიფერიებზე წარმოქმნილი სახელმწიფოები რსფსრ-ში ავტონომიების სახით უნდა შესულიყვნენ. ლენინმა კი მის საპირისპიროდ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შექმნას დაუჭირა მხარი. განხორციელდა ლენინის იდეა და სტალინიც შეეგუა მოკავშირე რესპუბლიკების ფორმალურ „სუვერენიტეტს“. საბჭოთა კავშირის 1924, 1936 და 1977 წლების კონსტიტუციებში ჩანერილი იყო მუხლი „მოკავშირე რესპუბლიკის კავშირიდან თავისუფლად გასვლის უფლების“ შესახებ, რომლის არავითარი მექანიზმი არ არსებობდა. მხოლოდ 1990 წელს, გორბაჩოვის დროს, შეიქმნა კავშირიდან რესპუბლიკის გასვლის კანონი, რომელიც კავშირის დაშლისას, 1991 წლის ბოლოს, პრაქტიკულად არც გამოყენებულა.

სტალინს, ბუნებრივია, არ უნდა ნდომოდა, რომ დაშლილიყო ლენინის დაარსებული, მაგრამ პრაქტიკულად მის მიერ შექმნილი, II მსოფლიო ომში გამარჯვებული სახელმწიფო, რომელსაც მან ბირთვული იარაღის ფარი შეუქმნა, რომელმაც ნახევარი ევროპა დაიმორჩილა და ერთხანს ჩინეთზეც დომინირებდა.

მაგრამ კავშირის შემადგენელ რესპუბლიკებში ეროვნული ელიტების შექმნა და ეროვნული კულტურების განვითარების პოლიტიკა გარდაუვალად იწვევდა ერების ჩამოყალიბებას, რომლებიც ადრე თუ გვიან მომნიშვნელოვნად საკუთარი სახელმწიფოების შექმნისათვის.

1991 წლისათვის თანამედროვე სახელმწიფოებრიობის გამოცდილება საბჭოთა რესპუბლიკებს (ბალტიის ქვეყნების გარდა, რომლებიც 1918-1940 წლებში დამოუკიდებლად არსებობდნენ) არ ჰქონდათ. ფეოდალიზმის პერიოდის სახელმწიფოებრიობის გამოცდილება სრული ანაქრონიზმი იყო. მაგრამ საბჭოთა კავშირის შემადგენელი რესპუბლიკები „ერი-სახელმწიფოს“ (nation-state) მოდელზე იყო აგებული. საბჭოთა კვაზი-სახელმწიფოებრიობის ატრიბუტები – სამინისტროები, სასამართლო, სამართალდამცავი ორგანოები და ა.შ. – ამზადებდა მათ ელიტებს საკუთარი ქვეყნების დამოუკიდებლად მართვისათვის.

საბჭოთა კავშირის შენარჩუნება უცვლელი სახით შეუძლებელი გახდა: მან თავისი ლიმიტი ამოწურა. საბჭოთა გეგმურმა ეკონომიკურმა სისტემამ აბსოლუტურად მოჭამა დრო. 1980-იანი წლების ბოლოს დიდი ქვეყანა გაკოტრდა. პოლიტიკურად ის დაშალა თავად რუსეთმა, უკრაინასა და ბელორუსიასთან ერთად.

რაც შეეხება დემოგრაფიას, რუსეთის იმპერიაში რუსები (მაშინ ეს ცნება ყველა აღმოსავლეთის სლავს მოიცავდა) რაოდენობრივად აბსოლუტურად დომინანტი ეთნოსი იყო – მოსახლეობის 70 პროცენტზე მეტი – და სწრაფად მრავლდებოდა. სამოქალაქო და მსოფლიო ომებმა, 1930-იანი წლების კოლექტივიზაციამ შეამცირა ეთნიკური რუსების ხვედრითი წილი საბჭოთა კავშირის მოსახლეობაში, თანაც უკრაინელები და ბელორუსები თავად მოსკოვმა აღიარა ცალკე ერებად. 1989 წელს ჩატარებულმა მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერამ აჩვენა, რომ ეთნიკური რუსების ხვედრითი წილი მთელ მოსახლეობაში ნახევარს ოდნავ აჭარბებდა (50,8%). რუსების შობადობა დაეცა; მამაკაცების სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა განუხრელად მცირდებოდა, ძირითადად ლოთობისა და ალკოჰოლიზმის გავლენით. ამავე დროს მატულობდა ე.წ. „მუსლიმი ხალხების“ (ოფიციალურად დათრგუნული რელიგია ყოფით დონეზე ისევე ქმედითი იყო) რიცხოვნობა: 1970-1989 წლების აღწერებს შორის მხოლოდ ცენტრალური აზიის რესპუბლიკების ძირითადი ეთნოსების (უზბეკები, ყაზახები, ტაჯიკები, თურქმენები, ყირგიზები) და აზერბაიჯანელთა ჯამური რაოდენობა 23,8 მილიონიდან 40 მილიონამდე გაიზარდა.

რუსების პროპორციული კლება განსაკუთრებით აშფოთებდა საბჭოთა არმიის ხელმძღვანელობას. 1980-იანი წლების ბოლოს არმიის ახალწვეულთა შორის უმრავლესობას უკვე შეადგენდნენ ე.წ. „მუსლიმი ხალხების“ – ზემოხსენებული ეთნოსების, აგრეთვე ვოლგისპირეთის (თათრები, ბაშკირები) და ჩრდილო კავკასიის ხალხების წარმომადგენლები. ბევრ მათგანს რუსული ენა არ ესმოდა და რთული სამხედრო ტექნიკის ათვისება არ შეეძლო.

გარდაუვალი, თუნდაც ნელი და არათანმიმდევრული დემოკრატიზაციის პროცესი, რაც გორბაჩოვისეულ პერესტროიკას მოსდევდა, აუცილებლად გამოიწვევდა არარუსული უმრავლესობის შექმნას საკანონმდებლო ორგანოში, შემდეგ კი – აღმასრულებელშიც. საბჭოთა კავშირი აღარ იქნებოდა რუსული სახელმწიფო!

დამოუკიდებლობისაკენ აშკარად მიისწრაფოდნენ ბალტიის ხალხები და სამხრეთკავკასიელები, უპირველესად, ქართველები.

სამხრეთის ყველა საბჭოთა რესპუბლიკა (აზერბაიჯანის გარდა, რომელსაც ნავთობი ჰქონდა) ცენტრალური ბიუჯეტის დოტაციიზე იყო, ანუ ხარჯავდა მეტს, ვიდრე ანარმოებდა. მოსახლეობა კი იქ ძალიან სწრაფად მატულობდა და ხარჯიც იზრდებოდა.

1980-იანი წლების ბოლოს მოსკოვში, როგორც ჩანს, გაჩნდა იდეა – „მოვიშოროთ მუქთამჭამელები“! ამას მათ კარნახობდა დემოგრაფიული ლოგიკაც.

ამის შემდეგ საბჭოთა კავშირის დაშლის შესახებ კითხვა უნდა დასმულიყო არა რატომ, არამედ – როდის?

1979 წლის დეკემბერში საბჭოთა კავშირმა მოახდინა ავღანეთის ოკუპაცია და შეიყვანა იქ „შეზღუდული საბჭოთა სამხედრო კონტინგენტი“, რომელიც ერთდროულად ითვლიდა ხოლმე 100 ათასამდე მებრძოლს. საერთო ჯამში კი ავღანეთში იბრძოლა 620 ათასმა საბჭოთა ჯარისკაცმა. საბჭოთა კავშირი ავღანეთს „ეხმარებოდა სოციალიზმის მშენებლობაში“, სინამდვილეში კი იქ 9 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა ომი, რომელმაც შეიწირა სულ ცოტა 15 ათასი საბჭოთა ჯარისკაცი (დაიჭრა ან დასახიჩრდა სამ-ოთხჯერ მეტი) და, სხვადასხვა შეფასებით, 600 ათასიდან 2 მილიონამდე ავღანელი. საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ავღანელ პარტიზანებს („მოჯაჰედებს“) მხარს უჭერდნენ და აიარალებდნენ ამერიკა, პაკისტანი, საუდის არაბეთი, ჩინეთი. ავღანეთის ომი არაპოპულარული იყო თვით საბჭოთა კავშირშიც. 1988 წელს მიხაილ გორბაჩოვმა გამოიყვანა ავღანეთიდან საბჭოთა არმია. ზუსტად არ ვიცით, რამდენი დაუჯდა ავღანეთის ავანტიურა კრემლს: სავარაუდოდ, დიდი თანხა. მთავარი უფრო ის იყო, რომ განცდილი მარცხი საბჭოთა კავშირისათვის მოუშორებელი ლაქა და მისი დაშლის ერთ-ერთი ირიბი ფაქტორი გახდა.

1991 წლის დეკემბერში დაშლილი საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრედ მსოფლიომ ცნო რუსეთის ფედერაცია, რომელსაც დარჩა საბჭოთა კავშირის კუთვნილი მუდმივი წევრის ადგილი გაეროს უშიშროების საბჭოში, ქვეყნის ოქროს მარაგი, აქტივები საზღვარგარეთ, საბჭოთა საელჩოების შენობები, საბჭოთა არმიისა და ფლოტის შეიარაღებისა და ქონების უდიდესი ნაწილი, რაც მთავარია, მისი ბირთვული არსენალი (თუმცა, ერთხანს, 1994 წლამდე, ატომური იარაღი განლაგებული იყო უკრაინაში, ყაზახეთსა და ბელარუსშიც) და სხვ. მხოლოდ რუსეთი იყენებდა საბჭოთა კავშირის დროინდელ საკავშირო სტრუქტურებს.

ზემოჩამოთვლილი დიდ უპირატესობას ანიჭებდა რუსეთის ფედერაციას სხვა საბჭოთა რესპუბლიკებთან შედარებით, რომელთაც არმია, საელჩოებიც და სხვა ყველაფერი ნულიდან შესაქმნელი გაუხდათ.

რუსეთის სახელმწიფო სათათბირომ (Государственная дума, პარლამენტის ქვედა პალატა) 1999 წლის ერთი დადგენილებით საერთაშორისო ურთიერთობების ერთსა და იმავე მონაწილედ, საერთაშორისო სამართლის ერთსა და იმავე სუბიექტად, რომელსაც არასოდეს შეუწყვეტია არსებობა, გამოაცხადა რუსეთის სახელმწიფო, რუსეთის რესპუბლიკა, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა (რსფსრ), საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (სსრკ) და რუსეთის ფედერაცია.

რუსეთის სახელმწიფოში იგულისხმება რუსეთის სამეფო (1721 წლამდე) და

რუსეთის იმპერია (1721-1917). რუსეთის რესპუბლიკა არსებობდა 1917 წლის სამი-ოდე თვის განმავლობაში, რსფსრ – 1917-1922 წლებში, სსრკ – 1922-1991 წლებში, რუსეთის ფედერაცია – 1991 წლიდან დღემდე.

ამრიგად, რუსეთის ფედერაცია აცხადებს თავს ერთსა და იმავე ტერიტორიაზე ბოლო ნახევარი ათასწლეულის განმავლობაში არსებული ყველა სახელმწიფოს სამართალმემკვიდრედ.

მაგრამ რუსეთი თავის წინამორბედად არ მიიჩნევს XIII-XV საუკუნეებში თითქმის იმავე ტერიტორიის პატრონს – თათარ-მონღოლთა „ოქროს ურდოს“, იმის გამო, რომ ისტორიული სტერეოტიპები მას ნეგატიურ ფერებში ხატავენ. სინამდვილეში კი სწორედ ურდოს ხანების მმართველობის წესები იყო რუსეთის სამეფოს ბირთვის – მოსკოვის დიდი სამთავროსათვის მისაბაძი წარმატებული მაგალითი. „ოქროს ურდოს“ ტერიტორიული მემკვიდრეობა მთლიანად გადავიდა მოსკოვის დიდი მთავრების, მომავალი რუსეთის ცარების ხელში.

თანამედროვე რუსეთის ფედერაცია ცდილობს თავი წარმოაჩინოს რუსეთის იმპერიისა და საბჭოთა კავშირის გარკვეულ სინთეზად. ეს ჩანს მის სახელმწიფო სიმბოლიკაში:

- ორთავიანი არწივი გერბზე XV საუკუნეში დაღუპული ბიზანტიიდან მოდის;
- სამფეროვანი დროშა XVII საუკუნის ბოლოს მეფე პიოტრ (პეტრე) I-მა პოლანდიიდან ჩამოიტანა (მხოლოდ ორ ფერს შეუნაცვლა ადგილი);
- 2000 წელს რუსეთმა დაიბრუნა 1943 წელს სტალინის მიერ შერჩეული საბჭოთა კავშირის ჰიმნის მუსიკა.

აღნიშნული აღმოსავლურ-დასავლურ-საბჭოთა ნაზავი შემთხვევითი არაა – ის ტენდენციას აჩვენებს.

რა არის თანამედროვე რუსეთის ფედერაცია?

საბჭოთა კავშირის დაშლამ რუსეთი „გეოგრაფიულად გადასწია“ ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთისაკენ. მან დაკარგა შავ და ბალტიის ზღვაზე გასასვლელის დიდი ნაწილი, რომელიც მისმა მონარქებმა დიდი ბრძოლების შედეგად დაიპყრეს XVIII საუკუნეში. 1991 წლის ბოლოს რუსეთი არსებითად დაუბრუნდა XVII საუკუნის საზღვრებს, ანუ იმ მდგომარეობას, სანამ იგი უკრაინას, ბალტიისპირეთს, სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიას შეიერთებდა. საბჭოთა კავშირის ფართობიდან (22 მილიონი კვ. კილომეტრი – მსოფლიო ხმელეთის ერთი მეექვსედი) რუსეთის ფედერაციას (ყოფილ რსფსრ-ს) დარჩა 17 მილიონი კვ. კილომეტრი.

მართალია, რუსეთის ფედერაცია ფართობით მსოფლიოს უდიდესი სახელმწიფოა, მაგრამ მან დაკარგა ნავსადგურები ბალტიის ზღვაზე (გარდა პეტერბურგისა

და კალინინგრადისა: ეს უკანასკნელი რუსეთის ექსკლავია) და შავ ზღვაზე, მათ შორის, XVIII საუკუნის ბოლოს იმპერიის მიერ ყირიმში დაარსებული სევასტოპოლი, რომელიც საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ დამოუკიდებელ უკრაინას დარჩა და ამას მოსკოვი 2014 წლამდე ცნობდა. სევასტოპოლის სამხედრო-საზღვაო ბაზა რუსეთს იჯარით ჰქონდა აღებული უკრაინისაგან. 2014 წელს კი რუსეთმა უსისხლო სამხედრო ოპერაციისა და ნაჩქარევად მონყობილი ფიქციური რეფერენდუმის შემდეგ მთელ ყირიმის ნახევარკუნძულთან ერთად სევასტოპოლიც შეიერთა. არც უკრაინა და არც მსოფლიოს ქვეყნების აბსოლუტური უმრავლესობა ამ უკანონო ნაბიჯს არ ცნობს.

საბჭოთა კავშირის მოსახლეობა 1989 წელს 289 მილიონი იყო, მეტი, ვიდრე აშშ-სა და კანადის მოსახლეობა ერთად. მაშინ საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მყოფ რსფსრ-ში 147 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა (უკრაინის სსრ-ში – 51,7 მილიონი).

32 წლის შემდეგ, 2021 წლის აღწერამ რუსეთის ფედერაციაში 147,2 მილიონი მცხოვრები აღრიცხა, მაგრამ ამჯერად უკრაინის კუთვნილი ყირიმის ნახევარკუნძულის მოსახლეობასთან ერთად, სადაც 2,4 მილიონი ადამიანი ცხოვრობს. ამრიგად, მოსახლეობის ამჟამინდელი რაოდენობა რსფსრ-ის ყოფილ ტერიტორიაზე სამი ათეული წლით ადრე არსებულზე ნაკლებია. აბსოლუტური კლება განსაკუთრებით შეიმჩნევა ეთნიკურ რუსებს შორის, რომლებიც რსფსრ-ში 1989 წელს 119,8 მილიონს შეადგენდნენ, 2021 წელს კი 105,6 მილიონს, ანუ 13 პროცენტით ნაკლებს. ეთნიკური რუსების რიცხოვნობის შემცირების ფონზე, სახელმწიფო ახალისებს ეთნიკურ ასიმილაციას, განსაკუთრებით სლავური მოსახლეობისა. მაგალითად, 2010 წლის მოსახლეობის აღწერის დროს 1,9 მილიონი რუსეთის მოქალაქე უკრაინელად აღირიცხა, 2021 წლის აღწერით კი (უკრაინასთან ომი ჯერ არ იყო დაწყებული) იქ 884 ათასი უკრაინელი აღმოჩნდა. სად წავიდა მილიონზე მეტი უკრაინელი? არსად! აღწერის დროს ისინი რუსებად ჩაენერნენ (თუ ჩანერეს?).

2021 წელს რუსეთის ფედერაციაში 12 მილიონზე მეტი იმიგრანტი იყო ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან. მათი ნაწილის რუსიფიკაცია იქნებ მოხდეს, მაგრამ უმეტესობა შუაზიგილი მუსლიმია, რომელიც „რუსად“ ფორმალურად თუ ჩაენერება, თორემ თავის რჯულს არ უღალატებს!

დემოგრაფიული ვითარება ყველაზე მეტად აშფოთებს რუსეთის სამხედრო უწყებას, რომელსაც 2022 წლიდან „ნაწილობრივი მობილიზაციის“ დაწყება მოუწია და დიდ პრობლემებს ნააწყდა. ნიშანდობლივია, რომ უკრაინასთან ომის დროს რუსეთს უზდება ციხეებში მყოფი საშიში კრიმინალების რეკრუტირება სამხედრო მოქმედებებში მონაწილეობისათვის. მართალია, ამას რუსეთი აკეთებს მოქირავნეთა კერძო არმიის „ვაგნერის“ მეშვეობით, მაგრამ ციხიდან გამოყვანილი „გმირები“ უკვე ჰყავს! „ვაგნერი“ 50 ათასზე მეტ მებრძოლს ითვლის, რომლებიც თავგამოდებით იბრძვიან. ციხეში ათეულობით წლობით ლპობას ბრძოლის ველი ურჩევნიათ: თუ გადარჩებიან, თავისუფლებას დაჰპირდნენ!

რუსეთისათვის პოტენციურად სახიფათო უნდა იყოს ის, რომ მისი აზიური სამფლობელო, სადაც მსოფლიოს უდიდესი ბუნებრივი რესურსებია თავმოყრილი, მოსახლეობისაგან იცლება: ურალის ქედის გადაღმა, წყნარ ოკეანემდე, უზარმაზარ ტერიტორიაზე სულ 15-16 მილიონი ადამიანი ცხოვრობს. 2022 წელს ჩინეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხოლოდ ორ – ქეილუნძიანისა და ძილინის – პროვინციაში 55 მილიონზე მეტი მცხოვრები იყო, მაშინ როცა რუსეთის მხრიდან მათ მეზობლად მდებარე ხაბაროვსკა და ამურის ოლქების, ებრაელთა ავტონომიური ოლქისა და პრიმორიეს მხარის ბევრად დიდ ტერიტორიაზე 2021 წლის აღწერამ 4 მილიონზე ნაკლები ადამიანი აღრიცხა.

1990-იან წლებში რუსეთში ხდებოდა იმის მსგავსი პროცესები, რომლებიც 70 წლით ადრე სულ სხვა ქვეყანას ტრაგიკულად შეეხო. 1919 წელს ვერსალში დაიდო სამშვიდობო შეთანხმება, რომელიც I მსოფლიო ომში დამარცხებული გერმანიისათვის მართლაც უსამართლო და კაბალური იყო. გერმანიაში გაჩნდა „ვერსალის სინდრომი“, რომელმაც ქვეყანა მიიყვანა ისეთ ბოროტებასთან, როგორიც იყო ნაციონალ-სოციალიზმი და, საბოლოოდ, დიდ ომთან, რომელიც გერმანიისათვის ცუდად დამთავრდა: დაიღუპა მისი მოსახლეობის 15 პროცენტამდე, ის დიდხანს იყო გაყოფილი ორ სახელმწიფოდ, მას ჩამოეჭრა ტერიტორიის საგრძნობი ნაწილი.

თუმცა საბჭოთა კავშირი მშვიდობიანად დაიშალა, რუსეთი არ დანგრეულა, „ვერსალის სინდრომი“ მისგავსებული რალაც რუსეთშიც გაჩნდა. გულისტკივილი სახელმწიფოს ტერიტორიული შემცირების, ზესახელმწიფოს სტატუსის ნაწილობრივი „ჩამოქვეითების“ გამო რუსეთის მოსახლეობის არცთუ მცირერიცხოვან წრეებში იწვევდა და დღემდე იწვევს ირაციონალურ სიძულვილს გამოგონილი მტრების მიმართ, რომლებმაც თითქოს რუსეთი დაშალეს და დაამცირეს. „ანტი-ამერიკანიზმი“, „ანტი-ნატო-ელობა“ რუსეთის მოსახლეობის საკმაო ნაწილს გადაედო. ამიტომაც ჰყავდა რუსეთში ძალიან ბევრი მხარდამჭერი ომს უკრაინაში, რომელიც 2022 წლის 24 თებერვალს მათ მიასალეს, როგორც „რუსული სამყაროს აღსადგენად“ დაგეგმილი „სპეციალური სამხედრო ოპერაცია“, მაგრამ რომელიც რუსეთში აღიქმება, როგორც „ომი დასავლეთთან“!

1990-იანი წლების დასავლეთში, უპირველესად, ამერიკაში, მართლაც ბატონობდა ტრიუმფალიზმი: „ჩვენ მოვიგეთ ცივი ომი“! მაგრამ, ობიექტურად, ამერიკის მთავრობა არ იყო იმდენად დამნაშავე საბჭოთა კავშირის დაშლაში, როგორც მას რუსი ნაციონალისტები აბრალებდნენ.

როგორც ნიგნის მე-2 თავში აღინიშნა, პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშს (უფრ.) არ სურდა საბჭოთა კავშირის დაშლა, რადგან აშინებდა საბჭოთა ბირთვული იარაღის უკონტროლო დაფანტვა. საბჭოეთის დაშლის შემდეგ კი ამერიკელებმა ყველაფერი ილონეს, რომ საბჭოთა ბირთვულ იარაღს რუსეთში მოეყარა თავი. 1994 წელს

ბუდაპეშტში გამართულ მოლაპარაკებებზე ამერიკამ და დიდმა ბრიტანეთმა, რუსეთთან ერთად, დააჯერეს უკრაინა, გადაეცა მის ტერიტორიაზე განლაგებული ბირთვული იარაღი და მისი მართვის პულტი რუსეთისათვის. სანაცვლოდ, „ბუდაპეშტის მემორანდუმის“ ხელმომწერი დიდი სახელმწიფოები უკრაინას უსაფრთხოებას და ხელშეუხებლობას დაჰპირდნენ. 2014 წელს აღმოჩნდა, რომ დაპირება ფუჭი იყო [How Ukraine was betrayed in Budapest, 2022].

იმ პერიოდში უფრო ადვილი აღმოჩნდა ყაზახეთის დაჯერება, რომ გადაეცა მის მიწაზე განლაგებული ბირთვული იარაღი რუსეთისათვის: იქ ფინანსური მოტივაციაც იქნებოდა!

რუსეთი თავის ბირთვულ იარაღს სტრატეგიული შეკავების საშუალებად მიიჩნევს, მაგრამ საკუთარ სამხედრო დოქტრინაში მისი პრევენციულად გამოყენების უფლებაც ჩანს.

ამერიკამ გაიღო დიდი თანხა, რომ ბირთვული ფიზიკის საბჭოთა მეცნიერები და პრაქტიკოსები არ დაფანტულიყვნენ (ამერიკელებს განსაკუთრებით აშფოთებდათ ირანში მათი წასვლა) და გაზრდილი ანაზღაურებით რუსეთში დარჩენილიყვნენ, ან ამერიკაში გადასულიყვნენ. მიუხედავად ამისა, მრავალი საიდუმლოს მცოდნე საბჭოთა ბირთვული ფიზიკოსები და სხვა სპეციალისტების ნაწილი, ცხადია, ირანშიც წავიდოდა, ისრაელშიც და კიდევ ვინ იცის, სად.

მართალია, გეგმური სოციალისტური სისტემიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა რუსეთისთვის არ აღმოჩნდა მარტივი. მოხდა მკვეთრი ქონებრივი განშრევა, გაჩნდა მცირერიცხოვანი სუპერმდიდარი კლასი, რომელიც დაუპატრონა იქამდე სახელმწიფო, ფორმალურად – „საერთო-სახალხო“, ქონებას.

მაგრამ ქონებრივი უთანასწორობის წარმოქმნა ამერიკის პირდაპირი ბრალი არ ყოფილა!

რეალურად, „დასავლური ცხოვრების წესმა“ საბჭოეთის დროინდელი სიდუხჭირე გარეგნულად აღმოფხვრა. მოსკოვს, პეტერბურგს, სოჭის და ზოგ სხვა ქალაქსაც მკვეთრად დაეტყო „კაპიტალიზმი“: ისინი უკეთესობისკენ შეიცვალნენ. XXI საუკუნიდან რუსეთის მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილის ცხოვრების დონემ და ხარისხმა აიწია, თუმცა პროვინციას და, განსაკუთრებით, სასოფლო რეგიონებს, განვითარება ნაკლებად შეეხო.

XXI საუკუნის დამდეგიდან რუსეთს ძალიან გაუმართლა. 1990-იან წლებში ნავთობის მსოფლიო ფასი დაბალი იყო: 1998 წელს ერთი ბარელი ნავთობი საშუალოდ 13 აშშ დოლარი ღირდა. 2001 წლიდან კი ფასმა გასაოცრად დაიწყო ზრდა: 2004 წელს ბარელ ნავთობში საშუალოდ 28 დოლარს იძლეოდნენ, 2007 წელს – 72 დოლარს, 2012 წელს – 98 დოლარს! პარალელურად გაიზარდა ბუნებრივი გაზის ფასიც, რომელიც კონტინენტურ ევროპაში ძირითადად ნავთობის ფასზეა მიბმული. რუსეთი, რომლის საექსპორტო შემოსავალს სწორედ ნავთობი და გაზი ქმნიდა, სწრაფად გამდიდრდა. შემოსავალი სახელმწიფოშიც მიიღო, რამაც საშუალება

მისცა მას გაეზარდა სახელმწიფო სამსახურში მყოფთა ხელფასები, პენსიები.

„გაზპრომმა“, რომელსაც სახელმწიფო აკონტროლებს, დაიწყო ევროპის ქვეყნების, როგორც გასაღების ბაზრის, ათვისება: რუსული გაზი გეოპოლიტიკის ფაქტორად იქცა. რუსულ გაზზე დასაყრდენი ევროპის, უპირველესად, გერმანიის, დამოკიდებულება ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში გამოიკვეთა, რაც კრემლის დიდ კმაყოფილებას იწვევდა. შემდგომში, ეს ეკონომიკური ბერკეტი განაპირობებდა იმასაც, რომ გერმანია ძალიან თავშეკავებული იყო „პოსტსაბჭოთა სივრცეში“ რუსეთის აგრესიული პოლიტიკის შეფასებისას.

გაზრდილი სახელმწიფო ბიუჯეტი არმიის მოდერნიზაციას და უახლესი შეტევითი იარაღის შექმნასაც მოხმარდა. რუსეთის ფედერაციას, რომელსაც დიდ ქვეყნებს შორის მოკავშირე არ ჰყავდა და არც ჰყავს, შეეძლო გაეხსენებინა იმპერატორ ალექსანდრე II-ის (1881-1897) ცნობილი გამოთქმა – „რუსეთის მოკავშირეები არიან მხოლოდ მისი არმია და ფლოტი“. ამ სენტენციისათვის ვლადიმირ პუტინს (პრეზიდენტი 2000 წლიდან დაუდგენელ დრომდე) შეეძლო დაემატებინა: „და ბირთვული იარაღი მათი გადატანის საშუალებებთან ერთად“.

1999 წლის შემოდგომიდან, როგორც კი პრემიერ-მინისტრად დაინიშნა ვლადიმირ პუტინი, საბჭოთა საგარეო დაზვერვის გადამდგარი ოფიცერი, რუსეთმა ისევ გაააქტიურა თავისი კავკასიური პოლიტიკა. დაიწყო „ჩეჩნეთის მეორე ომი“. ამის ძირითად საბაზად გამოიყენეს იმავე წლის სექტემბერში დედაქალაქ მოსკოვის გარეუბანში და პროვინციულ ქალაქკოლგოდონსკში დღემდე დაუდგენელი პირების მიერ სამი მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლის აფეთქება, რასაც ძალიან დიდი მსხვერპლი მოჰყვა. რუსეთის პროკურატურამ დაუყოვნებლივ დაადასტურა „ჩეჩენი ტერორისტები“ და მსოფლიოს მოსდო ეს ამბავი, თუმცა არავინ დაუჭირიათ და გაუსამართლებიათ და არც დანაშაულზე აუღია ვინმეს პასუხისმგებლობა. თუ ეს პოლიტიკური ტერორიზმის აქტი იყო, გაუგებარია, რა იყო მისი მიზანი?

იმავე 1999 წელს ქალაქ რიაზანში მოსახლეობამ შეამჩნია, რომ ერთი სახლის სარდაფში დაუდგენელ პირებს შეაქვეთ ისეთივე ტიპის ტომრები, როგორებიც იყო მოსკოვისა და ვოლგოდონსკის სამი სახლის ასაფეთქებელი მასალა. ხალხის მიერ განგაშის ატეხის გამო ტომრები უკან გაიტანეს. 2002 წელს რუსეთის გენერალურმა პროკურატურამ განაცხადა, რომ ეს „დაუდგენელი პირები“ მართლაც იყვნენ უშიშროების ფედერალური სამსახურის თანამშრომლები, მაგრამ „ტომრებში შაქარი ეყარა და არა ასაფეთქებელი მასალა“, უშიშროება თითქოს ამოწმებდა ადგილობრივი სამართალდამცავი ორგანოების მზადყოფნას „ტერორიზმის შესაძლო აქტების წინასწარ აღმოსაფხვრელად“. ეს ყველაფერი საფუძვლიან ეჭვს ბადებდა: ხომ არ იყო აფეთქებები რუსული სპეცსამსახურების ნახელავი პროვოკაცია?

ბევრი რუსი პოლიტოლოგი მიიჩნევს, რომ 1999 წლის სექტემბერში სახლების აფეთქება და ჩეჩნეთის მეორე ომის დაწყება უბრალოდ კი არ დაემთხვა „პუტინის ეპოქის“ დაწყებას, არამედ დიდწილად განაპირობა ამ ეპოქის სახე.

საშინელმა ფაქტებმა რუსეთის საზოგადოებას თავზარი დასცა. გაჩნდა „მტკიცე ლიდერის“ მოლოდინი, რომელიც კარს მომდგარი უბედურებისაგან დაიცავდა ადამიანებს.

1999 წლის სექტემბერში პუტინმა გასცა ბრძანება ჩეჩნეთის „ტერორისტთა ბუდის“ აღმოსაფხვრელად. გროზნო მინასთან გაასწორეს.

ჩეჩნეთის ჩასაწყნარებლად კრემლმა იარაღის გარდა სხვა იმპერიული ხერხიც გამოიყენა. მოუსვენარ რესპუბლიკას პუტინმა პრეზიდენტად აარჩევინა ყოფილი მტერი, მუფთი (რელიგიური მოღვაწე) აჰმათ კადიროვი, რომელიც 1999 წლის შემოდგომაზე კრემლის მხარეს გადავიდა და თავის კლანთან ერთად დიდძალი ფინანსური დახმარება მიიღო ამისთვის.

ყოფილმა თანამებრძოლებმა კადიროვს ლალატი არ აპატიეს და 2004 წლის 9 მაისს, „გამარჯვების ზეიმის“ დროს სტადიონზე ააფეთქეს. მოკლული კადიროვის ნაცვლად მოსკოვმა ფსონი დადო მის ვაჟიშვილ რამზან კადიროვზე, რომელიც 2007 წლიდან ოფიციალურად გახდა ჩეჩნეთის რესპუბლიკის ხელმძღვანელი. რამზანი ერთგულად ემსახურება მოსკოვს, ბუნებრივია, მანამ, სანამ იქიდან მომდინარე დიდი ფინანსური ნაკადი არ დამშრალა. ქალაქი გროზნო პრაქტიკულად ხელახლა აშენდა, აიგო გრანდიოზული მეჩეთი, დაიდგა აჰმათ კადიროვის 10-მეტრიანი ძეგლი, რომელიც ზურაბ ნერეთელმა შექმნა. აღდგა ბევრი სხვა ქალაქი და სოფელიც.

კრემლი თვალს ხუჭავს ავტონომიის მმართველის ექსცენტრულ და კანონ-საწინააღმდეგო ქცევაზე (ჩეჩნეთში მოქმედებს შარიათის ისლამური კანონები, არსებობს კერძო არმია დ.ა.შ.), უფრო მეტიც, ახალისებს და მაქსიმალურად ეფერება მას.

ნუთუ კრემლს სჯერა, რომ ამ გზით ის სამუდამოდ მოიგებს ჩეჩნების გულს და მომავალ ამბოხებაზე ხელს ააღებინებს?

როდესაც 2000 წელს ვლადიმირ პუტინი რუსეთის პრეზიდენტი გახდა, მან მშობლიური პეტერბურგიდან კრემლში მოიყვანა თავისი მეგობრები და კოლეგები სადაზვერვო სამსახურიდან.

შეიქმნა ძლიერი სახელისუფლებო პარტია „ერთიანი რუსეთი“ („Единая Россия“). სახელმწიფო ინსტიტუტები განმტკიცდა. ჩეჩნეთის „ჩაწყნარების“ შემდეგ შეჩერდა ცენტრიდანული ძალების მოქმედება. პუტინმა სახელმწიფოს საკუთრებაში დააბრუნებინა ან „საიმედო ოლიგარქებს“ გადასცა ადრე პრივატიზებული ნავთობ- და გაზომომპოვებელი საბადოები და შესაბამისი ინფრასტრუქტურა. სულ რამდენიმე წელიწადში რუსეთმა გაისტუმრა საბჭოთა პერიოდიდან შემორჩენილი დიდი საგარეო ვალი.

რუსეთის საზოგადოება შედარებით მარტივად შეეგუა მკაცრი პოლიტიკური რეჟიმის ჩამოყალიბებას, თუმცა ეს რეჟიმი სტალინის დროინდელთან ახლოსაც ვერ მივა!

რუსეთი და მსოფლიო

მსოფლიოს გეოპოლიტიკურ ფონზე რუსეთის ფედერაცია რეგიონული დონის ზესახელმწიფოა. ამავე დროს, საბჭოთა კავშირისაგან მას მემკვიდრეობით შემორჩა მსოფლიოს უდიდესი ბირთვული არსენალი, რომლის შექმნაში წარმოშობით ქართველ სტალინსა და ბერიასაც შეუტანიათ წვლილი (თუ მიუძღვით ბრალი?).

რუსეთი ცდილობს, საგარეო პოლიტიკა წარმართოს ნეოიმპერიალისტული პოზიციიდან. ეს კრიტიკა არაა, ესაა ფაქტის კონსტატაცია.

თუ დიდ ქვეყნებთან ან მათ ჯგუფებთან (მაგალითად, ევროპულ კავშირთან) თანამედროვე რუსეთის ნეოიმპერიალისტული პოლიტიკა უშედეგო იქნება, ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებთან ეს მას უკეთ გამოსდის.

პუტინისა და მისი გუნდის მიზანი გახდა რუსეთის დომინაციის აღდგენა ყოფილი საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროში. რასაკვირველია, პუტინს ესმოდა, რომ ამ მიზანს შეიძლება გეოპოლიტიკური შეზღუდვა: ყოფილი „სოციალისტური ბანაკი“ და ბალტიის რესპუბლიკებიც კი უკვე წაივდნენ დასავლეთისაკენ. მაგრამ სლავურ რესპუბლიკებში – უკრაინასა და ბელარუსში, კავკასიაში, ცენტრალურ აზიაში გავლენის აღდგენა მას შესაძლებლად მიაჩნდა. მერე კი ვინ იცის, იქნებ ევროპაშიც ეცადა დაბრუნება!

რუსეთი სწრაფად დაუბრუნდა თავის ტრადიციულ, აგრესიულ პოლიტიკას მეზობელი ქვეყნების მიმართ, რომლებიც ათიოდე წლით ადრე მისი წინამორბედის, საბჭოთა კავშირის, შემადგენლობაში შედიოდნენ.

ელადიმირ პუტინი ხშირად იმეორებდა, რომ:

„დასავლეთმა მოატყუა რუსეთი, როდესაც 1990 წელს დაჰპირდა, რომ NATO ერთი დღითაც არ გაფართოვდება გაერთიანებული გერმანიის აღმოსავლეთით“.

შესაძლოა, დაახლოებით ასეთი სიტყვები იმდროინდელმა აშშ-ის სახელმწიფო მდიანმა ჯეიმზ ბეიკერმა ზეპირად უთხრა საბჭოთა კავშირის (და არა რუსეთის!) პრეზიდენტ მიხაილ გორბაჩოვს. წერილობით ეს არ გაფორმებულა.

რუსეთის ფედერაცია საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრეა, მაგრამ ის არაა საბჭოთა კავშირი. როდესაც კავშირი დაიშალა, მისი ხელმძღვანელისათვის სავარაუდოდ მიცემული სიტყვიერი დაპირება უნდა გაბათილებულიყო. ასეთ ლოგიკას რუსეთის პირველი პრეზიდენტის, ბორის ელცინის, ადმინისტრაცია ძირითადად ცნობდა. მაგრამ პუტინმა ეს ლოგიკა არ ცნო.

თავის მხრივ, ცვალებად გეოპოლიტიკას ითვალისწინებდნენ NATO-ს დამ-

ფუძნებელი და შემდგომ შეძენილი წევრები, როდესაც დათანხმდნენ თავის შემადგენლობაში მიეღოთ ცენტრალური ევროპის ქვეყნები. ამ ქვეყნებს აშინებდათ XX საუკუნის ბოლოს აღმოსავლეთით „მთელემარე დათვის“ მოსალოდნელი გამოვლიძება. მათმა მოსახლეობამ რეფერენდუმებზე ცხადყო, რომ საკუთარი ქვეყნის უსაფრთხოებისათვის არჩევდა გაერთიანებას სანდო კავშირში. NATO-ს კარზე არცთუ ხანგრძლივი კაკუნის შემდეგ, 1999 წლის 12 მარტს, ამ ორგანიზაციის წევრებად მიიღეს პოლონეთი, ჩეხეთი და უნგრეთი, 2004 წლის 29 მარტს კი მათ შეუერთდნენ სლოვაკეთი, ლიეტუვა, ლატვია, ესტონეთი, ბულგარეთი და რუმინეთი. იმავე 2004 წელს ეს ქვეყნები ევროკავშირის წევრებადაც მიიღეს (გარდა ბულგარეთის და რუმინეთისა, რომლებიც ევროკავშირს შეუერთდნენ 2007 წლის 1-ელი იანვრიდან) [გაჩეჩილაძე, 2022].

NATO-ს აღმოსავლეთით გაფართოების საფრთხე რუსეთის ხელმძღვანელობისათვის ფიქსირებულ იდგა იქცა.

როგორც მე-3 თავში აღინიშნა, 2008 წელს რუსეთის საქართველოში შემოჭრის გეოპოლიტიკური საფუძველი მოსკოვის სწორედ ასეთი შიში იყო. იმ წლის NATO-ს ბუქარესტის სამიტზე უკრაინამ და საქართველომ მიიღეს ბუნდოვანი დაპირება, რომ დაუდგენელ მომავალში ისინი ამ ორგანიზაციას შეუერთდებოდნენ. საპასუხოდ, რუსეთმა მოახდინა საქართველოს ნაწილების ოკუპაცია, რითაც გაურთულა ამ უკანასკნელს ჩრდილოატლანტიკურ ალიანსში გაერთიანება: NATO არ იღებს თავის წევრად ქვეყანას, რომელსაც ტერიტორიული პრობლემები აქვს. გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის, რომელიც აღმოსავლეთ გერმანიას თავის ნაწილად მიიჩნევდა, 1952 წელს გაწევრება NATO-ში გამონაკლისია, და არა პრეცედენტი.

საქართველოს შემდეგ მოსკოვისათვის დადგა უკრაინის ჯერი.

კიევსა და ბრიუსელს შორის მრავალწლიანი მოლაპარაკებების შემდეგ მომზადდა „შეთანხმება უკრაინისა და ევროპული კავშირის ასოციაციის შესახებ“, რომლის მიზანი იყო უკრაინისა და ევროკავშირის ინტეგრაციის გაღრმავება პოლიტიკის, ეკონომიკის, კულტურის სფეროში და უსაფრთხოების განმტკიცება. 2013 წლის ნოემბერში იგეგმებოდა შეთანხმებაზე ხელის მოწერა. მაგრამ ხელმოწერის ცერემონიამდე რამდენიმე დღით ადრე უკრაინის პრეზიდენტმა ვიქტორ იანუკოვიჩმა უარი განაცხადა შეთანხმებაზე (ფორმალურად გადადო ხელმოწერა). ის აშკარად იმყოფებოდა რუსეთის მხრიდან ზეწოლის ქვეშ: მოსკოვი აშანტაჟებდა უკრაინას მისი იმპორტის შეზღუდვით და პირიქით, ჰპირდებოდა მას გარკვეულ პრეფერენციებს, კრედიტებს, პირდაპირ დახმარებას ჯამში 15 მილიარდი აშშ დოლარის ოდენობით. გარდა ამისა, მოსკოვი უკრაინას დაჰპირდა რუსეთიდან იმპორტირებულ გაზზე ფასის დაკლებას, პრეზიდენტ იანუკოვიჩთან დაახლოებულ მსხვილ მენარმეებს კი შესთავაზა „ძალიან მომგებიან პროექტებში“ მონაწილეობა, რასაც უნდა გამოეწვია მათი პირადი დაინტერესება არა ევროკავშირთან, არამედ რუსეთთან თანამშრომლობით. სწორედ ამ „ფინანსურ-ეკონომიკურმა

ასპექტებმა“ უბიძგა იანუკოვიჩის შეეჩერებინა ხელმოწერა დოკუმენტზე ევროკავშირთან ასოცირების შესახებ.

უნდა აღინიშნოს, რომ უკრაინაში იმ დროს (და შემდეგაც) ძალიან ფართოდ იყო ფეხმოკიდებული ელიტარული კორუფცია, რაც მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას იწვევდა.

კიევში იანუკოვიჩის ნაბიჯს მოჰყვა მასობრივი პროტესტი, რომელშიც ჩაერთნენ როგორც პატრიოტული, ისე ექსტრემისტული ძალები. 2014 წლის თებერვალში უკრაინაში ხელისუფლება შეიცვალა. იანუკოვიჩი გაიქცა და ის, ბუნებრივია, მოსკოვმა შეიფარა.

მოსკოვმა ისარგებლა კიევში შექმნილი არეულობით და 2014 წლის თებერვლის ბოლო კვირებში მოახდინა ყირიმის ნახევარკუნძულის ოკუპაცია. იმავე წლის 16 მარტს იქ ნაჩქარევად ჩატარდა რეფერენდუმი: ყირიმი გამოეყო უკრაინას, რამდენიმე დღის შემდეგ კი ის რუსეთს შეუერთდა.

რუსეთი არ დაკმაყოფილდა ყირიმით. იმავე 2014 წლის აპრილში აღმოსავლეთ უკრაინის ინდუსტრიულ რაიონებში, *დონეცკისა* და *ლუჰანსკის* ოლქების ტერიტორიის ნაწილებზე, ადგილობრივმა სეპარატისტებმა გამოაცხადეს ორი „სახალხო რესპუბლიკის“ შექმნა. ისინი იმყოფებოდნენ *de facto* რუსეთის კონტროლქვეშ, იღებდნენ შეიარაღებას მოსკოვისგან და წინააღმდეგობას უწევდნენ უკრაინის სამხედრო ნაწილებს. მათი „დამოუკიდებლობა“ რუსეთმა 2022 წლის 21 თებერვალს ცნო, რითაც სცადა, „გაემართლებინა“ სამი დღის შემდეგ დაწყებული ინტერვენცია უკრაინაში: ის გამოვიდა „მოკავშირე სახელმწიფოების – დონეცკისა და ლუჰანსკის სახალხო რესპუბლიკების – დასაცავად“! იმავე წლის 23-27 სექტემბერს მოსკოვმა ჩაატარა ამ „რესპუბლიკებსა“ და მეზობლად მდებარე, რუსეთის არმიის მიერ ნაწილობრივ ოკუპირებული *ხერსონისა* და *ზაპოროჟიას* (ზაპოროჟიეს) ოლქებში ფალსიფიცირებული რეფერენდუმები და უკანონოდ გამოაცხადა მათი ტერიტორია „რუსეთის განუყოფელ ნაწილებად“!

2022 წლის 24 თებერვალს დაწყებულ ომს უკრაინის წინააღმდეგ მოსკოვმა დაარქვა „სპეციალური სამხედრო ოპერაცია“, რომლის მიზნად გამოცხადდა უკრაინის „დენაციფიკაცია და დემილიტარიზაცია“, რაც ნიშნავდა უკრაინის ხელისუფლების შეცვლას და ქვეყნის სრულ განიარაღებას.

რუსეთის პრეზიდენტ პუტინის რიტორიკა, როდესაც ის ამტკიცებდა, რომ „რუსეთს ომი თავს მოახვია უკრაინის ხელისუფლებამ, რომელსაც დასავლეთი მართავს“, გასაოცრად ჰგავდა ჰიტლერის რიტორიკას 1939 წლის სექტემბერში, როდესაც ის პოლონეთს ადანაშაულებდა ომის დაწყებაში. სამუშაოდ, 1939 წელს ჰიტლერის მიერ ნამოწყებულმა ომმა მთელი მსოფლიო ჩაითრია... ანალოგიის თეორიული დაშვებაც კი არ მინდა...

2022 წლის თებერვალში რუსეთის ხელმძღვანელობა ელოდა, რომ სწრაფად აიღებდა კიევს და შეცვლიდა იქ ხელისუფლებას. კიევის აღების მცდელობა

უკვე მარტში რუსეთის არმიისათვის კატასტროფულად დასრულდა. მაგრამ ომი არ დასრულებულა: რუსეთის თავდასხმა უკრაინაზე იქცა II მსოფლიო ომის მერე ევროპაში ყველაზე სისხლიან და დამანგრეველ კონფლიქტად. ერთი წლის საომარი მოქმედების შემდეგ თითოეული მხარის სამხედრო ძალის აუნაზღაურებელი დანაკარგი, სულ ცოტა, 100-150 ათას ადამიანს შეადგენდა. რუსეთის არმია მეთოდურად ანადგურებდა უკრაინის ინფრასტრუქტურას – წყალსადენებს, თბოელექტროსადგურებს, ხიდებს, რკინიგზას. იბომბებოდა ქარხნები და სამოქალაქო დანიშნულების ობიექტები – სკოლები, საავადმყოფოები, საკულტო ნაგებობები, საცხოვრებელი სახლები.

ევროპული კავშირი და NATO-ს ქვეყნები უკრაინის გვერდით დადგნენ. რუსეთს დაუწესდა ეკონომიკური სანქციები. იქიდან წავიდა ტრანსნაციონალური კომპანიების დიდი უმრავლესობა. რუსეთს შეეზღუდა გაზის და ნავთობის ექსპორტი ევროპაში, თუმცა ის მთლიანად არ შეწყვეტილა. ნატოს ქვეყნებმა, განსაკუთრებით ამერიკამ, დიდმა ბრიტანეთმა, პოლონეთმა, ჩეხეთმა, ბალტიის სახელმწიფოებმა უკრაინას მიაწოდეს შეიარაღება და სხვა სამხედრო საჭურველი, რომლის წყალობითაც უკრაინის არმიამ მოახერხა ომის პირველ დღეებში რუსეთის მიერ დაპყრობილი ტერიტორიის საკმაოდ დიდი ნაწილის განთავისუფლება. 2022 წლის სექტემბერში რუსეთს მოუხდა 300 ათასი ადამიანის „ნაწილობრივი მობილიზაცია“, დასჭირდა საბრძოლო დრონების შეძენა ირანში.

ევროპაში, უპირველესად პოლონეთსა და ბალტიის ქვეყნებში, გრძნობენ, რომ თუ რუსეთი უკრაინას გაანადგურებს, მათი ჯერი დადგება! რუსეთი საფრთხეა საქართველოსთვისაც.

ამავე დროს, მსოფლიოს ქვეყნების ნაწილი, განსაკუთრებით სამხრეთ და აღმოსავლეთ აზიაში, ლათინურ ამერიკაში, ახლო აღმოსავლეთში, რუსეთისათვის დანესებულ სანქციებს არ შეუერთდა. გასაგებია, რომ კავკასიის ქვეყნები და თურქეთი, რომლებიც რუსეთთან ეკონომიკურად მჭიდროდ იყვნენ მიბმული, სანქციებს ვერ შეუერთდებოდნენ. მაგრამ ევროკავშირშიც არ იყო სრული ერთიანობა რუსეთთან მიმართებით.

ყველა ქვეყანაში არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება კონფლიქტის შესახებ. მაგალითად, ევროპის უდიდესი ეკონომიკის მქონე გერმანიაში მმართველი სამთავრობო კოალიციის მთავარი, სოციალ-დემოკრატიული, პარტიის ცალკეული „პაციფისტური“ ფრაქციები ზღუდავენ კანცლერ ოლაფ შოლცის მოქმედების სურვილს, მეტი სამხედრო დახმარება აღმოეჩინა უკრაინისათვის. შოლცი თავის გამოსვლებში ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ გერმანია „არ ენევა ომს რუსეთთან“. გერმანია დიდხანს ითრევდა ფეხს, რომ გადაეცა უკრაინისათვის თავისი საბრძოლო ტანკები „ლეოპარდ 2“; ის არ იძლეოდა სამხედრო ავიაციას. თანაც მკაფიოდ გამოჩნდა, თუ რა სავალალო მდგომარეობაში იმყოფებოდა ერთ დროს ყველაზე ბრძოლისუნარიანი არმიის მქონე გერმანიის სამხედრო ძალა, რომელსაც ამჟამად

ბუნდესგერი პქვია. ბოლოს და ბოლოს, გერმანიამ გადანყვიტა თავისი თავდაცვის დაფინანსების თითქმის გაორმაგება.

რუსეთის აგრესიული მოქმედების შემყურე ადრე ნეიტრალური შვედეთი და ფინეთი NATO-ში გაერთიანებას გეგმავდნენ. მე-ნ თავში ახსნილია, თუ რა პრობლემას აწყდებოდა შვედეთი ამ მიმართულებით, რომლის მიღებას ბლოკავდა თურქეთი. ფინეთი კი ამ ორგანიზაციაში მიიღეს და 2023 წლიდან რუსეთს შეექმნა ახალი, 1272 კილომეტრის სიგრძის, საზღვარი NATO-სთან. ეს კრემლის უსაფუძვლო მოთხოვნების პასუხად იქცა!

რუსეთის ხელმძღვანელობამ მიიჩნია, რომ მისი „მეგობრები“ იყვნენ ჩინეთი, ინდოეთი, ვიეტნამი, რომლებმაც მკაფიოდ არ დაგმეს მისი აგრესია უკრაინაში. მაგრამ ეს „ოპორტუნისტი“ ქვეყნები მოგებას იმით იღებდნენ, რომ რუსეთი მათ დიდი ფასდაკლებით ანვდიდა ნავთობს, რომელსაც ევროპაში ვეღარ ყიდდა. მაგალითად ინდოეთმა 2022 წელს 33-ჯერ (!) გაზარდა რუსული ნავთობის იმპორტი, რადგან შეეძლო იაფად ეყიდა ის! ასეთ ქვეყნებს შეეძლოთ ნაწილობრივ ესარგებლათ მათი ამერიკული და ევროპული კონკურენტი კომპანიების რუსეთიდან გასვლით. მაგალითად, რუსეთში მკვეთრად გაიზარდა ჩინური წარმოების ავტომობილების გაყიდვა.

2023 წლის დასაწყისში ვერავენ იტყოდა, თუ რით დამთავრდებოდა რუსეთის ომი უკრაინაში. მაგრამ ერთი ნათელი იყო, რომ ამ ომის შემდეგ მსოფლიო ძველბურთი ვეღარ იქნებოდა.

რუსეთი და საქართველო

საქართველოს მეზობლად რუსეთის მდებარეობა არის კონსტანტა. XVIII საუკუნის ბოლო ათწლეულებში რუსეთის ფაქტორი ჩვენთვის შედარებით პოზიტიური შეიძლება ყოფილიყო, რადგან მას შეეძლო დაებალანსებინა სამხრეთით მდებარე მუსლიმური ზესახელმწიფოების გეოპოლიტიკური ფაქტორი საქართველოსათვის. XIX საუკუნეში კი რუსეთის იმპერიამ მთლიანად შეიერთა საქართველო. პირველ თავში აღნიშნულია რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნის უარყოფითთან ერთად ზოგიერთი ობიექტურად დადებითი მომენტი. მაგრამ XXI საუკუნეში რუსეთის ფაქტორი საქართველოსთვის ნეგატიურად უნდა შეფასდეს: ის საფრთხეა!

ქვეყნის სათავეში მყოფი პოლიტიკოსის ოსტატობაზე დამოკიდებული სხვა ქვეყნებთან ურთიერთობაში ნეგატიური ელემენტების განეიტრალება, ან მათთვის გვერდის ავლა. დამოუკიდებლობის დროინდელ ზოგიერთ ჩვენს ლიდერს ეს ოსტატობა არ აღმოაჩნდა, პირიქით, გაუზარებელი ქცევითა და სიტყვებით უფრო დაძაბა ურთიერთობა რუსეთთან.

რუსეთისა და საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობა ყოველთვის ეფუძ-

ნებოდა პრაგმატულ საფუძვლებს. რიტორიკა „ერთმორწმუნეობაზე“, „სულიერ სიახლოვეზე“, „მრავალსაუკუნოვან ისტორიულ კავშირებზე“, „თამარის პირველ რუს ქმარზე“, „ქართველი სტალინის როლზე რუსული სახელმწიფოს უდიდეს სამხედრო გამარჯვებაში“ და სხვა პროპაგანდისტული პასაჟები, რომელთაც ორივე ქვეყნის პოლიტიკოსები ურთიერთობის გარკვეულ ეტაპებზე საჯაროდ უხვად აფრქვევდნენ ხოლმე, გათვლილი იყო ორივე ქვეყნის გაუცნობიერებელ საშუალო მოქალაქეზე. ასეთი ადამიანები დღემდე არსებობენ.

სინამდვილეში, ვახტანგ VI-ს, ერეკლე II-ს, ნოე ჟორდანიას, ედუარდ შევარდნაძესაც და ბევრ სხვა ქართველ ლიდერსაც სავსებით პრაგმატული მოტივაცია ჰქონდა რუსეთთან ურთიერთობისას: ან მისი დახმარება სჭირდებოდათ, ან მისგან მომდინარე საფრთხის თავიდან აცილება.

სხვა საქმეა, რომ სასიკეთო შედეგის მოლოდინი არცერთ შემთხვევაში საბოლოოდ არ გამართლდა.

პრაგმატიზმი და არა რაღაც აბსტრაქტული „მეგობრობა და ერთმორწმუნეობა“ ედო და უდიდეს საფუძვლად რუსეთის ყველა მმართველის (მათ შორის ერთ-ერთი ქართული წარმოშობისაც იყო) დამოკიდებულებას საქართველოს მიმართ: გეოპოლიტიკური კუთხიდან მათ სურთ საქართველოს ტერიტორიის გამოყენება სხვა ზესახელმწიფოებისაგან მომდინარე საფრთხის თავიდან ასაცილებლად და, პირიქით, სხვა ზესახელმწიფოებისათვის საფრთხის შესაქმნელად.

ეკონომიკური ურთიერთობების თვალსაზრისით, საბჭოთა პერიოდში, ჩაკეტილი ეკონომიკის პირობებში რუსეთიდან შემოტანილ ბუნებრივ რესურსებს და კაპიტალდაბანდებებს დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსათვის. მიუხედავად მცირე ფართობისა, საბჭოთა საქართველოსაც ჰქონდა საკმაო ეკონომიკური მნიშვნელობა რუსეთისათვის თავისი კლიმატური რესურსების შესაბამისი სპეციალიზაციის წყალობით (საკურორტო მეურნეობა, მეჩაიეობა, სუბტროპიკული მეხილეობა, მევენახეობა-მელვინეობა).

საბაზრო ეკონომიკის პირობებში რუსეთისათვის ეს მნიშვნელობა საქართველოს ნაწილობრივ დაეკარგა: მზებზე გასარუჯად რუსები ანტალიაში ან ხურგადაში დადიან (თუმცა ზოგი საქართველოშიც მოდის), ჩაი ცეილონიდან შეაქვთ, ციტრუსები – ესპანეთიდან, ღვინო – ჩილედან. დამოუკიდებელი საქართველოსთვისაც რუსული ბაზარი მნიშვნელოვანია, მაგრამ არა „სასიცოცხლო დონეზე“: თითქმის შვიდი წელი (2006-2013) ეს ბაზარი ჩვენი პროდუქციისათვის მთლიანად დაკეტილი იყო, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს სხვა ბაზრებიც ვიპოვეთ და სხვა მომწოდებლებიც. ამასთან ფაქტია, რომ რუსეთის ბაზარი დიდია და საქართველოსათვის ის ახლოს მდებარეობს.

ორივე მხარის ეროვნული ინტერესი მეორის მიმართ პრაგმატულია.

სენტიმენტალური გრძნობები შეიძლება არსებობდეს ინდივიდის დონეზე. ურთიერთსიძულვილით გაჟღენთილ განწყობას გამოხატავენ ხოლმე ორივე ქვე-

ყნის პროპაგანდას აყოლილი, დაბალი კულტურის მქონე მოქალაქეები. მეცნიერი და, მით უმეტეს, პოლიტიკოსი ასეთ განწყობას არ უნდა ამჟღავნებდეს. ადამიანი, ვისაც პოლიტიკოსობაზე აქვს პრეტენზია და საჯაროდ აცხადებს, რომ მას „რუსეთის გაგონებაზე აყრიალებს“, ჯობს, პოლიტიკიდან სამზარეულოში წაიღებინო!

პოლიტიკურ დონეზე შეიძლება მოხდეს ეროვნული ინტერესების ნაწილობრივი დამთხვევა (სრული დამთხვევა შეუძლებელია) ან მათი დაპირისპირება.

შესაბამისად ყალიბდება საგარეო პოლიტიკა.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაკარგვის ალბათობა უკვე 1989 წლის 9 აპრილის შემდეგ გამოვიდა ნინა პლანზე. მაგრამ მოსკოვში ისეთი არეულობა სუფევდა, რომ მისი კომუნისტური ხელმძღვანელობის გაუაზრებელი „ნეგატიური ნაბიჯების“ მონმე გავხდით. ასეთი ნაბიჯების პროვოცირებას თბილისიც ახდენდა, სადაც 1990 წლის ბოლოს ისეთი მთავრობა ავირჩიეთ, რომ მის მიმართ კრემლის თეორიულად დასაშვები (პრაქტიკულად არშემდგარი) „პოზიტიური ნაბიჯებიც“ კი უშედეგო იქნებოდა.

ახლა ძნელია სრული სიზუსტით იმის დადგენა, თუ ვინ გადადგა ის პირველი ნაბიჯი, რომელმაც გამოიწვია ქართულ-რუსული ურთიერთობების გაუარესება – საქართველომ თუ რუსეთმა? რომელი გაჩნდა ადრე – ქათამი თუ კვერცხი?

მაგრამ კონფლიქტის ქრონოლოგიის დადგენის გარეშეც ისტორიული განვითარება და რუკაზე დახედვა გვიჩვენებს, რომ პრობლემების წარმოშობა ჩვენ შორის გარდაუვალი იყო: რუსეთს გეოპოლიტიკურად ესაჭიროებოდა მასზე დამოკიდებული საქართველო; საქართველოს კი ესაჭიროებოდა რუსეთისგან დამოუკიდებლობა. ამისათვის თბილისი ეძებდა დასაყრდენს სხვა გეოპოლიტიკურ ძალაში, რაც მოსკოვის დიდ გაღიზიანებას იწვევდა.

1990-იან წლებში რუსეთის ფედერაცია, ბორის ელცინის პრეზიდენტობის დროს, სიტყვიერად ინარჩუნებდა კარგ ურთიერთობას საქართველოსთან, ზოგჯერ პროპაგანდისტული მიზნით დახმარებასაც კი უწევდა (მაგალითად, თბილისის სამოქალაქო ომის დროს დამნვარი თბილისის პირველი გიმნაზია მოსკოვის მერიამ თავისი ხარჯით აღადგინა). რეალურად კი კრემლი თბილისის წინააღმდეგ ამხედრებდა მისივე პერიფერიულ ავტონომიებს, რომელთაც განიხილავდა „ანკესის ჩანგლებად“ საქართველოს გეოპოლიტიკური ვექტორის დასაველეთის მიმართულებით გადახრის შესაქავებლად. ამ ვექტორის შეცვლის აუცილებლობას კი ქმნიდა იმავე რუსეთის, რბილად რომ ვთქვათ, ორჭოფული დამოკიდებულება თუნდაც მის მიმართ მეტ-ნაკლებად ლოიალური „გვიანი შევარდნაძის“ საქართველოს მიმართ.

2000 წელს შევარდნაძემ უარი თქვა რუსეთის მოთხოვნაზე, შემოეშვა მისი სამხედრო ნაწილები, რომლებიც სამხრეთიდან შეუტევდნენ ჩეჩნებს და გზად, პანკისის ხეობასაც განმენდდნენ იქ ჩაბუდებული ჩეჩენი „ბოვეიკებისაგან“.

შევარდნაძე სწორი იყო: ჩეჩნების სამარადისო მტრად გადაკიდება საქართველოს ნამდვილად არ სჭირდებოდა.

რუსეთის ფედერაციამ კი დაგვსაჯა – გაამკაცრა ურთიერთობა საქართველოსთან, როდესაც 2000 წლის 5 დეკემბერს მასთან, დსთ-ის ქვეყნებიდან ერთადერთთან, სავიზო რეჟიმი შემოიღო.

რუსეთის დიდ გაღიზიანებას იწვევდა საქართველოს როლი დასავლურ პოლიტიკაში, რომელიც მიზნად ისახავდა დაენგრია ენერგომატარებლების ტრანზიტის რუსული მონოპოლია. მოსკოვი არ ფარავდა, რომ სურდა, საქართველოს უარი ეთქვა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის პროექტზე, რომელსაც საქართველოზე უნდა გაეწეო, და მის ნაცვლად ბაქო-ნოვოროსიისკის პროექტისათვის დაეჭირა მხარი.

ელუარდ შევარდნაძემ 2000 წელს ერთ-ერთ ინტერვიუში თქვა:

„სამწუხაროდ, რუსეთში ჯერაც ცოცხლობს იდეა, რომ ყოფილმა საბჭოთა რესპუბლიკებმა რატომღაც უპირატესობა უნდა მიანიჭონ რუსულ ინტერესებს და ხანდახან ისინი საკუთარ ინტერესებზე წინ დააყენონ“.

როდესაც თბილისი არ დათანხმდა საკუთარი ინტერესების დამოშვას, XXI საუკუნის დამდეგიდანვე რუსეთის ხელმძღვანელობამ გადანყვიტა, რომ საქართველოს „მოფერების“ თამაშს აზრი აღარა აქვს, საჭიროა მისი დამორჩილება ეკონომიკური გალატაკების გზით. სავიზო რეჟიმს 2006 წლიდან დაემატა ემბარგო ქართული პროდუქციის იმპორტზე, გამოგონილი საბაბით – „სანიტარულ ნორმებთან შეუსაბამობის გამო“ (მე-3 თავში ნახსენებია ისიც, რომ მოსკოვის პროვოცირება საქართველოს იმდროინდელი პრეზიდენტის ქცევამ განაპირობა). მაშინვე მოსკოვმა შეწყვიტა საჰაერო მიმოსვლა ორ ქვეყანას შორის. რუსეთიდან საქართველოში ყველაზე სწრაფად ჩამოსვლა ერევნის აეროპორტის მეშვეობით ხდებოდა. რამდენიმე წლის განმავლობაში ერევნელი ტაქსისტებისათვის თბილისი ყველაზე სარფიანი დანიშნულების ადგილი იყო. საჰაერო მიმოსვლა აღდგა 2013 წელს, მაგრამ 2019 წელს მოსკოვმა ის ისევ გააუქმა: ამჯერად პროვოცირება ქართულმა ოპოზიციამ მოახერხა!

2008 წელს რუსეთმა საქართველოზე სამხედრო ზემოქმედება განახორციელა და მის ტერიტორიაზე ძალისმიერად შექმნა სამხედრო ფორპოსტები, რომელთაც „დამოუკიდებელი სახელმწიფოები“ დაარქვა და იქ თავისი საელჩოები გახსნა. საქართველოს ხელისუფლებას ისლა დარჩენოდა, რომ 2008 წლის სექტემბერში დიპლომატიური ურთიერთობა გაენწყვიტა რუსეთთან.

მიუხედავად ამისა, 2011 წელს საქართველო, როგორც მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (მსო) წევრი, საერთაშორისო ზენოლის შედეგად დათანხმდა, რომ იმავე ორგანიზაციაში რუსეთი მიეღოთ. იმავე 2011 წელს პრეზიდენტმა სააკაშვილმა ცალმხრივად გააუქმა სავიზო რეჟიმი რუსეთთან: რუსეთის მოქალაქეებს საქართველოში უვიზოდ შესვლისა და იქ 90 დღის განმავლობაში დარჩენის ნება დაერთო.

მაშინვე საქართველომ ფართოდ გაუხსნა კარი რუსულ კაპიტალს, მაგალითად,

კარგი პირობები შეუქმნა რუსულ კომპანია „ბილაინს“, რომელსაც, რატომღაც, მიეცა საშუალება დემპინგური ფასებით გადაებირებინა ქართველი მომხმარებელი. „ნაცმოდრაობის“ მმართველობის პერიოდში დაეუფლა საქართველოს ენერგეტიკულ სიმძლავრეებს რუსული კაპიტალი, კერძოდ, რუსეთის ხელისუფლებასთან აფილირებული უმსხვილესი კომპანია „ინტერ რაო“ (ИНТЕР РАО ЕЭС); ამავე პერიოდში შემოვიდა მსხვილი რუსული ბანკი „ვითიბი“ (Внешторгбанк), ნავთობის კომპანია „ლუკოილი“, რუსმა ბიზნესმენებმა შეიძინეს ძვირფასი ლითონების მომპოვებელი კომპანიები RMG Gold (ყოფილი „კვარციტი“) და RMG Copper (ყოფილი „მადნეული“); თბილისის, რუსთავის, მცხეთის რაიონის წყალმომარაგება რუსული კაპიტალის ხელში გადავიდა და ა.შ.

იქნებ ეს ეკონომიკური დათმობები იყოს ერთგვარი ახსნა იმისა, რომ რუსეთის სასაზღვრო ძალები არ ახდენდნენ ე.წ. „ბორდერიზაციას“ ცხინვალის რეგიონის მხოლოდ რუკაზე არსებულ საზღვარზე? მათ ხომ სასაზღვრო ბოძების ჩარჭობა და მავთულხლართების დაყენება დაინწყეს მხოლოდ 2013 წელს, როდესაც რუსეთის მიმართ ფაქტობრივად (სიტყვიერად არა!) ლოიალური „ნაცმოდრაობის“ ნაცვლად საქართველოში მოვიდა ისეთი ხელისუფლება, რომელიც მართლაც ეროვნულ ინტერესებს იცავს და, ერთდროულად, პროდასავლურ პოლიტიკას ატარებს. 2012 წლის შემდეგ რუსულმა კაპიტალმა საქართველოში ახალი ვერაფერი შეიძინა!

სააკაშვილისა და პუტინის პირადი ანტიპათია ერთიმეორის მიმართ რუსეთისათვის მხოლოდ საბაბი იყო: საქართველოსაგან ავტონომიების მონყევტის შემდეგ კრემლს საერთოდ არ ესაჭიროებოდა რაიმე სახის ურთიერთობა საქართველოს ხელისუფლებასთან, რომ არ დაეხარჯა დრო და ნერვები დისკუსიაში მეზობელი ქვეყნის ტერიტორიების ფაქტობრივი ოკუპაციის შესახებ. ამ თვალსაზრისით, კრემლს ხელს აძლევდა საქართველოს სათავეში იმ პირის დარჩენა, ვისთანაც ურთიერთობაზე ის საჯაროდ აცხადებდა უარს.

2012 წლის შემოდგომაზე საქართველოში დემოკრატიულად არჩეულმა ახალმა ხელისუფლებამ გამოხატა რუსეთთან დიალოგის სურვილი, იმ დათქმით, რომ არ იქნებოდა გადაღალახული მისი „ნითელი ხაზი“ – საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობა.

რუსეთის ხელისუფლებისათვის ახალი ქართული ინიციატივა გარკვეული დისკომფორტის შემქმნელი აღმოჩნდა და რამდენიმე კვირის განმავლობაში ის პასუხს არ იძლეოდა. ბოლოს და ბოლოს, როგორც ჩანს, ხანგრძლივი მსჯელობის შემდეგ, კრემლმა გადაწყვიტა საქართველოსთან „შეზღუდულ დიალოგზე“ წასვლა.

2012 წლის 14 დეკემბერს პირველად შედგა ქართველი და რუსი დიპლომატების ზურაბ აბაშიძისა და გრიგორი კარასინის პირისპირ ოფიციალური შეხვედრა ნეიტრალურ მოედანზე. მას შემდეგ პერიოდული შეხვედრებისას (ე.წ. „პრადის ფორმატში“) საუბარი ეხებოდა ეკონომიკურ და კულტურულ საკითხებს. პოლიტიკური დარეგულირების საკითხი დღის წესრიგში არ დამდგარა, რადგან ამი-

სათვის წინაპირობად მოსკოვი დღემდე ასახელებს „ამიერკავკასიაში შექმნილი პოლიტიკური რეალობის აღიარებას“, რაც აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ დამოუკიდებლობის ცნობას გულისხმობს. ეს საქართველოსათვის მიუღებელი პირობაა.

რუსეთი, როგორც მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (მსო) წევრი, ისედაც ვალდებული იყო გაეხსნა ბაზარი მსო-ს სხვა წევრებისათვის, მათ შორის საქართველოსათვის. 2013 წლიდან განახლდა ქართული ღვინის, მინერალური წყლების, შემდგომში სხვა საქონლის ექსპორტი რუსეთში: საქართველოს წილი რუსეთის იმპორტში ნახევარ პროცენტზე ნაკლებია. იქიდანაც წამოვიდა საქონელი. რუსეთის წილი საქართველოს ექსპორტ-იმპორტში მართლაც საგრძნობი გახდა. ნაწილობრივ აღდგა კულტურული კონტაქტები. მკვეთრად გაიზარდა ტურისტების ნაკადი რუსეთიდან საქართველოში.

ორივე მხარის პოლიტიკური „წითელი ხაზი“ კი ერთმანეთს ეჯახება.

- რუსეთს არ შეუძლია დათმოს ახალი რეალიები, ანუ აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ მის მიერვე აღიარებული „დამოუკიდებლობა“. ეს რომ გააკეთოს, მოსკოვს გაუნანყებელიან ოსები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, ადიღელები. რუსეთი, რასაკვირველია, ამით არ დაკარგავს ჩრდილო კავკასიას, მაგრამ დაკარგავს სახეს. რას მიიღებს სანაცვლოდ?

- საქართველოს ვერცერთი ხელისუფლება ვერ შეძლებს უარი თქვას ქვეყნის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაზე.

- რუსეთს არ უნდა თავის სამხრეთ საზღვართან NATO-ს წევრი სახელმწიფო ჰყავდეს (თუმცა ნათელია, რომ ის ვერ შეუქმნის რუსეთს რეალურ საფრთხეს).

- საქართველოს თავისი მომავლისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვნად მიაჩნია ევროატლანტიკურ სივრცეში დამკვიდრება (თუმცა ნათელია, რომ NATO დიდხანს არ მიიღებს საქართველოს და არ გაუწევს მას დახმარებას ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენაში).

ერთგვარი პრაგმატული დამთხვევა ორივე ქვეყნის ეროვნულ ინტერესებში არის დამოკიდებულება ჩრდილოეთ კავკასიის მიმართ.

რუსეთს არ სჭირდება, რომ საქართველო იქ დესტაბილიზაციის მოხდენას ცდილობდეს.

Realpolitik¹⁶-ის პოზიციიდან საქართველოს არ სჭირდება იქ რუსეთის გავლენის შემცირება. რუსეთის [პიპოთეზური] დაშლა საქართველოსათვის სასარგებლო შეიძლება სულაც არ იყოს. ასეთ შემთხვევაში ჩვენი ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი საზღვრის პერიმეტრზე გაჩნდება არაპროგნოზირებადი, ისლამური ფუნდამენტალიზმის მიმართ მიდრეკილი და დემოგრაფიულად სწრაფად მზარდი

¹⁶ გერმანული ტერმინი Realpolitik ინგლისურ და სხვა ენებში გამოყენებულია, როგორც პრაგმატული საგარეო პოლიტიკის აღმნიშვნელი სიტყვა.

სახელმწიფოების მთელი რიგი, რომელთაც ერთმანეთთან ექნებოდათ ტერიტორიული კონფლიქტები. იქიდან [ჰიპოთეზურ] ლტოლვილთა მასა საქართველოში შეიძლება შემოვიდეს.

საერთო ჯამში, დასკვნა, ჯერჯერობით მაინც, პესიმისტურია: არ უნდა გვექონდეს რუსეთთან „ურთიერთობათა დათბობის“ მოლოდინი.

თუმცა ვინ იცის, საითკენ გადაიხრება ბედის ბორობალი!

თავი 6

თურქეთი: ევროპის ახლოს, მაგრამ მის გარეთ

საზღვრების ფორმირება და ეთნოდემოგრაფიული ცვლილებები

XIII საუკუნიდან 1923 წლამდე არსებულ ოსმალეთის იმპერიას, რომელსაც სახელი ეწოდა დინასტიის დამაარსებლის, ოსმანის გამო, დანარჩენი მსოფლიო თურქეთად იცნობდა. სტამბოლში (ყოფილ კონსტანტინოპოლში), სულტნის კარზე მყოფნი კი თავს „თურქებს“ არ უწოდებდნენ: ეს სახელი მათ დაუტოვეს ანატოლიის თიურქულენოვან, მუსლიმ გლეხებს. დედაქალაქში კი მხოლოდ ოსმალები (Osmanlı) იყვნენ!

აღსანიშნავია, რომ ოსმალეთის იმპერიაში ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებიდან არსებობდა ერთგვარი რელიგიური ტოლერანტობა. რელიგიურ თემებს – „რუმებს“ (მართლმადიდებელ ბერძნებს), სომხებსა და ებრაელებს სულტნის მიერ მინიჭებული ჰქონდათ „მილეთების“ (ხალხების) სტატუსი და მათ რელიგიურ-კულტურული ავტონომია ჰქონდათ. ბიზანტიურ კონსტანტინოპოლში მონოფიზიტ სომხებს, როგორც „მწვანელებს“, საკუთარი ეკლესიის აშენების უფლება არ ჰქონდათ. ოსმალურ სტამბოლში კი ეს უფლება მათ მიენიჭათ: სტამბოლის ყველა სომხური ეკლესია XV საუკუნის შემდეგაა აშენებული. ანატოლიაშიც ბევრი სომხური ეკლესია იმ პერიოდში აშენდა. XV საუკუნის ბოლოს ესპანეთიდან და პორტუგალიიდან დევნილი ებრაელები ოსმალეთში შეიფარა. რელიგიური უმცირესობების ქვეშევრდომობაში მიღება სულტნებს ეკონომიკურადაც აძლევდა ხელს: ისინი ვაჭრობა-ხელოსნობას ავითარებდნენ და, რაც მთავარია, შეეძლოთ ფულის გასესხება ვახშით (პროცენტი), მაშინ როცა მუსლიმს ასეთ „საბანკო“ საქმიანობას ყურანი უკრძალავს:

„ნებადართულ ჰყო ალლაჰმა ვაჭრობა და აკრძალა მევახშეობა“ [ყურანი, სურა 2, აია 275].

XVIII საუკუნის ბოლოდან სტამბოლის ხელისუფლება ცდილობდა სამ კონტინენტზე – დასავლეთ აზიაში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ

აფრიკაში – გადაშლილი იმპერიის გარდაქმნას ევროპულ ყაიდზე. ცვლილებას, უპირველესად, ემუშებოდნენ სამხედრო საქმეში, რადგან სწრაფად განვითარებადი ევროპა შეიარაღების ხარისხითა და სამხედრო დისციპლინით მკვეთრად სჯობნიდა ოსმალეთის ადრე უძლეველ იანიჩრებსა (ქვეითი ჯარი) და სიფაჰიებს (ცხენოსნები). 1839 წლიდან ოსმალეთში დაიწყო „თანზიმათის“ (რეფორმების) ეპოქა. არმიის რეორგანიზაციის გარდა ხდებოდა ადმინისტრაციისა და კანონმდებლობის რეფორმირება. ის კი არა, 1876 წელს სტამბოლში მიიღეს კონსტიტუცია და პარლამენტიც კი შეკრიბეს. თუმცა, სულტანმა ის მალე დაშალა! შედარებისათვის: ანალოგიური კონსტიტუციური ნაბიჯი (პირველი პარლამენტის მოწვევა და დაშლა!) რუსეთის იმპერიამ მხოლოდ 1906 წელს გადადგა.

მოდერნიზაციაზე გათვლილი ერთგვარი რეფორმების მიუხედავად XX საუკუნის დასაწყისში ოსმალეთი ევროპაში ყველაზე ჩამორჩენილ სახელმწიფოდ რჩებოდა, მისი არმია კი მარცხდებოდა ადრე სულტანის ქვეშევრდომ, ახლა კი დამოუკიდებელ საბერძნეთთან, სერბიასთან, ბულგარეთთან ომებშიც კი. რუსეთთან ომს სტამბოლი ერიდებოდა. I მსოფლიო ომში ის რეალურად ჩაითრია გერმანიის იმპერიის გენერალურმა შტაბმა, რომელმაც ოსტატურად გამოიყენა ქვეყნის მმართველი, თავიდან თითქოს პროევროპული და პროგრესული პარტია „ითიჰად ეე თერაქის“ (ერთიანობა და პროგრესი) ხელმძღვანელთა ჯგუფის პანთიურქისტული¹⁷ იდეები. ომი რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ ავტომატურად გულისხმობდა ომს ანტანტის ქვეყნებთან – დიდ ბრიტანეთთან და საფრანგეთთან.

მანამდე, სანამ პეტროგრადში 1917 წლის რევოლუციები მოხდებოდა, ოსმალეთის არმია კავკასიის ფრონტზე მარცხს განიცდიდა. სწორედ ამ ომის დროს აღმოსავლეთ ანატოლიაში განხორციელდა მოსახლეობის ფაქტობრივი ეთნიკური წმენდა: ოსმალეთის მთავრობამ 1915 წელს განიზრახა რუსეთთან პოტენციურად მოსალოდნელი ბრძოლის ველიდან იქ მცხოვრები სომხების დეპორტაცია იმ საბაბით, რომ ისინი მხარს უჭერდნენ შეტევაზე გადასულ რუსებს. რუსეთის არმიის შემადგენლობაში მართლაც იყო რამდენიმე ბატალიონი, დაკომპლექტებული სომეხი მოხალისეებით, რომლებსაც შეეძლოთ მოქმედება მტრის ზურგში და იქ მდებარე სომხურ-გრიგორიანული სოფლების საყრდენად გამოყენება – ლამისთევა, კეება, დაჭრილების მოვლა. ქრისტიანული მოსახლეობის დეპორტაციაში ოსმალეთის მთავრობამ ჩართო არარეგულარული ძალები, კერძოდ, ქურთული ტომების მებრძოლები. ამას მოჰყვა ხოცვა-ჟლეტა და 1915-1918 წლებში სომეხი მოსახლეობის გაქცევა, მათ შორის, ოსმალეთის იმპერიის არაბებით დასახლებულ რეგიონებშიც (სირია, ლიბანი), ასევე, ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში. ბევრი

¹⁷ პანთიურქიზმი იყო ენობრივად მონათესავე თურქულენოვანი ხალხების (თურქების, აზერბაიჯანელების, თურქმენების, უზბეკების, ყაზახების, თათრების და სხვ.), რომლებიც ძირითადად რუსეთის იმპერიისა და სპარსეთის ტერიტორიებზე სახლობდნენ, ერთ სახელმწიფოში – „თურანში“ – გაერთიანების ქიშკრიკი იდგა. 1918 წლის ოქტომბრის ბოლომდე პანთიურქიზმის იდეის ცხოვრებაში გატარებას ცდილობდა ოსმალეთის იმპერიის მმართველი პარტია „ერთიანობა და პროგრესი“.

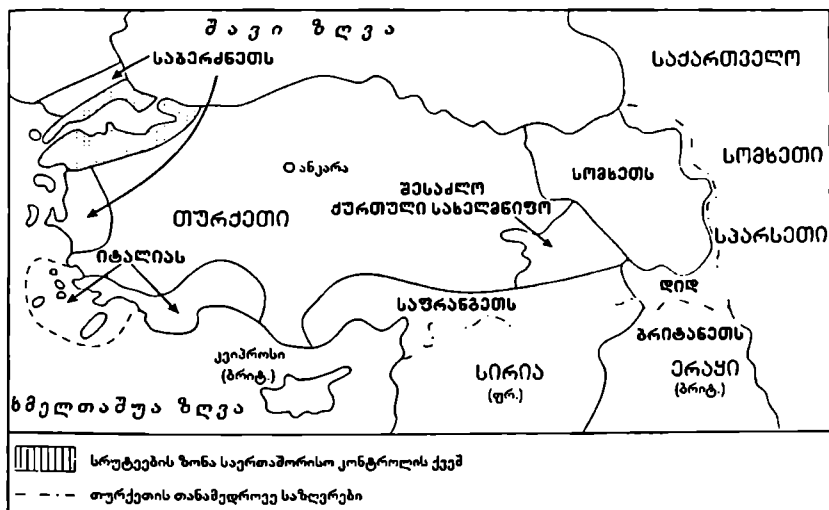
გაიქცა რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე, მათ შორის, ტფილისის გუბერნიაში. რუსეთის იმპერიის ნანგრევებზე 1918 წელს წარმოშობილ სომხეთის რესპუბლიკაში კი სომხებმა მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა შეადგინეს.

მსოფლიო ომის წლებში სომხებისა და, პარალელურად, უფრო მცირერიცხოვანი ქრისტიანი ასირიელების დეპორტაციის, ზოცვა-ჟლეტისა და ემიგრაციის შედეგი ისაა, რომ აღმოსავლეთ ანატოლიაში ქრისტიანული მოსახლეობა აღარ არის. სომხებიდან იქ თუ ვინმე დარჩა, მხოლოდ ისლამზე გადასვლისა და გათურქების ფასად: ასეთი მოსახლეობის რაოდენობას სომხური ისტორიოგრაფია 200 ათასამდე ვარაუდობდა [ИСТОРИЯ, 2003, 232]. იმავე რეგიონიდან განიდევნენ ქურთულენოვანი იეზიდები, რომლებიც ქურთებისაგან განსხვავებით მუსლიმები არ არიან. მათი ნაწილი სომხეთსა და საქართველოში წაეიდა და იქ დამკვიდრდა.

ოსმალეთში მომხდარ ტრაგიკულ ამბავს სომხურად უწოდებენ „მენ ელერნ“-ს (დიდ ჟლეტას), რასაც ევროპულ ენებზე შეუსატყვისეს თითქმის 30 წლის შემდეგ (1944 წელს) გაჩენილი ტერმინი „გენოციდი“, რომელიც ნაცისტების მიერ ებრაელთა ჟლეტის აღსანიშნავად გამოიგონეს. „მენ ელერნის“ ამბავი ასი წლის შემდეგაც ამღვრევს სომხურ-თურქულ ურთიერთობებს.

1918 წლის 3 მარტს გაფორმებული „ბრესტის ზავის“ წყალობით ოსმალეთის იმპერია მოულოდნელ გამარჯვებულად მოველინა სამხრეთ კავკასიას და ბაქოსაც კი დაეუფლა (იხ. თავი 1). რამდენიმე თვის განმავლობაში ოსმალეთის მმართველ პარტიას ჰქონდა ილუზია, თითქოს პანთიურქისტულ იდეას ხორცი ესხმოდა. მაგრამ, როდესაც ნათელი გახდა, რომ გერმანია და მისი ევროპელი მოკავშირეები მარცხდებიან, ოსმალეთმა 1918 წლის 30 ოქტომბერს ფაქტობრივ კაპიტულაციას მოაწერა ხელი. მისი მთავრობის ავანტიურისტი წევრები საზღვარგარეთ გაიქცნენ, სადაც ბევრი მათგანი დახოცეს ოპერაცია „ნემესისის“ მონაწილე სომხებმა შურისმაძიებლობა.

1920 წლის 10 აგვისტოს ანტანტამ და მისმა მოკავშირეებმა (აშშ-ის გარეშე) და, აგრეთვე, სომხეთის რესპუბლიკამ, პარიზთან ახლომდებარე ქალაქ სევრში დადეს სამშვიდობო ხელშეკრულება ოსმალეთის სულტნის მთავრობასთან. „სევრის ხელშეკრულება“ ანაწევრებდა ოსმალეთის იმპერიას, მათ შორის ანატოლიასაც (ნახ. 8).

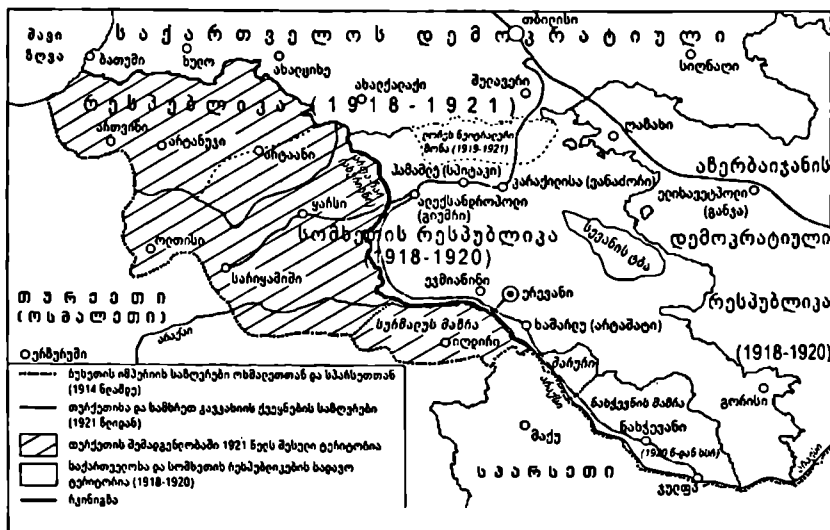
ნახ. მ ანატოლიის დანაწევრების გეგმა 1920 წლის „სეერის ხელშეკრულების“ თანახმად

დასავლეთ აზიაში არაბებით დასახლებული ოსმალური სამფლობელოები ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ფაქტობრივი პროტექტორატის ქვეშ ექცეოდა (1922 წლიდან მათ „სამანდატო ტერიტორიები“ ეწოდათ) ან დამოუკიდებელი ხდებოდა, მაგალითად, ჰიჯაზი, იემენი, ჟორმალურად – ეგვიპტე.

თანამედროვე თურქეთის აზიურ ნაწილში „სევერის ხელშეკრულება“ მცირე ტერიტორიას უტოვებდა სულტანს, ნაწილს პპირდებოდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს „გაელენის ზონების“ სახით, ნაწილს – საბერძნეთსა და ქურთებს (საეპარაუდოდ!), ხოლო სომხეთის რესპუბლიკას – 100 ათას კვ. კმ-ზე მეტ ფართობს გასასვლელით შავ ზღვაზე, ტრაპზონის (ტრაპიზონის) ნავსადგურიტურთ. მაგრამ სომხებისა და ქურთებისათვის მიცემული დაპირებები არ იყო შემაგრებული რაიმე სამხედრო გარანტიებით მსოფლიო ომში გამარჯვებული ანტანტის მხრიდან.

ჯერ კიდევ „სივრის ხელშეკრულების“ დადებამდე, 1919 წლის მაისში, დასავლეთ ანატოლიაში შევიდა ბერძნული არმია. ამან დააჩქარა თურქების ეროვნულ განმათავისუფლებელი მოძრაობის დაწყება. მსოფლიო ომის დროს გვირობით გამოჩენილი გენერალი *მუსტაფა ქემალ-ფაშა* სათავეში ჩაუდგა ოსმალეთის არმიიდან დათხოვნილი პატრიოტულად განწყობილი ოფიცრების ხელახალ მობილიზაციას. ქემალ-ფაშას მომხრეებს *ქემალისტები* დაერქვათ. ისინი თავს „თურქებს“ (Türk) უწოდებდნენ და არა „ოსმალებს“ და გეგმავდნენ თურქეთის (Türkiye) ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობას.

ქემალისტებმა შექმნეს ბრძოლისუნარიანი არმია, რომელმაც დაამარცხა ფრანგები (1921 წ.) და 1922 წელს დასავლეთ ანატოლიიდან განდევნა საბერძნეთის არმია. იქამდე კი, 1920 წლის სექტემბერ-ნოემბერში აღმოსავლეთ ანატოლიაში ქემალისტებმა დაამარცხეს სომხეთის არმია. „სევერის ხელშეკრულებით“ დაპირებული ტერიტორიის მიღების ნაცვლად, 2 დეკემბერს დადებული „ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებით“ სომხეთის რესპუბლიკას მოუხდა ადრე რუსეთის იმპერიაში მყოფი ტერიტორიების (ყარსის ოლქი, სურმალუს, ნახჭევანის მაზრები) დაცლა.

ნახ. 9. თურქეთის საზღვარი სამხრეთ კავკასიასთან 1921 წლის „მოსკოვის ხელშეკრულების“ თანახმად [წყარო: გაჩეჩილაძე, 2021ა].

ქემალ-ფაშამ გაპონახა საერთო ენა რუსეთის ბოლშევიკების მეთაურ ელადიმირ ლენინთან და მიიღო მისგან გარკვეული სამხედრო და ფინანსური დახმარება. 1921 წლის 16 მარტს რსფსრ-სთან მოსკოვში გაფორმებული „მეგობრობისა და ძმობის ხელშეკრულებით“ დადგინდა თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი, რომელიც დღემდე უცვლელია და 1991 წლის ბოლოდან ერთმანეთისგან მიჯნავს თურქეთის რესპუბლიკას და სამხრეთ კავკასიის დამოუკიდებელ ქვეყნებს [გაჩეჩილაძე, 2021ა] (იხ. ნახ. 9).

1923 წლის 24 ივლისს შვეიცარიის ქალაქ ლოზანაში თურქეთმა დადო ხელშეკრულება საერთაშორისო ორგანიზაცია ერთა ლიგის წევრ ქვეყნებთან, რომლითაც გაბათილდა „სევერის ხელშეკრულება“, თურქეთის სუვერენულ ტერიტორიად აღიარეს მთელი ანატოლია, ხოლო ევროპაში – აღმოსავლეთ თრაქიის ნაწილი ქალაქ სტამბოლის ირგვლივ.

იმავე „ლოზანის ხელშეკრულების“ თანახმად განხორციელდა მოსახლეობის გაცვლა საბერძნეთთან: 1,3 მილიონ ბერძენს იძულებით დაატოვებინეს თურქეთი, რომელმაც თავის მხრივ მიიღო 400 ათასზე მეტი თურქი საბერძნეთიდან. რეალურად, ხდებოდა არა ენობრივი, არამედ რელიგიური ჯგუფების გაცვლა: თურქეთიდან საბერძნეთში წავიდა მართლმადიდებელი, მაგრამ მნიშვნელოვანწილად თურქულენოვანი ბერძენი, ხოლო საბერძნეთიდან თურქეთში წავიდა სუნიტი მუსლიმი, მაგრამ ბერძნულენოვანი თურქი. ორივე მხარისათვის ეს იყო პიროვნული და თემობრივი ტრაგედია. ამასთან, ორივე ქვეყანაში შემცირდა უცხო ეთნორელიგიური ელემენტის რაოდენობა.

თურქეთის რესპუბლიკა ოფიციალურად არ ცნობს ეთნიკური უმცირესობების არსებობას თავის ტერიტორიაზე, მაგრამ ცნობს რელიგიურ უმცირესობებს – უპირველესად ებრაელებს, მართლმადიდებელ ბერძნებსა და გრიგორიან სომხებს, რომელთაც საკუთარი რელიგიური დანესებულებები და სკოლები აქვთ სტამბოლში. ამ ქალაქის უბან ფანარში (თურქული გამოთქმით Fener) ზის კონსტანტინოპოლის პატრიარქი, მართლმადიდებელი სამყაროს უპირველესი რელიგიური იერარქი. მაგრამ ბერძნული თემი თურქეთში ძალიან მცირეა (შეფასებით 2,5 ათასი ადამიანი): სტამბოლში ბერძენი თუ შემორჩა, ძირითადად საპატრიარქოს სამსახურში მყოფი. ებრაული თემიც მკვეთრად შემცირდა. სტამბოლში მცხოვრებ სომხებს 1915 წლის მასობრივი დეპორტაცია არ შეხებია, თუმცა იქაც იყო მათი დაპატიმრებისა და სიკვდილით დასჯის ფაქტები. თურქეთში სომხური თემი (შეფასებით 60 ათასამდე) XXI საუკუნის პირველ ათწლეულებში ცოტა იზრდება კიდევ სომხეთის რესპუბლიკიდან შესული შრომითი მიგრანტების ხარჯზე.

თურქეთმა მიაღწია უფრო რელიგიურ, ვიდრე ეთნოლინგვისტურ ჰომოგენურობას. მრავალრიცხოვანი ქურთების (მოსახლეობის 15-20%) უმეტესობა იმავე რელიგიას იზიარებს, რასაც ეთნიკური თურქები, მაგრამ ენობრივად და კულტურულად მათგან განსხვავდება. სხვა ენობრივი ჯგუფები კი („ჩერქესული“, რომელიც ჩრდილოკავკასიურ ენებზე მოლაპარაკე თემებს მოიცავს, არაბული, ქართული, ლაზური, აფხაზური და სხვ.) ყველა მუსლიმია. ისინი უფრო გაფანტულად ცხოვრობენ და, თუნდაც ოჯახში საუბრობდნენ მშობლიურ ენაზე, მოქალაქეობით თურქები არიან. 1935 წლის კანონის შესაბამისად თურქეთის მოქალაქეებს თურქულ ძირებზე დაფუძნებული გვარები უნდა ჰქონდეთ და გვარის მეშვეობით მოქალაქის ეთნიკურობის დადგენა შეუძლებელია.

ქურთების გარდა არცერთ ენობრივ თემს არა აქვს გეოგრაფიულად გამოკეტილი განსახლება, სადაც ის შეიძლება ქმნიდეს ფარდობით უმრავლესობას მოსახლეობაში. ამიტომაც არაქურთული უმცირესობები არ უქმნიან საფრთხეს თურქეთის სახელმწიფოს ტერიტორიულ მთლიანობას.

1923 წლიდან თურქეთის საზღვრები ასი წელი თითქმის უცვლელია, თუ არ ჩავთვლით 1932 წელს ირანთან საზღვრის ტერიტორიულად მცირე, მაგრამ

პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად მნიშვნელოვან ცვლილებას (იხ. თავი 7) და 1939 წელს ქვეყნის სამხრეთი საზღვრის ნაწილობრივ შეცვლას. იმ წელს საფრანგეთი, რომელიც უკვე გრძნობდა ევროპაში ნაცისტურ გერმანიასთან ომის გარდაუვალობას და უნდოდა თავიდან აეცილებინა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში დამატებითი ფრონტის გახსნა, დათანხმდა თურქეთის დაჟინებულ მოთხოვნას და დაუთმო მას თავისი სამანდატო ტერიტორიის, სირიის, 4,7 ათასი კვ. კმ ფართობის *ალექსანდრეტას სანჯაყი*. ეს ტერიტორია მრავალეთნიკური და მრავალკონფესიური იყო – ცხოვრობდნენ სუნიტი, ალავიტი და ქრისტიანი არაბებიც და სუნიტი თურქებიც. იქ მდებარეობს ქრისტიანობის უძველესი ცენტრი – *ანტიოქია* (თურქულად – *ანთაქია*). თურქეთის მიერ ანექსირებულ სანჯაყს ჰათაის ვილაიეთი დაერქვა, *ამჟამად ესაა ჰათაის ილი*. სრული სუვერენიტეტის მოპოვების შემდეგ (1946 წ.) სირიამ განაცხადა, რომ არ ცნობს ამ ტერიტორიულ ცვლილებას [გაჩეჩილაძე, 2018, 248-250].

1923 წელს „ლოზანის ხელშეკრულების“ გაფორმება იმდროინდელი თურქეთის უტყუარი დიპლომატიური გამარჯვება იყო, მაგრამ თითქმის საუკუნის შემდეგ თურქეთში მის ღირსებებში ეჭვის შეტანა დაიწყეს. საქმე ისაა, რომ ხსენებული ხელშეკრულების თანახმად ეგეოსის ზღვაში მდებარე ყველა კუნძული (ორის გარდა) საბერძნეთის ხელში დარჩა და იქ ბერძნები ცხოვრობენ. კარგა ხანს ეს არ ქმნიდა სერიოზულ პრობლემას, იქამდე, სანამ XX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში გაირკვეოდა, რომ შეიძლებოდა წარმატებული ყოფილიყო ეგეოსისა და ხმელთაშუა ზღვების ფსკერქვეშ ნავთობისა და გაზის ბუდობების ძიება. ეგეოსის ზღვის მრავალრიცხოვანი კუნძულის წყალობით საბერძნეთის ტერიტორიული წყლები ზღვის თითქმის მთელ აკვატორიას ფარავს, მაგრამ თურქეთი წინააღმდეგია, რომ იქ გეოლოგიური ძებნა-ძიება მის გარეშე ხდებოდეს. იგივე ეხება ხმელთაშუა ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს, სადაც კუნძულ კვიპროსის სამხრეთით უკვე აღმოჩნდა გაზის დიდი ბუდობები, რომლებიც კვიპროსის რესპუბლიკამ და ისრაელმა გაიყვეს. 1974 წლიდან კი თურქეთს ოკუპირებული აქვს კვიპროსის ჩრდილოეთი ნაწილი და ის მხარს უჭერს მის მიერვე აღიარებული „ჩრდილოეთ კვიპროსის თურქული რესპუბლიკის“ პრეტენზიას იმავე საბადოების ნაწილზე.

უფრო მეტიც, თურქეთმა გააფორმა ხელშეკრულება აფრიკაში მდებარე ლიბიის იმ მთავრობასთან, რომელსაც გაერო კანონიერად ცნობს (ლიბიაში სამოქალაქო ომი ჯერაც მიმდინარეობს და იქ ორი მთავრობაა) და გაიყო მასთან ხმელთაშუა ზღვის დიდი მონაკვეთი, რომელშიც ბერძნული კუნძულებიც მოხედნენ [ICG, 2020].

ეს სერიოზულ გეოპოლიტიკურ პრობლემას ქმნის რეგიონში.

თურქეთის რესპუბლიკის მშენებლობა

1923 წლის ოქტომბერში გამოცხადებული თურქეთის რესპუბლიკის დედაქალაქი გახდა ცენტრალურ ანატოლიაში მდებარე პატარა ქალაქი ანკარა (ევროპაში მას „ანგორას“ უწოდებდნენ). დედაქალაქის გადატანის გადაწყვეტილება პოლიტიკურ-გეოგრაფიულმა ფაქტორმა განაპირობა. ჯერ ერთი, სტამბოლი, იმ დრომდე კოსმოპოლიტური ქალაქი, ქემალისტებს „არათურქულად“ მიაჩნდათ; მეორეც: ბოსფორის სრუტესთან მდებარე სტამბოლისაგან განსხვავებით, ანკარა სამხედრო თვალსაზრისით ნაკლებად მონყვლადი იყო. თურქებს კი ჯერაც არ დაეინყვებოდათ მსოფლიო ომის შემდგომი ხანა, როდესაც სტამბოლში ანტანტის ჯარები შევიდნენ, თუნდაც მცირე ხნით.

1923 წელს რესპუბლიკის დიდმა ეროვნულმა კრებამ (*მეჯლისმა*) ქვეყნის პირველ პრეზიდენტად აირჩია *მუსტაფა ქემალ-ფაშა*, რომელსაც 1934 წლიდან უწოდეს ქემალ ათათურქი, რაც „თურქთა მამას“ ნიშნავს.

ქემალისტები, რომელთაც მრავალეროვანი იმპერიის ნანგრევებზე ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობა ნამოინყეს, მიხვდნენ, რომ *პანთიურქისტული* იდეა ლოგიკურ ხაფანგს უგებდა მათ ხალხს. თუკი თურქები ცენტრალურ აზიაში გააგრძელებდნენ ისტორიული სამშობლოს ძიებას (საიდანაც მათი წინაპრები რვა-ცხრა საუკუნით ადრე მართლაც მოვიდნენ ახლო აღმოსავლეთში) და იმ რეგიონის შემოერთების ქიშკრულ იდეას დაუჭერდნენ მხარს, მაშინ სუსტდებოდა მათი პრეტენზია ანატოლიაზე, როგორც „ნამდვილ სამშობლოზე“. ასეთ შემთხვევაში ბერძნების პრეტენზიას იმავე ტერიტორიის მიმართ თუ სამართლებრივი არა, მეტი მორალური, ძალა ეძლეოდა. ყველამ იცოდა, რომ 5-16 საუკუნით ადრე მთელი ეს ტერიტორია ბიზანტიის შემადგენლობაში შედიოდა და კონსტანტინოპოლი მისმა იმპერატორებმა ააგეს. გარდა ამისა, აღმოსავლეთ ანატოლიაზე პრეტენზია ჰქონდათ სომხებს.

ათათურქის იდეა იყო პანთიურქიზმზე, როგორც გეოპოლიტიკურ კონცეფციაზე, უარის თქმა და თურქების ხელში რეალურად მყოფ ტერიტორიაზე ისტორიული უფლებების დასაბუთება. ამიტომაც გაჩნდა ახალი სახელმწიფო მითოლოგია – „თურქები ანატოლიის ავტოხტონური მოსახლეობაა და ისინი ხეტებისა და შუმერების შთამომავლები არიან!“ (*იხ. ჩანართი ნ. 1*)

ეს სიმბოლიკაშიც აისახა: 1930-იან წლებში დაარსებულ ორ სახელმწიფო ბანკს დაერქვა „ეთიბანკი“ და „სუმერბანკი“, ანუ „ხეთური“ და „შუმერული“ ბანკები.

ჩანართი 6.1

სახელმწიფო მშენებლობისას მითოლოგიის გამოყენების შესახებ

ისტორიულ მითებს სახელმწიფო მშენებლობისას შეუძლიათ როგორც სარგებლობის მოტანა, ისე ახალი პრობლემების შექმნაც.

ებრაელებმა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლოს შექმნეს საკუთარი ნაციონალური იდეოლოგია – სიონიზმი და მსოფლიოს გაახსენეს, რომ ორი ათასი წლის წინ მათი წინაპრები პალესტინაში ცხოვრობდნენ. ეს ნამდვილად არ იყო მითი, მაგრამ 18-19 საუკუნის განმავლობაში სხვაგან ცხოვრების შემდეგ „ისტორიული სამშობლოს“ მოთხოვნა სახიფათო რამაა. გაეხსენათ, რომ კუნძულ დიდ ბრიტანეთში 15 საუკუნის წინ ცხოვრობდნენ ბრიტები და არა ანგლო-საქსები, საფრანგეთში – კელტური წარმოშობის გალები და არა გერმანული წარმოშობის ფრანკები, სტამბოლში ბერძნები და არა თურქები, ამერიკაში XVI საუკუნემდე ევროპელი არც უნახავთ და ა.შ. მსოფლიო გაგებით ვერ შეხედება იმას, რომ გენეტიკურად ბრიტების შთამომავალმა უელსელებმა (დნმ-ის შესწავლის გზით ეს დამტკიცებულია) მოითხოვეთ ინგლისელების მიერ ლონდონის, ხოლო ლენაპეს ტომის ინდიელებმა – ნიუ-იორკის დაცლა.

მართალია, ებრაელების სასარგებლოდ მუშაობს ბიბლიის არგუმენტი, რომელსაც მსოფლიოს დიდი ნაწილი „წმინდა წიგნად“ მიიჩნევს. XIX საუკუნის ბოლოს წარმოშობილმა სიონიზმმა პალესტინაში დაბრუნების სიგნალი მისცა დიასპორებში მცხოვრებ იუდეელებს. მაგრამ პალესტინაში დამკვიდრება მათ იარაღის გამოყენებით მოუხდათ: თავიდან ეს იყო ინგლისელების, ხოლო 1948 წლიდან მათივე ხელში მყოფი იარაღი. არაბების დიდი ნაწილი პალესტინიდან განიდევნა...

XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში სომხებმა გაიხსენეს ტიგრან II დიდის დროინდელი არმენია, რომელიც ძვ.წ. I საუკუნეში ძალიან მოკლე დროით ფარავდა ახლო აღმოსავლეთის საკმაო ნაწილს. ამან მძიმე შედეგების მომტან ზემოხსენებულ „სევრის ხელშეკრულებაზე“ მოახდინა გავლენა.

არაბმა ისტორიკოსებმა XX საუკუნეში დაიწყეს იმის „გახსენება“, რომ ძველი სირიელები, ეგვიპტელები და შუამდინარეთის მკვიდრნი „თურმე არაბები იყვნენ“ და, ამდენად, VII საუკუნეში ხალიფა ომარი კი არ იპყრობდა, არამედ ათავისუფლებდა მათ ბიზანტიის ან ირანის უღლისაგან! სინამდვილეში, ეს მითი იყო: აღნიშნული ხალხები არაბთა დაპყრობამდე სხვა ენებზე ლაპარაკობდნენ და სულაც არ მიიჩნევდნენ თავს „არაბებად“, რაც მაშინ მომთაბარე ბედუინის სიონიზმი იყო.

ამავე დროს, გენეტიკური თვალსაზრისით ანატოლიის თანამედროვე მოსახლეობის დიდი ნაწილი მართლაც უნდა წარმოადგენდეს წინათურქული ეთნოსების შთამომავლობას და, შესაძლებელია, ხეტების ეპოქასთან კი ავიდეს. ანატოლია, რომლის გეოგრაფიული მდებარეობა ხელს უწყობდა განედური მიმართულების მიგრაციებს როგორც დასავლეთიდან აღმოსავლეთით, ისე პირიქით, ათასწლეულების განმავლობაში განიცდიდა ლინგვისტურ-კულტურულ ცვლილებებს. მიგრაციები, რასაკვირველია, „ჰუმანიტარული დახმარების მიღების იმედით“ არ

ხორციელდებოდა: ეს იყო ჩვეულებრივი შემოსევები, სისხლისღვრის თანხლებით, მაგრამ ძველი მოსახლეობის მთლიანი განადგურების გარეშე. ახალი დამპყრობლები, ჩვეულებრივ, რიცხოვნობად ადგილობრივ მოსახლეობაზე ნაკლები იყვნენ ხოლმე და ძირითადად მამაკაცებისაგან შედგებოდნენ. მათი შვილების დედები კი ხშირად იყვნენ ადგილობრივი ქალები. ხდებოდა მოსახლეობის შერწყმა. 15-17 საუკუნის წინ ქრისტიანობის გავრცელებასთან ერთად და დომინანტი ბიზანტიის იმპერიის გავლენით მოსახლეობა გადავიდა ძირითადად ბერძნულ ენაზე, თუმცა ნარჩუნდებოდა ქურთული, სომხური, ასირიული, ლაზური და სხვა ენების გავრცელების არელებიც. ბოლო 7-9 საუკუნის განმავლობაში გენეტიკურად თითქმის იგივე მოსახლეობა ისლამზე მოიქცა და თურქულ ენაზე გადავიდა.

ამდენად, ანატოლიელი თურქების შორეულ წინაპრებს შორის სხვა ხალხებთან ერთად ხეთებიც შეიძლება ვივარაუდოთ.

მაგრამ, რასაკვირველია, თანამედროვე თურქებს ხეთების პირდაპირ მემკვიდრეებად ვერ მივიჩნევთ. ხეთების ინდოევროპულ ენას არაფერი აქვს საერთო თურქულთან, რომელიც ალთაურ ენობრივ ოჯახს განეკუთვნება. მით უმეტეს, მეცნიერულად დაუსაბუთებელია სამხრეთ შუამდინარეთში 5-6 ათასწლეულის წინ მოსახლე შუმერების თურქების წინაპრებად მიჩნევა.

ომთაშორის პერიოდში თურქეთში დიდი ძვრები მოხდა. ქვეყანამ ვესტერნიზაცია და ევროპეიზაცია დაისახა მიზნად. ნაბიჯები ამ მიმართულებით იდგმებოდა ავტორიტარული რეჟიმის პირობებში, ევროპული მოდელის დემოკრატიის ჩამოყალიბების გარეშე. დემოკრატიასთან დაახლოება მხოლოდ II მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო.

სახელმწიფოსათვის, რომელიც მოდერნიზაციას განიცდიდა, ანუ შუა საუკუნეებიდან თანამედროვეობაში გადადიოდა, ავტორიტარიზმი, როგორც ჩანს, გარდაუვალი რამ იყო: დემოკრატიზაცია მომდევნო სტადია უნდა ყოფილიყო. რეალურად, ასეც მოხდა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ომთაშორის პერიოდში ავტორიტარიზმი აღმოსავლეთ, ცენტრალურ და სამხრეთ ევროპის ქვეყნებში ლამის ნორმად იქცა, ხოლო რუსეთში, იტალიასა და გერმანიაში ის ტოტალიტარიზმშიც კი გადაიზარდა.

გარდაცვალებამდე (1938 წ.) ქემალ ათათურქი სახელმწიფოს ერთპიროვნულად მართავდა. ავტორიტარიზმის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა თურქი ქალებისათვის საარჩევნო უფლების მინიჭება; შარიათის წესით ქორწინების ნაცვლად სამოქალაქო რეგისტრაციის დანერგვა; პოლიგამიის აკრძალვა; განათლების ევროპული სისტემის შემოღება და გოგონების განათლება; სასწავლებელში თავსაფრიანი ქალის შესვლის აკრძალვა; თურქული ენის ფონეტიკისათვის ყოველად მოუხერხებელი არაბული დამწერლობის ლათინურით შეცვლა; ევროპული სამართლის კოდექსების დამკვიდრება; გვარების შემოღება (იქამდე თურქები მხოლოდ სახელსა და მეტსახელს იყენებდნენ); ტანსაცმლის ევროპულ ყაიდაზე

გადაყვანა (უპირველესად აიკრძალა ნითელი ფესი, როგორც „ჩამორჩენილობის სიმბოლო“ და დამკვიდრდა კეპი ან შლაპა); ევროპული კალენდრის დანერგვა და ა.შ. ეს ყველაფერი სულ 10-15 წელიწადში გაკეთდა.

ათათურქისა და მისი თანამებრძოლი ოფიცრების ნებით გახდა თურქეთი პირველი ისლამური ქვეყანა, რომელიც სახელმწიფო მშენებლობას საერო საფუძველზე იწყებდა. სეკულარიზმის გარანტიად თურქეთის არმია იქცა. რესპუბლიკის კონსტიტუციაში სიტყვაც არ იყო ნახსენები შარიათზე (ისლამურ სამართალზე). მუსლიმთა სულიერი მეთაური ხალიფა ქვეყნიდან გააძევეს. აიკრძალა მეჩეთების მშენებლობა. VI საუკუნის ბიზანტიური ხელოვნების შედეგური, კონსტანტინოპოლის წმ. სოფიოს ტაძარი (აია სოფია) 1456-1935 წლებში მეჩეთად იყო გადაქცეული, 1935 წელს კი ათათურქის გადაწყვეტილებით ის მუზეუმი გახდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 2019 წელს, პრეზიდენტ ერდოღანის დროს, ათათურქის გადაწყვეტილების შეიცვალა და აია სოფია ისევ მეჩეთად იქცა.

ამავე დროს, ოფიციალური სეკულარიზმის მიუხედავად, თურქეთი ისევ ისლამურ ქვეყნად რჩებოდა. ათათურქი, როგორც ჩანს, არც ყოფილა ათეისტი: ის უფრო აგნოსტიკოსი-დეისტი იყო. ყურანი არაბულიდან თურქულ ენაზე ითარგმნა, რაც რელიგიურ წრეებს ძალიან არ მოეწონათ! სოფელში, მაშინ კი მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა სოფლად ცხოვრობდა, მოლეხს ისევ დიდი ავტორიტეტი ჰქონდათ.

მრავალეროვანი და მრავალკონფესიური ოსმალეთის ადგილზე ყალიბდებოდა ეროვნული სახელმწიფო. თურქული ნაციონალიზმი აყვავდა. ეთნიკური უმცირესობების ასიმილაცია დაჩქარდა.

II მსოფლიო ომის შემდგომ თურქეთის პოლიტიკურმა სისტემამ მრავალი ცვლილება განიცადა, მაგრამ ქემალიზმის პრინციპებიდან საკმაოდ მყარად რჩებოდა სეკულარიზმი და ურყევად – ნაციონალიზმი.

1920-1940-იან წლებში თურქეთის ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევა ობიექტურად განპირობებული იყო იმით, რომ სულტნის დროინდელი არათურქული ბურჟუაზია, რომელშიც ბერძნები და სომხები დომინირებდნენ, უაღრესად შეთხელდა.

როგორც აღინიშნა, ამ ეთნიკური ჯგუფების რიცხოვნობა თურქეთში მკვეთრად შემცირდა. შესუსტდა მათი ბურჟუაზიის როლი და შემცირდა კერძო კაპიტალდაბანდების ბაზა. ამიტომაც სახელმწიფომ თავის თავზე აიღო ეკონომიკის განვითარებაზე ზრუნვა. ეს ეკონომიკური პოლიტიკა ცნობილია ეტატიზმის სახელით (ფრანგული სიტყვიდან *état* – სახელმწიფო; თურქული ფონეტიკის გავლენით ქართულად ხანდახან *ნერენ* – ეთათიზმი). მთავრობა აფინანსებდა სატრანსპორტო და ენერგეტიკული ინფრასტრუქტურის, სამრეწველო საწარმოების მშენებლობას. სახელმწიფო მონოპოლია შენარჩუნდა ზოგი პროდუქტის (შაქარი, მარილი, თამბაქო, ჩაი, ალკოჰოლი) წარმოებასა და გასაღებაზე; მათზე სტაბილური ფასების შენარჩუნება ერთგვარი სოციალური პოლიტიკა იყო. ამასთან,

თურქეთში არ გაუქმებულა ეკონომიკის კერძო სექტორი. სოფლად შენარჩუნდა თუნდაც დაბალპროდუქტიული, მაგრამ კერძო მეურნეობა.

ომთაშორის პერიოდში ევროპის ფონზე თურქეთი სოციალურ-ეკონომიკურად ყველაზე ჩამორჩენილ ქვეყნად რჩებოდა, მაგრამ აზიისა (იაპონიის გამოკლებით) და ისლამური სამყაროს ფონზე მოდერნიზაციის აშკარა ლიდერი გახდა.

საგარეო პოლიტიკაში ათათურქის მიზანი იყო ყოველგვარი ავანტიურისათვის თავის არიდება და ნეიტრალიტეტის შენარჩუნება. „მშვიდობა – მსოფლიოში, მშვიდობა – ქვეყანაში“: ათათურქის ამ ლოზუნგს თურქეთში დღემდე ასხენებენ.

1938 წლიდან, ათათურქის გარდაცვალების შემდეგ, მისმა პოლიტიკურმა მემკვიდრეებმა გააგრძელეს ქვეყნის ფაქტობრივი ნეიტრალიტეტის შენარჩუნების გეზი. ძალიან ფრთხილმა მეორე პრეზიდენტმა ისმეთ ინონიუმ და მისმა მთავრობამ გამოიყენეს ყველა დიპლომატიური ხერხი და აარიდეს თურქეთი II მსოფლიო ომში ჩაბმას. ერთმა ავტორმა იმდროინდელ თურქეთს ერთგვარი გაკილვით უწოდა *Evasive Neutral* („თავისამრიდებელი ნეიტრალი“) [Weber, 1979]. მაგრამ იგივე სიტყვები თურქული დიპლომატიის ქებადაც შეგვიძლია აღვიქვათ: მან ქვეყანას ომი აარიდა!

თურქეთმა მხოლოდ 1945 წლის 23 თებერვალს გამოუცხადა ნაცისტურ გერმანიას ომი, როდესაც მისი შედეგი უკვე ნათელი იყო. საბრძოლო მოქმედებებში არცერთ თურქ ჯარისკაცს არ მიუღია მონაწილეობა. 1940-იანი წლების მეორე ნახევარში თურქეთმა აშშ-ის დახმარებით მოახერხა თავიდან აეცილებინა ომი საბჭოთა კავშირთან. 1950-იანი წლების დამდეგს თურქეთის რესპუბლიკამ დემოკრატიული ქვეყნების მხარდამხარ მონაწილეობა მიიღო კორეის ომში.

დემოკრატიზაცია და შემდგომ...

როგორც ერთგვარი მაღლიერება ამერიკისადმი, რომელმაც 1945 წელს საბჭოთა კავშირის თითქმის გარდაუვალ თავდასხმას გადაარჩინა თურქეთი, მისმა ხელისუფლებამ 1946 წლიდან ქვეყანაში მრავალპარტიულობა დაუშვა. ეს დემოკრატიზაციის დაწყების სიმბოლოდ იქცა. იქამდე ქვეყანას მართავდა ერთადერთი, ათათურქის დაარსებული, *რესპუბლიკური სახალხო პარტია*.

1950 წელს *რესპუბლიკურ სახალხო პარტიას* ხანგრძლივად მოუწია ოპოზიცი-აში გადასვლა, რადგან იმ წლის საპარლამენტო არჩევნები მოიგო ახალშექმნილმა *დემოკრატიულმა პარტიამ*.

გამარჯვებულმა პარტიამ პოპულისტური მიზნით დაიწყო რელიგიური ინსტიტუტების აღდგენა: მისი 10-წლიანი მმართველობის განმავლობაში ქვეყანაში აშენდა რვა ათასი მეჩეთი, მომზადდა ხოჯა-მოლების კადრები, რასაც სოფლის მოსახლეობა დიდი კმაყოფილებით ხედებოდა.

თურქეთის გენერალიტეტმა, რომელიც ქემალისტური სეკულარიზმის მცველად მიიჩნედა თავს, 1960 წელს სახელმწიფო გადატრიალება მოაწყო. მთავრობა დაშალეს, ხოლო პრემიერ-მინისტრს, საგარეო საქმეთა და ფინანსთა მინისტრებს სამხედრო ტრიბუნალმა ჩამოხრჩობა მიუსაჯა. დაინდვეს რესპუბლიკის პრეზიდენტი! დემოკრატიული პარტია აიკრძალა. 1961 წელს შემოიღეს ახალი კონსტიტუცია, რომლითაც თურქეთი საპარლამენტო რესპუბლიკა ხდებოდა. არსებობდა ეროვნული უშიშროების საბჭო, რომელშიც წამყვან როლს გენერალიტეტი ასრულებდა.

ამ პოლიტიკურ ცვლილებაზე თურქი მეცნიერი უმით ჯიზრე საკალიოღლუ ასეთ კომენტარს აკეთებდა:

„შეიქმნა ორმაგი პოლიტიკური სისტემა: სამოქალაქო მინისტრთა საბჭო თანაარსებობდა ეროვნული უშიშროების საბჭოსთან და სამართლის სამხედრო სისტემა განაგრძობდა დამოუკიდებელ არსებობას სამართლის სამოქალაქო სისტემასთან ერთად“ (Sakallioğlu, 2022).

ორიოდე წლის შემდეგ სამოქალაქო მმართველობა ქვეყანაში აღდგა. დაშლილი დემოკრატიული პარტიის წევრები სხვა სახელის მქონე პარტიის მეშვეობით ისევ მოვიდნენ ქვეყნის სათავეში.

გენერლებს 1971 და 1980 წელს ისევ მოუხდათ სამხედრო გადატრიალებების მოწყობა, არა მარტო სეკულარიზმის, არამედ, ზოგადად, სახელმწიფო წესრიგის აღდგენის საბაბით: უკიდურესად მემარცხენე და უკიდურესად მემარჯვენე ტერორისტები ქვეყნისათვის დიდ საფრთხეს ქმნიდნენ. გადატრიალებები იმჯერად თითქმის უსისხლოდ დასრულდა.

მაგრამ დემოკრატია სამხედროების წინააღმდეგ მუშაობდა: როგორც კი აღდგებოდა სამოქალაქო ხელისუფლების მმართველობა და ჩატარდებოდა არჩევნები, სოფლად მცხოვრები ანტისეკულარულად განწყობილი უმრავლესობა ისევ ირჩევდა იმ პოლიტიკოსებს, რომლებიც ისლამიზმისაკენ იხრებოდნენ. ბოლო შემთხვევა, როდესაც სამხედროებმა ისევ ჩამოაშორეს ხელისუფლებას აშკარად ანტისეკულარული ხელმძღვანელი, მოხდა 1997 წელს, როდესაც ნეჯმეთინ ერბაქანი აიძულეს გადამდგარიყო პრემიერ-მინისტრის თანამდებობიდან.

2002 წლიდან თურქეთს სათავეში ჩაუდგა ერთი წლით ადრე დაარსებული სამართლიანობისა და განვითარების პარტია (სგპ, Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), რომლის დამფუძნებელი იყო რეჯეფ თაიფ ერდოღანი, იქამდე სტამბოლის მერი. მას შემდეგ პარტია ყოველთვის იღებდა ხმების უმრავლესობას თურქეთის დიდი ეროვნული კრების არჩევნებში, ხოლო თავად ერდოღანმა გაიმარჯვა 2014 და 2018 წლების პირდაპირ საპრეზიდენტო არჩევნებში.

სგპ-ს „ზომიერად ისლამისტურად“ ახასიათებენ. პარტია ეყრდნობა ანატოლიის სოფლებისა და ქალაქების საშუალო კლასებს, გლეხობას, რომელთათვისაც ისლამი მამა-პაპათა რელიგიაა; ეს კლასები ქემალისტურ სეკულარიზმს ადრეც

აღმაცერად უყურებდნენ, თუმცა არც ისლამურ რადიკალიზმს უჭერდნენ მხარს. ერდოღანის „ლიბერალური ისლამიზმი“, რომელიც არც სახელმწიფოს სეკულარულ ხასიათს უარყოფს და რელიგიის როლსაც ახალისებს, ამ კლასებისათვის საესებით მისაღებია.

თურქეთის საზოგადოება სრულად ვერც გამოვა ისლამის გავლენის სფეროდან. ერთმა თურქმა ინტელექტუალმა, ადრე – მარქსისტმა, ახლა კი რადიკალური ისლამის მომხრე ისმეთ ოზელმა მოსწრებულად თქვა:

„სოციალიზმი, როგორც პოლიტიკური სისტემა, თურქეთში შესაძლებელია, თურქიზმი [ეთნიკური ნაციონალიზმი: რ.გ.] – მოსალოდნელია, ისლამი – უეჭველია“.

2010 წლის სექტემბერში ჩატარებულ საყოველთაო რეფერენდუმზე 58 პროცენტმა მხარი დაუჭირა საკონსტიტუციო რეფორმას, რომლის თანახმადაც მოხდა ეროვნული უშიშროების საბჭოს, სადაც გენერლები დომინირებდნენ, ფუნქციების შემცირება, სამხედრო პირების სამოქალაქო სასამართლოსადმი დაქვემდებარება. გენერალიტეტმა ძალაუფლების ბერკეტები დაკარგა. 2011 წლის 29 ივლისს თურქეთის არმიის უკმაყოფილო უმაღლესი ხელმძღვანელობა გადადგა, პრემიერ-მინისტრმა ერდოღანმა კი დაუყოვნებლივ დანიშნა გადამდგარი სარდლების ადგილზე მის მიმართ უფრო ლოიალური გენერლები.

2014 წლამდე, თურქეთის რესპუბლიკის ყველა ადრეული კონსტიტუციის თანახმად, პრეზიდენტს ყოველთვის ირჩევდა ერთპალატიანი პარლამენტი (Türkiye Büyük Millet Meclisi, თურქეთის დიდი ეროვნული კრება). XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან თურქეთის პრეზიდენტებს ძირითადად ცერემონიული ფუნქციის შესრულება ევალებოდათ. 2014 წლის აგვისტოში კი – პირველად თურქეთში – საპრეზიდენტო არჩევნები საყოველთაო კენჭისყრით ჩატარდა. გაიმარჯვა ერდოღანმა. მან პირადი ავტორიტეტით გაზარდა პრეზიდენტის პოსტის მნიშვნელობა და ისეთი საკითხების გადწყვეტაში ჩაერთო, რომლებიც იქამდე შედიოდა პრემიერ-მინისტრის კომპეტენციაში.

ერდოღანმა მოისურვა კონსტიტუციის ისე შეცვლა, რომ თურქეთი საპრეზიდენტო რესპუბლიკად გადაქცეულიყო და 2017 წლის 16 აპრილის საყოველთაო რეფერენდუმის გზით მიზანს მიაღწია: ელექტორატის 51,2%-მა დაუჭირა მხარი საკონსტიტუციო ცვლილებას, წინააღმდეგი კი 48,8% წავიდა.

2018 წელს უშიშროების საბჭო საერთოდ გაუქმდა. მისი ფუნქციები პრეზიდენტს გადაეცა.

თურქეთის თანამედროვე განვითარებაზე დიდი გავლენა მოახდინა 2016 წლის 15 ივლისის სამხედრო გადატრიალების მცდელობამ. თურქეთის შეიარაღებული ძალების მცირე ნაწილმა წარუმატებლად სცადა დაემხო არსებული ხელისუფლება.

გადატრიალების მცდელობიდან მეორე დღესვე მთავრობას აღმოაჩნდა შეთქმულთა ვრცელი სიები და დაიწყო მათი რეპრესირების კამპანია. გადატრიალების ინსპირატორად გამოცხადდა მუსლიმი მქადაგებელი ფეთჰულაჰ გიულენი,

რომელიც ორი ათეული წელია ცხოვრობს ამერიკაში. თურქეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის ცნობით, 2016 წლის ივლისიდან 2017 წლის მარტის ბოლომდე გიულენთან და მის ორგანიზაციასთან კავშირის ბრალდებით დააპატიმრეს 47155 ადამიანი, მათ შორის 168 გენერალი და აღმირალი, 2574 პროკურორი და მოსამართლე, 10 ათასზე მეტი პოლიციელი და ჟანდარმერიის თანამშრომელი და ა.შ. სამსახურიდან დაითხოვეს 100 ათასზე მეტი ადამიანი, მათ შორის მეცნიერები, პედაგოგები, მწერლები, ჟურნალისტები. დაიხურა ბევრი პერიოდული გამოცემა.

ზოგმა დიპლომატმა და სამხედრო პირმა ევროპის ქვეყნებში ითხოვა პოლიტიკური თავშესაფარი.

თურქეთში ორი წლით შეჩერებული იყო „ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციის“ მოქმედება და გამოცხადებული იყო საგანგებო მდგომარეობა.

თურქეთისათვის ერთ-ერთ უმთავრეს შიდაპოლიტიკურ საკითხად რჩება ქურთულ უმცირესობასთან ურთიერთობათა ნორმალიზაცია. ქურთების ინტეგრირებულობა თურქეთის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში საკმაოდ დიდია, თუმცა ისინი არ არიან მთლიანად ემანსიპირებულნი და მათი, როგორც გამოკვეთილი ეთნოსის, პოლიტიკური უფლებები შეზღუდულია. არ შეიძლება ითქვას, რომ სეპარატიზმი ქურთებს შორის დომინანტური პოლიტიკური მიმართულებაა, მაგრამ მათი თემის ერთ ნაწილში ასეთი განწყობა ბორგავს. ქურთისტანის მუშათა პარტია (PKK), რომელიც მარქსისტულ იდეოლოგიას იყენებს, ერთდროულად, სეპარატისტულიცაა. ბოლო დრომდე ეს პარტია არ ერიდებოდა ტერორისტული მეთოდების გამოყენებასაც, მათ შორის, მისი აზრით, „კოლაბორაციონისტი“ ქურთების წინააღმდეგ. თურქეთში, ბევრ ევროპულ ქვეყანაში და აშშ-შიც PKK ტერორისტულ ორგანიზაციად არის აღიარებული.

თურქეთი და მსოფლიო

1963 წლიდან თურქეთი ევროპის ეკონომიკური გაერთიანების (ამჟამად – ევროპული კავშირის) ასოცირებული წევრია, 1996 წლიდან კი საბაჟო კავშირი აქვს მასთან. მაგრამ 1987 წელს შეტანილი განაცხადი ევროპული კავშირის სრულუფლებიან წევრობაზე ჯერაც არ დაკმაყოფილებულა: ის 2023 წელსაც ევროკავშირის წევრობის კანდიდატად რჩებოდა!

ბრიუსელის აზრით (ამ ქალაქშია განლაგებული ევროპული კავშირის ძირითადი მმართველი ორგანოები), თურქეთი ვერ აკმაყოფილებს ევროკავშირის ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური, სამართლებრივი მოთხოვნების, ე.წ. „კოპენჰაგენის კრიტერიუმების“, საგრძნობ ნაწილს.

თურქეთში კი ბევრი მიიჩნევს, რომ ევროკავშირის მეტისმეტად მომთხოვნი მიდგომა მათი ქვეყნის მიმართ მიკერძოებულია, რომ ის განპირობებულია უფრო კულტურული განსხვავებებით („ევროკავშირი – ქრისტიანული კლუბია!“), ვიდრე სოციალურ-პოლიტიკური გარდაქმნების საჭიროებით თურქეთში.

რეალობაა, რომ ევროპას აშინებს თურქეთის დიდი დემოგრაფიული პოტენციალი და მოსახლეობის მაღალი ბუნებრივი მატება: 2020 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის თანახმად თურქეთში 85 მილიონი კაცი ცხოვრობდა: ამ მაჩვენებლით ის ევროპაში მეორე ქვეყანაა (თუკი რუსეთს ევროპულ ქვეყნად მივიჩნევთ), გერმანიაც კი უკან ჩამოიტოვა. თურქეთის მოსახლეობის რიცხოვნობა ყოველწლიურად ერთი მილიონით მატულობს, მაშინ როცა ევროპის ქვეყნების უმეტესობაში, მათ შორის გერმანიასა და რუსეთში, მოსახლეობის რაოდენობა კლებულობს ან თუ სტაბილობას ინარჩუნებს, მხოლოდ იმიგრაციის ხარჯზე. მუსლიმების, მათ შორის თურქების, კულტურული ასიმილირება ევროპისათვის ბევრად უფრო ძნელია, ვიდრე შავკანიანი ქრისტიანი, ან თუნდაც მუსლიმი, აფრიკელებისა.

XXI საუკუნის დასაწყისში საფრანგეთის ექსპრეზიდენტმა ვალერი ჟისკარდ'ესტენმა მკაფიოდ გამოხატა ბევრი სექტაციკოსის აზრი, როდესაც მან თქვა, რომ:

„თურქეთი ეკუთვნის დიდ, მაგრამ სხვა ცივილიზაციას. ის არ განეკუთვნება ევროპას... თუკი თურქეთს მივიღებთ ევროკავშირში, მას შეიძლება მოჰყვნენ მაროკო და სხვა არაევროპული ქვეყნებიც, ისეთი, როგორიცაა ლიბანი ან ისრაელი. შედეგი კი იქნება ევროპული კავშირის აღსასრული“ [Pfaff, 2002].

„ცივი ომის“ პერიოდში არსებული გეოპოლიტიკური რეალობა – დაპირისპირება „კომუნისტურ ბლოკსა“ და „თავისუფალ სამყაროს“ შორის – მსოფლიოს მრავალ ქვეყანას აიძულებდა მოკავშირედ აერჩია ერთ-ერთი მხარე. თურქეთისათვის საფრთხეს მოსკოვი წარმოადგენდა და მისთვის ბუნებრივი მოკავშირე იყო ვაშინგტონი. 1952 წელს თურქეთი NATO-ს შემადგენლობაში მიიღეს. იმ პერიოდში აშშ-ისათვის, რომელსაც მთავარ მონინალმდევედ საბჭოთა კავშირი ჰყავდა, თურქეთის ტერიტორია ერთგვარ „ჩაუძირავ ავიაშიდს“ წარმოადგენდა, სადაც განლაგებული იყო ამერიკული სამხედრო ავიაცია და საბჭოთა კავშირზე დამიზნებული ბირთვულქობინიანი რაკეტები, რომლებიც მხოლოდ 1962 წელს გაიტანეს თურქეთიდან.

„ცივი ომის“ პერიოდში თურქეთი ამერიკის მთავარი პარტნიორი იყო ნატოს სამხრეთ ფლანგზე. იმ პერიოდში თურქეთი ძალიან იყო დამოკიდებული ამერიკის სამხედრო-პოლიტიკურ და ეკონომიკურ დახმარებაზე. მას შემდეგ, რაც „ცივი ომის“ დამთავრებამ თურქეთს მოაშორა ძირითადი საფრთხე – საბჭოთა კავშირი, ანკარამ დაიწყო საკუთარი საგარეო პოლიტიკის გატარება ვაშინგტონის

დაუკითხავად, ზოგჯერ მისი ინტერესების სანინააღმდეგოდაც კი. მაგალითად, ვაშინგტონისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა თურქეთის მიერ რუსული საზენიტო-სარაკეტო სისტემა S-400-ის შეძენა 2018 წელს. სანქციის სახით კონგრესმა შეაჩერა თურქეთისათვის უახლესი, Stealth-ის ტექნოლოგიით შექმნილი, საბრძოლო თვითმფრინავების Lockheed Martin F-35-ის გადაცემა, რისთვისაც თურქეთს 900 მილიონი დოლარი ჰქონდა გადახდილი და მფრინავებიც კი მოამზადა.

მაგრამ სრული განხეთქილება NATO-ს წევრებს შორის მოსალოდნელი არაა.

თუმცა, სოციოლოგიური გამოკვლევები აჩვენებდა, რომ XXI საუკუნის პირველ ათწლეულებში თურქების სულ 10-15% თუ იყო პოზიტიურად განწყობილი ამერიკის მიმართ, ანკარას მაინც ესაჭიროება ძლიერი მოკავშირე: მიუხედავად შთაბეჭდავი სამხედრო ძალისა, სრული უშიშროება მას გარანტირებული არაა აქვს.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გამო თურქეთს სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს ამერიკისათვის. ვაშინგტონს არ უნდა რუსეთს დაუტოვოს აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი და შავი ზღვის სრული კონტროლი.

მაშინ როცა დასავლეთთან თურქეთის ურთიერთობა თანასწორუფლებიანი გახდა, „პოსტსაბჭოთა სივრცეში“ წარმოქმნილი ახალი სახელმწიფოები (რუსეთის ფედერაციის გარდა) თურქეთისათვის, ასე ვთქვათ, „უმცროს პარტნიორებად“ იქცნენ. თურქეთი თვითონ გახდა ლიდერი იქ, სადაც იქამდე მას არავითარი როლი არ ჰქონდა. ამას ხელი შეუწყო ზემოხსენებულ „სივრცეში“ 1990-იან წლებში დაწყებულმა ძალიან მტკივნეულმა და საკმაოდ გახანგრძლივებულმა გადასვლამ გეგმური ეკონომიკიდან საბაზრო ეკონომიკაზე, აგრეთვე სურსათისა და სამომხმარებლო საქონლის დეფიციტმა. თურქეთისათვის გაიხსნა ყოფილი საბჭოეთის ადრე ჩაკეტილი, უზარმაზარი ბაზარი. ამის წყალობით თურქეთის მრეწველობას, სოფლის მეურნეობას, სამშენებლო კომპანიებს დიდი სტიმული მიეცათ ახალი ბაზრების ასათვისებლად ცენტრალურ აზიაში, უკრაინაში, საქართველოში, აზერბაიჯანში, რუსეთის ფედერაციაშიც კი.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით თურქეთისათვის განსაკუთრებით მომგებიანი აღმოჩნდა ის, რომ მას და რუსეთს შორის აღარ არსებობს საერთო სახმელეთო საზღვარი და მათ შორის გაჩნდა დამოუკიდებელი სახელმწიფო – საქართველო.

ეკონომიკურად მომძლავრებული თურქეთის საგარეო პოლიტიკა XXI საუკუნეში განსაკუთრებით გააქტიურდა იმ სახელმწიფოებში, რომლებიც ადრე შედიოდნენ ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში ან მისი გავლენის სფეროში. პოლიტიკის ასეთი გეოგრაფიული ვექტორის მიმართ ზოგი ჟურნალისტი და პოლიტოლოგი იყენებს კლიშეს „ნეო-ოსმანიზმი“ (neo-Ottomanism). თურქეთში ამ ტერმინს იყენებენ მმართველი პარტიის ოპოზიციაში მყოფი პოლიტიკოსები, რომელთაც უნდათ „აჩვენონ კავშირი არსებულ ხელისუფლებისა და ოსმალების ჩამორჩენილობასა და რეაქციულობას შორის“: ეს არის ოპოზიციური პარტიები-

სათვის დამახასიათებელი რიტორიკა, რასაც მმართველი პარტია უარყოფს ხოლმე. მაგრამ, თურქეთის რეალური გეოპოლიტიკის ძირითადი ობიექტი მართლაც მეზობელი ქვეყნებია, სირიაში კი ანკარა სამხედრო ოპერაციას ახორციელებს (იხ. ქვემოთ).

XXI საუკუნის დამდეგს თურქეთის საგარეო პოლიტიკის მიზნად სგპ-მ გამოაცხადა მისი საზღვრების პერიმეტრზე „მეგობრული სახელმწიფოების რკალის“ შექმნა. თურქეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის (შემდგომში – პრემიერ-მინისტრის) აპმეთ დავუთოღლუს ლოზუნგი იყო „ნულოვანი პრობლემები მეზობლებთან“! ამის შედეგი XXI საუკუნის პირველ ათწლეულში აღმოჩნდა ურთიერთობათა ნორმალიზაცია საბერძნეთთან, ირანთან, სირიასთან, ერაყთან და, ზოგადად, არაბულ სამყაროსთან. ბულგარეთთან და საქართველოსთან ადრე არსებული ნორმალური ურთიერთობა შენარჩუნდა.

მაგრამ 2009 წლიდან თურქეთს გაუფუჭდა ურთიერთობა ისრაელთან (რაც, მოგვიანებით, თითქოს აღდგა) და ერაყთან, 2011 წლიდან – სირიასთან. ვერ მოხერხდა ურთიერთობათა ნორმალიზაცია და დიპლომატიური ურთიერთობის დამყარება სომხეთთან და [სამხრეთ] კვიპროსთან.

თურქეთის ურთიერთობა სომხეთთან ჯერჯერობით ვერ გვარდება, რადგან მათ დიამეტრულად განსხვავებული თვალსაზრისი აქვთ I მსოფლიო ომის დროს აღმოსავლეთ ანატოლიაში მომხდარ ზემოხსენებულ მოვლენებზე.

ამერიკის გავლენიანი სომხური ლობის მრავალწლიანი დაჟინებული მცდელობა, მიაღებინოს აშშ-ის კონგრესს რეზოლუცია 1915 წელს ოსმალეთის იმპერიაში მომხდარი მოვლენების „სომეხთა გენოციდად“ აღიარების შესახებ, მუდმივი გამაღიზიანებელი ფაქტორია ანკარისა და ვაშინგტონის ურთიერთობაში. მართალია, კონგრესში ამ რეზოლუციის მსვლელობას აჩერებს ხოლმე აშშ-ის პრეზიდენტის ადმინისტრაციის ზეწოლა, მაგრამ ის მაინც „დამოკლეს მახვილად“ ჰკიდია ამერიკა-თურქეთის ურთიერთობაზე.

მართალია, არაერთი ქვეყნის პარლამენტმა და პირველმა პირმა აღიარა „სომხების გენოციდი“ და დაგმო უკვე არარსებული ოსმალეთის იმპერიის მმართველების ქმედება, მაგრამ ეს ვერ მოახდენს გავლენას ანკარაზე, რომელიც არც „სომხების გენოციდს“ აღიარებს და არც ტერიტორიულ და ფინანსურ კომპენსაციაზე დათანხმდება, რასაც მისგან მოითხოვს ზოგიერთი სომხური პოლიტიკური პარტია. მაგალითად, პარტია „დამწაცუთიუნს“ (სომხურ რევოლუციურ ფედერაციას) თავის პროგრამაში შეტანილი აქვს ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთის მიმართ. იგივე პრეტენზია არაპირდაპირ ასახულია სომხეთის რესპუბლიკის „დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში“ (1991 წ.), სადაც ნახსენებია „დასავლეთი სომხეთი“, რაც დღევანდელი თურქეთის აღმოსავლეთ ნაწილს ემთხვევა. ესეც არის ორ ქვეყანას შორის უთანხმოების მიზეზი.

2009 წელს საერთაშორისო დონეზე იყო მცდელობა თურქეთსა და სომხეთს

შორის დამყარებულიყო დიპლომატიური ურთიერთობები და გახსნილიყო საზღვრები: ე. წ. „ციურიხის პროტოკოლებს“ თურქეთისა და სომხეთის უმაღლესი წარმომადგენლების გარდა ხელს აწერდნენ აშშ-ის, რუსეთის, ევროკავშირის საგარეო უწყებების ხელმძღვანელებიც. მაგრამ კომპრომისის მიღწევის მცდელობას ძალიან ბევრი აქტიური მონაწილეობა გამოუჩნდა ორივე ქვეყანაში, აგრეთვე აზერბაიჯანში, რომელიც შეაშფოთა მთიანი ყარაბაღისა და მის ირგვლივ ოკუპირებული ტერიტორიების საკითხის ერთგვარმა უგულებელყოფამ მეგობარი თურქეთის მიერ. შეშფოთდა დასავლეთის ქვეყნებში კარგა ხნის წინ გახიზნული გავლენიანი სომხური დიასპორაც, რომელსაც არ მოეწონა „დასავლეთ სომხეთის“ საკითხის ერთგვარი უგულებელყოფა სომხეთის რესპუბლიკის ხელისუფლების მიერ და „ციურიხის პროტოკოლებს“ ის პუნქტი, რომელიც თურქულ-სომხური ისტორიული ურთიერთობის შესასწავლად ორი ქვეყნის ისტორიკოსთა კომისიის შექმნას ითვალისწინებდა: დიასპორის ლიდერებმა მიიჩნიეს, რომ ამით ეჭვქვეშ დგებოდა „სომეხთა გენოციდის“ საკითხი (მეტი დეტალიზაცია იხ. მომდევნო თავში).

საბოლოოდ, დიპლომატიური გარღვევა არ მომხდარა.

მიუხედავად ამისა, 2023 წლიდან მაინც არსებობს მცდელობა, რომ სომხეთსა და თურქეთს შორის დამყარდეს დიპლომატიური ურთიერთობები და, არ არის გამორიცხული, ეს მცდელობა წარმატებით დასრულდეს.

2011 წლამდე თურქეთისა და სირიის პირველი პირები ერთმანეთს ძმობას ეფიცებოდნენ. 2011 წელს „არაბული გაზაფხულის“¹⁸ ცეცხლი სირიასაც გადაედო, სადაც პრეზიდენტ ბაშარ ალ-ასადის მთავრობას დაუპირისპირდნენ რადიკალური ისლამისტური ძალები და სირიის არმიის დეზერტირებით დაკომპლექტებული „სირიის თავისუფალი არმია“.

თურქეთმა მხარი დაუჭირა სირიის მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებულ ძალებს. ანკარა აიარალებდა და წვრთნიდა სხვადასხვა ოპოზიციურ დაჯგუფებას და მოითხოვდა ბაშარ ალ-ასადის ხელისუფლებიდან წასვლას. ამან სირიის სამოქალაქო ომი გაახანგრძლივა.

რეალურად, თურქეთი თვითონაც გახდა სირიის სამოქალაქო ომის მსხვერპლი, რადგან ხუთ მილიონზე მეტმა სირიელმა ლტოლვილმა მის ტერიტორიას მიაშურა, რომელთაგან რამდენიმე მილიონი დარჩა თურქეთში. 2015 წელს დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს, ძირითადად, თურქეთის გავლით მიაწყდა მილიონამდე სირიელი ლტოლვილი, რომელთაც შეუერთდნენ სხვა ქვეყნებიდან ლტოლვილები, რომელთაც ევროპული სოციალური შეღავათებით სარგებლობის სურვილი გაუჩნდათ. ამან ევროპაში დიდი „მიგრაციული კრიზისი“ გამოიწვია. 2016 წელს თურ-

18 „არაბული გაზაფხული“ ეწოდა 2010-2013 წლებში არაბულ ქვეყნებში მიმდინარე შიდა პოლიტიკურ პროცესებს, რომლებსაც თითქმის ხელი უნდა შეეწყობა მათი დემოკრატიზაციისათვის. ეს მცდელობა წარუმატებელი გამოდგა.

ქეთისა და ევროკავშირის შეთანხმებამ შეწყვიტა სირიიდან მიგრანტების ნაკადი, რადგან ევროკავშირი საგრძნობ ფინანსურ კომპენსაციას აძლევს თურქეთს მის ტერიტორიაზე ლტოლვილების დატოვებისათვის. ანკარას კი ექმნება საშუალება ლტოლვილთა ნაკადის გაშვებით პერიოდულად დაემუქროს ევროკავშირს!

ანკარას ამფოთებს ამერიკის დახმარება ერაყელი და სირიელი ქურთებისათვის. თურქეთი მოითხოვს ამერიკისგან შეუწყვიტოს მფარველობა და შეიარაღების მიწოდება სირიელი ქურთების „დემოკრატიული გაერთიანების პარტიის“ (PYD) შეიარაღებულ ნაწილებს, რომელთაც იგი „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ ფილიალად მიიჩნევს.

სირიის სამოქალაქო ომში 2015 წლიდან ჩართულია რუსეთის ფედერაცია, რომელიც ბაშარ ალ-ასადის მთავრობას უჭერს მხარს და, ამდენად, თურქეთის წინააღმდეგ გამოდის, თუნდაც არაპირდაპირ.

თურქეთსა და რუსეთს საკმაოდ ორაზროვანი ურთიერთობა ჩამოუყალიბდათ. მათ აქვთ მჭიდრო ეკონომიკური კავშირები: თურქეთში მოხმარებული გაზის ნახევარი რუსეთიდან შედის შავი ზღვის ფსკერზე გაყვანილი ორი მილსადენის მეშვეობით; რუსეთი თურქეთს უშენებს ატომურ ელექტროსადგურს; თურქეთის სასოფლო-სამეურნეო და სამშენებლო სექტორებისათვის რუსეთი უდიდესი ბაზარია; თურქეთის კურორტების ძირითადი კლიენტურა რუსეთიდანაა; თურქეთი არ უერთდება 2022 წელს რუსეთისათვის დასავლეთის ქვეყნების მიერ დაწესებულ ეკონომიკურ სანქციებს უკრაინაში გაჩაღებული ომის გამო.

რაც შეეხება პოლიტიკურ მხარეს, დიპლომატიკურ დონაზე და პუტინის შორის ინტენსიურია და, გარეშე თვალისათვის, ძალიან გულითადი.

მაგრამ არსებობს ნაკლებ შესამჩნევი „წყალქვეშა დინებები“.

თურქეთი არ ცნობს 2014 წელს ანექსირებულ ყირიმს რუსეთის ნაწილად და არ უჭერს მხარს რუსეთის აგრესიას უკრაინაში. ის ეჭვის თვალით უყურებს რუსეთის აქტივობას სირიაში და მოუთმენლად ელოდება მის გასვლას იქიდან.

რუსეთს, თუნდაც სამხედრო თვალსაზრისით უფრო ძლიერს, არ შეიძლება არ ანუხებდეს თავის თიურქულენოვან ან მუსლიმებით დასახლებულ ავტონომიებში და ყოფილ საბჭოთა თიურქულ რესპუბლიკებში (აზერბაიჯანი, ცენტრალური აზიის სახელმწიფოები) თურქეთის კულტურული და ეკონომიკური გავლენა.

სამხრეთ კავკასიაში არსებობს თურქეთ-რუსეთის, გარეშე თვალისათვის შეუმჩნეველი, მაგრამ რეალური მეტოქეობა. ეს ეხება პოლიტიკური გავლენების გეოგრაფიასაც: თურქეთის გავლენა აზერბაიჯანში ძლიერდება, ხოლო რუსეთისა – სომხეთში სუსტდება.

თურქეთი და საქართველო

1992 წლიდან დამოუკიდებელი საქართველო ერთმანეთს აშორებს ძველ მტრებს, ამჟამად კი თანამშრომლებად მიჩნეულ, მაგრამ, რეალურად, გეოპოლიტიკურ მეტოქეებს – თურქეთსა და რუსეთს.

„ბუფერული სახელმწიფოს“ როლში გამოსვლა საქართველოს, შესაძლოა, სულაც არ ხიბლავდეს. მაგრამ იქამდე, სანამ საქართველო ევროკავშირის წევრი გახდება, რასაც, ალბათ, უახლოეს წლებში არ უნდა ველოდოთ, ის რეალურად არის ბუფერი ორ რეგიონულ ზესახელმწიფოს შორის. როგორც რუსეთი, ისე თურქეთი ესწრაფვის განავრცოს ან შეინარჩუნოს თავისი გავლენა მთელ კავკასიაზე და, გარკვეულწილად, ახლო აღმოსავლეთზე. როგორც ზემოთ აღინიშნა, სირიაში, სადაც 2010 წლიდან მიმდინარეობს სამოქალაქო ომი, თურქეთი და რუსეთი ერთმანეთს დაპირისპირებულ მხარეებთან თანამშრომლობენ.

გეოპოლიტიკური ლოგიკიდან გამომდინარე, თურქეთი დაინტერესებული უნდა იყოს საქართველოს პოლიტიკური და სამხედრო მდგრადობით. ამისათვის:

- თურქეთმა გაგვინია საგრძნობი დახმარება სამხედრო მშენებლობაში;
- ის სტაბილურად უცხადებს მხარდაჭერას ჩვენს ტერიტორიულ მთლიანობას, რასაც ქართველი ხალხი დიდად აფასებს;
- საქართველოსთვის თურქეთი მთავარი სავაჭრო პარტნიორია;
- ქართველების საგრძნობი ნაწილი საზღვარგარეთ ავიაკომპანია „*Türk Hava Yolları*“-ის („თურქული საჰაერო გზები“) მეშვეობით დაფრინავს და სტამბოლის აეროპორტები ჩვენთვის ძირითადი კარიბჭეა გარე სამყაროში;
- თბილისი-ახალქალაქი-ყარსის რკინიგზამ საქართველოს სატრანზიტო მნიშვნელობა გაზარდა, თუმცა არა იმ დონემდე, რომელიც ქვეყნის ნავსადგურებისა და საავტომობილო გზების სატრანზიტო ფუნქციას შეასუსტებდა.

საქართველოს სატრანზიტო ფუნქციის მნიშვნელობას თუ რამე ნაწილობრივ შეამცირებს, ეს იქნება არაქსისპირა საგზაო ინფრასტრუქტურის საერთაშორისო დონემდე გაზრდა (იხ. თავი 7).

თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისათვის, რომლებიც „ცივი ომის“ პერიოდში თურქეთის ყველაზე ჩაკეტილი, მიყრუებული და ეკონომიკურად ჩამორჩენილი რეგიონები იყვნენ, უაღრესად კეთილისმყოფელი შედეგის მომტანი აღმოჩნდა საქართველოსთან სასაზღვრო საავტომობილო გადასასვლელების და საბაჟო-გამშვები პუნქტების გახსნა. თურქეთის ეს რეგიონები გამოაცოცხლა სატრანზიტო ფუნქციამ, რადგან ამ გზებით თურქეთი უკავშირდება არა მარტო საქართველოს, არამედ აზერბაიჯანს, ცენტრალურ აზიასა და, ეკონომიკური თვალსაზრისით, სომხეთსაც კი. თურქეთის ზემოხსენებულ რეგიონებში გაუმჯობესდა ინფრასტრუქტურა, გაჩნდა უამრავი კომერციული კომპანია, სამრეწველო საწარმოები.

საქართველოს მხრიდან ასეთივე სასაზღვრო მდებარეობის მქონე აჭარაშიც იგრძნობა ეკონომიკური აღმავლობა, ოღონდ ეს რეგიონი არაა ქართული კაპიტალდაბანდების ობიექტი: რეალურად, ის თურქული კაპიტალის ინტერვენციას განიცდის. ბათუმში უკვე არის მთელი ქუჩები, სადაც მალაზიებისა და რესტორნების უმეტესობა თურქულია და მათი კლიენტურაც ძირითადად თურქია. სასტუმროების, ახალი საცხოვრებელი კორპუსების რეალური მფლობელები თურქეთის მოქალაქეები არიან.

თურქული კაპიტალის შემოდინებას საქართველოში განსაკუთრებით ახალისებდა პრეზიდენტი სააკაშვილი. ის თურქეთის ბევრ მოქალაქეს ანიჭებდა საქართველოს მოქალაქეობასაც. ეს პრაქტიკა, მართალია, ნაკლები ინტენსივობით, შემდგომ პერიოდშიც გრძელდება.

კერძო თურქული კომპანიები საკმაოდ აქტიურად ვაჭრობენ სეპარატისტულ აფხაზეთთანაც.

თურქეთის რბილი ძალა მრავალ პოსტსაბჭოთა ქვეყანაში, მათ შორის – საქართველოში, ვლინდება კულტურულ-საგანმანათლებლო ექსპანსიაში. ნიჭიერად დადგმული თურქული ტელესერიალები უამრავ მაყურებელს იზიდავს, რომლებისთვისაც თურქული კულტურა სულ უფრო ახლობელი ხდება: ზოგიერთ სერიალში, ბუნებრივია, უარყოფითი გმირები ბერძნები ან ფრანგები! ქართველი მაყურებელი ამას ეჩვევა. საქველმოქმედოდ გამოცხადებული მიზნით იხსნება კერძო კომპანიების სასწავლო დაწესებულებები, მათ შორის, უნივერსიტეტები: ეს კომპანიები თურქეთის სახელმწიფოს ოფიციალური ან არაოფიციალური მხარდაჭერით სარგებლობენ. ასეთ სასწავლებლებში, ჩვეულებრივ, ინგლისურ ენაზე მომზადებულ კადრებს, ბუნებრივია, სიმპათია აქვთ თურქეთის მიმართ.

სასწავლებლები საქართველოშიც არსებობს. მართალია, საშუალო სკოლის დონეზე მოქმედი კოლეჯები (მაგალითად, დემირელის კოლეჯი თბილისში, კოლეჯი ბათუმში) თურქეთის მთავრობისავე თხოვნით 2016-2017 წლებში დაიხურა, რადგან მათ დამფუძნებლად ანკარაში მიჩნეულია ამჟამად შერისხული მუსლიმი თეოლოგი ფეთჰულაჰ გიულენი. მეზობელ აზერბაიჯანში 2016 წელს იმავე საბაბით დაიხურა 1993 წელს ბაქოში დაარსებული კერძო, საკმაოდ წარმატებული კავკასიის უნივერსიტეტი (Qafqaz University). მაგრამ ადრე იმავე გიულენთან დაკავშირებული თურქი ბიზნესმენების მიერ დაფუძნებული შაი ზღვის საერთაშორისო უნივერსიტეტი თბილისში რჩება (არის მოსაზრება, რომ მისი შენარჩუნება, გარკვეულწილად, საქართველოს მთავრობაზე ამერიკული ზეწოლის შედეგაც იყო).

თურქეთში ისლამის რენესანსი, რასაკვირველია, იწვევს ისლამისათვის დამახასიათებელი პროზელიტიზმის აქტივობაციას, მათ შორის საზღვარგარეთ. იგრძნობა თურქეთში ბაზირებული, თითქოს კერძო რელიგიური ორგანიზაციების მიერ მიმდინარე აქტიური მუშაობა სუნიტური ისლამის აღორძინებისათვის

თურქეთის მიმდებარე საქართველოს რაიონებში, განსაკუთრებით მთიან აჭარაში, სადაც ისლამი XVII-XVIII საუკუნეებში გავრცელდა, მაგრამ შესუსტდა XX საუკუნეში.

თურქული რელიგიურ-კულტურული მუშაობა იგრძნობა საქართველოს სხვა სასოფლო რეგიონებში მთიანი აჭარიდან ჩამოსახლებულ ეკოლოგიურ მიგრანტებსა და საქართველოში მცხოვრებ აზერბაიჯანელებს შორისაც.

რელიგიური საკითხის დრამატიზაცია საჭირო არაა, მაგრამ ფაქტია, რომ ზემოხსენებული პროცესები არ ემსახურება საქართველოს ეროვნულ ინტერესებს.

თავი 7

სომხეთი: მთიანი ყარაბაღის მძევალი

სომხეთის ეთნოდემოგრაფია

სომხეთის *ეთნიკური დემოგრაფიის* მოკლე ისტორიული მიმოხილვა ბევრი საკითხის გაგებას გააადვილებს.

ეჭვგარეშეა, რომ სომხეთის რესპუბლიკის დღევანდელი ტერიტორია სომხების ისტორიული განსახლების არეალია. სხვა ეთნიკური ჯგუფები, მათ შორის თიურქული, იქ არ მკვიდრობდა (ყოველ შემთხვევაში, მასობრივად) ჩვენი წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულამდე. მაგრამ ასევე ეჭვგარეშეა, რომ დაახლოებით XVI საუკუნიდან და XIX საუკუნის შუა წლებამდე, იმავე ტერიტორიაზე რიცხობრივად დომინირებდა თიურქული ელემენტი.

XVII საუკუნის დამდეგს სპარსეთის შაჰმა აბას I-მა მდინარე არაქსის ხეობიდან და არარატის დაბლობიდან, სადაც სომხების განსახლება ორ ათასწლეულზე მეტ ხანს ითვლიდა, ძალის გამოყენებით ნაიყვანა ისინი და ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარების მიზნით დაასახლა სპარსეთის ქალაქებში.

ამჟამინდელი ნახჭევნის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, მდ. არაქსის ნაპირთან მდებარე ქალაქ *ჯულფადან* (მისი სომხური სახელია *ჯულა*) წამოყვანილ სომეხ ვაჭარ-ხელოსნებს შაჰ-აბასმა საკუთარ დედაქალაქ *ისფაჰანთან* მიუჩინა ადგილი: მას დღემდე უწოდებენ „*ნოუ ჯოლფას*“ (ახალი *ჯულფა*). შაჰები პირადად მფარველობდნენ მათი იმპერიისათვის ესოდენ საჭირო „ეთნოპროფესიულ“ ელემენტს. სომეხმა სოფდაგრებმა მოახდინეს სეფიანთა სპარსეთის საგარეო ვაჭრობის მონოპოლიზაცია და ძალიან გამდიდრდნენ.

სამხრეთ კავკასიაში სომხების ძველი განსახლების დაცარიელებული არეალი კი, სადაც სპარსეთის შაჰებმა XVI საუკუნეში დააარსეს ერევნისა და ნახჭევნის სახანოები, შეავსეს ისლამის შიიტური მიმართულების მიმდევარმა თიურქულენოვანმა ტომებმა, რომელთაც ახლა აზერბაიჯანელებად ვიცნობთ და, ნაწილობრივ, სუნიტური მიმართულების ქურთებმა. თავიდან მათი უმეტესობა მომთაბარე მეცხოველეობას მისდევდა, შემდგომში კი დიდი ნაწილი ბინადარი გახდა. მათ

თიურქული სახელები დაარქვეს დასახლებულ პუნქტებს, მთებს, ქედებს, ხევებს, ისე, რომ არც შეხვედრიან იქ ადრე მცხოვრებ ხალხს, მათგან რომ გაეგოთ ნასოფლარისა თუ მთის სახელი. XX საუკუნეში ყველა თიურქული ტოპონიმი სომხურით შეიცვალა (გაჩეჩილაძე, 2009).

როდესაც 1828 წელს რუსეთის იმპერიამ დაამარცხა სპარსეთი და შეიერთა ერევნისა და ნახჭევნის სახანოები, იქ 100 ათასზე ნაკლებ მცხოვრებთაგან სომეხი მეოთხედი თუ იყო, დანარჩენი – მუსლიმი. რუსეთის იმპერიამ თავის ახალშეძენილ ტერიტორიაზე ასეთი დემოგრაფიული შეფარდების შეცვლა განიზრახა და ხელი შეუწყო მისთვის უფრო სანდო ქრისტიანებით დასახლებას. 1828 წლის „თურქმანჩაის ხელშეკრულებაში“, რომელიც 1826-1828 წლების ომში გამარჯვებულმა რუსეთმა დადო სპარსეთთან, ჩაინერა მუხლი, რომ შაჰი არ შეუშლიდა ხელს მისი ქრისტიანი ქვეშევრდომების გადასახლებას რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე. ახალანექსირებული ერევნისა და ნახჭევნის სახანოების მკვიდრ მუსლიმებს კი სპარსეთში გადასახლების ანალოგიური უფლება ენიჭებოდათ.

გაუქმებული სახანოების ტერიტორიაზე რუსეთის იმპერია „ადმინისტრაციულ ექსპერიმენტებს“ ატარებდა: იქ ჯერ დაარსდა „სომხეთის ოლქი“ (Армянская область); 1840-1846 წლებში იგივე ტერიტორია დღევანდელი აზერბაიჯანის ჩრდილოეთ ნაწილთან ერთად შედიოდა „საქართველო-იმერეთის გუბერნიაში“ (Грузино-имперетинская губерния). 1849 წლის 9 ივნისს ყოფილი ერევნისა და ნახჭევნის სახანოების ტერიტორიას დაერქვა ერევნის გუბერნია (Эриванская губерния). ამ სახელით მან იარსება იმპერიის აღსასრულამდე, 1917 წლამდე. ამ გუბერნიაში არ შედიოდა ზანგეზურის მაზრა, რომელიც მეზობელ ელისავეტპოლის გუბერნიას ექვემდებარებოდა.

1828-1829 წლების ომში რუსეთის იმპერიის მიერ დამარცხებულ ოსმალეთის იმპერიასთან დადებულ „ადრიანოპოლის ხელშეკრულებაშიც“ ჩაინერა „მოსახლეობის ნებაყოფლობითი გაცვლის“ პუნქტი. ეს გულისხმობდა განსახლების ადგილის შენაცვლებას ოსმალეთის ერზურუმის ეიალეთში¹⁹ მცხოვრებ სომხებსა და რუსეთის მიერ ანექსირებული ახალციხის საფაშოს მუსლიმ (მეტწილად ჯერაც ქართულენოვან) მოსახლეობას შორის.

ვ. ფარსამიანის გამოთვლით, 1820-1830-იანი წლების მიჯნაზე გაუქმებული ერევნისა და ნახჭევნის სახანოებისა და ახალციხის საფაშოს ტერიტორიაზე ჩასახლდა 140 ათასამდე სომეხი ჩრდილო-დასავლეთ სპარსეთის მაქუს, მარალას, საღმასთის, ურშიას, ხოის რაიონებიდან და ოსმალეთის ერზურუმის ეიალეთიდან [Парсамян, 1983].

სპარსეთიდან მოსული სომხები დასახლდნენ ყოფილი ყარაბაღის სახანოს

¹⁹ „ეიალეთი“ იყო დიდი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დანაყოფის სახელი ოსმალეთის იმპერიაში. 1864 წლიდან დაარსდა უფრო მცირე ზომის „ვილაიეთები“. თანამედროვე თურქეთში ვილაიეთის დონის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს „ილი“ (il) ეწოდება.

ტერიტორიაზე, რომელიც რუსეთმა ჯერ კიდევ 1813 წელს შეიერთა, და რიცხო-
ბრივად გაზარდეს იქ ისტორიულად მცხოვრები სომხური თემი.

სომხების გარდა, 1829-30 წლებში საქართველოს ისტორიულ ტერიტორია-
ზე ერზურუმის ეიალეთიდან გადმოსახლდა ე.წ. ურუმების (თურქულენოვანი
მართლმადიდებელი ბერძნების) საკმაო რაოდენობა: ისინი უპირატესად დლე-
ვანდელი წალკის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე დასახლდნენ.

ზემოსხენებულმა მიგრაციებმა მკვეთრად შეცვალა მთელი სამხრეთ კავკასიის
ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურა.

სომხური მოსახლეობა ფართოდ განსახლდა სამხრეთ კავკასიაში, სადაც
შეიქმნა ერთგვარი „ეკონომიკური სიმბიოზი“: ვაჭრობა-ხელოსნობაში ჩართუ-
ლი სომხების (თუმცა მათი საკმაო ნაწილი მაინც გლეხობა იყო) მშვიდობიანი
თანაცხოვრება თითქმის მთლიანად სოფლის მეურნეობაში ჩართულ ქრისტიან
ქართველებთან და ადგილობრივ მუსლიმებთან.

სომხების მნიშვნელოვანი ნაწილი 1820-1830-იან წლებში დასახლდა დღევა-
ნდელი სომხეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე, თუმცა თითქმის მთელი XIX საუ-
კუნის განმავლობაში ერევნის გუბერნიაში სომხები უმცირესობას შეადგენდნენ.

მხოლოდ XIX საუკუნის ბოლოს გადააჭარბეს სომხებმა რიცხოვნობით ადგი-
ლობრივ მუსლიმ მოსახლეობას. ასეთ დემოგრაფიულ ცვლილებას ხელი შეუწყო
ოსმალეთიდან ლტოლვილ სომეხთა შემოდინებამ. რუსეთის იმპერიაში 1897 წელს
ჩატარებული მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის თანახმად, ერევნის გუბერ-
ნიაში მცხოვრებთა 56 პროცენტს სომხები შეადგენდნენ, დანარჩენის უმეტესობა
აღწერამ „თათრებად“ აღრიცხა, რომლებიც სოფლად ქმნიდნენ უმრავლესობას.

მკვეთრი ცვლილება მოსახლეობის ეთნიკურ სტრუქტურაში დაიწყო 1915
წლიდან, როდესაც ოსმალეთის იმპერიიდან ლტოლვილი სომხების პირველმა
დიდმა ტალღამ მიაღწია ერევნის გუბერნიას. 1918 წელს ლტოლვილთა რაოდე-
ნობამ უფრო მოიმატა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს გაუბედურებული ხალხი იყო,
ვინც დაკარგა ოჯახის წევრები და სარჩო-საბადებელი, ის ძალიან მნიშვნელოვა-
ნი შენაძენი აღმოჩნდა ახალგამოცხადებული სომხეთის რესპუბლიკისათვის: ამ
ხალხმა რადიკალურად შეცვალა ეთნოდემოგრაფიული სტრუქტურა. 1918-1920
წლებში სომხეთი დატოვა მრავალმა მუსლიმმა.

1920-იან წლებში თბილისიდან ერევანში გადასახლდა სომხური ინტელიგენ-
ციის საკმაოდ ბევრი წარმომადგენელი.

სომხეთის რესპუბლიკას 1918-1920 წლებში გაუთავებელი ომი ჰქონდა აზერბა-
იჯანის რესპუბლიკასთან მთიანი ყარაბაღის გამო. ბრძოლა იყო ზანგეზურისა და
ნახჭევნის მახრებშიც, რასაც თან სდევდა მოსახლეობის იძულებითი გადაადგი-
ლება: ერევნის გუბერნიის აზერბაიჯანელები გარბოდნენ აზერბაიჯანის არმიის
მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე, სომხები კი სომხეთის არმიის მფარვე-
ლობას ეძებდნენ. ამ პროცესის რეალური შედეგი სომხეთის რესპუბლიკისათვის

აღმოჩნდა მისი არმენიზაცია, სომხური მოსახლეობის რიცხოვრივი დომინირება.

სომხეთის პირველი რესპუბლიკის (1918-1920 წწ.) პერიოდში ეთნიკური ჰომოგენურობის მიღწევა შეგნებული პროცესიც იყო. აი, როგორ აფასებდა ამ მოვლენას 1928 წელს ქ. ათენში გამოცემულ წიგნში სომხური დიასპორის თვალსაჩინო მოღვაწე, მწერალი შაგან ნათალი (ჰაკოფ ტერ-ჰაკოფიანის ფსევდონიმი). სომხეთის მომავლის პერსპექტივის გათვალისწინებით იგი ამართლებდა ეთნიკურ წმენდას:

„...ნაციის შექმნის ნამდვილი იარაღი იყო სომხეთის განმეხდა მის საზღვრებს შიგნით, რაც, ვინც რა უნდა თქვას, მოხდა სომხეთის რესპუბლიკის დროს; მხოლოდ ამ ქმედების წყალობით ქმნიან დღეს სომხები უმრავლესობას მინაზე, რომელიც, თუნდაც ბოლშევიკური, მაინც სომხეთია და სომხები იქ – ნაციაა. პოლიტიკური თვალსაზრისით ნაცია და სამშობლო ნიშნავს მოსახლეობის ერთგვაროვან უმრავლესობას გარკვეულ ტერიტორიაზე... სწორედ ამიტომ, ჩვენი აზრით, სომხეთის არმენიზაციას მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე სომხეთის სახელმწიფოებრიობის გამოცხადებას“ [Hatalian, 2007].

არმენიზაციის პროცესი გაგრძელდა სომხეთის გასაბჭოების შემდეგაც. 1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის თანახმად სომხეთის სსრ-ში „სატიტულო ნაცია“²⁰, ანუ ეთნიკურმა სომხებმა 84,4% შეადგინეს, რაც საბჭოთა რესპუბლიკებში მონოეთნიკურობის უმაღლესი მაჩვენებელი იყო.

სომხეთის სსრ-ში უმსხვილეს ეთნიკურ უმცირესობას წარმოადგენდნენ თათრები (1936 წლიდან – აზერბაიჯანელებად ნოდებულნი). 1979 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის თანახმად 161 ათასი აზერბაიჯანელი სომხეთის სსრ-ის მოსახლეობის 5,3 პროცენტს შეადგენდა. ათი წლის შემდეგ, 1989 წლის იანვრის მოსახლეობის აღწერამ სომხეთში 85 ათასი აზერბაიჯანელი აღრიცხა, მთელი მოსახლეობის 2,6%. ასეთი კლების მიზეზი იყო 1988 წლიდან დაწყებული კონფლიქტი მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ, რამაც მკვეთრად დაძაბა ერთაშორისი ურთიერთობა და სომხეთის ბევრი აზერბაიჯანელი აიძულა თავშესაფარი ეძებნა მეზობელ რესპუბლიკაში. 1990 წლიდან აზერბაიჯანელები სომხეთში აღარ ცხოვრობენ. ფორმალურად ისინი „ნებაყოფლობით წავიდნენ“: მათ მისცეს საკუთარი სახლებისა და სხვა ქონების, მაგალითად, შინაური პირუტყვის, ადგილობრივი მოსახლეობისათვის სასწრაფოდ მიყიდვის საშუალება და აზერბაიჯანში წასასვლელად ავტობუსებიც კი გამოუყვეს.

მომდევნო წლებში გაუსაძლისი ეკონომიკური პრობლემების გამო საზღვარგარეთ, ძირითადად რუსეთსა და უკრაინაში, წავიდა სომხეთის თითქმის მთელი სლავური მოსახლეობა. ლორის მარზში²⁰ XIX საუკუნიდან არსებული რუსი რელიგიური სექტანტების, დუხობორებისა და მოლოკნების, საკმაოდ დიდი სოფლები თითქმის დაიცალა.

²⁰ სომხეთის უმსხვილეს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულს ეწოდება „მარზი“. ქვეყანაში 10 მარზია, რომელსაც მართავს მთავრობის მიერ დანიშნული მარზპეტი, ხოლო დედაქალაქ ერევანს აქვს სპეციალური ადმინისტრაციული სტატუსი და მას არჩეული მერი მართავს.

ამ მიგრაციების შედეგად თანამედროვე სომხეთის რესპუბლიკა მონოეთნიკური სახელმწიფო გახდა: მოსახლეობის 98% სომეხია.

მონოეთნიკურობის შეფასების საინტერესო მაგალითია მართვის საკითხებში სომეხი ექსპერტის, *პარუთიუნ მესრობიანის*, თვალსაზრისი, რომელიც იქნებ სომხეთის საზოგადოებრივ აზრსაც ასახავს. 2008 წელს, თავისი ქვეყნის შესახებ მსჯელობისას, ექსპერტმა ასეთი დასკვნა გამოიტანა:

„უნდა ითქვას, რომ სახელმწიფოს მონოეთნიკურობას სერიოზული უპირატესობა აქვს. ეთნიკური თვალსაზრისით ჩვენ არა გვყავს მეხუთე კოლონა²¹“ [Месროbian, 2008, 9].

პოლიტიკურად ეს საშიში დასკვნაა, განსაკუთრებით, იმ შემთხვევაში, თუკი ეინმე სხვაც მოინდომებს მის გადაქცევას პოლიტიკის წარმმართველ იარაღად, მაგალითად, ასე: *„მოდით მივბაძოთ სომხეთს და მონოეთნიკურობას მივალწიოთ, რათა ეთნიკური თვალსაზრისით მეხუთე კოლონა არ გვყავდეს!“*

თვით სომხები ყველაზე მეტად დაზარალებულნი იმის გამო, რომ მათი ეთნოსი „მეხუთე კოლონად“ მიიჩნიეს ოსმალეთის იმპერიაში 1915-1918 წლებში და აზერბაიჯანის სსრ-ში – 1988-1991 წლებში.

სომხეთის რესპუბლიკაში მოსახლეობის აღწერა ჩატარდა 2000, 2011 და 2022 წლებში. უკანასკნელი აღწერის მასალები ჯერ ხელმიუწვდომელია. 2011 წელს კი სომხეთში ყველაზე დიდი ეთნიკური უმცირესობა, რომელსაც ოდნავ გამოხატული სასოფლო განსახლების ბირთვი ჰქონდა, იეზიდები იყვნენ: ისინი დღემდე ცხოვრობენ *არაგანოტინის მარზის* ერთმანეთის მეზობლად მდებარე რამდენიმე სოფელში. ეს ხალხი მეტყველებს ქურთული ენის ქურმანჯის დიალექტზე, ხოლო რელიგიურად მისდევს *იეზიდობას*, მაშინ როცა ქურთები ისლამის მიმდევრები არიან. თავიანთი სიმცირისა და საზღვრისაგან დაშორებით განსახლების გამო იეზიდები არავითარი ტერიტორიული სეპარატიზმის საფრთხეს არ უქმნიან სომხეთის რესპუბლიკას. 1989 წელს სომხეთში 56 ათასი იეზიდი აღირიცხა, 2011 წელს კი – 35 ათასი.

ჩრდილოეთ სომხეთში შემორჩა რამდენიმე რუსული სოფელი, რომლებშიც რუსი მოლოკნები ცხოვრობენ. 2011 წელს სომხეთში სულ 11,9 ათასი რუსი რჩებოდა, ოთხჯერ ნაკლები, ვიდრე 1989 წელს, მათ შორის სამი მეოთხედი ქალი იყო, ეთნიკურად შერეული ოჯახის წევრი.

დანარჩენი ეთნიკური უმცირესობებიც, ძირითადად, სომხური ოჯახების არასომეხი წევრებია. რეალურ ეთნიკურ თემს არცერთი მათგანი არ ქმნის. ასე მაგალითად, ე.წ. „ქართული დიასპორა სომხეთში“ 2011 წელს შეადგენდა სულ 617

21 ტერმინ „მეხუთე კოლონის“ შექმნა მიენერება ესპანეთის სამოქალაქო ომში ნაციონალისტების მხარეს მებრძოლ გენერალ *ემილიო მოლას*, რომელსაც 1936 წელს უთქვამს, რომ რესპუბლიკელების ხელში მყოფ მადრიდს უტყევს ოთხი კოლონა, ხოლო *„მეხუთე კოლონა თავად მადრიდშია“*: ის გულისხმობდა ნაციონალისტების ფარულ მომხრეებს დედაქალაქში, რომლებიც რესპუბლიკელების წინააღმდეგ ძირგამომთხრელ მუშაობას ეწეოდნენ.

ადამიანს. მათი უმრავლესობა იყო ქართული წარმოშობის ქალი: ისინი დროთა განმავლობაში ცოლად გაჰყვნენ სომეხ მამაკაცებს. მათი შვილები, რასაკვირველია, სომხები არიან.

მთიანი ყარაბაღი: მეზობელთან ურთიერთობის ფაქტორი

ამჟამად დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს – აზერბაიჯანსა და სომხეთს პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად ერთმანეთთან აკავშირებს მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ 1988 წელს განახლებული სამხედრო კონფლიქტი. როგორც ზემოთ აღინიშნა (თავი 2) კონფლიქტს სამხედრო ფაზა 1918-1920 წლებშიც ჰქონდა.

დღეისათვის ისეთი პოლიტიკური ტენდენცია ჩანს, რომ კონფლიქტი შეიძლება ამოიწუროს, მაგრამ პრობლემის „კუდი“ მაინც დარჩება და, ამიტომაც, ის ყურადღებას იმსახურებს.

რადგან კონფლიქტის სათავესთან 1918-1920 წლებში სომხეთის რესპუბლიკა იდგა და 1988 წლიდანაც მისი განახლების ინიციატორი სომხური მხარე იყო, ყარაბაღის პრობლემა განიხილება „სომხეთის“ თავში.

„ყარაბაღი“ ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინია: ასეთი სახანო რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში არსებობდა. ტოპონიმი „ყარაბაღი“ თიურქულ-სპარსული კომპოზიტია და „შავ ვენახს/ბაღს“ აღნიშნავს.

სპარსეთის შაჰის სიუზერენიტეტის ქვეშ მყოფი ყარაბაღის სახანო, რომლის ცენტრი იყო მძღავრი ციხესიმაგრე შუშა, გენერალმა პაველ ციციანოვმა 1805 წელს დაუმორჩილა რუსეთის იმპერიას. დღევანდელი აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მდებარე სხვა სახანოებთან ერთად 1813 წელს ყარაბაღი შევიდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში. სახანო გაუქმდა 1822 წელს.

„მთიანი ყარაბაღი“, არსებითად, ფიზიკურ-გეოგრაფიული ტერმინია (ის ტერიტორიას რელიეფის შესაბამისად ახასიათებს), მაგრამ მან პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მნიშვნელობა შეიძინა.

სომხური ისტორიული წყაროების ინტერპრეტაციით, დაახლოებით იქ, სადაც საბჭოთა პერიოდში დაარსდა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, მრავალი საუკუნის წინათ უარსებია ისტორიულ სომხურ პროვინცია „არცახს“. ამ ტერმინის გამოყენება სომხებმა ხელახლა დაიწყეს მხოლოდ XX საუკუნის ბოლოს. ყარაბაღელი სომხები თავს „არცახელებს“ არ უწოდებდნენ.

XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში რუსეთის ამიერკავკასიაში გაძლიერებას იწყებს ეთნიკური ნაციონალიზმი, რასაც უფრო დელიკატურად „ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას“ უწოდებენ. ამ საქმეში პიონერები იყვნენ სომხური პოლიტიკური ორგანიზაციები, მათ შორის ერთ-ერთი პირველი – სოციალ-დემოკრატიული პარტია „ჰნჩაკი“ (სომხურად – ზარი). რუსეთისა და

ოსმალეთის იმპერიებში მცხოვრებ სომხებს შორის განსაკუთრებით გააქტიურდა 1890 წელს თბილისელი სომეხი ინტელექტუალების მიერ დაარსებული ნაციონალისტური პარტია „სომხთა რევოლუციური ფედერაცია („პაი პელაფოკახან დამნაკუთიუნ“, მის წევრებს შემოკლებით უწოდებენ დამნაკებს). პარტია დღემდე არსებობს და აქტიურია სომხურ დიასპორაში. 1907 წლიდან ის „სოციალისტური ინტერნაციონალის“ წევრი გახდა. პარტიის საბოლოო მიზანი იყო სომხური სახელმწიფოს აღდგენა ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიების ტერიტორიებზე, ანუ „დასავლეთ“ და „აღმოსავლეთ“ სომხეთში.

ოსმალეთის აღმოსავლეთ ანატოლიაში (რომელიც სომხებისათვის „დასავლეთი სომხეთია“) 1890-იანი წლებიდან მიმდინარეობდა სომეხი „პაიდუკების“ (ნასესხებია ბალკანეთის პარტიზანების სახელიდან), იმავე „ფიდაიების“ (რაც არაბულად „თავგადადებულს“ ნიშნავს) რევოლუციური ბრძოლა სულტნის რეაქციონერებთან, ანუ ადგილობრივ ხელისუფლებასთან და მათ დამქაშებთან – ქურთულ ტომებთან. ეს ბრძოლა აწყდებოდა წინააღმდეგობას იქვე მცხოვრები უფრო მრავალრიცხოვანი მუსლიმი მოსახლეობის მხრიდან [Армянский вопрос, 1991]. სამხრეთ კავკასიაში იგივე რევოლუციონერები დაუპირისპირდნენ ცუდად ორგანიზებულ „თათრებს“ (აზერბაიჯანელებს). ამ უკანასკნელთა მიერ 1911 წელს შექმნილმა პარტია „მუსავათმა“ (არაბულად – თანასწორობა) მცირედ თუ გაანონასწორა „დამნაკუთიუნი“.

ეთნიკური კონფლიქტი გამწვავდა 1905 წელს, როდესაც მოხდა სომხებისა და „თათრების“ სისხლიანი ეთნიკური დაპირისპირება ქ. ბაქოში, ელისავეტპოლში (განჯა), შუშაში. საუკუნეების განმავლობაში არსებული მუსლიმურ-ქრისტიანული მშვიდობიანი თანაცხოვრება დაირღვა.

ეთნო-ტერიტორიული კონფლიქტი ამ ხალხებს შორის დაიწყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც 1918 წელს აზერბაიჯანსა და სომხეთში დამოუკიდებელი სახელმწიფოები წარმოიშვა და მათ განსხვავებული მიდგომა შეექმნათ ტერიტორიის გაყოფის მიმართ. 1918-1920 წლებში მათ შორის პერმანენტული ომი მიმდინარეობდა, სანამ ის არ შეწყვიტა ბოლშევიკური წითელი არმიის შესვლამ და ორივე რესპუბლიკის გასაბჭოებამ.

პოლიტიკური კონფლიქტი 1921 წლიდან მაინც გაგრძელდა, ახლა უკვე ორი ქვეყნის კომუნისტურ მთავრობებს შორის. მხოლოდ 1923 წელს მოახერხა კრემლმა ორივე მხარისათვის თავს მოეხვია „კომპრომისული“ ვარიანტი. აზერბაიჯანის სსრ-ის ტერიტორიის 4,8 პროცენტზე (4161 კვ. კმ) დაარსდა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი. მის ცენტრად გამოცხადდა მაშინ აზერბაიჯანელებით დასახლებული სოფელი ზანკენდი, რომელსაც სახელი გამოეცვალა, სტეფანაკერტი დაერქვა და მოგვიანებით მიენიჭა ქალაქის სტატუსი.

ავტონომიური ოლქის შექმნა სინამდვილეში მოჩვენებითი კომპრომისების შედეგი იყო.

ერთი მხრივ, თითქოს საბჭოთა აზერბაიჯანის ინტერესების გათვალისწინებით:

- მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში დატოვეს. კრემლის გადაწყვეტილების რეალური მოტივაცია იყო ის, რომ ბაქოს ნავთობს რუსეთისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა. ამასთანავე, აზერბაიჯანისადმი ერთგვარი დათმობით კრემლი ახდენდა თავისი კეთილგანწყობის დემონსტრაციას იმ პერიოდში მისთვის მნიშვნელოვნად მიჩნეული „მუსლიმური აღმოსავლეთისა“ და, კერძოდ, ქემალისტური თურქეთის მიმართ, რომელიც აზერბაიჯანს მფარველობდა;
- მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის საზღვრები ისე შემოიხაზა, რომ მათ არ ჰქონოდათ უშუალო შეხება სომხეთის სსრ-სთან (იხ. ნახ. 10) და მათ შორის ბუფერად დატოვეს ძირითადად ქურთებით დასახლებული „წითელი ქურთისტანის“ მაზრა აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში. 1930 წელს ეს მაზრა გარდაიქმნა ლაჭინისა და ქალბაჯარის რაიონებად, ქურთების ნაწილი კი მოგვიანებით შუა აზიაში გადაასახლეს.

მეორე მხრივ, თითქოს სომხების ინტერესების გათვალისწინებით:

- ავტონომიური ოლქის ტერიტორია შემოიხაზა ეთნიკური პრინციპით – ძირითადად სომხების განსახლების არეალის მიხედვით;
- ოლქის შემადგენლობაში შეიყვანეს ისტორიული ქალაქი შუშა მიმდებარე სასოფლო რაიონითურთ. ეს თითქოს ტერიტორიულად ზრდიდა ოლქს, მაგრამ ეთნიკურად შერეულს ხდიდა მას: შუშის რაიონში და ქალაქშიც იმ დროს აზერბაიჯანელები ჭარბობდნენ.

მთიანი ყარაბაღის ავტონომიურ ოლქში 1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერით სომხები 89 პროცენტს შეადგენდნენ (112 ათასი), 1979 წელს²² კი 76 – პროცენტს (123 ათასი). დანარჩენი მოსახლეობა აზერბაიჯანული იყო. 1926-1979 წლებში ოლქში მცხოვრები აზერბაიჯანელების რაოდენობა 14 ათასიდან 37 ათასამდე გაიზარდა, რაც, მათი მრავალშვილიანობის ტრადიციის გათვალისწინებით, სტატისტიკურად სავესებით დასაშვები შედეგი იყო.

სომხური საბჭოთა ინტელიგენციის განსხვავება სხვა საბჭოთა ხალხების ინტელიგენციისაგან ის იყო, რომ წინააღმდეგობა ეწეოდა მრავალრიცხოვანი სომხური დიასპორის ჩამოსახლებას კავკასიაში, რომელსაც სომხეთის სსრ-ის მცირე ტერიტორია არ ეყოფოდა. ამიტომაც მას საჭიროდ მიაჩნდა წინსწრებით ეზრუნა სომხეთის ტერიტორიის გაფართოებაზე.

ამასვე ესწრაფოდა სომხური ეკლესია (იხ. ჩანართი 7.1).

22 1989 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის შედეგებს ამ შემთხვევაში შეგნებულად არ ვიყენებ. რადგან ის ჩატარდა უკვე დანაცვებული სომხურ-აზერბაიჯანული ეთნიკური კონფლიქტისა და იძულებითი მიგრაციების პირობებში და მისი მონაცემები მთიანი ყარაბაღის შემთხვევაში არასანდოა.

ჩანართი 7.1

ყოველთა სომეხთა კათოლიკოს ვაზგენ I-ის 1956 წლის
წერილი სსრკ მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის,
ნიკოლაი ბულგანინის სახელზე (ნაწყვეტი)

(წყარო: გაზეთი „Голос Армении“, 24 ივნისი, 2008)

„...საზღვარგარეთ [სომხურ დიასპორაში: რ.გ.] ბევრი გვეკითხებოდა – ხომ არ დადგა დრო სამართლიანად გადაწყდეს საკითხი მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის, ნახჭევანის ასსრ-სა და ახალქალაქის რაიონის შესახებ, რომლებიც ძირითადად დასახლებულია სომხებით, მაგრამ ისინი განაგრძობენ ყოფნას საბჭოთა სომხეთის საზღვრებს გარეთ. ამრიგად, საზღვარგარეთელი სომხები იმედს გამოთქვამენ, რომ კეთილგანწყობილი საბჭოთა მთავრობა შექმნის სათანადო პირობებს ტერიტორიული, ეკონომიკური და საბინაო თვალსაზრისით სამშობლოში მათ დასაბრუნებლად, რათა ისინი შეუერთდნენ თავიანთ ლეიკლ ძმებს მშობლიურ მიწაზე...“

სამწუხაროდ, პატრიოტი პოეტები, ისტორიკოსები და სულიერი მოძღვრები ხშირად არ ითვალისწინებენ საკუთარი ძალისხმევის შესაძლო პოლიტიკურ შედეგებს, არ ფიქრობენ იმაზე, რომ როდესაც ისინი მოითხოვენ „თავის მიწის“ გაფართოებას სხვისი კონტროლის ქვეშ მყოფი მიწის ხარჯზე, ამას კატეგორიულად არ დაეთანხმება „სხვა მხარე“.

სომხეთის კომუნისტურმა ხელმძღვანელობამ არაერთგზის მიმართა საბჭოთა კავშირის უმაღლეს ხელმძღვანელობას (მათ შორის სტალინს) თხოვნით, გადაექვემდებარებინა მთიანი ყარაბაღის ტერიტორია სომხეთის სსრ-სათვის. კრემლი არ თანხმდებოდა, რადგან ერიდებოდა აზერბაიჯანის სსრ-ის ხელმძღვანელობისა და აზერბაიჯანელების გაღიზიანებას და, თანაც, არ უნდოდა მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის საზღვრების ეთნიკური ნიშნით ცვლილების პრეცედენტი შეექმნა.

გორბაჩოვისეული „პერესტროიკის“ პერიოდში, საბჭოთა ხელისუფლების დასუსტების ფონზე, სომხეთის არაფორმალურმა ძალებმა, რომელთაც ფარულად მხარს უჭერდა ადგილობრივი კომუნისტური ხელმძღვანელობის საკმაო ნაწილიც, 1988 წლიდან გააქტიურეს მოქმედება მთიანი ყარაბაღის შემოსაერთებლად, რაც, საბოლოოდ, ძალისმიერ ქმედებაში გადაიზარდა.

სომხეთი და აზერბაიჯანი ჩაერთნენ მძიმე ტერიტორიულ კონფლიქტში, რომელიც სრულმასშტაბიან ომში გადაიზარდა. 1994 წლის მაისში „ბიშკეკის პროტოკოლის“ თანახმად მეომარი მხარეები დაზავდნენ: ეს დროებითი შეთანხმება იყო, სამშვიდობო ხელშეკრულება არ დადებულა.

პრაქტიკულად გამარჯვებული გამოდიოდა სომხეთის რესპუბლიკა, თუმცა მეოთხედი საუკუნის შემდეგ გაირკვა, რომ – დროებით. სომხეთის არმია „მთიანი ყარაბაღის თავდაცვით ძალებთან“ ერთად 1994-2020 წლებში აკონტროლებდა

აზერბაიჯანის საერთაშორისო დონეზე აღიარებული ტერიტორიის დაახლოებით 13,6 პროცენტს, ანუ 11794 კვ. კმ-ს (საკუთრივ ავტონომიური ოლქის 4161 კვ.კმ-ს და მიმდებარე 7 რაიონს სრულად ან ნაწილობრივ, საერთო ფართობით 7633 კვ. კმ). ამ ტერიტორიაზე მცხოვრები ყველა აზერბაიჯანელი, 600-650 ათასი ადამიანი, იძულებული გახდა, გაქცეულიყო. სომხეთიდან განდევნილ აზერბაიჯანელებთან ერთად, ლტოლვილი და იძულებით გადაადგილებული პირი 800 ათასამდე იყო. ბუნებრივი ნამატის გათვალისწინებით მათმა რიცხოვნობამ მილიონს გადააჭარბა.

მოსდა ეთნოდემოგრაფიული ძვრები, დაკავშირებული ტერიტორიულ დავა-სთან. 1990 წლიდან სომხეთის რესპუბლიკამ „ეთნიკურ სინამდეს“ მიაღწია. მომდევნო ორი წლის განმავლობაში 400 ათასამდე სომეხი განიდევნა აზერბაი-ჯანიდან (ისინი მხოლოდ მთიან ყარაბაღში დარჩნენ).

ბაქო საერთაშორისო დონეზე მოითხოვდა აზერბაიჯანის ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენას და იძულებით გადაადგილებული პირების დაბრუნებას ქვეყნის დასავლეთ რაიონებში.

ერევნის ნებისმიერი მთავრობისათვის ბაქოს ამ მოთხოვნის თუნდაც ნაწი-ლობრივ დაკმაყოფილება პოლიტიკური თვითმკვლელობის ტოლფასი იქნებოდა: სომხეთის საზოგადოებრივი აზრი, თითქმის სრულად, მთიანი ყარაბაღის საკითხში რაიმე დათმობის წინააღმდეგი იყო.

გეოპოლიტიკურ ჩიხში

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტს სომხეთისათვის სერიოზული გეოპოლიტიკური და შიდაპოლიტიკური გართულებები მოჰყვა.

სომხეთი გეოეკონომიკურ და გეოპოლიტიკურ ჩიხში აღმოჩნდა და 2023 წელ-საც ასე რჩებოდა:

- აღმოსავლეთით მას აღარ ჰქონდა არავითარი ეკონომიკური კავშირები აზერბაიჯანთან ან მისი გავლით რუსეთთან: საბჭოთა პერიოდში მთავარი სარკინიგზო-სატვირთო მაგისტრალი ერეგნიდან მოსკოვამდე აზერბაიჯა-ნის ტერიტორიაზე გადიოდა და ის ჩაიკეტა;
- მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ სამხედრო მოქმედებების გამო 1993 წელს თურქეთმა ჩაეკეტა იქამდე ორიოდ წლის განმავლობაში გახსნილი საზღვა-რი სომხეთთან. ამასთან არაოფიციალური ეკონომიკური კონტაქტები საქართველოს გავლით ნარჩუნდებოდა: სომხეთში შედიოდა თურქეთში წარმოებული პროდუქცია, ხოლო თურქეთში სამუშაოდ გასული იყო 40-50 ათასი სომხეთის მოქალაქე, რომელიც შინ საკმაო თანხას აგზავნიდა;
- სამხრეთით, ირანთან, სომხეთს გაუჩნდა ეკონომიკური კავშირების გაფართოების საშუალება: მდ. არაქსზე 1994 წელს სასწრაფოდ აშენდა

ხიდი, მაგრამ ირანის ტერიტორიის გავლით შემოსული ან გასული ტვირთი სომხეთის საგარეო-სავაჭრო ბრუნვის მეზუთედზე ნაკლებს შეადგენდა.

„კოლექტიური დასავლეთის“ ქრონიკული ეკონომიკური სანქციების ქვეშ მყოფი ირანი სომხეთისათვის ვერ იქნებოდა „ფანჯარა მსოფლიოში“;

- ირანთან დასაკავშირებლად გაყვანილმა რთული პროფილის საავტომობილო გზამ და ხიდმა მცირეოდენი ეკონომიკური შეება მისცა სომხეთს, თუმცა გეოპოლიტიკური ჩიხიდან ის ვერ გამოიყვანა. მაგალითად, 2007 წელს აშენდა ირან-სომხეთის გაზსადენი, მაგრამ გაელენიანი რუსული მონოპოლიის „Газпром“-ის ზეწოლით გაზსადენი დაგეგმილზე ორჯერ მცირე დიამეტრის (750 მმ) მილით ააშენეს. ირანული გაზი ხმარდება მხოლოდ ელექტროენერგიის გენერაციას სომხეთის თბოელსადგურებში, რომლის დიდი ნაწილი ისევ ირანში მიდის გაზის საფასურის სახით. ირანული გაზი ვერ უწევს კონკურენციას რუსეთიდან სომხეთში იმავე „Газпром“-ის მიერ ჯერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში საქართველოს გავლით გაყვანილი მილსადენით შემოტანილ გაზს.

1994 წელს მიღწეული დაზავების რეჟიმი ორ კავკასიურ რესპუბლიკას შორის მომგებიანი აღმოჩნდა კრემლისათვის, რომელიც გაყინულ კონფლიქტს ორივე მხარეზე ზემოქმედების საშუალებად იყენებდა. რუსეთი აზერბაიჯანში ყიდდა თავის სამხედრო პროდუქციას და იმავე ტიპის იარაღს შეღავათიან ფასად ანდიდა სომხეთს, როგორც რუსეთის მიერვე მართული „კოლექტიური უშიშროების ხელშეკრულების ორგანიზაციის“ (კუზო) წევრს.

სომხეთი დღემდე იძულებულია, ეყრდნობოდეს რუსეთის ფედერაციის მოკავშირეობას. 1995 წლიდან (2010 წელს გაგრძელებული შეთანხმებით – 2044 წლამდე) სომხეთის ქალაქ გიუმრიში განლაგებულია მძლავრი რუსული სამხედრო ბაზა, რომლის მიწის იჯარას რუსეთი სომხეთს არ უხდის, რადგან სამხედრო ხელშეკრულების თანახმად, რუსეთი უსაფრთხოების გარანტიად ევლინება სომხეთის რესპუბლიკას. 2020-იან წლებში სომხეთს პქონდა საბაბი, ეჭვი გამოეთქვა ამ გარანტიისა და, ზოგადად, კუზო-ს საიმედოობაში.

მთიანი ყარაბაღისათვის ომმა სამხრეთ კავკასიის რეგიონის მილიტარიზაციას შეუწყო ხელი. ჩვენი ორი მეზობელი ქვეყნის არმიები შეიარაღებითა და პირადი შემადგენლობის რიცხოვნობით საქართველოს ჯარს რამდენჯერმე აღემატებიან. 2010-იან წლებში განსაკუთრებით გაძლიერდა აზერბაიჯანის არმია.

ორივე დაპირისპირებული ქვეყნის არსებულ ხელისუფლებას, რომელსაც, ბუნებრივია, ძალაუფლება არ ემეტება, შეუძლია გამოიყენოს საგარეო საფრთხე, როგორც „თავის ირგვლივ“ საზოგადოების სრული კონსოლიდაციის ფაქტორი.

კოლექტიური დასავლეთის როლი კონფლიქტის მოგვარებაში ჯერჯერობით ელინდებოდა მხოლოდ მშვიდობისმოყვარულ რიტორიკასა და ფუჭ დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში, თუმცა 2022 წლიდან გამოჩნდა აშშ-ის უფრო აქტიური მოქმედების ნიშნები.

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გამო სამხრეთ კავკასია დღემდე ვერ გამოდის, როგორც ერთიანი რეგიონი მსოფლიოს წინაშე.

შიდა და საგარეო პოლიტიკის ურთიერთგავლენა

სომხეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთი სოციალ-ეკონომიკური დასაყრდენი აღმოჩნდა მისი დიასპორა (სომხურად „სფიურქ“).

„ახალი სფიურქი“ – საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა პერიოდში სომხეთის რესპუბლიკიდან ძირითადად რუსეთში, უკრაინაში, დსთ-ის სხვა ქვეყნებსა და ევროპაში წასული ადამიანები – შინ დარჩენილ ოჯახის წევრებს წლიურად მილიარდ დოლარზე მეტს აწვდიდა. მაგალითად, 2020 წელს საზღვარგარეთიდან (უპირველესად – რუსეთის ფედერაციიდან) გადარიცხულმა თანხამ 1,327 მილიარდი დოლარი შეადგინა, რაც სომხეთის მშპ-ის 10,5%-ის ეკვივალენტი იყო.

„ძველი სფიურქის“ წარმომადგენლები ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიიდან XX საუკუნის პირველ მეოთხედში ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, საფრანგეთში, არაბულ ქვეყნებში წასული სომხები არიან. აშშ-ში ისინი საკმაოდ მძლავრ პოლიტიკურ ლობის ქმნიან, რომელიც ძირითადად აქტიურობს იმ მიმართულებით, რათა ვაშინგტონმა ზემოქმედება მოახდინოს თურქეთის რესპუბლიკის მიერ „სომხების გენოციდის“ აღიარებაზე, რაც რეალობას მონყევითი მიზნია. „ძველი სფიურქის“ ეკონომიკური დახმარება „ახალი სფიურქის“ გადარიცხვებთან შედარებით ნაკლებია და უპირატესად ხმარდება სომხეთისა და მთიანი ყარაბაღის ინფრასტრუქტურულ პროექტებს.

„ძველი სფიურქი“ თეორიულად ეხმარება სომხეთის რესპუბლიკას საგარეო პოლიტიკის გატარებაში, როდესაც ახდენს „სომხების გენოციდის“ თემის წინ წამოწევას. პრაქტიკულად კი ასეთი დახმარება ხანდახან ხელს უშლის სომხეთის მთავრობას თვალის გაუსწოროს გეოპოლიტიკურ რეალობას.

ეს განსაკუთრებით გამოჩნდა XXI საუკუნის დასაწყისში, როდესაც გაჩნდა სომხეთ-თურქეთის პრობლემების დარეგულირების იმედი. წინა თავში გაცხადებული იყო 2009 წელს აშშ-ის, რუსეთის, ევროკავშირის საგარეო უწყებათა ხელმძღვანელების თანდასწრებით შევიცარიის ქ. ციურიხში ხელმოწერილი სომხეთსა და თურქეთს შორის ურთიერთობათა დარეგულირების ორი პროტოკოლი. მათი რატიფიკაციის შემთხვევაში აღდგებოდა დიპლომატიური ურთიერთობა ორ ქვეყანას შორის და გაიხსნებოდა თურქეთის მიერ სომხეთთან 1993 წელს ჩაკეტილი საზღვარი.

მაგრამ ამ შემთხვევაში აზერბაიჯანის რესპუბლიკის, სომხური „ძველი სფიურქისა“ და რუსეთის ფედერაციის ინტერესები დაემთხვა:

- აზერბაიჯანი შეაშფოთა თურქეთთან სომხეთის დაახლოებამ იმ პირობებში, როდესაც მთიანი ყარაბაღის პრობლემა მოუგვარებელი რჩებოდა.

ოფიციალურმა ბაქომ დიდი ზეწოლა განახორციელა თურქეთის ხელისუფლებაზე, რათა მას არ მოეხდინა შეთანხმების რატიფიკაცია;

- დიპლომატიური ურთიერთობის აღდგენა, ბუნებრივია, გულისხმობდა არსებული საზღვრების ცნობას (ეს მკაფიოდ განაცხადა სომხეთის იმდროინდელმა საგარეო საქმეთა მინისტრმა ედუარდ ნალბანდიანმა); „პროტოკოლები“ ასევე ითვალისწინებდა მეცნიერთა ერთობლივი კომისიის ჩამოყალიბებას 1915 წლის მოვლენების შესასწავლად. ეს ორი პირობა „ძველმა სფიურქმა“ და სომხეთის ნაციონალისტურმა ძალებმა აღიქვეს, როგორც სომხეთის მხრიდან თურქეთისადმი ტერიტორიულ პრეტენზიებზე უარის თქმა და „გენოციდის“ ფაქტის ეჭვქვეშ დაყენება. ამიტომაც „სფიურქმა“ დიდი ზეწოლა განახორციელდა სომხეთის ხელისუფლებაზე, რომ მას არ მოეხდინა შეთანხმების რატიფიკაცია;

- რუსეთის ფედერაცია სულაც არ იყო დაინტერესებული, რომ თურქეთსა და სომხეთს შორის მომხდარიყო ურთიერთობათა ნორმალიზაცია, რადგან ამ შემთხვევაში სომხეთში შეიძლებოდა გაძლიერებულიყო პროდასავლური საგარეო-პოლიტიკური ვექტორი, რაც კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენებდა სომხეთის ტერიტორიაზე რუსული სამხედრო ბაზის საჭიროებასაც კი. რუსეთს არ მოუხდენია განსაკუთრებული ზეწოლა რომელიმე მხარეზე: მან უბრალოდ არაფერი გააკეთა შეთანხმების რატიფიკაციისათვის. მოსკოვის უმოქმედობა ზეწოლის ტოლფასი აღმოჩნდა.

დამოუკიდებელი სომხეთის შიდა პოლიტიკური ცხოვრებაც ფათერაკებით აღსავსე გამოდგა.

1997 წელს გადადგა სომხეთის რესპუბლიკის პირველი პრეზიდენტი ლევონ ტერ-პეტროსიანი, რაც მას კატეგორიულად მოსთხოვა თავდაცვის მინისტრმა ეაზგენ სარგსიანმა: სხვა ნაციონალ-პატრიოტებთან ერთად მან ეროვნული ინტერესების ღალატად მიიჩნია პრეზიდენტის საეხეობით ლოგიკური გეგმა ნასულიყო გარკვეულ დათმობებზე მთიანი ყარაბაღის საკითხში და მოეგვარებინა ურთიერთობა აზერბაიჯანთან.

1998 წელს სომხეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტად აირჩიეს რობერტ ქოჩარიანი, რომელიც წარმოშობით მთიანი ყარაბაღიდან იყო.

1999 წლის 27 ოქტომბერს სომხეთის ეროვნულ კრებაში (პარლამენტში) გაუგონარი რამ მოხდა: დაუბრკოლებლად შესულმა ადგილობრივმა ტერორისტებმა სატელევიზიო კამერების წინაშე დახოცეს იმ დროისათვის უკვე პრემიერ-მინისტრი ეაზგენ სარგსიანი, პარლამენტის თავმჯდომარე კარენ დემირჭიანი და მისი მოადგილეები. გამოძიებამ ტერორისტების პირად ანტიპათიაზე გაამახვილა ყურადღება, თუმცა სომხეთში ბევრს ღრღნიდა ეჭვი, რომ სროლის მოტივი უფრო პოლიტიკურ საკითხებს უკავშირდებოდა.

ამ ტრაგიკული შემთხვევის შემდეგ მმართველი რესპუბლიკური პარტია

სომხეთში პრაქტიკულად ერთპიროვნულ ძალად იქცა. რობერტ ქოჩარიანს, რომელსაც მჭიდრო ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა რუსეთის პრეზიდენტ ვლადიმერ პუტინთან, კრემლის მხარდაჭერის დიდი იმედი ჰქონდა.

პრეზიდენტის პოსტზე ყოფნის ორი ვადის გასვლის შემდეგ, 2008 წელს, ქოჩარიანი შეცვალა მის მიერვე სომხეთის რესპუბლიკური პარტიის თავმჯდომარედ და პრემიერ-მინისტრად დანიშნულმა, ასევე ყარაბაღელმა სერჟ სარგსიანმა. ამ უკანასკნელის ასარჩევად მოქმედი პრეზიდენტი ქოჩარიანი წავიდა სერიოზულ დარღვევებზე, ხოლო არჩევნების მომდევნო დღეებში სომხეთში ტრადიციად ქცეული საპროტესტო აქციებისათვის ჭარბი ძალით პასუხის გაცემა ბრძანა, რასაც ათიოდე ადამიანი ემსხვერპლა. სომხეთის საზოგადოებამ ქოჩარიანს ეს არ აპატიო.

როგორც ჩანს, ქოჩარიანს სურდა სომხეთში ისეთივე „პოლიტიკური როლის“ გაკეთება, როგორიც რუსეთში იმავე წელს მოახდინა პუტინმა: ამ უკანასკნელის წარდგენით ქვეყნის პრეზიდენტად 2008 წელს აირჩიეს დმიტრი მედვედევი, რომელმაც პუტინი პრემიერ-მინისტრად დანიშნა, 2012 წელს კი მათ ადგილები შეცვალეს: პუტინი ისევ პრეზიდენტი გახდა, ხოლო მედვედევი – პრემიერ-მინისტრი. დემოკრატიულ ქვეყანაში ასეთი „ფოკუსი“ წარმოუდგენელი რამ იქნებოდა!

სარგსიანი კი არ აღმოჩნდა „მედვედევი“: მან ქოჩარიანი პოლიტიკურ ასპარეზს ჩამოაშორა, რაც სომხეთში პოლიტიკურ მზაკვრობად მიიჩნეს.

2013 წელს არაპოპულარული სარგსიანი ხელმეორედ, ხუთი წლის ვადით აირჩიეს პრეზიდენტად. ბევრს მიაჩნდა, რომ მისი არჩევა დარღვევებით მოხდა. ძალაუფლების შენარჩუნების მიზნით სარგსიანმა განიზრახა კონსტიტუციის შეცვლა, სომხეთის საპარლამენტო რესპუბლიკად გადაქცევა და პრემიერ-მინისტრის პოსტის უვადოდ დაკავება, თუმცა საჯაროდ ასეთ მიზანს უარყოფდა. მან კარგად შეისწავლა მეზობელ საქართველოში პრეზიდენტ სააკაშვილის მიერ 2010 წელს განხორციელებული საკონსტიტუციო რეფორმის გამოცდილება, როდესაც მმართველი პარტია დამარცხდა 2012 წლის საპარლამენტო არჩევნებში და ჯერ კიდევ მოქმედი პრეზიდენტი „კოჭლ იხვად“²³ გადაიქცა.

სარგსიანმა თითქოს ყველაფერი გათვალა, მათ შორის სააკაშვილის მიერ დაშვებული ტაქტიკური შეცდომები. 2017 წლის 2 აპრილს სომხეთში ჩატარდა *ეროვნული კრების* (პარლამენტის) არჩევნები და სარგსიანის „რესპუბლიკურმა პარტიამ“ თავის მუდმივ კოალიციურ პარტნიორ პარტია „დაშნაკცუთიუნთან“ ერთად მიიღო 58 სადეპუტატო მანდატი 101-დან. ეროვნულმა კრებამ უბრალო უმრავლესობით, რასაც სომხეთის კონსტიტუცია უშვებს, გააუქმა პრეზიდენტის საყოველთაო კენჭისყრით არჩევის წესი და 2018 წლის 2 მარტს სომხეთის მეოთხე პრეზიდენტად აირჩია სარგსიანის მიერვე შერჩეული პირი. მხოლოდ ამის

23 ამერიკაში წარმოშობილი ტერმინი „კოჭლი იხვი“ (lame duck) გამოიყენება პრეზიდენტის მიმართ, რომელიც ამთავრებს მეორე (და უკანასკნელ) ვადას.

შემდეგ, 17 აპრილს, აირჩია ეროვნულმა კრებამ პრემიერ-მინისტრის პოსტზე სერჟ სარგსიანი.

მაგრამ ასეთ „პოლიტიკურ ემშაქობას“ სომხეთის მოსახლეობის აბოზოქრება მოჰყვა. სახალხო პროტესტი იმდენად დიდი გამოდგა, რომ პრემიერ-მინისტრად არჩევიდან ექვსი დღის შემდეგ სერჟ სარგსიანი იძულებული გახდა, გადამდგარიყო. 8 მაისს პრემიერ-მინისტრად აირჩიეს საპროტესტო მოძრაობის ლიდერი ნიკოლ ფაშინიანი.

იმავე 2018 წლის დეკემბერში ჩატარდა ეროვნული კრების ხელახალი არჩევნები. სომხეთის რესპუბლიკური პარტია დამარცხდა. შეიქმნა სამთავრობო კოალიცია, რომელმაც პრემიერ-მინისტრად ისევ აირჩია ელიტარული კორუფციის მამხილებელი და ამის გამო ადრე არაერთხელ დაპატიმრებული ჟურნალისტი ნიკოლ ფაშინიანი. ოპოზიციაში ყოფნისას ის პროდასავლური საგარეო პოლიტიკის მომხრედ გვევლინებოდა, აკრიტიკებდა სომხეთის მეტისმეტად მჭიდრო თანამშრომლობას რუსეთთან.

მაგრამ ერთია ოპოზიციაში ყოფნა, როდესაც პასუხისმგებლობა მინიმალურია და ადვილია პოპულისტური ლოზუნგების სროლა, და მეორეა ხელისუფლებაში ყოფნა, როდესაც პასუხისმგებლობა მაქსიმალურია. პრემიერ-მინისტრ ფაშინიანისა და მისი მომხრეების რიტორიკა შეიცვალა, მაგრამ მხოლოდ ნაწილობრივ.

2018 წელს სომხეთის სათავეში მოსულმა პოპულისტურმა ძალებმა ერთგვარად გააცივეს მოსკოვისა და ერევნის ურთიერთობა. სომხეთისათვის კი „ყარაბაღის კონფლიქტში“ რუსეთის ფაქტორი მონინააღმდეგის, ანუ აზერბაიჯანის, შეჩერებას გულისხმობდა.

ფორმალურად, რუსეთი არც სომხეთს და არც აზერბაიჯანს არ ანიჭებდა უპირატესობას და იარაღით ორივე მხარეს ამარაგებდა. ფაქტობრივად კი რუსეთსა და სომხეთს აერთიანებდათ სამხედრო მოკავშირეობა: სომხეთი კუხოს წევრია, და მას რუსეთთან სამხედრო ხელშეკრულება აქვს დადებული. მაგრამ რუსული სამხედრო გარანტიები ეხება საკუთრივ სომხეთის რესპუბლიკას და არა თვითგამოცხადებულ „მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკას“.

კრემლის დაუფარავ გაღიზიანებას იწვევდა სომხეთის ახალი ხელმძღვანელობის შიდაპოლიტიკური ნაბიჯები, კერძოდ, იმ კორუფციონერების გამოვლინება, რომელთა ინტერესები რუსეთთანაც იყო დაკავშირებული და მთავრობის თუნდაც მორიდებული საგარეო-პოლიტიკური სვლა დასავლეთის მიმართულებით.

როგორც ჩანს, ესეც იყო იმის მიზეზი, რომ 2020 წლის 30 სექტემბერს აზერბაიჯანის მხრიდან მთიანი ყარაბაღის საკითხზე 1994 წლიდან მოქმედი დაზავების რეჟიმის დარღვევაზე კრემლს თავშეკავებული რეაქცია ჰქონდა.

2020 წლის 30 სექტემბერს დაიწყო „ყარაბაღის მეორე ომი“.

2020 წლის ომის შედეგების გავლენა სომხეთის პოლიტიკაზე

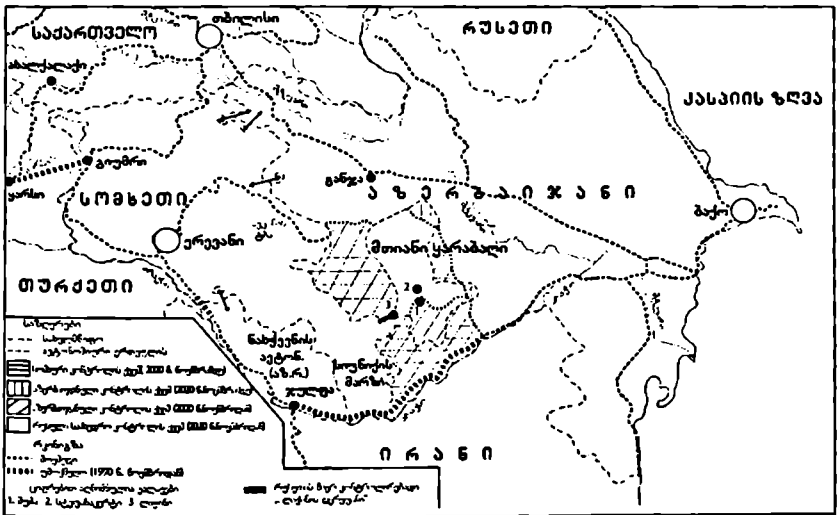
აზერბაიჯანის არმიამ, ძირითადად ისრაელსა და თურქეთში შეძენილი უახლესი სამხედრო ტექნიკის გამოყენებით, და, როგორც ჩანს, თურქეთის არმიის ლოგისტიკური დახმარებით, მალე გაათავისუფლა მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ არსებული ტერიტორიების ნაწილი სომხური არმიისაგან. აზერბაიჯანულმა არმიამ აიღო ყარაბაღის ხანების ისტორიული სატახტო ქალაქი შუშა, რამაც გადამწყვეტი გავლენა იქონია ომის შედეგზე.

თავისი არმიის გარდაუვალი განადგურების საფრთხის წინაშე მდგომი სომხეთის მთავრობა ომის 44-ე დღეს დათანხმდა რუსეთის ფედერაციის შუამდგომლობას ცეცხლის შეწყვეტის თაობაზე. ამას დაეთანხმა აზერბაიჯანის მთავრობაც. 2020 წლის 9 ნოემბრის შუალამეს აზერბაიჯანის, სომხეთის და რუსეთის პირველი პირების მიერ ხელმოწერილი დეკლარაციის (შემდგომში „დეკლარაციის“) ძალით, რომელიც ვერ მიიჩნევა კონფლიქტის დარეგულირების დოკუმენტად, აზერბაიჯანმა დაიბრუნა საკუთრივ მთიანი ყარაბაღის ტერიტორიის თითქმის მეოთხედი ისტორიულ ცენტრ შუშასთან ერთად და ყველა ადმინისტრაციული რაიონი მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ, რომლებიც სომხურ არმიას თითქმის სამი ათეული წლის განმავლობაში ჰქონდა ოკუპირებული (იხ. ნახ. 11).

„დეკლარაციის“ თანახმად არცთუ მრავალრიცხოვან სომეხ მოახალშენეებს ოკუპირებული ტერიტორია რამდენიმე დღეში უნდა დაეცალათ. ეს მოთხოვნა შესრულდა.

მაშინ როდესაც აზერბაიჯანში გამარჯვების ეიფორია სუფევდა, სომხეთის რესპუბლიკაში საზოგადოებრივი აზრი ვერ ეგუებოდა ახალ პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ რეალობას. სომხეთის მთავრობა სერიოზული პოლიტიკური გამოცდის წინაშე დადგა.

2020 წლის „44-დღიანმა ომმა“ მკვეთრად შეცვალა გეოპოლიტიკური ვითარება სამხრეთ კავკასიაში. აზერბაიჯანის სუვერენიტეტი აღდგა თითქმის მთელ მის ტერიტორიაზე. ბაქო წინააღმდეგია, რომ ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში (ყოფილი „მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი/რესპუბლიკა“) მცხოვრებ სომხებს რაიმე ავტონომიური სტატუსი ჰქონდეთ და საერთოდ არ იყენებს ტერმინს „მთიანი ყარაბაღი“.

ნახ. 10 მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებული სივრცე (1991 წლის სახელმწიფო საზღვრებში) და 2020 წლის „44-დღიანი“ ომისშემდგომი ტერიტორიული მონესრიგება (წყარო: ავტორისეული ნაშრომი)

მთიანი ყარაბაღის ტერიტორიის დაახლოებით სამ მეოთხედზე, სადაც სომხური მოსახლეობა დარჩა, უშიშროების გარანტიად გამოცხადდა რუსეთის ფედერაცია, რომლის ორი ათასი ჯარისკაცი განლაგდა ამ ტერიტორიის პერიმეტრზე. „დეკლარაციის“ თანახმად რუსული ნაწილების ყოფნა ხუთი წლით განისაზღვრა და ის გაგრძელდება კიდევ ხუთი წლით, თუ სამი ხელმომწერი მხარიდან არც ერთი არ წავა წინააღმდეგ.

ვინაიდან მთიანი ყარაბაღის პრობლემის საბოლოო პოლიტიკური გადაწყვეტა ჯერ არ მომხდარა, ყველანაირი პროგნოზი არასაიმედოა, თუმცა ზოგი ტენდენცია უკვე გამოიკვეთა.

მოსალოდნელი დემოგეოგრაფიული ცვლილებები შეეხება როგორც მთიანი ყარაბაღის იმ ნაწილს, რომელსაც 2020 წლის ნოემბრიდან რუსული სამხედრო ნაწილები იცავენ, ისე აზერბაიჯანის შვიდ რაიონს, რომლებიც მეოთხედ საუკუნეზე მეტხანს იმყოფებოდნენ ოკუპაციის ქვეშ და იმ პერიოდში სრულად გაუკაცრიელდნენ.

„44-დღიანი ომის“ დროს მთიანი ყარაბაღის სამოქალაქო მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა სომხეთის რესპუბლიკას შეაფარა თავი. ომის შემდეგ მათი დაბრუნება ხდებოდა 5 კილომეტრის სიგანის „ლაჭინის კორიდორის“ გავლით, რომელსაც რუსული სამხედრო შენაერთები აკონტროლებდნენ.

სომხური მოსახლეობის სრულად დაბრუნება მთიანი ყარაბაღის დარჩენილ ნაწილში ნაკლებ მოსალოდნელია: ამ ადამიანებს ესმით რისკი, რომელიც შეიძლება გაჩნდეს 5 ან თუნდაც 10 წლის შემდეგ, თუკი მესამე ძალა (ამ შემთხვევაში, რუსეთი) დატოვებს მთიან ყარაბაღს. აზერბაიჯანის არმია აკონტროლებს მაღლობზე მდებარე ყარაბაღის ისტორიულ ცენტრს ქ. შუშას, რომელიც ზემოდან დაჰყურებს მის წინ, დაბლობში განლაგებულ ქ. სტეფანაკერტს, სადაც 2020 წლის ომამდე ცხოვრობდა მთიანი ყარაბაღის მთელი მოსახლეობის მესამედზე მეტი. ყარაბაღელი სომხების ნაწილი, ალბათ, შეეცდება მონახოს საცხოვრებლად უფრო უსაფრთხო ადგილი.

გახანგრძლივდება მთიანი ყარაბაღის გარშემო 2020 წლის ნოემბრამდე ოკუპირებული, უპირატესად სასოფლო, რაიონების ხელახალი დასახლება აზერბაიჯანული მოსახლეობით. ამ ტერიტორიაზე მთლიანად არის განადგურებული ყველა ტიპის ინფრასტრუქტურა, ის დანალმულია და მის განალმევას დრო დასჭირდება, ქალაქები და სოფლები ხელახლა ასაშენებელია. აზერბაიჯანის ბიუჯეტსაც კი, რომელსაც უზვად ავსებს შემოსავლები ჰიდროკარბონული რესურსების ექსპორტიდან, მძიმე ტვირთად დაანევა განთავისუფლებული ტერიტორიის სრულად ხელახალი ათვისება, რაც ათწლეულზე შეიძლება გაიჭიმოს. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ აქედან აყრილი მოსახლეობის მეორე და მომდევნო თაობა ძირითადად საქალაქო პირობებში გაიზარდა და სოფლად მათი დაბრუნება სერიოზულ სტიმულირებას მოითხოვს.

პოლიტიკურ-გეოგრაფიული გამოწვევა დაკავშირებულია სომხეთ-აზერბაიჯანის სახელმწიფო საზღვრის დადგენასთან. საბჭოთა პერიოდში მოკავშირე რესპუბლიკების საზღვრების დემარკაცია არ ხდებოდა, ან ხდებოდა მხოლოდ ალაგ-ალაგ, ისიც არაფორმალურად. საბჭოთა პერიოდის სხვადასხვა მასშტაბის რუკები მცირედ, მაგრამ მაინც განსხვავებულად აჩვენებდნენ შიდა ადმინისტრაციულ (მათ შორის მოკავშირე რესპუბლიკების) საზღვრებს. „მცირე სხვაობა რუკებზე“ კი ზედაპირზე შეიძლება ნიშნავდეს ასობით მეტრს ან კილომეტრსაც კი ამჟამად სახელმწიფო საზღვრებად ქცეული ძველი ადმინისტრაციული ხაზებისათვის.

დელიმიტაციისათვის აუცილებელია, რომ მხარეებმა იხელმძღვანელონ რომელიმე ერთ რუკაზე დატანილი საზღვრებით. ეს ძნელად მისაღწევი ამოცანაა.

სომხეთს (ფორმალურად, „მთიანი ყარაბაღის რესპუბლიკას“) მეოთხედ საუკუნეზე მეტხანს ჰქონდა ოკუპირებული აზერბაიჯანის ტერიტორიის ნაწილი და იქ ინფრასტრუქტურის განლაგებას საკუთარ პრეროგატივად მიიჩნევდა. ომის დამთავრებისთანავე, 2020 წლის ნოემბერში, აღმოჩნდა, რომ სომხეთის ტერიტორიაზე, სიუნიქის მარზის აღმოსავლეთ ნაწილში, 21-ე საუკუნის დასაწყისში ირანის საზღვრამდე გაყვანილი საავტომობილო გზის ცალკეული მონაკვეთები მდებარეობს იმ ტერიტორიაზე, რომელზეც პრეტენზია აქვს აზერბაიჯანს [Hauer, 2021].

გეონომიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, არსებობს შანსი აღდგეს საბჭოთა პერიოდში ირანის საზღვრის გასწვრივ ჯვულფადან ბაქოსკენ გაყვანილი რკინიგზის ხაზი და მისი პარალელური საავტომობილო გზა. „დეკლარაციის“ მე-9 მუხლის თანახმად:

„მხარეების შეთანხმებისამებრ უზრუნველყოფილი იქნება ახალი სატრანსპორტო კომუნიკაციების მშენებლობა, რომელიც აკავშირებს ნახჭევნის ავტონომიურ რესპუბლიკას აზერბაიჯანის დასავლეთ რაიონებთან.

„დეკლარაცია“ გულისხმობს სატრანსპორტო კომუნიკაციების განბლოკვას, აღდგენას და მათი მეშვეობით სატრანსპორტო კავშირურობის დაწყებას აზერბაიჯანის ძირითად ნაწილსა და აზერბაიჯანის ექსკლავ ნახჭევნის ავტონომიურ რესპუბლიკას შორის სომხეთის რესპუბლიკის (კერძოდ, სიუნიქის მარზის) უკიდურესი სამხრეთი ტერიტორიის გავლით, რომელიც ნახ. 10-ზე ჩანს. სომხეთი ამის წინააღმდეგია: „დეკლარაციაზე“ თანხმობის განცხადება მას ფორსმაჟორულ პირობებში მოუხდა. მართალია, ეს გზები სომხეთის საკუთრებაში დარჩება, მაგრამ „დეკლარაციის“ თანახმად სომხეთმა უნდა უზრუნველყოს სატრანსპორტო კავშირურობა აზერბაიჯანის დასავლეთ რაიონებსა და ნახჭევნის ავტონომიურ რესპუბლიკას შორის მოქალაქეთა, სატრანსპორტო საშუალებათა და ტვირთების ორივე მიმართულებით შეუზღუდავი მოძრაობისათვის, რის გარანტიაცა დასახელებულია რუსეთის ფედერაცია.

ამ გზების გამოყენება შესაძლებელი იქნება საერთაშორისო მიმოსვლისათვის, კერძოდ, აზერბაიჯანისა და თურქეთის ურთიერთდასაკავშირებლად.

სომხეთს არ სურს, დაკარგოს სუვერენიტეტი ირანის საზღვრის მიმდებარე ტერიტორიაზე. აზერბაიჯანის პრეზიდენტი კი, როგორც ჩანს, შიდა მოხმარებაზე გათვლილ მუქარას ატყუებს, როდესაც აცხადებს, „თუ საჭირო შეიქმნა, ძალას გამოვიყენებთ დერეფნის გაჭრაზე დასავლეთ ზანგეზურში“. „ზანგეზური“ არის სომხეთის რესპუბლიკის სამხრეთი პროვინციის – სიუნიქის მარზის – სხვა სახელი.

ამასთან დაკავშირებით საჭიროა ვახსენოთ კიდევ ერთი სივრცითი, კერძოდ, პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცვლილება, რომელიც თითქმის საუკუნის წინ განხორციელდა, მაგრამ განსაკუთრებული აქტუალობა მიენიჭა 2020 წლის შემდეგ. ეს არის 9 კილომეტრის სიგრძის საზღვარი თურქეთსა და აზერბაიჯანს შორის მდინარე არაქსის გასწვრივ, რომელიც გაჩნდა მას შემდეგ, რაც 1932 წელს თურქეთის რესპუბლიკის ინიციატივით მოხდა სასაზღვრო მონაკვეთების გაცვლა ირანთან [Biger, 1995, 134]. ამის გამო თურქეთს შეეძვნა მახვილი სამკუთხედის ფორმის ტერიტორიული მონაკვეთი, რომელიც მიეზღინა მდინარე არაქსს და მის გადღმა მდებარე აზერბაიჯანის ექსკლავს – ნახჭევნის ავტონომიას. სწორედ ამ მონაკვეთში შეიძლება გაიაროს თურქეთის მიერ დაანონსებულმა ახალმა რკინიგზამ.

2020 წელს, „დეკლარაციის“ გამოქვეყნებისას, არაქსისპირა სატრანსპორტო კორიდორის შექმნით დაინტერესებული ჩანდა რუსეთის ფედერაცია, რომელ-

საც შეეძლო, დაემყარებინა სახმელეთო კავშირი თურქეთთან აზერბაიჯანისა და სომხეთის ტერიტორიის გავლით, საქართველოსათვის გვერდის აქცევით. საეჭვოა, რომ ეს საკითხი რუსეთს ისევ აინტერესებდეს 2022 წლის შემდეგ, როდესაც უკრაინაში განხორციელებული აგრესიის გამო ის დასავლეთის სანქციების ქვეშ აღმოჩნდა. თანაც ასეთი განვითარების წინააღმდეგია რუსეთის იშვიათი „მოკავშირე“, ირანის ისლამური რესპუბლიკა, რომელსაც არ უნდა დაკარგოს პირდაპირი კონტაქტი სომხეთთან. ეს მარშრუტი ეკონომიკურად და გეოპოლიტიკურად უფრო მომგებიანი იქნება რუსეთის პოტენციური მეტოქისათვის რეგიონში – თურქეთისათვის. ნათელია, რომ თურქეთი სამხრეთ კავკასიაში საკუთარი უპირატესობის განმტკიცებისათვის იღვწის.

„პოლიტიკური მოწესრიგება“ საზღვრების, ანუ სომხეთ-თურქეთის არსებული საზღვრის, ურღვევობის ურთიერთცნობასაც ნიშნავს. როგორ შეხედავს ამას მრავალრიცხოვანი, მდიდარი, ერევანზე არცთუ მცირე გავლენის მქონე და თურქეთის მიმართ შეურიგებელი სომხური დიასპორა, მაგალითად, საფრანგეთში ან შვედეთში მცხოვრებლები?

სომხეთი და საქართველო სატრანსპორტო კავშირით

ფაქტია, რომ საქართველოს და სომხეთს მრავალათასწლოვანი მეზობლობა და ურთიერთობა აკავშირებთ. მაგრამ აქ ესაუბრობთ უფრო მიწიერ და სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან თანამედროვე სატრანსპორტო კავშირებზე.

1991 წლიდან, დამოუკიდებლობის პირველი ათწლეულების განმავლობაში, სომხეთი, როგორც ზემოთ აღინიშნა, გეოპოლიტიკურ ჩიხში აღმოჩნდა. საქართველოსთან კარგ ურთიერთობას სომხეთისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა. დღემდე რუსეთსა და დასავლეთთან ეკონომიკური კავშირით სომხეთს ძირითადად საქართველოს გავლით შეუძლია იქონიოს. სომხეთი იყენებს საქართველოს რკინიგზას, მის ნავსადგურებს და აქვს საავტომობილო კავშირი რუსეთთან საქართველოს სამხედრო გზისა და ლარსის სასაზღვრო-გამშვები პუნქტის გავლით. სომხეთი ძალიან არის დაინტერესებული, რომ საქართველოსა და რუსეთს შორის აღდგეს სარკინიგზო მიმოსვლა აფხაზეთის გავლით. ეს კომპლექსური პოლიტიკური პრობლემაა და საქართველოს ვერც ერთი მთავრობა ვერ დათანხმდება მის გადაწყვეტას მხოლოდ სომხეთის ინტერესების გათვალისწინებით. ამ ეტაპზე კი აფხაზეთის გავლით რკინიგზის აღდგენა ჯერჯერობით არ ემსახურება საქართველოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს.

გიუმრი-ყარსის სარკინიგზო მონაკვეთის უმოქმედობის ფონზე, რომელიც 1991 წლამდე თურქეთსა და საქართველოს სომხეთის გავლით აკავშირებდა, 2007

ნელს დაიგეგმა და 2017 წლის 30 ოქტომბერს ოფიციალურად გაიხსნა ბაქო-თბილისი-ახალქალაქი-ყარსის რკინიგზა. მან გვერდი აუარა სომხეთს. საქართველოს ტერიტორიაზე მთლიანად განახლდა რკინიგზის 160 კილომეტრის სიგრძის მარაბდა-ახალქალაქის მონაკვეთი და აიგო 105-კილომეტრიანი ახალი მონაკვეთი საქართველოს ახალქალაქიდან თურქეთის ყარსამდე, საიდანაც რკინიგზა ევროპამდე აღწევს.

საქართველოს დესტაბილიზაცია სომხეთისათვის საფრთხეს შეიცავს და ერევნის ყველა ხელისუფალს კარგად ესმოდა და ესმის, რომ სტაბილურობა მეზობელ ქვეყანაში მისთვის გეოპოლიტიკური იმპერატივია. ერევანში ახსოვთ, რომ მაგალითად, 2008 წლის აგვისტოს რუსეთ-საქართველოს ომის დროს სომხეთს სულ რამდენიმე დღეში შეექმნა საავტომობილო სანაგავის გარეშე დარჩენის პრობლემა.

აქვე ჩნდება კითხვა: რა გავლენა ექნება არაქსისპირა სატრანსპორტო კორიდორის ამოქმედებას საქართველოს სატრანზიტო ფუნქციაზე?

თუ 2020 წლის 9 ნოემბრის „დეკლარაციის“ მუხლები სრულად შესრულდება, არაქსისპირა სატრანსპორტო კორიდორი (ბაქოში მას „ზანგეზურის კორიდორს“ უწოდებენ) კონკურენტული მარშრუტი გახდება საქართველოსათვის. თურქეთმა უკვე გამოაცხადა, რომ ააშენებს რკინიგზას ქ. ნახჭევანამდე, საიდანაც ჯერაც არსებობს სარკინიგზო ხაზი ქ. ჯულფამდე. იმ შემთხვევაში, თუ „ზანგეზურის კორიდორი“ გაიხსნება, უკვე 2020-იანი წლების ბოლოს შესაძლებელი გახდება მატარებლით მგზავრობა და ტვირთების გადაზიდვა ბაქოდან სტამბოლში ნახჭევნის გავლით და პირიქით.

ამასთან, ნათელია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე უკვე გაყვანილი ნავთობისა და გაზის მილსადენების გადაადგილება შეუძლებელია. უფრო მეტიც, მოსალოდნელია, რომ საქართველოზე გამავალი საერთაშორისო გაზსადენის მნიშვნელობა გაიზარდოს კიდევ ზემოხსენებული TANAP-ის სისტემის მეშვეობით თურქმენეთის გაზის ტრანსპორტირების გზით.

თუკი აღდგება დიპლომატიური ურთიერთობა თურქეთსა და სომხეთს შორის, გაიხსნება საზღვარი მათ შორის და ამოქმედდება ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში აშენებული ყარსი-გიუმრის რკინიგზა, მისი გაგრძელება ბაქოსაკენ თბილისზე გაივლის, ანუ საქართველო ისევ სატრანზიტო ქვეყანა იქნება.

რასაკვირველია, საქართველოსათვის უკეთესია, რომ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებს და მათ მეზობლებს მშვიდობიანი ურთიერთობა ჰქონდეთ. ასეთ შემთხვევაში უცხო ქვეყნების სამხედრო ბაზების არსებობას, მაგალითად, გიუმრიში, მნიშვნელობა დაეკარგება.

თავი 8

აზერბაიჯანი: ენერგორესურსები და გეოპოლიტიკა

ხორონიმისა და ეთნონიმის შესახებ

ქვეყნის სახელი (ხორონიმი) ხშირად ინარმოება იქ მცხოვრები ძირითადი ეთნოსის სახელიდან (ეთნონიმიდან) და არა პირიქით, ანუ, ჩვეულებრივ, ჯერ ჩნდება ეთნონიმი და მისგან – ხორონიმი. ყოველ შემთხვევაში, ევროპასა და ყოფილ საბჭოთა კავშირში ეს ნორმა იყო: მაგალითად, სახელები „უზბეკეთი“ ან „თურქმენეთი“ შეიქმნა ე.წ. „სატიტულო ერების“ სახელებიდან (თუნდაც ეს ახალგამოგონებული სახელი ყოფილიყო, როგორც, მაგალითად, „უზბეკი“). იყო მცირეოდენი გამონაკლისიც.

ასეთ გამონაკლისებს შორის აღმოჩნდა ჩვენი მეზობელი აზერბაიჯანელი ერი, რომელიც ამ სახელით არსებობს არასრული საუკუნეა.

ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ ეს ხალხი იქ ადრე არ ცხოვრობდა. აზერბაიჯანელები იმავე ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, სადაც სხვა სახელებით ცხოვრობდნენ მათი გენეტიკური წინაპრები, უხსოვარი დროიდან. დნმ-ის კვლევები აჩვენებს, რომ თანამედროვე აზერბაიჯანელებს ცენტრალური აზიიდან XI საუკუნეში მოსული ოღუზი თიურქების გენები მეხუთედზე ნაკლები აქვთ. დანარჩენით კი ისინი კავკასიის მკვიდრნი არიან.

შუაზიელი დამპყრობლები რიცხობრივად მცირე იყვნენ, მაგრამ მათ ჰქონდათ უპირატესი სამხედრო ძალა. მოსახლეობის ისლამიზაცია მათ არც დასჭირდებოდათ, რადგან ე.წ. „კავკასიის ალბანელების“, დაღესტნური და ირანულენოვანი ტომების დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ არაბმა დამპყრობლებმა მოაქციეს ისლამზე.

ადგილობრივი მოსახლეობა თანდათან გადადიოდა გაბატონებული ჯგუფის თიურქულ ენაზე. თიურქული ენები, ზოგადად, შედარებით მარტივია, ლოგიკურ პრინციპზე აგებული, მინიმალური გრამატიკული გამონაკლისებით და შესასწავლად ადვილი. მაგალითად, მთელი XVIII საუკუნის განმავლობაში აღმოსავლეთ

ამიერკავკასიაში *lingua franca* (ენა შუამავალი) იყო „თათრული“, ანუ აზერბაიჯანული: მისი „საყველპურო“ ვარიანტი ბევრს ესმოდა.

მაგრამ XX საუკუნემდე მდ. არაქსის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყანას „აზერბაიჯანი“ არ ერქვა და არც იქაურ მოსახლეობას უწოდებდნენ „აზერბაიჯანელებს“.

ისტორიულად „აზერბაიჯანი“ (ადრეული გამოთქმებით „ადარბადგანი“, „ატურპატაკანი“ და სხვ.) იყო მდ. არაქსის სამხრეთით მდებარე ირანის ერთ-ერთი პროვინციის სახელი. მდ. არაქსის ჩრდილოეთით „აზერბაიჯანს“ XIX საუკუნის ბოლომდე არ უარსებია. მართალია, რუსეთის იმპერიის დროს, განსაკუთრებით – მის სამხედრო შტაბებში, ელისავეტპოლისა და ბაქოს გუბერნიების ტერიტორიას ხანდახან მოიხსენიებდნენ „ჩრდილოეთ აზერბაიჯანად“ (Артамонов, 1890). უშუალოდ რუსეთის რევოლუციის წინ ზოგიერთი ბაქოელი ნაციონალისტი თავს „აზერბაიჯანელს“ უწოდებდა, მაგრამ არცერთ ისტორიულ რუკაზე ეს ტერიტორია „აზერბაიჯანის“ სახელით არ მოიხსენიება.

რუსეთის იმპერიის ხანაში ამიერკავკასიის თიურქებს ქრისტიანი მეზობლები „თათრებად“ იცნობდნენ, რასაც სულაც არ ენიჭებოდა კინობითი მნიშვნელობა. რუსულად კი მათი სახელი იყო ჯერ татары, XIX საუკუნის ბოლოდან კი – Закавказские/Азербейджанские татары (ამიერკავკასიელი/აზერბაიჯანელი თათრები).

ამ ხალხს აერთიანებდა ძირითადად შიიტური მიმართულების ისლამი, თუმცა ნაწილი სუნიტიც იყო. მათ ჰქონდათ საერთო „თათრული“ ენა (თუმცა არსებობდა დიალექტური სხვაობები). საერთო თვითსახელად კი ისინი იყენებდნენ ტერმინს „მუსლიმი“. ამ, უპირატესად, სასოფლო მოსახლეობის თვითიდენტობა ჯერაც იყო კუთხურ-რეგიონული (მაგალითად, განჯელი, შექელი, ყარაბაღელი, შირვანელი), ან ტომობრივი (მაგალითად, ავშარი, ყარაფაფახი, ყაჯარი, აირუმი, ბორჩალო და სხვ.).

ბოლშევიკურმა რუსეთმა დაარსებიდან სულ მოკლე ხანში, 1918 წლიდან, დაიწყო ყოფილი იმპერიის ტერიტორიის აღდგენა. კავკასიაში მას ყველაზე მეტად სჭირდებოდა ბაქო მისი ნავთობსარეწებით და მე-11 „წითელი არმიის“ ჯავშან-მატარებლები პირდაპირ ამ ქალაქს მიაღწენ. 1920 წლის 28 აპრილს წითელმა არმიამ უბრძოლველად აიღო ბაქო, რაშიც მას დაეხმარნენ ქემალისტების იქ მყოფი სამხედრო ნაწილები: ქემალისტებს ძალიან სჭირდებოდათ ბოლშევიკური რუსეთის სამხედრო-ფინანსურ-პოლიტიკური დახმარება და სანაცვლო სამსახურს უწევდნენ მას!

აზერბაიჯანის სსრ-ს ძირითად მოსახლეობას სეკულარული ბოლშევიკური ხელისუფლება თავიდან მოიხსენიებდა რელიგიური სახელით – „მუსლიმები“ (мусульмане), მაგრამ ასე დიდხანს არ გააგრძელა და ამ ხალხის განსახლებადად ანატოლიელი თურქებისაგან (რომელთაც რუსულად турки-ს უწოდებდნენ), აზერბაიჯანის მკვიდრ მოსახლეობას ოფიციალურ სახელად კრემლმა დაუწესა тюрки („თიურქები“). ქართულად კი, სადაც მე-19 საუკუნიდან აღარ ვიყენებთ „იოტას“,

ისევე „თურქი“ გამოგვიდოდა, რაც იწვევდა აღრევას თურქეთის (1923 წლიდან – რესპუბლიკის) მოქალაქეებთან. სხვათა შორის, ამ გაუგებრობისათვის თავის დაღწევის მცდელობის მაგალითია ის, რომ 1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერის ქართულ-რუსულ ენებზე თბილისში გამოცემულ მასალებში თურქეთის თურქებს ეთნონიმად რუსულ ენაზე უწერიათ турки, ქართულად კი „ოსმალ“, თუმცა ასეთი სახელის მქონე ხალხი აღარ არსებობდა [მოსახლეობის აღწერა, 1929].

1937 წლის იანვარში იგეგმებოდა მოსახლეობის მორიგი სრულიად-საკავშირო აღწერა²⁴, ამიტომაც 1936 წელს აღწერისათვის მოსკოვში მომზადდა „ეროვნებათა ლექსიკონი“, სხვებთან ერთად იქ შეტანილი იყო თითქმის მსგავსი ეთნონიმები татары (крымские), татары (казанские), турки, тюрки (азербайджанские), тюрки (ферганские). აღრევის თავიდან ასაცილებლად კრემლში 1936 წელს დაადგინეს, რომ აზერბაიჯანის სსრ-ის სატიტულო ერის ოფიციალური სახელი ამიერიდან იქნება „აზერბაიჯანელები“.

ეს სახელი გავრცელდა მეზობელ საბჭოთა რესპუბლიკებში – საქართველოსა და სომხეთში მცხოვრებ თიურქულენოვან მოსახლეობაზეც: ის, რომ ისინი სუნიტები იყვნენ, სეკულარული საბჭოთა ხელისუფლებისათვის არაფერს ნიშნავდა. ამიტომაც, მესხეთ-ჯავახეთის მთელი მუსლიმი (სუნიტი) მოსახლეობა 1939 წლის მოსახლეობის აღწერის მასალებში „აზერბაიჯანელებად“ ჩაწერეს და საქართველოში „აზერბაიჯანელების“ რიცხოვნობა 1939 წელს 1926 წლის მონაცემებთან შედარებით თითქმის გაორმაგდა [Gachechiladze, 1995, 92].

„მტრის ხატი“, საზღვრები და ეროვნული იდენტობა

აზერბაიჯანელების ეროვნული იდენტობის განმტკიცებას ხელი შეუწყო „მტრის ხატმა“. ამ ხატის როლს XX საუკუნის დასაწყისიდან სომხები ასრულებდნენ. სომხებისათვის კი „მტრის ხატის“ როლს სარკისებურად ასრულებდნენ „თიურქები“ – ანატოლიელი თურქები და აზერბაიჯანელები.

1918 წელს შექმნილი სომხეთის რესპუბლიკა იმავე წელს შექმნილ აზერბაიჯანის დემოკრატიულ რესპუბლიკას ედავებოდა ელისავეტპოლის (განჯის) გუბერნიის შუშისა და ზანგეზურის მაზრების ტერიტორიებს. ამას ყველგან მოჰყვა სისხლიანი შეხლა ეთნიკურ ნიადაგზე.

²⁴ 1937 წლის მოსახლეობის აღწერამ არ აჩვენა საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის ის რაოდენობა, რომელიც სტალინმა წინასწარ დასაზღვა (170 მილიონი). სინამდვილეში მოსახლეობა 14 მილიონით ნაკლები აღმოჩნდა, რადგან 1931-1932 წლებში ძალადობრივ კოლექტივიზაციას მოჰყვა მილიონობით ადამიანის შიმშილით სიკვდილი უკრაინაში, სამხრეთ რუსეთში, ყაზახეთში. აღწერის ორგანიზატორები დახვრიტეს, ხოლო მასალები გაასაიდუმლოეს [Поповков и др., 1990, 50-70] მოსახლეობის ხელახალი აღწერა ჩატარდა 1939 წელს, რომელმაც სტალინი დააკმაყოფილა. მაგრამ ამ აღწერის მასალებიც საჯარო არ გამხდარა.

XIX საუკუნის ბოლო დეკადებამდე ასეთი ტიპის და ასე გამწვავებული კონფრო-ნტაცია არ არსებობდა. შესაძლებელია ქრისტიან სომეხსა და მუსლიმს (თათარს/თიურქს) შორის ყოფილიყო პიროვნული დავა, მაგრამ ეთნორელიგიურ დონეზე დაპირისპირება არ ჩანდა. მაგრამ უკვე XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დამდეგს ასეთი დაპირისპირება გაჩნდა, თავიდან – ოსმალეთის იმპერიაში. მიზე-ზად მიიჩნევენ ევროპიდან გავრცელებულ ნაციონალიზმის იდეებს, რომლებიც უპირველესად, ევროპასთან კულტურულად უფრო დაკავშირებულ სომეხებს შორის ვრცელდებოდა. 1894-1896 წლებში ოსმალეთში პირველად მოხდა სომეხების ჟლეტა. მათთან ერთად დაიხოცა ბევრი ქრისტიანი ასირიელიც.

ეთნიკურმა კონფლიქტმა გადმოინაცვლა რუსეთის იმპერიაშიც. 1905-1906 წლებში ქალაქებში: ბაქოში, ელისავეტპოლში (განჯა), შუშაში, ნახჭევნის მაზრაში ადგილი ჰქონდა ეთნოსთაშორის შეტაკებებს, თანამდევი დიდძალი მსხვერპლით, რომელსაც იმდროინდელი რუსული პრესა „армяно-татарская резня“-ად (სომხურ-თათრულ ჟლეტად) მოიხსენიებდა [Swietochowski, 1995]. მიზეზებს შორის ვერ გამოვიცხავთ ვერც იმპერიის მოხელეების პროვოკაციულ მოქმედებას ან მათ უმოქმედობას სამხრეთ კავკასიის ქალაქებში. ამ მოვლენებმა მძიმე დაღი დაასვა მომდევნო პერიოდის ეთნოსთაშორის ურთიერთობას.

ეთნოტერიტორიული ურთიერთპრეტენზიები სომეხებსა და თათრებს (აზერ-ბაიჯანელებს) შორის მკაფიოდ გამოიკვეთა მხოლოდ სახელმწიფო მშენებლობის დაწყების შემდეგ.

1917 წელს, რუსეთის იმპერიის ჩამოშლისა და სამხრეთ კავკასიიდან რუსული არმიის გასვლის შემდეგ, ეთნიკურმა კონფლიქტმა ეთნოტერიტორიული სახე მიიღო [Rezvani 2013, 25], რადგან რეგიონის ძირითადი ეთნიკური ჯგუფების ლიდერებმა დაიწყეს თავიანთი ეროვნული სახელმწიფოებისათვის ტერიტო-რიების შემოხაზვა.

1918-1920 წლებში სომხეთის რესპუბლიკის ხელისუფლება საზღვრების ფორ-მირებისას ცდილობდა დაჰყრდნობოდა ე. წ. „ისტორიული ტერიტორიისა“ და „ეთნიკური განსახლების“ პრინციპებს. ამიტომაც ის საკუთარ სახელმწიფოში მოიაზრებდა ყოფილი რუსეთის იმპერიის ყარსის ოლქს, ერევნის გუბერნიას (ნახ-ჭევანთან და შარურ-დარალაგიოზთან ერთად), თბილისის გუბერნიის ბორჩალოს მაზრის დიდ ნაწილს და ახალქალაქის მაზრას. მისი მიზანი იყო, დაუფლებოდა ელისავეტპოლის გუბერნიის სომხებით კომპაქტურად დასახლებულ შუშისა და ჯევანშირის მაზრების ტერიტორიის ნაწილს (მაღე მას „მთიანი ყარაბაღი“ დაერ-ქმევა). სომხეთს პრეტენზია ჰქონდა შერეული, სომხურ-მუსლიმური, მოსახლეო-ბის მქონე ზანგეზურის მაზრაზე. 1921 წელს მაზრის დასავლეთი ნაწილი კრემლმა ოფიციალურად დაუმტკიცა სომხეთის სსრ-ს: ესაა ისტორიული სიუნიქი, ქართულ ისტორიულ წყაროებში – სივნიეთი.

ზემოაღნიშნული პრინციპების გამოყენების მცდელობა, ჩვეულებრივ, ამწვა-

ვებს ხოლმე კონფლიქტურ ვითარებას ახალშექმნილ მეზობელ სახელმწიფოებს შორის. ის, რაც ერთი ეთნიკური ჯგუფისათვის არის მისი „ისტორიული ტერიტორია“, სავსებით შესაძლოა, მეორე ეთნიკური ჯგუფისთვისაც იყოს „ისტორიული სამშობლო“. ამასთან, ორივე ჯგუფი საკუთარ „უძველეს ისტორიას“ სხვადასხვა საუკუნეში იწყებს: დროის ათელის საერთო საწყის ნერტილზე მეტოქე ჯგუფები ვერასოდეს თანხმდებიან!

„ეთნიკური განსახლება“ საზღვრების ფორმირების არასაიმედო და ხშირად სახიფათო პრინციპია, რადგან კონფლიქტში მონაწილე მხარეები ცდილობენ ძალადობრივი მეთოდით თავის სასარგებლოდ შეცვალონ ხოლმე მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა.

სომხეთისა და აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრიობის ფორმირებისას გამოიყენებოდა კიდევ ასეთი ძალადობრივი მეთოდები. 1920 წლის ეთნიკური ურთიერთმანქანის ფაქტებს იხსენებდა საკავშირო კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) გენერალური მდივანი იოსებ სტალინი 1923 წლის აპრილში პარტიის XII ყრილობაზე ერთ-ერთი გამოსვლისას:

„მე შემოძლია დავისახელო რაიონების მთელი რიგი, სადაც სომხების უმრავლესობამ ამოწყვეტა მთელი დანარჩენი მოსახლეობა, რომელიც თათრებისაგან შედგებოდა, – მაგალითად, ზანგეზური. შემოძლია მივითითოთ სხვა პროვინციაზე – ნახჭევანზე. იქ თათრები იყვნენ უმრავლესობა და მათ ყველა სომხები ამოწყვეტეს“ [სტალინი, 1949].

1918-1920 წლებში დამოუკიდებელ სამხრეთ კავკასიაში საზღვრების საკითხზე ურთიერთშეთანხმება ვერ მოხერხდა და გაჩნდა სადავო ტერიტორიები.

1921 წელს ამიერკავკასიის ახალმა დომინანტმა ძალამ, ბოლშევიკებმა, საკუთარი გეოპოლიტიკური მოსაზრებებით დააზუსტეს ან დააფუძნეს საზღვრები ახალ საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკებს შორის. კრემლს სამხრეთ კავკასიაში სამი ძირითადი გეოპოლიტიკური მიზანი ჰქონდა:

- მას სჭირდებოდა ბაქო, როგორც ნავთობის ძირითადი წყარო;
- მას სჭირდებოდა ბათუმი – ნავთობის ტერმინალი, სადაც ბაქოდან მიდიოდა ნავთის მილსადენი (керосинопровод) და რკინიგზა;
- მას არ სჭირდებოდა, რომ აზერბაიჯანსა და თურქეთს საერთო საზღვარი ჰქონოდათ. ამიტომაც, ბაქოს კომუნისტური ხელმძღვანელობის დიდი თხოვნის მიუხედავად, ზანგეზურის მაზრის დასავლეთი ნაწილი (სიუნიქი) სომხეთის სსრ-ს დარჩა.

კრემლის გადაწყვეტილებით აზერბაიჯანის სსრ-ის შემადგენლობაში 1923 წლის 7 ივლისს ოფიციალურად შეიქმნა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი. ეს იყო 4161 კვ. კმ ტერიტორია (აზერბაიჯანის ფართობის 4,8%) სომხური უმრავლესობით, სადაც ადგილობრივ ხელისუფლებას ძირითადად სომხები აკომპლექტებდნენ.

მომდევნო ათწლეულებში სომხეთის სსრ-ის კომუნისტურმა ხელისუფლებამ

არაერთხელ მიმართა კრემლს თხოვნით გადაეცათ მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი სომხეთისათვის. კრემლის ყველა ხელმძღვანელი, სტალინიდან გორბაჩოვამდე, უარით პასუხობდა ასეთ თხოვნებს, რადგან ერიდებოდა მოკავშირე რესპუბლიკების საზღვრების ცვლილების საშიში პრეცედენტის დაშვებას (ამ კონფლიქტის საკითხი განხილულია მე-7 თავში).

აქ უნდა ითქვას მხოლოდ ის, რომ ზემოხსენებული ოლქის ირგვლივ უაღრესად გამწვავებულმა კონფლიქტმა ხელი შეუწყო ეთნიკური ნაციონალიზმის განვითარებას და აზერბაიჯანელთა ეროვნული იდენტობის გაძლიერებას.

ადრეული საბჭოთა პერიოდის „კორენიზაციის“ პოლიტიკამ ხელი შეუწყო „სატიტულო ერის“, ანუ აზერბაიჯანელების, კულტურული და პარტიულ-ბიუროკრატიული ელიტის ფორმირებას და საერთო-აზერბაიჯანული ეთნიკური იდენტობის ჩამოყალიბებას. ერთდროულად ხდებოდა იმ ეთნიკური უმცირესობების ასიმილაცია, რომლებიც იზრდებოდნენ ისლამურ ტრადიციაზე, თუნდაც სეკულარულ საბჭოთა კავშირში.

რუსი ისტორიკოსი დმიტრი ფურმანი XX საუკუნის პირველი ათწლეულების აზერბაიჯანზე წერდა:

„აზერბაიჯანული ნაციონალიზმის კონსტრუირება ადვილი საქმე არ იყო, თუ გავიხსენებთ ხალხში ნაციონალური თვითშეგნების სრულ არარსებობას და აზერბაიჯანული კულტურის რთულ ხასიათს. ეს იყო სწორედ რომ კონსტრუირება, არსებითად იდეოლოგიური მცდელობა განესაზღვრათ ნაცია და მისი თავისებურებები“ [Фурман, 1994].

1926 წლის მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერამ აჩვენა, რომ აზერბაიჯანის სსრ-ში აზერბაიჯანელები (იმ დროს – „თიურქებად“ წოდებულნი) 62,1%-ს შეადგენდნენ. დიდი იყო სომხებისა (12,2%) და რუსების (9,5%) წილი, რომელთაც ჩამოყალიბებული ეთნიკური იდენტობები ჰქონდათ და მათი ასიმილაცია თითქმის შეუძლებელი იყო. მაგრამ იყვნენ მცირე ერებიც, მაგალითად, რელიგიურად შიიტი, ერთ-ერთ ირანულ (ანუ აზერბაიჯანულისგან სრულებით განსხვავებულ) ენაზე მეტყველი, საკუთარი დამწერლობის გარეშე მყოფი თალიშები, რომლებიც ირანის საზღვართან, კასპიის ზღვის ნაპირთან ცხოვრობენ.

1897 წლის აღწერით რუსეთის იმპერიაში 35 ათასი თალიში აღირიცხა, 1926 წლის პირველი საბჭოთა აღწერით კი 77 ათასი (აზერბაიჯანის სსრ-ის მოსახლეობის 3,3%). სხვათა შორის, ეს მონაცემები აღემატებოდა იმავე წელს მეზობელ საქართველოს სსრ-ში ეთნიკური აფხაზების რიცხოვნობას და მათ ხვედრით წილს რესპუბლიკის მოსახლეობაში (შესაბამისად, 56,1 ათასი და 2,1%), თუმცა თალიშებისათვის ავტონომია არ დააარსებულა. საბჭოთა პერიოდში შეიქმნა თალიშური დამწერლობა. მაგრამ, რადგანაც მათ არ ჰქონდათ ადმინისტრაციული ავტონომია, ისინი „ერად“ (нация) კი არ იწოდებოდნენ, არამედ „ეროვნებად“ (национальность): საბჭოთა პრაქტიკაში არსებობდა ასეთი იერარქია და შესაბამისი ტერმინები.

არასრული საუკუნის შემდეგ, 2009 წელს, დამოუკიდებელ აზერბაიჯანში

ჩატარებულმა ბოლო აღწერამ აჩვენა, რომ აზერბაიჯანში 112 ათასი თალიში იყო, მათში ტრადიციულად არსებული მაღალი შობადობის პირობებში კი მოსალოდნელი იყო, რომ ისინი 300-350 ათასზე ნაკლები არ იქნებოდნენ.

სად წავიდნენ თალიშები? მათი ემიგრაციისა და იქ გამანადგურებელი ეპიდემიის შესახებ არაფერი გვსმენია! ისინი, უბრალოდ, აზერბაიჯანელებად ჩანერეს, ბავშვები აზერბაიჯანულ სკოლებში შეიყვანეს, გვართაც ვერ განარჩევდით აზერბაიჯანელისგან: ყველა მამედოვი, ალიევი, ისმაილოვი, აჰმედოვი ან ჰუსეინოვია!

თალიშების ასიმილაცია ძალადობრივი არ იქნებოდა: მცირე ეთნოსების ოჯახებს ურჩევნიათ კიდევ თავიანთი შვილები მმართველ („სატიტულო“) ერს შეუერთდნენ და ბაქოში წარმატებას მიაღწიონ.

ანალოგიურად მიმდინარეობდა აზერბაიჯანის ქართულენოვანი მუსლიმი ინგილოების, ირანულენოვანი ქურთებისა და თათების, დაღესტნურენოვანი თემების ასიმილაცია.

სომხები უკვე 1990-იანი წლების დასაწყისში წავიდნენ აზერბაიჯანიდან, მკვეთრად შემცირდა რუსების წილი (1,3%-მდე). რესპუბლიკამ თითქმის სრულ ეთნიკურ ჰომოგენურობას მიაღწია: 2009 წლის აღწერამ მოსახლეობის 91,6% ეთნიკურ აზერბაიჯანელად აღწუსა. მათი წილი ახლა, ალბათ, გაცილებით მეტია.

ნავთობი, გეოპოლიტიკა და ავტორიტარიზმი

1901 წელს რუსეთის იმპერიაში მოიპოვეს 11,4 მლნ ტონა ნავთობი, მეტი – ვიდრე აშშ-ში. „რუსულ ნავთობს“ მთლიანად ბაქოში მოიპოვებდნენ!

საბჭოთა პერიოდშიც აზერბაიჯანი დიდხანს იყო ნავთობით მთელი კავშირის მომმარაგებელი. II მსოფლიო ომის შემდეგ კი რსფსრ-ის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ნავთობის ახალი დიდი ბუდობები და აზერბაიჯანის მნიშვნელობა მკვეთრად შემცირდა: ადვილად მოსაპოვებელი ნავთობი გათავდა, ხოლო უფრო ღრმა ფენებისა და ზღვის ფსკერქვეშ მისი მოპოვება სერიოზულ კაპიტალდაბანდებას მოითხოვდა და კრემლმა საჭიროდ არ მიიჩნია. მაგრამ ბაქოში დარჩა დიდი ნავთობგადამამუშავებელი სიმძლავრეები. საერთოდაც, მსოფლიოში პირველი ასეთი ქარხნები ბაქოში აშენდა, ბუნებრივია, დასავლეთის ქვეყნების კაპიტალისტების მიერ. ციმბირის ნედლი ნავთობის ბაქოში გადასამუშავებლად საბჭოთა პერიოდში ახალი მილსადენი გაიყვანეს შავი ზღვის ნავსადგურ ნოვოროსიისკიდან, რომელიც ციმბირიდან გამოყვანილი მილსადენების ტერმინალი იყო.

1960-იანი წლებიდან საბჭოთა კავშირის შრომის დანაწილებაში აზერბაიჯანს მიენიჭა ბამბის, ყურძნის, ხილ-ბოსტნეულის ერთ-ერთი მთავარი მწარმოებლის ფუნქცია. ნავთობი კი შედარებით მეორე პლანზე გადავიდა.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბუროს გენერალურმა მდივანმა

ლეონიდ ბრეჟნემა განიზრახა „დისციპლინის განმტკიცება“ მოკავშირე რესპუბლიკებში და 1970 წელს აზერბაიჯანის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველ მდივნად ასარჩევად წარადგინა ჰეიდარ ალიევი, იქამდე რესპუბლიკის სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტის (სუუ-ის, იმავე კა-გე-ბე-ს) თავმჯდომარე. ბუნებრივია, ის აირჩიეს. მას დაევალა კორუფციასთან ბრძოლის გაძლიერება, რაც ალიევმა მარჯვედ დაიწყო კიდევ. მომდევნო 12 წელი ის რეჟიმის ხელით მართავდა რესპუბლიკას, მისი შიში და რიდი რესპუბლიკაში ყველას ჰქონდა.

1982 წელს სკკპ პოლიტიბიუროს გენერალურ მდივნად ახალარჩეულმა იური ანდროპოვმა ალიევი პოლიტიბიუროს შემადგენლობაში შეიყვანა და დანიშნა ის საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილედ. მაგრამ როდესაც 1985 წელს კომუნისტურ პარტიას მოსკოვში სათავეში ჩაუდგა მიხაილ გორბაჩოვი, მან ალიევი თავიდან მოიშორა და პენსიაზე გაუშვა.

1991 წლის აგვისტოს პუტჩის შემდეგ მკვეთრად დასუსტებული საბჭოთა კავშირის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკამ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა (ლიეტუვამ, ლატვიამ და სომხეთმა ეს 1990 წელს გააკეთეს, საქართველომ 1991 წლის აპრილში). 1991 წლის 30 აგვისტოს იგივე გააკეთა აზერბაიჯანმა, რომლის კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველმა მდივანმა აიაზ მუთალიბოვმა 1991 წლის 8 სექტემბერს სასწრაფოდ აარჩევინა თავი რესპუბლიკის პირველ პრეზიდენტად.

იმ დროისათვის მთიანი ყარაბაღის გამო აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის უკვე სერიოზული სამხედრო მოქმედებები მიმდინარეობდა. აზერბაიჯანი ომს აგებდა, რაც, რასაკვირველია, პრეზიდენტ მუთალიბოვს დაჰბრალდა. 1992 წლის მაისში ოპოზიციურმა „აზერბაიჯანის სახალხო ფრონტმა“ დაამხო მუთალიბოვი. მის ნაცვლად მეორე პრეზიდენტად აირჩიეს პოლიტიკაში გამოუცდელი ფილოლოგი, ნაციონალისტი და პანთურქისტი ეზულფაზ ელჩიბეი. მაგრამ ფრონტზე მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა.

1991 წელს, მოსკოვიდან წასვლის შემდეგ, ჰეიდარ ალიევი მშობლიურ ნახჭევანში ჩავიდა და სათავეში ჩაუდგა ამ ავტონომიურ რესპუბლიკას. ნახჭევანის ავტონომია აღმოჩნდა აზერბაიჯანის ერთადერთი მხარე, სადაც სომხეთთან ომი ნაკლებად იგრძნობოდა და ეკონომიკური მდგომარეობაც შედარებით უკეთესი ჩანდა. ეს თურქეთის რესპუბლიკის დამსახურება იყო, რომელიც 1921 წლის „მოსკოვის ხელშეკრულების“ თანახმად, ამ ტერიტორიის ხელშეუხებლობის გარანტიად გამოდიოდა. სომხებმა ვერ გაბედეს თურქეთთან ურთიერთობის სამხედრო კონფლიქტამდე მიყვანა, ამას მათ არც რუსეთი ურჩევდა.

„ნახჭევანში მშვიდობის შენარჩუნება“ ალიევს მიენერა. ამიტომაც უმძიმეს მდგომარეობაში მყოფ ბაქოში ის მხსნელად მიიჩნიეს.

1993 წლის ივნისში აზერბაიჯანში მორიგი სამხედრო პუტჩი მოხდა, რომლის შემდეგ რესპუბლიკის მესამე პრეზიდენტი აირჩიეს: ეს ჰეიდარ ალიევი იყო.

ნიჭიერ ორგანიზატორს, ჰეიდარ ალიევს ჰქონდა დიდი პოლიტიკური გამოც-

დილება. მან შეინარჩუნა ძველი ავტორიტეტი რესპუბლიკაში და არავინ აჯანყებულა, როდესაც 1994 წელს ის დათანხმდა დაზავებაზე სომხებთან („ბიშკეკის პროტოკოლი“). ეს მოხდა იმ პირობებში, როდესაც ყარაბაღის სახანოს ძველი დედაქალაქი შუშა უკვე სომხებს ჰქონდათ ხელში და მთიანი ყარაბაღის ირგვლივ მდებარე რაიონებიდან ასობით ათასი ლტოლვილი გამოიქცა ან მორბოდა აზერბაიჯანის აღმოსავლეთი რაიონებისაკენ.

ჰეიდარ ალიევიმ ნაბიჯ-ნაბიჯ დაიწყო ქვეყნის გამოყვანა პოლიტიკური და ეკონომიკური კრიზისიდან: ის ნამდვილად არის „ახალი აზერბაიჯანის მამა-დამაარსებელი“, ისევე, როგორც შევარდნაძე – „ახალი საქართველოსი“!

ალიევიმ ოსტატურად გამოიყენა დასავლური ტრანსნაციონალური კომპანიების ინტერესი ბაქოს ნავთობის მიმართ. კომპანიების კონსორციუმს გააჩნდა შესაბამისი ტექნოლოგია, რომ კასპიის ზღვის ფსკერქვეშ არსებული ნავთობისა და გაზის უდიდესი მარაგი აეთვისებინა. ალიევიმ ასე თუ ისე დაძლია დავა კასპიის ზღვის გადაღმა მდებარე თურქმენეთთან ზღვის ფსკერქვეშ მდებარე დიდ ნავთობ- და გაზმომცემ საბადოზე. პრობლემად რჩებოდა მოპოვებული რესურსების ტრანსპორტირების მარშრუტის დადგენა.

ირანის მეშვეობით სპარსეთის ყურის მიმართულებით ნავთობისა და გაზის გადატანას ეწინააღმდეგებოდა ამერიკა, რომელსაც სანქციები ჰქონდა დაწესებული თეირანის აიათოლების რეჟიმისათვის.

სომხეთის გავლით თურქეთისაკენ ნედლეულის ტრანსპორტირებას ვერ დაუშვებდა თავად ბაქო.

რუსეთის ფედერაცია მონადინებული იყო რევერსირებული სახით (შებრუნებული მიმართულებით) გამოყენებინა ნოვოროსიისკ-ბაქოს მილსადენი. საერთოდ, კრემლს არ უნდოდა, რომ რომელიმე ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკას დამოუკიდებელი ეკონომიკური კავშირები ჰქონოდა დასავლეთის ქვეყნებთან. მაგრამ კრემლის მცდელობა უშედეგო გამოდგა.

საქმეში ჩაერთო გეოპოლიტიკა, რომელმაც იარაღად ეკოლოგია გამოიყენა! თურქეთმა განაცხადა, რომ ვერ დაუშვებდა ბოსფორის ვიწრო და მიხეუელ-მოხეუელ სრუტეში ნავთობის სუპერტანკერების გავლას, რადგან ეს ეკოლოგიურ საფრთხეს შეუქმნიდა სრუტის ნაპირებზე განლაგებულ, 15 მილიონი მცხოვრებით დასახლებულ სტამბოლის მეგაპოლისს. 1994 წლის 13 მარტს უკვე მოხდა ნავთობის ტანკერის ავარია ბოსფორის სრუტესთან, რის შედეგადაც სრუტის ნყლის ზედაპირის 60% ნავთობით დაბინძურდა და ნავიგაცია რამდენიმე დღით შეწყდა.

ეს პრეცედენტი თურქეთმა გამოიყენა იმ მიზნითაც, რომ მკვეთრად შეეზღუდა ნავთობის სუპერტანკერების გავლა ბოსფორის სრუტეში, რამაც ფაქტობრივად მოხსნა დღის წესრიგიდან ნოვოროსიისკის ნავთობტერმინალის გამოყენებით კასპიური ნავთობის დასავლეთით ექსპორტირების საკითხი (მცირე რაოდენობით ნავთობი ბაქოდან ნოვოროსიისკში მაინც მიდის).

საქართველოს იმდროინდელმა პრეზიდენტმა ედუარდ შევარდნაძემ და ჰეიდარ ალიევმა გამოცხადეს საერთო ენა. შევარდნაძემ საქართველოს ტერიტორია შესთავაზა სატრანზიტოდ საერთაშორისო კორპორაციებს და დაეხმარა მილსადენებისათვის შესაბამისი მიწის შეძენაში. მანვე გამოიყენა თავისი საერთაშორისო ავტორიტეტი დასავლეთის ქვეყნების ლიდერებთან ამ პროექტის მხარდასაჭერად.

საქართველოს გავლით ჯერ აშენდა ადრეული ნავთობის მილსადენი ბაქო-სუფსა (1999 წ.), ხოლო 2006 წელს მწყობრში ჩადგა ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენი და მის პარალელურად გაყვანილი ბაქო-თბილისი-ერზურუმის გაზსადენი.

საქართველომ იმდენად მატერიალური მოგება არ მიიღო მილსადენებიდან, რამდენადაც შეიძინა მსოფლიო გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა!

აზერბაიჯანისათვისაც ხელსაყრელი აღმოჩნდა თავისი ნავთობისა და გაზის ექსპორტი საქართველოს ტერიტორიაზე გამავალი მილსადენების მეშვეობით. გარდა ამისა, ის იყენებს საქართველოს ნავსადგურებს, საავტომობილო გზებს და რკინიგზას. 2017 წელს მწყობრში ჩადგა ბაქო-თბილისი-ახალქალაქი-ყარსის რკინიგზა, რომელიც აზერბაიჯანსა და კასპიის გაღმა ცენტრალურ აზიას აკავშირებს თურქეთთან და ევროპასთან. რკინიგზის მშენებლობა ბაქომ დააფინანსა.

სატრანსპორტო კავშირებმა საქართველო და აზერბაიჯანი ეკონომიკურად და, ნაწილობრივ, პოლიტიკურად დაახლოვა და ისინი სტრატეგიულ პარტნიორებად აქცია. ტერმინს „სტრატეგიული პარტნიორობა“ იმდენად ხშირად და ფუჭად იყენებენ, რომ მისი მნიშვნელობის დევალვაცია მოხდა. მაგრამ საქართველოსა და აზერბაიჯანს შორის ის ძველ, და ძირითად, მნიშვნელობას ინარჩუნებს.

ბაქოსაკენ ინვესტიციების მდინარე წარიმართა. ამან მმართველი რეჟიმიც წელში გამართა და მცირერიცხოვანი, მაგრამ ძალიან მდიდარი ელიტის წარმოქმნა განაპირობა. ეკონომიკურად აზერბაიჯანი სწრაფად განვითარდა. მისმა დედაქალაქმა ბაქომ სახე იცვალა და დამშვენდა.

ნავთობისა და გაზის ექსპორტის ხარჯზე გამდიდრებამ საშუალება მისცა აზერბაიჯანს მკვეთრად გაეზარდა თავისი სამხედრო ბიუჯეტი, რომელიც კარგა ხანია, რაც აღემატება სომხეთის მთლიან ბიუჯეტს. ბაქომ შექმნა საკუთარი სამხედრო მრეწველობა და გაზარდა მალალტექნოლოგიური იარაღის იმპორტი თურქეთიდან და ისრაელიდან.

აზერბაიჯანისათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო თურქეთის რესპუბლიკის მიერ მისთვის გაწეული მრავალმხრივი ჰუმანიტარული (დამოუკიდებლობის პირველ ეტაპზე), დიპლომატიური და სამხედრო-ლოგისტიკური დახმარება. თურქეთი ლინგვისტურ-რელიგიურ საფუძველზე აზერბაიჯანის მოძმე ქვეყანაა. თურქული და აზერბაიჯანული ენები ახლო მონათესაევა: ორივე თიურქული ენების ოღუზურ ქვეჯგუფს განეკუთვნება. ორივე ქვეყანაში ისლამია გავრცე-

ლებული, თუნდაც სხვადასხვა მიმართულებისა (აზერბაიჯანში – შიიტური, თურქეთში – სუნიტური), მაგრამ ასეთ რელიგიურ განსხვავებებს ბაქო და ანკარა მნიშვნელობას აღარ ანიჭებენ.

არმიის განვრცობაში აზერბაიჯანს ეხმარებოდნენ თურქი ოფიცრები. მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტისას მიმდინარე სამხედრო მოქმედებებში კი თურქეთის არმია არ ჩარეულა, რაც საეხებით სწორი გადაწყვეტილება იყო: წინააღმდეგ შემთხვევაში რეგიონში სხვა ძალების სამხედრო გააქტიურებაც შეიძლებოდა დაწყებულიყო.

რუსული წარმოების იარაღის გარდა ბაქო იძენდა ისრაელისა და თურქეთის სამხედრო აღჭურვილობას, განსაკუთრებით – საბრძოლო დრონებს. ისრაელმა აზერბაიჯანთან თანამშრომლობაზე პრაგმატული პოზიცია დაიკავა: ბაქო გადახდისუნარიანი იყო და, თანაც, არ ჰქონდა „თბილი“ ურთიერთობა ირანის ისლამურ რესპუბლიკასთან, რომელსაც ისრაელი თავის უმთავრეს მოწინააღმდეგედ მიიჩნევს.

მნიშვნელოვანწილად თურქული და ისრაელური მაღალტექნოლოგიური იარაღის მეშვეობით მოიგო აზერბაიჯანმა 2020 წლის „ყარაბაღის მეორე ომი“ („მთიანი ყარაბაღის“ პრობლემა განხილულია მე-7 თავში).

აზერბაიჯანის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა 2020 წლის ომის შემდეგ თეორიულად შეიძლება გაუმჯობესდეს: 2020 წლის 9 ნოემბრის რუსეთ-სომხეთ-აზერბაიჯანის დეკლარაცია აძლევს აზერბაიჯანს შესაძლებლობას, სომხეთის სამხრეთ ნაწილის (სომხეთის სიუნიქის მხარის, აზერბაიჯანულად – ზანგეზურის) გავლით გახსნას სატრანსპორტო კავშირი ნახჭევანთან და, მისი მეშვეობით, თურქეთთან (იხ. თავი 7 და ნახ. 10).

მაშინ როდესაც ანკარასა და ბაქოს შორის გულითადობის ატმოსფერო სუფევს, რუსეთ-აზერბაიჯანის ურთიერთობა უფრო პრაგმატული ხასიათისაა. მართალია, ქვეყნები ერთიმეორეს „სტრატეგიულ პარტნიორებს“ უწოდებენ, მაგრამ კულისებში ვხედავთ ხოლმე ურთიერთუნდობლობას. ბაქო უკმაყოფილო იყო მოსკოვის მიერ ერევნისათვის გაწეული სერიოზული სამხედრო დახმარებით, თუმცა თვითონაც ყიდულობდა რუსეთში ანალოგიურ სამხედრო ტექნიკას, მაგალითად, სარაკეტო-საზენიტო კომპლექსებს C-300-ს (როგორც ჩანს, ის სომხეთზე უფრო მეტს იხდოდა!). უკანასკნელი რუსული სამხედრო ბაზა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე – გაბალას რადიოლოკაციური სადგური – 2013 წელს დაიხურა.

მთიანი ყარაბაღის ყოფილი ოლქის სტატუსს ბაქო არ ცნობს. იმ ნაწილის პერიმეტრზე კი, სადაც დარჩა სომხური მოსახლეობა, 2020 წლის 9 ნოემბერს რუსეთ-აზერბაიჯან-სომხეთის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტის თანახმად განთავსებულია 2000-მდე რუსი მშვიდობისმყოფელი: ისინი იქ ხუთი წლით განლაგდნენ, ხოლო 2025 წელს სამივე მხარემ უნდა დაადასტუროს მათი მანდატის გაგრძელება (იხ. თავი 7). რა იქნება 2025 წლის შემდეგ? ან იქნებ იქამდეც?

ამავე დროს, მოსკოვი ცდილობს შემოიმატოს ბაქო. 2022 წლის 22 თებერვალს, რუსეთის უკრაინაში შეჭრამდე ორი დღით ადრე აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ და რუსეთის ფედერაციამ მოსკოვში ხელი მოაწერეს დეკლარაციას სამოკავშირეო ურთიერთქმედების შესახებ. მისი მე-17 მუხლით

„მხარეები თავს იკავებენ ნებისმიერი მოქმედებისაგან, მათ შორის, მესამე სახელმწიფოს მესვეობით, რომელიც ერთიმეორის წინააღმდეგაა მიმართული“ [https://president.az/ru/articles/view/55498].

მოსკოვმა წინსწრებით დაადგინა ბაქოს პირობა, რომ ის არ შეუერთდებოდა გარდაუვალ სანქციებს, რომელიც რუსეთს ელოდა უკრაინაში ომის დაწყებისთანავე. სანქციები რუსეთს მართლაც ორი-სამი დღის შემდეგ დაუწესდა.

ირანისათვის აზერბაიჯანის რესპუბლიკა „უხერხული“ მეზობელია, მიუხედავად რელიგიურ-კულტურული სიახლოვისა (როგორც ზემოთ ითქვა, აზერბაიჯანში ძირითადად შიიტური მიმართულების ისლამია გავრცელებული, ისევე როგორც ირანში). დიდხანს ვერ ხერხდებოდა კასპიის ზღვის ფსკერის გაყოფა: ნავთობისა და გაზის საბადოები აზერბაიჯანის მიერ თავისად გამოცხადებულ სექტორში მდებარეობს, მეზობელი ირანის სექტორში კი ასეთი ნიაღვრული ჯერ არ აღმოუჩენიათ; ბაქოს არაოფიციალურ წრეებში, ხანდახან – ოფიციალურშიც, ირედენტისტული იდეები ტრიალებს მდ. არაქსის სამხრეთით მდებარე ირანის აზერბაიჯანის მიმართ, სადაც ათობით მილიონი აზერბაიჯანელი ცხოვრობს. ბაქოში ხანდახან ჟღერს ხოლმე იდეა „ორი აზერბაიჯანის გაერთიანების“ შესახებ. ფაქტია, რომ თეირანი არ ენდობა ბაქოს და პერიოდულად აკეთებს დიპლომატიურ დემარშებს. სამაგიეროდ, იგივე თეირანი უფრო თბილადაა განწყობილი ერევნის მიმართ.

აზერბაიჯანის მდიდარმა ენერგეტიკულმა რესურსებმა მის მიმართ ტრანსნაციონალური კორპორაციების დიდი ინტერესი გააღვივა და თითქმის დამუწჯა დასავლეთის ქვეყნების მთავრობების ჩვეულებრივ დიდი მომთხოვნელობა დემოკრატიის ნორმების დაცვისადმი.

ასე მაგალითად, 2022 წლის 18 ივლისს ბაქოში იმყოფებოდა ევროპული კომისიის თავმჯდომარე ურსულა ფონ დერ ლიიენი. მთავარი თემა იყო ევროკავშირში ენერგომატარებლების იმპორტის დივერსიფიკაციის საკითხი. ქ-ნმა ფონ დერ ლიიენმა გამოხატა მადლიერება აზერბაიჯანის პრეზიდენტისადმი ენერგეტიკული პარტნიორობისათვის და განაცხადა, რომ ევროკავშირი აზერბაიჯანს მიიჩნევს რუსეთზე უფრო სანდო და საიმედო პარტნიორად.

ბიზნესი, როგორც ყოველთვის!

ერთმა რუსმა ექსპერტმა კი დაინყო ქილიკი იმაზე, რომ მაღალი რანგის ევროპელ სტუმარს „დაავინყდა ფასეულობითი განზომილება“:

„მაშინ, როდესაც ბრიუსელი ესოდენ მკაცრი და მომთხოვნია საქართველოს მიმართ, ის მზად არის დახუჭოს თვალი საშინაო ვითარებაზე აზერბაიჯანში და წინა პლანზე აყენებს მისი, როგორც ენერგოპარტნიორის საიმედოობას“ [Маркедонов, 2022].

თუ გამოვრიცხავთ საქართველოსათვის დაღვრილ ნიანგის ცრემლებს, დანარჩენში, სამწუხაროდ, რუსი ექსპერტი სწორია!

დათრგუნული აზერბაიჯანული ოპოზიციის ფონზე განმტკიცდა მმართველი რეჟიმი. პრეზიდენტ პეიდარ ალიევის გარდაცვალებამდე ორიოდე კვირით ადრე, 2003 წელს, იმავე პოსტზე მას ჩაენაცვლა მისი ვაჟი – ილჰამ ალიევი. 2009 წლის საკონსტიტუციო ცვლილებამ პრეზიდენტად არჩევის რაოდენობრივი ლიმიტი გააუქმა. 2016 წლის კანონით დადგინდა, რომ პრეზიდენტის არჩევა 7-7 წლით მოხდება. 2017 წელს ილჰამ ალიევმა ვიცე-პრეზიდენტად დანიშნა საკუთარი მეუღლე – მეჰრიბან ალიევა, 2018 წელს კი გაუქმდა პრეზიდენტად ასარჩევი ასაკობრივი ზღვარი: იმ წელს ილჰამისა და მეჰრიბანის ვაჟს 19 წელი შეუსრულდა და მშობლებმა წინსწრებით იზრუნეს პოლიტიკურ მემკვიდრეზე!

თავი 9

შეჯამება:

საქართველოს ადგილი რეგიონსა და მსოფლიოში

მსოფლიოში ქვეყნის ადგილსა და როლზე შეგვიძლია მსჯელობა სხვადასხვა პარამეტრების მოხმობით. მათ შორისაა ქვეყნის მდებარეობა, სიდიდე, დემოგრაფია, ეკონომიკური და სამხედრო პოტენციალი, მის ირგვლივ არსებული გეოპოლიტიკური ვითარება და სხვ. პარამეტრები ხშირად ერთმანეთზე დამოკიდებული, ისინი დროში ცვალებადია და ყველაზე კარგად შეიძლება შეფასდეს სხვა ქვეყნებთან შედარების საფუძველზე. რასაკვირველია, შეფასება რეალობიდან გამომდინარე უნდა ხდებოდეს და არ ეყრდნობოდეს სათავისო ფიქრებსა და ისტორიულ ნოსტალგიას.

«ცივი ომის» დამთავრების შემდეგ, როდესაც ევრაზიაში გაჩნდა ახალი, მსოფლიო საზომით – პატარა – დამოუკიდებელი სახელმწიფოების მთელი რიგი, გაჩნდა იმის იმედიც, რომ უნივერსალურ წესებზე დამყარებული საერთაშორისო წესრიგის ფარგლებში შეიქმნებოდა ისეთი გარემო, რომლის პირობებშიც «ძალის კანონი» კი არ იბატონებდა, არამედ ყველა ქვეყანას შეეძმნებოდა თანაბარი პირობები.

რეალურად კი ყველაფერი უცვლელი დარჩა: სიმართლე ძლიერის მხარესაა.

საერთაშორისო დონეზე აღიარებული სახელმწიფოები იურიდიულად არიან თანასწორნი. ფაქტობრივი თანასწორობა კი, სამწუხაროდ, პრაქტიკულად მიუღწეველია. რეალობაა, რომ მსოფლიო ასპარეზზე დიდი ქვეყნები, მით უმეტეს, ზესახელმწიფოები ყოველთვის დომინირებდნენ და თავიანთ ნებას თავს ახვევდნენ ეკონომიკური და სამხედრო პოტენციალით მათზე მცირე ქვეყნებს.

ყველა პატარა ქვეყანას დღემდე უხდება «საიმედო მფარველის» ძებნა სხვა სახელმწიფოსაგან მომდინარე საფრთხის გასაწეიტრალებლად. ისიც საკითხავია, რამდენად საიმედო იქნება ეს მფარველობა, თუკი «მფარველის» საგარეო პოლიტიკური კურსი შეიცვლება, ვთქვათ, იქაური არჩევნების შემდეგ.

ამასთან, თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა პატარა ქვეყანას აძლევს მანევრირების ერთგვარ საშუალებას, ხოლო ზესახელმწიფოების მთავრობებს ხანდახან უხდებათ მხედველობაში მიიღონ მსოფლიოში და საკუთარ ქვეყანაში შექმნილი საზოგადოებრივი აზრი.

დამოუკიდებელი საქართველო, შეიძლება ითქვას, ბუნებრივად გახდა და

დღემდე არის ორიენტირებული დასავლეთის დემოკრატიულ ქვეყნებზე. „დასავლური ორიენტაციის“ გარდა სხვა არჩევანი მას უბრალოდ არ ჰქონდა, არ აქვს და არც ექნება.

რა შეიძლებოდა ყოფილიყო ალტერნატივა? ირანი? თურქეთი? რუსეთი? ყველა ეს „ორიენტაცია“ ისტორიულად უკვე მოსინჯული გვექონდა და ისინი უკუვაგდეთ, როგორც მიუღებელი.

ევროპა და ამერიკა საქართველოში იმ მიზნით კი არ მოვიდნენ, რომ „ის მოეწყობათ რუსეთისაგან“, როგორც ამტკიცებენ კრემლის პროპაგანდისტები, არამედ საქართველო წავიდა დასავლეთისკენ.

ჩრდილოკორეული „ჩუჩხე“, ანუ „დაყრდნობა საკუთარ ძალებზე“ საქართველოსხელა ქვეყნისათვის შეუძლებელი რამ იყო. კორეული „ჩუჩხე“ არც არის სრული: ფხენიანის კიმების დინასტია, თუნდაც უკვე აჟღარუნებდეს ბირთვულ იარაღს, მაინც იძულებულია ორიენტირებული იყოს, ნაწილობრივ მაინც, ზესახელმწიფოზე – კომუნისტურ ჩინეთზე.

საქართველოს შესახებ თითქოს ყველაფერი ვიცით, ზოგი რამ ამ წიგნში ზემოთ უკვე ითქვა. მაგრამ შეჯამებისათვის მოკლე გამეორებაც არ იქნებოდა ზედმეტი.

ქვემოთ ნახსენებია რამდენიმე პარამეტრი, რომლებითაც ქვეყნებს, ჩვეულებრივ, ერთმანეთს ადარებენ ხოლმე. ქვეყნის მდებარეობის, რომელიც საქართველოს ყველაზე დიდი აქტივია, განხილვა ქვემოთაა გადატანილი.

სიდიდე. მსოფლიოს ფონზე საქართველო პატარა სახელმწიფოა, აქედან გამომდინარე ეკონომიკური შესაძლებლობების შეზღუდულობით და არცთუ მცირე გეოპოლიტიკური რისკებით.

ფართობით (69,9 ათასი კვ. კმ) საქართველო მსოფლიოს 200-მდე სახელმწიფოს შორის 120-ე ადგილზეა, თანაც, საერთაშორისო დონეზე აღიარებული ფართობის თითქმის მეხუთედს ამჟამად ის ვერ აკონტროლებს: ეს ფართობი მეზობელი ზესახელმწიფოს, რუსეთის, ფაქტობრივ კონტროლქვეშაა.

მოსახლეობის რიცხოვნობით (2014 წლის აღწერის თანახმად 3,7 მლნ; ოკუპირებულ რეგიონებთან ერთად, 4 მილიონამდე) საქართველო მსოფლიოს ქვეყნების მეორე ასეულის მეორე ნახევარშია: ზუსტი ადგილის განსაზღვრა შეუძლებელია, რადგან პარამეტრი სწრაფად იცვლება. სამწუხაროდ, სხვა სახელმწიფოები დღითიდღე გვისწრებენ...

შედარებისათვის: 1926 წლის სრულიად საკავშირო მოსახლეობის აღწერის შედეგების მიხედვით საქართველოს სსრ-ში 2,7 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა. 1927 წელს მეზობელ თურქეთშიც ჩატარდა მოსახლეობის აღწერა და იქ 13,6 მილიონი ადამიანი აღრიცხეს, ანუ საქართველოზე 5-ჯერ მეტი. თითქმის საუკუნის შემდეგ, 2022 წელს, საქართველოში 4 მილიონზე ნაკლები ცხოვრობს, თურქეთში კი 86 მილიონი, ანუ 22-ჯერ მეტი. ახლა თითქმის 3-ჯერ მეტი ცხოვრობს მეზობელ აზერბაიჯანში, მაშინ როდესაც 1926 წელს საქართველო მას წინ უსწრებდა.

დემოგრაფია. განსხვავებით, მაგალითად, მეზობელი სომხეთისაგან, საქართველოში არ მომხდარა მოსახლეობის ეთნიკური ჰომოგენიზაცია. ის კვლავინდებურად რჩება მულტიეთნიკურ საზოგადოებად. ქვეყანაში მოქმედი პოლიტიკური თავისუფლებანი, ძირითადი ეთნოსის ტოლერანტობა, მიმზიდველია სხვადასხვა ქვეყნიდან ლტოლვილთათვის, მათ შორის სლავური სახელმწიფოებიდანაც, რომლებიც ერთმანეთს ეომებოდნენ 2022 წლიდან. საქართველოს ეთნიკური უმცირესობები (სომხები, აზერბაიჯანელები, ოსები, აფხაზები) მისი საზღვრების გასწვრივ არიან განსახლებული, რაც განსაკუთრებული მიდგომის საჭიროებას უქმნის ქვეყნის ნებისმიერ მთავრობას.

ძირითადი ეთნოსის, ქართველების (აფხაზეთში – აფხაზების) ბუნებრივი მოძრაობის ტენდენციები დიდი ოპტიმიზმის საფუძველს არ იძლევა: შობადობა დაბალია, მოკვდაობა – მაღალი. ემიგრაცია ძალას იკრეფს, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც 2017 წელს საქართველოს მოქალაქეებმა „შენგენის ზონის“ ქვეყნებში უვიზო მიმოსვლის უფლება მიიღეს.

უკვე შეიმჩნევა შრომითი რესურსების დეფიციტი მრავალ დარგში. შესაძლოა ცინიზმად მივიჩნიოთ იმ ფაქტის კონსტატაცია, რომ განსაკუთრებით ჭირს დაბალი კვალიფიკაციისა და შესაბამისად, ნაკლებად ანაზღაურებადი მუშახელი, რომელთა სიუხვე დამოუკიდებლობის პირველ წლებში აჩენდა იმედს, რომ საქართველო მასობრივი იაფი პროდუქციის მწარმოებელი ქვეყანა შეიძლებოდა გამხდარიყო. ასე არ მოხდა. სოფლად დარჩენილი მოსახლეობა, ჩვეულებრივ, ასაკოვანია, შრომისუნარიან ადამიანებს უფრო მაღალანაზღაურებადი სამუშაო იზიდავს, მათ შორის – საზღვარგარეთის განვითარებულ ქვეყნებში: იქაც არსებობს შრომითი რესურსების დეფიციტი და იქ ანაზღაურება გაცილებით მეტია.

პოტენციური ემიგრანტების სამშობლოში გასაჩერებლად საკმარისი არაა მათი უბრალოდ დასაქმება, საჭიროა ღირსეული ანაზღაურების გარანტიაც. ამის მიღწევა შესაძლებელია ეკონომიკური დონის მკვეთრი ამაღლებით. ეს კი დამოკიდებულია ინოვაციის უნარების მქონე კვალიფიციურ ადამიანებზე, კარგ მენეჯმენტზე. იგივე ემიგრაცია კი ანელებს ვითარებას გამოსწორებას. იკრება მანკიერი წრე.

ეკონომიკა. ეჭვი არაა, რომ საერთაშორისო ტურიზმს ქვეყნისათვის მოგება მოაქვს. მაგრამ ის არ არის ეკონომიკური ზრდის მდგრადი კომპონენტი, რადგან მასზე ზემოქმედებს მრავალი გარეშე ფაქტორის ხშირი ცვლილება. მაგალითად, საქართველოში უცხოურ ტურიზმზე უარყოფითი გავლენა მოახდინა 2019 წლის 20 ივნისის შიდაპოლიტიკური ძალების მიერ ხელოვნურად გაღვივებულმა კრიზისმა, რომელიც რუსეთის მხრიდან მისი ტურისტებისათვის საქართველოში მოგზაურობის ფაქტობრივი აკრძალვის საბაბად იქცა; 2020-2021 წლებში საგარეო ტურიზმი ჩაშალა პანდემიამ (ისევე, როგორც მთელ მსოფლიოში) და ა.შ. მაგრამ 2022 წელს უცხოელმა ტურისტებმა საქართველოში 3,5 მილიარდი დოლარი დახარჯეს.

რასაკვირველია, კარგი იქნებოდა, რომ გვეყენებოდა პიდროკარბონული რესურსები (ნავთობი და გაზი).

მეორე მხრივ, ის, რომ ნავთობი ან გაზი არ აღმოგვაჩნდა, იქნებ სულაც არ იყო ცუდი ნორმალური განვითარებისათვის ევროპული დემოკრატიის მიმართულებით? სწორედ ასეთი რესურსების წყალობით არაბეთის უდაბნოებში მდებარე ჩამორჩენილი მონარქიები გამდიდრდნენ, ევროპის ქვეყნებში აბანდებენ კაპიტალს, თუნდაც ინგლისის „პრემიერ-ლიგაში“! ნავთობისა და გაზის წყალობით სულდგმულობს რუსეთის აგრესიული რეჟიმი. ნახშირწყალბადების დიდი რესურსების მქონე ყველა სახელმწიფო, რომელიც ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიაზე აღმოცენდა, ძალიან მალე დიქტატურად იქცა. ყველა პოსტსაბჭოთა ლიდერი, რომელიც ნავთობით ან გაზით მდიდარი ქვეყნის ძალაუფლებას ჩააფრინდა, ხელიდან აღარ გაუშვა ის და შეეცადა მემკვიდრისათვის გადაეცა სახელმწიფო და მისი სიმდიდრე.

საქართველოშივე წარმოებული (რეექსპორტს არ ვგულისხმობ) ძირითადი საექსპორტო საქონელია სპილენძის მადნები და კონცენტრატები, ფეროშენადნობები, აზოტოვანი სასუქები, ღვინო, სპირტი, წყალი, თხილი, ხილი – ანუ ნედლეული და სურსათი. უხილავი ექსპორტია უცხოური ტურიზმი.

ექსპორტის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულებაა რუსეთის ფედერაცია (ლენინის ექსპორტის 2/3, შემოსული ტურისტების 1/3). მაგრამ რუსეთი არასაიმედო პარტნიორია, მას ყოველთვის შეუძლია დაუნესოს პოლიტიკურად მოტივირებული ემბარგო ქართული პროდუქციის იმპორტს ან აუკრძალოს თავის მოქალაქეებს საქართველოში გამგზავრება.

იმპორტში დომინირებს ნავთობი, გაზი, ავტომობილები (მათ შორის, რეექსპორტისათვის), მედიკამენტები, მობილური ტელეფონები და კომპიუტერები, თამბაქოს ნაწარმი (ნლიურად 120 მილიონ ლარამდე ღირებულებისა: თითქოს ამ მავნე პროდუქტს საქართველოშივე ვერ ვანარმოებდით!), და ბევრი სხვა რამ. საგარეო ვაჭრობის ბალანსი ყოველთვის უარყოფითი გვაქვს. საგადამხდელო ბალანსს გარკვეულად ავსებს შემოსავალი უცხოური ტურიზმიდან და საზღვარგარეთ წასული ემიგრანტების ფულადი გზავნილები.

საგარეო-პოლიტიკური რისკი ხელს უშლის მნიშვნელოვან ინვესტიციებს საქართველოში: ინვესტორი დიდხანს იფიქრებს, სანამ ჩადებს საგრძნობ კაპიტალს არასაიმედო სამეზობლოს მქონე პატარა სახელმწიფოში, სადაც არსებობს უპასუხისმგებლო ელემენტი, რომელიც „რევოლუციას“ გვპირდება. მიუხედავად ამისა, ბოლო წლებში უცხოური ინვესტიციები იზრდება.

უნდა მოინახოს ეკონომიკური განვითარებისათვის ტურიზმზე უფრო საიმედო ნიშა, რომელიც ექსპორტზე იმუშავებს. შიდა მოხმარებაზე გამიზნული მასშტაბური წარმოებისათვის საქართველოს ბაზარი მცირეა.

ჯერ არა გვაქვს მეტი-ნაკლებად მაღალტექნოლოგიური წარმოება, რისთვისაც

საჭიროა კვალიფიციური სპეციალისტები. მართალია, იმედს გვისახავს მათი მზარდი რაოდენობა და თანამედროვე უნივერსიტეტები თბილისსა და ქუთაისში.

სამხედრო პოტენციალი. ამ პარამეტრით საქართველოს შედარება მეზობლებთან დიდ ოპტიმიზმს ვერ გაგვიჩენს და მაჩვენებლების მოყვანას აზრი არცა აქვს. ჩვენი ერთი მეზობელი ბირთვული სახელმწიფოა, რომელსაც „პოსტსაბჭოთა სივრცე“ თავისი „პრივილეგირებული გავლენის სფეროდ“ მიაჩნია; სხვა დიდ მეზობელს NATO-ში სიდიდით მეორე არმია ჰყავს და შეუძლია ერთდროულად იომოს ლიბიასა და სირიაში; ორი უფრო მომცრო მეზობელი ბოლო მესამედი საუკუნეა ერთმანეთთან ომობს და ჰიპერტროფულად გაზარდა საკუთარი სამხედრო ხარჯები. საქართველოს დიდი თანხის გაღება მოუწევს მათთან პარიტეტის შესაქმნელად. სწორედ ამიტომ გვესაჭიროება საიმედო პარტნიორ(ებ)ი!

დაბოლოს, მდებარეობა!

დამოუკიდებელი საქართველო დაუმეზობლდა ოთხ დამოუკიდებელ სახელმწიფოს (იხ. ნახ. 11).

ნახ. 11 დამოუკიდებელი საქართველო რეგიონულ კონტექსტში

ჩრდილოეთის მხრიდან მას ემეზობლება რუსეთის ფედერაცია, მაგრამ, თუ არ ჩავთვლით საზღვრის დასავლეთ მონაკვეთს (კრასნოდარის მხარე) არა ეთნიკური რუსებით დასახლებული ნაწილით, არამედ თავისი ეთნიკური ავტონომიების მეშვეობით. საბჭოთა პერიოდში მათ „ავტონომიური რესპუბლიკები“ ეწოდებოდათ, ახლა კი უბრალოდ – „რესპუბლიკები“. მათი უფლებები შეზღუდულია საბჭოთა კავშირის დროინდელ მოკავშირე რესპუბლიკებთან შედარებით, რომელთაც საბჭოთა კონსტიტუცია, თუნდაც ფორმალურად, ანიჭებდა კავშირიდან გასვლის უფლებას, რომლითაც 1991 წლის ბოლოს მათ, ფაქტობრივად, ისარგებლეს კიდევ. რუსეთის „რესპუბლიკებს“ ასეთი უფლება არ გააჩნიათ.

საბჭოთა პერიოდთან შედარებით ჩრდილოეთ კავკასიაში მკვეთრად იცვლება მოსახლეობის ეთნიკური სტრუქტურა: უფრო სწორედ, ის უბრუნდება იმ მდგომარეობას, რომელიც XIX საუკუნემდე ჰქონდა. საბჭოთა ხანაში ეთნიკური რუსების წილი ყველა ჩრდილოკავკასიურ ავტონომიაში ძალიან საგრძნობი იყო. ბოლო ათწლეულების განმავლობაში კი ადგილობრივი მოსახლეობა თანდათან აღიდგენს თავის დომინანტ მდგომარეობას. 1979 და 2010 წლების მოსახლეობის აღწერების მონაცემებით რუსული მოსახლეობის წილი საქართველოს მეზობელ ჩრდილოკავკასიურ რესპუბლიკებში შემცირდა (იხ. ცხრილი) და, შესაბამისად, გაიზარდა ავტოქტონური ეთნოსების წილი.

ცხრილი

ეთნიკური რუსების ხვედრითი წონა (%) რუსეთის ფედერაციის ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკებში 1979 და 2010 წლებში
(სსრკ და რუსეთის მოსახლეობის აღწერების მასალებზე დაყრდნობით)

რესპუბლიკა	1979 წ.	2010 წ.
ყარაჩაი-ჩერქეზეთი	45,0	31,6
ყაბარდო-ბალყარეთი	35,1	22,5
ჩრდილოეთი ოსეთი	34,0	20,8
ჩეჩნეთი*	31,7	1,9
ინგუშეთი*	31,7	0,8
დაღესტანი	11,0	3,6

* 1979 წელს არსებობდა ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა. 1992 წ. ის გაიყო ორ რესპუბლიკად.

კავკასიაში ეთნოდემოგრაფიული ძვრების მიზეზი იყო რუსების მასობრივი ემიგრაცია ჩრდილოეთით, ეთნიკურად რუსულ რეგიონებში. ჩეჩნეთში რუსების რიცხოვნობის შემცირება იქ მომხდარმა ორმა სისხლიანმა ომმა განაპირობა.

ინგუშეთშიც იყო შეიარაღებული კონფლიქტი, ძირითადად – ოსებთან. დაღესტანში ქრონიკული არეულობაა და გარემო უსაფრთხო არაა. რუსების ემიგრაციის ფონზე ჩრდილოეთ კავკასიის უპირატესად მუსლიმურ რესპუბლიკებში (გარდა ჩრდილოეთ ოსეთისა, სადაც ქრისტიანობა დომინირებს) ავტოქთონური მოსახლეობის მაღალი ბუნებრივი მატება აღინიშნება.

ასე რომ, ვინ იცის, რას გეიქადის მომავალი? ვინ და რა სიდიდის მეზობლები გვეყოლება იქნებ ამ საუკუნის უკვე მეორე ნახევარშიც კი?

ჩვენს მეზობელ ქვეყნებს ყველაზე მეტად საქართველოს მდებარეობა აინტერესებთ. სწორედ გეოგრაფიული მდებარეობის წყალობით იზრდება საქართველოს მნიშვნელობა მსოფლიო ეკონომიკისათვის.

- XIX საუკუნის დამდეგიდან თითქმის XX საუკუნის ბოლომდე საქართველო რუსეთისათვის იყო „გზა ახლო აღმოსავლეთისკენ“.

- დამოუკიდებელი საქართველო ბუფერული სახელმწიფოს როლს ასრულებს რუსეთისა და თურქეთისათვის, რომელთაც თითქმის ორასი წლის შემდეგ, 1991 წლიდან, აღარა აქვთ საერთო სახმელეთო საზღვარი: იქამდე მათ ბევრჯერ იომეს ერთმანეთთან, მათ შორის კავკასიასა და მიმდებარე ტერიტორიაზე.

- იზრდება საქართველოს მნიშვნელობა, როგორც დასავლეთისაკენ გამავალი კორიდორისა ცენტრალური აზიის ქვეყნებისათვის.

- 2022 წელს რუსეთის შეჭრამ უკრაინაში და დასავლეთის ქვეყნების მიერ რუსეთისათვის ეკონომიკური სანქციების დანესებამ უკუშედეგიც გამოიწვია, რადგან შეიზღუდა და მალე თითქმის შეწყდა ევროპისათვის რუსული გაზის მიწოდება. რუსეთი კი უზრუნველყოფდა, მაგალითად, გერმანიის მოთხოვნილებას გაზზე 40%-ით. ევროპას გაუჩნდა სხვა ქვეყნებიდან გაზის და ენერგიის სხვა წყაროების შეტანის მოთხოვნილება. ერთ-ერთ ალტერნატიულ წყაროდ მიჩნეულია აზერბაიჯანისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნების ბუნებრივი გაზის მარაგების გამოყენება, რომლის ტრანსპორტირება საქართველოს ტერიტორიის გავლით უნდა მოხდეს.

- გეოპოლიტიკა აიძულებს ჩაკეტილ სახელმწიფოს, ყაზახეთს, 2022 წლიდან ეძებოს თავისი ნავთობის ექსპორტის ახალი მარშრუტები, ისე, რომ მათ არ გადაკვეთონ რუსეთის ტერიტორია. ყაზახეთი ცდილობს თავიდან აიცილოს დასავლეთის მეორადი სანქციები და თავი რუსეთისგან შორს დაიჭიროს. ასეთ პირობებში ყაზახეთისათვის ერთ-ერთ გამოსავლად შეიძლება იქცეს ნედლი ნავთობის ტანკერებით ტრანსპორტირება ბაქომდე და იქიდან მისი მილსადენით მიტანა შავი ზღვის სუფსის ტერმინალამდე, ანუ აზერბაიჯანისა და საქართველოს ტერიტორიის გამოყენებით [როი-ტერსი, 2022].

- 2022 წლის დეკემბერში საქართველომ, აზერბაიჯანმა, რუმინეთმა და

უნგრეთმა ხელი მოაწერეს ურთიერთგაგების მემორანდუმს, რომელიც ითვალისწინებს შავი ზღვის ფსკერზე ელექტროგადამცემი კაბელის გაყვანას, რომლითაც აზერბაიჯანის „მწვანე ელექტროენერგია“ (იგულისხმება ჰიდრო-, მზის-, ქარის- ელსადგურებში წარმოებული) უნდა მიენოდოს ევროკავშირის ნევრ ქვეყნებს. ამით სამხრეთი კავკასია ინტეგრირებული იქნება ევროპულ ენერგოსისტემასთან. პროექტი 2,5 მილიარდი ევროს ინვესტიციას მოითხოვს.

- ბოლო პერიოდში კვლავ განიხილავენ, ჯერ კიდევ 2010 წელს დაანონსებულ აზერბაიჯანული გაზის გათხევადებული სახით მიწოდებას შავი ზღვის დასავლეთ ნაპირზე მდებარე რუმინეთში. ეს პროექტი გულისხმობს გაზის გათხევადებული სიმძლავრეების აშენებას საქართველოსა და რუმინეთის ნაპირებზე, რაც მრავალმილიარდიან ინვესტიციას საჭიროებს. ეს არ არის სახვალეო პროექტი, მაგრამ მისი განხილვაც კი საქართველოს პოზიციას საერთაშორისო აქტუალობას ანიჭებს.

- დამოუკიდებელი საქართველოს მდებარეობა მნიშვნელოვანია მეზობლებისთვის: სომხეთისათვის ის გასასვლელია რუსეთსა და ევროპაში; აზერბაიჯანისათვის და, შესაძლოა, ცენტრალური აზიის ხუთი ჩაკეტილი ქვეყნისათვისაც ის სატრანსპორტო დერეფანია თურქეთისა და ევროპისაკენ.

- თურქეთისათვის საქართველო უპირველესად არის სატრანზიტო დერეფანი აზერბაიჯანისა და რუსეთის მიმართულებით და, ამავდროულად, მისი პროდუქციის გასაღების ბაზარი. ანკარა დაინტერესებული უნდა იყოს, რომ საქართველოში სტაბილური ვითარება არსებობდეს.

რას აძლევს სატრანზიტო ფუნქცია საქართველოს?

ეკონომიკურად – ერთგვარ მოგებას, ეკოლოგიურად – უფრო ზარალს (ჰაერის დაბინძურება, ხმაური), პოლიტიკურად – მეტ მნიშვნელობას, თუმცა გეოპოლიტიკურად გაზრდილ რისკსაც, თუნდაც იმის გამო, რომ საბჭოთა კავშირის სამართალმემკვიდრე, რუსეთის ფედერაცია საქართველოს მიიჩნევს „კავკასიის გასაღებად“, ასე იყო რუსეთის იმპერიის დროიდან მოყოლებული და ასე რჩება დღესაც. ყველა იმპერიისათვის სასურველია „გასაღების ფლობა“, „გასაღებისათვის“ კი ეს საფრთხეა!

საქართველოს ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის გაუმჯობესებაზე მსოფლიოში განვითარებულმა პროცესებმა იმოქმედა. XX საუკუნის მიწურულში კასპიის ზღვის აუზის ნახშირწყალბადოვანი რესურსების – ნავთობისა და გაზის – დასავლეთის მიმართულებით ტრანსპორტირებისათვის ყველაზე ხელსაყრელად აზერბაიჯანზე, საქართველოსა და თურქეთზე გამავალი სატრანზიტო მარშრუტია მიჩნეული.

ასეთი მარშრუტის არჩევაზე ეკონომიკურ მოსაზრებებზე არანაკლები გავლენა

მოახდინა აშშ-ისა და დასავლეთის სხვა ქვეყნების მთავრობების გეოპოლიტიკურ-მა გათვლამ. ამ მთავრობების ზენოლის შედეგად ტრანსნაციონალური კომპანიების კონსორციუმმა მილსადენების გაყვანა საქართველოს გავლით დაიწყო და XXI საუკუნის დასაწყისში ისინი აამოქმედა კიდევც.

აქვე, არ უნდა დაგვავიწყდეს პოტენციური კონკურენტებიც: ე.წ. „ზანგეზურის კორიდორის“ (იხ. თავები 7 და 8) გახსნა ერთგვარი რისკია. თუ ირანში შეიცვლება ხელისუფლება და მას მოეხსნება სანქციები, ესეც რისკია. თუმცა, დაველოდოთ მოვლენათა განვითარებას!

პოლიტიკურ-გეოგრაფიულად საქართველო ევროპული ქვეყანაა და მისი მისწრაფება გახლდეს ევროპული კავშირის წევრი, საესეებით ლოგიკურია და ლეგიტიმური. გარკვეულ სირთულეს ევროკავშირში ინტეგრაციისათვის ქმნის ფიზიკური გეოგრაფია. საქართველო უშუალოდ არ ემეზობლება ევროპულ კავშირს: ის გამოყოფილია მისგან შავი ზღვით.

ევროპისა და აზიის შემაერთებელ კავკასიის ყელზე საქართველოს მდებარეობის გამო საერთაშორისო ორგანიზაციები დღემდე არ არიან ერთსულოვანი, ქვეყნის რომელ ნაწილს მიგვაკუთვნონ – ევროპას თუ აზიას: „გაეროს დემოგრაფიულ წელიწდეულში“ საქართველო დასავლეთ აზიაშია შეტანილი, ევროპის საბჭომ კი თავის წევრად მიგვიღო.

მსოფლიოს ურჩევნია, რომ სამხრეთ კავკასიაში იყო მშვიდობა, რომ ის ერთიან რეგიონად ჩამოყალიბდეს, რაც ჯერჯერობით ვერ ხერხდება, უპირველესად, მთიან ყარაბაღთან დაკავშირებით სომხეთისა და აზერბაიჯანის კონფლიქტის გამო, თუმცა ისახება ამ პრობლემის მოგვარების პერსპექტივა.

სერიოზული პრობლემების მიუხედავად, პირველ დამოუკიდებლობასთან (1918-1921) შედარებით, 1992 წლიდან საქართველოს პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობა უკეთესობისკენ შეიცვალა, თუმცა კარგისაგან ის მაინც შორსაა.

გეოპოლიტიკა. 1918-1921 წლებში მხოლოდ ოცნება შეგვეძლო, რომ ჩვენი ქვეყნის მიმართ გაჩნდებოდა დასავლეთის ქვეყნების გარკვეული პოლიტიკური დაინტერესება. ახლა ასეთი დაინტერესება უფრო მკაფიოდ ჩანს. თეორიულად, ის უნდა აწინასწორებდეს საქართველოზე რუსეთის გავლენას, მაგრამ პრაქტიკულად შეუძლია მოახდინოს ამ უკანასკნელის მხრიდან უფრო მკვეთრი ნაბიჯების პროვოცირება.

მაშინ, როდესაც მოსკოვი ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიას თავისი „პრივილეგირებული ინტერესების სფეროდ“ განიხილავს, NATO-მ გამოამჟღავნა გარკვეული დაინტერესება საქართველოს მიმართ. ყოველ შემთხვევაში, 2008 წლის ბუქარესტის სამიტზე NATO ცალკვლად დაჰპირდა საქართველოს და უკრაინას თავის რიგებში მიღებას დაუზუსტებელ მომავალში.

ამ პერსპექტივის პრევენციის მიზნით რუსეთის ხელისუფლებამ მოახდინა საქართველოს ნაწილში – „სამხრეთ ოსეთში“ – კონფლიქტის პროვოცირება და

2008 წლის აგვისტოში არმია შემოგზავნა საქართველოში. „სამხრეთ ოსეთისა“ და აფხაზეთის „რესპუბლიკების“ სახით რუსეთმა კავკასიონის ქედის სამხრეთით შექმნა თავისი ორი სამხედრო ფორპოსტი, რომლებსაც „დამოუკიდებელი სახელმწიფოები“ დაარქვა.

საქართველო განუწყვეტლივ იყო და არის ყოფილი მეტროპოლიის მხრიდან უხილავი (ხშირად კი ხილული!) წნეხის ქვეშ.

პატარა ქვეყანამ სწორად უნდა აირჩიოს ძლიერი მოკავშირე(ები) და იმისათვის, რომ ინტერესი ორმხრივი გახადოს, კარგად წარმოაჩინოს საკუთარი მნიშვნელობა. მთავარ სტრატეგიულ პარტნიორად აშშ-ის არჩევა შემთხვევითი არ ყოფილა.

საქართველო სტრატეგიულად საინტერესო სივრცეა შორს მდებარე ამერიკის შეერთებული შტატებისათვის.

გაზეთი „ვაშინგტონ პოსტი“ 2016 წელს წერდა:

„დასავლეთისათვის კარგი ამბავია, რომ საქართველო იყო და დღესაც რჩება დემოკრატიის, სამართლებრივი სახელმწიფოს და კორუფციასთან ბრძოლის შუქურად რეგიონის დესპოტების სიბნელის ზღვაში“ [Wood, 2016].

ამ შეფასებიდან განვლილი წლების მიუხედავად, ის დღემდე ძალაშია.

ვაშინგტონი თბილისს მხოლოდ ჰუმანიტარული თვალსაზრისით არ ეხმარება. როგორ ჩანს, პოტომაკზე²⁵ უღირთ დახმარება ევრაზიის საკვანძო ადგილზე განლაგებული პროდასავლურად განწყობილი სახელმწიფოსათვის, რომელსაც მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეუძლია შავი ზღვის აუზის უსაფრთხოების უზრუნველყოფაში.

ამერიკისათვის სულერთი არაა დემოკრატიული ფასეულობების განმტკიცება საქართველოში, თუმცა „გადაჭარბებულმა მეურვეობამ“, რასაც ხანდახან ზოგი დიპლომატი თუ სენატორი ამჟღავნებს ხოლმე, შეიძლება უარყოფითი გავლენა მოახდინოს საზოგადოებრივ განწყობაზე ჩვენს ქვეყანაში.

საქართველოს მხრიდან NATO-ში განუერიალების განზრახულობის სერიოზულობას ადასტურებდა როგორც სოციოლოგიური კვლევები, ისე 11 ათასზე მეტი ქართველი ჯარისკაცის როტაცია ამ ორგანიზაციის ეგიდით მოქმედი „ავღანეთში უსაფრთხოების ხელშეწყობის ძალებში“ 2021 წლამდე, სანამ მოკავშირეები ავღანეთს დატოვებდნენ.

NATO-სკენ საქართველოს მოსახლეობის ლტოლვის დონე სტაბილურად მაღალია. მაგრამ ეს ჯერჯერობით „ცალმხრივი სიყვარულია“, საქმე გვაქვს დასავლეთ ევროპის მაღალი რანგის პოლიტიკოსების სავსებით გასაგებ, სეპტიკიზმთან. NATO-ში საქართველოს (აგრეთვე, უკრაინის) მიღების მიმართ მათი ორჭოფობის ძირითადი მიზეზი იყო რუსეთის არგალიზიანების სურვილი (თუ მისი შიში?): ეს უკანასკნელი ძალიან მტკივნეულად განიცდიდა NATO-ს მიახლოებას მის

25 პოტომაკი – მდინარე, რომელიც მიედინება ვაშინგტონში, აშშ-ის დედაქალაქში.

საზღვრებთან. მაგრამ 2022 წლის რუსულმა აგრესიამ უკრაინაში დასავლეთის მოთმინების ფიალა აავსო. მოვლენები ახლო მომავალში საესკებით შესაძლებელია მოულოდნელი მიმართულებით განვითარდეს!

NATO-ს ორჭოფობის მეორე მიზეზი საქართველოს შემთხვევაში იყო ის, რომ 2008 წლიდან ჩვენს ქვეყანას აქვს ტერიტორიული პრობლემა, რომელიც მას შეუქმნა იმავე რუსეთის აგრესიამ და მის ტერიტორიაზე დამატებით ორი „სახელმწიფოს“ შექმნამ. 2014 წელს უკრაინის ტერიტორიაზეც რუსეთმა შექმნა ორი – დონეცკისა და ლუჰანსკის – „რესპუბლიკა“, ხოლო მისი ნაწილი, ყირიმი, პირდაპირ მიიტაცა. უფრო მეტიც, 2022 წლის სექტემბერში რუსეთმა გამოაცხადა უკრაინის ოთხი ოლქის (მათში რიცხვში ორი ზემოხსენებული „რესპუბლიკაც“ შედის) უკანონო ანექსირებაც კი.

ევროპა არ არის მხოლოდ ის, რაც რუკაზე მოჩანს – ევრაზიის უზარმაზარი კონტინენტის უკიდურეს დასავლეთში მდებარე მომცრო ნაწილი. ევროპა არის მსგავსი ფასეულობების მქონე საზოგადოებათა კრებული.

საქართველოში მიაჩნიათ, რომ მისი ადგილი ევროპაშია. ევროპულ კავშირში ინტეგრაცია საქართველოს მოსახლეობის უმრავლესობისა და თითქმის ყველა პოლიტიკური ძალის განცხადებული მიზანია. პოზიტიური მოლოდინია, რომ ასეთ შემთხვევაში გარანტირებული იქნება საქართველოს ეკონომიკური განვითარება, რაც მოასწავებს მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, დააჩქარებს საზოგადოებას ტრანსფორმაციას სრული დემოკრატიზაციის მიმართულებით.

მხოლოდ 2022 წელს დათანხმდა ევროკავშირი, რომ ევროპული პერსპექტივა მიენიჭებინა საქართველოსათვის, ისიც იმის გამო, რომ რუსული აგრესიის წინაშე აღმოჩენილ უკრაინასა და მის მეზობელ, ასევე მონყვლად, მოლდოვას ევროკავშირმა კანდიდატის სტატუსი მიანიჭა და ნევრად მიღებას დაჰპირდა ყოველგვარი დროითი ჩარჩოს მითითების გარეშე. საქართველოს კი 2022 წელს კანდიდატის სტატუსი არ მიენიჭა, თუმცა ყველა ობიექტური მონაცემით ის ბევრად უსწრებდა უკრაინასაც და მოლდოვასაც.

თითქმის დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ ევროკავშირი მომავალში მაინც განიხილავს თავის რიგებში ამ სამი სახელმწიფოს ერთად მიღებას. მაგრამ როდის?

წმინდა პოლიტიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ჩვენთვის ძალიან ხელსაყრელი იქნებოდა ევროკავშირის შემადგენლობაში თურქეთის ყოფნა, მაგრამ ამ უკანასკნელის მიღებაზე ევროკავშირის ზოგ დამფუძნებელ წევრ ქვეყანას დიდი სკეპტიციზმი ახასიათებს.

იქნებ ახლავე ვიფიქროთ იმაზე, თუ რა საშინაო და საგარეო პრობლემები ელოდება საქართველოს ევროკავშირში თეორიულად შესაძლებელი შესვლის პროცესში და შესვლის შემდეგ?

ვახსენებ მხოლოდ ორიოდე პრობლემას, რომელიც ზედაპირზე დევს, მაგრამ ყურადღებას ხანდახან არ ვაქცევთ.

ევროკავშირის მოთხოვნაა მისი საზღვრების საიმედოდ დაცვა, მათ შორის – უკანონო მიგრაციისგან. იქნება თუ არა დაცული ევროკავშირის საზღვრები საქართველოს მხრიდან მის ოთხივე მეზობელთან, მაშინ როდესაც დელიმიტირებული და დემარკირებული საზღვარი მხოლოდ თურქეთთან გვაქვს?

როგორ გადანყდება ოკუპირებული ტერიტორიების ადმინისტრაციულ საზღვრებთან დაკავშირებული პრობლემა, რომელთაც რუსეთი „სახელმწიფო საზღვრებად“ აცხადებს?

ხომ არ შეუწყობს ხელს საქართველოდან ქართული მოსახლეობის დამატებით გადინებას შრომითი მიგრაციის თავისუფლება ევროკავშირში შესვლის შემდეგ?

დამოუკიდებლობის დროინდელი ყველა მთავრობა და ბევრი პოლიტიკური პარტია (განსაკუთრებით – იმ დროს მმართველი) გამოხატავდა სხვადასხვა დონის პიეტეტს საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის მიმართ, ძირითადად იმის გამო, რომ იცოდა მისი გავლენის შესახებ მრავალრიცხოვან მრევლზე, რომელიც პოლიტიკოსებისათვის ელექტორატია! სახელმწიფო ყოველწლიურად უხვად აფინანსებს საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიას და არ ივინყებს არც სხვა კონფესიებს. ამის სანინაალმდეგო არაფერი გვაქვს.

მაგრამ ვართ კი დარწმუნებული, რომ სასულიერო იერარქები და რიგითი სამღვდლოება სრულად იზიარებენ ევროპის ზოგადად ლიბერალურ ფასეულობებს და მზად არიან, მოუწოდონ მრევლს, შეეგუოს ევროპული ცხოვრების წესს?

გულახდილად დასმულმა ორიოდე კითხვამ (ისინი ბევრად მეტიც შეიძლებოდა ყოფილიყო) პესიმიზმი არ უნდა გააჩინოს. პირიქით, უნდა ვიზრუნოთ იმაზე, რომ ეს და მსგავსი კითხვები ნაკლებად ჩნდებოდეს.

უნდა მივაღწიოთ იმას, რომ დემოკრატიული ქვეყნების თვალში საქართველოს სასარგებლოდ მეტყველებდეს ის, რომ აქ არსებობს საპარლამენტო დემოკრატია, დამოუკიდებელი სასამართლო, მედიის თავისუფლება, სახელმწიფოს მართვის გამართული ინსტიტუტები. ზოგი რამ ამ მიმართულებით უკვე მიღწეულია, ზოგი – მიღწევადია.

საქართველო მსოფლიოს ძალიან მცირე ნაწილია და მის მიმართ მსოფლიო პოლიტიკური ცენტრების ინტერესიც შესაბამისია, მაგრამ, ხანდახან, მცირე ქვეყნებსაც შეუძლიათ, სიდიდის მიუხედავად, უფრო დიდი როლის შესრულება.

ყოველი მიმდინარე მომენტი „ისტორიულად და საბედისწეროდ“ გვეჩვენება. მაგრამ დრო გაივლის, დღევანდელი დღე, რომელიც წარსულად იქცევა, დაგვა-

ვინცდება და ისევ აწმყოთი ვიცხოვრებთ. გვიჯობს გავითვალისწინოთ წარსული და ვიფიქროთ მომავალზე.

საქართველოს ტურბულენტური წარსული ჰქონდა, მაგრამ, საბოლოოდ, ყოველთვის გაუძლია.

ის მომავალშიც გაუძლებს!

გამოყენებული ლიტერატურა

- ადეიშვილი, მერაბ (2022). საქართველო საზღვაო ქვეყანა. ისტორია. რეალობა. პერსპექტივა. თბილისი: სეზანი
- ავალიშვილი, ზურაბ. (1929). საქართველოს დამოუკიდებლობა. (თარგმანი რუსულიდან). თბილისი [გამომცემლობის მითითების გარეშე]
- ალექსიძე, ლევან (1994). თანამედროვე საერთაშორისო სამართალი. თბილისი: ნეკერი.
- ანჩაბაძე, გიორგი (2021). ქართულ-აფხაზური და ქართულ-ოსური ურთიერთობები უძველესი დროიდან 1918 წლამდე. კრებულში: „აფხაზურ-ქართული და ოსურ-ქართული ურთიერთობები წარსულსა და თანამედროვეობაში“, თბილისი: კავკასიური სახლი
- ბერძენიშვილი ნიკო, ივანე ჯავახიშვილი, სიმონ ჯანაშია (1946). საქართველოს ისტორია. ნაწილი 1 უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დამდეგამდე. თბილისი: საქ. სსრ სახელმწიფო გამ-ბა.
- გაჩეჩილაძე, რევაზ (2009). ტოპონიმური ცვლილებები, როგორც მოსახლეობის ეთნიკური ცვლილებისა და იდეოლოგიის ანარეკლი (სომხეთის რესპუბლიკის მაგალითზე). „ისტორიანი“: სამეცნიერო კრებული მიძღვნილი როინ მეტრეველის დაბადების 70 წლისთავისადმი. თბილისი: არტანუჯი
- (2011) ჩემი მეოცე საუკუნე: ნინა საუკუნის საქართველო მსოფლიო ისტორიისა და გეოპოლიტიკის კონტექსტში. ტომი II. თბილისი: სულაკაურის გამ-ბა
 - (2017) საქართველო მსოფლიო კონტექსტში: XX და XXI საუკუნეების პოლიტიკური ცხოვრების ძირითადი მომენტები. მეორე განახლებული გამოცემა. თბილისი: სულაკაურის გამ-ბა
 - (2018) ახლო აღმოსავლეთი. ორ ტომად. ტომი პირველი: გეოგრაფიული და ისტორიული ნიშანსებები: თბილისი: სულაკაურის გამ-ბა
 - (2019) ახლო აღმოსავლეთი. ორ ტომად. ტომი მეორე: გეოპოლიტიკა. თბილისი: სულაკაურის გამ-ბა
 - (2020ა) სერის ხელშეკრულების 100 წლისთავი. Interpressnews, 10 აგვისტო [https://www.interpressnews.ge/ka/article/613070-sevris-xelshekrulebis-100-clistavi]
 - (2020ბ) ყარაბაღის საკითხზე მიღწეული შეთანხმების დეტალები. Interpressnews, 17 ნოემბერი (https://www.interpressnews.ge/ka/article-/629526-qarabagis-sakixze-migceulishetanxmehis-detalebi)
 - (2020გ) საქართველოს ადგილი მსოფლიოში. კრებულში: ფიქრები შეცვლილ სამყაროზე. მოგონებების მაგიერ (ედღენება კოტე ზალდასტანიშვილის 60 წლის იუბილეს). თბილისი: Cezanne
 - (2021ა) როგორ ჩამოყალიბდა სამხრეთ კავკასიის საზღვრები თურქეთთან Interpressnews, 15 მარტი, 2021 [https://www.interpressnews.ge/ka/article/646596-rogor-chamoqalibdasamxret-kavkasiis-sazgvrebi-turkettan]
 - (2021ბ) გეოპოლიტიკა და დიპლომატია სამხრეთ კავკასიისა და თურქეთის საზღვრების

- ჩაბოყალიბებაში 1921 წელს. ქართული დიპლომატია, N19, თბილისი: არტანუჯი
- (2021)გ) იმპერიების სასაფლაო აზიის შუაგულში – ავღანეთი (ნაწილი 2). ჩემი სამყარო, N34 [https://gfsis.org.ge/files/my-world/34/afghanistan.pdf]
 - (2022) როგორ იქმნებოდა ცენტრალური ევროპა (ნაწილი 2). ჩემი სამყარო, N36 [https://gfsis.org.ge/files/my-world/36/gachechiladze.pdf]
- გოგსაძე, გიორგი (2022). სივრცე და პოლიტიკა. თბილისი: თსუ გამომცემლობა
- ვადაჭყორია, შოთა (2021). საქართველოს შეუწარმუნო ბათუმის ოლქი და მომავალი თაობების წინაშე ვიყუთ პირნათელი... (ქუთაისის 1921 წლის 17-18 მარტის მოლაპარაკება). ქართული დიპლომატია, N 19, თბილისი: არტანუჯი
- გორდუზიანი, რისმაგ (2023). "მე არ მახსენდება მინისტრი, რომლის "შეცდომა ხელის" გამო სტუდენტებს თავიანთ პრინციპებზე ხელი აეღოთ". კვირის პალიტრა, 24 მარტი.
- გოცირიძე, ვიქტორ (1981). გვირგვინი გაკეთა კავკასიონი. გაზ. „კომუნისტი“, 11 ნოემბერი
- თოიძე, ლევან (1991). ინტერვენცია, ოკუპაცია, ძალდატანებითი გასაბჭოება, ფაქტობრივი ანექსია: რუსეთ-საქართველოს 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის შედეგებისათვის. თბილისი: ივერთა მხარე
- კახიშვილი, კახი (2022). https://www.ambebi.ge/article/284857-ar-unda-misce-tavs-lmaze-metis-upleba-vidre-shen
- ლუბანიძე, მურმან (1989). თბულებანი ორ ტომად, ტომი I. თბილისი
- მამრამაძე, პეტრე (2012). ავანტიურა 08.08.08. თბილისი: პალიტრა L
- მაჩაიძე, რუსა (2022). „დონ კუზერას ოპერა“, Interpressnews, 14 ნოემბერი
- მეტრეველი, როინ (1979). საქართველოს ისტორია. თბილისი: განათლება
- (1986). დავით IV აღმაშენებელი. თბილისი: საბჭოთა საქართველო
 - (2007). კავკასიური ცივილიზაცია მსოფლიო გლობალიზებული პროცესების კონტექსტში. თბილისი: არტანუჯი
- მოსახლეობის სრულიად საკავშირო აღწერა 1926 წლის (1929). საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკა. განყოფილება I: ეროვნება – დედა ენა – წლოვანება – წერა-კითხვის ცოდნა. ტფილისი: ა/კ.სფსრ სტატისტიკის ცენტრალური სამმართველოს გამოცემა
- მუსხელიშვილი, დავით (2012) და ოთარ ჯაფარიძე, გიორგი მელიქიშვილი, ანდრია აფაქიძე, მარიამ ლორთქიფანიძე, როინ მეტრეველი, მიხეილ სამსონაძე, ნოდარ ასათიანი, გივი ჯამბურია, გიორგი ოთხმეზური, მაყვალა ნათელაძე, ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, ალექსანდრე დაუშვილი. საქართველოს ისტორია (4 ტომად). თბილისი: პალიტრა L
- სამუშაია, ჯაბა ((2003). ერთი იდეოლოგიური კამპანიის ისტორიიდან (საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული პრეტენზიები თურქეთისადმი 1945-1953 წლებში). თბილისი.
- სსრკ კონსტიტუცია (ძირითადი კანონი) (1936). თბილისი
- სტალინი, იოსებ (1949). თბულებანი ტ. N 5 (1921-1923). თბილისი
- სუბარი, სოზარ (2021). „ხუდონჰესის“ წინააღმდეგ ერთ-ერთი აქტივისტი ვიყავი – ძალიან ენანობ, რადგან ამით უზარმაზარი დარტყმა მივაყენეთ ქვეყნის ეკონომიკას... Interpressnews 27.05 [https://www.interpressnews.ge/ka/article/658130-sozar-subari-xudon-hesis- cinaagmdeg-ert-erti-aktivisti-viqavi-zalian-vnanob-radgan-amit-uzarmazari-dartqma-mivaqenet-kveqnis-ekonomikas]
- ქართლის ცხოვრება. ტომი IV (1973). ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა

- საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი: საბჭოთა საქართველო
- ქართული ლექსიკონი (1884) შედგენილი საბა-სულხან ორბელიანისაგან გამოცემული რაფ. დ. ერისთავის რედაქტორობით და აღექსანდრე ეპისკოპოსის საფასითა. თბილისი: არსენ კალანდაძის და აშხ. სტამბა
- ქრონიკები (1893) და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და გამოცემული თ. ჟორდანიას მიერ. ტ. 2. ტფილისი: სტამბა მ. შარაძისა და აშხ.
- ჩაქვეტაძე, კახი (2022). რამდენად მდიდარი, რა პროფესიისა და რა ასაკის რუსები შემოვიდნენ საქართველოში – ეკლავა. bpn, 30.09. [<https://www.bpn.ge/article/100712-ramdenad-mdidari-ra-propesiisa-da-asakis-rusebi-shemovidnen-sakartveloshi-kvleva>]
- ჯავახიშვილი, ივანე (1983). თბზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი II. თბილისი: მეცნიერება – (1982). თბზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი III. თბილისი: მეცნიერება

- Asmus, Ronald D. (2010). *A Little War that Shook the World: Georgia, Russia and the Future of the West*. New York: Palgrave Macmillan
- Azerbaijan closes Gülen-linked Qafqaz University in Baku (2016). Daily Sabah, July 20
- Ben-Ami, Shlomo (2022). Who Is Winning the War in Ukraine? Project Syndicate, 16 September
- Biger, Gideon (ed.) (1995). *Encyclopedia of International Boundaries*, New York: Facts On File
- Cantor, Leonard (ed.) (2021). *The English Medieval Landscape*. London: Routledge
- Chkhaidze, Vladimer [2016] & Giorgi Gogsadze, Joseph Salukvadze, David Sichinava. General Characteristics and Regional Patterns of Electoral behavior: 2008 Presidential Elections in Georgia. *Region and Regionalism*, No 9, pp. 65-78
- Cohen, Saul Bernard (2009). *Geopolitics. The Geography of International Relations*. Second edition. Lanham, etc.: Rowman and Littlefield Publishers
- Cecire, Michael (2013). Georgia's Lessons for Democratic Development. *The American Interest*, 22 March
- Cornell, Svante E. (2002). Autonomy as a Source of Conflict: Caucasian Conflicts in Theoretical Perspective. *World Politics*, Vol. 54, January, pp. 245-276
- Declaration (2022). https://azertag.az/en/xeber/Declaration_on_allied_interaction_between_the_Republic_of_Azerbaijan_and_the_Russian_Federation-2024876
- de Waal, Thomas (2010). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press
- Erlor, Gernot (2011). Europe's interest in a peaceful and stable South Caucasus. South Caucasus – 20 Years of Independence. Friedrich-Ebert-Stiftung (ISBN 978-9941-0-3793-1)
- Gachechiladze, Revaz, Marik Najafaliev, Alexandre Rondelli (1984). Regional problems of development of the Transcaucasus. *Geoforum [UK]*, Vol. 15, No 1
- Gachechiladze, Revaz (1995). *The New Georgia: Space, Society, Politics*. London: UCL Press,
- (1997) National Idea, State-building and Boundaries in the Post-Soviet Space (the Case of Georgia). *GeoJournal [the Netherlands]*, Vol. 43, September
- (1998) Making of the New Georgia: Development Factors – Pluses and Minuses. *Caucasian Regional Studies [Tbilisi]* Issue 3, N 1
- (1998b) Geographical background to a settlement of the conflict in Abkhazia. In: B. Coppieters

- et al. (eds). *Georgians and Abkhazians. The Search for a Peace Settlement*. Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und international Studien. Köln
- (2002) *Geopolitics in the South Caucasus: Local and External Players*. *Geopolitics [UK]*, Vol. 7, No 1, Summer
 - (2005) *Georgia's Geopolitical Landmarks: is There a Shift? Central Asia and the Caucasus [Sweden]*. No 1 (31)
 - (2014) *Geopolitics and foreign powers in the modern history of Georgia: comparing 1918- 1921 and 1991-2010*. in: Stephen Jones (ed.) *The Making of Modern Georgia, 1918-2012*. London & New York: Routledge
 - (2019) & George Robakidze. *European Integration in a Political-Geographical Context: A Comparison of the Baltic States and the South Caucasus*. *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*. Vol. 13, N 4
 - (2021) & Giorgi Gogtsadze. *2020 Parliamentary Elections in Georgia: Results and Geographical Peculiarities*, *European Spatial Research and Policy (Poland)*, Vol. 28, No 2
- Giddens, Antony (1991) *Sociology*, Polity Press
- Hauer, Nell (2021). *The New Old Frontier: Demarcation Sparks Tensions as Azerbaijani Control Returns along Southern Armenian Border*. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. January 13, 2021 [<https://www.rferl.org/a/armenia-azerbaijan- border-tensions-nagorno-karabakh/31043084.html>]
- Hovannisian, Richard G. *The Republic of Armenia*. Volumes I-IV. Berkeley-LA-London: University of California Press, 1971- 1977
- How Ukraine was betrayed in Budapest (2022). *Wall Street Journal*, 23 February
- ICG [International Crisis Group], (2020). *Turkey wades into Libya's troubled waters*. *Europe Report* N 257, 30 April
- Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (2009) [https://www.echr.coe.int/Documents/HUDOC_38263_08_Annexes_ENG.pdf]
- Jones, Stephen (1988). *The establishment of Soviet power in Transcaucasia: the case of Georgia*. *Soviet Studies*, vol. XI, no 4, October
- (2005) *Socialism in Georgian colors: The European Road to Social Democracy 1883- 1917*. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press
 - (2012) *Georgia: A Political History of Independence*, London: I. B. Tauris
 - (2020) & Neil Macfarlane (eds.) *Georgia: from Autocracy to Democracy*. London-Toronto: University of Toronto Press
- Mackinder, Halford. J. (1919). *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. New York: Holt, 1919.
- McEvedy, Colin (1992). *The New Penguin Atlas of Medieval History*. Penguin books
- Meister, Stefan (2022). *A Paradigm Shift: EU-Russia Relations After the War in Ukraine*. *CarnegieEurope*. [<https://carnegieEurope.eu/2022/11/29/paradigm-shift-eu-russia-relations-after-war-in-ukraine-pub-88476>]
- Paitschadse, David (2014) *The Resistance Movement and the Issue of Restoration of Statehood in Georgia in 1801-1914*. *European Union Foreign Affairs Journal* N 2, pp.
- Pfaff, William (2002). *Inside the Turkey question*. *International Herald Tribune*, December 10

- Rezvani, Babak** (2013). *Ethno-territorial Conflict and Coexistence in the Caucasus, Central Asia and Fereidan*. Amsterdam University Press, 2013, 25
- Rice, Condoleeza** (2011). *No Higher Honor. A memoir of my years in Washington*. Penguin Random House
- Sabanadze, Natalie** (2022). *The Geopolitics of EU Enlargement: The Case of Georgia*
<https://gip.ge/publication-post/the-geopolitics-of-eu-enlargement-the-case-of-georgia/?s=03>
- Sakalliglu, Ümit Cizre** (2022). https://en.wikipedia.org/wiki/National_Security_Council (Extracted: 22.07.22)
- Smith, Jeremy** (1998). *The Georgian affair of 1922. Policy failure, personality clash or power struggle? Europe-Asia Studies*. May (vol. 50, iss. 3)
- Swietochowski, Tadeusz** (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*. Columbia University Press
- Ulmann R. H.** (1972). *The Anglo-Soviet Accord*. Princeton University Press
- Weber, Frank G.** (1979). *The Evasive Neutral: Germany, Britain and the quest for a Turkish alliance in the Second World War*. Columbia: University of Missouri Press
- Wiegrefe, Klaus** (2007) & **Florian Altenhöner, Georg Bönisch, Heiko Buschke, Wladimir Pyljow, Anika Zeller**. *Revolutionär seiner Majestät. Der Spiegel*, 50, 09, 12
- Wood, L.Todd** (2016). *The Georgia imperative for the West. Keep it aligned with EU, NATO*, Washington Post, September 19.
- Wright, John** (1996). *The Geopolitics of Georgia*. in Wright, John F.R. (1996), *Suzanne Goldenberg & Richard Schofield (eds.) Transcaucasian Boundaries*. New York: St. Martin's Press
- Авалов, Зураб** (1906). *Присоединение Грузии к России*. Санкт-Петербург
- Армянский вопрос** (1991). *Энциклопедия*. Ереван: Главная редакция Армянской Энциклопедии
- Аристотель** (1984). *Собрание сочинений в 4-х томах*. Том 4. Москва: Мысль
- Артамонов, А. К.** (1890). *Северный Азербайджан: военно-географический очерк*. Тифлисская типография канцелярии главноначальствующего гражданской частью на Кавказе,
- Багалш, Нури** (2018). *Демографическая колонизация как инструмент политики национальной гомогенизации в Грузинской ССР (на примере Гудаутского района Абхазии)*. Вестник антропологии. N 3
- Витте, Сергей** (2001). *Воспоминания-мемуары*. тт. 1 и 2. Минск-Москва: Харвест-АСТ
- Галазов, Ахсарбек & М. Исаев** (1987). *Народы-братья, языки-братья (Русско-осетинские языково-культурные контакты)*. Орджоникидзе: Ир.
- Гачечиладзе, Реваз** (1990). *Социальный атлас Грузии*. Депонирован в ГрузНИИНТИ
- (1991) *Многopартийные выборы в Грузии. Социологические исследования*, No 5
- (1992) *Правда о грузинской зиме. Социологические исследования*, N7
- (2012) *Конфликтотенность распада и реставрации империи: политико-географический подход (на примере бывшего российского Закавказья 1917- 1923)*. Кавказ и глобализация, том 6, выпуск 3

- (2019) „Большой террор“ 1937- 1938 гг. в Советской Грузии: был ли он фактором „этнической гомогенизации“, *სმეა მაცნე: ისტორიის, არქეოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია*, N2
- Горский, Антон (2022). Первые вызовы русских князей к монгольским правителям: 1242- 1243 годы. Золотоординское обозрение, т.10, N 2
- Диунов, Михаил (2022). Как Россия восстанавливалась после краха СССР. https://history.vz.ru/1991/08/19/kak_rossija_vosstanavivalas_posle_kraha_sssr/3.html 15 августа
- Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии (1919). Тифлис: Типография Правительства Грузинской Республики (репринт 1990 года)
- История Армянского народа в вопросах и ответах (2003). Ереван, Изд-во РАУ
- Как за 2022 год поменялось отношение к России в мире и что нас ждет в 2023 году [<https://radiokp.ru/podcast/nacionalnyy-vopros/666931>]
- Калмыков, Алексей (2022). Нефтегазовый закат России. Как война в Украине меняет будущее мировой энергетики. Би-би-си. 27 октября <https://www.bbc.com/russian/news-63415710>
- Конституция СССР (1924). Тифлис: Издательство Центрального Комитета N81
- Кречетников, Артем (2007). *Трофейная Германия*. <http://news.bbc.co.uk/go/pr/lr/-/hi/russian/russia/newsid-6634000/6634155.stm> 08.05.2007
- Ленин, Владимир (1981). *Полное собрание сочинений*. 5-ое издание. Том 31, Москва: Политиздат
- (1987). *Последние письма и статьи*. Москва: Политиздат
- Маркедонов, Сергей (2022). О повышенном интересе ЕС к армяно-азербайджанскому урегулированию и двойных стандартах в отношении Баку. Новости Армения, 19 июля
- Мачарадзе, В. (1983). *Георгиевский трактат. Исследование, документы, фотокопии*. Тбилиси: Хеловнеба
- Натали, Шаган (2007). Турки и мы. *Новое время* [Ереван], 25 октября
- Парсамян, В. А. (1983). *А.С. Грибоедов и переселение армян. В сборнике: Из истории вековой дружбы*. Ереван: Изд-во АН АрмССР
- Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года (1905). Под редакцией Н. А.Тройницкого. Том II, С.-Петербург,
- Поляков, Ю., В. Жиромская, И. Киселев (1990). Полвека молчания (Всесоюзная перепись населения 1937 г.), Социологические исследования N7
- Просвинова, Ольга. (2022). Россия передала Азербайджану Лачинский коридор. Что это значит для армян Карабаха? Русская служба Би-би-си, 25 августа
- Ситин, Павел (1993). Доклад Правительству РСФСР, 22-30 Апреля 1921. Материал Грузинского Центрального Государственного Архива: Фонд 1874, инв. I, п. 4. *გაზ. „ივერია ექსპრესი“*, NN 127- 135, 15-24 აგვისტო
- Советско-израильские отношения (2000) *Том 2, книга 1*. Москва: Международные отношения
- Фурман, Дмитрий (1992). Армянское национальное движение: история и психология. *Свободная мысль* [Москва], № 16

- (1994). Несостоявшаяся революция. Политическая борьба в Азербайджане (1988-1993 годы). *Дружба народов* [Москва], № 4
- (2005) От Российской империи до распада СНГ(публичная лекция), 25 октября
- Цуциев, Артур (2006). Атлас этнополитической истории Кавказа (1774-2004). Москва:Европа
- Юнге, Марк, Бернд Бонвеч (составители). (2015). Большевицкий порядок в Грузии (Издание в 2-х томах. Том 1: Большой террор в маленькой кавказской республике. Москва: АИРО-XXI,
- & Даниель Мюллер (составители) (2017). Грузия в пути. Тени сталинизма. Москва: АИРО-XXI

საძიებელი

საკუთარი და ეთნიკური სახელები

ა

აბაშიძე, ასლან 161, 162, 167
 აბაშიძე, ზურაბ 10, 239
 ადეიშვილი, ზურაბ 170
 ადილურენოვანი ტომები 40
 ავალიშვილი, ზურაბ 28, 43, 67, 312
 ავარები 46, 50
 აზერბაიჯანელები 31, 32, 42, 52, 61, 63, 96,
 117, 211, 223, 243, 264-268, 271-274, 286-
 292, 297, 301
 ალ-ასად, ბაშარ 260, 261
 ალექსანდრ იაროსლავიჩი 57
 ალექსანდრ I 47
 ალექსევე, მიხაილ 41
 ალიევა, მეკრიბან 298
 ალიევი, ილჰამ 298
 ალიევი, პეიდარ 119, 293-295, 298
 ამირეჯიბი, ჭაბუა 100
 ანტონოვსკაია, ანა 99
 არძიზა, ელაღისლავ 142, 144, 145, 147, 149
 ასმუს, რონ 178
 აფხაზები 13, 52, 53, 76, 78-81, 98, 117, 122,
 142, 144-151, 159, 176, 291, 301
 ალა მაჰმად-ხანი 46, 56
 აშკენაზი ებრაელები 52, 96, 98

ბ

ბაგიროვი, მირ ჯაფარ 97
 ბაგრატიონი 25-28, 31, 35, 41, 45, 48
 ბალტინ, ედუარდ 153
 ბარათაშვილი, ნიკოლოზ 54
 ბატონიშვილი ვახუშტი 26, 29, 33, 313
 ბეიკერი, ჯეიმზ 147, 231
 ბენ-გურიონ, დავიდ 90
 ბენდუქიძე, კახა 166, 167
 ბეჰაევი, სუფიან 141
 ბერდიაევი, ნიკოლაი 90
 ბერძენიშვილი, ნიკო 11, 39, 312
 ბინ-ლადენ, უსამა 173
 ბლაუველტი, ტიმოთი 94
 ბურჯანაძე, ნინო 161-165
 ბუშ, ჯორჯ (უმცრ.) 163, 168, 172, 173, 203
 ბუშ, ჯორჯ (უფრ.) 133, 147, 227

გ

გალაზოვი, ახსარბეკ 85
 გამსახურდია, ზვიად 120-134, 136-141, 143,
 146, 150, 153, 189
 გენშერ, ჰანს-დიტრიხ 148
 გერნოტი, ერლერ 177
 გიდეის, ენტონი 26
 გიორგი ბრწყინვალე 32
 გიორგი XII 47, 54
 გიულენ, ფეთჰულაჰ 255, 263
 გოგლიძე, სერგო 95
 გორბაჩოვი, მიხაილ 97, 107, 116, 118, 134,
 135, 139, 222-224, 231, 273, 291, 293
 გრაჩოვი, პაველ 154
 გუგუშვილი, ბესარიონ 153

დ

დავით ნარინი 26, 32
 დავით IV აღმაშენებელი 30, 31, 313
 დაუთოლლუ, აჰმეთ 259
 დარეჯანი 47
 დემირჭიან, კარენ 277
 დენიკინ, ანტონ 41, 66
 დუდაევი, ჯოჰარ 136, 146, 149
 დუხოვოროვი 52, 268

ე

ეკატერინა II 40, 44, 47
 ელჩიბეი, ებულფაზ 210, 293
 ელცინ, ბორის 126, 134-136, 139, 143, 147,
 150, 158, 159, 231, 237
 ენგელს, ფრიდრიხ 90
 ეჟოვი, ნიკოლაი 94, 97
 ერბაქან, ნეჯმეთინ 254
 ერდოღან, რეჯეფ თაიფ 207, 252, 254, 255,
 261
 ერეკლე II 18, 36, 37, 43-51, 54, 236
 ერისთავი, რაფიელ 38

ვ

ვებერი, მაქს 157
 ვილჰელმ II 62
 ვიტე, სერგეი 219, 220

ზ

ზარობიან, პაკობ 117

თ

თათრები 32, 52, 63, 77, 223, 243, 267, 268, 271, 287, 289, 290

თალიშები 291, 292

თამარ მეფე 27, 28, 32, 236

თეიმურაზ II 39

ი

იაროსლავ ვსევოლოდოვიჩი 57

ივან დანილოვიჩი 57

ივანიშვილი, ბიძინა 165, 179, 180, 183, 187

ივანოვ, იგორ 162

ინგილოები 50, 292

ინონიუ, ისმეთ 253

იოსელიანი, ჯაბა 137-140, 146, 154

კ

კადიროვ, აჰმად 230

კადიროვ, რამზან 230

კარასინ, გრიგორი 239

კარლოს დიდი 26

კახიშვილი, კახი 182, 313

კეზერაშვილი, დავით 178, 184

კერენსკი, ალექსანდრ 60

კესარ/ცესარ 26, 58

კიტოვანი, თენგიზ 134, 135, 137, 139-141, 143-146, 149, 151, 154

კლინტონ, ბილ 147, 148

კონკუესტ, რიჩარდ 94

ლ

ლებანიძე, მურმან 55, 313

ლენინ, ელადიმი 60-62, 72, 74, 77, 86, 87, 90-93, 100, 107, 220, 222, 246

ლუი XIV 38

ლუკაშენკო, ალექსანდრ 195

ლუქოვ, იური 167

მ

მაკეინ, ჯონ 175

მაკფოლ, მაიკლ 182, 184

მანერკაიძე, კარლ გუსტავ ემილ 149

მარქს, კარლ 90

მაჭავარიანი, მუხრან 39

მდივანი, ბუდუ 86, 96

მელია, ნიკანორ 186

მერაბიშვილი, ვანო 182

მოლოკნები 52, 268, 269

მონღოლები 31, 32, 54, 57, 103, 216, 225

მუთალიზოვ, აიაზ 293

მუხრან-ბატონები 45

მუჰამადი 34, 35

ნ

ნადარეიშვილი, თამაზ 144

ნადირ-შაჰი 35, 36

ნაზარბაევ, ნურსულთან 118

ნალბანდიან, ედუარდ 277

ნაპოლეონი 37

ნახუცრიშვილი, გიორგი 100

ნიაზოვ, საფარმურად 118

ნიკოლაი II 26, 58, 59

ო

ობაზა, ბარაკ 175

ოზელ, ისმეთ 255

ოკუჯავა, მიხეილ 86

ომარ-ხანი 46, 48, 51

ორბელიანი, სულხან-საბა 38, 39, 313

ორჯონიკიძე, სერგო 72, 77

ოსები 48, 52, 82-85, 98, 129, 130, 133, 146, 159, 240, 301, 305

ოსმალები 32, 44, 46, 54, 62, 64, 242, 245, 258

ოლუზები 31, 32, 286, 295

პ

პაველ, იმპერატორი 47

პილსუდსკი, იუზეფ 149

პიოტრ (პეტრე) I 26, 42, 225

პლანტაგენეტები 28

პოლონელები 51, 96

პუტინ, ელადიმი 153, 159, 167, 172, 176, 177, 180, 195, 196, 221, 229-233, 239, 261, 278

ჟ

ჟენია, ზურაბ 121, 158, 161, 164

ჟისკარ დ'ესტენ, ვალერი 257

ჟორდანი, თედო 27, 236, 314

რ

რაის, კონდოლიზა 174, 175

რასპუტინ, გრიგორი 59

რამპონოვ, ემომალი 119

რიშ, ჯიმი 181

რომანოვ, მიხაილ 56

რომის პაპი 38

რუსები 13, 17, 24, 40-42, 44, 51, 52, 57, 80, 98, 99, 146, 150, 175, 176, 188, 195, 214, 220, 223, 226, 236, 243, 291, 292, 304, 305, 314

რუსულდანი 26

რუცკოი, ალექსანდრ 150
რჩეულიშვილი, გურამ 100

ს

სააკაშვილი, მიხეილ 160, 162-165, 167, 168, 170, 172, 174-179, 181, 182, 184, 185, 193, 194, 196-200, 238, 239, 263, 278
სააკაძე, გიორგი 99
საკალიოლლუ, უმით ჯიზრე 254
სარგსიან, ვაზგენ 277
სარგსიან, სერჟ 278, 279
სარკოზი, ნიკოლა 176
სახაროვ, ანდრეი 116
სელჩუკიანები 30, 31, 32
სეფიანები 35, 42, 204, 208, 265
სიგუა, თენგიზ 135, 137, 140, 154
სიტინ, პაველ 76
სმით, ადამ 111
სოლანა, ხავერ 175
სომხები 13, 27, 30, 35, 41, 42, 48, 52, 61-66, 70, 80, 83, 88, 89, 98, 99, 104, 106, 117, 118, 145, 206, 211, 219, 242-245, 247, 249, 250, 252, 259, 260, 265-274, 276, 280, 282, 288-294, 301
სოროს, ჯორჯ 165
სოსლან, დავით 26
სტალინ, იოსებ 53, 62, 72-74, 78, 83, 86, 87-94, 97-100, 102, 110, 113, 116, 126, 208, 220, 222, 225, 231, 236, 273, 288, 290, 291, 313
სტაროვერები 52
სტურუა, რობერტ 100
სუხოტინ, ალექსეი 44

ტ

ტალიაინი, პაიდი 177
ტერ-პეტროსიან, ლევონ 277
ტიგრან II 27, 250
ტოტლბენ, გოტლობ-ჰაინრიხ 44
ტროცკი, ლევ 93, 95

უ

უბიხები 41
უელთ, კორი 181
უილსონ, ეუდრო 69
უკრაინელები 40, 80, 96, 99, 145, 194, 198, 223, 226

ფ

ფატიმა 34
ფიროსმანაშვილი, ნიკო 109
ფონ დერ ლიპენ, ურსულა 297
ფონ მიხეს, ლუდვიგ 92

ძ

ქავთარაძე, სერგო 86
ქარიშვ, ისლამ 118
ქემალ-ფაშა (ქემალ ათათურქი) 64, 149, 245, 246, 249, 251-253
ქობალია, ლოთი 143, 151
ქოჩარაიან, რობერტ 277, 278
ქურთები 35, 96, 145, 192, 243-245, 247, 256, 261, 265, 269, 271, 272, 292

ყ

ყაჯარები 46, 208, 287
ყურაშვილი, მამუკა 176

შ

შარტავა, ფიული 151
შაუმიან, სტეფან 61, 64
შაპინ, ჯინ 181
შეყარდნაძე, ედუარდ 100, 131, 132, 139-145, 147-149, 151, 153, 156-163, 166, 172, 189, 236, 237, 294, 295
შენგელაია, ელდარ 100
შეარცენბერგ, კარელ 175
შოლც, ოლაფ 234
შტიინმაიერ, ფრანკ-ვალტერ 175

ჩ

ჩარკვიანი, კანდიდ 110
ჩერჩილ, უინსტონ 29
ჩეჩირე, მაიკლ 171
ჩეჩნები 77, 136, 146, 159, 230, 237

ც

ცინცაძე, კოტე 86

ნ

ნახურები 50
ნერეთელი, ზურაბ 230

ჭ

ჭანტურია, გია 130
ჭიეშვილი, რეზო 100
ჭიაურელი, მიხეილ 99

ხ

ხრუშჩოვ, ნიკიტა 83, 90, 97, 100, 113

ჯ

ჯავახიშვილი, ივანე 10, 11, 23, 26, 103, 312, 314
ჯანაშია, სიმონ 11, 312

კ

კიტლერ, ადოლფ 90, 92, 93, 112, 233

გეოგრაფიული და ისტორიული სახელები

ა

აბადანი 68
 აბრეშუმის გზა 24
 ავსტრალია 190
 ავსტრია-უნგრეთი 14, 58, 60, 62, 99
 ავღანეთი 68, 69, 173, 204, 214, 221, 224, 309, 312
 აზერბაიჯანი 14, 18, 29, 47, 53, 63-66, 71, 75, 76, 78, 87-89, 91, 96-99, 110, 113, 117-119, 124, 125, 129, 162, 166, 192, 194, 203-213, 223, 258, 260-263, 266-297, 300, 305-307
 აზოვ-მოზდოკის ხაზი 40
 ათენი 27, 268
 ალავერდი 48
 ალჟირი 27
 ამერიკა (აშშ) 15, 17, 18, 69, 71, 112, 117, 136, 139, 147-149, 161, 163, 166-168, 170, 171, 173, 175, 181, 184, 186, 190, 199, 200, 217, 218, 224, 227, 228, 234, 250, 253, 256-259, 261, 263, 278, 294, 300, 308
 ანტანტა 17, 59, 62-68, 243-245, 249
 არარატი 64, 265
 არაქსი, მდ. 48, 209, 212, 218, 262, 265, 274, 283, 285, 287, 297
 არგონავტები 23
 ართვინი 49
 არტაანი 62
 ასპინძა 44
 აფხაზეთი 34, 35, 48, 49, 52, 71, 76-81, 101, 114, 122, 126, 141, 142, 144-154, 159, 163, 167, 171, 174, 176, 178, 240, 263, 284, 301, 308
 აჭარა 48, 57, 81, 82, 161, 162, 167, 263, 264
 ახალი ზელანდია 190
 ახალქალაქი 48, 49, 64, 76, 159, 262, 273, 285, 289, 295
 ახალციხე 44, 48, 49, 64, 141, 266
 ახტალა 48

ბ

ბაბ-ალ-მანდაბის სრუტე 68
 ბაგები 109
 ბათუმის ოლქი 48-52, 64-66, 313
 ბალკანეთი 36, 37, 53, 64, 149, 204, 206, 271
 ბაქო 14, 40, 56, 63-65, 68, 75, 110, 122, 209,

210, 212, 219, 238, 244, 263, 271, 272, 274, 277, 280, 283, 285, 287, 289, 290, 292-296, 297, 305
 ბაქოს გუბერნია 63, 65, 287
 ბალდადი 27, 29
 ბეირუთი 164
 ბელარუსი (ბელორუსია) 14, 62, 86, 87, 96, 113, 118, 135, 195, 206, 222, 224, 231
 ბელგია 58, 190, 191, 216
 ბელგრადი 27, 80
 ბელოვეჟიეს ტევრი 14
 ბიზანტია 30, 33, 58, 204, 215, 216, 225, 242, 249-252
 ბიშკეკი 159, 164, 273, 294
 ბოლშევიკები (პარტია) 48, 59-63, 68, 70, 71, 73, 74, 83, 86, 87, 92, 96, 98, 104, 106, 108, 215, 220, 246, 290
 ბორჩალო 49, 52, 67, 287, 289
 ბოსფორი 38, 44, 53, 68, 249, 294
 ბრესტის ზავი 62, 64, 74, 221, 244
 ბრესტ-ლიტოვსკი 62
 ბრიუსელი 14, 181, 193, 232, 256, 297
 ბრუკლინი 117
 ბუდა 27
 ბულგარეთი 27, 62, 64, 191, 206, 232, 243, 259

გ

გაბალა 296
 გაგრა 41, 79
 გალი 114, 148, 150, 152
 გალიცია 99
 განჯა 36, 42, 48, 50, 64, 209, 271, 288, 289
 გდრ 145
 გელათი 27
 გეორგიევსკი 44
 გეორგიევსკის ტრაქტატი 37, 45, 51, 54
 გერმანია 14, 17, 58-65, 71, 73, 92, 94, 112, 113, 117, 124, 139, 145, 148, 174, 190, 216, 227, 229, 231, 232, 234, 235, 243, 244, 248, 251, 253, 257, 305
 გიბრალტარის სრუტე 68
 გიუმუშმანე 48
 გორი 49, 83, 104, 105
 გორჯესტანი 35

გუდაუთა 144

გურია 34, 48, 50, 51, 74, 148

დ

დაგომისი 143

დამასკო 27

დარდანელი 38, 44, 53, 68

დარუბანდი (დერბენტი) 11, 25, 209

დამნაკცუთიუნი (პარტია) 61, 94, 259, 271, 278

დებედა, მდ. 48, 67

დიდი ბრიტანეთი (ინგლისი) 16, 17, 26, 28, 38, 58, 59, 65, 68, 69, 71, 103, 137, 190, 215, 216, 218, 243, 250, 302

დნესტრისპირეთი 126, 149

დონეცკი 233, 309

ე

ეგეოსის ზღვა 23, 67, 248

ეგეიპტე 16, 37, 173, 245

ეკატორია 44

ევროკავშირი (ევროპული კავშირი) 45, 126, 158, 161, 172, 175, 177, 186, 188, 190, 192, 193, 204, 210, 211, 212, 231, 232, 234, 256, 257, 260, 261, 262, 276, 297, 306, 307, 308, 309, 310, 311

ევროპის საბჭო 158, 307

ელისავეტპოლის გუბერნია 63, 66, 76, 266, 289

ენგური, მდ. 79, 114, 121, 174

ერაყი 29, 173, 209, 259, 261

ერევანი 14, 28, 33, 36, 42, 64, 89, 101, 117, 209, 211, 212, 238, 265, 266, 267, 268, 274, 279, 284, 285, 296, 297

ერევნის გუბერნია 66, 266, 267, 289

ერზურუმი 266, 267, 295

ერთიანი ნაციონალური მოძრაობა – ნაცმოძრაობა (პარტია) 82, 152, 162, 164, 165, 168, 169, 170, 171, 174, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 194, 197, 198, 239

ესერები (პარტია) 61, 63

ესპანეთი 30, 80, 94, 216, 236, 242, 269

ესტონეთი 51, 62, 92, 156, 232

ეუთო 158, 172, 186

ვ

ვაკე 40

ვაშინგტონი 14, 16, 69, 136, 163, 168, 173, 178, 181, 209, 218, 257, 259, 276, 308

ვილნიუსი (ვილნო) 51, 102, 125

ვოლგა, მდ. 58

ვოლგოდონსკი 229

ვოლინი 99

ზ

ზაქათალა 41, 50, 51, 66, 76

ზესტაფონი 113

ზოპაბი (ყასრ-ე შირინი) 33

ზუგდიდი 50, 101

თ

თაბრიზი 42

თავრიზი 28

თალიბანი 173

თეთრინყარო (ალბულალი) 67

თეირანი 14, 47, 209, 210, 294, 297

თელავი 49, 104, 105

თერგის ოლქი 49

თიანეთი 49

თურანი 64, 243

თურქეთი 17, 18, 28, 32, 34, 49, 64, 65, 71, 73, 74, 75, 81, 82, 103, 126, 139, 156, 167, 192, 193, 197, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 234, 235, 242, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 272, 274, 276, 280, 283, 284, 285, 288, 290, 293, 294, 295, 296, 300, 305, 306, 310, 312, 313

თურქმენეთი 109, 118, 285, 286, 294

ი

იაპონია 71, 94, 113, 214, 220, 253

იზმირი (სმირნა) 67

ილისუ 50

იმერეთი 26, 33, 34, 37, 47, 48, 49, 74, 266

ინდოეთი 17, 37, 38, 58, 68, 69, 235

ინდოეთის ოკეანე 38

ინდონეზია 37, 38, 58

ირანი (სპარსეთი) 14, 16, 17, 25, 29, 32, 33, 34, 36, 37, 42, 45, 46, 48, 49, 50, 53, 54, 64, 68, 71, 103, 109, 139, 173, 194, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 218, 228, 234, 243, 247, 250, 259, 265, 266, 270, 274, 275, 282, 283, 284, 287, 291, 294, 296, 297, 300, 307

ისრაელი 90, 117, 139, 157, 173, 178, 184, 190, 191, 209, 228, 248, 257, 259, 280, 295, 296

ისფაჰანი 265

იტალია 24, 38, 71, 85, 190, 251

ილდირი 64

იჩქერია 144, 146

კ

კავკასიის ალბანეთი 29
 კავკასიონი 23, 31, 40, 48, 49, 76, 82, 83, 84, 85, 174, 308, 313
 კაირო 27
 კანადა 190, 218, 226
 კარელია-ფინეთი 92
 კასპიის ზღვა 14, 25, 29, 42, 158, 291, 294, 297, 306
 კატალონია 80
 კიევი 110, 133, 164, 193, 194, 197, 198, 232, 233
 კოლხეთი 23, 24
 კომპიენის ტყე 62
 კონსტანტინოპოლი 15, 32, 42, 53, 58, 242, 247, 249, 252
 კოსოვო 80, 173, 177
 კუბა 16, 117

ლ

ლეჩხუმი 50
 ლიბერია 71
 ლიეტუვა 92, 102, 232
 ლისაბონი 30
 ლიტვა 293
 ლიხის ქედი 34, 56
 ლორე 48, 70, 76, 268

მ

მალაიზია 58
 მარიუპოლი 44
 მასჯედ-ე სოლეიმანი 68
 მელიტოპოლი 44
 მენშევიკები (პარტია) 60, 62, 67, 70, 71, 73, 94, 106, 188
 მესხეთ-ჯავახეთი 48, 288
 მექსიკა 71
 მთიანი ყარაბაღი 14, 65, 66, 76, 118, 126, 129, 149, 172, 211, 260, 265, 267, 268, 270-282, 289-291, 293, 294, 296, 307
 მთიელ ხალხთა კონფედერაცია 146
 მოლდოვა (მოლდავეთი) 51, 92, 118, 125, 172, 193, 211, 218, 310
 მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტი 99
 მოსკოვი 14-16, 40, 57, 58, 61, 69, 70, 75-77, 79, 81, 84, 87, 89, 93, 96, 97, 109, 110-112, 115, 116, 122, 124, 126, 128, 130, 134, 135, 139, 144, 145, 149, 150, 152, 154, 158, 159, 167, 174, 175, 216, 217, 220, 223, 225, 226, 228-230, 232, 233, 237, 238, 240, 246, 257, 274, 277, 279, 288, 293, 296, 297, 307
 მუსავათი (პარტია) 61, 94, 271

ნ

ნატო (NATO) 17, 45, 148, 158, 159, 163, 172, 174, 175, 177, 192, 208-210, 227, 231, 232, 234, 235, 240, 257, 258, 303, 307, 309, 316
 ნახჭევანი 47, 75, 209
 ნიკოპოლი 44
 ნიკოფსია 11
 ნიუ-იორკი 117, 173, 250
 ნოვოროსიისკი 174, 238, 292, 294

ო

ოდესა 44, 197, 198
 ოზურგეთი 50
 ოქროს ურდო 57, 216, 225
 ოჩამჩირე 150, 174

პ

პანამა 71
 პანკისის ხეობა 159, 237
 პარიზი 17, 53, 74, 218, 244
 პეკინი 14, 174, 219
 პეტერბურგი (პეტროგრადი, ლენინგრადი) 43, 46, 47, 53, 54, 59-61, 70, 71, 80, 82, 87, 110, 116, 157, 217, 220, 225, 228, 230, 243
 პოლონეთი 51, 52, 60, 62, 71, 94, 96, 99, 145, 197, 218, 221, 232-234

რ

რაინი, მდ. 17
 რანი 29, 30
 რაჭა 49, 82, 83
 რიზანი 229
 რიგა 102
 როკის გვირაბი 84, 85, 142, 174, 176
 რომის იმპერია 16, 30, 205
 რომი (ქალაქი) 15, 26, 38, 204
 რსფსრ 41, 72, 75-77, 80, 83, 86, 87, 92, 113, 117, 122, 129, 222, 224-226, 246, 292
 რუმინეთი 118, 125, 192, 206, 232, 305, 306
 რუსეთი 13, 14, 17, 18, 26, 28, 36, 37, 39-45, 47, 51, 53, 56, 58-63, 65, 67-79, 83, 85-87, 90, 92, 102, 109, 117, 126, 128, 131, 133, 135, 136, 139, 141-154, 157-159, 161-163, 166, 167, 171, 172, 174-177, 188, 189, 192-197, 203-210, 213-222, 224-240, 243, 246, 251, 257, 258, 260-262, 266-268, 270, 272, 274-280, 282, 284, 285, 287, 288, 293, 296, 297, 300, 302, 304-310, 313
 რუსეთის იმპერია 14, 17, 18, 24, 25, 37, 40, 41, 43-45, 47-55, 57, 58, 60, 62, 64, 65, 68, 71, 79, 91, 99, 101, 105, 149, 204, 207-209, 214-220, 223, 225, 235, 243, 244, 246, 266, 267, 270, 271, 287, 289, 291, 292, 306

რუსეთის ფედერაცია 17, 70, 76, 85, 126,
134, 136, 138, 139, 144, 157, 158, 162, 167,
188, 192, 205, 207, 210, 212, 219, 224-226,
229, 231, 237, 238, 258, 261, 275-277, 280,
281, 283, 294, 297, 302, 304, 306
რუსთავი 110, 199, 239

ს

საათაბაგო 33, 34, 45
საბერძნეთი 30, 64, 67, 206, 208, 243, 245-
248, 259
საბჭოთა კავშირი 13, 14, 17, 53, 59, 65, 69,
70, 73, 76, 78, 79, 81, 83, 86-102, 106-108,
110-114, 116, 117, 124-126, 128-130, 133-136,
139, 140, 144, 155, 156, 158, 172, 204, 205,
207-210, 214, 215, 221-227, 231, 253, 257,
273, 286, 288, 291-293, 302, 304, 306, 307,
313
საინგილო 11, 50
სამეგრელო 34, 48, 50, 51, 148-150, 153
სამტრედია 128
სამურზაყანო 79, 149, 150
სამცხე 34, 36, 45
სამხრეთი კავკასია 12, 13, 27, 33, 42, 46,
48-50, 52, 53, 56, 57, 60-62, 64, 65, 68, 71,
73-75, 89, 157, 158, 172, 177, 203-206, 208-
211, 218, 220, 222, 225, 244, 246, 261, 265,
267, 271, 275, 276, 280, 284, 285, 289, 290,
306, 307, 312
სამხრეთ ოსეთი 49, 76, 79, 80, 82-85, 126,
129, 130, 142, 159, 163, 167, 171, 175-178,
192, 240, 307, 308
სარაევო 14
საუღის არაბეთი 36, 173, 209, 224
საფრანგეთი 16, 17, 28, 37-39, 58, 59, 62,
70, 71, 73, 174, 176, 180, 187, 212, 216, 218,
243, 245, 248, 250, 257, 276, 284
საქართველოს სამხედრო გზა 24, 56, 284
სევესტოპოლი 44, 113, 153, 174, 226
სენაკი 50, 150
სვანეთი 48, 50, 152
სიმფეროპოლი 44
სიუნიქი (ზანგეზური, სივნიეთი) 75, 266,
267, 282, 283, 285, 288-290, 296, 307
სიღნაღი 49, 104, 105
სლოვაკეთი 232
სომხეთი 14, 18, 27, 30, 41, 47, 48, 53, 63-66,
69, 71, 74-76, 87-89, 91, 96, 98, 110, 113, 117,
118, 121, 124, 125, 128, 129, 136, 166, 172,
194, 196, 203-206, 209-213, 244-247, 259-
262, 265-269, 271-285, 288-290, 293-296,
301, 306, 307, 312

სოფია 27, 252
სოჭი 11, 40, 41, 143, 162, 228
სოხუმის ოკრუგი 48-50, 52, 66, 77, 79
სპარსეთის ყურე 68, 294
სრბსკა კრანია 177
სტამბოლი (კონსტანტინოპოლი) 37, 38,
44, 46, 64, 158, 242, 243, 246, 247, 249,
250, 254, 262, 285, 294
სუეცის არხი 68
სულტანი 33-38, 243, 245
სუმგაითი 110
სუფსა 295, 305

ტ

ტაილანდი (სიამი) 71
ტარტუ 101
ტრაპიზონი (ტრაპზონი) 11, 25, 245
ტუაფსე 41
ტფილისის გუბერნია 47-49, 52, 244

უ

უზბეკეთი 92, 113, 118, 286
უკრაინა 14, 37, 41, 43, 51, 60, 62, 77, 86, 87,
96, 99, 100, 102, 113, 118, 131, 133, 135,
148, 153, 157, 172, 174, 182, 185, 192-195,
197-199, 206, 208-211, 214, 222, 224-228,
231-235, 258, 261, 268, 276, 284, 288, 297,
305, 307, 309, 310
უნგრეთი 145, 232, 306

ფ

ფეოდოსია 44
ფინეთი 60, 62, 92, 94, 192, 218, 221, 222,
235
ფოთი 25, 56, 88, 153
ფსოუ, მდ. 41, 76
ფხენიანი 300

ძ

ქართლი 16, 29, 30, 33, 35, 36, 38, 42, 44,
45, 48, 49, 54, 82, 83, 142, 162
ქართლ-კახეთი 36, 37, 39, 42-48, 50, 54, 56,
82, 105
ქართული ოცნება (პარტია) 179-183, 185,
186, 188, 190, 192, 193, 196, 197, 199, 308
ქობულეთი 48, 57, 81
ქუთაისი 26, 32, 41, 49, 52, 113, 153, 156,
163, 169, 303
ქუთაისის გუბერნია 48, 49, 52, 66
ქუინიზი 117
ქურთისტანი 33, 192, 256, 261, 272

ღ

ღაზახი 48
ღალიძგა, მდ. 79

ყ

ყაზახეთი 98, 118, 195, 224, 228, 288, 305
ყაზეინი 42
ყარაბაღის სახანო 266, 270, 294
ყირგიზეთი 164
ყირიმის ნ-კუნძული 44, 226, 233
ყირიმის სახანო 37, 40, 44
ყურანი 35, 242, 252

შ

შავი ზღვა 23-25, 27, 37, 41, 43, 44, 53, 56,
63, 74, 112, 153, 218, 226, 245, 258, 261,
263, 292, 305-308
შამშადილი 48
შარვანი (შირვანი) 27, 29, 36, 42, 209
შატ-ალ-არაბი, მდ. 68
შაჰი (ყვენი) 25, 29, 33, 34-36, 43, 46, 47, 50,
265, 266, 270
შეჟი 36, 42, 209
შვედეთი 192, 218, 235
შორაპანი 49
შუშა 47, 270-272, 280, 282, 288, 289, 294

ჩ

ჩარენცავანი 110
ჩეხოსლოვაკია 145
ჩრდილოეთი კავკასია 37, 40-44, 49, 52, 56,
66, 77, 114, 120, 144, 146, 174, 240, 304, 305
ჩრდილოეთ ოსეთი-ალანია 85, 174, 305
ჩუჩხე 300

ც

ციურჩიხი 260, 276

წ

წალენჯიხა 137
წიფის გვირაბი 57
წინერნაკაბერდი 117
წყნარი ოკეანე 58, 216, 219, 227
წყნეთი 109, 165

ჭ

ჭარ-ბელაქანი 50
ჭიათურა 40, 113

ხ

ხალიფა 34, 46, 250, 252
ხერსონი 44, 233
ხმელთაშუა ზღვა 44, 53, 248
ხმელთაშუაზღვისპირეთი 14, 248, 258
ხონთქარი 33, 37
ხორვატია 177
ხრამი, მდ. 48

ჯ

ჯანიშინი 35, 38
ჯეიჰანი 238, 295
ჯულფა (ჯულა) 265, 283, 285

პ

პაიტი 71
პოლანდია 24, 37, 58, 62, 216, 225